

BURSA
Türk Dünyası Kültür Başkenti

BURSA ATLASI

Editörler

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

Prof. Dr. Selçuk KIRLI

BURSA ATLASI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

Prof. Dr. Selçuk KIRLI

Bursa, 2022

“© 2022 Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi

BURSA ATLASI

Yayın No: 34

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun hükümlerine göre kitabı yayımlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, kısmen veya tamamen yayımlanamaz, depolanamaz.”

Editörler

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Prof. Dr. Selçuk KIRLI

Katkıda Bulunan Eser Sahipleri (YAZARLAR)

Alev SINAR UĞURLU - Ali DUYMAZ - Alper UZUN - Arzu ÇAHANTİMUR
Behçet Kemal YEŞİLBURSA - Bilal KEMİKLİ - Burak OĞLAKCI - Cafer ÇİFTÇİ - Celil BOZKURT
Derya ŞAHİN - Elif Burcu ULUN - Gonca GÜLSEFA - Gözde KIRLI ÖZER - Gürcan GÜLERYÜZ
Haşan Basri ÖCALAN - Hatice ŞAHİN - Hazal ÇITAKOĞLU - Hülya TAŞ -
Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ - Kelime ERDAL - Mehmet Bedri MERMUTLU - Melike YALILI KILIÇ -
Minara ALİYEVA ÇINAR - Mustafa KARA - Mustafa ŞAHİN - Nesrin KARACA - Özlem ERCAN
Salim ÇONOĞLU - Sadettin EĞRİ - Seval Kutlu AKAL SOLMAZ - Şükrü BAŞTÜRK
Zehra ÖZTÜRK - Zuhul EROĞLU KOŞAN

Kütüphane Bilgi Kartı

BURSA ATLASI
I. Basım. 480 s. 16,5 x 23,5 cm
Aralık 2022 - BURSA

ISBN: 978-605-9443-61-6

Bandrol Talep Numarası: IT3400804669

Kapak Tasarım ve Sayfa Düzeni

Ercüment KARTAL
erc.kartal@gmail.com

Kapak Görelisi

Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivi

Baskı

Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.
Alaaddinbey Mah. 634. Sok. Nilüfer Ticaret Merkezi
Ayaz Plaza, D:24 16265 Nilüfer/Bursa
Tel:(0224) 249 33 20 Sertifika No: 48334

Yayınevi ve Dağıtım

Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi
Kurtoğlu Mah. Yeşil Cad. Site Apt. No:8/1 Yıldırım / BURSA
Tel: 0224 329 73 23 - Belgegeçer: 0224 329 73 24
www.bursaturkocagi.org.tr - eposta:bursaturkocagi@gmail.com
Sertifika No: 47924

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	IX
ÖN SÖZ	XI

I. ARKEOLOJİ / MİMARİ

SİSTİNE SALONU'NDA YER ALAN FRESKO IŞIĞINDA TOPLANTI MEKANININ YERİ Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN	3
MYRLEİA/APAMEİA ANTİK KENT YERLEŞİMİNDE BULUNAN SERAMİKLER Prof. Dr. Derya ŞAHİN / Arş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU / Arş. Gör. Gonca GÜLSEFA	29
HELENİSTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE İZNIK'İN (NİKAİA) TARİHİ VE YERLEŞİMSEL GELİŞİMİ Dr. Gözde KIRLI ÖZER / Prof. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR	45

II. BOTANİK / ÇEVRE

BURSA'NIN SIRTINI DAYADIĞI ULUDAĞ'IN BİTKİSEL ÇEŞİTLİLİĞİ Prof. Dr. Gürcan GÜLERYÜZ	73
KÜRESEL MÜCEVHER SUYUN "SULAR ŞEHİRİ" BURSA'DA TARİHSEL YOLCULUĞU Prof. Dr. Melike YALILI KILIÇ / Prof. Dr. Seval Kutlu AKAL SOLMAZ	81

III. COĞRAFYA

BURSA ŞEHRİNİN CUMHURİYET DÖNEMİNDE NÜFUS DEĞİŞİMİ Doç. Dr. Alper UZUN / Arş. Gör. Burak OĞLAKCI	93
--	----

IV. DİL / KÜLTÜR / EDEBİYAT

BURSA'DA OĞUZ BOY ADLARIYLA KURULMUŞ KÖYLER VE AĞIZLARI ÜZERİNE Prof. Dr. Hatice ŞAHİN / Doç. Dr. Şükrü BAŞTÜRK	109
BUHARA BURSA BOSNA GÜZERGÂHINDA TASAVVUFÎ KÜLTÜR ATLASI Prof. Dr. Mustafa KARA	119
BURSA'DA YAZILAN ŞAHESER: SÜLEYMAN ÇELEBİ VE VESİLETÜ'N-NECÂT Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ	151
BURSALI BİR SAZ ŞAİRİ: ÂŞIK HALİL Prof. Dr. Ali DUymAZ	163
BURSALI ŞAİR EŞREF PAŞA'NIN TARİHE IŞIK TUTAN BİR KASİDESİ Prof. Dr. Özlem ERCAN / Dr. Öğr. Üy. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ	179
BAHAR SULTÂNI İLE KIŞ ŞEHİRİYÂRI'NIN ULUDAĞ'DAKİ MÜCADELESİ (MÜNÂZARA-İ BAHÂR U ŞİTÂ) Doç. Dr. Sadettin EĞRİ / Dr. Öğr. Üy. Zehra ÖZTÜRK	199
BURSA'NIN KÜLTÜREL MİRASI KARAGÖZ'ÜN ÇOCUKLARA UYARLAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME Prof. Dr. Kelime ERDAL / Elif Burcu ULUN	213
BURSA YEMEK KÜLTÜRÜ Prof. Dr. Hülya TAŞ	229
İKİ İNGİLİZ KADIN GEZGİN: JULIA PARDOE (1806-1862) ve MARY ADELAIDE WALKER (1820-1905) PERSPEKTİFİNDEN BURSA İZLENİMLERİ Prof. Dr. Nesrin KARACA	259
YENİ TÜRK EDEBİYATINDA ULUDAĞ Prof. Dr. Alev SİNAR UĞURLU	295
İŞGAL İSTANBULUNDAN BURSA'YA: HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN "YARIM ADAM" ROMANINDA HÜLYA VE SÜKÛN ŞEHİRİ BURSA Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU	333
BURSA'YA DIŞARIDAN VE İÇERİDEN BAKAN İKİ ROMAN: ÇOK ÇİÇEKLİ SENFONİ VE ÖLÜ REŞAT Dr. Öğr. Üy. Zuhale EROĞLU KOŞAN	349

V. TARİH

OSMANLI'NIN DİBÂCESİ BURSA VE TARİHİ

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ 363

OSMANLI DÖNEMİ BURSA TARİHİ**KAYNAKLARINDAN BURSA VEFİYÂTNÂMELERİ**

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN 385

BURSA YEŞİL KÜLLİYESİNDE VERİLEN SİYASİ VE SOSYAL MESAJLAR

Doç. Dr. M. Bedri MERMUTLU 405

MİLLİ MÜCADELE'DE HACİM MUHİTTİN BEYİN**BURSA VALİLİĞİ VE BURSA'NIN İŞGAL SÜRECİ**

Doç. Dr. Celil BOZKURT 417

“YEŞİL BURSA, AL SANCAĞINA KAVUŞTU” BURSA'NIN**YUNAN İŞGALİNDEN KURTULUŞU'NUN 100. YILI**

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA 429

SÜRGÜNDEN VATANA DÖNÜŞ SERÜVENİ: BURSA'YA YERLEŞEN AHISKA TÜRKLERİ

Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR 445

SUNUŞ

Bu yıl Bursa için çok önemli bir yıl çünkü Bursa Türk Dünyasının Kültür Başkenti. “Bursa Atlası” ismini verdiğimiz kitabımız bu vesile ile yayına hazırlandı. Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi olarak amacımız Türk Milletinin değerleri üzerinde çalışıp bu değerlerin tanınması, korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına hizmet etmek. Dolayısıyla Türkiye’nin yeşil incisi Bursa hakkında akademik çalışma ve yayınlar yapmak bu amaca hizmet etmenin en iyi yollarından biri. Kitabımızda Bursa’nın arkeolojisi, botanik ve çevre özellikleri, coğrafyası, kültürü, edebiyatı ve tarihi konularında değerli bilim insanlarının araştırma ve yazılarını bulacaksınız. Bursa gibi bir şehrin özelliklerini bir kitapta toplayıp aktarmak doğal olarak mümkün değil. Bu yüzden Bursa Atlasının bu yönde yapılacak çalışma ve yayınlara bir başlangıç olmasını diliyor ve başta değerli sanayicimiz Mete Tetik Bey olmak üzere katkıda bulunan ve destekleyen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Selçuk KIRLI

Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi Başkanı

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun beylikten devlete geçiş sürecinin tanıklığını yapan Bursa 1365'e kadar başkentliği üstlenerek devlet merkezi konumunda olmuştur. Fetihden sonra cami, türbe, medrese, köprü, çeşme, han, hamam, kapalıçarşı gibi mimarî yapılarla Bursa'ya Türk İslâm çehresi kazandırılır. Türk milletinin gelenek ve görenekleri, İslâm dini ve estetiğin harmanlanmasıyla somutlaşan bu fizikî değişim Bursa'nın adalet, kardeşlik, merhamet, dayanışma, hoşgörünün yansıması olan bir ruha sahip olmasını sağlar. Evliya Çelebi'nin ifade ettiği gibi “ruhaniyetli bir şehir” olan Bursa, 1365'te Edirne, 1453'te İstanbul'un yönetim merkezi olmasına rağmen manevi gücünü hiçbir zaman kaybetmez. Türk İslâm ruhunu taşıyan sanat eserleriyle kuruluş döneminin kültürel mirasını sonraki asırlara nakleden Bursa, Osmanlı Devleti'nin altı hükümdarının, -Osman Gazi-Orhan Gazi-Yıldırım Bayezid-Çelebi Mehmet- 1. Murad ve 2. Murad- ve yirmi şehzade, pek çok padişah eşinin, Yıldırım Bayezid'in damadı Emir Sultan Hazretleri ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Üftade Hazretleri gibi erenlerin ebedî istirahatgâhıdır.

Köklü geçmiş ve arkeolojik açıdan derinliği olan Bursa, jeopolitik açıdan da önem taşıyan bir şehirdir. Önemli bir ticaret güzergâhı olan İpek yolunun üstünde bulunması, ipek ticaretinin Osmanlı Devleti'ndeki merkezi olması, Orta ve Batı Anadolu ile bağlantıyı sağlayan bir kapı işlevi görmesi, İstanbul'a yakınlığı, şifalı ve zengin su kaynaklarına sahip oluşu, büyüleyici tabiatı, bitkisel zenginliği, göçmenlere kucak açması, geçirdiği tüm değişimlere rağmen geleneksel dokusunu korumada gösterdiği direnç, Bursa'yı dikkatlerin daima üstünde toplandığı bir mekân haline getirmiştir. Bütün bunların yanı sıra Bursa hem bir edebiyat merkezi olarak hem de tasavvuf kültürünün merkezi olarak da dikkat çekmektedir. Yerli ve yabancı edebiyatçılar da ayrı bir gözle Bursa'ya bakmışlar ve izlenimlerini, tespitlerini,

hislerini, düşüncelerini, hafızalarında iz bırakan hususları edebî eserler vasıtasıyla ifade etmişlerdir.

Türk Dünyasında birliği ve bütünlüğü sağlamayı hedefleyen Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) 2012 yılında Astana ile başlattığı, Eskişehir, Kazan, Merv, Şeki, Türkistan, Kastamonu, Oş ve Hiva ile devam ettirdiği Türk Dünyası Kültür Başkenti temsilini 2022 yılı için Bursa'ya vermiştir. Milli Mücadele'nin 100. yılını idrak ettiğimiz 2022 yılının Bursa için bir başka önemi de Bursa'nın Yunan işgalinden kurtuluşunun 100.yılı olmasıdır.

Tarihî, kültürel, coğrafi, mimarî, tabii, fennî ve manevî öneme haiz olan Bursa'nın 2022 Türk Dünyası Kültür Başkenti olması ve Yunan işgalinden kurtuluşunun 100. yılını idrak etmesi nedeniyle Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi olarak 2022 yılı çalışma konumuzu Bursa olarak belirledik ve elinizdeki kitabı hazırlamaya karar verdik. Arkeoloji/Mimarî, Botanik/Çevre, Coğrafya, Dil/Kültür/Edebiyat ve Tarih olmak üzere beş bölümden meydana gelen *Bursa Atlası* ile Bursa'nın dününü ve bugününü geleceğe taşımak istedik. Bursa'nın arkeolojik, tarihî, mimarî, bitkisel, coğrafi, kültürel, edebî ve dil zenginliğini ortaya koymak üzere her biri konusunda uzman bir akademik kadronun emeğiyle *Bursa Atlası*'nı hazırladık. Kitap Bursa Uludağ Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin Arkeoloji, Mimarî Restorasyon, Mimarlık, Biyoloji, Çevre Mühendisliği, Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe Eğitimi, İlahiyat ve Sosyoloji bölümü öğretim üyelerinin katkılarıyla oluştu. Bursa'nın kültürel hafızasını sonraki nesillere taşımak adına *Bursa Atlası*'na birer bölüm yazarak katkıda bulunan kıymetli hocalarımıza şahsım, Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi ve Bursa'ya gönül veren herkes adına teşekkür ederim.

Kitabın basımını gerçekleştirmek üzere dikkat, özen ve titizlikle çalışan Sayın ERCÜMENT KARTAL'a, kitabın yayımlanmasını sağlayan Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi'ne, kıymetli sanayici Sayın Mete TETİK'e müteşekkirim. Ancak bir isim olmasaydı ne bundan önceki yayınlarımız ne de *Bursa Atlası* basılabilirdi: Prof. Dr. Selçuk KIRLI. Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi'nin bütün yayınlarının baskısını destekleyen şube başkanımız Prof. Dr. Selçuk KIRLI'ya Türk kültür ve medeniyeti ile ilgili çalışmaların kayıt altına alınarak sonraki nesillere aktarılması adına verdiği maddi ve manevi destekten ötürü şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Alev SİNAR UĞURLU

I.
ARKEOLOJİ / MİMARÎ

SİSTİNE SALONU'NDA YER ALAN FRESKO IŞIĞINDA TOPLANTI MEKANININ YERİ

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN •

İznic Gölü'nde 2014 yılında tarafımızdan keşfedilen^[1] ve Amerika Birleşik Devletleri Arkeoloji Enstitüsü'nün *Archaeology Magazine* isimli dergisi tarafından 2014 yılının en önemli on büyük keşfi arasında gösterilen^[2] yapı kalıntısında 2016 yılında başlayan sualtı kazılar aralıksız devam etmektedir (Resim 1)^[3]. Kalıntıların merkezinde doğu-batı doğrultusunda uzan üç nefli bir kilise yer alır. Naosun doğusundaki apsis, içte dairesel formlu olup, dış duvarı köşelidir. Ana apsisin her iki yanında pastophoria odaları yer almaktadır. Naosun batısında narteks ve atrium bulunmaktadır (Resim 2). Henüz yazılı bir belge bulunmasa da kilisenin Aziz Neophytos'a adanmış olduğu kabul görmüştür^[4].

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. mustafasahin@uludag.edu.tr

- 1 M. Şahin, "İznic Gölü'nde Gizli Tarih", Bursa'da Zaman 9 (Ocak 2014): 2-5; ay., "İznic Gölü'nün Altında Tarihi Keşif", Şehrengiz 47 (Şubat 2014): 16-20; M. Şahin, E. Tok ve Ş. Kılıç, "İznic: Göldeki Bazilika", Atlas 252 (Mart 2014): 76-84; ay., "İznic Gölü'ndeki Batık Kilise: Deprem Kurbanı Aziz Neophytos", Aktüel Arkeoloji 38 (Nisan 2014): 8-10; ay., "Deprem Kurbanı Aziz Neophytos: İznic Gölü'ndeki Batık Kilise", Deniz Magazin 39 (2014): 42-45.
- 2 E. A. Powell, "Sunken Byzantine Basilica, Lake Iznic, Turkey", *Archaeology Magazine* (Ocak-Şubat 2015).
- 3 Sualtı kazıları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Bursa Uludağ Üniversitesi ve Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin desteği ile devam etmektedir. İlgili kurumlara destek ve yardımlarından dolayı minnettarız.
- 4 Özellikle bk. M. Şahin, "Göldeki Bazilika Aziz Neophytos'a mı ait?", *ScienceUp*, Mart 2021, 64-67. - M. R. Kurtbayram, Erken Hristiyanlık Dönemi Martyriumları ve İznic Gölü Bazilikal Kilisesi Martyriumu, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2022).

Resim 1. İznik Gölü'nde Batık Halde Bulunan Bazilikal Kilise Kalıntısı

Bilindiği gibi İznik, I. ve VII. Ekümenik Konsillere ev sahipliği yaptığı için Hıristiyanlar açısından oldukça önemli bir hacı merkezidir. Büyük Konstantin öncülüğünde MS 13 Temmuz 325 tarihinde toplanan ilk Konsilde Aryanizm, İmparatoriçe İrene tarafından MS 24 Eylül 787 tarihinde toplanan yedincisinde ise ikonoklastlar (resim yasağı) ortadan kalkmıştır^[5]. Yedinci toplantının yapıldığı yer günümüzde Ayasofya ya da Orhan Cami olarak bilinen mekandır. Ancak birincisinin toplandığı salon hala gizemini korumaktadır. Bu yazıda olası mekânın yerini tespit etme konusunda Sistine Salonu'nda bulunan I. Nikaia Konsili Freskosu yardımcı olabilir mi sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır.

Birinci İznik Konsili, İmparator Konstantin tarafından Roma İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanlar arasındaki tartışmaları sonlandırmak ve bir birlik sağlamak amacı ile toplanmıştır. Toplantıya katılan kilise önderlerinin büyük çoğunluğu Hz. İsa'nın ayrıcalıklı bir insan değil de gerçek Tanrı olduğu fikrini pekiştirmeye çalışmışlardır. Konsilde onaylanan "İznik İnanç Bildirisi" bugüne kadar Katolik, Ortodoks ve Protestan Kiliselerinin ortak olarak kabul ettiği metinlerdendir. Dolayısı ile Hıristiyanlık dininin en büyük mezhepleri tarafından, diğer bir ifade ile Doğu ve Batı Dünyası tarafından tanınan çok önemli bir toplantıdır. Ancak toplantının yapıldığı mekânın yeri günümüzde hala gizemini korumaktadır. Toplantı salonunun yeri hakkında genel inanış, I. Konstantin bazilikasının da yer aldığı saray yapısında bulunduğuudur. Söz konusu sarayın yerini bulmak üzere yapılan en son çalışmalardan birisi Bursa Valiliği'nin öncülüğünde 22-23 Mayıs 2010 tarihleri arasında İznik'te düzenlenen çalıştay olmuş ancak, bir sonuca ulaşamamıştır^[6].

5 M. Baptistin Poujoulat – A.M. Michaud, Voyage dans l'Asie Mineure en Mesopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Paletsine et en Egypte I (Paris 1840), 183– 184.

6 M. Şahin – İ.H. Mert (Eds.), Uluslararası İznik I. Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu Çalıştayı, 22-23 Mayıs 2010 (Bursa 2011).

Resim 2. Kalıntıların drone fotoğrafı.

Söz konusu toplantı salonunun yer aldığı öne sürülen I. Konstantin Sarayı'nın lokalizasyonu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. A. Bryer, Konstantin Sarayı ve Bazilikasının yerini göl kıyısı ile sur duvarları arasında göstermek istes de^[7] bu konu hala tartışılmaya devam etmektedir. Vatikan'da Sistine Salonu'nda (Cappella Sistina) resmedilen konsil toplantıları arasında MS 325 yılında Nikaia'da toplanan Birinci Konsil de yer almaktadır. Betimde yer alan bazı detaylar toplantı yapılan salonun konumu hakkında önemli ip uçları verecek gibidir. Fresko üzerindeki kompozisyonu detaylı bir şekilde irdelemeden önce toplantının yapıldığı olası yer konusunda bugüne kadar söylenenleri özetlemekte fayda vardır.

İleri sürülen görüşlerden birisi toplantının imparatorluk sarayı denilen bir binada yapıldığıdır. Charles Texier ve M. Baptistin Poujoulat - A.M. Michaud toplantının imparatorluk sarayında olduğunu ileri sürenlerdendir. Texier; “İlk meşhur konsil kilisede değil, **imparatorun sarayında** toplanmıştı... Güney tarafı, yani Toulouse kontunun kumanda ettiği Yenişehir kapısı tarafı, Anne Commène'in “sultanicon” adını verdiği sarayın bulunduğu ve Süleyman'ın hanımıyla kız kardeşinin kaldığı Sultanlar Sarayına yakın yüksek bir kule ile dikkat çekici bir nokta idi. **Bu saray şüphesiz Rum imparatorlarından ve Justinien tarafından tamir ettirilen saraydı**”^[8].

Poujoulat ve Michaud; “İznik'ten çok fazla uzak olmayan, yarıya kadar gömülmüş iki büyük taş kemeri görüyor musunuz? Bunların **Theodore Las-**

7 A. Bryer, “Nicaea, A Byzantine City”, Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus 800-1900 (London 1988).

8 Chr. Texier, Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I, çev. Ali Suat, (Ankara 2002), 154, 160– 161. – F. Yıldırım, 14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler (Bursa 2014), 571.

caris'in sarayının kalıntıları olduğu söyleniyor. Diğer düşünceler bu iki kemerin Constantin tarafından 325 yılında ve bir diğeri de İmparatoriçe İrene tarafından 787 yılında yapılan ikinci konsilin toplandığı yer olan İznik'in büyük kilisesine ait oldukları. Bu iki konsilden birincisi Aryanizmi ikinci ise ikonoklastları ortadan kaldırmıştır^[9].

Birinci Konsilin toplandığı mekânın izini süren Polonyalı Simeon, Le Vicomte de Marcellus, Charles Fellows, John Murray, Moritz Busch gibi seyyahlar genellikle göl kıyısına işaret etmektedirler. Polonyalı Simeon; “318 aziz patriğin içtima ettiği mevki, **şehrin ittisalinde (bitişğinde) ve gölün kenarında bulunur**. Biraz ötede de kubbeli büyük bir kilise vardır. Şehrin etrafında büyük surlar ve müteaddit burçlar vardı. Burçların içleri kilisede olduğu gibi, aziz tasvirleri ile süslenmiştir^[10].

Marcellus; “Geniş yapraklarıyla güzel ağaçlar uzaktan **gölün kıyısında ünlü konsilin büyük salonunun** yerini haber verdi. Köşelerindeki bazı sütunlar şeklini belli ediyordu. Geniş ve uzun bir dörtgen biçimindeydi. Hala ayakta olan tek duvarı kaplayan mermer parçaları altın yerine işaret ediyordu. Bir zamanlar bir mabet olan bu yeri kaplayan iki çınar ağacının gölgesinde durdum ve papaza Büyük Konstantin'in idaresi altında bu yerde oluşturulmuş ahdi bize söylemesini istedim^[11].

Fellows; “Göl içinde de bir limanın ya da iskelenin kalıntıları var. Tertemiz suyun derinliklerinden görülen temellerden anlaşıldığı üzere bu yapılar çok geniş olmalı^[12].

Murray; “İlk konsilin gerçekleştirildiği tahmini yer **surların hemen dışında, gölün kıyısındadır**^[13].

Busch; “Kilise toplantılarının düzenlendiği yer olarak, **surların dışında gölün kıyısı gösterilir**^[14]. Daha açık bir ifade ile İznik'i ziyaret eden seyyahların büyük bir bölümü toplantı yapılan salonun sur duvarlarının dışında ve göl kenarında olduğunu düşünmektedir.

9 M. Baptistin Poujoulat - A.M. Michaud, Voyage dans l'Asie Mineure en Mesopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte I (Paris 1840), 183– 184. - Yıldırım 2014, 571.

10 Polonyalı Simeon, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi, çev. Hrand D. Andreasyan (İstanbul 2007), 30.

11 Le V. de Marcellus, Souvenirs de L'Orient I (Paris 1839), 149. - Yıldırım 2014, 570.

12 Chr. Fellows, A Journal Written during an Excursion in Asia Minor 1838 (London 1839) 117. - Yıldırım 2014, 571.

13 J. Murray, A Handbook for Travellers in Turkey (London 1854), 185. - Yıldırım 2014, 571.

14 M. Busch, Die Türkei: Reisehandbuch für Rumelien, die untere Donau, Anatolien, Syrien, Palästina, Rhodus und Cypem (Triest 1870), 152. - Yıldırım 2014, 571.

Marie de Launay toplantının Büyük Konstantin'in sarayında olduğunu ileri sürse de sarayın yeri olarak göl kıyısında antik liman mendireği ile bazilikal kilisenin bulunduğu alanın arasını işaret etmektedir: “318 rahip, alçak gönüllülük ile onların ortasında oturmayı reddeden imparatorun önünde **Constantine'in Sarayı'nda toplandı...** Tiyatronun yakınlarında, tuğladan **iki büyük kule arasında yer alan alçak bir geçitle** surların içinden geçip (olasılıkla Bahçekapı), sur duvarlarının dış kenarını takip ederek günümüzde tamamen yok olmuş eski **Göl Kapısı'na doğru kuzey yönünde ilerledik.** Buraya ulaşmadan biraz önce **büyük bir ağaçla küçük bir mendireğe rastladık.** Burada, zeminde basamak sıralarının kalıntıları vardı. Kesinleşmemiş biçimde inanç öğretisinin **kanunlaştırıldığı ilk konsilin düzenlendiği yer buraya yerleştirilir**”^[15].

Toplantı mekanının yerini en açık şekilde John Covell tarif etmektedir: “İleride güneye doğru sur tekrar iyi korunmuş bir haldedir. İki yuvarlak kule arasında iki kare kule yükselir. İlk yuvarlak kuleden ikincisine kadar olan mesafe 165 adımdır. İkinci iki yuvarlak kule arası düzensizliklerini çok iyi biçimde gösterir biçimde 70 adımdır. Pek çok yerde surların batı cephesi ile birleşen göl, taş duvarlarla çevrelenmiş ve birçok kare bölüme ayrılmış güzel bir konumu olan güneybatı- batı köşesinde surlardan uzaklaşır. Burası kentin surlarına en yakın yer olup kavak, söğüt ve çınar vb. ağaçlar dikilidir. Türkler burada Ramazan'da toplandıkları bir ibadet yeri meydana getirmişler. Surların dibinde Rumların “**318 Havari**” olarak adlandırdıkları bir ayazma bulunmaktadır. Bu durum benim ilk konsilin düzenlendiği binanın kentin dışında yer alan bu noktada yer aldığını düşünmeme yol açtı (eğer Zaviye değil ise). Gerçekten de kara parçası gölün içine doğru güzel bir girinti meydana getiriyor ve burada böylesi bir binaya ait olması oldukça muhtemel bazı eski duvarların temelleri görülüyor. Sur duvarlarında bu güzel bahçeye geçiş imkânı veren bir kapı vardı. Hemen köşede çifte sur yeniden başlar; yuvarlak kulelerin orta kısımları birbirlerinden bazen 50, bazen de 60 adım uzaklıktadır. Güneybatı köşede, biraz önce bahsettiğimiz yerden ötürü bu şekilde adlandırılan **Bahçekapı** vardır. Kapı büyük kare taşlarla tamir edilmiş olup tek bir büyük bloktan yapılan bir arşitrav veya lento ile dikdörtgen biçime sahiptir. İki yanında birbirlerinden 21 adım uzaklıkta ve 10 adımdan daha fazla çapa sahip iki yuvarlak kule yer alır. Surun planı daha sonra birkaç kez sağa doğru köşeler meydana getirir biçimdedir; harç olmaksızın büyük kare taşlardan yapılmıştır, bu durum bu kısımların çok eski olduğunu düşünmeme neden oldu; fakat kaba

15 N. Günaydın - R. Kaplanoğlu, “Marie de Launay/Bunkowski”, Seyahatnamelerde Bursa (Bursa 2000), 152–163, 213, 217– 218. - Yıldırım 2013 , 571.

bir biçimde gerçekleştirilmiş yakın zamanların bir işi olduğunu gördüğümde bu kez de Bizans Dönemi'ne tarihlendirilebileceğini ve ekonomik biçimde yapılmış olabileceğini düşündüm. Eğer ki kulelerin eski harçları bir başka şeyin hayal edilmesine yol açmaz ise belki de eski duvar noktalarla işaretlediğim biçimi takip ediyordu”^[16].

Bahçe Kapı'dan geçilerek ulaşılan çayır “Ebegülez Mevki” olarak bilinmektedir (Resim 3). Bu alanı Rumlar “Apostoloi” olarak isimlendirmişler. Bu isim havari anlamına gelen Yunanca “apostolos” kelimesinden türetilmiş olmalıdır. Dolayısıyla 318 Havari Ayazmasını da bu çayırdaki aramak gerekir. Alanda yaptığımız incelemelerde söz konusu su kaynağının Çini Vakfı'nın yeni inşa edilen sergi binasının güneydoğu köşesinde bulunduğunu tespit ettik. Ancak, bize aktarıldığına göre, ne yazık ki, inşaat esnasında kaynak kapatılarak suyu atık su kanalına bağlanmıştır. Dolayısı ile Cove'lın açık bir şekilde tarif ettiği toplantı mekânı bazilikal kilisenin bulunduğu göl kıyısına işaret etmektedir.

Resim 3. Cove'lın İznik Gölü kenarına inerken izlediği rota.

Seyyahların ifadelerinden İznik'te bir imparatorluk sarayının olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak Urs Peschlow, her ne kadar kaynaklarda bir saraydan^[17] söz edilse de Nikai'a'da daha önce böyle bir saray olmadığını, konsilin toplanacağı tarihin yakınlığı göz önünde bulundurulursa, bu kadar

16 J. Cove'l, Voyages en Turquie 1675–1677, ed. Jean Pierre Grélois (Paris 1998), 269, 271, 273-299. - Yıldırım 2013, 585 vd.

17 U. Peschlow, “Nikaia / İznik Kiliseleri”, I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (Hrsg.), Tarih Boyunca İznik (İstanbul 2004), 201 dipnot 9.

kısa bir sürede toplantı için uygun bir yapının inşa edilmesinin mümkün olmayacağını savunmaktadır^[18]. Bu nedenle konsilin toplandığı salonlar, başlangıçta çok farklı işlevler için düzenlenmiş yerler olmalıdır. Diğer bir ifade ile Nikaia'da konsilin toplandığı tarihlerde bir saray olmamalıdır. Benzer biçimde aynı tarihlerde inanç sahiplerinin kullanabileceği bir kilise binası da yoktur. Büyük bir olasılıkla geçici düzenlemeler ile yetinmişlerdir^[19]. Kayıtlara adı geçen ilk peder olan Theogenios, bu tarihlerde Hıristiyan cemaatin İznik'te olduğuna işaret etse de^[20] Nikaia'da bilinen ilk kilise, konsile katılan 200 pedere gönderme yapan Aziz Pateres Kilisesi'dir. Bu kilise de en erken, Konsil Toplantısından sonraki bir tarihte, onların onurunu ve anısını yaşatmak amacıyla inşa edilmiştir^[21].

Birinci Konsil'in toplandığı yerin kutsallaştırılması ve bir ibadethaneye dönüştürülmesi gayet normaldir. Cyril Mango, Nikaia'da Kutsal Pederler'i anan ve bu Pederlerin tasvirlerini barındırmasıyla ünlenen bir kilisenin var olduğunu ve MS. 700 tarihine kadar ayakta olduğunu ileri sürmektedir. Kilisenin mimarisi hakkındaki bilgilerimizi ise Willibald (727-729) adındaki bir İngiliz hacıya borçluyuz. Willibald, kiliseyi İsa'nın cennete yükseldiği Olives Dağı'ndaki kiliseye benzetir ve içinde Konsile katılan piskoposların tasvirlerinin bulunduğunu söyler^[22]. Ayrıca, kilisenin üzerinin açık olduğunu, tam ortasında bronz bir sunağın bulunduğunu ve sunağın üzerinde her türlü hava koşulunda yanması için cam bir fanusun içinde mum bulunduğunu söylemektedir. Mango, Willibald'ın ziyaret ettiği kilisenin, meclisin toplandığı yer olduğuna inanılan Sarayın salonu olduğunu düşünmektedir^[23].

Sonuç olarak 1. Ekümenik Konsil'in toplanabilmesi için sarayda veya başka herhangi bir yerde bir salona ihtiyaç vardır. Mevcut bilgilere göre toplantının yapıldığı tarihlerde bir saray olup olmadığını bilemiyoruz. Bu durumda cevap bekleyen soru, olası mekânın İznik'te nerede olabileceğidir. Bu konuda Vatikan'da Sistine Salonu'nda yer alan 1. Nikaia Konsili Toplantısının betimlendiği freskosu bizlere fikir verebilecek ip uçları sunmaktadır. Bu nedenle bu bölümde fresko üzerindeki betimi ayrıntılı bir şekilde irdelemek istiyoruz (Resim 4).

18 Peschlow 2004, 201 dipnot 10.

19 Peschlow 2004, 201 dipnot 11

20 Peschlow 2004, 201 dipnot 12

21 Peschlow 2004, 201 dipnot 13.

22 C. Mango, "Birinci Ökümenik Konsil'in Toplandığı Yer ve Kutsal Pederler Kilisesi", I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (eds.), Tarih Boyunca İznik, İstanbul, 2004, 305 dipnot 4.

23 Mango 2004, 305vd.

Resim 4. I. Nikaia Konsil Toplantısı Panosu

Söz konusu pano diğer altı ekümenik konsilin betimlendiği freskler ile birlikte daha önce Havarî Kütüphanesi olan ve günümüzde Roma'daki Vatikan Müzelerinin bir parçası haline gelen "Havariler Kütüphanesi" veya Sistine Salonu olarak isimlendirilen mekânda yer almaktadır (Resim 5). Özellikle Katolik Kilisesi için çok önemli olan konsillerin betimlendiği freskoların yapım talimatını Roma'yı yeniden dünyanın dini, siyasi ve kültürel başkenti yapmak isteyen Papa V. Sixtus (Francesco della Rovere, 1471-1484) vermiş ve freskolardan sorumlu sanatçılar kütüphanenin dekorasyonunu 1589-1590 yılları arasında tamamlamışlardır. Sistine Salonu'ndaki duvar resimleri bu reform hareketlerinin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Resim 5. Sistine Salonu

15 Haziran 1475'te papalık kütüphane için gerekli finansal desteği sağlayacak anlaşmaları imzalamış 1587 yılında Papa V. Sixtus mimar Domenico Fontana'yı görevlendirmiştir^[24]. İlk olarak Vatikan Sarayı'nın iki uzun koridorunu Belvedere Avlusu boyunca birbirine bağlayan yeni kanatlar inşa edilmiştir. İnşaat bitmek üzereyken, Kardinal Antonio Carafa'nın sekreteri ve Havariler Kütüphanesi'nin baş vasisi (muhafızı) XI. Federico Rainaldi panolarda yer alacak kompozisyonların seçilmesi için görevlendirilmiştir. Rainaldi'nin tercih ettiği konular arasında Papa V. Sixtus'un res gesta'sı (kütüphanenin inşaat işi için planları yeğeni mimar Domenico Fontana'ya sunması), girişin üzerinde Kilise'nin ilk genel konsili, girişte solda Doğu'da yapılan ekümenik konsiller, sağda dünyanın ünlü kütüphanelerinin temsili, alfabeler ve mucitleri, papa portreleri ve ünlü yasa koyucular gibi değişik temalar yer almaktadır. Panoların üzerinde yer alan kısa başlıklar betimlenen konuların anlaşılması açısından isabetli olmuştur. Haziran 1589 tarihinde Cesare Nebbia (yaklaşık 1536-1614) ve Giovanni Battista Guerra (1544-1618) ile baş ressam olarak anlaşılmıştır^[25]. Papa V. Sixtus'un 3 Mart 1590 tarihindeki onayından sonra çalışmalara başlanmıştır. 1589'un ortaları ile 1590'ın ortaları arasında yaklaşık bir yıl sürecek olan fresklerin yapım işinde yüze yakın ressamın çalıştığı bilinmektedir. Ressamlar arasında Arrigo Fiammingo (Hendrick van den Broeck), Giuseppe Franco, Orazio Gentiles-

24 W. J. G. A. Veth, The Frescoes of the Ecumenical Councils in the Sistine Salon (1590) and the Catholic Conciliar Historiography, Th.D. Thesis, Pontifical University of the Holy Cross, Rome 2003, Annuario Historiae Conciliorum 34.2, 2002, 225 dipnot 10.

25 Veth 2002, 226 dipnot 19.

chi, Paolo Guidotti, Andrea Lilio, Paris Nogari (1536-1601), Pro spero Orsi, Ventura Salimbeni, Arturo Scalvati, Giacomo Stella, Cesare Torelli, Antonio Viviani ve Giovanni Baglione, Angelo Rocca ve Giovanni Battista Ricci öne çıkan isimlerdendir^[26]. Ancak, hangi panoda hangi sanatçının çalıştığı günümüzde dahi tartışılan bir konudur^[27]. Papa V. Sixtus, 25 Şubat 1589'da bizzat atölyeyi ziyaret etmiş ve çalışmaların hızlı bir şekilde tamamlanması talimatını vermiştir^[28]. Çok renkli, canlı ve ayrıntılar açısından zengin olan panelleri övenlerin yanı sıra eleştirenler de olmuştur. Örneğin von Pastor, fresklerin Sistine dönemini karakterize ediyor gibi gözükse de acele ile tamamlandığını düşünmektedir^[29]. Nebbia ve Guerra'nın diğer çalışmaları göz önünde bulundurulursa salon freskolarında ikinci sınıf işçilik hemen kendini belli etmektedir.

I. İznik Konsilinin yer aldığı pano, Fontana'nın Salon'a giriş olarak tasarladığı kapıdan (yani Scriptorum Odası'ndan) girildiğinde, soldaki ilk freskodur. Freskoyu çeviren panonun üst bölümünde I. İznik Konsiline işaret eden bir yazı yer almaktadır: "*Concilium Nicaenum I*" (Resim 6). Bu panelin ressamı olarak Hendrik van den Broeck kabul edilmektedir. I. Yuhanna bölümünün açık olduğu İncil, toplantının merkezinde taht üzerine cephe- den yerleştirilmiştir.

26 Veth 2002, 234

27 A. Zuccari, Gli affreschi della Biblioteca Vaticana e la politica di Sisto V, Solfanelli 1991 (offprint Merope 3 [1991]), 155-165. - Veth 2002, 234 dipnot 52

28 Veth 2002, 227 dipnot 20.

29 Veth 2002, 227 dipnot 21

Resim 6. Üstte hangi konsilin resmedildiğini gösterir yazı, ortada İncil yer almaktadır.

325 yılında toplanan konsilin betimlendiği freskoda merkezde toplantıya başkanlık eden Cordoba Piskoposu Hosius yer almaktadır (Resim 7). Her iki yanında Roma'yı temsilen toplantıya katılan ve Hosius'a yardımcılık yapan Vitus ve Vincentius oturmaktadır^[30]. Merkezde yer alan üçlünün kimliği hakkında ilk bilgiler Baronio'nun, Photius'un okuduğunu ileri sürdüğü Gelasius (ölümü MS. 478) tarafından yazıldığı söylenen üç ciltlik kitapta bulunmaktadır^[31]. Rocca, Vitus ve Vincentius'un tipik kırmızı cüppe ve birettaları nedeniyle kardinal şeklinde temsil edildiklerini ileri sürmektedir. Ancak II. Lyons Konsiline kadar kardinallerin kırmızı kardinal şapkası ve mor elbise giydiklerine dair bir bilgi yoktur^[32]. Bu nedenle Roma'dan gelen her iki katılımcı papanın değil de sarayın temsilcisi olmalıdır.

30 Veth 2002, 295 dipnot 21.

31 Veth 2002, 296 dipnot 24.

32 Veth 2002, 297 dipnot 39.

Resim 7. Ortada Hosius, her iki yanında yardımcıları Vitus ve Vincentius

Konsile katılan Potamon, Paphnutius, Nisibili Jacobus, Ermenistanlı Aros-tanes, Neocaesareali Spiridion ve Paulus^[33] gibi piskoposların çoğu zulüm yıllarında katlandıkları işkencelerin kanıtlarını bedenlerinde taşımaktadır. Toplantıya katılan piskoposların sayısında bir birlik yoktur. Hilarius ve Milanolu Ambrosius önerdiği 318 piskopos sayısı sembolik olarak kabul edilmektedir^[34]. Eusebius, rahipler ve yardımcıları ile birlikte iki yüz elliden fazla piskoposun adını vermektedir^[35]. Baronio, Antakyalı Eustatius gibi iki yüz yetmiş katılımcıdan söz eden otoritelere atıfta bulunmaktadır. Athanasius üç yüz on sekiz, Sozomen yaklaşık üç yüz yirmi, Marius Victorinus üç yüz on beş piskoposun bahsetmektedir. Genel kabul gören sayı 220 civarında katılımcıdır^[36]. İmparator Konstantin, toplantıya katılacak misafirlerin ulaşımı için araç tahsis etmiştir. Baronio, bazı piskoposlar için at ve araba kiralandığından da bahsetmektedir^[37].

Konsile katılanların çoğunluğu Arius'un öğretilerinden en çok etkilenen Mısır, Filistin, Suriye, Fenike, Küçük Asya gibi Roma eyaletlerinden gelmiş-

33 H.J. Sieben, Vom Apostelkonzil zum Ersten Vatikanum: Studien zur Geschichte der Konzils-idee, Konziliengeschichte (München, Wien, Zürich, Schöningh 1996), 10.17.21-22. -Veth 2002, 296 dipnot 30.

34 Ambrosius Mediolanensis, De fide ad Gratianum Augustum libri quinque, PL 16549-729, 551-552.- Veth 2002, 304 dipnot 74-75.

35 Eusebius, Vita Constantini III 10 (PG 201063). - Veth 2002, 296 dipnot 31 ve 304 dipnot 76.

36 Veth 2002, 304.

37 Veth 2002, 296vd. dipnot 32.

lerdir^[38]. Latinleri, Roma'nın temsilcileri Vitus ve Vincent dışında, Cordoba'lı Hosius, Kartaca'lı Caecilianus, Gangra Piskoposu Hypatius, Konstantinopolis Piskoposu Alexander, Epiphania Piskoposu Amplion, Myra'lı Nicholas ve Amasena Piskoposu Eutychius temsil etmektedir^[39]. İnan ve Mezopotamya'dan gelen delegeler ise Roma egemenliği altında olmayan Doğu eyaletlerinin temsilcileridir. Konsil Babaları, Batılı piskoposlar gibi giyinmişlerdir: beyaz ketenden infula ve pluvial. Ne patrikler ne de piskoposlar polystaurion (genellikle patrikler tarafından giyilen haç tasarımlı ayınle ilgili giysi) veya phelonion (rahiplerin litürjik kıyafeti) giysili değildirler (Resim 8). Toplantıya katılan piskoposlar birbirlerine üstün gösterilmeden eşit temsil edilmişlerdir.

Resim 8. Toplantıya katılan dini önderler

Konsil toplantısını başlatmak üzere imparator Büyük Konstantin tören alayı ile salonuna girmiştir (Resim 9). Asası ve tacı ile birlikte üzerinde parlak bir kıyafet bulunmaktadır^[40]. Böylece Büyük Konstantin, gösterişli bir şekilde giyinmiş Roma imparatoru olarak temsil edilmektedir. Giysisi Augustus döneminden kalma imparatorluk elbisesini andırmaktadır. Eusebius'un aktardığı gibi, İmparator salonda piskopos çemberinin, yani synthronon dışına, yani meclisi oluşturan üyelerden ayrı olarak yerleştirilen **parva**

38 Veth 2002, 297 dipnot 33.

39 Baronio 5 isim daha eklemektedir. Ayrıca bk. Veth 2002, 297 dipnot 34.

40 Veth 2002, 297 dipnot 35.

sella ex auro isimli tahtında oturmaktadır^[41]. İmparatorun görünüşü bir melek gibi, alçakgönüllü ve fazilet dolu olarak tarif edilmektedir. Kulağına fısıldayan kişinin, son derece iyi giyimi nedeniyle, din adamlarından birisi değil de saraydaki danışmanlarından veya tercümanlarından birisi olduğu düşünülmektedir. Yanağında belirgin şekilde gözüken derin oyuk gamzeden çok şark çıbanı izine benzemektedir. Şark çıbanı (tatarcık, yakarca, güpdüşen), leishmania cinsinde bulunan parazitleri taşıyan kum sineğinin insanları sokmasıyla bulaşan ve cilt üzerinde kalıcı izler bırakan bir deri hastalığıdır. Halk arasında Halep çıbanı, güzellik yarası olarak da bilinen hastalık daha çok Doğu Akdeniz'e özgüdür. İznik toplantısının özellikle Aryanizm'e karşı düzenlenmesi ve davetlilerin özellikle daha çok Doğu Akdeniz'de yaygın olan Aryanizm'e bağlı cemaatlerden seçilmesi İmparatorun yanında o bölgedeki dilleri anlayan bir tercümanı bulundurmasını zorunlu hale getirmiş olmalıdır. Şark çıbanı hastalığı izinde olduğu gibi en küçük ayrıntıya kadar her türlü detayın göz önünde bulundurulması, panoda seçilen hiçbir objenin tesadüfen yer almadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Resim 9. Parva sella ex auro üzerinde Büyük Konstantin

Eusebius'un aktardığına göre, konsil toplantısı ön sırada en sağda oturan ve adı bilinmeyen bir piskoposun açılış konuşması ile başlamıştır (Resim

41 Veth 2002, 297 dipnot 36.

10)^[42]. Bu hatibin Antakyalı Eustatius olduğu tahmin edilmektedir^[43]. Athanasius açılış konuşması yapan bir diğer konsil üyesinin Hosius olduğunu aktarmaktadır^[44]. Açılış seremonisinde son sözü İmparator Konstantin almış ve Latince'den Yunanca'ya tercüme edilmiş bir metni okuyarak konuşmasını tamamlamıştır^[45].

Resim 10. Toplantının açılış konuşmasını yaptığı tahmin edilen Antakyalı Eustatius

Freskoda sol altta üç asker yer almaktadır. Bunlardan yere oturur şekilde, kıvrıkcık saç ve siyahi gösterilen askerın Afrika kıtasını temsil ettiği düşünölmektedir (Resim 11). Alt köşeye yan yana yerleştiren diğer iki asker ise Yunanistan ve Galya eyaletlerini temsil ediyor olmalıdır. Böylece Afrika, Yunanistan ve Galya eyaletleri freskoda temsil edilmiş olmaktadır. Panoda askerler ile üç Roma eyaletini temsil edilmesi papalığın evrensel otoritesi olarak açıklanmaktadır.

42 Veth 2002, 297 dipnot 40.

43 John of Antioch, Epistola 6 (PG 65877-878,878). - Veth 2002, 297vd. dipnot 41.

44 Veth 2002, 298 dipnot 42.

45 Veth 2002, 298 dipnot 44.

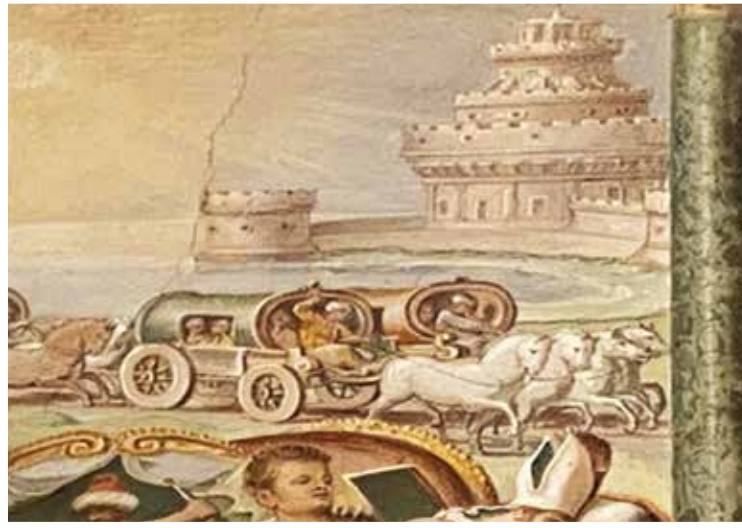
Resim 11. Birlikte betimlenen askerler

Sağda minberde konsil sekreteri Hermogenes “Condanno di Ario / Arius’un Kınanması” başlıklı bir metni okurken resmedilmiştir^[46]. Freskoda başka hiçbir belge görüntülenmemiştir. Minberin önünde Arius başı önünde olacak şekilde ayakta durmaktadır (Resim 12). Temsil şekline göre Arius’un halihazırda mahkûm olduğu görülmektedir. Rocca’ya göre, yüzünün solgun olmasının nedeni kafir ruhunu kusmak üzere olmasından kaynaklanmaktadır^[47].

Fresko üzerinde merkezi sahneden ayrı olarak toplantının yapıldığı binanın bulunduğu yere işaret eden panoramik manzaralara da yer verilmiştir (Resim 11). Kompozisyonun sol üst yarısında konsil salonunun dışı gözükmemektedir. Arkada göl kenarında uzanan sur duvarı ve kule yer almaktadır (Resim 13). Kanatlı bir heykel kalenin tepesini taçlandırmaktadır. Kule ve üzerindeki heykel, Vatikan’daki Roma Castel Sant Angelo’ya benzemektedir (Resim 14).

46 L.D. Davis, *The first seven ecumenical councils (325-787); Their History and Theology* (Wilmington 1987), 59. - Veth 2002, 299 dipnot 53.

47 A. Rocca, *Bibliotheca Vaticana a Sixto V Pont[iflce] Max[imo] in splendidiorem commodoremque locum traslata etc.* (Rome 1591), 61. - Veth 2002, 299 dipnot 54.

Resim 12. Göl kenarında kuleli sur duvarı ve önde 3 adet atlı posta arabası

Resim 13. Castel Sant'Angelo

Sur duvarının önünde, göl kıyısında aceleyle ilerleyen üç adet cursus publicus (atlı posta arabası) dikkat çekmektedir (Resim 13). Sanatçı, seyahat aracı olarak atları veya katırları değil de posta arabalarını göstermeyi tercih etmiştir. Arabaların ön tarafında biri hizmetçi olmak üzere iki erkek elleri arkadan bağlı başında infula ile beyaz cübbe giymiş birisini posta arabasından alarak konsilin toplandığı salona doğru götürmeye çalışmaktadır (Resim 15). Baştaki infula bu şahsın patrik ya da piskopos olabileceğine işaret etmektedir. Arius'un dışlanması konsey toplantısından sonra olması bu

şahsın Arius olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Konsilden önce dışlananlar arasında bulunan Antakyalı Eustatius, Nicomedialı Eusebius, Meletius, Nikaialı Theognis veya Chalcedonlu Maris'in olası kişiler arasında yer almaktadır.

Resim 14. Elleri arkadan bağlı şekilde götürülen

Solda, Aziz Petrus'un başının üzerine gelecek şekilde cenneti nitelendiren bulut içerisinde Mesih, Baba Tanrı'nın yanında otururken gösterilmiştir (Resim 16). Böylece Konsilin önemli kararları arasında yer alan Hazreti İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu tescillenmeye çalışılmaktadır.

Resim 15. Hz. İsa bulutların üzerinde Tanrı ile birlikte

Kompozisyonun her iki tarafında yer alan pilasterler, toplantı salonunun küresel resim alanını köşeli hale getirmektedir (Resim 8). Athanasius ve Hermogenes dışındaki piskoposlar salonun duvarları arasında yarım daire şeklinde oturmaktadır. Freskte pilasterlerin yanı sıra yapıyı her iki yanda yer alan Aziz Petrus ve Aziz Paulus betimleri de sınırlamaktadır. Sağ yanda yer alan Aziz Paulus ileri doğru uzattığı sağ elinin işaret parmağı ile doğulu kıyafetleri içerisindeki birisini tehditkâr bir tavırla toplantı yapılan salondan uzaklaştırmaya çalışır bir görüntü içerisinde betimlenmiştir (Resim 16). Başını sağ omuzuna doğru hafif yatırması ve bakışları ile de bu hoşnutsuzluğu belli etmektedir. Karşısındaki adam da bu kararlı uyarıyı dikkate almış olacak ki, geri adım atar şekilde ayakta durmaktadır. Aziz Paulus bu hareketi ile belki de ilk dönemlerde Hristiyanlara karşı ciddi tehlike oluşturan Yahudileri toplantıdan ve Hristiyanlardan uzak tutmaya çalışmaktadır.

Solda ise Aziz Petrus yanındaki askerlere hayretle bakmaktadır (Resim 17). Bunun arkasında ise İskenderiye Patriği Alexander'ın temsilcisi Deacon Athanasius yer almıştır.

Resim 16. Aziz Paulus doğulu kıyafetindeki birisini toplantıdan uzaklaştırmaya çalışırken

Resim 17. Aziz Petrus yanındaki askerlere hayretle bakarken

Halihazırda kompozisyonda İmparatorun yer alması nedeniyle freskoda konsil toplantısının açılış oturumu temsil edilmiş olmalıdır. Konsilin amaçlarından birisi Arius doktrininin masaya yatırmaktır. Çünkü Arius ve yandaşları, Hz. İsa'nın Tanrı'dan farklı olduğuna, yani onun Tanrı veya Tanrı'nın oğlu olmadığına inanmaktadırlar. Konsilin diğer üyeleri ise Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu ileri sürmektedirler. Bu nedenle konsilin açılış konuşmaları seremonisinden hemen sonra Nicomedialı Eusebius'un mektupları okunarak konu Arius'un yargılanmasına taşınmıştır. Arius'un freskoda temsil edilmiş şekli ve Hermogenes'in "Condanno di Ario" metnini okurken gösterilmesi Arius'un konsil tarafından mahkûm edildiğini göstermektedir. I. Nikaia Konsili freskosunun hemen bitişiğinde Büyük Konstantin'in Arius'un kitaplarını yakmasının betimlenmesi de bu durumu desteklemektedir (Resim 4, 19).

Resim 18. Büyük Konstantin'in Arius'un kitaplarını yakması.

Resim 19. Büyük Konstantin'in Arius'un kitaplarını yakması, detay

Toplantıda belirlenen esaslara göre sonuç bildirgesi hazırlanmış ve bu metin Philoumenes'un gözetiminde imzaya açılmıştır. Büyük Konstantin, metni imzalamayı reddeden din önderlerini sürgün edeceğini açık bir dille ifade etmiştir. Buna rağmen Arius taraftarları arasında yer alan Filistin Caesarea'sından Eusebius Praesul, Tyros Piskoposu Paulinus, Theogonius, Tholomaidli Secundus, Marmaricatlı Theonas, Nicomedialı Eusebius ve Theognis Nicaenus gibi bazı muhalifler metni imzalamayı reddettiği bilinmektedir.

Konsil ile ilgili tartışılan bir diğer konu Büyük Konstantin'in toplantıdaki rolüdür. Eusebius, Konstantin'in konsilin açılış konuşmasını yaptığını sonrasında sözü toplantı başkanı Hosius ve diğer dini liderlere bıraktığıdır. Son yıllardaki araştırmalarda Konstantin'in sadece konseyi toplamakla yetinmediği, aynı zamanda konsil üyelerini yönlendirmeye çalıştığı da iddia edilmektedir^[48]. Eusebius'un vurguladığı gibi, İznik Konsili'nin en önemli adamı Büyük Konstantin'dir. Eusebius'un konsil başkanları olarak çoğul

48 T. Fankhauser, Die Religionspolitik Kaiser Konstantins in Bezug auf den arianischen Streit und das Konzil von Nicaea 325: antike Hauptquellen und moderne Darstellungen im Vergleich, [Diss], (Innsbruck 1997). - G. C. Hansen, Eine fingierte Ansprache Konstantins auf dem Konzil von Nikaia, in: ZAC 2 (1998) 173-198. - K. M. Girardet, Die Teilnahme Kaiser Konstantins am Konzil von Nicaea (325) in byzantinischen Quellen, in: AHC 33, 2001, 241-284. - Veth 2002, 304 dipnot 79.

ifade kullanması ve Antiocheialı Eustatius ve İskenderiyeli Alexander'ın da başkanlık yaptığını ifade etmesi Hosius'un konsili yöneten başkan olmadığını göstermektedir. Bu durum, K. M. Girardet'in, Hosius'un konsil başkanı değil de sonuç bildirisini hazırlayan komisyonun başkanı olduğu önerisini desteklemektedir^[49]. Eusebius ayrıca Konstantin'in konsülü bizzat topladığını, tartışmaları yönettiğini, meclisin aldığı kararları kabul etmeyenlerin cezalandırılmasını istediğini açıkça yazmaktadır. Caesarea Piskoposu'na göre, Konstantin'in konsil üzerinde tam kontrole sahip olmasına rağmen, toplantı düzenini başkan veya başkanlara bıraktığını rivayet ederek, bu önerileri doğrulamaktadır^[50]. Aslında konsil toplantısını düşünürken Roma senato toplantılarının şeklini göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Sistine freski, bir dereceye kadar, Hıristiyan imparator ile imparator arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Daha açık ifade ile freskoda yer alan sahnede toplantıyı yönetiyormuş gibi merkezde oturan Piskopos Hosius'un her iki yanında oturan Romalı elçiler açıkça konsil toplantısına ve alınan kararlara müdahil olmakta hatta hükmetmektedirler.

Konsil toplantısında din önderlerinin oturduğu yarım dairenin dışında olacak şekilde her iki yana yerleştirilen havarilerin konsil ile doğrudan herhangi bir bağlantısı olmamalıdır. İznik Konsili'nde alınan kararların Aziz Petrus ve Paulus'a atıf ile başlaması belki her iki havarinin kompozisyonda yer almasına neden olmuştur. Bununla birlikte Edictum Constantini'de, Konstantin'e imparatorluk yolunu açan rüyadan bahsedilmektedir^[51]. Rivayete göre, İmparator rüyasında Aziz Petrus ve Paulus görmüş, bunun üzerine Papa Sylvester'i ziyaret etmiştir. Rüneyi yorumlayan Papa Sylvester, Konstantin'in imparatorluk yolunda Mesih'in desteğini aldığını söylemiştir. Bu müjde nedeniyle imparator papaya birçok bağışta bulunmuş, ayrıca Roma kentini Papa'ya bağışlayarak Papa'ya bir İmparatora layık ayrıcalıklar vermiştir. Dolayısı ile Aziz Petrus ve Paulus Konstantin'in İmparator olması yolunda önemli role sahiptirler. Bundan dolayı da fresk betiminde yer almaları tesadüfi olmamalıdır. Diğer bir ifade ile freskoda yer alan hiçbir detay tesadüfi seçilmiş değildir.

Sistine Salonu'ndaki freskolar estetik açıdan düşük olsa da ikonografik olarak önemli ip uçları vermektedir. Von Pastor da Papaların Tarihi konulu serisinde, freskoları Sistine Dönemini simgeleyen "aceleci işin" tipik bir ör-

49 Girardet 2001, 244. - Veth 2002, 304 dipnot 80.

50 K. Schatz, Allgemeine Konzilien - Brennpunkte der Kirchengeschichte (Paderborn 1997), 33. - Veth 2002, 305 dipnot 84.

51 Veth 2002, 302 dipnot 66.

neği olarak nitelendirmektedir^[52]. Vreth de freskler ile konsil ikonografisini belirlemenin mümkün olduğunu düşünmektedir^[53]. Sistine Salonu fresklerinin ikonografik programını Rainaldi'nin bir mektup yazarak Antoniano'dan istediği, Antoniano'nun da bu isteği kabul ettiği tahmin edilmektedir. Antoniano, ikonografi programını iki satırda açıklamaktadır: konseyi toplayan veya kararnamelerini ilan eden Papa; yöneten imparator, mahkûm edilen sapkınlık ve doğrulanan gerçek doktrin^[54].

Roma'daki Santi Apostoli Fransisken Manastırı'nda din adamı ve vaiz olan Felice Peretti 1565 yılında konsiller hakkında küçük bir inceleme yazmıştır. Buna göre, konsiller açılış töreni ile başlamalıdır, litürjik kıyafet giymek zorunludur ve konsil amacına uygun şekilde sonuçlandırılmalıdır^[55]. Peretti'ye göre genel konsilleri toplama nedenleri; sapkınlıkları ortadan kaldırmak ve Kiliseye barışı geri getirmektir^[56].

Bu çıkarımlardan hareket ederek fresko üzerinde sol üstte yer alan panoramik görüntünün de tesadüfen seçilmediğini öne sürmek mümkündür (Resim 13). Buradaki manzarada köşeli bir salonda yapılan toplantı mekanının sur duvarlarının dışında, göl kıyısında bir yerde aranması gerektiğini göstermektedir. Bu tanım kazı ve araştırmalarını sürdürdüğümüz bazilikal kilisenin bulunduğu alanı çağrıştırmaktadır (Resim 1). Kompozisyonda yer alan detayların tesadüfi olarak seçilmediğinden hareketle bu detayla toplantı mekanına işaret edildiği sonucuna ulaşmamız mümkündür.

Ekümenik konsillerin resmedilmesi ilk olarak ne zaman başlamıştır, diğer bir ifade ile ilk ve tek örnek Sistin Salonu'nda bulunan freskolar mıdır sorusunun yanıtını Aziz Beda vermektedir. Aziz Beda'nın bildirdiğine göre, salonda bulunan freskoların ilk örnekleri Papa Konstantin'in (708-715) talimatıyla 712 yılında günümüzdeki bazilikanın öncüsü olan Aziz Petrus Bazilikası'nın portikosunda yer almaktadır^[57]. Konsillerin temsil edildiği resimlerin İstanbul'daki eski Milion anıtında^[58] Napoli'deki Aziz Petrus'un portiosunda (MS. yaklaşık 767) veya Aziz Gallen Manastır kütüphanesinin okuma salonunun tavanında (MS. 1764) bulunduğu bildirilmektedir^[59].

52 L. von Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, Vol. 10 (Rome 1928), 490, 493 dipnot 2. - Veth 2002, 237 dipnot 56

53 Veth 2002, 238.

54 Veth 2002, 284.

55 Veth 2002, 257 dipnot 44.

56 Veth 2002, 260.

57 Veth 2002, 227 vd. dipnot 23

58 Veth 2002, 229 dipnot 26.

59 Veth 2002, 229 dipnot 27-28.

Aynı şekilde konsiller ile ilgili yazılı kaynaklar da bulunmaktadır. Örneğin, Beytullahim'deki Doğu Kilisesi'nde yer alan mozaikler üzerinde konsillere atıflar da yer almaktadır; merkezde bir sunak üzerinde İncil ve Yunanca yazı ile yedi ekümenik konsil ile altı özel sinoda atıflar gibi. Hermann J. Sieben, Doğu Kilisesi'ndeki mozaiklerde yer alan metinlerin önemli ölçüde 15. yüzyıldan günümüze ulaşan ve orijinali Paris Bibliothéque National'de bulunan MS. 236 yılına ait Latince yazılmış el yazmalarından alındığını ileri sürmektedir^[60]. Demek ki, halihazırda konsillerin anlatıldığı yazılı belgeler de bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile konsilde bulunan detaylar tesadüfen seçilmiş değildir. Benzer şekilde W. J. G. A. Veth, Rainaldi'nin konsil freskolarını yaparken Vatikan koleksiyonundaki kodeklerinden ilham aldığını düşünürken, Mansi koleksiyonundaki konsil metinleri ile freskolar arasında uyum olduğu bilinmektedir^[61].

Sonuç olarak Birinci Nikaia Ekümenik Konsil toplantısı freskosu Hendrik van den Broeck isimli sanatçının özgür yaratısından çok kendisinden önceki dönemlerin yazılı ve görsel kaynaklarına dayanmaktadır. Tercümanın yavaş yavaş gösterilen şark çıbanı izine kadar en küçük detaya dikkat edilmesi, fresko üzerinde yer alan hiçbir detayın rastgele seçilmediğini ve ikonografik açıdan mesajlar içerdiğini ortaya koymaktadır. Önemli detaylardan birisi de panonun sol üst köşesinde yer alan göl kıyısı ve sur duvarlarından oluşan toplantının yapıldığı mekanına işaret eden vurgudur. Buna göre MS 13 Temmuz 325 tarihinde yapılan toplantının mekânı sur duvarlarının dışında olmak üzere göl kıyısında bir yerlerde aranmalıdır. Bunun için en uygun yer sualtı kazıları devam etmekte olan Bazilikal Kilise'nin bulunduğu alandır.

60 H. J. Sieben, Die Mosaikinschriften der Bethlemer Geburtskirche vor dem Hintergrund der byzantinischen Tradition der Konzilssynopsen, *Annuaire Historiae Conciliorum* 31, 1999, 275 - 283. - Veth 2002, 231 dipnot 36.

61 Veth 2002, 231 dipnot 37

MYRLEIA/APAMEIA ANTİK KENT YERLEŞİMİNDE BULUNAN SERAMİKLER

Prof. Dr. Derya ŞAHİN •
Arş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU ••
Arş. Gör. Gonca GÜLSEFA •••

Bursa İli, Mudanya İlçesi, Ömerbey Mahallesindeki koruma amaçlı imar planı kapsamındaki 3. Derece Arkeolojik Sit alanında yer alan özel mülkiyete ait 1448 ada - 22 parselde Bursa Müze Müdürlüğü başkanlığında 2015 ve 2016 yıllarında iki dönem halinde sondaj kazıları yapılmıştır^[1]. Yapılan bu çalışmalara Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü de katılmıştır. Sondaj kazıları sonrasında açığa çıkartılan alanın, teraslanmış bir arazide yer aldığı ve bu eğim sayesinde denize hâkim bir lokasyon gösterdiği tespit edilmiştir (Resim 1). Yerleşim geniş bir alana yayılmıştır ve kesintisiz bir mimarî örüntü sunmaktadır. Bu mimarî örüntü içerisinde işlik olarak tanımlanabilecek yapı kalıntılarının yanı sıra yamaca yerleştirilmiş teras evler olarak adlandırabileceğimiz özel konutlar da yer almaktadır (Resim 2). Yamaç üzerinde bulunan bu konut yapıları, bir sıra oda dizisinden oluşmaktadır ve kentin geç dönem ev mimarisi hakkında oldukça değerli bilgiler sunmaktadır.

Resim 1

Resim 2

- Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi. dsahin@uludag.edu.tr
- Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi. hazalc@uludag.edu.tr
- Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi. gongagulsefa@uludag.edu.tr

1 Kazılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özbey & Çaprak 2017, 1 vd.

Ev planlarına bakıldığında, geniş bir portikosu ve onun etrafına yerleştirilmiş odaları dikkat çeker. Dönemin üst sınıfına ait olduğu düşünülen bu konut yapılarının latrinası yapının hemen önünde bulunan kentin drenaj sistemiyle bağlantılıdır (Resim 3). Kısmen ortaya çıkartılmış bu konutun bir odası mozaikle^[2] kaplıdır (Resim 4). Konut zeminini kaplayan mozaik döşeme opus tessellatum tekniğiyle yapılmıştır. Yaklaşık olarak MS 4. yüzyıla tarihlendirilen mozaik döşemede siyah, beyaz, sarı, kırmızı, pembe ve yeşil renklerde, küp formlu tesserae kullanılmıştır. Döşeme tasarımında geometrik desenlere ilave olarak kantharos, örgü bant (giyoş), dalga deseni, sarmaşık yaprakları gibi bazı organik motiflere de yer verilmiştir. Tasarımı ve tekniği açısından döşemenin yüksek kalitede bir mozaik olduğu aşikârdır.

Resim 3

Resim 4

2 Mozaik döşeme hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şahin & Çitakoğlu 2016, 85 vd.

Mozaikli konutun batı yönünde yer alan giriş kısmından ana mekâna iki basamakla inilmektedir, ilk basamağın üzerinde iki adet sütun kaidesi in-situ olarak korunmuştur (Resim 5). Yapının bu giriş kısmının hemen arkasında, pişmiş toprak plakalardan yapılmış bir kanal bulunmuştur (Resim 5). Yapının doğu duvarının arkasında ise temiz su sağlayıcısı olan bir künk sistemi açığa çıkartılmıştır. Arazinin üst kısmından gelen dolgu toprağı yapıların bulunduğu alanı tamamen doldurduğu için mozaik döşeme yaklaşık 3 m derinlikte kalmıştır. Yapılan kazı çalışmasında, yaklaşık 2 metreden fazla dolgu toprağının alınmasının ardından, ancak kültür toprağına ulaşılmıştır. Dolgu toprağının içinde, Helenistik ve Roma Dönemlerine tarihlenen günlük kullanım kaplarına ait seramik parçaları yoğun olarak bulunmuştur (Resim 6). Özellikle siyah ve kırmızı astarlı Helenistik Dönem kaplarının çokluğu dikkat çekicidir (Resim 7). Ayrıca günlük kullanıma ait pişirme kaplarının yanı sıra, amphora parçaları, terracotta figürin ve cam kaplara ait parçalar da buluntular arasında yer almaktadır. Arazinin yamaçta bulunması ve eğimli olması yapıların üstünün zamanla homojen ve birbiriyle çağdaş olmayan buluntularla ve dolgu toprağı ile kaplanmasına sebep olmuştur. Bu durum sonucunda arkeolojik bir kontekst takip edilemediği için yapıların içinde bulunan küçük buluntular ile de net bir tarihleme yapabilmek ve kullanım evrelerini tespit edebilmek mümkün olamamıştır.

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Çalışmamızın amacı, yukarıda bahsi geçen kazılar esnasında açığa çıkartılan Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine ait seçilmiş örnekler üzerinden alanın kullanım sürecini ve tarihini gösteren bir kronoloji oluşturmak ve bu kapların fonksiyonlarını ve özelliklerini ortaya çıkarmak olacaktır.

Buluntular arasında yer alan en erken tarihe verebileceğimiz seramik örneği siyah figür tekniğinde yapılmış kap parçasıdır (Kat. No. 1). Sadece kabın çok küçük parçası korunabilmiş olması nedeniyle kap formu hakkında bir görüş bildirmek mümkün değildir. Parça üzerinde korunan kısımlardan anlaşıldığı kadarı ile bir erkek figürü ve bu figürün hemen arkasında lyra (?) olması muhtemel bir obje bulunmaktadır. Bu atribüt nedeniyle figürü tanrı Apollon ya da musalardan biri olarak tanımlayabiliriz. Siyah figür tekniği MÖ 7. yüzyıl civarında ilk olarak Korinthos'ta kullanılmıştır ve bu uygulamanın MÖ 6. yüzyılın sonuna kadar kullanım gördüğü bilinmektedir (Boardman, 2003; Tekçam, 2007, 244). Bu teknikte ilk önce vazo pişirilmeden siyah silüetli figürler ve bunların üzerinde kazıma yapılmış, çizgisel detayların oluşması sayesinde de ek olarak kırmızı veya beyaz boya kullanılarak detaylar verilmiştir (Boardman, 2003, 7).

Buluntu grubu arasında siyah firnisli seramikler de yer almaktadır (Kat. No. 2-5). Bu grup içerisinde dışa çekik ağızlı ve içe çekik ağızlı kaseler, tabaklar, servis tabakları, kantharos, skyphos (?), gibi kap formları görülmektedir. Üretim merkezleri Attika olan siyah firnisli seramikler, MÖ 5. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış olup oldukça kaliteli bir firnis yapısına sahiptir. MÖ 4. yüzyılda Attika veya Ionia üretim yeri olarak bilinen bu seramik kaplarda genellikle palmet baskı ve rulet bezeme tekniği görülmektedir^[3]. Helenistik Dönem içerisinde de varlığını devam ettirmesine rağmen bu kaplarda dönem itibarıyla firnis kalitesi zayıflamış olduğu gözlemlenmektedir (Rotroff & Oliver, 2003, 19; Ersoy, 2020, 34). Buluntu grubu MÖ 4. - 3. yüzyıla tarihlenmektedir.

3 Kap formları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rotroff, 1997; Ersoy, 2020, 34 vd.

Helenistik Dönem'e ait buluntu grupları arasında, siyah astarlı kaplar, Megara kâseleri gibi kaliteli seramikler ve dönemin tipik astarlı kâse, tabak gibi formlarının yanı sıra kandil ve amphora gibi özel işlevli kaplarda yer almaktadır. Genel olarak MÖ 5.- 4. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bu örnekler hem hamur hem de astar özelliği bakımından yüksek kalitededir. Mudanya'da yer alan Myrleia/Apameia Antik Kenti'nde tespit edilen Helenistik Dönem seramiklerinin büyük bir grubunu “İçe Dönük Ağızlı Kâseler” oluşturmaktadır (Kat. No. 6-8). Bu form, özellikle MÖ 4. yüzyıl içerisinde en çok üretilen formlardan biridir (Rotroff 1997, 161). Neredeyse tüm Helenistik yerleşimlerde rastlanmaktadır (Crowfoot et al., 1957, 248-250). İçe dönük ağızlı kâseler Attika'da MÖ 5.yüzyılın sonlarından başlayıp MÖ 4. yüzyıl boyunca devam etmiş olup Helenistik Dönem boyunca varlığını sürdürmüştür (Sparkes & Talcott, 1970, 131-132). Ayrıca bu tip kâseler form olarak Dor sütun başlığına da benzemesi nedeniyle “ekhinus kâse” olarak da isimlendirilmektedir (Edwards, 1975, 29). Yuvarlatılmış dudak kenarlı ve gövdeleri dudak altında kavis yapan bu kaplardan 7 numaralı parça üzerinde yer yer aşınmaların görüldüğü siyah astar bulunmaktadır. 8 numaralı parçada ise siyah astar daha net belli olmakla birlikte, form olarak aynı özellikleri göstermektedirler. 9 numaralı parçanın iç ve dış yüzeyleri diğerlerinden farklı olarak kırmızımsı kahverengi astara sahiptir. Söz konusu bu parçaları net olarak tarihlemek çok ufak ve aşınmış olmaları nedeniyle oldukça zor olsa da, profilleri sayesinde MÖ 4. yüzyıl sonları – MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı aralığı içine tarihlenmeleri kabul edilebilir (Rotroff, 1997, 340, fig. 62, no. 983-984, fig. 64, no. 1031).

Dönemin tipik kap formlarından olan “Dışa Çekik Ağızlı Kâseler”e ait örnekler de kazılar esnasında bulunmuştur (Kat. No. 9-10). Ağız, gövde ve kaideler bölümlerinin büyük oranda korunduğu 10 numaralı kap formunda ağız, dışa doğru çekik, kalın duvarlı ve geniş yüzeylidir. Ağızdan gövdeye geçiş konkav formludur. Benzer özellikteki kaplar yaklaşık olarak MÖ 225-175 yılları arasına tarihlenmektedir (Rotroff, 1997, 334, fig. 60, no. 917).

Helenistik Döneme tarihlenen tabak/kâse parçalarına ait olabilecek kaideler parçaları (Kat. No. 11-12) dönemin tipik astar özelliğine sahip olup halka kaideli, yayvan açık kap formlarına sahiptir^[4].

Buluntular arasında farklı özellikteki parçalardan birisi de tabak formu bir kaba ait ağız parçasıdır (Kat. No. 13). Gri hamurlu olan bu parça, bu özelliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Gri Hamurlu kaplar hemen hemen

4 Benzer örnekler için bk. Rotroff, 1997, 163, no. 1020-21, fig. 63; Civelek, 2006, 194 3j.

tüm Akdeniz Havzası'nda uzun bir süre kullanım görmüş olup bu türdeki kaplar fırın içindeki havanın azaltılmasıyla hamurun gri, astarın siyah ya da koyu gri renge dönüşmesiyle elde edilmişlerdir (Shepard, 1995, 371- 372). MÖ. 3 - 2. yüzyıldan, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kullanılan gri hamurlu siyah astarlı kapların yayıldığı coğrafya oldukça geniştir (Rotroff & Oliver, 2003, 31). Myleia'da bulunan bu parça ise içe çekik ağızlı tabak formu bir kaba ait olmalıdır.

Kalıp yapımı veya diğer bir ismi ile Megara Kâselerine ait bazı parçalar da buluntu grubu içinde kaliteli seramiklere örnek olarak gösterilebilir (Kat. No. 14). Helenistik Dönem'in en belirgin kap formu olan kalıp yapımı kâselerin kulp ve kaide bölümleri bulunmamaktadır. Yarı küresel form özelliği gösteren bu kâselerin hemen hemen bütün gövdesi üzerinde kalıpla yapılmış kabartma şeklinde figür ve bitkisel dekorlar yer almaktadır. Megara kâsesine ait gövde parçası üzerinde genellikle çizgisel ve rozet bezeme mevcuttur. Benzer özellikteki kâselerin MÖ. 3 - 2. yüzyıllara tarihlendiği bilinmektedir^[5].

Bunların yanı sıra, sürahi/testi gibi kap formlarına ait olabilecek kırmızı astarlı ağız, kulp ve kaide parçaları da tespit edilmiştir (Kat. No. 15-17). Tek kulplu günlük kullanım kaplarından olan sürahi ya da testi benzeri bu kaplar, form itibari ile bakıldığında Klasik Çağ'dan itibaren hemen hemen tüm dönemlerde kullanım görmüştür. Ancak kil yapısı, sertliği ve diğer teknik detayları dikkate alındığında bu kabın Roma Dönemi'ne tarihlenmesi olasıdır. Hayes benzer kap formları için MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl aralığını vermektedir (Hayes, 2008, 28, g. 5: 124).

Roma Dönemine verilen buluntu grubu, daha çok kırmızı astarlı tabak ve kâselerin ağırlıkta olduğu ince sofrakaplarından oluşmaktadır (Kat. No. 18). Bu grup *Doğu Sigillataları C* olarak tanımlanmaktadır (Erol, 2014, 52). Doğu Sigillata seramikleri 1950'li yıllarda Kenyon tarafından DSA, DSB ve DSC olarak üç sınıfa ayrılmıştır (Crowfoot et al., 1957). Aynı zamanda Hayes bu üç grubu formlarına ayırarak sınıflandırmıştır (Hayes, 1985). Çandarlı olarak da tanımlanan DSC grubu, Doğu Sigillatalarının en geç ve en son grubudur (Erol, 2014, 52). 18 numaralı dirsekli bir kâseye ait ağız parçasını benzer örneklerle karşılaştırdığımızda MS 2. yüzyıla tarihlenebilir (Güngör et al., 2022, 456, Nr. 10). Örneklerimiz arasında ayrıca yine Roma Dönemi'ne tarihlenen terra sigillata tabak/kâse formuna ait olabilecek kaide parçası da bulunmaktadır (Kat. No. 19). Kabın hamur yapısı ve astarı kaliteli bir yapıda olup, tondo kısmında ise mühür mevcuttur. Benzer örneklerle

5 Benzer örnekler için bk. Ersoy, 2020, 100 vd.

karşılaştırıldığında MS 2.-1. yüzyıl arasına tarihlenmesi mümkündür (Erol, 2014, 246 Kat. No: K-213).

Pişmiş topraktan yapılmış bir diğer buluntu grubunu kandiller oluşturmaktadır (Kat. No. 20). Konutları ve resmi binaları aydınlatma, ayinler ya da kutlamalar, tapınağa sunular gibi çeşitli fonksiyonlarda kullanılan kandiller çağlar boyunca kullanım görmüştür. Kazı çalışmalarında bulunan bu örneğin ise üst gövdesindeki diskus bölümü korunmuş olup, diskus üzerinde nokta ve çentik bezemeler mevcuttur. İç ve dış yüzeyde kiremit rengi astar yer almaktadır. Bu eser tipik özellikleri nedeniyle Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir^[6].

Daha geç bir dönemi temsil eden, Bizans Dönemi'ne ait seramik parçaları diğer dönemlere göre nispeten sayıca daha az olsa da aynı alandaki yerleşimin devamlılığı göstermesi açısından önemlidir (Kat. No. 21). Kâse formu bir kaba ait olan ve ağız kısmı korunmuş bu parça kırmızı hamurludur ve iç-dış yüzeyi yeşil sırla sırlanmıştır. Kabın dudak kısmı kabartma şeklinde verilmiş dalgalı bir forma sahip olmakla birlikte çok küçük bir parçası korunmuş olmasından dolayı bezeme tekniği hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Tek renk sırlı seramikler grubuna ait olması muhtemel bu parçanın, form özelliklerine bakıldığında yarı küresel gövdeli ve derin bir kâse olduğu açıkça görülmektedir. Günlük hayatta kullanışlı ve teknik açıdan uygulamasının nispeten kolay olmasından dolayı üretimi fazla olan tek renk sırlı seramikler Bizans Dönemi'nde Ortaçağ seramiği olarak da anılan ve birçok merkezde üretim sahası bulunan bir gruptur^[7].

Çalışmamız kapsamında değerlendirilen son parça ise, bir lüle parçasıdır ve maalesef sadece ağız bölümü korunabilmiştir (Kat. No. 22). Osmanlı Dönemi'nde tütün keyfi için lülelerin yoğun bir şekilde kullanım gördüğü bilinmektedir. Tütünün Osmanlı topraklarına girmesiyle birlikte kısa sürede imparatorluk içinde popüler olmuş, üç yüzyıllık kullanımlarının ardından yerini sigaraya bırakmışlardır. Lüleler, genellikle pişmiş topraktan yapılan, tütün veya benzeri maddelerin içlerine doldurularak içildiği araçlardır. Çok küçük ve derin çanaklı tütün doldurulan kısımları, çubuk uçlarına takılarak kullanılan, açık ağızlı lüleler Osmanlı topraklarında çok kaliteli ve farklı biçimlerde üretilmiş olup Anadolu dışında birçok bölgeye satılmıştır (İnanan & Şahin 2017: 34 vd.).

6 Benzer örnekler için bk. Goldman, 1950, 323, Fig. 106, XIXXXII; Çıtakoğlu & Gülsefa, 2017, 18, Kat. 8.

7 Ayrıntılı bilgi için bk. Doğer, 2007, 709 vd.

Değerlendirme

2015 ve 2016 yıllarında Myrleia/Apameia Antik Kentinin oturduğu alanın sadece küçük bir bölümünde gerçekleştirilen sondaj kazılarında açığa çıkartılan seramik buluntulardan form veren ve tarihlenebilen 22 parça incelenmiştir. Dönemsel dağılımına bakıldığında en erken tarihli buluntu Arkaik Döneme tarihlenen siyah figürlü bir seramik parçasıdır (Kat No. 1).

Klasik Dönem içerisinde değerlendirilebilecek siyah firnisli seramikler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu grup içerisinde dışa çekik ağızlı kâseler, içe çekik ağızlı kâseler, tabaklar, servis tabakları, kantharos, skyphos (?), gibi kap formları görülmektedir.

Helenistik Dönemi temsil eden örnekler bakıldığında MÖ 4. yüzyıl sonlarından – MÖ 2. yüzyıl başlarına ait çeşitli formlarda birçok parçanın bulunduğu gözlemlenmektedir. Özellikle dışa çekik ağızlı / içe çekik ağızlı kâseler, tabaklar, servis tabakları gibi günlük kullanım kaplarına ait parçalar buluntu grubu içerisinde gözle görülür bir yoğunluğa sahiptir. Ayrıca Helenistik Dönem'in önemli gruplarından olan kalıp yapımı kâselerin de bulunması alanın repertuar çeşitliliğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Roma Dönemi seramikleri ise buluntular arasında en yüksek oranla temsil edilmektedir. Bu kaplar içerisinde, Doğu Sigillatoları C olarak sınıflandırılan kırmızı astarlı tabak ve kâselerin ağırlıkta olduğu ince sofrakapları, kandiller, açık renk hamurlu saklama taşıma ve mutfak kaplarına ait parçalar büyük bir yer tutmaktadır.

Seçilen seramikler sayısal olarak değerlendirmeye tabi tutulduğunda Roma Dönemi'ne ait parçaların belirgin bir çoğunlukta olduğu açıkça görülmektedir. Roma Dönemi seramiklerini yoğunluk açısından Helenistik Dönem takip etmektedir. Bizans Dönemi'ne tarihlenen buluntular ise çalışılan grup içerisinde daha az oranla temsil edilmektedir.

Sonuç olarak sondaj kazıları neticesinde hem dönem olarak hem de form olarak büyük bir çeşitliliğe sahip seramik buluntuların ortaya çıkmış olması oldukça önemlidir. Bu durum Myrleia/Apameia Antik Kentinin en azından buluntu grubuna göre Arkaik Dönemden, Osmanlı Dönemine kadar kesintisiz iskân gördüğünü açıkça göstermektedir. Aslında bu yerleşim alanını, antik kent dokusunun hemen ortasından geçen Mudanya anayolunun kuzeyinde kalan antik liman alanı ve buluntuları ile değerlendirmek daha net ve doğru sonuçlar verecektir. Söz konusu bu alanda yapılan kazılarda MS 1. yüzyıla tarihlendirilen bronz bir çocuk heykeli çıktığı bilinmektedir (Resim 8)^[8]. Bu bronz heykel dışında alanın mimari örüntüsü veya tespit edilen diğer buluntuları ile ilgili ise herhangi bir çalışma mevcut olmasa da bronz heykelin bulunması buranın arkeolojik potansiyelinin ne kadar yüksek olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak sözü edilen alanın üzerine bugün bir market yapılmıştır. Marketin zemini üzerine belirli aralıklarla yerleştirilen cam zeminden alttaki antik dokunun sergilenmesi planlanmış olsa dahi bugün zeminin altında aydınlatma olmaması ve hiçbir şeyin görünür kılınmaması projenin ciddiyyetten uzak yapıldığını açıkça göstermektedir. Myrleia/Apameia'ya ait kent dokusunun büyük bir bölümü bugün sözü edilen alanın çevresinde ve market alanının altında bulunmaktadır. Bu yüzden konuyu bütüncül değerlendirerek antik kentin yayıldığı tüm alanın Arkeolojik Sit kapsamına alınması doğru olacaktır. Böylelikle Myrleia/Apameia Antik Kenti'ne ait bu alanlar, arkeoloji bilimine katkı sağlamasının yanında zaman içinde düzenlenmiş ören yerleri kapsamına alınarak kent turizmine de ivme kazandıracaktır.

8 Heykel hakkında detaylı bilgi için bk. Arıcı, 2021, 227-244.

Resim 8

KATALOG

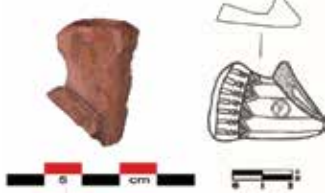
Katalog bölümünde yer verilen ölçülerde santimetre cinsi kullanılmış ve aşağıdaki kısaltmalara yer verilmiştir. Y: yükseklik, G: genişlik, Ç: çap, U: uzunluk

KAT NO.	ÖLÇÜLER	RENK	TANIM	DÖNEM	FOTOĞRAF - ÇİZİM
1.	Y: 4,6 cm G: 4,3 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (light red) Yüzey Rengi: GLE Y1-2.5/N (black)	Siyah figür tekniğinde gövde parçası üzerinde erkek figürü ve bu figürün hemen arkasında lyra (?) olması muhtemel bir obje.	Arkaik	

2.	Y: 4,9 cm Ç: 19,6 cm	Hamur Rengi: 2.5 YR-6/8 (light red) Yüzey Rengi: GLE1 2.5/N (black)	Siyah firnisli tabak kaide parçası. Tondo kısmında rulet ve palmet bezeme.	Klasik	
3.	Y: 2,8 cm Ç: 7 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-5/8 (red) Yüzey Rengi: İY-DY: 5Y-2.5/1 (black)	Siyah firnisli kâse ağız parçası. Ağız kısmı dışa çekik formlu.	Klasik	
4.	Y: 2,3 cm Ç: 21 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/8 (light red) Yüzey Rengi: DY: GLEY1 2.5/N (black)	Siyah firnisli kantharos (?) ağız parçası.	Klasik	
5.	Y: 6,3 cm Ç: 12,6 cm	Hamur Rengi: 7.5YR-6/4 (light brown) Yüzey Rengi: DY: GLEY1- 2.5/N (black)	Siyah mat firnisli küresel gövdeli skyphos ağız parçası. Kulpları eksik.	Helenistik	
6.	Y: 4,2 cm Ç: 11,5 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-4/6 (red) Yüzey Rengi: GLE1-4/N (dark gray)	İçe dönük ağızlı kâse ağız parçası.	Helenistik	
7.	Y: 3,7 cm Ç: 18 cm	Hamur Rengi: 7.5YR-5/4 (brown) Yüzey Rengi: GLE1-4/N (dark gray)	İçe dönük ağızlı kâse ağız parçası.	Helenistik	

8.	Y: 3,1 cm Ç: 11,5 cm	Hamur Rengi: 7.5YR-4/6 (strong brown)	İçe dönük ağızlı kâse ağız parçası.	Helenistik	
9.	Y: 4,2 cm Ç: 4 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/8 (light red) Yüzey Rengi: 2.5YR-7/8 (light red)	Dışa çekik ağızlı kâse, ağız + gövde + kaide parçası.	Helenistik	
10.	Y: 4 cm Ç: 9, 2 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-4/8 (red) Yüzey Rengi: 2.5YR-2.5/2 (very dusky red)	Dışa çekik ağızlı kâse ağız parçası.	Helenistik	
11.	Y: 2,3 cm Ç: 5 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (light red) Yüzey Rengi: İY1: 2.5YR-5/6 (red)	Tabak / Kâse halka kaide.	Helenistik	
12.	Y: 1,8 cm Ç: 4,6 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (light red) Yüzey Rengi: 10YR-6/6 (brownish yellow) 2.5YR-3/6 (dark red)	Tabak / Kâse halka kaide.	Helenistik	
13.	Y: 2,2 cm Ç: 12 cm	Hamur Rengi: GLE1Y-6/N (gray) Yüzey Rengi: GLE1Y-4/N (dark gray)	Gri hamurlu, içe çekik ağızlı tabak parçası.	Helenistik	

14.	Y: 5 cm G: 2,4 cm	Hamur Rengi: 7.5YR-5/4 (weak red)	Megara Kâsesi, gövde parçası. Çizgisel ve rozet bezeme.	Helenistik	
15.	Y: 4,3 cm Ç: 3,5 cm	Hamur Rengi: 5YR-6/6 (reddish yellow) Yüzey Rengi: 2.5YR-5/8 (red)	Kırmızı astarlı, sûrahi/testi, ağız+kulp parçası.	Helenistik	
16.	Y: 4 cm Ç: 4,2 cm	Hamur Rengi: 1) 10R-6/6 (light red) 2) 5YR-8/4 (pink) Yüzey Rengi: İY-DY: 2.5YR- 6/8 (light red)	Kırmızı astarlı, sûrahi/testi (?), kaide parçası.	Helenistik	
17.	Y: 5,3 cm Ç: 8 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-7/4 (light reddish yellow) Yüzey Rengi: 2.5Y-5/8 (red)	Kırmızı astarlı, sûrahi/testi (?), kaide parçası.	Helenistik	
18.	Y: 3,8 cm Ç: 13,4 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-5/8 (red) Yüzey Rengi: 2.5YR-5/8 (red)	Dirsekli kâse ağız parçası.	Roma	
19.	Y: 1,4 cm Ç: 4,8 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/8 (light red) Yüzey Rengi: 10R-5/8 (red)	Terra Sigillata, kaide parçası. Tondo kısmında mühür.	Roma	
20.	G: 5, 6 cm	Hamur Rengi: 5YR-6/6 (reddish yellow)	Kandil, diskus bölümünde çizgisel bezeme.	Roma	

21.	Y: 4 cm Ç: 9, 2 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-6/8 (light red) Yüzey Rengi: 10Y-5GY-3/4 (dark olive green)	Yeşil sırlı kâse ağız parçası.	Bizans	
22.	G: 4,2 cm U: 2,1 cm	Hamur Rengi: 2.5YR-5/8 (red)	Lüle parçası.	Osmanlı	

KAYNAKLAR

ARICI Sabri (2021) “Myrleia/Apameia’дан (Bursa/Mudanya) Bir Bronz Çocuk Heykeli”, *OLBA XXIX*, 227-244.

BOARDMAN John (2003) *Siyah Figürlü Atina Vazoları*, Homer Kitabevi, İstanbul.

CİVELEK Aynur (2006) “Phokaia 2004: Hellenistik Dönem Seramiği Üzerine Gözlemler”. *OLBA*, XIII, 179-198.

CROWFOOT, John Winter; CROWFOOT, Grace Mary; KENYON, Kathleen M. (1957) *The Objects from Samaria*, London: Palastine Exploration Fund.

ÇITAKOĞLU Hazal; GÜLSEFA Gonca (2017) “İnegöl Kent Müzesinde Sergilenen Hellenistik Roma ve Bizans Dönemi Seramikleri”, *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 14 - 16 Ekim 2016, Bursa, Cilt 1, 323-322.

DOĞER Lale (2007) “İşlev, Teknik ve Estetik Değerlendirmelerle Bizans Günlük Yaşamında Sırlı Seramik”, *SERES 2007*, Türk Seramik Derneği Yayını, İstanbul, 709-727.

EDWARDS G. Roger (1975) *Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth, Vol. VII. Part III*. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

EROL Derya (2014) *Terra Sigillata ve Late Roman Ware Seramik Grupları*, Gece Kitaplığı, Ankara.

ERSOY Akın (2020) *Smyrna / İzmir Hellenistik Dönem Seramiği*, Ege Yayınları, İstanbul.

GOLDMAN Hetty (1950) *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods*. Princeton, Princeton University Press.

GÜNGÖR Alper; MERİÇ, Aygün Ekin; SOMUNCU Ferhat (2022) “İznik Roma Tiyatrosu Kazıları DSC Seramiklerinin Yerel Örnekleri ve Düşündürdükleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2) , 449-465.

HAYES, John W. (1985) “Sigillate orientali”. *Atlante de le Forme Ceramiche II. Ceramics fine romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Impero)*. *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1-96.

HAYES John W. (2008) *Roman Pottery Fine-Ware Imports, The Athenian Agora, Vol. XXXII*. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

İNANAN Filiz; ŞAHİN Derya (2017) “Arkeopark-Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 32, s. 33-54.

ÖZBEY Ali Sinan; ÇAPRAK Selçuk (2017) “Bursa İli, Mudanya İlçesi, Ömerbey Mahallesi 1448 Ada 22 Parsel Kurtarma Kazısı”. 26. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 19 - 20 Nisan - 2017, Hatay, 1-14.

ROTROFF Susan I. (1997) *Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora, Vol. XXIX, Part1-2*. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

ROTROFF Susan I.; OLİVER Andrew (2003) *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds Through 1994*, Harvard University Press, London, Cambridge.

SHEPARD Anna O. (1995) *Ceramics for Archaeologists*, Univesity of Chicago Press, Chicago.

SPARKES Brian A.; TALCOTT Lucy (1970) *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th, and 4th Centuries B.C., The Athenian Agora, Vol. XII, Part1-2*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.

ŞAHİN Derya; ÇITAKOĞLU Hazal (2016) “A Newly Discovered Mosaic from Myrleia”. *Journal of Mosaic Research*, 9, 85-94.

TEKÇAM Tamay (2007) *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.

HELENİSTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE İZNIK'İN (ΝΙΚΑΙΑ) TARİHİ VE YERLEŞİMSEL GELİŞİMİ

Dr. Gözde KIRLI ÖZER •

Prof. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR •

Bursa sınırlarında yer alan İznik, Anadolu coğrafyasının en önemli antik kentlerinden biridir. Bu önem İznik'in beş büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olması ve iki büyük ekümenik konsilin^[1] burada gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kentteki yerleşim kurulduğu günden bugüne kadar sürmüştür ve devam etmektedir. İznik'in stratejik konumuyla çok değerli bir kent olması nedeniyle sürekli saldırı ve savaşlara maruz kalması ve deprem kuşağında olması nedeniyle birçok defa büyük depremlerle yıkılarak ardından yeniden yapılandırılması kentin sahip olduğu tarihi katmanların iç içe geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu iç içe geçmişlik durumu, İznik'in tanık olduğu her bir farklı döneme ait fiziksel ve mekânsal izlerin bir arada yer almasına olanak sağlamıştır.

İznik'in tarihi ve fiziksel gelişimini bilmek Anadolu'nun pagan, çok tanrılı, Hristiyan ve İslam tarihlerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma kentin tarihini fiziksel yerleşimin gelişimiyle birlikte anlayabilmek için kurgulanmış ve bu gelişim süreci tarihi dönemlere göre sıralı olarak açıklanmıştır. İznik'in Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Beyliği hakimiyetinde olduğu dönemler iç içe geçmiş olduğu için bir arada değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar gerçekleşen fiziksel ve mekânsal gelişim günümüze ulaşan ve varlığı bilinen yapılar bazında değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki gelişim süreci ise ilgili yapı sayısının fazla olması nedeniyle kentsel dokunun yayılımı bazında değerlendirilmiştir.

• Bursa Uludağ Üniversitesi İznik Meslek Yüksekokulu Mimari Restorasyon Programı Öğretim Görevlisi. gozdekrl@uludag.edu.tr

• Bursa Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi. arzucahan@uludag.edu.tr

1 Ekümenik Konsil: Psikoposlar, yüksek düzeyde din adamları ve kilise idarecilerinin kilise, ruhani hayat, inanç ve ibadetlerle ilgili konuları tartıştıkları toplantılar (Gündüz, 1998).

Helenistik Çağda (M.Ö. 323-MÖ.30) Nikaia

Tarihi

MÖ 7. yüzyılda Bithynler kuzeybatı Anadolu'ya göç ederek Bursa çevresinde Bithynia krallığını kurduklarında Askania Gölü (İznik Gölü) çevresinde bağı bahçesi bol anlamına gelen Helikore adında bir kabilenin yaşadığı bilinmektedir. Homeros'un İliada eserinde aynı yer işaret edilerek Helenistik dönemde Askania Gölü'nün kısmen doğu yakasında yer alan Phygia, kısmen de batı yakasında yer alan Mysia sınırlarında kurulmuş bir İon antik kenti yer aldığı ifade edilmiştir (Ulugün, Balcan, & Aksoy, 2007). Önce Mysialılar sonra da Büyük İskender'in saldırıları sırasında tahrip olan bu kent General Antigonos tarafından yapılandırılarak Antigoneia adıyla yeniden kurulmuştur (Yalman, 1997). Büyük İskender'in ölümünün ardından generalleri Antigonos ve Lysimachos arasında gerçekleşen savaşı kazanan Lysimachos kentin adını eşine ithafen Nikaia olarak değiştirmiştir (Şahin, 1987).

281 yılında General Lysimachos'un Kurupedion savaşında hayatını kaybetmesinin ardından yerine gelen Suriye kralı Seleukos'un da kısa bir süre sonra öldürülmesiyle Nikaia Zipoites yönetimindeki Bithynia Krallığı'na bağlanmış, bir süre başkent olarak kullanıldıktan sonra Kral I. Nikomedes'in İzmit'te Nikomedia şehrini kurup başkent yapmasıyla önemini yitirmiştir (Şahin 1987). II. Nikomedes, krallığını Roma İmparatorluğu'na vasiyet etmiş ve ölümünün ardından Nikaia Roma idaresi altına girmiştir (Eyice, 1988). Başka bir kaynağa göre ise IV. Nikomedes ülkesini M.Ö. 75-74 yıllarında hızla gelişerek yayılan Roma İmparatorluğu'na bağışlamıştır (Yalman, 1997).

Nikaia, Kurupedion savaşından sonra Mithridates savaşlarında da (M.Ö. 87-63) önemli rol üstlenmiştir. Savaşlar sırasında kısa bir dönem kumandan Flaccus Valerius ve kumandan Fimbria'nın hakimiyetine girmiş ama Flaccus Vareius'un kendi askerleri tarafından öldürülmesinin ardından Mithridates ile imzalanan barış antlaşması ile yeniden Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Şahin, 1987).

Mithridates'in bertaraf edilmesinden sonra yerine Pompeius geçmiştir. Pompeius Anadolu'nun Roma yönetimi altındaki eyaletlerinde kent yönetimini İtalya kentlerindeki decuriones – belediye meclisi ve senatodan oluşan sistemi örnek alarak yeniden yapılandırmış ve sisteme Boule (belediye meclisi) adını vermiştir. Şahin (1987), Boule sistemi bugün kullandığımız belediye sistemi ile benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir. Nikaia'da Boule sistemi ile yönetilen kentlerden biri olmuştur.

Yerleşimi:

Kentin Helenistik Dönemdeki genel durumuna yönelik en net veri gezgin coğrafyacı Strabon'un kente yönelik olarak yaptığı tanımdır^[2]. Strabon bu tanımda kentin, bir metropolü olduğu Bithynia Krallığı'nın iç kısmında Askania Gölü kıyısında yer aldığını belirtmiştir. Günümüze antik Nikaia ile ilgili tarihsel nirengi noktaları olmasına rağmen sur içinde Gymnasium'a ait olduğu düşünülen yapı kalıntısı dışında belirgin bir arkeolojik buluntu-ya rastlanmamıştır. Strabon'un ziyaret ettiği dönemde kentin çevresi yaklaşık olarak 2960 metre olarak ifade edilmiştir (Pekman, 2005). Bu ifadedeki uzunluk günümüzde var olan 4970 m uzunluğundaki surların yaklaşık yarısı boyutunda kenti dörtgen biçiminde çevreleyen bir yapıya işaret etmektedir. Bu surların geçirdiği savaşlar ve depremler düşünüldüğünde Helenistik Dönemde inşa edildikleri malzeme ve formunu korumadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte sur üzerinde bulunan Helenistik Dönem'e tarihlenen süsleme ve yapı kalıntıları, yıkılan eserlerin yıpranan ve tahrip olan surun iyileştirilmesi ve yeniden inşası süreçlerinde kullanıldığını düşündürmektedir. Buradan yola çıkarak surun zaman içerisinde geriye alındığı ve kentin büyüdüğü düşünülebilir, fakat bu büyümenin Helenistik dönemde olup olmadığı konusunda net bir veri bulunmamaktadır.

Strabon, düzlükte kurulmuş olan kentin dört kapısı olduğunu ve bu çerçe-ve içerisinde yer alan yolların birbirlerini dik olarak kestiğini ve kentin orta yerinde bulunan gymnasium ortasına konulan bir taştan bakıldığında dört kapıyı da görmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir (Pekman, 2005). Bu ifadeden yola çıkılarak kentin günümüzde var olan ana yollarının bu dönemde de var olduğu ve bu yolların kesişim noktası çevresinde konumlanmış bir gymnasium yapısı olduğu düşünülmektedir (Şekil 1)^[3]. Strabon'un tanımlarını destekleyen bir diğer veri ilk çağda basılan kent sikkeleridir. Bu sikkelerde Altın Şehir (Khryseapolis) olarak tanımlanan İznik'in bazilikası, mabedi, surları ve şehir kapıları yer almaktadır (Şahin 2004). Bu sikkelerde yer alan tapınağın varlığına işaret eden bir diğer söylem İznikli tarihçi

2 'Bithynia'nın merkezi olan ve çok geniş ve verimli olduğu halde yazın sağlık için hiç de iyi olmayan bir ova tarafından çevrili bulunan Askania Gölü'nün kenarında kurulmuş Nikaia da yer alır. Nikaia ilk defa Philippos'un oğlu Antigonos tarafından kuruldu ve buraya Antigonion ismini verdi; sonradan Lysimakhos'un karısının ismine ithafen buraya Nikaia dendi. Nikaia, Antipatros'un kızıydı. Kentin çevresi 165 stadiyondur ve dörtgen şeklindedir; bir düzlükte kurulmuştur ve dört kapısı vardır; caddeleri dik olarak birbirlerini keser, öyle ki, gymnasium'un ortasına konan bir taştan dört kapı da görülebilir' (Pekman, 2005).

3 Planda belirtilen Gymnasium alanı'nın konumu Strabo'nun söylemlerine ek olarak İznik kentinin kent planı tipolojisini benzer tipolojide kentlerle karşılaştırılan 'Nikaia (İznik) Kent Planı Tipolojisi çalışması (Mert, 2010) ve Helenistik kentlerin kuruluşu ve iç sistemlerini anlatan 'Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?' çalışmasında (Wycheley, 1993) belirtilen kriterler temel alınarak tahmini olarak belirlenmiştir. Ayrıca İznik Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından kayıt altına alınan ve gymnasium'a ait olduğu düşünülen kalıntı da yapılan saptamaları desteklemektedir.

Cassius Dio'nun “Augustus ... (Tanrıça) Roma ve babası Caesar için, Iulius'un artık ölü bir kahraman olduğunu düşünerek, Efes'te ve Nikaia'da birer tapmak yapılmasına izin verir. Çünkü bunlar Asya ve Bithynia'nın en önde gelen kentleriydiler. Ve (Augustus) bu kentlerde oturan Roma yurttaşlarına, bu iki tanrı kültüne karşı saygılı olmalarını emreder. Yabancılarla ise, bunlarla Hellenleri kastederek, Pergamon'daki Asyalılara ve Nikomedeia'daki Bithynia'lılara kendisi için tapınak yapmalarına izin verir.” ifadeleridir. M.Ö. 29 tarihinde tapınağın inşasına izin verilmesi ve yapılmasıyla başlayan süreç aynı zamanda Nikaia için imparatorluk kültürünün de başlangıcı olarak nitelendirilmektedir (Şahin, 1987). Fakat günümüze kadar yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında bu tapınağa dair bir kalıntı ya da yerine işaret eden bir veriye rastlanmamıştır. Sur içinde çok fazla kalıntı olmamakla beraber sur dışında yer alan ve Helenistik Dönem'e tarihlenen Merdivenli Kaya (Şekil 2a) ve Prusias Lahiti (Şekil 2b) kentin Helenistik dönemdeki konumu, formu ve yollarına yönelik veri sağlayan kalıntılardır.

Şekil 1. Sur içinde yer alan Helenistik Döneme ait mimari kalıntılar (Bursa Büyükşehir Belediyesi'nden temin edilen haritadan uyarlanmıştır) (Kırlı Özer, 2020).

a

b

Şekil 2. İznik Helenistik Dönem Eserleri A) Merdivenli Kaya (Şekil 2, 2018) B) Berber Kaya (Kırlı Özer, 2017)

Roma (M.Ö. 30 – M.S. 395) Döneminde Nikaia

Tarihi

Nikaia Roma İmparatorluğu yönetimine girdiğinde Bithynia'nın başkenti Nikomedia'dır. Buna karşın Nikaia uzun zaman başşehir ünvanını bırakmak istememiştir bu da iki kentin halkları arasında çekişmelere ve husumete neden olmuştur. Dion Khrysostomos 38. nutkunda gerçek başşehrin Nikomedia olduğunu fakat hem Nikaia hem de Nikomedia'nın eyaletin en önemli merkezleri olduğunu vurgulamıştır (Eyice, 1988). Buradan yola çıkarak Nikaia'nın eski ihtişamını kaybetmiş olmasına rağmen hâlâ önemini koruduğu söylenebilir.

123 yılında kent şiddetli bir deprem ile yıkılmış ve birçok yapı ortadan kalkmış ama İmparator Hadrianus kentin eski haliyle yeniden onarılmasını buyurmuştur '*Bir yer sarsıntısıyla Nikomedia yıkıldı ve Nikaia büyük zarar gördü. Hadrianus onarım için halka cömertçe yardımda bulundu. Hieronymus – 224. Olympiad'ın 4. Yılı; (Hadrianus) depremle yıkılan Bithynia kentleri Nikomedia ve Nikaia'yı maddi yardımlarıyla yeniden yaptırdı. Synkellos; (Hadrianus Nikomedia ve Nikaia'da agora'lar Dört yol-kavşakları ve Bithynia'da surlar yaptırdı.*' (Şahin, İznik Müzesi Antik Yazıtları Kataloğu; Das Katalog Der Antiken Inshriften Des Museums Von İznik (Nikaia)., 1987) Bu nedenle Hadrianus kentin ikinci kurucusu olarak ilan edilmiştir (Yalman, 1997).

Nikaia 120 ve 129 yıllarında iki büyük deprem yaşamıştır. Bu depremlerin ikisi de Richter ölçeğine göre 8 şiddetindedir, 120 yılında gerçekleşen deprem İznik ve İzmit bölgesini etkilerken 129 yılında gerçekleşen depremde İznik ve Zeytinbağı bölgeleri etkilenmiştir. Yalman'ın bahsettiği kenti yıkan

depremin 120 yılında gerçekleşen deprem olması olasıdır. Bugün bu deprem ve daha sonra gerçekleşen birçok büyük depremin izlerini kenti çevreleyen surda görmek mümkündür (Adatepe & Erel, 2006).

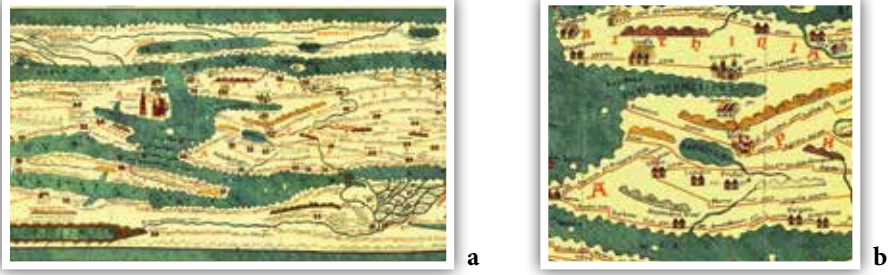
M.S. 194 yılında Roma generalleri Septimus Severus ve Pescennius Niger arasında gerçekleşen savaşta Nikaia Nikomedia'ya olan düşmanlığından dolayı kapılarını açtığı Septimus Severus'un değil, rakibi Pescennius Niger'in tarafını tutmuş askerlerine kapısını açmıştır. Savaşın sonucunda Niger'in yenilmesi ve İznik-Gemlik arasında gerçekleşen savaşta ölmesinin ardından kazanan Septimus Severus tarafından Sahip olduğu 'Neokronos, Metropolis' gibi ünvanlarının yazıtlardan silinmesiyle cezalandırılmıştır (Eyice, 1988) (Şahin, 1987). 258 yılında gerçekleşen Got saldırıları ile kent yağmalanmış, yakılmış ve büyük ölçüde zarar görmüştür, Got saldırılarını izleyen farklı barbar akımların da motive ettiği savunma içgüdüleriyle Bithynia kenti çevresindeki kentler surlar inşa etmeye başlamışlardır. Bu dönemde basılan sikkelerin üzerinde de görülmeye başlanan kent suru parça parça yapılmış ve Gölkapı ve Yenişehir Kapı'da bulunan yazıtlara göre İmparator Marcus Aurelius Claudius tarafından kente armağan edilmiştir (Şahin, 1987). 350 yılında Nikomedia ve Nikaia'yı büyük zarara uğratan Richter ölçeğine göre 7 büyüklüğünde bir deprem gerçekleşmiş ama Got akını sonrasında olduğu gibi kent hızlı bir şekilde onarılmıştır (Adatepe & Erel, 2006) (Şahin, 1987).

Septimus Severus arkasından gelen İmparator İulianus (361-363) Sasanilere karşı savaşırken, yerine geçen İovianus (363-364) orduyu geri götürürken bilinmeyen bir sebepten ölmüştür. Ordunun dönüş yolu üzerinde bulunan Beştaş Obesliki çevresinde konakladıkları sırada Valentinianus (364-374) imparator olarak ilan edilmiştir (Eyice, 1988).

Eyice, Roma döneminde Nikaia darphanesinde basıldığı üzerindeki yazılardan belli olan sikkelerden yola çıkarak İznik'te tanrılar ve imparatorlar adına düzenlenen oyunlar olduğu sonucuna varmıştır. Eyice (1988), kentin kendine ait darphanesinin bulunması ve düzenlenen bu oyunların kentin refah düzeyinin yüksek olduğunu ifade ettiğini düşünmektedir. Eyice (1988), yine sikkelerin üzerinde bulunan gemi ve akarsu imajlarından yola çıkarak, deniz ticaretinin İstanbul boğazı kullanılmadan da Gemlik- İznik-Sakarya nehri ve Karadeniz rotasında gerçekleştirilebildiğine işaret ettiğini, Asklepios tapınağı içeren sikkeleri göz önüne alarak da kentin savaş sonrası kentten geçen askerlerce getirilen büyük ve yıkıcı bir veba salgınına maruz kaldığını öngörmektedir.

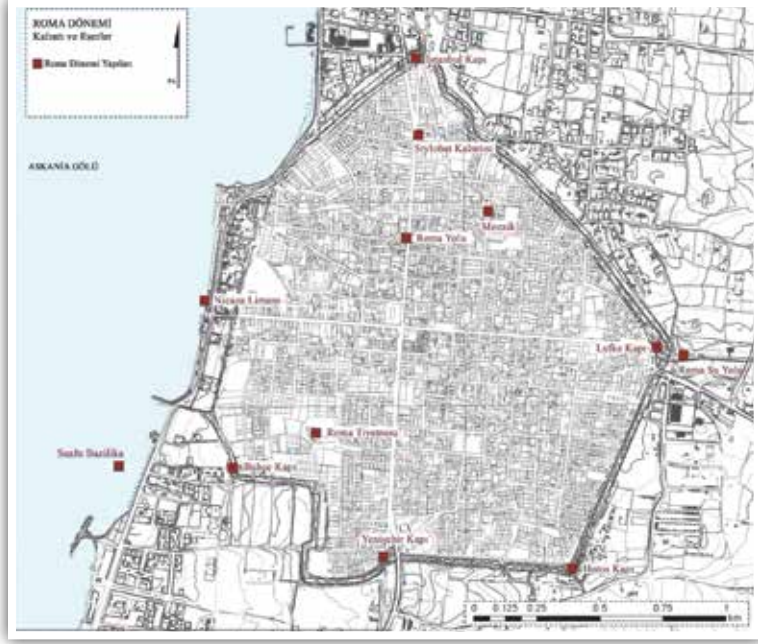
Yerleşimi

Roma Dönemi tarihi veri açısından Helenistik Döneme göre daha aydınlık bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde kentin genel durumuna yönelik yorumlarda bulunmamıza olanak sağlayan savaş ve depremleri içeren pek çok yazıt bulunması kentin fiziksel durumunun da anlaşılabilmesi için önemli veriler sunmaktadır. Özellikle Roma dönemi boyunca yaşanan en büyükleri M.S. 180-192 ve M.S. 268-270 (Tanrı'nın gazabı olarak isimlendirilmiş büyük yıkım ve can kaybına neden olmuş depremler) yılları arasında gerçekleşen 6 deprem ile (M.S. 120, M.S. 180-192 ve M.S. 268-270, M.S. 358, M.S. 368) kentin büyük ölçüde zarar gördüğü ve sürekli yeniden yapılandırıldığı bilinmektedir (Şahin, Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri, 2000). Kent bu dönemde Nicamedia (İzmit) kentinden sonra bölgenin ikinci büyük kenti durumundadır ve metropol ünvanını taşımaktadır. Kentin Roma döneminde büyük ticaret yolları üzerinde yer alması (Şekil 3 a,b) ve Askania Gölünün Marmara Denizi ile olan su bağlantısı kentin ticari değerinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bu haritaya göre ticaret yolları kentin İstanbul Lefke ve Yenişehir kapılarına kadar ulaşmaktadır. İmparator Hadrianus zamanında gerçekleşen deprem ardından yazar Hieronymus tarafından 224. Olimpiyatın 4. Yılı (M.S. 120) için düşünülen notta yer alan *'Bir yer sarsıntısıyla Nikomedeia yıkıldı ve Nikaia büyük zarar gördü. Hadrianus onarım için halka cömertçe yardımda bulundu'* ifadesi ile bu dönemde gerçekleşen büyük bir depremle kentin zarar gördüğü ve bunu destekleyen başka bir kaynakta her iki kentin agoralarının, yollarının ve surun onarıldığı bilgileri yer almaktadır (Şahin, Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri, 2000). Şahin (2000), 'Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri' isimli yayınında, içinde bulunan Pax Romana döneminde surun savunmaya yönelik bir işlevi kalmaması fakat bu surun kentin zenginlik ve prestijine yönelik değer taşımaları nedeniyle hala değerlerini korumaları gerekçesiyle bahsi geçen sur onarımının sur kapılarının yapımı olabileceğini ifade etmiştir. Kentin ana girişlerini oluşturan İstanbul, Lefke ve Yenişehir Kapıları günümüzde var oldukları biçimlerini bu dönemde kazanmışlardır.

Şekil 3. Peutinger Haritası M.S. 4. yüzyılda çizilmiş olan ticaret yolları güzergahı haritası (Talbert, 2010) a) Haritanın bütünü b) Haritanın Nikaia (İznik) Bölümü

Sur içinde ve çevresinde Roma Döneminden birçok yapı ve kalıntı bulunmaktadır (Şekil 4). Sur dışında Roma Dönemine tarihlenen yirmi beş yapı ve eser bulunmaktadır (Lefke Kapı Su Kanalı, Asklepion Tapınağı, Tyche Tapınakları, Commodia Tapınağı, Severia Tapınağı, Deliktaş Taş Ocağı, Sarıkaya Taş Ocağı, İnikli Taş Ocağı, Ömerli Taş Ocağı, Obeliks, Hespekli Kaya Mezarı, Merdivenli Kaya, Pampylia, Tipi Lahit, Herkül Kaya Kabartması, Threptus Tapınağı, Çamdibi Mezar Anıtı, Kaynarca, Nyphenium'u, Karacakaya Tümülüsü, Müşküre Kale Kalıntısı, Müşküre anıtsal Mezarı, Karasu Köprüsü, Derbent Adak Kabartmaları, Dört Yol Nekropolü, Roma Köprüsü). Sur içinde kalan çalışma alanında ise Roma Dönemine ait dört yapı bulunmaktadır (İstanbul Kapı, Lefke Kapı, Yenişehir Kapı, Roma Tiyatrosu) Bunlardan en bilineni Roma Tiyatrosu'dur (Şekil 5). Sur üzerinde bulunan İstanbul Kapı (Şekil 6 a, b, c, d), Lefke Kapı (Şekil 7 a, b) ve Yenişehir Kapı'da (Şekil 8 a, b) Roma dönemine tarihlenen diğer büyük yapılardır. Ayrıca Şahin (2000) tarafından İmparator Hadrianus döneminde kent yeniden inşa edilirken inşa edildiği belirtilen Lefke Kapı dışında kente su taşıyan su kanalı ve kente içme suyu sağlayan bir çeşme günümüzde varlıklarını korumaktadırlar (Şekil 9).

Şekil 4. İznik Kentinin uygulama alanında yer alan Roma Dönemine ait mimari kalıntılar (Bursa Büyükşehir Belediyesi'nden temin edilen haritadan uyarlanmıştır) (Kırlı Özer, 2020)

Şekil 5. İznik Roma Tiyatrosu (Şekil 5, 2018)

a

b

a

b

Şekil 6. İznik İstanbul Kapı a) Güncel Durumu (Kırlı Özer, 2018) b) C. Texier tarafından hazırlanan çizim (Texier, 1882) c) L. De Launay tarafından çekilmiş fotoğraf (De Launay, 1913) d) L. De Launay tarafından çekilmiş fotoğraf (De Launay, 1913)

a

b

Şekil 7. İznik Lefke Kapı

a) Güncel Durumu (Kırlı Özer 2018) b) C. Texier tarafından hazırlanan çizimi (Texier 1882)

a

b

Şekil 8. İznik Yenişehir Kapı

a) Güncel Durumu (Kırlı Özer 2018) b) C. Texier tarafından hazırlanan çizimi (Texier 1882)

Şekil 9. İznik Lefke Kapı Su Kanalı (Kırlı Özer 2018)

Bizans (395-1331) ve Selçuklu (1081-1095) Dönemlerinde Nikaia/İznik

Tarihi

Havari Petrus döneminde Hıristiyanlığı tanımaya başlayan kentte 1. Konstantin'in dinî inançlara ait yasakları kaldırmasının ardından 1. Konsil toplantısı gerçekleşmiştir (Yalman, 1997). Bu toplantının birinci amacı Konstantin'in Hıristiyan bir kral olarak kazandığı utkunun ve Küçük Asya'da, özellikle Ermenistan sınırında Hıristiyanlığa zarar veren Licinius'u yenerek başa geçişinin kutlanması, ikinci amacı ise Paskalya yortusunun hem doğuda hem batıda İskenderiye ve Antakya'da aynı günde kutlanmasını sağlamaktır. Ankarada gerçekleşmesi planlanan bu konsil toplantısı; kentin hoş iklimi ve etkileyici göl manzarası İtalya ve Avrupa'dan gelecek temsilcilerin ulaşım kolaylığı ve Nikaia'nın Konstantin'in toplantılara katılabılmesini kolaylaştıracak bir krallık sayısına sahip olması nedeniyle Nikaia'ya alınmıştır. Konsilin ilk amacı olan Konstantin'in başarılarının kutlanması, Hz. İsa'nın Tanrı'dan meydana gelmeyen sıradan bir kişi olduğu tezinin Arius tarafından kurulan mezhep ile yaygınlaşmakta olması probleminin görüşülmesi ile gölgede kalmıştır (Chadwick, 2004).

Birinci İznik Konsili'nin Hristiyanlık tarihi ve teolojisi içinde önemli bir yeri vardır. Bu önem; (1) ilk ekümenik (genel) konsil olması ve Hristiyanlık tarihinin ilk derin tartışmalarına sahne olması, (2) konsilde alınan kararların günümüzde hala tartışılır olması, (3) Hristiyanlık tarihinin yerel kilise

söylemlerinden çıkıp ilk kez resmi bir söylem oluşturmaları (4) resmi inanç sistemini oluşturma çabası içermesi olarak ifade edilebilir (Yalduz, 2003) (Kelly, 2008). Bununla beraber Bu konsili önemli kılan bir başka unsur da devletin kiliseden aldığı yetkileri kullanmaya başladığı ilk toplantı olmasıdır (Darcan, 2013). Burada bahsedilen yetkiler Çelik (1996) tarafından; genel konsiller toplamak, konsillerde verilecek önerileri belirlemek, dini makamlara psikopos atamak, aforozların onaylanması veya kaldırılması, dogmatik tartışmaları karara bağlamak olarak sıralanmıştır (Çelik, 1996). İznik konsilinin Hıristiyanlık tarihi açısından bir diğer önemi doktrinel ve disiplinler konularının ele alındığı ilk konsil olmasıdır (Yalduz, 2003).

358, 363 ve 368 yıllarında İznik 3 büyük deprem yaşamış ve önemli yapıları da aralarında olmak üzere büyük yıkım yaşamıştır (Foss, 1996). Gerçekleşen bu depremlerde içlerinde yönetimden de birçok kişi bulunmak üzere çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve kentin güzelliği de büyük ölçüde kaybolmuştur. Bu depremler sonrasında kent yenilenirken yapı parçalarının bir kısmı İstanbul'a başka yapılarda kullanılmak üzere gönderilmiştir (Yalman, 1997). Bu durum İznik'te varlığı bilinen ama bulunamayan yapıları açıklayabilecek niteliktedir. Önceki depremlerde kısmen tahrip olmuş olan sur 740 yılında gerçekleşen depremle önemli ölçüde yıkılmıştır.

Karanlık çağlarda İznik önemini korumaya devam etmekle beraber bir düşüş de yaşamıştır. Kent ikinci Konsilin gerçekleşmesiyle beraber yeniden önem kazanmıştır. 2. Konsilin amacı İmparatoriçe Irene önderliğinde resim düşmanlığının resim sevgisine dönüştürülmesini sağlamaktır. Bu konsilin Aya Sofya Kilisesinde gerçekleştiği bilinmektedir (Yalman, 1997).

Konsilin ardından 976 yılına gelindiğinde Bardas Skleros kendini imparator ilan etmiştir. İmparatorluk ordusuna karşı başarı kazanıp Anadolu'da hakimiyet kurmuş ve 978 yılında da İznik'i ele geçirmiştir. İmparator II. Basileios onunla mücadele etmesi için Bardas Phokas'ı göndermiştir ve Phokas, Skleros'u yenmeyi başarmıştır (Ostrogorsky 1995). 6. Mikhael döneminde (1056-1057) gelindiğinde İstanbul Komutan Komnenos tarafından işgal edilir ve İznik kent dışında bulunan imparatorluk birlikleri mağlup edilerek ele geçirilir (Yalman, 1997). 1063 ve 1065 yıllarında Nikaia yeniden depremlere maruz kalmış ve yıkılmıştır.

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordularını mağlup etmesi ile Anadolu'nun içlerine ilerleyen Selçuklu birlikleri 1075 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasında Nikaia'yı ele geçirmişlerdir. 1075'de dolaylı olarak yönetimi ele geçiren Selçuklular 1081 yılın-

da kenti resmen topraklarına katmış ve ismini Nikaia'nın izi anlamına gelen 'İznik' olarak değiştirmiş ve kenti başkent ilan etmişlerdir (Demirkent, 2004). Anadolu'nun Türk egemenliğine geçmesi Nicaea'nın Konstantinople'e yakınlığı nedeniyle askerî bir merkez olarak önem kazanmasına olanak sağlamış ve İznik Anadolu'daki ilk Türk başkenti unvanını almıştır. Kılıç Arslan kente, kenti ele geçiren askerlerin eşleri, çocukları ve sülalelerini getirerek buradaki Türk nüfusu arttırmış ve kenti Türk kültürü ile zenginleştirmek için kendi yapı ustaları, çini ustaları ve şairlerini de beraberlerinde getirmiştir (Yalman, 1997) (Angold, 2004). Bu durum Kılıç Arslan'ın İznik'e kök salıp bir Türk toplumu oluşturmaya kararlı olduğunu gösterir. Böylece kentte günümüzde hâlâ ekonomik getirisini ve varlığını sürdüren çiniciliğin temelleri de atılmıştır (Yalman, 1997).

1085 yılında Süleyman Şah idareyi Ebu'l Kasım'a bırakarak Suriye seferine çıkmış ve kenti bırakmasını fırsat bilen 1. Alexios Komnenos tarafından kent kuşatılmış fakat saldırı başarılı olmamıştır. VII. Mikhael Dukas (1071-1078), Nikephoros Botaniates'e (1078-1081) karşı Süleyman Şah ve Mansur'a başvurmuş fakat Süleyman Şah Nikephoros Bonaites'i desteklemiştir ve bu destek ile 1078'de Nikephoros Bonaites İznik'te Selçuklu desteği ile hakimiyet kurmuştur. Süleyman Şah'ın hakimiyeti döneminde kentin ismi Türkleşerek 'İsrik' halini almıştır. Nikephoros'un 1080'de İstanbul kuşatması için kentten ayrılması ile ise Nikaia'da imparatorluğunu ilan eden Melissenos'u desteklemişlerdir.

Haçlı ordusu 1095 yılında Gautier Sans-avoir ve Pierre L'ermit komutasında Gemlik'e ordugâh kurmuşlar ve çevredeki Selçuklu yerleşimlerini yağmalamaya başlamışlardır. Selçuklu kuvvetlerinin yağmacı Teutonları yok etmesi üzerine Gautier Sans-avoir 250 bin kişilik Haçlı ordusuyla İznik'i kuşatmak üzere yola çıkmış ama Selçuklu pususu ile Gemlik kalesinde öldürülmüştür (Yalman, 1997).

1097 yılında Godefroi de Buillon, Gelilaea Princepsi ve Antakya prensi I. Bohemund'un komutasındaki Haçlı ordusu; hendekler, siperler, surlar ve Selçuklu askerleri tarafından korunan İznik'i göl hariç 3 cephesinden kuşatmış, fakat gölden gıda ve askerî destek almayı sürdüren İznik'in savunması uzun süre düşmemiştir. Daha sonra göl cephesinin de gemiler yardımıyla kuşatılması ile kentin savunması düşmüş ve karşılıklı görüşmeler sonucunda 26.06.1097'de Selçuklular kenti boşaltarak Eskişehir'e doğru çekilmeye başlamışlardır (Yalman, 1997). 1106 yılında II. Alexios ile yapılan görüşmeler ile İznik yeniden Selçuklu hakimiyeti altına alındıysa da 1183 yılında II.

Alexios'u öldürerek tahta geçen Andronikos Komnenos tarafından kent yeniden Bizans hakimiyetine girmiştir. 1024 yılında gerçekleşen Haçlı seferleri sonrasında Bizans toprakları sefere katılan şövalyeler arasında paylaştırılmış ve zayıf düşen İznik I. Theodoros Laskaris'in idaresi altına girmiştir. Laskaris 1208'den **İznik**'te imparatorluğunu ilan etmiştir (Yalman, 1997).

Yerleşimi

Bu dönemde kentte yeni kiliseler, hastaneler ve su yolları yaptırılmıştır (Yalman 1997). Laskaris'i takip eden Dukas Vatatzes (1222-1254) zamanında da Helenistik **dönem surlarının** önüne ön sur inşa edilmiştir. Bizans döneminde Nicaea başkent Konstantinople'un sebze bostanı olması nedeniyle sıkı bir ilişki içerisinde (Angold, 2004). Selçuklu döneminden geriye surların güneybatısında bulunan Kızlar Burcu'nun yapımında kullanılan mezar taşları, müzede bulunan mezar taşları ve tiyatro kazısında bulunan seramikleri dışında bir yapı kalmamıştır (Yalman, 1997). Pax Romana döneminin Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile bitişi sonucunda Bizans Hakimiyeti (Doğu Roma) altında varlığını sürdüren Nikaia kentinin bu dönemde hakiyet amacı güden saldırıların hedefi haline geldiği ve diğer yandan büyük depremlerle yıpranmaya devam ettiği bilinmektedir (Şahin, Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri, 2000) (Adatepe & Erel, 2006). Bu dönemde yaygınlaşmaya başlayan Hıristiyanlık dinî ve idare alanında güçlenmesi bu dönemden günümüze ulaşan yapıların çoğunlukla dinî yapılar olmasına neden olmuştur. Hıristiyanlık için büyük önem taşıyan Ekümenik konsillerin ilkinin ve devamında ikincisinin bu kentte gerçekleşmiş olması da bu amaca yönelik dini yapıların çoğalmasına olanak tanımıştır. Kentin günümüze ulaşan Bizans Dönemine tarihlenen yapılarının yerleşim ve konumlarından yola çıkarak ızgara planını oluşturan yol sisteminin kullanılmaya devam edildiği söylenebilir.

Kentte Bizans Döneminden kalan yapı sayısı Roma Döneminden kalan yapılardan daha fazladır. Sur dışında Bizans Dönemine ait on iki (Hespekli Hipojesi, Berber Kaya Hipojesi, Dırazalı Hipojesi, Karacakaya Kale Kalıntısı, İstanbul Kapı Su Kanalı, Çamdibi Havuzu, Topkapı, Hagia Sophia Freskli Mezarı, Hocaköy Mezarı, Hespekli Mezarı) ve Sur içinde başta dış sur (Şekil 10) ve Hagia Sophia Kilisesi (Şekil 11) olmak üzere kayıtlı on beş yapı ve yapı kalıntısı yer almaktadır (Dış Sur, İstanbul Kapı yakınındaki kilise, Hagia Sophia Kilisesi, Kilise Kalıntısı, Hagios Tryphonos Kilisesi, Koimesis Kilisesi, Böcek ayazma, Hotos Kapı, Kız Kulesi, Güney Kalkan Duvarı, Kuzey Kalkan Duvarı, Bizans İskelesi ve Limanı, Göl Kapı, Mütesellim Köşkü, Bağkur evleri) (Şekil 12).

Şekil 10. İznik Bizans Dönemi Surları
(Şekil 10, 2018)

Şekil 11. İznik Hagia Sophia Kilisesi
(Şekil 11, 2018)

Şekil 12 İznik Kentinin uygulama alanında yer alan Bizans ve Selçuklu Dönemlerine ait mimari kalıntılar (Bursa Büyükşehir Belediyesi'nden temin edilen haritadan uyarlanmıştır) (Kırlı Özer, 2020).

Osmanlı Döneminde (1331-1923) İznik

Tarihi

1261 yılında Mikhael Paloiologos kenti ele geçirerek İznik'teki tahtını İstanbul'a taşımıştır. Aynı dönemde Osmanlı Beyliği, İznik çevresindeki toprak ve kaleleri ele geçirmeye başlamış ve İznik Tekfuru ile yapılan antlaşma sonucunda 2 Mart 1331'de İznik resmi olarak Osmanlı Beyliği topraklarına katılmıştır. Osmanlı'nın kenti aldığı tarihte 2 kat sur ve su dolu hendeklerle çevrilidir. Orhan Bey yeni fethettiği İznik'te kenti bir Müslüman kentine

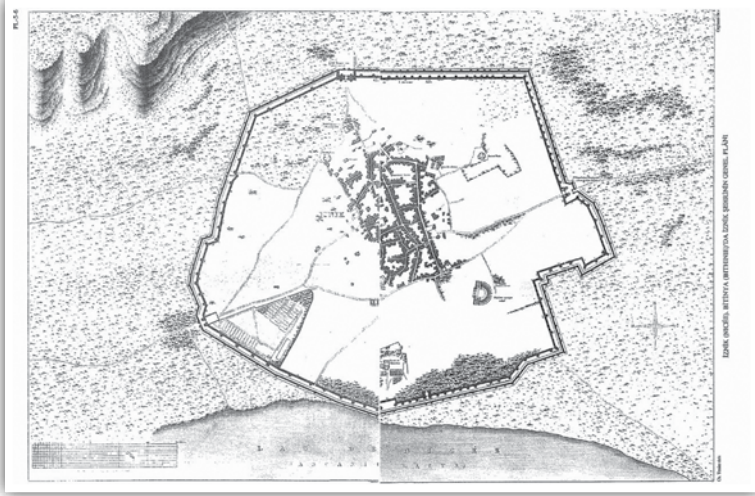
dönüştürme amacıyla görkemli yapılar yaparak İslami bir kurumsallaşma başlatmıştır (Angold, 2004). 1402 yılında Ankara Savaşı sonrasında Anadolu'yu istila eden Timur'un askeri kollarından biri İznik'i alıp yağmalamış ve kent bu dönemde büyük bir tahribat yaşamıştır. 1423 yılında kent, Şehzade Mustafa'nın başlattığı isyanın 2. Murad tarafından bastırılmasıyla yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır.

İznik kenti Osmanlı'nın haberleşme ve askeri kuvvetlerinin sefer sırasında kullandığı konak yerleri ve iaşesi amacıyla kurulan menzillerden Anadolu sağ kolu üzerinde ve İstanbul ve Anadolu'dan giden hacılar için İstanbul-Şam-Mekke menzili üzerinde yer almaktadır (Büyükkarcı Yılmaz, 2018). Kent, Osmanlı egemenliği altında 17. yüzyıla kadar parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde kent, Osmanlı'nın getirdiği bilim insanları ve yapı ustaları sayesinde gelişmiş ve günümüze ulaşan birçok eser ortaya koymuştur. 17. yüzyılda kentte kolera ve sıtma salgını başlamasıyla hem bu salgınlar hem de çiniciliğin ve seramikçiliğin gerilemesi nedenleriyle kentten İstanbul'a göç başlamış ve kent zayıf düşerek önemini yitirmiştir.

Yerleşimi

İznik'in Osmanlı dönemindeki yerleşimine dair veriler diğer dönemlerden çok daha fazladır. Kentin Bizans Döneminde geçirdiği depremlerle hem kapladığı alan hem de içerdiği yapı sayısının azaldığını, savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle de nüfusunun azalıp kentin ıssızlaştığını kenti bu dönemde ziyaret etmiş olan seyyahların günlüklerinden tespit etmek mümkündür. Osmanlı Döneminde kenti ziyaret etmiş olan Charles Texier'in (1882) günlüğünde yer alan haritada (Şekil 13) yerleşim alanının kentin kuzeydoğu çeyreğinde ve ana aksların çevresinde yoğunlaştığını geri kalan alanların boş olarak ifade edildiği gözlemlenmektedir (Texier, 1882). Haritaya göre kent yerleşimi ızgara planda gösterdiği gelişimi korumuştur. Bu haritada ayrıca, gezginin 'mütesellim köşkü' olarak ifade ettiği, içerisinde bir kilise yapısı bulunan bir alan da yer almaktadır. Bu alanda, günümüzde de devam etmekte olan kazı çalışmalarında Bizans dönemine tarihlenen bir kilise yapısına ulaşılmıştır. Kent içerisinde Texier'in haritasına uyumlu olarak konumlanmış Osmanlı Dönemi'nden günümüze ulaşmış başta Yeşil Cami ve Nilüfer Hatun İmareti (Şekil 14 a,b) olmak üzere, yirmi dokuz adet mimari anıtsal yapı (Ak Çeşme, Huysuzlar Türbesi, Rüstem Paşa Hanı, Meydan Hamamı, Konak Çeşmesi, Alaaddin-i Mısri Türbesi, Nilüfer Hatun İmareti, Şeyh Kutbettin Cami ve Türbesi, Yeşil Cami, 1. Murat Hamamı, Çandarlı Halil Paşa Türbesi, Eşref Zade Cami ve Türbesi, Hacı Özbek Cami, Hacı Ham-

za Kümbeti, Mahmut Çelebi Çeşmesi, Mahmut Çelebi Camisi, Çini Fırını, Eşref Baba Mezarı, Yakup Çelebi Cami ve Türbesi, İskele Ayasofya) ve otuz altı tescilli konut yapısı yer almaktadır (Şekil 15).

Şekil 13. İznik Charles Texier Haritası (Texier, 1882).

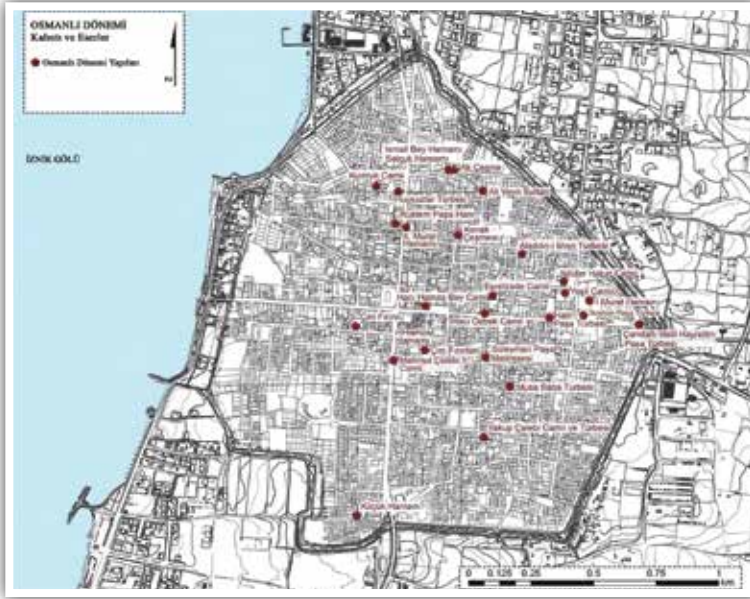
a

b

Şekil 14. a) İznik Yeşil Cami (Şekil 14.a, 2018)

b) Nilüfer Hatun İmaret (Kırlı Özer 2018)

Şekil 15. İznik Kentinin uygulama alanında yer alan Osmanlı Dönemine ait mimari kalıntılar (Bursa Büyükşehir Belediyesi'nden temin edilen haritadan uyarlanmıştır) (Kırlı Özer, 2020).

Cumhuriyet Döneminde (1923-2022) İznik

Tarihi

1909 yılında Hüdavendigâr Ertuğrul Sancağı'nın Yenişehir kazasına bağlı bir bucak merkezi olan İznik 1915 yılında İzmit Sancağı'na bağlı bir ilçe merkezi yapılmıştır. I. Dünya savaşı sonrası 1920-1922 yılları arasında Yunan işgali altında kalan kent yıkılmış ve yağmalanmıştır ve kent halkı göç etmiştir. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti egemenliği altına giren İznik bu dönemden itibaren farklı bir gelişim sürecinin içerisine girmiştir. Kurtuluş Savaşı'nı takip eden dönemde kent tamamen boşalmış ve harabeye dönmüş bir yerken 1950'li yıllarda yeniden hayat bulmuştur (Yalman, 1997). Büken (2003), bu gelişim sürecini, kurulduğu günden itibaren savaşlar, iktidar değişiklikleri, yıkım ve yeniden yapılanmalarla hem olumlu hem olumsuz değişimlere maruz kalan kentin artık savaşlarla yıkılmadığı, yenilenerek geliştiği ve katmanlarının modern yapılanma ile çevrelendiği bir süreç olarak ifade etmektedir (Büken, 2003).

İznik 1927 yılında bucak merkezi olarak Yenişehir'e, daha sonra 1930 yılında ilçe yapılarak Bursa iline bağlanmıştır. Kentte, Cumhuriyetin kuruluşundan 1960 yılına kadar fiziksel bir gelişme görülmezken kuzey ve güney karayollarının tamamlanması sonucunda çevrede yer alan kent merkezle-

rine ulaşımın kolaylaşması ile canlanmaya başlamış ve yerleşik alanın sur içindeki fiziksel yayılımı da hızla artmaya başlamıştır (Eker, 2007). 1980’li yıllarda kentte turizmin canlanması ile nüfus artmaya ve yerleşim canlanmaya başlamış bunun sonucunda 1950’lerde başlayan fiziksel yayılım ivme kazanarak artmaya devam etmiştir. Günümüzde kent dokusu tarihi yapılarla iç içe geçmiş bir şekilde bütün sur içerisine yayılmış durumdadır (Şekil 4.8).

İznik kenti, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın yapmış olduğu başvuru ile 15 Nisan 2014’de UNESCO tarafından belirlenen dünya miras kriterleri arasından:

- Dünyanın bir kültür bölgesinde veya bir dönemde mimarlık veya teknoloji, anıtsal sanatlar, kent planlama veya peyzaj tasarımı alanlarında önemli gelişmelere ilişkin insanî değer alışverişlerine tanıklık etmesi,
- Yaşayan veya yok olan bir kültür geleneğinin veya uygarlığın istisnaî, ender rastlanan bir temsilcisi olması,
- Özellikle geri dönülmez bir değişimin etkisi altında hassaslaşmış olan çevre ile insan etkileşiminin veya bir kültürün/kültürlerin temsilcisi olan, geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnaî bir örneği olması, kriterlerini sağladığı için ‘UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’ne kabul edilmiştir.

İznik’in UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi’nde yer almasını sağlayan üstün evrensel değer kriterleri UNESCO tarafından aşağıdaki ifadelerle açıklanmıştır;

- (ii) İznik; yapım tekniği ve desenleri ile ünlü, dünyanın birçok önemli yapısında hala izleri görülebilen çini ve seramikleri ile adını dünyaya duyurmuştur. İznik çinisi, üretiminin başında çoğunlukla İstanbul’daki Osmanlı İmparatorluğu’nun saraylarına verilmiştir ve ihraç edilmeye başlandıktan sonra bölgeler arasında yeni bir sanat akımı yaratmıştır. Tasarımlarının teknik kalitesi ve güzellikleri onu dünyanın en popüler sanat formlarından biri haline getirmiştir. Bugün, İznik çinisine ait güzel örnekler dünyanın neredeyse tüm önde gelen müzelerinde bulunmaktadır.
- (iii) Helen, Roma, başkentliğini yaptığı Bizans, Selçuklu, Osmanlı dönemlerine ait mimarî anıtları, etnografik zenginlikleri ve arkeolojik alanları ile tarihe tanıklık etmeye devam eden dünya mirası antik

bir kenttir. Önünde birçok medeniyetin buluşmasına ve etkileşimine tanıklık eden izlerin bugün de görülebildiği, bütünlüğü günümüze kadar korunmuş, dört abidevi kapılı şehir surlarından oluşmaktadır. Prehistorik dönemden kalma höyükler, anıt mezarlar ile askerî-ticarî-dinî yollar üzerinde Helenistik çağdan kalma ızgara planlı kent yerleşimidir. Hacı Özbek Cami, İznik'te 1333 yılına kadar uzanan en eski Osmanlı camiidir. Süleyman Paşa Medresesi, 14. yüzyılın ilk yarısında İznik'te yapılan Osmanlı medreselerinin ilk örneklerinden biridir. Yeşil Cami, erken Osmanlı döneminin en önemli camilerinden biridir. Ters T şekilli bir planla inşa edilen ilk çorba mutfağı olarak bilinen Nilüfer Hatun İmarethanesi, erken Osmanlı mimarisinin güzel bir örneğidir. İznik'in bu yapılaşma dönemi, Bizanslılar ile Osmanlılar arasında eşsiz siyasî, ekonomik, kültürel ve sanatsal etkileşimleri göstermek açısından da önemlidir. Erken Osmanlı döneminin yapılarından bazıları, mevcut Bizans binalarından yapılan yapı elemanlarının yeniden kullanımı ile inşa edilmiştir.

(v) İznik, aynı adı taşıyan gölün kıyısında, birçok doğal güzelliği barındıran verimli topraklarda kurulmuştur. İznik Gölü havzasında zeytinlikler, sebzeler ve meyvelerin yüzyıllardır yetiştirildiği bereketli tarım arazileri vardır. Bu üretken topraklardan yaratılan gelir kaynağı, yalnızca insan yerleşimi için değil, aynı zamanda yüzyıllar boyunca tarihî ve doğal değerinin korunması için önemli bir rol oynamıştır. Surların kalıntıları, ızgara düzeni ve kent çevresindeki Tümülüsler peyzajın devamlılığını göstermektedir.

(vi) Dünya tarihi bakımından önem taşıyan imparatorluk kültürünün oluşumu, Hıristiyanlık dini yaşamını şekillendiren konsüllerde alınan kararlar, Türklerin batıya göçü, Türk İslam sanatı, mimarisi, kültürü ve tasavvuf kökenli eğitim sisteminin altyapısının oluşumu gibi bugün halas etkisi devam eden birçok tarihi olayın düğüm yeridir (UNESCO, 2014).

Günümüzde İznik'in UNESCO Dünya Miras listesine girebilmesi için Bursa Büyükşehir Belediyesi ve İznik Belediyesi arasında imzalanan İznik Yönetim Planı ve UNESCO Dünya Miras Listesi Başvuru Çalışmasının Yürütülmesine Yönelik Protokol kapsamında yönetim planı çalışmaları devam etmektedir.

Yerleşimi

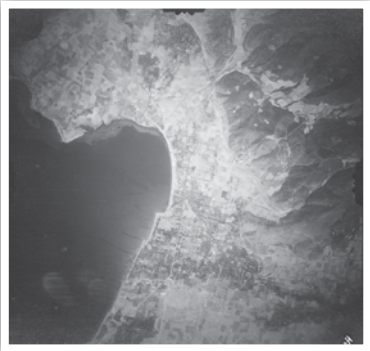
Kente ait hava fotoğraflarının ilki 1946 yılında çekilmiştir. Osmanlı dönemine yönelik yapılan fiziksel saptamalar ve bu hava fotoğrafında görülen yapı yayılması birlikte değerlendirildiğinde kentin Cumhuriyetin ilandan 1940'ların başlarına kadar İznik yavaş bir gelişim gösterdiği saptanmıştır. Bu yavaş gelişime; ülke ölçeğinde 1950'lere kadar süren yavaş kentleşme döneminin etkisinin (Tuğaç, 2021) İznik ölçeğinde ise kentte salgın hastalıklara ve yoğun oranda göçe neden olduğu bilinen durgun su birikintilerinin varlığını sürdürmesi ve nüfusun azalmasıyla kullanımını yitirmiş olan yapıların köhnemiş olmasının neden olduğu düşünülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlayan karayollarının iyileştirilmesi ve bataklık kurutma çalışmaları (Evsile, 2018) kapsamında 1940'ların ortalarında İznik'te yer alan bataklıkların kurutulmasıyla kent yerleşime daha uygun bir hale gelmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrası Dünya genelinde gerçekleşen hızlı yapılanma ve konutlaşma sürecinden Türkiye de etkilenmiştir. 1946 yılında Emlak ve Eytam Bankasının Türkiye Emlak Kredi Bankası adıyla yeniden kurulması ardından 'konutu olmayan vatandaş kalmasını' yaklaşımıyla gerçekleştirilen çalışmalar yapılaşmayı ülke genelinde büyük ölçüde hızlandırmış (Keleş, 2006) ve ülke genelinde bu yıllarda gerçekleşen plansız kentleşmeden (Tuğaç, 2021) İznik de etkilenmiştir. 1951 yılında Belediye Yasası'nda gerçekleştirilen değişim ile birlikte belediyelere konut yapma görevinin zorunlu görevler arasına alınması yetkisinin verilmesiyle de konut yapılarının hızlı yayılımı desteklenmiştir (Keleş, 2006). 1950-1980 aralığında İznik'te gerçekleşen hızlı gelişim 1955-1965 ve 1975 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğraflarında yapı alanının gösterdiği büyümeden görülebilmektedir. Bu etki özellikle Göl Kapı'ya yakın olan bölgede günümüzde varlığını sürdüren 1950'li yıllara ait konut yapılarının yoğunluğundan anlaşılmaktadır.

1980'de başlayıp hâlâ sürmekten olan hızlı kentleşme süreci ve Türkiye'de de etkisini gösteren neoliberal politikalar ile kentlerin çehresi hızla değişmekte ne kent dokusunda boşluklar ve yeşil doku giderek azalmaktadır (Tuğaç, 2021). İznik'te hızlı kentleşme sürecinin etkisi 1975 yılında ve 2019 yılında çekilen hava fotoğrafları arasındaki değişimden saptanabilmektedir. Bu iki tarih arasında yapılaşmanın hızla devam ettiği ve günümüze geldiğinde yapılaşmanın ciddi oranda artarak kentin boşluklarını büyük oranda kaybettiği ve yerleşimin kent surlarına kadar dayandığı görülmektedir (Şekil 16).

Bütün bu gelişim içerisinde kent Cumhuriyet Dönemi'ne kadar koruduğu ızgara planlı ve iki ana akslı yerleşimini günümüzde de sürdürmeye ve

bu plana göre gelişmeye devam etmiş ve etmektedir. Kentin alışveriş, toplanma, ibadet gibi bir arada olmayı gerektiren işlevleri geçmişte olduğu gibi ana akslar üzerinde yer almaya devam etmektedir. Yapılı alanın gösterdiği bu büyüme kentin tarihi dokusunun çevresinde ve üzerinde üreyerek gerçekleşmiş ve kentin tarihi katmanları da bu doku içerisinde kısmen varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir (Şekil 17).

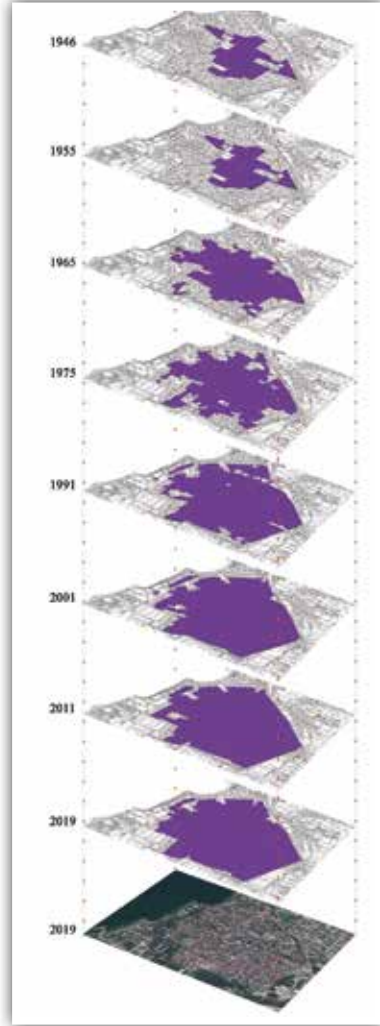
1946

1946

1946

Şekil 16. İznik Kentinin uygulama alanında Cumhuriyet Döneminde gerçekleşen yapısal yayılım (Hava fotoğrafları Harita Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir) (Kırlı Özer, 2020).

Şekil 17. İznik güncel hava fotoğrafları (Dr. Serkan Gündüz tarafından çekilmiştir, 10.08.2019)

a) Hagia Sophia Kilisesinden
İznik Gölü'ne bakış

b) Hagia Sophia Kilisesinden
Yenişehir Kapı'ya bakış

Son söz

Bu çalışma kapsamında İznik antik kenti sur içi bölgesinin beş büyük yönetimi kapsayan 2300 yıllık gelişimi tarihî olaylar ve bu olaylar çerçevesinde geçirdiği fiziksel değişimi kapsamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme kapsamında kentte var olan tarihî yapılar dönemlerine göre ayrıştırılmış ve dönemlerine ait katman haritaları yardımıyla görselleştirilerek ifade edilmişlerdir. Bu görselleştirme kentin katman envanterinin oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Bu envanter ile kentin tarihî gelişimini görsel hale getirmek mümkün olmuştur. Bu çalışmayla ortaya koyulan tarihî ve fiziksel gelişim envanterinin, ilerleyen yıllarda tarihî katmanları da göz önünde bulundurarak kentin gelişimine yönelik yapılacak çalışmalara bilgi sağlamak açısından değerli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

GÜNDÜZ Ş. (1998) *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.

ULUGÜN Y., Balcan, M., & Aksoy, T. (2007) *Kocaeli ve Çevresi Tarihi 2, Roma Dönemi Bithynia*. İzmit: Kyöd Tarih Yayınları.

YALMAN B. (1997) "İznik'in Kısa Tarihçesi", In B. Yalman, *Nikaia/İznik*, Bursa: Bursa Rotary Club Publishing.

EYİCE S. (1988) *İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları .

ŞAHİN S. (1987) *İznik Müzesi Antik Yazıtları Kataloğu; Das Katalog Der Antiken Inshriften Des Museums Von İznik (Nikaia)*, Almanya: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

PEKMAN A. (2005) *Strabon Geographika – Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV*. İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

WYCHERLEY R. E. (1993) *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

MERT İ. H. (2010) “Nikaia İznik Kent Planı Tipolojisi.” *Uluslararası İznik 1. Konsil Senato Sarayının Lokalizasyonu Çalıştayı*, 171-182.

ADATEPE F., & EREL L. (2006) “İznik Tarihsel Dönem Deprem Verilerinin İrdelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yerbilim Dergisi*, 2(19), 27-55.

ŞAHİN S. (2000) “Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri”, *1. Uluslararası İznik/Nikaia Sempozyumu*, İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları. 1-23.

CHADWICK H. (2004) “Nikaia/İznik Konsili,” In I. Aybakgil, H. İnalçık, & O. Aslanapa, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları. 89-104.

YALDUZ A. (2003) “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *T. C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 257-296.

KELLY J. N. (2008) *Erlı Christian Creeds Continuum III*. UK: A&C Black.

ÇELİK M. (1996) *Süryani Tarihi 1*, Ankara: Ayraç Yayınları.

DARCAN H. (2013) “Athanasius ve İznik Konsili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(15), 169-191.

FOSS C. (1996) *A Byzantine Capital and Its Praises*, USA: Hellenic Collage Press.

DEMİRKENT İ. (2004) “İznik’in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)”, In I. Aybakgil, H. İnalçık, & O. Aslanapa, *Tarih Boyunca İznik* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 121-130,

ANGOLG M. (2004) “Nikaia Kenti M.S. 1000-1400.” In I. Aybakgil, H. İnalçık, & O. Aslanapa, *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul : Türkiye İş Bankası Yayınları. 27-55.

BÜYÜKKARCI Yılmaz F. (2018) *Hac Menzillnamelerinde Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Simurg Kitapçılık.

TEXIER C. (1882) *Historie et Description De tous Les Peuples Asie Mineure*, Fransa: Imprimeurs De L’Institut de.France.

BÜKEN B. (2003) *İznik Gölü Çevresindeki Yerleşimlerin İncelenmesi ve Yeni Sölöz Geleneksel Yerleşim Dokusunun Korunması Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Restorasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

EKER U. (2007) *İznik ve Çevresi Türk Dönemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- UNESCO (2014) *UNESCO*, Retrieved from UNESCO: <https://whc.unesco.org/en/criteria>
- KELEŞ R. (2006) *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şekil 10 (2018, 12 12) *İznik Bizans Dönemi Surları*, Retrieved from İznik Bizans Dönemi Surları: <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/iznikte-roma-bizans-ve-osmanli-donemine-ait-tas-yollar-bulundu-385252.html>
- Şekil 14.a (2018, 12 12) *Yeşil Camii*, Retrieved from Yeşil Camii: <https://bursasehri.blogspot.com/2018/11/iznik-yesil-cami-tarihi-ve-mimari.html>
- Şekil 11 (2018, 10 10) *Hagia Sophia Kilisesi*, Retrieved from Hagia Sophia Kilisesi: <https://www.gzt.com/gercek-hayat/bi-dunya-ayasofya->
- DE LAUNAY L. (1913) *Le Turquie que l'on Voit*. Fransa.
- Şekil 5 (2018, 10 10) *Roma Tiyatrosu*, Retrieved from Roma Tiyatrosu: <http://bursadazamandergisi.com/yazarlar/iznik-roma-tiyatrosu-kazilarinda-son-durum-4771.html>
- TALBERT R. J. (2010) *Rome's World The Peutinger Map Reconsidered*, USA: Cambridge Press.
- Şekil 2 (2018, 10 10) *Merdivenli Kaya*, Retrieved from Merdivenli Kaya: <https://iskenderakdogu.blogspot.com/2019/10/iznik-merdivenli-kaya-obelisk-dikilitas.html>
- TUĞAÇ Ç. (2021) Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Anadolu'daki Yerleşimler ve Konut Tipolojileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 223-248.
- EVSİLE M. (2018) "Cumhuriyet Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri (1923-1950)", *International Journal of History*, 81-102.
- KIRLI ÖZER G. (2020) *Katmanlı Kentlerin Fenomenolojik Bakış Açısıyla Analizi için Bir Model Önerisi: İznik Örneği*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi .

II.
BOTANİK / ÇEVRE

BURSA'NIN SIRTINI DAYADIĞI ULUDAĞ'IN BİTKİSEL ÇEŞİTLİLİĞİ

Prof. Dr. Gürcan GÜLERYÜZ •

Uludağ, Karadeniz bölgesinde doğu-batı doğrultusunda uzanan dağ silsilelerinin devamı şeklinde olup, Anadolu yarımadasının kuzey-batı kısmında en yüksek çıkıntıyı oluşturur. Dağın Mitolojideki ismi “*Bthynian Olympos*” ve “*Keşiş dağı*” olarak geçmektedir. Ülkemizde 1940’lı yıllardan beri en önemli kış sporları merkezi olarak bilinmekte olup, bu özelliğinden dolayı “*kar cenneti*” olarak anılmaktadır. Jeomorfolojik yapı ve doğal bitki toplulukları ile kış sporları özelliklerinden dolayı 1961 yılında 11338 hektarlık kısmı milli park olarak ilan edilmiştir. Daha sonra milli parkın sınırları 1998 yılında 12762 hektara genişletilmiştir.

Dağın doğası, barındırdığı bitkisel zenginlikle ülkemizin ender yerlerindedir. İklimi, alt kademelerden zirveye doğru kademeli değişim gösterir. Dağın kuzeybatısında yer alan Bursa şehrine bakan alt kademelerindeki tipik Akdeniz iklimi, zirveye doğru yerini nemli mikro-termik iklim tipine terk ederken, yüksek rakımlarda kışları buzlu iklim görülmektedir. (Güleryüz 1992). Bu iklimsel değişim, doğanın şubat-mart aylarında alt kademelerde başlayan uyanmasının, yaz boyunca zirvede devam etmesini sağlamaktadır. Baharın müjdecilerinden olan yumrululardan *Galanthus plicatus* subsp. *byzantinus* (Boğaz Kardeleni), *Scilla bifolia* (Orman Sümbülü), *Anemone blanda* (anemon, lale), *Fritillaria bithynica* (Ters lale) gibi türleri şubat ayında Çekirge’nin hemen üzerinde, *Crocus biflorus* subsp. *pulchricolor* (iki çiçekli safran, iki çiçekli çiğdem), *Crocus chrysantus* (Sarı safran, sarı çiğdem) bireylerini Kirazlıyayla’da karın içinden çıkışını mart ayında görebilirsiniz. Bu uyanış, mart-ağustos ayları arasında dağı “*çiçek cennetine*” dönüştürmektedir. Özellikle orman kuşağının üzerinde yer alan ve pek çok kişi tarafından kıraç olarak görülen *sub-alpin* ve *alpin* kuşaklarda çok zengin ve bu bölgeye özgü nadir bitki türleri yayılış göstermektedir. Uludağ’ın tabandan zirveye doğru

- Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü Ekoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. gurcan@uludag.edu.tr

değişen iklimi ile beraber özellikle kuzeye ve kuzey batıya bakan alt yamaçlarda görülen bitki örtüsü, zirveye doğru Akdeniz tipinden nemli Euro-Siberian ve alpin tipe doğru bir kademeleşme göstermektedir. Bu kademeleşme, özellikle kuzeybatı yönünde çok iyi ayırt edilmektedir. Batı yönünde Nilüfer deresi ile doğu yönünde Mezit deresi (Bursa-Ankara karayolu) arasındaki dağlık kütlelerin kuzey yamaçları boyunca Kuzeybatı-Güneydoğu doğrultusunda nemli ormanlar yer almaktadır. Dağın 350 metreye kadar olan rakımlarda *Laurus nobilis* (defne), *Olea europea* (zeytin), *Juniperus oxycedrus* (katran ardıç), *Coryllus avellana* (findık), *Cistus* spp. (laden), *Erica arborea* (funda), *Pinus brutia* (kızıl çam) gibi türlerden oluşan tipik Akdeniz vejetasyon tipi olan maki ve frigana (çalılık alanlar) yer alır. Yer yer tahrip edilmiş *Castanea sativa* (kestane) türünün egemen olduğu 350-700 metre arasındaki kuşakta *Phillyrea latifolia* (akçakesme), *Cercis siliquastrum* (erguvan), *Arbutus unedo* (kocayemiş), *Olea europea* (zeytin), *Spartium junceum* (kattır tırnağı), *Cistus creticus* (Girit ladeni), *Quercus infectoria* (mazı meşesi), *Carpinus betulus* (gürgen), *Cornus mas* (kızılçık), *Crataegus monogyna* (alıç, geyik diken), *Daphne pontica* (sırımbağı), *Ulmus minor* (karaağaç), *Fagus orientalis* (kayın), *Populus tremula* (titrek kavak), *Pinus nigra* (karaçam) gibi türler yayılış gösterir. Dağın 700-1500 metre arasında kalan kuşakta kestane ormanı, yerini *Fagus orientalis* (kayın) türünün egemen olduğu orman topluluğu ile ara ara *Quercus petraea* (sapsız meşe) topluluğuna bırakır. Bu kuşakta, *Castanea sativa* (kestane), *Pinus nigra* (karaçam), *Populus tremula* (titrek kavak), *Cornus mas* (kızılçık), *Crataegus monogyna* (alıç) gibi türler de yayılış gösterir. Dağın 1500 ile 2100 metre arasında *Abies bornmuelleriana* (Uludağ göknarı) türünün egemen olduğu ve *Juniperus communis* subsp *nana* (bodur ardıç), *Vaccinium myrtillus* (Yaban mersini), *Salix caprea* (söğüt), *Pinus nigra* (karaçam), *Fagus orientalis* (kayın), *Populus tremula* (titrek kavak), *Carpinus betulus* (gürgen), *Daphne pontica* (sırımbağı) gibi türlerin yayılış gösterdiği orman kuşağı yer almaktadır. Uludağ'da 1700 metreden itibaren *Juniperus communis* subsp *nana* (bodur ardıç), *Vaccinium myrtillus* (yaban mersini) ve *Astragalus angustifolius* subsp *angustifolius* (geven, keven) türlerinin egemen olduğu bodur çalı toplulukları ile *Nardus stricta* (kurt kılı) türünün egemen olduğu nemli çayır topluluğu subalpin kuşakta yaklaşık 2100 metreye kadar hakim durumdadır. Bu kuşakta ve yer yer 1900 metreye kadar inen sert yastık formundaki fetük (*Festuca cyllenica*, *Festuca punctoria*) ve kar diken (*Acantholimon ulucinum*) türlerinin hakim olduğu tipik alpin kuşak yer alır (Atalay 1994; Rehder ve ark., 1994; Güleriyüz 2000). Subalpin ve alpin kuşakta *Astragalus sibthorpianus* (geven, keven), *Astragalus hirsutus* (geven, keven), *Galium olympicum* (Uludağ yoğurt otu), *Aubrieta olympica*

(obrizya), *Thymus bornmuelleri* (kekik), *Thymus preocax* (kekik), *Gypsophila olympica* (çöven, bahar yıldızı), *Pedicularis olympica* (bordomor), *Crepis aurea* subsp *olympica* (altuni hindiba), *Senecio olympica* (kanarya otu), *Muscari bourgaei* (misk soğanı), *Papaver pilosum* (çok çiçekli gelincik) gibi çok sayıda endemik tür yayılış göstermektedir.

Endemik tür, belli bir bölgede ya da ülkede doğal yayılışı olan türdür. Bu nedenle dağın özellikle orman kuşağının üzerinde yer alan alpin kuşak (bodur çalımı, nemli çayır ve özellikle de sert yastık yapılı türlerin yayılış gösterdiği üst kuşak) endemik ve nadir türlerce zengindir. Alpin kuşak, dağın bitki ve habitat çeşitliliği açısından en ilgi çekici bölgesidir. Gerek kirçli anakaya gerekse granit anakaya ve bunların karışımının oluşturduğu ana kayanın meydana getirdiği habitat çeşitliliği, bu ortamlara yerleşen bitki tür ve bitki topluluğu çeşitliliği açısından kendine özgü özellikler oluşturmuştur. Su kaynaklarının yakınında ya da çevresindeki bitki dağılımı da görülmeye değer özelliktedir. Bu özellikler, alpin ve subalpin kuşakta çok kısa aralıklarla değişen ve nisan ayından temmuz ayı ortasına kadar süren ve seyrine doyulmayan renk cümbüşüne yol açmaktadır. Yükseklerde karşından kıraç kayalık gibi görünen alanlarda gezerken rengârenk çiçek açmış *Thlaspi* (Çobandağarcığı) türlerini, *Iberis spruneri* (Hünkarbeğendi), *Androsacea villosa* (Androsas, catili), *Galium olympicum* (Uludağ yoğurt otu), *Linum olympicum* (Keten), *Aubrieta olympica* (Obryza), *Erodium olympica*, *Erodium sibthorpiatum* (Dön baba), *Mathiola montana* (Dağ şebboyu), *Astragalus hirsutus*, *Astragalus angustifolius* (Geven, Keven) *Arabis drabiformis* (Uludağ kazteresi), *Olymposciadium caespitosum* (Yer çamı), *Saxifraga sempervivum* (taş kıran) *Scorzonera pygmaea* ssp *pygmaea* (kara kök) gibi endemik ve nadir pek çok tür görülebilir. Haziran ayı ortalarında Apollo kelebeğinin larvalarını *Sedum album* (dam koruğu) bireyleri arasında, temmuz ayının ortasından sonra ağustos sonuna kadar Appollo keleklerinin kendilerini çiçekler arasında nektar toplamak için uçuşup durduğunu görmek çok hoştur. Ayrıca, ülkemizin yüksek dağlarında yayılış gösteren göknar türlerinden Uludağ göknarının (*Abies bornmuelleriana*) oluşturduğu topluluk da eşsiz değerdedir.

Dağın subalpin kuşağındaki suların çıktığı kaynak alanlarında bile kendine özgü türleri görebilirsiniz. Örneğin Uludağ için endemik ve nadir türlerden olan *Pedicularis olympica* (Bordomor) türünü temiz su kaynağının gözü yakınında çiçek açmış halde mayıs ayında görebilirsiniz. Başka bir deyişle bu türün görüldüğü yerde küçük de olsa bir *pınar* mutlaka vardır! Dere kenarında *Pinguicula balcanica* gibi böceklerle beslenen hoş çiçekli türü

görmek çok güzeldir. Yine nadir ve endemik türlerden olan *Verbascum olympicum* (sığır kuyruğu) türü bölgede bozulmuş alanlar üzerinde (yol açma, kayak pisti, terk edilmiş koyun ağılı, moloz yığınları vb.) öncü olarak gelip yerleşerek egemenlik kurar. Söz konusu tür bozulmuş alana gelerek alanın organik madde birikimini sağlayıp, çevredeki yerel türler için toprağın gelişmesine katkı yaptıktan sonra egemenliğini yitirir. Bu yönüyle bölgede bozulmuş alanların onarımında iş görmektedir. Sığırkuyruğu bölgede doğal koşullarda 1-2 birey halinde görülmektedir. Eğer, belli bölgede yoğun bir dağılışı olduğu görülürse bu durum o alanda daha önce bir bozulma meydana geldiğinin kanıtıdır. Bu haliyle de bölgenin nerelerine insan müdahaleleri olduğunu da bize göstermektedir. Bu türe özgü davranışları dağın daha alt rakımlarında ve Bursa çevresinde yine endemik olan *Verbascum bombyciferum* (yumuşak tüylü sığır kuyruğu) yerine getirmektedir. Uludağ endemiği *Festuca punctoria* (fetük) gibi sert yastık şeklindeki bazı türler ise zorlu iklim koşullarına karşı zayıf olan *Viola althaiica* (dağ menekşesi) gibi türlere bakıcılık yaparak onların zarar görmelerini engeller. Bölgedeki nemli veya kurak çayır toplulukları toprağın suyu emmesini sağlayarak dağın su bütçesine katkı yaparlar. Sub-alpin kuşağında renk cümbüşü mayıs ayından temmuz ayı sonuna kadar sürer. Bu kuşakta, çalimsıların yanı sıra *Senecio olympicus*, *Hypericum adenotricum*, *Stachys germanica*, *Festuca paphlagonica*, *Crocus chrysanthus*, gibi otsu türler de yayılış göstermektedir.

Dağ bitki zenginliğinden dolayı nadir yerlerden biri olduğundan, Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı (ÖBA) arasında (Uludağ, ÖBA 18) yer alır. Önemli bitki alanının belirlenmesinde (A) Alanın küresel ya da Avrupa ölçeğinde tehlike altında bulunan bir ya da daha fazla türün önemli popülasyonlarını içermesi, (B) Alanın yer aldığı biyocoğrafik kuşağa göre, Avrupa çapında olağanüstü bir floraya sahip olması, (C) Alanın küresel ya da Avrupa ölçeğinde, bitki koruma ve botanik açısından önemli bir habitat tipinin çarpıcı örneğini içermesi kriterleri temel alınmaktadır. Bu anlamda, Uludağ'da yayılış gösteren türlerden 3 tanesi Küresel Ölçekte [*Galanthus plicatus* ssp *byzanthus* (Kardelen), *Linum hirsutum* ssp *anatolicum* var *platyphyllum* (Keten), *Olymposciadium caespitosum* (Yer çamı)], 54 tanesi Avrupa Ölçeğinde tehlike altında [bunlar arasında; *Arabis drabiformis* (Kaz teresi), *Astragalus sibthorpianus* (geven), *Aubrieta olympica* (obrizya), *Crepis aurea* subsp *olympica* (altuni hindiba), *Doronicum bithynicum* ssp *bithynicum* (kaplan otu), *Erodium sibthorpiatum* ssp *sibthorpiatum* (dönbaba), *Festuca punctoria* (fetük), *Gypsophila olympica* (çöven, bahar yıldızı), *Pedicularis olympica* (bordomor), *Scorzonera pygmaea* ssp *pygmaea* (kara kök), *Senecio olympi-*

ca (kanarya otu), *Verbascum bombyciferum* (yumuşak tüylü sığır kuyruğu), *Verbascum prusianum* (sığır kuyruğu), *Verbascum olympicum* (sığır kuyruğu) sayılabilir] ve 39 tanesi ulusal ölçekte [bunlar arasında; *Anemone blanda* (anemon), *Asperula nitida*, *Erigeron olympicus* (şifa otu), *Iberis spruneri* (hünkar beğendi), *Saxifraga sempervivum* (taş kıran), *Silene falcata* (salkım çiçeği) sayılabilir] nadirdir (Güleryüz ve ark. 2010).

Türkçemizde kullandığımız “börtü böcek” kavramı artık korunmaya değer doğal zenginliklerimizi ifade eden çok güzel bir söz haline gelmiştir. *Börtü böceği korumak*, yaşamsal gereksinimlerimiz olan *temiz su*, *sağlıklı-güvenli gıda* ve *temiz hava* sağlanmasıyla özdeştir. Tarım ürünlerin gen kaynağı, tedavide drog elde etme, dinlenme ortamı gibi kaynak olmasının yanında *börtü böcek* varlığımız bozulmuş sucul ve karasal alanların tekrar geri kazanılmasında ya da onarımında biyolojik sermayemizdir. Ne yazık ki 1300 kadar bitki çeşidinin yayılış gösterdiği ve habitat çeşitliliği açısından dünyanın ender yerlerinden olan Uludağ’ımızı “*pek hor*” kullanıyoruz. Yakın gelecekte canlı çeşitliliğini koruyabilmiş ülkeler güçlü ülkeler olacaktır!

Metin içinde adı geçen türlerin bilimsel isimleri Davis (1965-1985)’e göre verilmiştir.

KAYNAKLAR

ATALAY İbrahim (1994) *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, E.Ü. Basımevi, İzmir, Bornova.

DAVİS Peter Hadland (1965-1985) *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, Vol.1-9 Edinburg.

GÜLERYÜZ Gürcan (1992) *Uludağ Alpin Zonu Bazı Bitki Topluluklarında Besin Maddesi Dolaşımı Ve Verimlilik Üzerinde Araştırmalar*, Doktora Tezi, U.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

GÜLERYÜZ Gürcan (2000) *Alpine Flowers of Uludağ (Uludağ Alpin Çiçekleri)*, (İngilizce/Türkçe), Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul.

GÜLERYÜZ Gürcan; MALYER Hulusi; KAYNAK Gönül; ÖZHATAY Neriman (2010) *Uludağ A2 (A) Bursa, Byfield, Andy; Atay, Sema; Özhatay, Neriman (Eds). Important Plant Areas in Turkey: 122 Key Turkish Botanical Sites*, İstanbul: WWF Turkey, 77- 79.

REHDER Helmut; GÖKÇEOĞLU Mustafa; GEBAUER Gerhard; GÜLERYÜZ Gürcan (1994) *Die Vegetation des Uludağ-Gebirges (Anatolien)*. *Phytocoenologia* 24(3), 167-192.

Uludağ'ın yüksek dağ katı kuşağı ve Zirve tepe

Androsacea villosa (Androsas, catili)

Parnassius apollo (Apollo kelebeği)

Aubrieta olympica (Obrizya)

Galanthus plicatus ssp. byzanthus (Kardelen)

Pedicularis olympica (Bordomor)

KÜRESEL MÜCEVHER SUYUN “SULAR ŞEHİRİ” BURSA’DA TARİHSEL YOLCULUĞU

Prof. Dr. Melike YALILI KILIÇ •

Prof. Dr. Seval Kutlu AKAL SOLMAZ ••

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan ve olumsuz etkileri yoğun olarak tüm dünyada hissedilen küresel ısınma, iklim değişikliği ve beraberinde gelen kuraklık nedeniyle, suya duyulan gereksinim artış göstermektedir. Dünyadaki mevcut su miktarı ise sanıldığı gibi çok fazla değildir. Mevcut olan 1,4 milyar km³ suyun, %97’si tuzlu su, geri kalan %2.5’lik kısmı ise nehir ve göllerde tatlı su olarak bulunmaktadır. Ancak, bu tatlı suların %90’ından fazlasının kutuplarda ve yeraltında bulunduğu düşünülürse, yararlanılabilecek tatlı su miktarının son derece kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır (Yalılı Kılıç ve ark., 2008). Ayrıca mevcut su kaynaklarının dünyada dengeli dağılmaması nedeniyle pek çok ülke su sıkıntısı çekmektedir. Öyle ki, yaklaşık 15-20 yıl kadar sonra ülkemizin de yer aldığı bir çok ülkenin su kıtlığı sorunuyla karşı karşıya kalabileceği Dünya Su Kaynakları Enstitüsü tarafından bildirilmektedir (Yalılı Kılıç ve ark., 2020).

Tüm dünyada olduğu gibi Bursa ili için de su, küresel bir mücevherdir. Son yıllarda su konusunda kayda değer çalışmaların ve projelerin yürütüldüğü Bursa ili, Türkiye’nin Güney Marmara Bölgesi’nde yer almaktadır. Bithynia, Roma, Selçuklu, Bizans ve Osmanlı gibi birçok medeniyetin izlerini bir arada taşıyan Bursa, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun doğup büyüdüğü şehir olarak anılmaktadır (Şekil 1). Günümüzde 3.147.818 kişilik nüfusu, 17 ilçesi ve gelişmiş sanayisi ile Bursa ili Türkiye’nin 4. büyük kenti (TUİK, 2022) olup, hem yaz hem de kış turizmi açısından da görülmeye değer önemli şehirlerden birisidir. İlin yer bulduru haritası Şekil 1’de gösterilmektedir (URL-1, 2022).

- Bursa Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi. myalili@uludag.edu.tr
- Bursa Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi. akal@uludag.edu.tr

Şekil 1. Yer bulduru haritası

Bursa'daki suyun zenginliğine ve önemine dikkat çekmek isteyen Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde “Velhasıl Bursa, sudan ibarettir” demiştir (URL-2, 2022). Bursa'nın yeşiliyle sularının nasıl bir ahenk içinde aktığını gösteren Şekil 2, Evliya Çelebi'nin bu tanımını doğrular niteliktedir (URL-3, 2022).

Şekil 2. Yeşil Bursa'ya ait bir görsel

Doğal güzelliklerinin yanı sıra şifalı termal kaplıcaları ve hamamları ile de ün salan şehrin hemen her köşesinde kesintisiz akan çeşmeler, sebiller, evlerdeki fıskiye havuzlar, kuyular ile şadırvanlar şehirdeki suların bolluğunu gözler önüne sermektedir (Şekil 3a-3f) (URL-4, 2022; Çetinkaya, 2012; Hırkan, 2019; Tunaboğlu, 2019).

Şekil 3a. Zeyniler Çeşmesi

Şekil 3b. Armutlu Meydan Çeşmesi

Şekil 3c. Yıldırım Bayezid Cami Şadırvanı

Şekil 3d. 1. Murad Hüdavendigâr Cami Şadırvanı

Şekil 3c. Yıldırım Bayezid Cami Şadırvanı

Şekil 3d. 1. Murad Hüdavendigâr Cami Şadırvanı

Bu çalışmada, Bursa'da suyun tarihî dönemlerden günümüze kadar uzanan yolculuğu kapsamlı olarak incelenmiş ve küresel mücevher suyun sürdürülebilir şekilde kullanılarak gelecek nesillere aktarılabilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

2. SUYUN BURSA'DA TARİHSEL YOLCULUĞU

Bursa'da suyun tarihi, Kuruluş Dönemi, Osmanlı Dönemi, Cumhuriyet Dönemi ve 1990'dan sonraki dönem olarak dört farklı dönemde incelenmektedir.

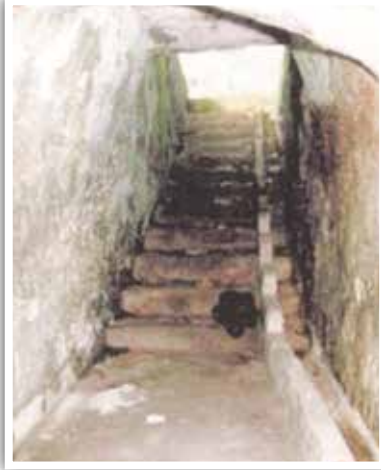
2.1. Kuruluş Dönemi

Bursa'ya ait su tesisleri ilk defa M.Ö. 200 yılında Bithynia Krallığı döneminde yapılmıştır. M.Ö. 202'de Kartaca Kumandanı Annibal, Kuzey Afrika'da Zama savaşlarında Roma'ya karşı yenilgi yaşadktan sonra Bithynia Krallığı'na gelmiş ve Kral Prusias I'e şehirdeki imar faaliyetlerinde yardımcı olmuştur. Kral Prusias'ın isteği ile M.Ö. 202'de, Kumandan Annibal'ın girişimleriyle Pınarbaşı suyuna yapılan isale ve şebeke hattıyla su şehir merkezine getirilmiştir (Şekil 4) (URL-3, 2022). Pınarbaşı'ndaki "çarşaf su yapısı"ndan alınan sular derinlere döşenen künkler vasıtasıyla evlere iletilmiştir.

Şekil 4. Pınarbaşı suyuna ait görseller

Bursa'da su konusunda inşa edilen bir diğer önemli eser Hisar'dır. Kırkodalar Mahallesiindeki iki evin bahçesinde 13 basamak merdivenle inilip erişilen yeraltındaki iki çeşmeden meydana gelmektedir (Şekil 5a ve 5b) (Çetinkaya, 2012). Yine bu çeşmeleri de Kumandal Annibal'ın yaptırdığı tahmin edilmektedir.

Şekil 5a. Kırkodalar Anibal Çeşmesi'ne iniş merdivenleri

Şekil 5b. Kırkodalar Anibal Çeşmesi

2.2. Osmanlı Dönemi

Osmanlı döneminde Bursa'ya pek çok çeşme, su kanalı ve hamam kazandırılmıştır (Şekil 6a-6f) (Hırkan, 2019; URL-5, 2022; URL-6, 2022). Yeni Türk Oymakları'nın yaşadığı yerlere 1. Murat döneminde, Pınarbaşı menbaının üst taraflarındaki Akpınar suyu getirilmiştir. İlk defa 1395'te Gökdere'den gelen saray suyu da şehre iletmeye başlanmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde, Akçağlayan Menbaı Yıldırım Bayezid Camii ve Külliyesine, Pınarbaşı suyu da Ulucami ve Çakır Hamam bölgesine iletilmiştir. Padişah Kanuni döneminde Mimar Sinan tarafından sular Çekirge'ye isale edilmiş ve ayrıca Gül Pınarı da isale edilerek şehre 12 km mesafeden su getirilmiştir. Reşit Mümtaz Paşa 1905 yılında ilk kapsamlı içme suyu projesini hazırlatmış ve bu padişah döneminde Gökdere bölgesinde dere kaptajı, isale hattı, dere geçitleri için köprüler, filtre, iki tane 1000 ton kapasiteli depo ve 72 km'lik şebeke sistemi inşa edilmiştir. İnşaat 1911 yılında tamamlanarak Bursa'ya 150 tane hayrat çeşme kazandırılmıştır. Bonmaison'un katkılarıyla 1915-1916 yıllarında 75 km şebeke inşaatı gerçekleştirilmiş ve su aboneliği 2000'e çıkarılmıştır. Bursa'nın su kaynakları açısından zengin ve şanslı illerden olması kente çok sayıda değirmenin de kazandırılmasına olanak sağlamıştır. Bursa'daki değirmenler, şehrin merkezindeki dere kenarlarına kurulmuş ve suyun gücünden yararlanılarak çalıştırılmıştır. Su konusunda sorunsuz bir işleyişin devamlılığını sağlamak amacıyla Osmanlı zamanında Bursa'daki su kanallarının bakım ve onarımı için vakıflardan destek alınmıştır.

Şekil 6a. Bursa Ulucamii Çinili Çeşmesi

Şekil 6b. Muradiye Medresesi Çeşmesi

Şekil 6c. Cıkcık Hamamı

Şekil 6d. Muradiye Hamamı

2.3. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde su temini konularında özellikle 1960'lı yıllara kadar önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, 1929 yılında 1000 ton kapasiteli Teferrüç Su Deposu ve 300 ton kapasiteli Çekirge Su Deposu yapılmıştır. Çarşaf olarak adlandırılan Pınarbaşı menbai ve çevresindeki pınarların üstü 1937 yılında kapatılmıştır. Akçağlayan Su Deposu ile Teferrüç Su Deposuna su ileten künk borular 1938 yılında çelik borularla değiştirilmiştir. Zeynilere ilave şebeke hattı döşenmiştir. 1947 yılında Kırkpınar menbaları isalesi inşaatına başlanmıştır. Ayrıca aynı yıl içerisinde 20 km'lik şebeke inşaatı tamamlanmıştır. 1958'de 600 ton kapasiteli Yeni Çekirge Su Deposunun yapımına başlanmıştır. 1962'de 600 ton kapasiteli

Kaplıkaya Su Deposunun inşaatına başlanmıştır. 1965 yılına gelindiğinde nüfusun artmasıyla beraber su ihtiyacının artması ile Teferrüç Su Deposu'na ilave olarak, 200 ton kapasiteli Akçağlayan Su Deposu ile 100 ton kapasiteli Tavacı Su Deposu inşa edilmiştir. 1968'de Santral Garaj ve Ankara yolunun alt kesimlerindeki yerleşim yerlerinin su ihtiyacını gidermek için Devlet Su İşleri (DSİ) ile protokol imzalanmıştır. Bu proje ile toplam üç adet (Koğukçınar Mahallesi'nde (bir adet) ve Arabayatağı Köyü'nde (iki adet)) derin kuyu açılmıştır. Bursa Belediyesi ile birlikte DSİ işbirliğinde 1970 yılında "Bursa Şehrine İçme-Kullanma ve Endüstri Suyu Temini" başlıklı ilk kapsamlı İçme Suyu Projesi imzalanmıştır. 1974 yılında imzalanan protokol kapsamında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) sorumluluğunda ana plan ve fizibilite raporu çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2.4. 1990'dan Sonraki Dönem

2004 yılında Resmi Gazetede yayınlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile birlikte BUSKİ Genel Müdürlüğünün görev sorumluluk alanı yeniden genişletilmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olarak çalışmalar yürüten Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi (BUSKİ) Genel Müdürlüğü, Büyükşehir sınırları içerisinde halkın içme, kullanma ve endüstriyel su ihtiyaçlarını her türlü yer üstü ve yer altı su kaynaklarından sağlanması, ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, kullanılmış sular ile yağmur sularının uzaklaştırması ve su havzalarının korunması için yetkilendirilmiştir. Bu yasa ile BUSKİ dört ilçe belediyenin, 18 ilk kademe belediyesinin ve 122 köyün eklenmesi ile oluşan, 2900 km²'lik alanda ve Bursa il sınırlarında toplam nüfusun %85'ine ve yaklaşık 740 000 aboneye hizmet veren bir kamu kuruluşu olmuştur (URL-7, 2022).

BUSKİ Genel Müdürlüğü'nün 2022 yılı Performans Raporu'nda, şehre sürekli sağlıklı su temin etmek ve kesintisiz iletimini sağlamak amacıyla, çeşitli hedefler geliştirilmiştir. Bunlar, alternatif su kaynakları oluşturmak, sağlıklı içme suyu temin etmek, su kayıp ve kaçaklarını azaltmak ile hizmetleri iyileştirip sürekliliğini sağlamaktır. Bu bağlamda, BUSKİ tarafından 2020 yılında 22,3 km uzunluğunda pınar kaynaklarının inşaatı tamamlanmış, 113 adet içme suyu sondaj kuyusu açılmıştır. İçinde bulunduğumuz 2022 yılında ise 40 km uzunluğunda pınar kaynaklarının inşaatının tamamlanması ile 20 adet içme suyu sondaj kuyusunun açılması hedeflenmiştir. Yine 2020 yılında inşaatı tamamlanan içme suyu şebeke uzunluğu 191 km, inşaatı tamamlanan isale hattı uzunluğu 80 km, yapımı tamamlanan depo adedi 29

olup, 2022 yılında ise 350 km uzunluğunda içme suyu şebekesi ile 70 km uzunluğunda isale hattının inşaatının ve 28 adet deponun yapımının tamamlanması hedeflenmiştir. Merkez ilçeler olan Yıldırım, Osmangazi ve Nilüfer'de 2020 yılında kayıp ve kaçak su oranı %20,28 olarak gerçekleşirken, bu oranın 2022'de %20'ye indirilmesi hedeflenmiştir. Yine BUSKİ'nin hedeflerinden biri olan hizmetlerin iyileştirilmesi kapsamında, kullanım ömrünü doldurmuş ve 10 yılı geçmiş olan su sayaçlarının yenileriyle değiştirilme oranı 2020'de %83,5 olarak gerçekleşirken, bu oranın 2022'de %94'e çıkarılması planlanmıştır (URL-8, 2022).

Bursa'ya 2021 yılında düşen yağışlar nedeniyle Doğançı ve Nilüfer Barajlarındaki doluluk oranı %100 seviyelerine ulaşmış ve Haziran ayı sonuna kadar barajların mevcut mertebeleri korunmuştur. Şehrin içme ve kullanma suyu ihtiyacının %67'si barajlardan, %17'si yeraltı sularından, %16'sı ise pınarlardan sağlanmıştır. Ancak, 2022 yılının ilk altı ayı içinde barajların doluluk oranının %73 seviyelerine düşmesi ve kentin yeterli miktarda yağış alamaması, yaz mevsimiyle birlikte de daha fazla su tüketilmesi neticesinde mevcut su miktarında hızlı bir azalma gözlenmiştir. BUSKİ'den yapılan açıklamaya göre, barajlardaki yetersiz olan suya takviye çalışmaları kapsamında, 2020 yılında 74 adet su kuyusu açılmış ve eski-yeni tüm kuyular devreye alınmıştır. Kuyulardan elde edilen suyun daha kaliteli hale getirilerek şebekeye verilmesi için arıtma tesislerinin kurulması çalışmaları da hız kesmeden yürütülmektedir. İlave olarak, yakın bir zamanda da Çınarcık Barajı ile Gölbaşı Barajı'nın devreye alınması planlanmaktadır (BUSKİ, 2022).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel mücevher olan suyun Bursa'daki yolcuğu irdelendiğinde, şehrin kuruluş döneminden itibaren günümüze kadar suyun temini ve sürdürülebilirliği konularında yapılan çalışmaların ve projelerin başarıyla yürütüldüğü sonucuna varılmıştır.

Ancak, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin yaşandığı özellikle son yıllarda, kuraklık nedeniyle yer altı ve yer üstü su kaynaklarının veriminin düşmesiyle birlikte kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı da her geçen gün azalmaktadır. Bu sorunların azaltılması ve gerekli çözüm önerilerinin oluşturulması ise BUSKİ gibi ilgili kurum mercileri ile halkın uyum içinde birlikte hareket etmesiyle mümkün olabilecektir.

Bu bağlamda, faydalı olacağı düşüncesiyle bazı çözüm önerilerine de çalışmada yer verilmiştir:

- Su sarfiyatının azaltılması
- Sokak çeşmelerinin boşa akmasının önüne geçilmesi
- Kayıp ve kaçak oranlarının düşürülmesi
- Arıza tespitinde ilgili mercilerin haberdar edilmesi
- Bakım ve onarım çalışmalarının kısa sürede tamamlanması
- Çatılardan yağmur suyu toplama çalışmalarının başlatılması
- Yeni su kaynaklarının devreye alınması.

KAYNAKLAR

BUSKİ (2022). Su ve Şehir Bursa, Temmuz 39, 6-7.

ÇETİNKAYA E. (2012) *Bursa Çeşmeleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tezi, Erzurum.

HIRKAN M.E. (2019) *Geçmişten Günümüze Sıcak Su ve Mekan Analizi: Bursa Örneği*, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü YL Tezi, Bursa.

TUİK (2022) <https://www.tuik.gov.tr>

TUNABOYLU B. (2019) *Bursa Merkezdeki Osmanlı Dönemine Ait Şadırvan ve Çeşmelerdeki Süsleme Unsurları*, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü YL Tezi, Uşak.

URL-1, (2022) http://cografyaharita.com/turkiye_mulki_idare_haritalari.html (Erişim Tarihi 25.07.2022)

URL-2, (2022) <https://www.bursa.com.tr/tr/sayfa/bursa-hakkinda-45/> (Erişim Tarihi 27.07.2022)

URL-3, (2022) <http://www.bursadakultur.org/sulari.htm> (Erişim Tarihi 28.07.2022)

URL-4, (2022) https://www.bursa.com/wiki/bursa_cesmeleri (Erişim Tarihi 27.07.2022)

URL-5, (2022) <https://www.bursahayat.com.tr/bursa/bursa-da-cesmelerden-tarih-akiyor-261395> (Erişim Tarihi 28.07.2022)

URL-6, (2022) <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/muradiye-medresesi-cesmesi> (Erişim Tarihi 29.07.2022)

URL-7, (2022) <https://www.buski.gov.tr> Buski 2020 Faaliyet Raporu (Erişim Tarihi 01.08.2022)

URL-8, (2022) <https://www.buski.gov.tr/WebContent/Rapor/2022-performans-programi-.pdf> (Erişim Tarihi 01.08.2022)

YALILI KILIÇ M., KESTİOĞLU K., AYDINALP C. (2008) "Atıksuların Sulama Suyu Olarak Kullanım Olanaklarının Değerlendirilmesi", *Su Tüketimi, Arıtma, Yeniden Kullanım Sempozyumu*, 355-366, İznik, Bursa.

YALILI Kılıç M., AKAL SOLMAZ S.K., ELMACI A. (2020) "Merkez Kamu Kurumlarındaki Su ve Elektrik Tüketiminde Kurum Yöneticilerinin Rolü: Bursa İli Örneği", *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 255-263.

**III.
COĞRAFYA**

BURSA ŞEHRİNİN CUMHURİYET DÖNEMİNDE NÜFUS DEĞİŞİMİ

Doç. Dr. Alper UZUN •

Arş. Gör. Burak OĞLAKCI ••

Sahip olduğu doğal ve kültürel zenginliklerin yanı sıra çeşitli ekonomik faaliyetleri içerisinde barındıran Bursa şehri, bu özellikleri sayesinde Marmara Bölgesi'nin öne çıkan şehirlerinden birisini oluşturmaktadır. Bursa şehrinin önemli ulaşım bağlantıları aksında bulunması; Kocaeli, Sakarya ve Balıkesir gibi büyükşehirlere komşu olması ve Gemlik ve Mudanya limanları vasıtasıyla deniz ulaşımının da bulunması şehrin coğrafi konumunun çok mühim bir yerde olduğunun göstergelerindedir.

Şehir, çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmasının ardından Osmanlı Beyliği'ne merkezlik yapmış olması neticesinde, adı geçen her döneme ait önemli tarihi yapı ve eserleri bünyesinde barındırmaktadır. Hem Bursa şehrinde hem de ilçelerinde yer alan doğal zenginlikler ise şehre ayrı bir çekicilik katmaktadır.

Bursa'nın tarihi ve kültürel geçmişi, coğrafi konumu, doğal çekicilikleri ile birlikte, şehirde sürdürülen çeşitli sanayi faaliyetleri (otomotiv, makine-metal, tekstil, mobilya vb.) şehrin gelişimini, gelişim yönünü ve şehir nüfus artışını da önemli ölçüde etkilemiştir.

Cumhuriyet Döneminde Bursa İli Nüfusu

Türkiye'de cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ülke nüfusunu tanımak, geleceğe yönelik planlamalar yapmak ve halka sağlanacak hizmetlerin geliştirilmesi amacıyla bir nüfus sayımının yapılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda sayımla ilgili süreçlerin yürütülmesi amacıyla

- Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Çağış Yerleşkesi, orcid.org/0000-0002-1304-1683, auzun@balikesir.edu.tr
- Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü, orcid.org/0000-0003-4559-4108, burak.oglakci@cbu.edu.tr

1926 yılında İstatistik Umûm Müdüriyeti kurulmuştur. Sayımın yapılmasına yönelik yasal zeminin oluşturulması içinse 4 Ağustos 1926 tarihinde “Umûm Tahrîr-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir (Koylu ve Erdiñç, 2021).

İlk sayımdan sekiz yıl sonra, 1935 yılında ikinci bir sayım gerçekleştirilmiş ve sayımlar 1990 yılına kadar her beş yılda bir yinelenmiştir. 1990 yılı sonrasında sayımların her on yılda bir gerçekleştirilmesi kararı alınmış olsa da 1997 yılında seçimlere altyapı sağlamak amacıyla bir “nüfus tespiti” gerçekleştirilmiştir. Bu tespitin amacı “yalnızca nüfus miktarını saptamaya yönelik olmuş, sosyal ve ekonomik nitelikler ise dikkate alınmamıştır” (Işık, 1999: 151). Daha sonra 2000 yılında bir sayım gerçekleştirilmiş bunu takiben 2010 yılında yapılması beklenen nüfus sayımı 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Yine 2007 yılında geleneksel, yerinde nüfus sayımı (de facto) sonlanmış, nüfusla ilgili özelliklerin belirlenmesi ve yayınlanması noktasında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’ne (ADNKS) geçilmiştir.

Cumhuriyet dönemi ilk nüfus sayımında Bursa ili nüfusu 401.595 kişi olarak tespit edilmiştir. 28 Teşrin-i Evvel 1927 sayımına ilişkin Umumi Nüfus Tahrir-i’nde Bursa merkez ve sekiz ilçeye ait ayrıntılı nüfus bilgilerine yer verilmiştir. 1927 yılı şehir, kır ve cinsiyet itibarıyla Bursa ili nüfusuna ilişkin bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir. Bursa merkez ile İnegöl ve Mustafakemalpaşa ilçelerinde şehir ve kır nüfusuna yer verilirken diğer ilçeler için bu ayırım bulunmamaktadır.

Tablo 1: Bursa İlinin Şehir-Kır ve Cinsiyet İtibarıyla Nüfusu (1927)

	Şehir	Kır	Erkek	Kadın	Toplam	Nüfus Yoğunluğu (km ²)
Bursa (Merkez)	61.690	65.561	61.988	65.263	127.251	82
İnegöl	11.882	47.279	27.785	31.376	59.161	27
Mustafakemalpaşa	13.072	40.171	25.071	28.172	53.243	26.3
Gemlik	-	-	9.246	9.768	19.014	25
Karacabey	-	-	14.648	15.098	29.746	23.6
Mudanya	-	-	7.296	6.570	13.866	27.7
Orhaneli	-	-	18.164	22.140	40.304	12
Orhangazi	-	-	8.046	8.280	16.326	50
Yenişehir	-	-	20.486	22.198	42.684	26.6

İlerleyen dönemlerde Bursa ili idari sınırları içerisinde İznik (1930) ve Keles (1953) ilçeleri kurulmuştur. 1987 yılında ise 3391 sayılı “*Bursa İli Merkezinde Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun*” ile Bursa’nın merkezinde üç yeni ilçe kurulmuş ve bu ilçeler Bursa Büyükşehir Belediyesi sınırlarına dâhil edilmiştir. Yapılan düzenlemeler sonrası Bursa merkezi idari bölünüşünde 1927-1990 arası dönemde meydana gelen değişim Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. 1927 ve 1990 Yılları Bursa Merkezinde İdari Bölünüş Durumu^[1]

1987 yılında merkez ilçelerin yanı sıra Büyükorhan ve Harmancık olmak üzere iki yeni ilçe daha kurulmuştur. Bu gelişmeleri takiben 1990 yılına gelindiğinde Gürsu ve Kestel ilçelerinin de kurulması ile birlikte Bursa’nın ilçe sayısı on yediye ulaşmıştır. On yedi ilçenin kuruluş tarihleri ve 1927, 1950, 1980, 2000, 2010 ve 2021 yılı toplam nüfusları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Bursa İlinin 1927-2021 Yılları Arası Dönemlere Göre Nüfusu^[2]

İlçe	Kuruluş	1927 yılı	1950 yılı	1980 yılı	2000 yılı	2010 yılı	2021 yılı
Bursa (Merkez)	C.Ö.	127.251	183.745	607.221	-	-	-
Büyükorhan	1987	-	-	-	16.667	12.743	9.321
Gemlik	C.Ö.	19.014	25.964	48.106	88.472	100.927	118.037
Gürsu	1990	-	-	-	28.087	57.942	99.278
Harmancık	1987	-	-	-	10.017	7.894	6.016
İnegöl	C.Ö.	59.161	62.943	97.812	186.558	221.116	286.848
İznik	1930	-	22.600	37.479	44.770	44.314	44.050
Karacabey	C.Ö.	29.746	46.167	65.915	76.887	79.229	84.241

1 1927 yılına ait idari bölünüş haritası, 28 Teşrin-İ Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri’nden (Fasikül I) faydalanılarak hazırlanmıştır.

2 C.Ö.: Cumhuriyet öncesi.

Keles	1953	-	-	22.453	18.613	14.641	11.246
Kestel	1990	-	-	-	44.102	48.198	72.439
Mudanya	C.Ö.	13.866	23.394	31.029	53.965	71.671	105.308
Mustafakemalpaşa	C.Ö.	53.243	65.552	92.586	101.531	101.412	101.407
Nilüfer	1987	-	-	-	178.682	298.911	518.382
Orhaneli	C.Ö.	40.304	51.907	55.905	30.449	23.530	18.786
Orhangazi	C.Ö.	16.326	22.950	41.465	68.902	75.228	80.216
Osmangazi	1987	-	-	-	642.337	778.526	884.451
Yenişehir	C.Ö.	42.684	40.697	48.521	54.835	51.514	54.485
Yıldırım	1987	-	-	-	480.266	617.699	653.307

Bursa Şehrinin Gelişimi ve Nüfus Özellikleri

Mevcut ilçelere ek olarak Cumhuriyet dönemi 1930, 1953, 1987 ve 1990 yıllarında kurulan ilçeler sonrası Bursa'nın idari durumu Şekil 2'de gösterilmektedir. 1987 yılı 3391 sayılı kanun ile kurulan üç merkez ilçe (Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer) içerisinde en fazla nüfusu Osmangazi ilçesi barındırmış ve bunu Yıldırım ve Nilüfer ilçeleri takip etmiştir (Tablo 2).

Şekil 2. Kurulan İlçeler Sonrası Bursa'nın İdari Bölünüş Durumu

2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu Geçici Madde 2'ye göre Bursa Büyükşehir Belediyesi sınırları, valilik binası merkez kabul edilerek yarıçapı 30 kilometre olan daire sınırlarına tekabül edecek şekilde genişletilmiştir. Bu düzenleme sonrasında, belirlenen sınır içerisinde kalan yedi ilçe (Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer, Gemlik, Mudanya, Kestel ve Gürsu) büyükşehir ilçe belediye statüsü kazanmıştır. Ardından 2012 yılı 6360 sayılı (*On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*) ile büyükşehir belediyesinin sınırları il mülki sınırları olarak kabul edilmiştir. Bu kanun ile köyler mahalle olarak kabul edilmiş dolayısıyla şehir ve köy ayrımı da ortadan kalkmıştır. Bu değişiklik sonrasında hem araştırmacılar ve hem de siyasiler arasında sıkça kullanılan “bütünşehir” adlandırması ortaya çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler sonucunda şehirselsel-kırsal alan ve nüfusun, nasıl ve hangi ölçütlere göre belirleneceği üzerine olan sorunlar da ortaya çıkmıştır. Çünkü şehrin tanımlanması noktasında çeşitli ölçütler dikkate alınmakta ve bu tanımlamaya her disiplin farklı şekillerde yaklaşmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), 1965-2000 yılları arası sayımlardaki nüfus bilgilerinin bulunduğu genel nüfus sayımı veri tabanında şehir ve köy için bir tanımlama yapmaktadır. TUİK şehir için “il ve ilçe merkezleri sınırları içindeki nüfus” tanımına yer verirken, köy için “il ve ilçe merkezleri dışında kalan yerleşim yerlerindeki (Belde belediyeleri dâhil nüfus)” tanımlamasını yapmaktadır (Genel Nüfus Sayımları, 2022). Ancak şehir tanımlanırken akademik disiplinler idari sınırlardan çok daha fazlasını dikkate almaktadır.

Şehrin tanımı üzerine ortak bir uzlaşma olmasa da şehirleri kırsaldan ayıran özellikler; ekonomik, fiziki ve sosyal özellikler olarak sıralanabilmektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2021). Yine, şehrin tanımı yapılırken idari (yönetimsel), nüfus, ekonomik (fonksiyonel) ve sosyolojik ölçütler sıkça kullanılmaktadır (Whyne-Hammond, 1985). Bu doğrultuda şehir, hareketli ve yoğun nüfusa sahip, çok işlevli, tarım dışı uygulamaların hâkim olduğu, seçenek ve fırsatların bol olduğu, cemaat hayatının değil cemiyet hayatının süregeldiği ve çevresine çeşitli hizmetler sunan merkezi yerleşmeler olarak tanımlanabilmektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2021).

Şehir-kır alanı ve nüfusunun tespiti için farklı disiplinler özelinde çeşitli yaklaşımlara yer verildiği görülmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) yöntemleri kullanılarak uydu görüntüleri üzerinden elde edilen şehir alanı ile resmi mahalle sınırlarının kesiştirilmesi, bu

tespite yönelik mekânsal yaklaşımlardan birini oluşturmaktadır. Bursa şehri için bu yaklaşım uygulandığında şehir alanı (dokusu) ve nüfusunun tespiti mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra, uydu görüntüleri kullanılarak şehir alanının tarihi süreç içerisindeki değişim ve gelişimi de dönemler halinde ortaya koyulabilmektedir.

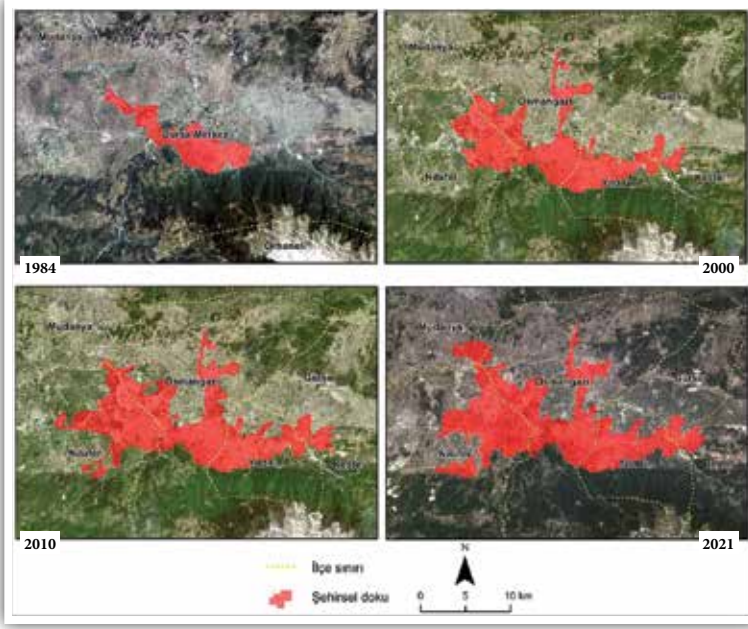
İlk kez 1972 yılında başlatılan ve günümüze değin faaliyetlerini sürdüren bir yer gözlem uydu serisi olan Landsat uydu programından sağlanan görüntüler ve görüntüler üzerinde gerçekleştirilen analizler, şehir dokusunun belirlenmesinde sıkça başvurulan yöntemlerden birini oluşturmaktadır. Bu uydu serisinden elde edilen farklı çözünürlüklerdeki görüntüler üzerinde yapılan band kombinasyonları ile bir alan veya bölgeye ait arazi örtüsü (şehir, tarım, bitki, su yüzeyi vb.) hakkında tespit ve çıkarımlar yapılabilen ve tarihi süreç içerisindeki değişim de belirlenebilmektedir. Bu doğrultuda Bursa şehri için Landsat 4-5, 7 ve 8 uydularından 1984, 2000, 2010 ve 2021 yıllarına ait görüntüler elde edilmiş ve şehrin gelişimini gösteren haritalar hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra uydu görüntülerinden tespit edilen şehir alanlarının sağlanması, CORINE projesi (Coordination of Information on the Environment) arazi örtüsü verileri ile de desteklenmiştir. Bu proje “Avrupa Çevre Ajansı tarafından belirlenen arazi örtüsü/kullanımı sınıflandırmasına göre uydu görüntüleri üzerinden bilgisayar destekli görsel yorumlama metodu ile üretilen arazi örtüsü/kullanımı” verilerini içerisinde barındırmaktadır (CORINE Projesi, 2022). Kullanılan yöntemler sonrasında hazırlanan ve şehir alanındaki gelişimi gösteren haritalar Şekil 3’te gösterilmektedir.

Elde edilen şehir dokusu; yoğun nüfusu, ortak kullanım alanlarını, bina ve yapıları, idari ve ticari üniteler ile cadde, sokak ve mahalle gibi şehre ait bileşenleri içerisinde barındırmaktadır. 1987 yılındaki düzenleme öncesinde Bursa merkez ilçe içerisinde yer alan şehir dokusu, öncelikle 1987 yılında kurulan üç merkez ilçe Osmangazi, Nilüfer ve Yıldırım içerisinde gelişmiş daha sonra Gürsu, Kestel ve Mudanya ilçelerine doğru bir gelişim göstermiştir. Şehrin gelişim yönü üzerinde önemli endüstriyel ve ticari birimlerin yer alması bu birimlerin şehrin gelişimi üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.

1984 yılı haritası incelendiğinde şehrin kısmen Bursa Ovası’na doğru gelişim gösterdiği görülmektedir. Şehrin güney gelişim yönündeki en büyük engel daha önceki yıllarda olduğu gibi bu yılda da Uludağ kütlesi olmuştur. Şehrin kuzeybatı aksına doğru olan gelişim hattı, burada yer alan organize sanayi bölgesiyle bağlantılıdır. Ülkemizdeki ilk organize sanayi bölgesinin (1961 yılında) kurulduğu (Hürriyet, 2022) yere tekabül eden bu hatta doğru şehir alanının geliştiği seçilmektedir.

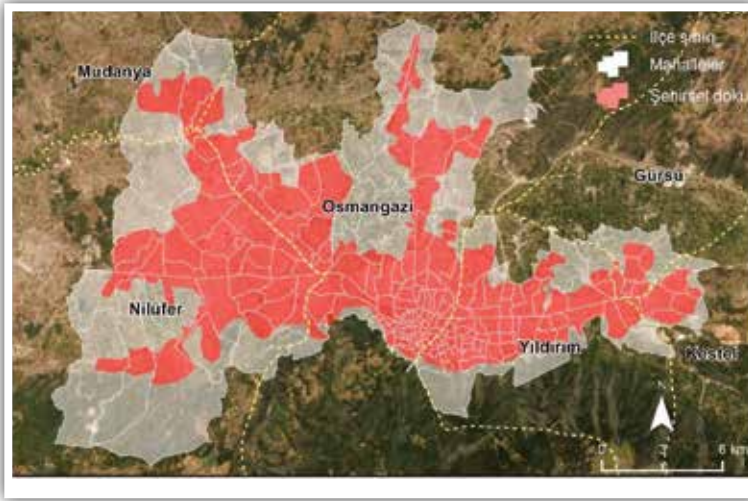
2000 yılına gelindiğinde ise şehir her yöne doğru (güneyi hariç) alanını genişletmiştir. Yaklaşık olarak 15 yıllık bir zaman diliminde şehir alanındaki gelişimin çok yüksek bir hızda gerçekleştiği söylenebilir. Şehir alanındaki gelişim haritası; şehir hayatının gereklilikleri arasında yer alan nüfusun, binaların, idari ve ticari ünitelerin, yolların vb. unsurların 15 yıl gibi bir zaman diliminde, Bursa şehrinde kendine yer bulduğunu göstermektedir. Bir önceki dönem (1984 yılı) ile karşılaştırıldığında en önemli değişikliğin İstanbul yolu istikametinde gerçekleştiği söylenebilir. Şehrin kuzeyine doğru yer alan ovalık alanda 1971 yılında Türk Otomobil Fabrikası (TOFAŞ) açılmıştır. Adı geçen otomobil fabrikası, Bursa şehrinin İstanbul iliyle bağlantıyı sağlayan karayolu üzerinde yer almaktaydı. Otomobil fabrikasının açılmasından sonra çeşitli sanayi tesisleri bu çevrede kurulmaya başlamıştır. Bu gelişmeler beraberinde, 1990 yılında bu bölgede Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması (DOSAB, 2022) ile sonuçlanmıştır. 2021 yılı itibarıyla Bursa şehir alanı içerisinde kalan mahalle nüfusları ele alındığında Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'ne komşu konumda yer alan 4 mahallenin (Cumhuriyet, Barbaros, Sakarya ve Dumlupınar) nüfus olarak gelişimleri açıklanabilir. Özellikle 40 bin kişinin üzerinde nüfusa sahip olan ve Bursa şehir alanı içerisinde kalıp en fazla 3. nüfusa sahip olan Cumhuriyet Mahallesi bu bölgede gelişmiş olan sanayi alanlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Yine 2000 yılı haritası incelendiğinde şehir İstanbul yolu istikametine paralel olacak şekilde Eskişehir-Ankara hattına ve Balıkesir- İzmir hattına doğru da önemli şekilde şehir alanını genişletmiştir.

2010 yılında ise şehir, bir önceki dönemde gelişme gösterdiği alanları kuşatacak şekilde ve 1984 yılına göre daha sınırlı olacak bir biçimde alanını genişletmiştir. Özellikle Nilüfer ilçesine doğru ve Osmangazi ilçesi sınırları kalan İstanbul yolunun her iki hattı boyunca büyüdüğü söylenebilir. 2021 yılı haritası incelendiğinde 2010 yılına göre şehir alanının da meydana gelen değişikliklerin önceki dönemlere göre daha sınırlı kaldığı söylenebilir.

Şekil 3. Bursa Şehrinin Dönemler İçerisindeki Değişim ve Gelişimi

2021 yılı uydu görüntüsü kullanılarak şehir alanı ile mahalle sınırlarının keşitirilmesi sayesinde elde edilen Bursa şehir alanı-dokusu ise Şekil 4'te gösterilmektedir. Bu keşitirme sonrasında şehir dokusu içerisinde kalan mahallelere ait 2021 yılı nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TUİK) temin edilmiş, tablo halinde gösterilmiştir (Tablo 3).

Şekil 4. Bursa Şehir Alanı-Dokusu İle Kesışen Mahalleler (2021 yılı)

2021 yılı için şehrsel doku içerisinde yer alan veya doku ile kesişen mahalle sayısı 215'tir. Şehrsel doku içerisinde en fazla mahallesi bulunan ilçe Osmangazi (105 mahalle) olup bunu Yıldırım (64), Nilüfer (33), Gürsu (6), Kestel (5) ve Mudanya (2) ilçeleri takip etmektedir. TÜİK'ten elde edilen 2021 yılı nüfus verilerine göre bu mahallelerde toplam 2.005.926 kişi yaşamaktadır (Tablo 3).

Tablo 3 Bursa Şehir Alanı İçerisinde Yer Alan Mahalleler ve Nüfusları

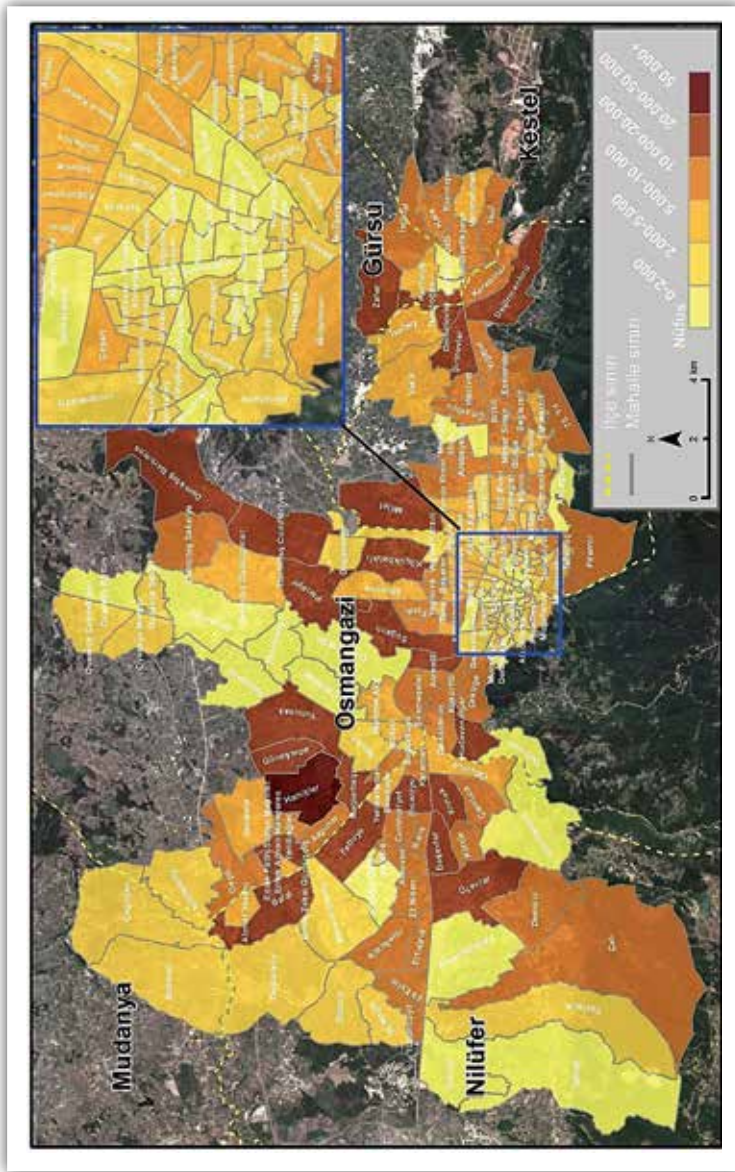
MAHALLE	NÜFUS	MAHALLE	NÜFUS	MAHALLE	NÜFUS
152 Evler	9.136	Emirsultan	6.006	Nalbantoğlu	1.446
19 Mayıs	3.674	Erikli	12.619	Namazgah	4.162
23 Nisan	18.632	Ertuğrul	12.708	Namik Kemal	8.073
29 Ekim	14.714	Ertuğrulgazi	8.837	Nilüferköy	3.161
75. Yıl	10.470	Esenevler	17.883	Odunluk	6.864
Adalet	4.864	Esentepe (Kestel)	13.106	Orhanbey	272
Ahmetpaşa	1.821	Esentepe (Nilüfer)	5957	Ortabağlar	15.571
Ahmet Yesevi	8.101	Fatih	14.054	Osmangazi	2.189
Ahmetvefikpaşa	12.182	Fethiye	21.424	Ovaakça Çeşmebaşı	2.698
Akçağlayan	1.158	Fidyekızık	5.242	Ovaakça Eğitim	1.535
Akpınar	15.771	Gaziakdemir	3.078	Ovaakça Merkez	3.482
Aktarhüsam	1.462	Geçit	18.217	Ovaakça Santral	2.873
Alaaaddinbey	915	Gülbahçe	7.964	Özlüce	3.353
Alaaddin	2.134	Güllük	9.793	Panayır	23.934
Alacahırka	3.958	Gümüştepe	1.360	Pınarbaşı	2.301
Alacamescit	309	Güneştepe	26.569	Piremir	12.360
Alaşarköy	1.646	Hacilyas	2.347	Reyhan	539
Alemdar	22.620	Haciseyfettin	7.190	Sakarya	4.245
Alipaşa	2.380	Hacivat	16.104	Santral Garaj	868
Altınova	5.467	Hamitler	50.945	Selamet	6.883
Altınşehir	18.919	Hamzabey	2.733	Selçukbey	11.428
Altıparmak	2.260	Hocaalizade	1.803	Selimiye	2.289
Anadolu	2.126	Hocahasan	4.562	Selimzade	3.522
Arabayatağı	649	Hocataşkın	1.266	Sıracevizler	6.643
Armutköy	649	Hüdavendigar	23.030	Sırameşeler	12.952
Ataevler	14.685	Hürriyet	4.709	Sinandede	6.342
Atıcılar	9.375	Işıktepe	3.870	Siteler	5.163

Bademli	4.923	İşiktepe OSB	15	Soğanlı	25.916
Bağlaraltı	18.301	İbrahimpaşa	2.214	Soğukkuyu	9.766
Bağlarbaşı	36.026	İhsaniye	28.847	Şehabettinpaşa	905
Bahar	6.062	İntizam	3.338	Şehreküstü	419
Balat	20.215	İsabey	5.442	Şirinevler	22.690
Barış	13.433	İstiklal	8.616	Şükraniye	9.063
Baruthane	8.033	İstiklal	19.048	Tahtakale	1.356
Başaran	15.871	İvazpaşa	2.796	Tahtalı	1.215
Beşevler	23.420	Kale	10.366	Tayakadın	1.855
Beyazıt	7.407	Kaplıkaya	3.707	Teferrüç	6.008
Cumhuriyet	16.644	Karaağaç	3.707	Tuna	6.008
Çağrısan	3.866	Karaman	11.212	Tuzpazarı	358
Çalı	16.794	Karamazak	3.809	Ulu	2.252
Çamlıca	17.724	Karapınar	13.681	Ulus	17.469
Çekirge	11.399	Kavaklı	1.304	Umurbey	5.631
Çeltikköy	589	Kayıhan	1.175	Üçevler	25.644
Çınarönü	14.778	Kazım Karabekir	9.740	Ürünlü	1.334
Çirpan	5.277	Kemerçeşme	5.773	Vakıf	9.743
Çiftelhavuzlar	19.567	Kırcaali	1.479	Vanimehmet	9.039
Çirışhane	9.600	Kiremitçi	3.338	Vatan	9.039
Çukurcaköy	1.686	Kocanaip	1.714	Veysel Karani	2.053
Davutdede	6.750	Koğukçınar	6.276	Yaşibey	2.791
Davutkadı	7.187	Konak	24.837	Yavuz Selim	15.160
Değirmenlikızık	16.250	Kurtoğlu	3.336	Yaylacık	2.065
Değirmenönü	24.634	Kurtuluş	6.957	Yediselvililer	4.519
Demetevler	24.634	Kurtuluş Osb	20	Yeni	11.941
Demirci	14.265	Kuruçeşme	77	Yenibaşlar	16.970
Demirkapı	1.656	Küçükbalıklı	21.343	Yeniceabat	1.640
Demirtaş Barbaros	22.384	Kükürtlü	11.678	Yenidoğan	21.090
Demirtaş Cumhuriyet	43.123	Kültür	13.080	Yenidoğan Osb	45
Demirtaş Dumlupınar	8.001	Küplüpınar	10.955	Yenikaraman	10.940
Demirtaş Sakarya	13.297	Maksem	4.426	Yenikent	6.850
Demirtaşpaşa	3.957	Maltepe	6.748	Yenimahalle	4.041
Dikkaldırım	18.833	Mehmet Akif Ersoy	6.719	Yeşil	2.628
Doburca	777	Mehmet Akif	7.313	Yeşilova	12.704
Doğanbey	2.835	Mevlana	10.070	Yeşilyayla	6.475
Doğanevler	4.855	Meydancık	2.213	Yıldırım	6.945

Doğanköy	2.184	Millet	47.046	Yiğitler	12.284
Duaçınarı	2.997	Mimar Sinan	12.817	Yunus Emre	11.123
Ebu İshak	1.014	Minareliçavuş	4.907	Yunuseli	38.094
Eğitim	11.313	Mollaarap	8.406	Yüzüncüyıl	19.088
Elmasbahçeler	9.276	Mollafenari	6.115	Zafer (Osmangazi)	4.015
Emek Adnan Menderes	33.342	Mollagürani	800	Zafer (Gürsu)	21.801
Emek Fatih Sultan Mehmet	24.073	Muradiye	3.347	Zümrütevler	13.261
Emek Zekai Gümüşdiş	9879	Musababa	3.154		

2021 yılı verileri kullanılarak hazırlanan ve mahallelere ait nüfus miktarının yer aldığı harita Şekil 5'te verilmektedir. Osmangazi ilçesinde nüfusu 2000'den az, nüfusu 2.000-5.000, 5.000-10.000 ve 20.000-50.000 arası olan mahallelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Yine, Bursa şehrinde nüfusu 50.000'in üzerinde olan tek mahalle de (Hamitler) bu ilçede yer almaktadır. Nilüfer ilçesinde nüfusu 10.000-20.000 ve 20.000-50.000 arasında olan mahallelerin, Yıldırım ilçesinde ise nüfusu 5.000-10.000 ve 10.000-20.000 arasında olan mahallelerin yer aldığı görülmektedir.

Bir şehirdeki nüfusun artışını sağlayan temel faktör o şehirde gerçekleşen doğum oranlarının yüksekliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Ancak doğum oranlarından daha yüksek bir hızda yaşanan nüfus artışı, o şehirde gerçekleşen sosyoekonomik ve siyasal olay ve kararlarla ilişkilidir. Bursa şehrinde günümüzde en fazla nüfusa sahip mahalle olan Hamitler Mahallesi Balkanlar'dan mübadeleyle gelen göçmenler tarafından kurulmuş olan bir köy yerleşmesi iken (Çam, 2019), 1987 yılında Bursa il merkezinde kurulmuş olan Osmangazi ilçesine bağlanmış ve mahalle statüsü kazanmıştır. Özellikle 80'li yılların ikinci yarısından itibaren Bursa şehrinde yaşanan hızlı nüfus artışına istinaden ortaya çıkan konut ihtiyacının karşılanacağı mahallelerden birisi de Hamitler Mahallesi olmuştur. Bu mahalle günümüzde Bursa şehir merkezini Mudanya ilçesine bağlayan anayolun hemen yanında ve Bursa Organize Sanayi Bölgesi ile Nilüfer Organize Sanayi Bölgesi'nin doğusunda bulunmaktadır.

Şekil 5 Bursa Şehri Mahallelerinin Nüfus Miktarı Haritası (2021 yılı)

Genel bir değerlendirme yapıldığında Bursa, özellikle 1980’li yıllardan sonra nüfusunun hızlı bir şekilde artmasıyla birlikte şehrsel alanını hızlıca genişletmiştir. Şehir her bir coğrafi yönde (güney kısmı sınırlı olacak şekilde) bu gelişimi göstermiştir. Daha 1960’lı yıllarda ülkemizdeki ilk organize sanayi bölgesinin Bursa’da kurulmuş olması ve bunu takip eden yıllarda da farklı sektörleri kapsayacak şekilde çeşitli sanayi tesislerinin bu şehirde kurulmaya başlanması, bu gelişimi açıklayacak temel unsurlardan birisidir. Artık şehir doğum oranlarından ziyade ülkemizin farklı coğrafi bölgelerin-

den aldığı göçlerle hızlı bir nüfus artışına sahne olmaya başlamıştır. Başlangıçta Bursa'nın kendi kırsal bölgelerinden, sonrasında ise Doğu Anadolu ve Karadeniz başta olmak üzere Türkiye'nin farklı bölgelerinden Bursa'ya yönelik iç göç hareketlerine rastlanmaktadır (Bahçalı ve Özözen Kahraman, 2019). Bursa'nın şehirsiz alanında kısa süre zarfında gerçekleşen bu hızlı gelişim başta plansız yapılaşma olmak üzere birçok kentsel problemleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda geleceğe yönelik olarak yapılacak nüfus projeksiyonları ile birlikte şehir alanının planlamasının yapılması elzemdir.

KAYNAKLAR

ALİAĞAOĞLU A. & UĞURA. (2021) *Şehir Coğrafyası*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

BAHÇALI S. ve ÖZÖZEN Kahraman S. (2019) "Bursa'nın İç Göç Hatlarının ANOM Analizi ile İncelenmesi (1975-2018)", *II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı (UCEK-2019)*, 827-833.

Bursa İli Merkezinde Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun (1987, 27 Haziran), *Resmi Gazete* (Sayı: 19500), Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19500.pdf>

Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004, 23 Temmuz), *Resmi Gazete* (Sayı: 25531), Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040723.htm#1>

CORINE Projesi, Erişim adresi: <https://corine.tarimorman.gov.tr/corineportal/nedir.html> (Erişim tarihi: 03.05.2022)

ÇAM Y. (2019) "Bursa'nın Kentsel Yapı Kültüründeki Dönüşüm", *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3 (2), 259-274.

DOSAB (2022) Düünden Bugüne Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi. <https://www.dosab.org.tr/Detay/138/Tarihcemiz> (Erişim tarihi: 04.06.2022)

Hürriyet Gazetesi (2022) "Bursa'nın Üretimdeki Gücü OSB'ler", <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bursanin-uretimdeki-gucu-osbler-41791460> (Erişim tarihi:04.06.2022)

IŞIK Ş. (1999) "1997 Nüfus Tespiti ve Türkiye Nüfusu Üzerine Bazı Yeni Gözlemler", *Ege Coğrafya Dergisi*, 10, 149-172.

KOYLU Z. & ERDİNÇ U. C. (2021) "1927 Nüfus Sayımına Göre Eskişehir", *Atatürk Yolu Dergisi* 68, 495-530.

On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2012, 6 Aralık), *Resmi Gazete* (Sayı: 28489) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm>

TÜİK (2021) *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

TÜİK (2022) *Genel Nüfus Sayımları*. Erişim adresi <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>

WHYNN-HAMMOND C. (1985) *Elements of Human Geography*, Unwin Hyman.

IV.
DİL / KÜLTÜR / EDEBİYAT

BURSA'DA OĞUZ BOY ADLARIYLA KURULMUŞ KÖYLER VE AĞIZLARI ÜZERİNE

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN •

Doç. Dr. Şükrü BAŞTÜRK ••

Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi, uzun yıllar süren ve birbirini takip eden göçler sayesinde olmuştur. Tek bir Türk boyunun değil, başka başka Türk boylarının, tek bir zamanda değil farklı farklı zamanlarda Anadolu'ya gelmiş olması, bölgenin Türkleşmesi sürecinde Türk yerleşimleri konusunda çalışma yapılmasını gerektirmektedir. Anadolu'ya göç edenlerin ağırlıklı olarak Oğuz boyları olduğu kabulüne bağlı olarak bu tarz çalışmaların Oğuzlardan hareketle gerçekleştirildiği görülmektedir. Hangi Oğuz boyunun hangi bölgeye yerleştiği, nerelere yayıldığı, hangi diğer boylarla iletişim içinde olduğu gibi konular, Anadolu tarihi, kültürü, dili üzerinde araştırma yapanlar için her zaman güncelliğini koruyan sorular olmuştur. Zeynep Korkmaz, bu konudaki görüşlerini “Bilindiği gibi Anadolu bölgesi, M. XI. yüzyılda başlayarak XIV. yüzyıla kadar devam eden sürekli göçler ile bir Oğuz ülkesi hâline gelmiştir. Anadolu'ya Oğuzlar dışında diğer bazı Türk kavimlerinin de geldiği bilinmektedir. Bunlar, tarihî kaynakların, ağız araştırmalarının ve yer adları incelemelerinin ortaya koymuş olduğu gerçeklerdir.” şeklinde ortaya koymuştur (2009: 61).

Bazı araştırmacılar, Oğuzların dışında da Anadolu'ya göç eden ve iskân edilen Türk boylarının olduğunu dikkat çekmekte ve konuyla ilgili olarak Oğuz boylarının Anadolu'nun hangi bölgelerine iskân edildiği konusuyla ilgili çalışmaların dışında Oğuzlarla birlikte Karluk, Çiğil, Yağma, Uygur, Kalaç, Kıpçak gibi diğer Türk boylarının da Anadolu'ya göç ettiğini hatırlatmakta ve bölgenin yerleşimiyle ilgili çalışmalarda bu boyların göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmekte ve veriler aracılığıyla bunu ortaya koymaya çalışmaktadırlar (Yakupoğlu, 2004:191).

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. hatices@uludag.edu.tr

•• Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, basturk@uludag.edu.tr

Göçler sonucunda Anadolu'da yerleştikleri yerlere boy adlarını veren Oğuzların teşkilat yapışı şu şekildedir: 24 Oğuz boyu, teşkilat yapısına göre önce Boz-Oklar ve Üç-Oklar olmak üzere ikiye, Boz-Oklar ve Üç-Oklar kendi içinde üçe ve bu kollar da dörder boya ayrılacak şekilde düzenlenmiştir. Sümer; bu yapıyı, Kaşgarlı, Reşidü'd-din, Yazıcıoğlu'na göre tasnifi, kelime anlamı, ülüşü, ongunu ve damgalarını da gösterecek şekilde tabloştürmüştür (Sümer, 2016: 223-226).

I. BOZ-OKLAR

- A. Gün-Han Oğulları 1. Kayı 2. Bayat 3. Alka Evli 4. Kara Evli
- B. Ay- Han Oğulları 1. Yazır 2. Döğer 3. Dodurga 4. Yaparlı
- C. Yıldız-Han Oğulları 1. Avşar 2. Kızık 3. Beğdili 4. Karkın

II. ÜÇ-OKLAR

- A. Gök-Han Oğulları 1. Bayındır 2. Peçenek 3. Çavuldur 4. Çepni
- B. Dağ-Han Oğulları 1. Salur 2. Eymür 3. AlaYuntlu 4. Yüreğir
- C. Yıldız-Han Oğulları 1. İğdir 2. Büğdüz 3. Yıva 4. Kınık

Oğuz boylarının Anadolu'daki yerleşim haritasının çıkarılmasında bölgedeki ağız özellikleri ve köylere verilen adlar, en çok başvurulmuş ölçütlerdendir. Buna göre, Anadolu'da Alka evli hariç olmak üzere yirmi üç Oğuz boyuna ait yer adları bulunmaktadır. Sümer, bu boyların yer adlarındaki kullanım durumunu kaynaklardan hareketle 16. yüzyılda ve 20. yüzyılda olmak üzere karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada dikkat çeken noktalardan biri Peçenek adının kullanımındaki artış, diğeri Alka evli adının hiç kullanılmaması, bir diğeri ise 16. yüzyıldan 20. yüzyıla Oğuz boy adlarının yer adı olarak kullanımında bir düşüş olmasıdır. Buna göre Sümer'in kesin olmadığını belirttiği verilerine göre 16. yüzyılda ve günümüzde; Kayı 94>25, Avşar 86>53, Kınık 81>46, Eymür 71>28, Karkın 62>34, Bayındır 52>28, Salur 51>22, Yüreğir 44>9, Çepni 44>36, İğdir 43>14, Bayat 43>32, Alayuntlu 29>1, Kızık 28>21, Yazır 24>19, Dodurga 24>12, Beğdili 23>9, Büğdüz 22>6, Çavundur/Çavuldur 21>17, Yıva 19>0, Döğer 20>6, Karaevli 8>6, Çarıklı 6>5, Peçenek 4<10, Alkaevli /Alkabölük 0/0 yerleşim birimine karşılık olmuştur (2016:417). Günümüz için yine tam olarak güvenilmese de fikir edinmemizi sağlayan Türkiye ve Çevre Ülkeler Yerleşim Birimleri Envanterinde^[1] de

1 <https://nisanyanmap.com/?y=kay%C4%B1&lv=&t=&cry=TR&ua=10>

Oğuz boy adlarını taşıyan yerleşim birimleri **Kayı** 25, **Kınık** ikisi Bursa'da olmak üzere 38, **Eymür** 10/ **Eymir**, biri Bursa'da olmak üzere 21 **Karkın** 6/ **Kargın** 21, **Bayındır**, ikisi Bursa olmak üzere 34, **Salur** 17, **Bayat** adı 27, **Karaevli** 7, **Yazır** 18, **Döğer** 4, **Dodurga** 13, **Kızık** biri Bursa'da olmak üzere 18, **Beğdili** 2, **Peçenek** 5, **Çepni** biri Bursa'da olmak üzere 17, **Yüreğir** 2, **İğdir** biri Bursa'da olmak üzere 20, **Büğdüz** 6 olarak gösterilmiştir. Bu sayılara daha önceki yıllarda kullanılan ve sonraları değiştirilen bazı isimler de dâhildir. Ayrıca bazı yer adlarının Oğuz boylarıyla bir ilgisinin olmadığı da görülmektedir^[2]. Aynı envanterde *Yıva*, *Yaparlı*, *Çavuldur* ve *Alayuntlu* boy isimlerinin herhangi bir yerleşim biriminde kullanılmadığı görülmektedir. Farklı kaynaklar ve araştırma sonuçlarına rağmen yer adları konusunda farklı verilerin bulunması, konunun ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir.

Oğuz boy adlarının yer adı olarak kullanıldığı birimlerin tespit edilmesi, bu adların Oğuz boylarıyla ilişkisinin olup olmadığının belirlenmesi ve yöredeki ağız özelliklerinin karşılaştırılması, ağız araştırmaları ve Oğuz yerleşimiyle ilgili çalışmalar için önem taşımaktadır. Sümer, Oğuz boylarının teşkilat yapısı hakkında bilgi verirken Kaşgarlı, Reşidü'd-din gibi isimlerin yaptıkları tasniflerin çok önemli olduğunu, eğer bu tasnifler yapılmamış olsaydı bugün Anadolu'da Oğuz boylarının takibi ve tespitinin imkânsızlık düzeyinde zor olacağını belirtmiştir (2016: 217). Diğer taraftan yer adlarının zaman içinde değişmesi ve konuyla ilgili ipuçlarının her geçen gün azalması veya zayıflaması gibi nedenler düşünüldüğünde aslında yer adları biliminin verilerinden vakit geçirmeden olabildiğince yararlanmak gerektiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Milattan önceki yıllarda da yerleşime sahip olduğu bilinen Bursa, Selçuklular zamanında da fethedilmiş olmasına rağmen asıl Osmanlı beyliğiyle Türk yurdu olmuştur. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey, vefat ettiğinde Bursa ve Eskişehir arasındaki bölge bu beyliğin toprakları arasında yer almaktaydı (İnalçık, 2007: 479).

Osmanlı devletinin kurucularının, Osman Bey'in ve yanında bulunanların Kayı boyundan oldukları, devam edegelen tartışmalara rağmen genel kabul gören bir bilgidir. Konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş, tartışmalar açılmıştır. "Osmanlıların siyasi hayatını 600 yıl sonralarına götüren ve Osmanlılara ismini veren Osman Gazi ve onun ataları kimdir? Nasıl bir asabiyyete sahiptirler? Osman Gazi, babası

2 Mesela, bu envanterde kayıtlı İznik Bayındır köyüyle ilgili bilgiler, "19. yy sonlarında Bulgaristan göçmenlerince Mahmuriye veya Mamure adıyla kuruldu. 1922'de 1 km uzaklıktaki Kokarca mevkiinde yeniden kuruldu. 1980'de Bayındır adı verildi." şeklindedir.

Ertuğrul Gazi ve onun ötesi hakkında neler biliyoruz? Osmanlıların nesep-leri hangi ırka dayanıyor gibi bir sürü soru kronik ve diğer eserlerde cevabını arayıp durmaktadır. Bu soruların cevabına yönelik mevcut eserler ve bu eserlerin kaynaklık ettiği çalışmalarda birçok sonuç ortaya çıkmıştır. Lakin havuzda bulunan tüm bu sonuçlara bakıldığında gerçekten izahatı bitaraf nakledenlerin yanında kafalarında kurguladıkları sonuçlara göre kaynak seçimi ve sonuç çıkarımı yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında yerli ve yabancı araştırmacılar arasında birbirlerini tenkit eden araştırmacılar mevcuttur. Onların bu tatlı sert akademik kavgaları bizleri de farklı açılardan düşünmeye yöneltmektedir.” (Yılmaz, 2015: 14).

Diğer taraftan Kayı boyu gibi diğer Oğuz boylarının Anadolu'nun farklı bölgelerinde yerleşmiş olduğu düşünülürse Bursa'da diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi sadece Kayı boyunun değil farklı Oğuz boylarının yerleştiği de hemen akla gelmektedir.

Oğuzoğlu bu konuda “XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Bursa'nın merkez olduğu, Hüdavendigâr sancağının kırsalında konar-göçer gruplarca teşkil edildiği açıkça anlaşılan Mihaliç'e (Karacabey) bağlı nahiyelerden birinin adı “Kayı” idi. 1530 tarihinde Hüdavendigâr sancağında 53 Yörük grubu yer almaktaydı. Bugün Bursa'nın Orhaneli, Büyükorhan, Keles, Harmancık ilçeleri kapsamında yaşayanlar işte bu Yörük kökenli “dağlı” kadem Türkmenlerdendir” diyerek görüşlerini bildirmiştir (2019: 20).

Osmanlı beyliğinin ortaya çıktığı bu bölgede yoğun “Kayı” yerleşimine dair izler bulunmakla beraber yine Oğuzoğlu'na göre Bursa'ya bağlı **Kızık** ve **Karkın**, İnegöl'e bağlı **Kayı** ve **Eymir**, Yarhisar'a bağlı **Kınık**, Ermenipazarı'na (Pazarcık) bağlı **Eymir** ve **Kayı**, Adranos'a (Orhaneli) bağlı **Kınık**, Mihaliç'a (Karacabey) bağlı **Beydili**, **Kınık** ve **Eymir**, Kirmasti'ye (Mustafakemalpaşa) ve Ulubad'a bağlı **Eymir**, Kite'ye bağlı Çepni gibi doğrudan doğruya Oğuz boylarının adlarını taşıyan ve *Akkeçilü*, *Alibeylü*, *Balabanlu*, *Baraklu*, *Danişmendlü* gibi konar-göçerler tarafından kurulmuş olduğu izlenimi veren köy adları bulunmaktadır (2019: 21).

Yerleşim birimlerinde siyasi yapılanma ve başka sebeplerle zaman içinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Köy adlarında yapılan bu değişiklikler, tarihî belgelerde yer alan bu köylerin tespitini köy adlarının takibini güçleştirmektedir. Buna rağmen bugün Bursa'da geçmişten gelen ve hala Oğuz boy adlarını taşıyan bazı köyler bulunmaktadır. Bunlar; **Bayındır** (Büyükorhan),

Kınık (Büyükorhan), **İğdir** (Gürsu), **Eymir** (İnegöl), **Kınık** (İnegöl), **De-rekızık** (Kestel), **Çepni** (Mudanya), **Üreğil** (Orhangazi), **Afşar** (Yenişehir) **Cumalıkızık** (Yıldırım), **Fidyekızık** (Yıldırım), **Hamamlıkızık** (Yıldırım) **Değirmenlikızık** (Yıldırım) köyleridir. Daha önce belirtildiği gibi Bursa'da *Alpagut*, *Danişment* gibi daha küçük Oğuz birliklerinin adını taşıyan köyler de vardır. Ayrıca *Barçın* gibi bazı köy adlarının kurucu Oğuz boyları hakkında bilgi verdiğine dair izahlar da bulunmaktadır.^[3]

Bursa'da doğrudan Oğuz boy adlarıyla ilişkilendirilebilecek olan 13 köyün tamamı, dağ yöresinde olmayıp, bazıları dağ eteğinde bazıları da ova da kurulan köyler konumundadır. Dağ yöresinden ovaya doğru inildiğinde Kızık köylerinde olduğu gibi yerli ve göçmen karşılaşması ve kaynaşması kendini göstermeye başlamıştır.

Kızık köyleri yukarıda belirtilen dağ köylerinden biraz daha farklı olarak özellikle 19. yüzyıldan sonra göç almış, farklı bölgelerden gelen aileleri bünyesine katmıştır. Bazı kaynaklarda 1800'lü yıllardan itibaren Elazığ-Harpüt'tan 3, Rumeli Yenişehir'nden 7, Rusçuk-Çırpan'dan 4, Trabzon'dan 13, Artvin-Batum'dan 3, Eskiden Elazığ'a, şu an Diyarbakır'a bağlı Çunguş'tan 5 hane sadece Fidyekızık köyüne yerleşmiştir. Diğer Kızıklarda da durum aynıdır.

Genel itibarıyla Bursa, hem Osmanlı'nın ilk yerleşim bölgesinde olması hem de geçmişten bugüne sürekli göç alması sebebiyle hem daha önce bölgeye yerleşen Oğuzların hem de bölgeye sonradan gelen göçmenlerin dilini bünyesinde barındıran bir şehirdir. Bu sebeple Bursa; ağız araştırmaları için gerçekten de eşsiz bir hazine özelliği taşımaktadır. Şehirde var olan farklı ağızlar, kimi zaman ayrı ayrı köylerde kimi zaman da aynı yerleşim biriminde kullanılmaya devam etmiştir. Bursa'nın Harmancık, Büyükorhan, Orhanlı ve Keles ilçelerinde göçmen iskânındaki planlama nedeniyle nispeten göçmen ağızlarından etkilenmeyen bir dil kullanılmaktadır. Bursa'nın yerli ağızlarıyla ilgili çalışmalar, ağırlıklı olarak bu ilçelerden derlenen malzemeyle dayandırılmaktadır.

Her bir boyun bir ağız temsilcisi olduğu göz önünde bulundurulursa, Bursa'da bu ağızların sayısının çok olduğu ve bu ağızlar üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar. Anado-

3 Kaplanoğlu, R. (2001) Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları), Bursa, künyeli çalışmasında zaman zaman bu yönde bilgiler aktarmaktadır. Mesela yazar, eserin 40. sayfasında Yenişehir ilçesinde bulunan Barçın köyünün Oğuzların Bayat boyu tarafından kurulduğunu, bu boyun Orta Asya'daki yerleşim birimlerinin de Barçın olduğunu, bu sebeple Anadolu'da kurdukları köylere de bu adı verdiklerini belirtir.

lu'nun bugünkü ağız haritası ile Oğuzların Anadolu'da yerleşme düzenleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Tarihî kaynaklar Anadolu'ya 24 Oğuz boyundan 23'ünün geldiğini kaydeder (Sümer, 1980: 211). Anadolu'daki yerleşme düzeninde boy – oba – oymak (aşiret) yapılanması etkili olmuştur. Her boy, hatta her oba ve oymak bir ağız demektir. Bugünkü ağızların coğrafi dağılımının, zaman içinde meydana gelen karışma ve kaynaşmalara rağmen genel çizgileriyle, Oğuzların Anadolu'daki yerleşme düzenini yansıttığı söylenebilir (Karahan, 2011: 4).

Bugünkü veriler ışığında Bursa'da Oğuzların Üçok kolunun Gök-Han oğullarından *Bayındır* ve *Çepni*, Dağ-Han oğullarından *Üreğir*, Deniz-Han oğullarından ise *Kınık* ve *İğdir* Boz-Ok kolunun Yıldız-Han oğullarından *Afşar* ve *Kızık* boy adlarıyla kurulmuş yerleşim birimlerinden söz edilebilmektedir.

Tarihî belgeler, Bursa'da Boz-Ok kolunun Gün-Han oğullarından Kayı boyunun ağırlıklı bir nüfus teşkil ettiğini söylemelerine rağmen günümüzde "Kayı" adını taşıyan bir köy bulunmamaktadır. Diğer taraftan Bayat boyunun kurduğu bilinen köyler olmasına rağmen "Bayat" adını taşıyan bir köy de bugün bulunmamaktadır.

Öte yandan Yinanç, Anadolu'ya gelen 23 Oğuz boyu içinde Kınıkların ağırlıklı olduğunu, bu sebeple Kınık ağzının diğer ağızlara baskın geldiğini, geniş bir bölgede etkili olan bu ağzın Türk yazı dilinin esasını oluşturduğunu belirtmiştir. Orta Anadolu'da yerleşen Türkmenlerin ekseriyetini Kınıklar teşkil ettiği için bunların konuştuğu şive diğerlerine nazaran faik gelmiş ve yavaş yavaş müşterek bir dil teessüs etmiştir ki bugün Konya, Kayseri, Sivas ve Ankara gibi Orta Anadolu'nun büyük merkezlerinde konuşulan ve XI. asırdan itibaren teşekkül etmeye başlayan ve daha sonra Garbî Anadolu'ya ve nihayet İstanbul'a gelen edebî Türkçenin yâni yazı dilinin esasları da bu suretle yine bu Orta Anadolu şehirlerinde meydana gelmiştir (Yinanç, 1944: 173).

Zeynep Korkmaz da Selçuklu hanedanını ortaya çıkarmış Kınık boyunun Anadolu'da çok geniş bir coğrafyaya yayıldığını vurgulamıştır. Kınıkların yerleştiği bölgelerde başka başka Oğuz boylarının da bulunduğunu dolayısıyla farklı ağızların birbirini etkilediğini, buna bağlı olarak ağızların Kınık ağzının karakteristik özelliklerini tespit etmek için mukayese yönteminin kullanılması gerektiğinden söz etmiştir. Mukayese ve ayıklama yöntemiyle Korkmaz, tarafından belirlenen ve Kınık boyu ağzına mal edilebilecek dil özellikleri, Bursa'daki Kınık köyleriyle mukayese edildiğinde şu durum ortaya çıkmaktadır (1971: 26-29).

1. Eski Türkçedeki damak n'si, Bursa Kınık köylerinde de devam etmekle beraber sistemli değildir^[4]. Diñilirdi, (5-4) yalnız 41-24, oñu 41-67, koñşuya 41-64, doñuñ 41-33, bunun 41-47
2. Kelime başındaki k ve ú ünsüzlerinin ötümlüleşmesi olayı Bursa Kınık köylerinde çok sık gözlemlenmektedir. Ğara 41-23, ğavak,41-8, ğoca ğonak 41-17, ğazık 5-1, ğurânı kerim 5-12, ğoca ğoca5-23 gibi. Ancak Büyükorhan Kınık köyünde kayma 5-29, kaldık5-34 , kitdik 5- 8 gibi ötümlüleşmeyen örnekler de bulunmaktadır.
3. Korkmaz, Kınık boyu ağzında ú>ò deĝişiminin görülmediğini belirtmiştir. (Korkmaz 1971:28) Bursa Büyükorhan ve İnegöl'e baĝlı Kınık köylerinde de genel olarak kullanım, bu yöndedir. Ancak bir örnekte genel kullanımın dışına çıkıldığı da görülmüştür. *Elif kâdın öhudum da 5-10*
4. Bursa Kınık köylerinde hece ve kelime sonlarında bulunan akıcı l ve r ünsüzü kolayca düşebilmekte ve kendinden önceki ünlüyü uzatmaktadır. *Oynâdik 5-1, dikêdik 5-3, ökududûm 5-9, vemişlê 41-17, ğâkdı 41-40, olûsa 41-53*
5. Sonses –r düşmesi sebebiyle şimdiki zaman eki –yor>-yo olmuştur. Reşperlik yapıyoz 41-2, geliyor 41-3, ğalmayo 41-..., *bakıyom 41-11, Olmayo 41-12oluyodu 5-43, soruyon 5-38, beyeniyosa 5-39*
6. Belirli ünsüzlerin etkisiyle ünlü incelmeleri meydana gelmiştir. Bursê (*Bursaya*) 5-42, burê 5-36, bûdey 5-35, bürê 5-3 ziyan yapê 41-33, orê 41-46, kâpeyez(*kapatıyoruz*) 41-49, yapêdik 41-63
7. –acak/-ecek gelecek zaman eki, ünlü düşmesi ile baştaki –a/-e sesini kaybetmiştir. *Âretçen 5-11, gitçem 5-33, yêtçek kadâ 4164*. Bu ekin *ne iş yapçen 5-21* örneğindeki gibi kalın fiil kök ve tabanlarından sonra da ince olarak kullanıldığı görülür.
8. Ünlü düşmesinden meydana gelen uzunluklar dışında sözcüklerin ilk hecelerinde asli ünlü uzunluklarıyla ilgili uzun ünlüler vardır. Tâtün 41-3, ölmadı 41-4, ğârşı41-13, êkin5-35.
9. Bursa Kınık köylerinde Korkmaz'ın belirlediği fiillerin soru şekillerinde –mı/mi soru ekinin bazı kiplerin çekiminde (yey micen?, geli miyon?örneklerindeki gibi) kip ekinden önce gelmesi durumu, soru biçimleriyle ilgili örnek derlenmemiş olduğu için değerlendirilememiştir.

4 Kızık köylerinde geniz n'sinin kullanım sıklığı daha fazladır. ayÂnda (C. Kızık), babalarımızñ (C. Kızık), kövün (C. Kızık), inuñ (C. Kızık), yapabilisiñ (C. Kızık) duruyoñuz (H. Kızık), anliceñ (F. Kızık), suyuñ (F. Kızık), dürladiñ yikadiñ (F. Kızık).

10. Görülen geçmiş zaman kipi dışında genel olarak bütün öteki kiplerin çekiminde I. Şahıs için –m yerine –n kullanılmaktadır. Çalışının 5-32,

Sonuç olarak, Kınık ağızlarının özelliği olarak kabul edilen; geniz n'sinin kullanımı, k ve ú seslerinin kelime başında ötümlüleşmesi, l ve r ünsüzlerinin kendinden önceki ünlüyü uzatarak düşmesi, -yor şimdiki zaman ekinin sonundaki r sesinin düşmesi ve bazen ünlüyü uzatması, -Acak gelecek zaman ekinin başındaki ünlünün düşürölmesi ve ekin kalın ünlölü fiil kök ve gövdelerinden sonra da –cek biçiminde kullanılması, asli ünlü uzunluklarının ve alıntı kelimelerdeki uzunlukların korunması, öğrenilen geçmiş zaman ekinin çok çeşitli olması gibi özellikler, genel olarak Bursa yerli ağızının özellikleri olarak kendini gösterse de Bursa Kınık köylerinden derlenen sınırlı malzeme ile uyuşmaktadır. Bu, Kınık köy adlarının Kınık Oğuz boyuyla ilgili olduğunu düşündüren bir durumdur. Ancak, Kınık boyundan olduğu hâlde farklı adı taşıyan yerleşim birimlerinin varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan Kınık ağızının yaygın ve baskın bir ağız olduğu bir kez daha hatırlanırsa bölgede Kızık köylerinde olduğu gibi farklı boylara mensup olduğu hâlde yaygın olarak Kınık ağızını kullananların olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bursa yerli köylerinin ama öncelikle boy adını taşıyan yerli köylerinin bu gözle ayrı ayrı değerlendirilmesi gereği de böylece ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

ATMACA Emine; GÜZEL Özlem (2018) "Antalya'nın Korkuteli İlçesinin Köy Adları", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 304-328.

BÜLBÜL Zekeriya (2006) *XVI. Yüzyıl Ortalarında İnegöl'ün Sosyo Ekonomik Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (16), 185-203, <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61792/924082> (Erişim tarihi: 16.06.2022)

DEMİRTAŞ Faruk (1949) "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Dergisi*, 7 (2), 321-365.

EMECEN Feridun (2002) "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Devrine", *Türkler*, IX, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, ss.15-32.

GÜNDÜZ Tufan, CENGİZ Mikail (2014) "Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri", 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*.

- İNALCIK Halil (2007) “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg”, *Belleten*, 71 (261), 479-536.
- KAPLANOĞLU Raif (2009) “Fidyekızık Köyü”, *Uludağ'ın Beşbirliği Bursa Kızık Köyleri*, Bursav, Bursa, s.251-252.
- KARAHAN Leyla (2011) *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAHAN L.; ARIKOĞLU E.; ERGÖNENÇ AKBABA (2006) “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi”, s. 153-161, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1971) “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 19, s. 21-32.
- KORKMAZ Zeynep (2009) “Anadolu'da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 57 (2), s. 61-69. <https://dergipark.org.tr/en/pub/belleten/issue/32739/363414> (Erişim tarihi: 23.06.2022)
- SÜME Mehmet (2018) “Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), s. 263-291.
- OĞUZOĞLU Yusuf (2019) “Türkmenlerin Yörüklerin Uludağ Yöresinde Yurt Tutması”, *Bursa'da Yaşam*, Bursa. <https://dergipark.org.tr/en/pub/belleten/issue/38363/444717> (Erişim tarihi: 07.07.2022)
- YAKUPOĞLU Cevdet (2004) “Anadolu'da Karluk Türk Boyu ve İskânı Üzerine”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 191.
- YALÇINKAYA Elvan (2011) “Avşar Türkmenlerinin Kastamonu Yöresindeki İzleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59.
- YILDIRIM Faruk (2002) “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”, *Türkbilig*, (4), s. 136-153.
- YILMAZ Yakup (2015) “Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 1, s. 8-38.
- YİNANÇ Mükrimin Halil (1944) *Selçuklular Devri*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul.

BUHARA BURSA BOSNA GÜZERGÂHINDA TASAVVUFÎ KÜLTÜR ATLASI

Prof. Dr. Mustafa KARA •

*Gelmiştik bir zamanlar Sarı Saltık'la Asya'dan
Bir bir diyar-ı Rum'a dağıldık Sakarya'dan*
Yahya Kemal

GİRİŞ

Hangi ırk ve coğrafyaya ait olursa olsun, insanoğlunun yeryüzündeki macerasında paralellikler olduğu gibi bağlı bulunduğu dinlerin kader çizgilerinde de benzerlikler vardır.

Herhangi bir kişi veya peygamber tarafından temelleri atılan dinin/inanç sistemlerinin ilk problemi “muhalefet”tir. Çünkü her din yeni bir ses, yeni bir yorumdur. Toplum ise genellikle yeniliklere karşı çıkmaya yatkındır. Bu karşı çıkış çoğu zaman değişik sebeplerle yumuşar, zamanla gücünü kaybeder, yeni ses ve yorum kök salmaya başlar.

Yeni din mensuplarının çoğalmaya başlamasıyla “cemaat” fikri doğar, bu giderek ortak kurum fikrini besler, mabetler ortaya çıkar. Cemaati oluşturan ve mabedini kuran din mensuplarının ise yapacağı iş, “rehber”lerinin sözlerini duymak, anlamak ve yaşamaktır. Gönül merkezli bir hareket olan din, insanlar arasında kurduğu aşk ve muhabbete dayalı ilişki ile, ruh dünyasının hikmet ve bereket kapılarını herkese açar. Böylece davet ve irşad faaliyetleri başlar.

Rehber ve elçinin vefatından sonra ne olur? Bu sorunun cevabını bulmak için din ve uygarlık tarihine bakıldığında görülen durum şudur: Din mensupları ve yetkili kişiler ortaya çıkan dinî problemlere çözüm bulmada farklı yorumlar geliştirdikleri için değişik görüşler ortaya çıkmakta ve bu görüşlerin bir kısmı zamanla “bünye”leşerek mezhebe, tarikata, cemaate

dönüşmektedir. Şüphesiz bu yorumların temelinde “Mukaddes metin”lerin tefsir, te’vil, yorum ve yönlendirilmeleri, bir diğer ifade ile akıl-vahiy ilişkileri, akıl-gönül münasebetleri vardır.

Bütün dinler/inançlar için yapılan bu tespitleri, İslam tarihinin ilk üç asrı büyüteç altına alındığında aynen görmek mümkündür.

Hız. Peygamber’in sağlığında cemaatleşen, mabedini ve belli oranda organizasyonunu kuran Müslümanlar, onun vefatından sonra gövdesi Arabistan topraklarında olan “İslam ağacı”nın dalları Doğu’da Hindistan’a, Batı’da Berberistan’a doğru uzanmaya başladı. Doğu kolu, İndüs’e, Batı kolu Endüs’e doğru yürüdü. Söz konusu dönemde Hristiyan ve Yahudilerin dışında Budist, Zerdüş, Şamanis, Paganist.. kültürlerle de yüz yüze gelen İslam toplumlarının belli oranda bu kültürlerden etkilendiğini de ifade etmek gerekir.

Hicrî I. yüzyılda, “Hız. Peygamber’in yerine kim geçecek?” sorusu başta olmak üzere hayatın değişik alanları ile ilgili pek çok konu tartışma gündemine girdi. Yeni din, değişik ırk ve coğrafyalara mensup pek çok insanı cezbederken idarî mekanizmanın başına gelen ilk dört halifeden üçünü, tartışmalar neticesinde –ne acıdır ki- şehit verdi.

Bu yıllarda İslam dünyasında konuşulan, tartışılan meseleleri meşhur Cibril hadisinden hareketle üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1. Nasıl inanacağız: İman esasları olarak bilinen altı esas ile ilgili tartışmalar. Allah, melek, peygamber, kutsal kitap, kader ve öbür alem ile ilgili akla gelen yüzlerce meselenin tartışılması, zamanla “itikad/inanç” mezheplerinin oluşmasının ilk zemini oldu: Mutezilî, Eş’arî , Matüridî, Şîî...
2. Nasıl kulluk/ibadet yapacağız: Namaz, oruç, hac, zekât gibi temel ibadet ve ritüeller, haram-helal, insanlar arası ilişkiler gibi temel konularla ilgili tartışmalar da zamanla Amel/ibadet/hukuk mezhepleri olarak tarihte yerini aldı: Hanefî, Şafîî, Hanbelî...
3. Davranışlarımızın temeli hangi psikolojiye dayanacak: Ahlak adını da alan bu anlayış, dinin hissi boyutunu; gönül alanını ele aldı ve işledi. Daha sonraki yıllarda tasavvuf adını alan bu anlayışın ekollerine ise tarikat adı verilecektir. Kadirî, Rifaî, Bektaşî... Bilindiği gibi mezhep ve tarikat kelimeleri Arapça olup her ikisi de “yol” anlamına gelmektedirler.

İslam'ın mesajını insanlara iletenler aynı zamanda mensup oldukları mezhep ve tarikat anlayışını da onlara ulaştırmışlardır.

TASAVVUF

İlk yüzyıllarla birlikte ortaya çıkan, ülkeler fethetmek, devletler kurmak, ganimetler elde etmek, dünyalık kazanmak, zenginleşmek, saltanatı kuvvetlendirmek gibi gerçekler zaman zaman bazı Müslümanların gündemine şu soruyu taşımıştır: Bir yerde yanlış mı yapıyoruz? Esas işimizi unutup, başka şeylerle mi oyalanıyoruz? Özü, şekle kurban mı ediyoruz? Dünya bizi aldatıyor mu?

İslam dünyasında yetişen alimler, siyasî, içtimaî, iktisadî, hukukî.. bir çok konuyu tartışarak bu konulara açılım getirirken, zahid, sufi, derviş, veli gibi isimler alan bir grup Müslüman da şu konular üzerine eğilmiştir: Tevbe, zühd, sabır, şükür, zikir, tefekkür, ihlas, uzlet, tevazu, muhabbet, teslimiyet, tevhid...

Nefs eğitimi/ruh terbiyesi adını da alan bu faaliyetin kökleri –diğer inanç ve ibadetler gibi- Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerde idi. Sufiler bu esasları, kendi yorum ve tecrübeleriyle zenginleştirerek topluma sunuyorlardı. Dolayısıyla Kur'an ve Hadisten beslenen İslam kültürü iki ana damar yoluyla insanlığa nüfuz ediyordu: Mezhepler ve tarikatlar. Birincisi, zahirî dünyayı, ikincisi batınî alemi besliyordu. Temel espriyi kavrayabilenler için mezhep de tarikat da bir ayrılığı körüklemekten taassub damarı canlı olanların elinde bu “ayrılık”lar ölümlere dahi sebep olabiliyordu.

İnsanın farklı yorum yapma gücünü ortadan kaldırmak mümkün olmadığına göre mezhep ve tarikatları da yok etmek mümkün değildir. Bugün yeryüzünde mezhep ve tarikatları olmayan bir din yoktur. Dolayısıyla yapılacak iş, bağnazlık değil, hoşgörüdür. İnsanları mezhep ve tarikatlarına göre değerlendirmemek, bu farklılıkları bir “zenginlik” olarak görmektir. Mezhepleri farklı olanların aynı tarikatın şemsiyesi altında bir araya gelmeleri, tarikatları değişik olanların aynı mezhebin çatısı altında birlikte olmalarının güzelliği görülmelidir.

TÜRK DÜNYASI

İşte Türk dünyasını yakından tanıyabilmek ve bütün hassasiyetleriyle anlayabilmek için bilinmesi gereken hususlardan biri de bu tasavvuf alemidir. Türkistan topraklarında XII. yüzyılda Ahmed Yesevî'nin temsil ettiği tasavvuf kültürü Ortadoğu ve Horasan bölgesinde işlenmiş, tartışılmış

ve zenginleştirilmişti. XII. asırdan önce bugün bilinen tarikatların hiçbiri oluşmamıştı. Ancak sufiler, tasavvufî hayat ve düşünceyi, eserleriyle belli bir seviyeye taşımışlardı. Özellikle bu hayatın temel terimleri üzerinde uzun uzun sohbet ve yorumlar yapılmış, bazı terim ve şahsiyetlerin etrafında ilk ekoller vücut bulmuştu.

Gazne doğumlu olan, Gazneliler döneminde yaşayan ve *Keşfu'l-Mahcûb* isimli tasavvuf klasiğinin yazarı olan Hucvirî (öl. Lahor, 1072) bu ilk oluşumları, kurucularını ve özellikle üzerinde durdukları tasavvuf terimlerini söz konusu eserinde genişçe açıklamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda Türk dünyasını da etkileyecek olan bu ilk şahsiyetler, ekoller ve temel terimlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1.Hâris Muhasibî	Muhasibiye	Rıza
2.Hamdun Kassar	Kassariye	Melâmet
3.Bayezid-i Bistamî	Tayfuriye	Sekr
4.Cüneyd-i Bağdadî	Cüneydiye	Sahv
5.Ebu Hüseyin Nurî	Nuriye	İsâr
6.Sehl-i Tüsterî	Sehliye	Nefs-Hevâ
7.Hakim Tirmizî	Hakimiye	Velâyet
8.Ebu Saîd Harraz	Harraziye	Fena-Bekâ
9.İbn Hafîf	Hafifiye	Gaybet-Huzur
10.Ebu Abbas Seyyarî	Seyyariye	Cem-Tefrika

ŞEYH-İ TÜRKİSTAN: AHMED YESEVÎ

Türk tasavvuf tarihinin temel kitaplarından biri olan *Divân-ı Hikmet*'te Ahmed Yesevî yukarıda belirtilen üç ana konuyu manzumelerle işlemiş ve İslam'la yeni tanışan kardeşlerine/hemşehrilerine sunmuştur. Yusuf-i Hemedanî'nin dört halifesinden biri olan Ahmed Yesevî ile Türk dünyasının kaderi arasında güçlü bir bağ olduğu bilinmektedir.

Hemedan, Bağdat, Merv, Herat gibi o yüzyılın önemli ilim ve irfan merkezlerinde talim ve terbiyesini tamamlayan Hemedanî (öl. Merv 1122) ile Semerkant uleması arasında sohbet halkasının varlığı bilinmektedir. Mürşidi ise Kuşeyrî ve Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın yanında yetişen Ebu Ali Farme'dîdir. (öl. Tus 1084)

Hemedanî, müridi Ahmed Yesevî gibi Anadolu'ya gelemedi. Fakat fikirleri, düşünceleri, menkıbeleri geldi. Molla Camî (öl. Herat 1492) Bursalı Lâmiî Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilen eserinde onunla ilgili şu anekdotu naklediyor: “Şeyh Muhyiddin-i Arabî eserlerinin birinde şöyle diyor: 602 (1205) yılında Şeyh Evhadüddin Hamid Kirmânî Konya'da evimde bulunduğu zaman bana şöyle demişti: Bizim diyarda Hoca Yusuf-ı Hemedanî isminde biri vardı, altmış yıldan fazla bir müddet şeyhlik ve irşad seccadesinde oturmuştu.”^[1]

Ahmed Yesevî'yi yetiştiren muhiti besleyen pek çok sufiden bahsedilebilir. Bunların, özellikle eser kaleme alan ve daha çok Türkistan-Ortadoğu-Horasan bölgesinde yaşayan kişileri ve bazı eserlerinin adını vermek yararlı olacaktır. Bu eserler aynı zamanda tasavvufun kaynakları, bir başka ifadeyle o gün bugün okunan klasikleridir, ana kaynaklarıdır.

1. Hâris Muhasibî (öl.857) *er-Riâle li hukûkillâh*, Hülya Küçük tarafından Türkçeye çevrildi. İstanbul 1990.
2. Hakim Tirmizî (öl. Tirmiz, 898): *Hatmu'l-evliya* (Türkçeye Salih Çift tarafından çevrildi 2014.)
3. Ebu Nasr Serrac Tusî (öl. Tus 988): *el-Luma'*, (H. Kamil Yılmaz tarafından İslam Tasavvufu adıyla tercüme edildi. İstanbul 1996)
4. Ebu Saîd Ebu'l-Hayr (öl. Horasan 1049): (Onunla ilgili menakıbnâme *Esrârü't-tevhid* Süleyman Uludağ tarafından Farsçadan Türkçeye çevrildi. İstanbul 2002)
5. Abdulkerim Kuşeyrî (öl. Nişabur 1072): *Risale* (S. Uludağ tarafından tercüme edildi. İstanbul 1978)
6. Kelâbâzî (öl. Buhara 995): *et-Taarruf* (S. Uludağ tarafından tercüme edildi. İstanbul 1979)
7. Hucvirî (öl. Lahor 1077): *Keşfu'l-Mahcub* (S. Uludağ tarafından Farsçadan tercüme edildi. İstanbul 1981)
8. Gazalî Tusî (öl. Tus 1111): *İhya* (Türkçe tercümeleri vardır)
9. Abdullah Herevî (öl. Herat 1089): *Menazilü's-sairin* (Türkçeye Abdürrezzak Tek tarafından çevrilmiştir.)

1 Molla Camî, *Nefahatü'l-iîns, Evliya Menkıbeleri*, çev. Lâmiî Çelebi, hzn. S. Uludağ-M. Kara, İstanbul, 1998, s.521

10. Sülemi (öl. Nişabur 1021): *Tabakâküs-sûfiye*. Türkçe çevirisini Abdürrezzak Tek yaptı.)

Ahmed Yesevî ve dostlarının dinî-tasavvufî manzumelerle/hikmetlerle Türkistan halkına aktardığı tasavvufî kültür, kendisinden sonra bu topraklarda yetişen meslektaşları tarafından geliştirilerek daha uzak diyarlara ulaştırılmıştır. Bu faaliyetin en meşhur isimleri şunlardır:

- 1.Necmeddin Kübra (öl. Köhneügenç ,1221)
- 2.Ömer Halvetî (öl. Herat, 1397)
- 3.Abdülhalik Gücdüvanî (öl. Buhara ,1220)
- 4.Molla Câmî (öl. Herat ,1492)
- 5.Sadeddin Kaşgarî (öl. Semerkant ,1456)
- 6.Ubeydullah Ahrar (öl. Semerkant, 1490)
- 7.Seyfeddin Baharzî (öl. Nişabur, 1260)
- 8.Bahauddin Nakşbend (öl. Buhara ,1389)
- 9.Zeynuddin Hafî (öl. Malin ,1435)
- 10.Yahya Şirvanî (öl. Bakü, 1462)

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA

Türkistan ile Anadolu'yu, daha sonra Balkanlar'ı birbirine bağlayan birçok faaliyetten, eserden ve kurumdan bahsedilebilir. Bu silsilenin en dikkat çekicilerinden biri de XIV. yüzyılda Tarsus'ta kurulan Türkistan zaviyeleridir. Bu kurumların vakfiyelerindeki esaslar Türk dünyasının tanışması ve buluşmasına hizmet etmiş, farklı maksatlarla yapılan seyahatlerin zorluklarını azaltılmıştır..^[2] İstanbul, Bursa başta olmak üzere bazı Osmanlı şehirlerinde hizmet veren Özbekler, Afganlar, Hindliler tekkesi gibi tasavvufî kurumlar da bu konu ile ilgilidir.

XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğudan gelen dervişlerden biri de Necmuddin Daye'dir. Necmuddin Kübra'nın halifesi olan Daye meşhur Farsça eseri *Mirsadu'l-ibad*'ı bu topraklarda kaleme almıştır. Eser bir asır sonra Türkçeye çevrilecektir. Yeni tercüme Halil Baltacı'ya aittir.

Gerek Moğol istilası gerekse başka sebeplerle Anadolu'nun, Doğudan gelen herkese kucağını açması şu Kırgız atasözünde de görülmektedir: “Bütün

2 Halim Bakî Kunter, konu ile ilgili *Vakıflar Dergisi*'nin VI. Sayısında 1965 yılında “Tarsus'taki Türkistan Zaviyelerinin Vakfiyeleri” başlıklı bir makale neşretmiştir.

alem koçse Rumeliga pata (sığar) Rumeliga koçse nege pata” Bir başka şair de bu manzaraya farklı bir açıdan bakıyor:

*Mülk-i Rum olmasa elbette nazargâh-ı Hüda
Evliya anda geliip bulmazidi neşv ü nemâ*

Selçukluların Batı’ya yönelmesiyle birlikte Türkistan topraklarında olgunlaşan tasavvuf kültürüne de yeni bir alan açılmış oldu. Moğol istilasının zorlaması da Doğu’dan Batı’ya olan bu göçün sebeplerinden biri olmalıdır.

Zamanla Anadolu ve Rumeli topraklarına ulaşan bu “yürüyüş”le birlikte söz konusu kültürü taşıyan seyyahlar da itibar kazanmış, Doğu’dan gelenler yerlilerden çok itibar görmeye başlamıştır. Bu gerçek Mesihî’nin şu beytinde ortaya çıkmaktadır:

*Mesihî, gökten insen sana yer yok
Yürü var gel Arab’dan ya Acem’den^[3]*

Tokatlı Leâlî ise tahsilini o bölgede tamamlayıp geldikten sonra kendisini Acem olarak tanıtmayı, daha sonra durumunun anlaşılması üzerine yazdığı mısralar da aynı gerçekle ilgilidir: Mum dibine ışık vermez.

*Olmak istersen itibara mahal
Ya Arab’dan ya Acem’den gel
Gevhere kıymet olmaya kânda
Dürr bahasın bula mı ummanda
Söylenür nükte vü meseldür bu
K’ola daim çerağ dibi karanu
Acem’ün her biri ki Rum’a gelür
Ya vezaret ya sancak umagelür^[4]*

Bursadan Bosna’ya doğru yürümeden bir konuya daha işaret etmek gerekir. Bilindiği gibi İslam medeniyetinin iki temel kaynağı vardır: Kur’an-ı Kerim, Hadis-i Şerif. Allah’ın kelamı Kur’an-ı Kerim Mekke-Medine’de nazil olmuş, bu topraklarda yazılmış ve bir araya getirilmiştir. Peygamber kelamı olan Hadis-i Şerif kitaplarının en meşhur ve sıhhatlisi ise Buharâda İmam Buharî (öl. 870) tarafından *Sahihu’l-Buharî* adıyla bir araya getirilmiştir. Onbeş asırdan beri bu iki kaynak bütün görüş ve yorumların, bütün mez-

3 *Divan*, (Nşr. Mine Mengi), Ankara 1995, s.315

4 Cemal Kurnaz, *Anadolu’da Orta Asya’lı Şairler*, (Ankara 1997), s.15

hep ve tarikatların bütün meşrep ve cemaatların temel dayanağı olmuştur. Dolayısıyla Buhara, Bursa Bosna/Kaşgar, Konya, Kosova / Kazan Kırım Kahire çizgisinde kurulu faaliyet gösteren üç temel kurumun; cami, medrese vetekkenin iki “vazgeçilmez” kitabı da bunlardır.^[5]

SELÇUKLUNUN KONYASI: İBN ARABÎ VE MEVLÂNÂ

Türkistan'dan sonra ikinci ana merkez, Konya ve çevresidir. Özellikle XIII. yüzyılda bu mekân dünyanın en cazip şehirlerinden biri olmuştur. Söz konusu asırda Konya tasavvuf kültürü ve felsefesinin iki büyük ismini ağırlamıştır: İbn Arabî ve Mevlana. Birinci isim Endülüs–İspanya'dan ikinci isim Afganistan-Belh şehrinden gelmiştir. Bu iki şahsiyetin kaleme aldığı iki eser ise söz konusu geniş coğrafyada son 800 yılın belirleyici kaynağı; iki dünya klasiği olmuştur: *Fusûs* ve *Mesnevî*

Endülüs'te doğan, ömrünün bir kısmını Konya'da geçiren, bu şehirde Sadreddin Konevî'yi (öl. 1274) yetiştiren ve Şam'da 1240 tarihinde vefat eden Muhyiddin İbn Arabî'nin^[6] tesirleri de Buhara ve Bosna'yı bir araya getirecek, Kahire ile Kazan'ı buluşturacaktır..

Günümüz dünyasında da aktüalitesini koruyan *Fususul-hikem* adlı eserini Arapça, Farsça ve Türkçe olarak tercüme veya şerheden Türkistanlı, Anadolu ve Balkanlı bir çok alim ve arif vardır.

Konevî'den feyz alan Türkistanlı Müeyyidüddin Cendî (öl.1300), Ferganalı Sadeddin (öl.1292), Hemedanlı Fahreddin (öl. 1289), ilk *Fusûs* şarihleridir. Bu faaliyet Doğu dünyasında Kemalüddin Kaşanî (öl. 1329), Saiduddin İsfahanî (öl. 1334), Pir Ali-i Hindî (öl. 1431) ve Molla Cami (öl. 1492) ile devam etmiştir. Osmanlı topraklarında Davud-i Kayserî (öl. 1350) ile başlayan *Fusûs* üzerine Arapça çalışmalar, Bayezid-i Rumî (öl. 900), İdris-i Bitlisî (öl. 1515), İsmail-i Ankaravî (öl. 1632), Arapkirli Karabaş Veli (öl. 1685) ile devam eden Malkaralı şair Nevî (öl.1598) ile ilk defa Türkçeye tercüme edilmiştir.

Balkanlarda Hacı Bayram-ı Velî'den feyz alan Gelibolulu Yazıcızade kardeşlerden sonra Sofyalı Bali (öl.1552) tarafından Arapça olarak şerh edilen *Fususul-hikem* Melamî-Ekberî bir çizgi izleyen Bosnalı Abdullah'ın (öl. Konya 1644) Türkçe ve Arapça şerhi ile zirveye ulaşacaktır. XX. yüzyılda yapı-

5 TBMM'nin 1926 yılında aldığı karar gereği Kur'an-ı kerim'in tefsiri Elmalılı Muhammed Hamdi Yazıra, (Hak Dini Kur'an Dili) Buhari'nin özü olan *Tecrid-i sarih* tercümesi de Ahmed Naim Efendi'ye verilmiştir. Otuzlu yıllarda her ikisi de basılmıştır.

6 Şam'da bulunan türbeyi süsleyen şiiirlerden biri de Ziya Paşa'ya aittir.

lan son şerh ise İstanbullu Ahmed Avni Konuk'a aittir.(öl.1938) Son yıllarda Hamza Kılıç, Mahmut Erol Kılıç, Ekrem Demirli ve Abdullah Kartal da^[7] bu işe omuz verendendir.

Buharâ'da Bahauddin Nakşebend'in yanında yetişen Muhammed Parsa'nın (öl. 1419) "*Fusûs candır, Fütûhât kalb*" cümlesini, Rusûhuddin Ankaravî *Nakşu'l-fusûs*'u ile Anadolu'da, Abdullah Bosnevî *Tecelliyât*'ı ile Balkanlar'da tekrar edecektir. *Fusûs* mütercim veya şarihi olmadığı halde düşünceleriyle aynı alana ışık tutan insanlar da vardır. Mesela, Hersekli Arif Hikmet'in bu dünya ile olan ilişkisini dostu Mehmet Akif Ersoy şöyle açıklıyor:

*Gâh ihya ederek Hazret-i Muhyiddin'i
Hep Fütuhat gelirdi o zaman telkini*^[8]

Bursa-İznik'te kurulan Osmanlı medresesinin müderrisi olan Davud-ı Kayserî tarafından *Matlau hususi'l-kilem* adıyla yapılan Fusus şerhinin^[9] daha farklı bir fonksiyon üstlendiği de söylenmelidir: Bu eser bugün İran'ın Kum şehrindeki Şii medreseler başta olmak üzere o ülkedeki geleneksel eğitimin temel kitaplarından biridir. Bu anlamda Mesnevî gibi şii-sünnî dünyanın ortak kitaplarından biri olarak değerlendirilebilir.^[10] Şii dünyasını güçlü fikir ve yorumlarıyla etkileyen Sünnî şahsiyetlerden biri de Gazzalî'dir. *İhyâu'l ulûm* isimli meşhur eserini Şii alim ve sufi Feyz-i Kâşânî (öl.1679) bazı değişikliklerle *el Mahaccetü'l-beyza fi tehzibi'l-ihya* adıyla yeniden kaleme almıştır^[11] (Tahran, 1960).

Bugünden düne doğru bakıldığında şu cümle rahatlıkla söylenebilir: XIII. yüzyılda Anadolu topraklarında pek çok dünya klasığı kaleme alınmıştır. Bu eserlerin birçoğu çeşitli dünya dillerine çevrilmiş ve çevrilmektedir. Söz konusu klasiklerin üç dili vardır: Arapça, Farsça, Türkçe. Biraz önce temas edilen Fusus Arapçadır, Mesnevî Farsçadır ve Yunus'un Divanı Türkçedir. Bu üç eser ve kardeşleri yaklaşık sekiz yüz seneden beri sadece Türk dünyasını değil, bütün insanlık alemini aydınlatmaktadırlar. Evet! "bizim aydınlanma asrımız XIII. yüzyıldır" diyenler bu mahallî gerçeğe işaret etmek istiyorlarsa haklıdırlar.

7 A. Kartal, Bursa İlahiyat Fakültesinde Lisansüstü öğrencilerle birlikte son yıllarda Fusûs'u okumuşlardır.

8 *Safahat*, s.555 Hersek'li Arif Hikmet'in eserlerini Rıdvan Özdiñç neşretmiştir.

9 Sema Özdemir, Dâvud-i Kayserî üzerine doktora tezi hazırlamıştır.

10 Şii medreselerde okutulan eserlerden biri de Molla Fenârî tarafından şerh edilen Sadreddin Konevî'nin *Miftahu'l-gayb* isimli eseridir.

11 Kâşânî'deki Gazzalî hayranlığı sebebiyle Seyyid Hüseyin Nasr ona "Şia'nın Gazzalisi" adını takmıştır. Bk. DİA, ilgili md. Buna rağmen İran'ın Tus şehrinde Gazzalî'nin kabrini ararsanız bulamazsınız. Yanı başında Firdevsi'nin muhteşem türbesi göklere yükseliyor.

Fusûs şarihleri gibi Mesnevî şarihleri de değişik ırk ve coğrafyalara mensuptur. Ancak *Fusus* küçük bir kitap olduğu için şerhleri genellikle tamdır. *Mesnevî* yaklaşık 25000 beyt olduğu için bazı şerhleri tam değildir. Mesela, İsmail Hakkı Bursevî'nin Mesnevî şerhi sadece ilk 738 beytin şerhidir.^[12]

Doğu tefekkür ve felsefesinin zirve eserlerinden biri olan Mesnevî, Attar, Sadî geleneğini yaşatan ve geliştiren bir özelliğe sahiptir. O insanlara düşünmeyi, düşünerek kendini tanımayı, hikmeti kavrayabilmenin yollarını öğretmeyi hedeflemiştir. Neticede kendini tanıyan Rabbini tanıyacaktır. İşte sadece bir dörtlükte geniş bir tefekkür alanı:

Ben gören ve görmeyenim, uykudaki göz gibi

Zahir ve batınım, varım ve yokum gülsuyundaki koku gibi

Duruyor ve koşuyorum, üzengideki ayak gibi

Söyleyen ve susanım, kitaptaki yazı gibi

Mesnevî'yi Gelibolulu Mustafa Surûrî (öl. 1562) Farsça, Prizrenli Şem'i (öl. 1591) Türkçe şerh etmiştir. Ankaralı İsmail Rusuhî Dede'nin (öl. 1631) *Fatihü'l-ebvât*'ı da yaygındır. Murad Buharî (öl. 1848) ve Selanikli Kenan Rifaî de (öl. 1950) bu alana hizmet eden dervişlerdendir. Preveze doğumlu Abidin Paşa (öl. 1906) Mesnevî'nin I. Cildini altı cilt halinde şerh etmiş ve yayınlamıştır. XX. yüzyıl şarihleri ise Tahiru'l-Mevlevî, Abdülbaki Gölpinarlı, Şefik Can ve Hüseyin Top'tur.

Türkistanlı Molla Cami, Mevlana için Mesnevî'yi kasederek "Peygamber değildir ama Kitabı vardır" derken Bosnalı Fâzıl Paşa şöyle diyor:

Hazret-i Molla gibi varken ulu Sultanımız

Fâzıla, şâhân-ı gayre ihtiram etmek de güç.

BİZİM YUNUS

Bursa'nın fethinden kısa bir süre önce vefat eden Yunus Emre, Osmanlı coğrafyasında şiirleriyle gönül dantelini örenlerin başında sayılmalıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkistan coğrafyasındaki öncü rolü bir asır sonra Anadolu'da Derviş Yunus'a devredilmiştir. Ondan bir asır sonra yaşayan aynı yolun yolcusu İznikli Eşrefoğlu Rûmî *Müzekki'n-nüfus* isimli eserinde riya ve gösteriş tuzağına düşen dervişleri Yunus'un beyti ile uyaracaktır:

*Kerametim vardır deyu halka salihlik satarsın
Nefsin müsliman eyle var, kerametın oldur senin*

Rûmî'den iki asır sonra yaşayan, dergâhını Bursa'da kuran, Bursalı Yunus'un kabrini keşfeden Niyâzî-i Mısırî'nin Koca Yunus ile ilgili tespitleri ise şöyledir:

*Niyazî'nin dilinden Yunus'durur söyleyen
Herkeseye bir can gerek Yunus'durur can bana*

*

*Başsız bir kabak gibi tekerleme söz ile
Yunusleyin Niyâzî irfanı arzularsın
Yunus'un
Çıktım erik dalına anda yedim üzümü*

diye başlayan meşhur şiirini Niyazî-i Mısırî ve İsmail Hakkı Bursevî ayrı ayrı şerh edecektir.^[13]

Yunus Anadolu topraklarını sadece ses ve tel kudretiyle fethetmemiş pek çok yerde hayranları tarafından inşa edilen makam türbelerle de adeta her yere uzanmıştır. Balkanlarda bu sevgi hâlesi Sarı Saltuk ismi etrafında oluşacaktır.

*Yunus'a Tapduk u Saltuk u Barak'tandur nasib
Çun gönülden cûş kıldı ben nice pinhan olam*

OSMANLININ BURSA'SI

XV. yüzyılda Bursa'ya iki Buharalı derviş gelmiş ve tekke kurmuştur: Kübreviye tarikatına mensup Emir Sultan ile Nakşî-Melâmî bir çizgiyi temsil eden Ahmed İlahî. Emir Sultan şehrin doğusunda dergâhını kurarken Ahmed İlahî Batıyı tercih etmiş ve bugün Çekirge semtinde Süleyman Çelebi'nin kabrinin bulunduğu yerdeki zaviyede postunu sermiştir.^[14]

13 Yunus'un kullandığı terimlerin izahı için bk. Nurettin Albayrak, *Gönül Çalabın Tahtı/ Açıkamalı Yunus Emre Sözlüğü*, İstanbul 2014

14 Burada kurulan dergâh önce Yoğurtlu Baba, sonra Ahmed İlahî tekkesi diye meşhur olmuştur. 2022 yılında bu alan da yeniden düzenlenmiştir.

Emir Sultan'ın bize ulaşan eseri yoktur. Fakat kendisiyle ilgili birçok Menakıbnâme kaleme alınmıştır.^[15] Ancak Emir Sultan dergâhı zaman içinde gelişerek, büyüyerek bir külliye haline gelmiş, camisi, medresesi, türbesi, hamamı ve mezarlığı ile birlikte sosyal hayatın bir çok ihtiyacına cevap vermiştir. Bu külliye asrımıza kadar ulaşmış^[16], sahip olduğu vakıf imkanlarıyla birlikte bu şehrin adeta merkez dergâhı olmuştur. Bahar aylarında kutlanan Erguvan Bayramı da bu dergâhın etrafında gelenekleşmiş dikkat çekici faaliyetlerden biridir. Bazan Erguvan faslı diye kayda geçen bu şenlikten Evliya Çelebi tatlı üslubuyla bahsettiği gibi *Beş Şehir*'in yazarı da söz etmiştir.^[17] Bütün bu oluşumlarda onun seyyid olmasının da büyük bir payı vardır. *Ravza-i Evliya*'nın yazarına göre üç dilde eser veren Ahmed İlahî vahdet-i vücûd çizgisinde yürüyen dervişlerdendir.^[18] İbn Arabî'nin en büyük talebesi Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* isimli eserini *Şerh-i Miftâhu'l-Gayb* adıyla Edremit'te bulunduğu sırada şerhetmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in emri ile yapılan bu şerhin yazılış tarihi 1475'tir.

Şebusterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eserini *Şakâiku'l-Hakâyık* adıyla şerh eden Ahmed İlahî'nin diğer eseri de *Şerh-i Istilâhât-ı Miftâhu'l-Gayb* adını taşımaktadır.

Divan ise XV. yüzyılın en güzel Türkçesiyle kaleme alınmıştır.^[19]

İlahî mahlaslı bir başka sufi de Simavlı Abdullah'tır. Semerkant'ta Ubeydullah Ahrâr'ın yanında tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönen Abdullah İlahî, Nakşibendiyye'nin bu bölgedeki ilk temsilcilerinden biridir. Daha sonra Balkanlara Vardaryenicesi'ne geçerek dergâhını kurmuş Buhara bölgesinin rüzgârını Bosna'ya doğru taşımış ve orada 1491 yılında vefat etmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçeye hâkim olan İlahî'nin en dikkat çekici yönlerinden biri yaşadığı asırda idam edilen Balkanlı Şeyh Bedreddin'in meşhur *Varidât* isimli eserini Arapça *Keşfu'l-Varidât* adıyla geniş bir şekilde şerh ederek onu savunmasıdır. Onun, *Mesleku't-Talibîn ve'l-Vasılîn* ile *Zâdü'l-Müştâkîn* isimli eserleri Türkçe olup Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesini etkileyen eserlerdendir. Buharalı Emir Ahmed (öl. İstanbul 1516) onunla birlikte Simav'a gelmiş, daha sonra İstanbul'a giderek ilk Nakşî dergâhını açmıştır. Yani Buharalı Bahauddin Nakşibend'e nisbet edilen tarî-

15 Bu menakıbnâmeler Mustafa Utku tarafından yayımlanmıştır.

16 Cami türbe ve hamam mevcudiyetini koruyor. Tekke 1925'ten sonra uzun yıllar ilkokul olarak kullanılmıştır. Sonra yıktırılmıştır. Hamam müze, tekke yerine yapılan bina kültür merkezi olarak hizmet veriyor.

17 Bursa'da bazen erguvan ağacı dikerek, bazen paneller tertipleyerek bazen kitaplar bastırarak bu şenlik bir şekilde sürdürülmektedir.

18 Kendisiyle ilgili Abdullah Damar'ın çalışması vardır.

19 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 197 vd.

katın Dersaadet'teki ilk dergâhı yine bir Buharalı tarafından kurulmuştur. Emir Ahmed Buharî'nin en meşhur halifelerinden biri ise Lamiî Çelebi'dir (öl. Bursa 1531) Abdullah İlahî'nin dostlarından olan Molla Camî'nin meşhur eseri *Nefehâtü'l-Üns*'ü ilavelerle Farsçadan Türkçeye çeviren de Lamiî'dir.^[20] 1521 tarihinde Bursa'da tamamlanan tercüme, Belgrat fatihlerine armağan edilmiştir. Sûfilerin hayat ve menkıbelerini anlatan eser Anadolu sahasında konu ile ilgili kaleme alınan ilk Türkçe eserlerden biri kabul edilmektedir.

Türkistan bölgesinde Zeynüddin Hafî'nin önderliğinde oluşan tasavvufi ekollerden biri de Zeyniyye'dir. Kudüslü Abdullatif Efendi, Hafî'nin yanında tasavvufi terbiyesini tamamladıktan sonra Konya üzerinden Bursa'ya gelmiş, bugün de Zeyniler mahallesi olarak bilinen yerde dergâhını kurmuş ve bu şehirde 1452 yılında vefat etmiştir^[21].

Kudsî'nin Arapça olarak kaleme aldığı eserler tasavvuf ve İslam düşüncesinin değişik konularına ışık tutmaktadır. Sünnî çizgiyi koruma da hassas olan Kudsî'nin yanında yetişenlerin en meşhuru ise Konyalı Şeyh Vefâ'dır. XV. yüzyıl İstanbul'unun –tabir caizse- entelektüellerini dergâhında bir araya getirmeyi başaran Şeyh Vefâ'nın Astronomiye kadar uzanan geniş bir ilgi alanının olduğu bilinmektedir. Zeyniyye'de daha sonra Rumeli topraklarına uzanacak XVI. asırda en parlak asrını yaşayacaktır.^[22] Şeyh Vefâ'dan feyz alanlar sıralanırken Türk seci sanatının zirvesi *Tazarrunâme*'nin sahibi Sinan Paşa unutulmamalıdır.^[23]

Buhara atmosferini Yesevî rüzgarlarıyla birlikte Anadolu ve Rumeli topraklarına taşıyan Tacikistanlı dervişin adı ise Sultan Ahmed b. Mevlânâ el-Hazinî'dir. Seyyid Mansur Kaşıkıraş'ın yanında yetişen Hazinî, II. Selim devrinde İstanbul'a gelmiş ve *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* isimli Türkçe eserini III. Murad'a takdim etmiştir. Namaz, oruç gibi ibadetlerin manevî boyutlarını açıklayan eserin büyük bölümü Yeseviyye'nin adap ve erkânına tahsis edilmiştir. Yer yer manzumelerle süslenen eserde Farsça metinler de vardır. Fuat Köprülü'nün 1919'da basılan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli meşhur eserinde genişçe kullandığı bu önemli kaynak Cihan Okuyucu tarafından neşredilmiştir.^[24]

20 Bursa'da yapılan Lamiî Çelebi Sempozyumuna sunulan bildiri basılmıştır. 2011.

21 Abdürrezzak Tek, Abdüllatif Kudsî, Abdullah İlahî üzerine, Reşat Öngören Zeyniler üzerine çalışmıştır.

22 Bilim ve Sanat Vakfı'nın 2006 yılında İstanbul'da tertipledeği sempozyumun tebliğleri basılmıştır: Bir Semte Vefa.

23 Neşr. Mertol Tulum. Ayrıca bk. M. Kara, Buhara Bursa Bosna,s,291.

24 Kayseri, 1995

Eserde yer alan Ahmed-i Yesevî ile ilgili bazı beyitler şöyledir:

*Hace Ahmed Şeyh-i Türkistan u Şam
Kutbu'l-Aktâb u tarîku arâ tamam*

xxx

*Ahmed-i sânidür ol sultan-ı Türk
Akıbet mahmud-ı serdâr-ı büzürk*

xxx

*Kutb-ı Arab, pîr-i Acem, şeyh-i Türk
Mürşid-i afâk u aciz ü büzürk*

Yesevî kültürünün Anadolu ve Rumeli'deki uzantılarını bize aktaran bir başka kişi de Yesevî torunu olduğunu söyleyen *Seyahatnâme* sahibi Evliya Çelebi'dir.

Buhara, Bursa, Bosna üçgeninde örülen dinî, tasavvufî, hikemî, edebî dünyanın temel eserleri sıralanırken Sadî'nin (öl. Şiraz, 1292) *Bostan*, *Gülîstan*'ı ile Hafız'ın (öl. Şiraz 1390) *Divan*'ını unutmamak gerekir. Asırlardan beri insanlar bu eserleri okuyarak ahlak dünyalarını aydınlatmış, hayatın farklı yönlerini kavramış, fikrî ve felsefî yorumlarını geliştirmiş, zenginleştirmiştir. Değişik dünya dillerine de tercüme edilen bu klasiklerin en büyük şarihi Bosnalı Südî'dir (öl. 1596) Südî'nin Türkçe *Bostan* şerhi bu topraklarda o derece tutulmuştur ki daha sonra yeniden Farsçaya tercüme edilmiştir (Tebriz, 1352)

Hoca Mesut b. Ahmed tarafından XVI. yüzyılda manzum olarak Türkçeye çevrilen *Bostan*'ın en son tercümeleri Kilisli Rifat Bilge (öl. 1934) Hikmet İlaydın (öl. 1947) ve Hakkı Eroğlu'na (öl. 1945) aittir.

Gülîstan'ı ise Seyf-i Serayî 1391 yılında Kıpçakçaya, İsbicabî 1398 de Çağataycaya çevirmiştir. Latince tercümesiyle birlikte Avrupa'nın doğu ucu Amsterdam'da 1651 de yayınlanan *Gülîstan*'a birçok tercüme, şerh ve nazire yapılmıştır.

Hafız'ın *Divan*'ı Gelibolulu Sururî (öl 1562) ve Prizrenli Şem'î (öl. 1598) tarafından şerhedilmiştir. Bosnalı Südî ise, her ikisini de sert ve alaycı bir üslupla tenkit etmiştir. Konyalı Mehmet Vehbî'nin şerhi ise XIX. yüzyıl yaşıdır.

SARI SALTUK VE SALTUKNÂME

Destanlar bütün toplumların edebî yadigârlarıdır. Olayları bazen bir tarihçi titizliğiyle bazen de hayalî unsurlarla süsleyerek aktaran destanlar, okuyan veya dinleyenlere bilgi verdiği gibi, aşk ve heyecanla ideal de aşılır.

Gazete, dergi, radyo, televizyon gibi medyatik unsurların olmadığı dünkü toplumlarda bu tip yazılı-sözlü edebiyatın insanlar üzerindeki tesirlerini tahmin etmek zor değildir. Bizim kültür tarihimizde Satuk Buğra Han, Battalgazi, Danişmendname, Hamzaname, Müslimname... gibi destan silsilesinin bir halkası da Saltukname'dir.

Sarı Saltuk Kimdir?

Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Sarı Saltuk, XIII. yüzyılın gazi-derviş tipinin en meşhur şahsiyetidir. Trakya ve Balkanların İslamlaşma tarihiyle yakından ilgili olan bu dervişin hizmet ve faaliyetlerini ihtiva eden *Saltukname*, destan edebiyatımızın en renkli yadigârlarından biridir.

Rivayete göre Bizans İmparatoru, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'a Dobruca'yı tahsis edince İznik-İzmit bölgesinden 20-30 obalık bir Türkmen nüfus Sarı Saltuk'la beraber 1263 yılında bu bölgeye intikal etmiştir. Yaklaşık otuz yıllık bir mücadeleden sonra vefat edince zaviyesinin bahçesinde defnedilmiş ve o bölgeye de Babadağı adı verilmiştir.

En meşhur ismi Sarı Saltuk olmakla birlikte şu isimler de ona aittir: Şerif Hızır, Seyyid Şerif, Şerif Gazi, Saltık-ı Rumî, Saltuk-ı Türkî vb.

XIV. yüzyılda bölgeden geçen İbn Batuta'ya göre hakkında farklı değerlendirmeler olan bir velidir. Evliya Çelebi'ye göre Ahmed Yesevî tarikatına mensup olup Hacı Bektaş Veli ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Bektaşî geleneğine göre ise Hacı Bektaş Veli'nin yanında yetişen ve Balkanların gönül fethi için görevlendirilen bir alperendir.

Genc Abdalla Hacı Bektaş geldiler

Sarı Saltığı Rumeline saldılar

Şükrolsun dertlere derman oldular

Tavafın kabuldür abdâl dediler

Serssem Abdal

Sarı Saltuk'un şöhreti vefatından sonra bütün Balkanları içine almış, hayat ve mücadelesi dilden dile aktarılarak zengin bir menkıbe kültürü oluşmuştur. Anadolu'nun Yunus Emre'si gibi pek çok yerde Sarı Saltuk türbesi ihdas edilmiştir. Babadağı'ndan başka Babaeski, Kefe, Kalıgra, Edirne, Kütahya'da onun ismiyle tekkeler açılmıştır.

Bulgaristan, Romanya, Bosna Hersek, Makedonya ve Arnavutluk'tan başka İstanbul, Edirne, Diyarbakır, Tunceli ve İznik'te makam türbesi vardır. Sarı Saltuk türbelerinden biri de Niğde/Bor'dadır. O coğrafyanın insanı olan mutasavvıf şair Ahmed Kuddusî (ö. 1849) şöyle diyor:

*Belde-i Bor'daki Saltuk türbesi
Kim ziyaret etse kalmaz kürbesi
Etti Kuddusî'ye himmet bî şûmar
Bize şafi kılmış onu Girdigâr*

Bursa/İznik'teki türbeyi, hacca giden yolcuların ziyaret ettiği bilinmektedir.

*Gönülleri fethetti
İznik'te Sarı Saltuk
Beldeleri fethetti
İznik'te Sarı Saltuk*

*Hacca giden dervişler
Ona selâm vermişler
Diyeceğin demişler
İznik'te Sarı Saltuk*

Vardavî

Babadağı'ndaki türbe Türk iş adamlarınca tamir edilmiş ve 2007 yılında tekrar ziyarete açılmıştır.

Kemaleddin Serrac Rifaî'nin 1315'te kaleme aldığı *Tuffahu'l-ervah* isimli esere göre ise Sarı Saltuk'un cesedi mezarından alınıp bilinmeyen farklı mezarlara konulmuştur. Bunun sebebi o dönem hüküm süren bir Hıristiyan kralın cesedi alıp kendi siyasi emelleri doğrultusunda kullanmasına engel olmaktır.^[25] Bu bilgiyi bize Nebhanî, *Camii Keramâti'l-evliya* isimli eserinde naklediyor.^[26]

25 Eser Mehmet Necmeddin Bardakçı ve Mehmet Saffet Sarıkaya tarafından yayınlanmıştır. İstanbul 2015. Ayrıca bk. DİA, c. 36, s. 148

26 Kahire 1962, s. 100

Cem Sultan Ne Yaptı?

Cem Sultan denince siyasî tarihle ilgili trajik olaylarla dolu bir taht mücadelesini, edebiyat tarihiyle meşgul olanlar Arapça ve Farsça ayrı ayrı divan oluşturacak derecede güçlü bir şairin gayretini, kültür tarihi ile alakadar olanlar ise *Saltukname* isimli eserin günışığına çıkmasıyla ilgili rolünü hatırlarlar.

İstanbul'un fethinden altı sene sonra 1459'da Edirne'de doğan Cem Sultan 10 yaşında iken Kastamonu'da beş sene sonra da ağabeyi Şehzade Mustafa'nın vefatı üzerine Konya'da Sancakbeyi olmuştur.

Konya'ya gitmeden önce bir gün dostu Ebulhayr Rumî ile birlikte Edirne'den Balkanlara doğru bir seyahat yapmış ve Babadağı bölgesinde halk ile yaptığı sohbetlerde bir şeyin farkına varmış: Halk arasında anlatılagelen zengin bir menkıbe kültürü. Sarı Saltuk'un merkezinde bulunduğu bu kültürün önemini fark eden genç şehzade hemen gereğini yapmış ve yanındaki dostuna görevini vermiş: Bu menkıbeleri toplayalım!

Ebulhayr Rumî tarafından kaleme alınan ve 500 sene sonra Şükrü Haluk Akalın'ın himmetiyle yeni harflere aktarılarak üç cilt halinde basılan *Saltukname* sadece Balkanlardaki dinî, tasavvufî, siyasî ve askerî hayatın detaylarını aktarmakla kalmamış o günkü İslam dünyasının her köşesinden haberler de aktarmıştır. Hindistan'dan Habeşistan'a, Türkistan'dan Lehistan'a uzanan geniş bir coğrafyada Hz. Peygamber'den Hz. Fatih'e, Hz. Osman'dan Osman Gazi'ye, Karaca Ahmet Sultan'dan Emir Sultan'a, Gıyaseddin Keyhüsrev'den Mevlana'ya uzanan büyük şahsiyetlerin menkıbelerini de tatlı bir üslupla bize taşımıştır.

Mesela Menakıbnâme'nin değişik sayfalarında Osmangazi'ye yaptığı tavsiyeler, ettiği dualar bize aynı zamanda bir devlet başkanında bulunması gereken özellikleri de ihtiva etmektedir:

1. Yüzün ağ olsun. Fetih ve nusret ve devlet senindir. Hak Teala senin nesline bereketler ve kuvvetler ve fetih versin. Zürriyetin kesilmesin, saadet ve devlet sizden ırak ve kem olmasın.
2. Zinhar dininiz babında azman! Yaramazlık eylemen ki Hak Teala azgın kulunu sevmez. Onun üstüne bir kulunu musallat eder, helak ettirir.
3. Gafil olma, emr-i şer'e tutun, adl edin zulüm etmeyin, ihsan eyle şerden kaçın, iyi sözü tut haram yeme.

4. Zulmü terk et. Halkı iyi tut.
5. Oğlum Osman kerem eyle! Ne kadar öte yakada kavmin varsa göçürgil ki Müslümanlık bu yerde çoğala. Arab, Acem seni göre bu diyara gelmeğe heves edip gazaya talib olalar. Bu yer sizin mülkünüz olsun!

Son yüzyılda *Saltukname*'yi ilim âlemine tanıtan, onun önemine dikkat çeken ilim ve kültür dünyamızın temsilcilerine hürmetle yad ederiz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Abdülbaki Gölpınarlı, M. Fuat Köprülü, Orhan Fuat Köprülü, Fahirîz, Şinasi Tekin, Gönül Tekin, Necati Demir, Müjgan Cunbur, M. Tayyib Okıç, Y. Ziya Yörükan

Bu vadideki yürüyüşlerine devam eden Ahmet Yaşar Ocak, Şükrü Haluk Akalın, Kemal Yüce, Machiel Kiel, Halil Ersoylu'nun himmet ve hizmetlerinin daha uzun yıllar devam etmesini temenni ve niyaz ederiz.

Şimdi söz Ebulhayr Rumî'nin:

“Ve bu hikayetler cem olmasına sebep bu oldu kim Sultan Mehmed Uzun Hasan seferine Acem'e gitti. Hasan Bey padişah idi. Acem'de Gündüzoğlu Ömer Han neslinden idi. Sultan Mehmed'le adavet idüp leşker cem edüp had üzre buluşup cenk eylediler. Ol vakit Edirne'yi beklemeye Cem Sultan'ı kodu. Adet-i Osmanî bu durur kim uzak sefer eyleseler ol yeri bekledürler. Hali komazlar taht-i kadimdür.

Pes ol zaman Rumeli'nde bir ak kurt peyda oldu. Memleketi incitti. Ona çok kurtlar uydular. Ol canavarların beyi idi. Adam kaptılar ve dahi davarlar aldılar. Sultan Cem onu şikar ederdi. Leşker devşirdi ol kurdu öldürdiler. Sultan Cem yürüyüp ondan Tuna Baba'ya indi. Baba'yı ziyaret edüp Baba'nın evsafın müritlerinden istima eyledi.

Ben fakire işaret oldu. Ebu'l-hayri Rumi demekle maruf idüm. Bana bu-yurdu kim bu azizün sahihen kanda kim menakıbın bulam dervişlerden soram bilem ta kim bu azizün kıssaların cem idem.

Pes Cem Sultan emriyle memlekette yürüdüm. Kangı yerde kim bunun menakıbın işittüm, yazdum. Birbirine tertip üzre uydurup bir kitap idüp yedi yılda tamam eyledüm. Sultan katuna götürüp teslim ettim. Daim bu kitabı Sultan Cem okutup dinlerdi. Hamza kıssasın dinlemezdi, daim bu kıssayı dinlerdi. Ahd etti kim 'eyer padişah olursam Edirne'den gayri yerde oturmam' dedi.

Pes çün Sultan Mehmet bu Rum diyarına dahi Sultan Murad Han'dan sonra cülus edüp padişah oldu. Edirne'de gazalar eyledi. Şöyle kim Tuna'dan berü olan kafirleri ve tekfurları giderdi. Ellerinden yerlerin aldı fethedip Müslümanlık kıldı. Kafirler Tuna'dan öte kaldı. Bu Tuna suyu deniz gibi suydu gemi le geçilürdü. İskeleleri zabdettiler Rum eline kafir geçirmediler. Müslümanlar emin oldular. Korkusuz olup rahat oldular. İl eminlik oldu Müslümanlar Tuna'dan geçüp öte varup akın eder oldular. Küffara huzur vermediler.

Çün Sultan Edirne'deki Kostantiniye'nin fethi için yarak gördü idi kim varup ala. Meğer ol vakt beyler İstanbul'un alınmasını istemediler idi.

...

Raviler eyüdürler ashab-ı hikmetten ki bir padişah gele Eski Baba'da Sultan Şerif üzre cami ve hayırlar ede işler çıkara mamur ede ol dahi veli ola halifelik ona haktan sunula Mekke'ye onun hükmü ola seyfiyle bu İslam içinde gazi padişah ola.

Her yerde dahi velayet-i Şerif meşhurdur ve hem gazaları vafirdür. Kangı birin şerh idelüm? Mübalağa sanma kim Hak Taala ilham kılıp ittigün yazdım söyledim ve her aşıktan ve ariften işittiğim bu kitaba yazdım. Ümidim budur ki Sultan kıyamette ben fakire sebep ve vesile olup cedd-i Resul (as) hazretine irgirüp şefaatine iletüp bizi arz edici ola. Zira ulema ve süleha ve sadat ve şehitler ümmete yardımcı olusardur.

İlahi habibün hakkıçün ve bu er hürmeti için sen bize rahmet eyle. Şerif yüzü suyu hürmetü için ya Rab cemi' ümmet-i Muhammed'e sen rahmet eyle ve azab-ı şedidinden sakla. Amin. Ve bu kitabı yazana ve okuyana ve dinleyene sen rahmet eyle ve rahmet ol kimseye kim bu kitabı cem eden ruhuna dua ede. Zira benim garazum bundan duadur. Bu serverler Müslümanlar dilinde yad olmakdur. Gerek vaki ola gerek olmaya bu hikayeler sıhhat üzre olduğun ötesin Allah bilür. Ve heman bu azizleri medhetmektir murad zira bundan artuk etmeye bunlar kadirlerdür. Allah Taala'nın velileridir adları yerde kalmasını anılıp ruhlarına dua eylesinler. Onlara ruhlarına dua edene ve bu duaya sebep olana dahi rica budur ki Hak Taala rahmet ede.

Bu kitabı her yerde bulduğumdan hikayelerin cem ittim surete getirdim. Ta Müslümanlara bundan İslam şevki hasıl ola bize dahi dua edip müellifine bağışlayalar. Öyle eden kardaş dünyadan ahirete imanla gitsin.

*Hayra yazsın şerrini onun Kıramen Katibin
Kim dua ile yad iderse uş bu hattın katibin”*

Cem Sultan'ın, halk kültüründe menkıbe edebiyatının önemini kavrayan dünyası olmasaydı bu klasik esere sahip olamayacaktık.

Evet, ufku olan ufukları gözler.

BURSEVÎ'NİN VİYANA SEFERİ

İbn Arabî Avrupa kıtasının doğu ucunda doğan velûd/çok eser veren bir sufi olduğu gibi İsmail Hakkı Bursevî'de bu kıtanın batı ucunda (bugünkü Bulgaristan'ın Aydos kenti) doğan ve Osmanlı asırlarında en çok kitap yazan sufilerden biridir. Üç dile de hâkim olan ve Bursa'da 1725 yılında vefat ettiği için Bursevî diye tanınan bu dervişi bütün İslam dünyasına tanıtan kitabı ise *Ruhu'l-Beyân* isimli tasavvufî tefsiridir.^[27]

Divan'ının dışında yüzlerce şiirin sahibi olan Bursevî^[28] bir taraftan Mevlanâ'nın Farsça *Mesnevî*'sini şerh ederken, diğer taraftan Türkistanlı Necmuddin-i Kübrâ'nın Arapça *Usûlu'l-Aşere*'sini şerhetmiştir.

O, Türkçe mensûr eserler kaleme alırken Şerh-i *Ebyât-ı Yunus Emre*, Şerh-i *Ebyât-ı Hacı Bayram Veli* gibi bazı Türkçe tasavvufî şiirleri de şerh etme/ açıklama ihtiyacını hissetmiştir. Benzer çalışmalarının en büyüğü ise Gelibolulu Yazıcızâde Mehmet Efendi'nin (öl.1451) Osmanlı toplumunda çok yaygın meşhur *Muhammediye* isimli manzum eserini *Ferâhu'r-Rûh* adıyla nesir olarak şerh etmesidir.^[29]

Onun en dikkat çekici şiirlerinden biri de –Yesevî dervişlerinin Batı'da ulaştığı son nokta- Viyana (Beç) önlerindeki Osmanlı ordusu için kaleme aldığı dua ve münacaattır:

*Hayli demdür şîşe-i çeşm-i cihân pür nem durur
Asker-i İslamî bir dem güldür Allah'um meded*

*Kalb-i mecrûh-ı guzata nusretün merhem durur
Cümleñün makûdu şimdi oldur Allah'um meded*

27 Türkçeye 23 cilt olarak tercüme edilmiştir.

28 Nâsihi'nin bir araya getirdiği manzumeleri Murat Yurtsever neşretmiştir. İstanbul 2022.

29 *Muhammediye*'yi Amil Çelebioğlu neşretmiştir. *Ferahu 'rr-Ruh* ise Mustafa Utku tarafından Bursa'da yayınlanmıştır.

*On sekiz bin alemler var eyleyen sensin yine
Kimin ağyâr u kimin yâr eyleyen sensin yine*

*Narı İbrahim'e gülzâr eyleyen sensin yine
Güldür imanî vü küfri şoldur Allah'um meded*

*Garka-i hun-abe-i kahr u celal it kâfiri
İçmesün âb-ı zülal-i rahat-ı kalbi biri*

*Niçe bir itsün Muhammed ümmeti âh u gırı
Ortadan âsâr-ı zulmi kaldur Allah'um meded*

*Enfüs ü âfâkun ahvali perişandur bugün
Halk-ı alem âteş-i mihnetde biryândur bugün*

*Merd ü zen bî-tab olup derd ile giryandur bugün
Cümleñün kalbin ferahla toldur Allah'um meded*

*Niçe demlerdür ki İslam eli dir Allah bes
Vaktine merhûndur zahir husule bu heves*

*Menzil-i maksuda irgür gösterüp râh-ı savab
Sure-i innâ fetahna hakkı'çün kıl feth-i bâb*

*Hakkı-i bî çarenün eyle du'asın müstecâb
Niçe günlerdür ki gam-gîn-dildür Allah'um meded^[30]*

Horasan ve Türkistan erenlerinin kaleme aldığı tasavvufî eserlere, Selçuklular devrinde her üç dilde telif-tercüme-şerh olmak üzere yenilerinin eklendiğini söylemek zor değildir.

Selçuklularla birlikte oluşmaya başlayan tarikatlar tasavvuf dünyasına yeni bir görünüm kazandırmış, tarikatların yaygınlaşması dergâhların adedini çoğaltmış, dolayısıyla tasavvufî kültürün halka ulaşması daha da kolaylaşmıştır. Osmanlılarla birlikte tasavvufî konuları Türkçe olarak ele alıp inceleyen eserler de kayda değer bir gelişme görülmektedir.

Türk Dünyasının his ve fikir birliğine hizmet eden eserlerden bir grubu da derviş şairlerin divanlarıdır. Yunus Emre'nin Divan'ı başta olmak üzere, Eşrefoğlu, Niyazi-i Mısri, Kemal Ümmî, Kuddusî, Üftade, Hüdayî, İsmail Hakkı, İbrahim Hakkı, Şeyh Galip, Osman Şems gibi şahsiyetlerin manzumeleri asırlardan beri besteli-bestesiz insanların gönül ve beyinlerini beslemektedir.

FUZULÎ'NİN NAĞMELERİ

XVI. yüzyılda Bağdat'ta yaktığı ışıkla hem Buhara'yı hem de Bursa ve Bosna'yı aydınlatan bir başka deha da Fuzulî'dir (öl. Kerbela, 1556). Onun yüzlerce nüsha çoğaltılarak bütün Türk dünyasına ulaşan eserleri bir tarafa sadece Türkçe *Divan*'ının son iki asırda Tebriz, Taşkent, Bulak, Baku, Hive ve İstanbul'da defalarca basılması da önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Kullandığı şive ile Türk dünyasının tam ortasında olan bu "köprü" şahsiyetin Kerbela'daki mezar taşında bulunan beyti bir başka gerçeği mi gösteriyor ? :

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı^[31]

Fuzulî'nin yüz kadar şiiri de değişik formlarda ve farklı coğrafyalarda yaşayan musikînaslarca bestelenmiştir.

Filibeli İsmail Fennî Ertuğrul'un bestesi şöyle başlıyor:

Bende Mecnûn'dan hüznün âşıklık istidadı var

Âşık-ı sâdık benim, Mecnûn'un ancak adı var^[32]

Edirne'li Emin Ongan'ın bestenigâr şarkısı şöyle:

Perişan hâlin oldum sormadın hâl-i perişanım

Gamundan derde düşdüm kılmadın tedbîr-i dermanım

31 Osmanlı döneminde bu beyt oradaydı. Şimdi nerede?

32 Geniş bilgi için bkz. *Fuzulî Kitabı*, İstanbul 1996

Musul'da doğan Bağdat'ta vefat eden Osman Efendi'nin ilahisi ise hüz-zam makamındadır:

*Vaslin bana hayat verir firkatin memat
Sübhone Hâhku haleke'l-mevte ve'l-hayat*

Bursa Ramazan Baba dergâhında^[33] şeyh olan Bektaşî Süleyman Baba (öl. 1895) ise tanzim ettiği vakfiyede her yıl Muharrem ayında Fuzulî'nin *Hadikatu's-Süedâ* isimli eserinin, 10 Muharrem de ise hatm-i şerif okunmasını şart koşmuştur..^[34]

EDEBİYAT VE MÛSİKÎ

Kültür ve medeniyetlerin “vazgeçilmez”lerinden birinin de musikî olduğu bilinmektedir. Musikînin dili “edebiyatın dili”nden daha geniş bir alana nüfuz edebildiğinden önemi bir kat daha artmaktadır. Farsça bilmeyen bir insan Mevlanâ'nın şiirinden fazla bir şey anlayamaz. Ancak aynı şiirin âyin olarak bestelenmiş şekli insanı değişik ufuklara taşıyabilir.

Yesevihan Kadınlar

Türkistan bölgesinde güfte ile bestenin en muhteşem terkibi *Divân-ı Hikmet*'le ilgilidir. Asırlardan beri bu eserdeki hikmetler makamla tek başına ve/veya toplu olarak okunmakta, bu yolla insanlar dinî coşkuyu yakalamakta ve yaşamaktadır. Hikmetleri kadın cemiyetlerinde okuma geleneği “Yesevihan Kadınlar” tarafından bugün de yaşatılmaktadır.^[35]

Bu geleneğin Osmanlılardaki benzer bir karşılığı Bursalı bir derviş tarafından kaleme alınan *Mevlid*'dir. *Mevlid* XV. yüzyıldan beri doğumdan ölüm kadar her çeşit merasimde makamla okunan ve zevkle dinlenen bir şaheserdir. Kısmen veya tamamen değişik dil ve lehçelere; Arapça, İngilizce, Almanca, Rumca, Arnavutça, Tatarca, Kürtçe, Çerkesçeye tercüme edilmiştir. Burada kaydedilmesi gereken bir bilgi de şudur: İki asır önce Emirsultan camii imamı olan Akif Efendi'nin yazdığı *Mevlid* bir müddet okunmuş, daha sonra unutulmuş. Fakat bu metin günümüzde, Kastamonu'da Kadınlar *Mevlidi* olarak bayan mevlidhanlar tarafından cemiyetlerde okunmaktadır.^[36]

33 Işıklar Askerî Lisesinin yanında idi.

34 Bk. Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s.138

35 2000 yılında onarımı T.C. (TİKA) tarafından yaptırılan Ahmed Yesevî Dergâh-türbesinin yeniden açılışı vesilesiyle Yesevihan Kadınları bizzat görme ve dinleme imkanı buldum.

36 Nşr Mustafa Kara, *Bursa'lı Akif Efendi ve Kadınlar Mevlidi*, Bursa, 2011

Bosnalılarla Mevlid'in ilişkisi nasıldır? Boşnakça tercümelere var mıdır? Bu soruların cevabını Bosnalı alim M. Tayyib Okiç (öl.1977)^[37] uzun bir makalesiyle vermiştir. Bosna'dan kalkıp uzun yıllar Ankara İlahiyat ve Erzurum İslamî İlimler Fakültesi'nde hocalık yapan Okiç'in Çeşitli Dillerde *Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümelere* başlıklı makalesi, söz konusu Fakülte dergisinin I. Sayısında yayımlanmıştır (Erzurum 1976) Burada Boşnakça tercüme hakkında verilen bilgiler tekrar edilmeyecektir. Ancak Okiç'in annesiyle ilgili anekdotu –Yesevihan kadınları – hatırlayarak okumak faydalı olacaktır:

“Mevlid cemiyetleri, bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi, Bosna'da da kökleşmiş dinî bir anâne haline gelmiştir. Bilhassa gençlerin, Kur'an-ı Kerim hatimlerinden sonra en çok karşılaştıkları merasim, Mevlid cemiyetleri olmuştur. Rahmetli validem –Türkçe bilmediği halde- Süleyman Çelebi Mevlidini, gerek kadın Mevlid cemiyetlerinde dinlemek, gerek harekeli taş basma Mevlid'leri okumak suretiyle, zamanla ezber öğrenmiştir. Bir vesile ile Ankara'ya geldiğinde, komşularla sohbet ederken, söz Mevlid'den açıldı. Kendisi hemen oracıkta Süleyman Çelebi Mevlid'inden bir bahri gayet kolaylıkla ezberden okuyuvermiştir. Dinleyenler bunu hayretle karşıladılar. Türkçe Mevlid'le paralel olarak Hâfız Salih Gaşeviç'in Boşnakça tercemesini de ezber biliyordu. Dinî mekteplerimizde de yıllık Mevlid merasimleri parlak bir şekilde yapılırdı. Böylece küçük yaştan itibaren, Süleyman Çelebi Mevlidi ve onun Boşnakça tercemesi ile ünsiyet kespettiğimiz gibi, Mevlid'e ve dolayısıyla Ulu Peygamberimize olan sevgimiz arttı. Paris'teki Türkoloji hocamız müteveffa Profesör Jean Deny, bir vesile ile ders esnasında Süleyman Çelebi ve Mevlid'den bahsederken, Mevlid'in hakikaten bir şaheser, müellifinin ise iyi, son derece samimi ve ince ruhlu bir şâir olduğu hükmünü verdiğinde, bundan gurur duymuştum. Kendisi bu nevi merasimlere ehemmiyet verirdi. Mevlid'in dışında, bilhassa Balkanlar'da, âdet haline gelmiş ve ekseriya bir ölünün ruhuna ithafen tertib edilen 'tevhid' cemiyetleri üzerinde durmuştur. Onun bahis ettiği tevhidler, Bulgaristan Müslümanlarında anâne haline gelmiş merasimlerdir (bu tevhidlerin bir çeşidi olarak da 'Yetmiş Bin Tevhid' -ki bu Türkçe ta'biri de oralarda olduğu gibi kullanılmaktadır- keza sık sık tertib edilmektedir) ki, Bosna müslümanları arasında da halâ devam etmektedir. (Bugün dahi Bosna ve Yugoslavya'nın Müslümanlarla meskun diğer muntıkalarında Mevlid merasimi çok yaygındır. İki ayda bir çıkan Meşihat-ı İslâmiye organı olan 'Glasnik' ile İslam Din Görevlileri Cemiyeti -Cemiyet-i İlmiye- organı olan ve on beş günde bir çıkarılan 'Preporod' dergisinin hemen hemen her sayısında Mevlid törenlerine

37 Türkiye'de vefat etmiş, naşi ülkesine götürülerek defnedilmiştir.

mahsus resimli yazılar neşredilmektedir: hele yeni inşa edilen veya tamiri biten eski camilerin açılışı vesilesiyle Mevlid merasimi vazgeçilmez hale gelmiştir^[38]

KAŞGAR'LA BOSNA'NIN BULUŞMASI

Türkistan, Anadolu ve Balkanlar arasındaki kültürel alışverişin en dikkate değer buluşmalarından biri Kaşgarlı Seyyid Yakup'la ilgilidir. Kaşgar İmareti'nin elçisi olarak İstanbul'da bulunduğu yıllarda Kuşadalı'nın halifesi Bosnalı Tevfik Efendi'ye (öl. İstanbul 1866) intisab etmiş, böylece Türk dünyasının adeta doğu ucu ile batı ucu Osmanlı başkentinde bir araya gelmiştir. Klasik Türk musikîsinin en büyük temsilcilerinden Abdulkadir Töre'nin (öl. İstanbul. 1946) babası olan Kaşgarî (öl. Hindistan 1897) *Fusûsu'l-Hikem*'i ve Fahreddin Irakî'nin *Lemeât*'ını da şerh etmiştir.

Kaşgarî'nin şu rubâisi oğlu tarafından bestelenmiştir:

Yakub ki ne hangâh ehli ne deyr

Ne âlim-i vakfedir ne vakf-ı seyr

Hem fatiha hem hâtimesi cümlesi sen

Fethen bi'l-hayri vahtim bi'l-hayr^[39]

BİR BAŞKA İPEK YOLU

İpek yoluna paralel olarak coğrafyamızı bir baştan öbür başa fetheden gönül yolunun fatihlerine devam edelim mi? Halvetiyye'nin Hayâtiyye kolunun piri Mehmed Hayalî, Buharalı olup Ohri'de 1766 yılında vefat etmiştir. Aynı tarikatın Gülşeniyye kolunun piri Diyarbakırlı olup tasavvufî terbiyesini Tebriz'de Aydınlı Dede Ömer'in yanında tamamlamış dergâhını Kahire'de kurmuştur. Uşşakîyye kolunun piri Hüsameddin Uşşakî Buharalı olup Konya'da 1593'te vefat etmiş, İstanbul'da defnedilmiştir. Saraybosnalı Hasan Kâimî, tasavvufî terbiyesini Bosna, İstanbul ve Konya'da tamamladıktan sonra memleketinde kurduğu Hacı Sinan Tekkesi ile Eşrefî- Kadirî neşveyi dervişane terennüm etmiştir. Bugün adı geçen tekkede Eşrefoğlu'nun ilahileri halâ coşku ile okunmaktadır. Divan^[40] sahibi Kâimî Baba ise İzvornik tepelerinde huzur içinde hesap gününü beklemektedir. Amasyalı Gül Baba, Budin'dedir. Dimetokalı Balım Sultan Hacıbektaş'tadır. Mısırlı Muhammed

38 *Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercümelere*, Atatürk Ü. İİFD, Erzurum, 1976, sy. 1, s. 17. Okıç'ın bütün eserleri yayınlanmıştır.

39 S. N. Ergun, *Dini Musikî*, c.II/703

40 Mehmet Uğur Aydın, *Kaimi Divanı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Bursa, 2007 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Nuru'l-Arabî Usturumca'da, Dağistanlı Hüsameddin Rukkali İstanbul'da, İsmail Hakkı Bursevî'nin mürşidi Şumnulu Osman Fazlî Kıbrıs'ta, Malatyalı Niyazî-i Mısırî'in Limni'deki nöbeti devam etmektedir. Yemenli Hüseyin Çelebi, Gazzeli Ahmed Efendi, Mesnevihan Nakşî Kerkük'lü Mehmet Emin Efendi Bursa'dadır. Bursa tekkelerinde irşat ile görevlendirilmişlerdir.

SES VE TEL KUDRETİ

Osmanlı dünyasını tel ve ses kudretiyle birbirine bağlayan bir başka derviş de Mevlevî Mustafa İtrî Efendi'dir (öl.1712) Bayramlarda okunan o muhteşem eser "Tekbir" ve teravîh namazı kılınırken aralarda okunan "Salât-ı ümmiye"nin bestekârı olan İtrî, Halvetî dervişi olan diğer bir musikî dehası Hafız Post'tan (öl.1694) feyz almıştır.

Üsküplü Yahya Kemal Beyatlı 1940 da yazıp ömrünü Türk dünyasındaki tarihî eserleri korumaya vakfeden Rıfkı Melül Meriç'e (öl.1964) ithaf ettiği şiirine

*Büyük İtrî'ye eskiler derler
Bizim öz musikimizin piri
beytiyle başlamış
Musikisinde bir taraftan din
Bir taraftan bütün hayat akmış
Her taraftan Boğaz o şehriyin
Mavi Tunca'yla güre Fırat akmış*

xxxx

*O ki bir ihtişamlı dünyaya
Ses ve tel kudretiyle hakimdi
beytiyle devam etmişti.*

"Eski Musikî" başlıklı şiirinde ise İtrî Seyyid Nuh Hafız Post ve Dede Efendi'yi zikrederek vatanla musikî arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir:

*Bu neslin ortada dâhîcedir başardığı iş
Vatan nasıl karışır musikiyle göstermiş*

TENKİT

Yazımızı sonlandırmadan bir konuya daha temas etmekte yarar var. İslâm düşünce tarihinin önemli bir bölümünü meydana getiren tasavvufi hayat ve düşüncenin bazı yorum ve tespitleri tenkit edilmiştir. Aslında bu olması gereken bir şeydir. Çünkü insanların fikir ve yorumları her zaman doğruyu göstermez. Bazı kimselerin bu söylenen ve yazılanlara eleştirel bir gözle bakması ve usûlünce eleştirmesi gerekir. Yalnız bunun kolay bir şey olmadığı söylenmelidir. “Yanlış düzeltereğim” derken bir başka yanlışın kapısı aralanabilir. Atalar sözü yardımıyla söylenirse “kaş yaparken göz çıkarıl”abilir. Tenkitle tekfiri birbirine karıştırmadan yapılan soğukkanlı eleştiriler her zaman sistemlerin olgunlaşmasına yardım ederken gerginlikleri besleyen haset, cehalet ve taassup damarları ise tarih boyunca huzursuzluktan ve kindarlıktan başka hiçbir işe yaramamıştır.

Genel olarak medeniyetimizin tarihine soğukkanlı bakanlar ise bu çeşitliliğin musikîdeki makamlar gibi bir farklılığı meydana getirdiğini görebilmişlerdir. Bilindiği gibi makamdan makama geçişi temin eden ara taksimi de önemlidir. Dolayısıyla herkes kendi meşrebine göre yolunu katedecektir. Ama dini sadece kendi yorumundan ibaret görenlerin böyle bir ufkunun olması mümkün değildir. Adeta sekiz milyarı alabilecek olan bir yolu daracık bir patikaya dönüştürmektedir. Bu da toplumda lüzumsuz gerginliklere sebep olmaktadır.

Konumuzla ilgili münekkitle/eleştirmenleri üç grupta toplamak mümkündür.

1. Tekke mensupları
2. Medrese mensupları
3. Diğerleri

Yukarıda tasavvuf klasikleri olarak tanıtılan bütün eserlerde tasavvufi hayatın bazı terimlerine ve şahsiyetlerine yeri geldikçe eleştiriler yöneltilmiştir. Usûlünce yapılan söz konusu eleştiriler sistemin devamlılığını sağlamış daha sonra gelenleri önceden uyarmıştır. Bunların hepsini temsilen yaklaşık 1200 sene önce Ebu'l-Hasan Bûşencî'nin söylediği şu cümle nakledilebilir: “Önceleri tasavvufun adı yoktu (bu kelime kullanılmıyordu). Fakat hakikati vardı. Şimdi ise adı var hakikati yok”. Serrac'ın yaklaşık bin yıl önce kaleme aldığı Luma adlı eserinde de meslektaşlarına ciddi tenkitler vardır. Bu konuda Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf ve Tenkit* isimli kitabında muhtasar müfid bilgiler bulmak mümkündür.

Medrese mensuplarının bir diğer ifade ile zahir ulemasının tenkitleri ise dillere destandır. Bu kafilenin başını çeken alim de Harran doğumlu İbn Teymiye'dir. (öl. Şam, 1328) Onun özellikle İbn Arabî düşüncesine yönelttiği sert tenkitlere bir çok kişi cevap vermiştir. Konu ile ilgili son eser İsmail Fenni Ertuğrul'un *Vahdet-i vücud ve İbnü'l-Arabî* ^[41] adlı eseridir. Yöneltilen tenkitleri bir bir ele alarak cevaplandırmıştır.

Üçüncü gurup ile ne tekke ne de medreseyi tanıyan çağdaş araştırmacılar/ akademisyenler kastedilmektedir. Bunların bir kısmı eleştirinin hakkını verirken bir kısmı da "uzun menzilli atış"lara devam etmektedir. Bir kısmı tarafsızlığını korurken bir kısmı 677 sayılı kanunu haklı göstermek için "kırk dereden su" taşımaktadır. Bu arada gerçekler de çölde kaybolan ırmaklar gibi uçup gitmektedir.

NETİCE

Türk dünyasının son on asrını doğru değerlendirip, isabetli tahlil ve tenkidini yapabilmek için bilinmesi gereken anlayışlardan biri de tasavvufur, tasavvuf kültürüdür. Ahmed Yesevi ile Türk dünyasına giren tasavvuf, kişinin dinî-hissî-ruhî hayatıyla yakından ilgili olduğu için ferdin ve toplumun zihniyetini oluşturan ve yönlendiren mekanizmaların başında yer almaktadır.

Ortaasya'da tohumları atılan Yeseviye, Kübreviye, Halvetiye, Nakşibendiye, Ortadoğu'da günışığına çıkan Kadiriye, Sühreverdiye, Rifaiye, Sa'diye, Kuzey Afrikada Şazeliyye ve Bedeviyye, nihayet Orta Anadolu'da oluşan Bektaşîye, Mevlevîye ve Bayramîye ile Türklerin din ve dünya hayatı arasında zaman içinde kopmaz bir bağ kurulmuştur.

Karahanlılar, Selçuklular, Eyyubîler, Memlûklülere ve Osmanlılarla Buha- ra'dan Bursa ve Bosna üçgenine ulaşan bu mesaj medeniyetimizin "olmazsa olmaz" üç damarını da değişik oranlarda beslemiştir: İlim, fikir, sanat. Söz konusu üçgen Kaşgar, Kahire, Kazan; Herat, Hama, Hersek veya Mezar-ı Şerif, Kudus-i Şerif ve Üsküp olarak da ele alınsa mesele değişmez.

1000 yıldan beri tasavvufu haşır neşir olan Türk dünyası bu beraberliğini "var" oldukça sürdüreceğe benzemektedir.

DÜA

Yazımıza Bosna'yı temsilen Üsküplü şairimiz Yahya Kemal'in mısralarıyla başladık. Tacikistanlı Hazin'nin *Cevâhiru'l-ebâr min emvâci'l-bihâr* adıyla XVII. yüzyılda kaleme alınan ve Osmanlı sultanına takdim edilen eserinde o günün seci'li Türkçesiyle yalvarıp yakaran bir dervişin düa metniyle neticlendiriyoruz:

İlahî..

Cümle mahlukat üzre sensin Hâlik u Ma'bûd
 Ve bircesinin kudretun birle olur makbûl u merdûd
 Cümle âlem senun meşiyetünde durur ma'dûm u mevcud
 Ey Ma'bûd v'ey mescûd v'ey Vâcibu'l-vücûd
 Âriflerine murâd u maksûdın virgil
 Ya Vedûd ya Vedûd ya Vedûd

İlahî, beni kendüme koma ki yarmaz oluram
 İlahî, 'Rabbi zidni ilmen' kârhanesinden faide vir
 Yahud 'Ene celîsu men zekerenî' şarabhanesinden maîde vir
 İlahî, ilimsiz amel divanelikdür
 Ve amelsiz ilim bigânelikdür
 İlahî, virgil ilim amel birle
 Hırs vermegil emel birle
 İlahî, kulların arasında hakîrem
 Ve ârifler arasında fakîrem
 İlahî, marifet virdün mahabbet vir
 Meskenet verdün meserret vir
 İlahî, muvafıktan fûnûn virdün
 Maariften cünûn vir
 Laklaka-i lisân virdün
 Cezbe-i cân vir..

İlahî, her ne kim benden bana gelse, estağfurullah
 Yine Sen'den bana gelse, elhamdulillah

İlahî, âşık kullarun arasında bende hâsu'l-hâs
 Eger hançer-i aşkun katl eylese vaslun durur kısas
 İlahî, kulun ittiklerinden peşîman
 Lakin ezeldeki hükmünde ne dermân
 İlahî , Sen'den niçün korkmayayım ki hâzırsın
 Ve niçün utanmayayım ki nâzırsın
 Muradımı muhassıl kılğıl ki Kâdir'sin
 Düşmenlerümi makhûr kılğıl ki Kâhir'sin
 İlahî, eger oda göndersen takatum yok
 Ve eger terazuda tartsan taatım yok
 İlahî, ittüklerüme baksam havf çirki içinde esirem
 Ve eger Senün fazluna baksam reca bisatında emirem
 İlahî, bazı urefa aşkundan vâlih u hayran
 Bazısı dir 'subhanî ma a'zama şanı'
 İlahî, aşkun virdün vasl vir
 Fer' virdün asl vir
 İlahî...
 İlahî...

KAYNAKLAR

- Ahmed Yesevî (1993) *Divan*, Nşr. Hayati Bice, Ankara.
- AYVERDİ E. Hakkı (1966) *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul.
- Cami Molla (1289) *Nefehatü'l-üns*, Çev. Lamii Çelebi, İstanbul.
- ERGUN S. Nüzhet (1942/1943) *Dinî Musıkî*, C. I-II, İstanbul.
- ERSOY Mehmet Akif (1996) *Safahat*, Nşr. C. Kurnaz ve ark., Ankara.
- GÖLPINARLI A. (1955) *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İUİFM., C.XI.
- Hucvirî (1982) *Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, Çev. S. Uludağ, İstanbul.
- İNAN Abdulkadir (1968) "Sibiryada İslamiyetin Yayılışı", *N. Lugal Armağanı*, Ankara.
- İsmail Hakkı Bursevî (1294) *Ferahu'r-ruh*, İstanbul.

- KARA Mustafa (2011) *Bursada Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul.
- KILIÇ M. Erol, *Fusûsu'l-Hikem / Fütühâtu'l-Mekkiyye*, maddeleri. DİA, c.XIII.
- KÖPRÜLÜ Fuat (1966) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- KUNTER H. Baki (1965) "Tarsustaki Türkistan Zaviyelerinin Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, sy. 6.
- KURNAZ Cemal (1997) *Anadolu'da Ortaasyalı Şairler*, Ankara.
- Mehmet Tahir (1333) *Osmanlı Müellifleri I*, İstanbul.
- Necmeddin Kübra (1981) *Tasavvufî Hayat*, Çev. M. Kara, İstanbul.
- OKUYAN Mehmet (2001) *Necmeddin Daye*, İstanbul.
- TOPÇU Nurettin (1999) *İslam ve İnsan-Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul.
- TURAN Osman (1971) *Selçuklular Ve İslamiyet*, İstanbul.
- ŞAHİNOĞLU Nazif, *Mesnevî*, TDEA. c.VI.

BURSA'DA YAZILAN ŞAHESER: SÜLEYMAN ÇELEBİ VE VESÎLETÜ'N-NECÂT

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ •

Süleyman Çelebi bu topraklarda yetişmiş büyük ruhlardan birisidir. O yüzden olsa gerek, milli şairimiz, “Yetişilmez ki: Süleyman Dede yükseklerde!” diyor. Evet, o bilge şahsiyet yükseklerde, çok yükseklerde. Nitekim onun nefesiyle musikiden şiire büyük bir gelenek hayat bulmuştur. Tasavvuf musikisi, dini musiki yahut cami musikisi; Süleyman Çelebi'nin eserinin sese ve ahenge bürünmesinin tabii neticesi ortaya çıkan büyük bir gelenektir. Bu gelenek, zamanla Mevlevî ayinlerine de hayat verecek ve klasik musikimiz bu vadede büyük bir kaynağa ulaşacaktır. Keza, Süleyman Çelebi gibi yazmak; hem sade, anlaşılır ve Türkçe, hem de derin ve tesirli bir anlam dünyasına tekabül eden ahenkli söyleyişi taklit ve tanzir etmek... Pek çok şair bu uğurda eserler telif etmek istedi. Böylece edebiyat tarihimiz içinde bir mevlid yazma geleneği ortaya çıktı. Mevlid türünden başka, na't, hilye, mirâciye, mucizâtu'n-nebi gibi türlerde de Süleyman Çelebi'nin izini takip edenler oldu. Bu bakımdan o, kurucu şahsiyettir.

Musikiyle buluşan metin, manaya nüfuz eden ve okudu metnin ağırlığını fark eden mevlidhanın sesinde hem Muhammedî hakikat etrafında düşündürdü, hem de vecde ve huzura erdirdi. Mevlid ruhumuzu aydınlatan ve içimizi ısıtan bir kandildi. Bitmeyen, tükenmeyen bir kandil... Bu kandilin etrafında cem oldu millet, Mevlid Alayları kuruldu, saray ve halk aynı duygu etrafında toplanarak şenlikler yaptılar. Gönül şenlenmeli ki, manaya, birliğe ve dirliğe erilsin. Gönüller şenlendi; Süleyman Çelebi, birlik ve dirlik vesilesi oldu. Onun kurduğu bu şenliğe katkı olsun diye, hayır sahipleri Mevlid vakıfları kurdular; fakir fukarayı Mevlid metni etrafında toparlayıp yedirdiler içirdiler, gönüllerini şenlendirdiler.

Kimdir bu büyük ruh?

Süleyman Çelebi, Bursa Ulucami'nin imamıdır. Burada yazdığı *Vesiletü'n-necât* yahut halkın isimlendirmesiyle *Mevlid* adlı eseriyle tanınmıştır. Karinelere bakılırsa, 1351 yılında Bursa'da doğmuş ve 1422 yılında yine burada vefat etmiştir.

Süleyman Çelebi, Orhan (1281-1362), Murâd-ı Hüdâvendigâr (1326-1389), Yıldırım Bayezid (1360-1403), Emir Süleymân (1375-1420), Musa Çelebi (1388-1413) ve Çelebi Mehmet (1382-1421) dönemlerini idrak etmiş ve Sultan Murad (1404-1451)'in saltanatının ilk yılına erişmiştir. Bu isimler, kronolojik çerçevede düşünüldüğünde, Osmanlı'nın kuruluşundan gelişimine kadar olan dönemi işaret eder. Dönemin en belirgin özelliği, Emir Süleyman ve Çelebi Mehmet devirlerindeki *fetret dönemi* dikkate alınmaz ise, bir derlenip toparlanma, fetih ve devlet kurumlarının oluşması fikrini vermektedir. Mamafih dönem, Hacı Bayram-ı Velî'nin ifadesiyle, "Taş u toprak arasında yapıлма/yaılanma" dönemidir; *Mevlid* ise, tam da bu *yaılanma döneminin* eseridir.

Süleyman Çelebi köklü bir aileye mensuptur. Dedesi *Fusûs şârihi* olarak bilinen Şeyh Mahmut'tur. Sultan Orhan, döneminin âlimlerinden olan Şeyh Mahmut'un adına İznik'te bir medrese inşa ettirdiği bazı tezkire tarzı kaynaklarda geçiyor. Fakat bu bilgiyi teyit edecek imkânlardan şuan için mahrumuz. Keza yine Şeyh Mahmud'un Osman Gazi'nin kayın biraderi olduğu da rivayet edilmektedir. Merhum Kâzım Baykal, her hangi bir kaynak göstermeden Şeyh Mahmud'un, Osman Gazi'nin kayın pederi de olan ünlü sufi Şeyh Edebâlî'nin oğlu olduğunu ileri sürer. Keza Şeyh Mahmud'un devleti kuran aile ile yakın olduğu, hatta kız kardeşinin Orhan Gazi'nin eşi olduğu da söylenir.

İsmail Belig'e bakılırsa, Şeyh Mahmud "*bilâd-ı Rûma cümleden evvel neşr-i şîr-i âb-dâr*" eden kişidir. Gelibolulu Âlî, çelebinin ceddinin şiirle şöhret bulmadığını ve bu sebepten de bir mahlas ihtiyar etmediğini söyledikten sonra, bazen meramını şiirle ifade etme çabasında olduğunu, yeri geldiğinde gazel dahi söylediğini ifade eder. Lakin elimizde ondan geride kalan ne bir divan ne de şiir hakkında değerlendirme yapabileceğimiz birkaç şiir vardır. Belki burada ona atfedilen şu beyti zikretmek mümkündür:

Velâyet gösterip suya seccâde salmışsın

Yakasın Rumelinin dest-i takvâ ile almışsın

Bu beyit, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişini tebrik sadedinde yazılmıştır. Bundan başka bir değerlendirme yapma imkânına sahip değiliz... Her halükârda, Şeyh Mahmud'un dönemi içerisinde anılan âlim bir zat olduğu görülmektedir.

Süleyman Çelebi'nin babası hakkında iki ayrı isim zikredilir. Bunlardan ilki, Latîfî'nin beyanına göre, dönemin ünlü devlet adamlarından İvaz Paşa'dır. Latîfî bununla da kalmaz, Edirne şairlerinden olan Atâyî'nin, Çelebi'nin kardeşi olduğunu kaydeder. Ancak müdekkik tarihçiliği ile öne çıkan Gelibolulu Âlî, Latîfî'nin verdiği bu bilgiyi eleştirerek, kronolojik olarak bunun mümkün olamayacağına işaret eder. Daha sonraki araştırmacılar da Âlî'nin verdiği bilgiyi kabullenmişlerdir. Bununla birlikte Hüseyin Vassaf, konuya ilişkin her hangi bir tartışma yapmadan, Latîfî'nin verdiği bilgileri olduğu gibi aktarır.

Şurası kesindir ki, Çelebi'nin babası Şeyh Mahmud'un hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadığımız oğlu Ahmet Paşa'dır. Muhtemelen Ahmet Paşa, dönemin devlet adamlarından birisidir. Hatta Kâzım Baykal'a göre, Orhan Gazi'nin vezirlerindedir.

Süleyman Çelebi, böylesine asil bir aileden gelmektedir. Kaynaklar kısaca bunlara temas eder; bununla birlikte nerede, hangi medresede ve kimden ders aldığı meçhuldür. Belîğ, "*dest-yârî-i feyz-i Hüdâ-dâd ile tahsil-i fazl u irfân*" ettiğini söyler. Dest-yâr, bildiğimiz gibi, yardımcı anlamına gelir. Bu kelimenin, acaba Selçuklu döneminde kullanılan *atabey* kavramı yahut Osmanlı'nın *nedim* kavramıyla bir ilgisi var mı? Belîğ, asil bir aileden geliyor olması hasebiyle şairimizin her halde özel hocalardan ders aldığını söylemiş olmalıdır. Nitekim onun gerek çelebi olarak nitelendirilmesinde gerekse de işgal ettiği görevler nitelikli bir eğitimden geçtiğine işaret eder. Zaten geride kalan yegâne eseri *Vesiletü'n-necât* da bu kanaatimizi tevsik eder.

Süleyman Çelebi gençliğinde hangi görevlerde bulunmuştur? Neler yapmıştır? Bunları da bilmiyoruz. Yalnız, onun erken yaşlarda hükümdar ailesiyle ilişkiye geçtiğini görüyoruz. Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'la "*hem-meşreb*" olduğu bazen onun sohbet ve eğlence (bezm) halkasına dâhil olduğu rivayet edilir. Bu ilişki sadece bir musahiplik seviyesinde olmasa gerekir; musahiplikle birlikte başka bir görevde bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim daha sonra Yıldırım Bayezid'in *Divân-ı humâyun imâmlığına* getirildiği bilinmektedir. Bilahare Ulucami'nin inşası tamamlanınca imamlık görevi buraya tahsis edilmiştir.

Bazı kaynaklar, Süleyman Çelebi'yi Süleyman Dede diye anarlar. Bunun sebebi, onun dervişliğidir. Nitekim Süleyman Dede'nin Bursa'nın çobanyıldızı olan Emir Sultan'ın sohbet halkasında bulunduğu ve burada iç aydınlığına erdiği de biliniyor. Emir Sultan yeni bir yol tesis etmemiş, Necmeddin-i Kübrâ (ö. 618)'nin oluşturduğu irfânî geleneğin izini süren bir Kübrevî olarak kabul edilmiştir. Hüseyin Vassaf, şairimizin “*efâdül-ı fuzalâdan ve erbâb-ı aşktan*” olduğunu beyandan sonra, onun Emir Sultân'ın “*berekât-ı hüsn-i nazar u terbiyet ile perverde*” olduğunu ifade eder. Hatta konuyu biraz daha tahkim etmek sadedinde, Emir Sultan “*hülefâsı meyanında ismi şerifleri mezkûrdur*” da der.

Vesiletü'n-necât'taki tasavvufî tabir ve bakış göz önünde bulundurulduğunda, şairin irfânî muhit içerisinde bulunduğu şüphe yoktur. Ancak dedesinin *Fusûs* şarihi olarak gösterilmesi de nazari dikkate alınır, onun daha çocuk yaşta tasavvuf kültürüne aşina olduğu ileri sürülebilir. Ama Vassaf'ın verdiği bilgileri de yabana atmamak gerektir. Zira onun Emir Sultan'ın delaletiyle Ulucamii imamlığına getirildiği de rivayet edilir.

Hakkındaki kayıtlara ve düşürülen “*Râhat-ı ervâh*” tarihine bakılırsa, 825 (1421-2)'de vefat etmiştir. Çekirge yolundaki Dağınık Serviler Mezarlığı'nda Yoğurtlu Baba Dergâhı yakınında sırlanmıştır.

Eserine dair notlar

Süleyman Çelebi'yi anmamıza sebep olan, elbette sadece “imamlığı” ve “bilgeligi” değildir; onu daha çok, edebiyat tarihimizin ilklerinden olan *Mevlid*'i dolayısıyla anıyoruz. Burada şu soruyu yöneltmekte yarar vardır: *Vesiletü'n-necât* mevlit türünün ilk eseri midir? Yapılan çalışmalarda *mevlid türünde* müstakil olarak ilk yazılan eserin, *Vesiletü'n-necât* olduğu görülmektedir. Fakat Süleyman Çelebi'yle aynı dönemde yaşadığı bilinen Ahmedî (ö.1412)'nin Bursa'da, *Vesiletü'n-necât*'tan iki yıl önce yazdığı İskender-nâme'ye dâhil edilen muhtasar bir mevlid yazdığını da biliyoruz. Keza bir dönem Bursa'da da yaşamış olan Arap şairi İbnü'l-Cezerî (ö.1429)'nin yazdığı *el-Mevlidü'l-Kebîr*'i de hatırlamakta yarar vardır. Kuvvetle muhtemeldir ki, Çelebi, hem Ahmedî ile hem de İbnü'l-Cezerî ile görüşmüş yahut eserlerini tetkik etme fırsatı bulmuştur. Her ne kadar evvelki tecrübelerden yararlanmış ve geleneğin izinde gidilmiş olsa da, *Vesiletü'n-necât* Hz. Peygamber'in doğumu ve bu süreçte yaşanan olağanüstü hadiseler, bilhassa mîrac hadisesi gibi mucizeleri ve ölümünü konu edinen ilk mevlid olma özelliğine sahiptir.

Peki, *Mevlid* neden yazıldı? Rivayet o ki... Bu eserin yazılmasına sebep olan hadise de Ulucami'de cereyan etmiştir. Şöyle ki, İranlı bir vaiz kürsüden Bakara sûresinin 285. ayetini tefsir eden bir sohbet yapıyormuş. Bu ayette, “Onun elçilerinden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz!” buyrulmaktadır... Bu ifade, Peygamberin ve müminlerin ağzından verilmektedir. Yani, müminler peygamberler arasında ayırım yapmazlar. Peygamberlere imanın temel ilkesi de budur.

İranlı vaiz, bu ayeti tefsir ederken, “Ben Muhammed Mustafa’yı İsâ Peygamber’den –Allah’ın salât ve selâmı ikisine olsun- üstün tutmam” demiş. Bunu duyan Arap asıllı, bir bilge ve âlim kişi gayrete gelip İranlı vaizi ilzam etmiştir. Zira aynı sürenin 253. ayetinde, “İşte, o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan kimine konuştu, kimini de derecelerle yükseltti...” buyrulmaktadır. Bakara 285’te “Peygamberler arasında fark yoktur” buyrulmasından maksat, resullük ve nebilik hususunda bir farkın olmadığıdır; yoksa fazilet açısından değildir... Böyle izah etmiş Arap asıllı bilge âlim.

Ulucami’de, İslam’ın bu beşinci kutsal makamında ortaya çıkan tartışmaya ahali de dâhil olmuş ve İranlı vaizden yana tavır almışlardır... Derken mesele büyümüş, Arap âlim, Arabistan, Mısır ve Halep ulemasından alınan fetvalarla İranlı vaizi ilzam etmiş, hatta rivayetlere bakılırsa, katline bile hükmettirmiştir. İlmi bir mübahasenin geldiği nokta Süleyman Çelebi’yi ziyadesiyle üzmüş olmalıdır. O sebepten hemen oracıkta şu beş beyitleri yazmıştır:

*Ölmeyüp İsâ göğe bulduğu yol
Ümmetinden olmak için idi ol*

*Hem dahi Mûsâ elindeki asâ
Oldı anun izzetine ejdehâ*

*Ceddi olduğüün anun ol Halîl
Nârı cennet kıldı ana ol Celîl*

*Cümle anun dostlugına adına
Bunca izzet oldı ol ecdâdına*

*Çok temennâ kıldılar Hak'dan bular
Kim Muhammed ümmetinden olalar*

Hız. Peygamber, ulu'l-azm peygamberlere verilen mucizelerin ve izzetin sebebidir. Evet, onlar birer elçidir, resuldür; lakin sahip oldukları bütün manevi hâl, ilim ve itibarın kaynağı Hız. Peygamber'dir. Onlar bu yüceliklere Hız. Peygamber'in dostluğu sebebiyle ulaştılar... O sebepten de Muhammed ümmetinden olmak için çok niyazda bulundular. Neden? Çünkü Hız. Peygamberle ed-dîn olan İslam tamamlanmıştır.

*Gerçi kim bunlar dahi mürseldürür
Lîk Ahmed ekmele ü efdâldurur*

Evet, *Mevlid*'in yazılışına dair böyle bir rivayet anlatılır... Ama meseleye başka açılardan da bakmak gerek. Her şeyden önce şunu belirtelim: Eser, dönemine ayna tutar. Diğer bir ifadeyle, sanatkâr, döneminin sosyal ve kültürel tarihi içinde eser verir. Bu temel yaklaşımdan hareketle, döneminin siyasi ve sosyal tarihini dikkate alarak, metni okumak icabeder. Dolayısıyla öncelikle *Mevlid*'in nasıl bir dönemde yazıldığını hatırlamak lazım?

Mevlid, Fetret döneminde, Ankara Savaşı'ndan takriben yedi yıl sonra yazılmış. Fetret dönemi, Yıldırım'ın çocukları arasında cereyan eden taht mücadelelerini hatırlatır. Sultanın küçük oğlu Kasım dışında, Emir Süleyman, İsa Çelebi, Musa Çelebi, Mustafa Çelebi ve Mehmed Çelebi bu mücadele içerisinde karşılıklı savaşmışlardır. Akıncı beyleri ve muktedir ailelerin de işin içine girmesiyle, hatta bazı beyliklerin ve Bizans'ın da olaya müdahil olmasıyla, bütün bir Osmanlı coğrafyası trajik olaylara sahne olmuştur. Bu gibi zamanlarda bazı fırsatçıların dini ilkelerden hareketle kurtarıcı fikrini kalabalıklara sundukları görülür. Nitekim bu dönemde de olan budur: *Mehdilik* ve *Mesihlik* fikri konuşulmuş. Hatta bununla da kalınmayıp, gayr-i Müslim tebayı da etkilemek amacıyla, *Hub Mesihlik* (İsa severlik) akımının olduğu görülmektedir. Muhtemeldir ki, Ulucami'de konuşan İranlı vaiz, İsa severlik akımının tesiri altındadır.

İranlı vaizi bilmiyoruz; ama Musa Çelebi'nin kazaskeriyken Mehmet Çelebi'ye esir düşen Şeyh Bedreddin (ö. 1416)'in dervişleri mehdilik iddiasını dillendirmişler ve bir isyana sebebiyet vermişlerdi. Şeyh Bedreddin, her şeyden önce iyi bir fakih, muktedir bir âlimdir; lakin kendisi olmasa bile, ileri gelen müritleri tarafından mehdi ilan edilmekten kurtulamamıştır. Aynı dönemlerde İran'da Fazlullah Hurûfî (ö.1394) de kendisinin velayet yolunun

son noktası (hatmü'l-evliya) ve mehdi olduğunu ileri sürmüştür. Dönem, gerek siyasi boşluk ve fetret sebebiyle Anadolu'da, gerekse diğer İslam coğrafyasında arayışlar dönemidir. Bazı mihraklar ve kişilerin bu arayışları fırsata çevirip, halkın dini inanç ve düşüncesini istismar etmesi ihtimal dâhilindedir.

Ulucami'nin bilge imamı, sadece rivayet edilen bir tartışmadan hareketle değil, aynı zaman da ortaya çıkan kurtarıcı fikirleri dikkate alarak bu eserini yazmıştır. Nitekim eserin daha adında şairin bu niyetini sezme mümkündür: *Vesiletü'n-necât...* Kurtuluş vesilesi. Neden kurtuluş? İçine düşülen fetretten kurtuluş! Ona göre fetret, Hz. Peygamber'in manevi şahsiyetine, Kur'an, Sünnet ve dinine bağlanmakla aşılacaktır. Bu bakımdan *Vesiletü'n-necât*, müminlerin Hz. Peygamber'e olan bağlılıklarını (biat) yenileyen ve kuvvetlendiren bir metindir. Dolayısıyla burada üzerinde durulan Hakikat-i Muhammedî ve Nûr-ı Muhammedî meselesinin temel saiki, varlığın merkezine Hz. Peygamber'i koyarak bir varlık anlayışı ve bir dünya tasavvuruna ulaşma çabasıdır. Süleyman Çelebi bu derin felsefi mülahazayı sehl-i mümteni üslûbuyla yeniden dile getiren bir mütefekkindir.

*Ger Muhammed gelmese sen şunu bil
Ne kulak işidüben söylerdi dil*

*Ger Muhammed'den şefâat olmasa
Deng-i küfrün zulmetini kim basa*

*Ol Muhammed'den açıldı dînümüz
İslâm içre dîn ile îmânumuz*

Nasıl da sesleniyor? O acıyı, o fetreti yaşayan insana... İnsanı kendi benliğiyle kavırıyor, kendi organlarını, kendi bedenini düşünmesini salık veriyor ve diyor ki: Eğer Hz. Muhammed gelmeseydi, ne kulağın işitirdi, ne de dilin söylerdi. İşitmemizin de söylememizin de kaynağı, Hz. Muhammed'dir. Bu kargaşaya, kafa karışıklığına hacet yok; bizim bir birimizle alaka kurmamız, konuşup, dinlememiz, anlaşmamız, diyaloga geçmemiz ve böylece huzurlu bir toplum kurmamızın esaslarını bize öğreten el-Muallim olan Hz. Peygamber'dir. Şu halde, hangi kurtarıcıyı arıyorsun? Küfrün zulmetini giderecek yegâne iksir, Hz. Peygamber'in şefaattir. Dolayısıyla sana düşen şudur: Onun yolunda olmak!

Burada tabii bir husus dikkatimizi çekiyor, o da şudur: Bazı rivayetlere bakılacak olur ise, bu eseri şairin yazmasını bizzat Emir Sultan istemiştir. *Mevlid*, Emir Buhari'nin talebiyle yazılmış, huzurunda okunmuş, kendisi de okumuş, pek beğenmiş... Derler ki, *Mevlid*'in kısa zamanda tanınmasında, popüler kültürü besleyen bir eser halini almasında Emir Sultan Hazretlerinin himmeti çoktur. O, birçok kez huzurunda okutup, huşu içinde dinlemiş ve okunmasını teşvik etmiştir. Bütün bunlar birer rivayettir; bunu biliyoruz. Ama şunu da biliyoruz: Emir Sultan'ın hülefâsı arasında zikredilen Yahyâ b. Bahşî (ö. 1436) da *Mevlid-i Nebî* adıyla bir eser telif etmiştir. Bu Emir Sultan'ın, muhitinde bulunan ehil kişileri mevlit yazmaya teşvik ettiğine işaret eder.

Şehir, zaman ve insan

Süleyman Çelebi Bursa'da yaşamış ve eserini burada telif etmiştir. Bursa kuruluş döneminde, fakihlerin nüfuzu altında kurumsallaşan Kayseri ve Konya gibi şehirlerden farklı olarak sufi merkezli bir şehirdir. Daha ilk dönemlerde Abdal Musa, Geyikli Baba ve Abdal Kumral gibi irfânî/bâtîni yönü ağır basan şahsiyetlerin fetih hareketinde ve ihtida faaliyetlerindeki katkılarına paralel olarak adlarına zaviyelerin yapılması, diğer sufilerin de buraya ilgi duymasına imkân vermiştir. Zamanla devlet sistem olarak kurumlarıyla oturmaya başlayınca, şehir de bu gelişmeye paralel olarak yeni eğitim ve öğretim kurumları inşa edilmeye başlanmış, böylece şehrin kültür ve sosyal hayatı müteşerri bir mahiyet de kazanmıştır.

Bursa'da, yapılanma döneminin siyasi hareketliliğine paralel olarak, daha ilk dönemlerden itibaren, Semerkant, İran, Mısır, Suriye, Buhara ve Bağdat gibi merkezlerle kültür ve ticaret hattının kurulduğuna tanık oluyoruz. Bu ilişkiler, zamanla pek çok ilim ve irfan sahibi zevatın buralara ilgi duymasını ve bazılarının gelip buralara yerleşmesini hazırlamıştır. Bu göçler, cami, tekke, zaviye ve medrese gibi dini ve sivil mimarinin de gelişmesiyle Evliya Çelebi'nin nitelediği gibi, Bursa'yı "ruhaniyetli şehir" haline dönüştürmüştür.

Gerçekten de Bursa camileri, medreseleri, tekke ve zaviyeleriyle ruhaniyetli bir şehirdir. Medreseyle tekkenin ilişkisi, bilhassa kuruluş döneminde çok sıcaktır. Keza tekkeler ve zaviyeler arasında bir kısım dar görüşlü kimselerin mutaassıp bakışları ve post kavgaları olsa da genellikle tesamühe dayalı ilişki hâkim olmuştur. Mesela Erguvan Bayramı örneğinde de olduğu gibi, farklı meşreplerden beslenen sufiler çeşitli vesilelerle karşılıklı ziyaretler yaparak zengin bakış açıları ve hislerin toplanmasına imkân vermiştir. İşte *Vesiletü'n-necât* böyle dışarıya açılımı olan bu ruhânî şehirde yazılmıştır.

Keçecizade Fuat Paşa'nın dediği gibi "Osmanlı tarihinin dibâcesi" olan Bursa'daki en önemli gelişme, Yıldırım Bayezid dönemine rastlar. Bayezid'in Niğbolu zaferi sonrasında 802/1239'da inşa ettirdiği Ulucami, günümüze değin şehrin kalbi olmuştur... Kastamonulu Latîfî'nin *Tezkire*'de naklettiğine göre, *Vesiletü'n-necat*'in yazılmasına sebep olan hadise de burada cereyan etmiştir. Bilindiği gibi Ankara bozgunu (1402) sonrası araya giren fetret döneminden Timur orduları şehre girip bu ulu mabedi tahrip etmişlerse de, bundan yedi yıl sonra, 812/1409'da *Vesiletü'n-necat* yine burada, Ulucami'nin huzur bahşeden şadırvanının başında yazılmıştır.

İlim, sanat ve edebiyat bir süreç işidir... Sözü ve manayı demlemek için zaman gerekir. Nitekim *Mevlid*'in de hemen ortaya çıkmadığını biliyoruz. Bu şaheser hayat buluncaya değin, başta Yunus Emre'miz olmak üzere, *Siyer-i Nebî* şairi Mustafa Darir, *Mantıku't-tayr* mütercimi ve müellifi Gülşehrî ve *Garib-Nâme* sahibi Âşık Paşa gibi şairlerin Türkçeyi şiir dili haline getirdiklerini ve estetik zeminden taviz vermeden dini-tasavvufî düşünceyi işlediklerine tanık oluyoruz. Süleyman Çelebi, eserini telif ederken, bu geleneğin izini sürmüştür.

Elimizdeki kaynaklar eserin yazıldığı dönemde Bursa'da yaşayan ve eser veren şairleri bütünüyle ele vermez. Mesela Gelibolulu Âlî, dönemin şairleri arasında Süleyman Çelebi'den başka Niyâzî, Ahmedî, Hamza, Ahmed-i Dâî, Ezherî, Cemîlî, Zihnî, Şeyhî ve Kemâl-i Halvetî'den bahis açar. Bu şairlerin bir kısmı sonradan Osmanlı'ya intisap etmiştir. Bilhassa Germiyanlı Beyliğin devlet sınırları dâhiline katılmasıyla birlikte, Bursa'nın Türk şiiri açısından bir merkez halini aldığı söylenebilir. Fakat Süleyman Çelebi'den hemen sonra Bursa'da Geyikli Medresenin de kurucusu olan Veliyüddinzade Ahmet Paşa'nın (ö. 1496) Türk şiirinin en önemli örneklerini verdiği düşünülürse, burada yetkin ve olgunlaşmış bir edebi hayatın olduğu açıktır. Nitekim hemen daha sonraki dönemlerde Lâmî Çelebi (ö. 1532) gibi şairlerin yetişmesi, Bursa'da güçlü bir edebiyat ve sanat damarının daha başlangıçtan beri inşa edildiğine işarettir.

Süleyman Çelebi, içinde yaşadığı aile, muhit ve şehir dikkate alınırca, yaşadığı dönemin siyasi sosyal hadiselerini bilgece tahlil eden ve bunları şiir formatı içinde dile getiren bir mütefekkir şairdir. Ancak mütefekkirlik yönünü şiir dili içinde, tıpkı Yunus Emre gibi, sehl-i mümteni tarzıyla sırlamayı da bilmiştir. Bilindiği gibi, sehl-i mümteni, en zor, en anlaşılması güç konuyu, en kolay ve en anlaşılır bir sadelik içinde ifade etmektir. Bu itibarla Ziya Paşa'nın *Harabat Mukaddimesi*'nde *Vesiletü'n-necat*'i *tavsif sadedinde dile getir-*

diği, “baştanbaşa sehl-i mmtenidir” ifadesi hakikati ifadeden başka bir Şey değildir. Zira sehl-i mmten, sanatkrın yüceliğine işaret eden bir husustur... Her okuyan bir Şeyler anlar, hatta anlamakla kalmaz bir benzerini yazmaya da çalışır. Lakin hakikatte bu metinler çok zor, çok girifttir. Öyle kolay kolay da aşılacak değildir. Nitekim altı yüz yıldır pek çok Şair *mevlid* yazar; lakin *Vesiletn-necat*’a erişmek ne mümkün! Yine Ziya Paşa’nın ifadesiyle,

*Dört yüz seneden beri efdl
Bir söz demedi ana mmasil*

dört yüz senedir, büyük sanat adamları, Şairler, alimler ve bilgeler uğraşıp durdular ve bunca metin ortaya çıkardılar, ama onun bir benzerini syleyemediler. Ziya Paşa dört yüz yıl diyor... Biz Şimdi altı yüz yıldır diyoruz. Evet, tam altı yüz yıldır onun bir benzeri yazılmak istendi. Mesela günümüzde de Alvar İmamı Muhammed Lütfi, Sivaslı İhramcızde İsmail Hakkı ve Bursalı Mehmed Şemseddin Ulusoy mevlid yazdılar; ama Ulucami’de mverdan kopup gelen, belki o Őadırvanın üstündeki açık kubbeden yağan söz ve mana yağmurunun bir benzerine ulaşılamadı.

KAYNAKLAR

- ATEŞ Ahmet (1954) *Süleyman Çelebi Vesiletn-necat-Mevlid*, Ankara.
- BAYKAL Kâzım (1999) *Süleyman elebi ve Mevlid*, Haz. K. Atlansoy, Bursa.
- Bir Kutlu Doğum Şaheseri Mevlid ve Süleyman Çelebi* (2010) Ed. B. Kemikli-O. etin, Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, II*, Haz. C. Kurnaz-M. Tatçı
- Cabbarzde Mehmed rif Bey (2011) *Mevlid Şerhi: İzhu’l-Merm Al-Vildeti Seyyidi’l-Enm*, Haz. O. Yılmaz, İstanbül.
- Hüseyin Vassaf (1999) *Mevlid: Süleyman elebi ve Vesiletn-Necat*, Haz. C. Kurnaz-M. Tatçı, Ankara.
- Hüseyin Vassaf (2006) *Gülzâr-ı Aşk*, Haz. M. Tatçı-M. Yıldız-K. stner, İstanbül.
- Hüseyin Vassaf (2006) *Sefne-i Evliyâ I*, Haz. A. Yılmaz-M. Akkuş, İstanbül.
- İsmail Beliğ (1302) *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa.
- KEMİKLİ Bilal (2012) “Ulucami’de Doğan Şaheser Mevlid ve Süleyman Çelebi”, *Bursa Ulucami*, Ed. Bilal Kemikli, Bursa, s.177-179.

KEMİKLİ Bilal (2009) “Ulucami’nin Bilge İmamı Süleyman Çelebi”, *Bursa’nın Kalbi Ulucami*, Ed. M. Kara-B. Kemikli, İstanbul, s.105-109.

KÖKSAL M. Fatih (2011) *Mevlid-nâme*, Ankara.

Kühü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı (1994) Haz. M. İsen, Ankara, s. 101-102.

Latîfî Tezkiresi (1990) Haz. M. İsen, Ankara.

Süleyman Çelebi ve Mevlid: Yazılışı-Yayılışı ve Etkileri (2007) Ed. M. Kara-B. Kemikli, Bursa.

Süleyman Çelebi (1992) *Mevlid*, Haz. N. Pekolcay, İstanbul.

Süleyman Çelebi (1966) *Mevlid-i Şerif*, Haz. V. Mahir Kocatürk, İstanbul.

Süleyman Çelebi (2008) *Vesiletü’n-Necât (Mevlid)*, Haz. M. Akkuş-U. Derman, Ankara.

TİMURTAŞ Faruk Kadri (2005) *Suleyman Çelebi Mevlid*, İstanbul.

Ziya Paşa (1291) *Harâbât*, İstanbul.

BURSALI BİR SAZ ŞAİRİ: ÂŞIK HALİL

Prof. Dr. Ali DUYMAZ •

Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden olan Bursa, bir kültür ve sanat merkezi olarak edebiyat muhitleri ve mahfillerine de mekânlık etmiştir. Bu çerçevede Bursa'da doğan, yaşayan ve eser veren pek çok şair olmuştur. Bu şairler arasında saz şairleri de vardır. Mahlâsında Bursalı ibaresi geçen saz şairlerinin başında ise Âşık Halil gelmektedir. Bu bağlamda Âşık Ömer, Gevheri, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa kadar olmasa da hem erken dönem saz şairlerinden birisi olması hem de şiirlerindeki özgün söyleyiş tarzı onu edebiyat tarihimizde layık olduğu yere konumlandırmaya maalesef yeterli gelmemiştir. Mesela Âşık Ömer, Gevheri, Karacaoğlu gibi şairlerin biyografilerine ve eserlerine yer veren kitaplar kaleme alınmış olduğu halde Bursalı Âşık Halil için böylesi bir eser yazılmamıştır. Bir başka ifadeyle onun hayatı ve eserlerini irdeleyen birçok yazı ve makale kaleme alınmış olmasına rağmen bunlar bir kitap boyutuna erişememiştir. Yaşadığı bölgenin zamanla âşık edebiyatı ve saz şiiri geleneğinin devamlılığı açısından önemini kaybetmesi, mahlâs karışıklıkları ve şiirlerinin topluca bir yerde bulunamaması gibi sorunlar bu hususta etkili olmuş olmalıdır. Ancak her ne şartta olursa olsun Âşık Halil'in "olgun" bir şair olarak bir kitabı hak ettiği de bir gerçekliktir.

Genel itibariyle sözlü üretim ve aktarım yöntemi dolayısıyla saz şiiri geleneğine mensup pek çok şair için geçerli olan sorunlar Âşık Halil'le ilgili olarak da geçerlidir. Bunlar, hayatları hakkında kesin ve somut bilgilerin bulunmayışı, ad ve mahlâs karışmaları, şiirlerin bir mecmua veya yazmada toplanamamış olması ve mahlâs değiştirmenin kolaylığı dolayısıyla başka şairlerle karışması gibi temel tartışma konularıdır. Araştırmacılar kısıtlı bazı somut bilgilerin dahi çelişik olması ile bir mahlâs altında toplanan malzemenin kendi içinde konu, üslûp, dil tutarsızlıkları arasında tereddütte kalmaktadırlar. Bu bağlamda bu yazının da aynı yazıya uğraması kaçınılmaz

• Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
ali_duymaz@hotmail.com

bir sonuç olarak karşımızda durmaktadır. Bu tür sorunları çözmek bugünün bilgileriyle pek olası da değildir. Böyle bir sorun çözme iddiasını taşıyan yazılar da nihayetinde özellikle hemşerilik kaygısı gütmek gibi öznel değerlendirme ve yorumlardan öteye geçememektedir. Bursalı Halil için başlangıçta çağdaşları tarafından verilen kısıtlı ve hatta aşağılayıcı bilgiler onun en önemli şansı iken bilimsel araştırmalar döneminde hemşerilik kaygısı taşıyan araştırmaların dahi olmaması, hakkında yazılan yazıların onun kimliğini ve eserlerinin mülkiyetini bulanıklaştırıcı işlev üstlenmesi olumsuz bir yöndür. Bunlara, tarihsel zamanlarda halk şairlerinin tahkiri ve küçümsenmesi algısı da eklenince Âşık Halil gibi pek çok saz şairi arka planda kalmıştır. Bu yüzden öncelikle sınırlı sayıda tarihsel kaynaktaki bilgileri değerlendirmek isteriz.

Tarih Kaynaklarında Âşık Halil

Bursalı Halil'den tarihsel kaynak olarak ilk söz eden hemşerisi Bursalı İsmail Belig'dir. Belig, Güldeste-i Riyâz-ı İrfân adlı tezkiresinin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde H.1282 noda "Müsvedde-i Güldeste-i Riyaz" adıyla kayıtlı yazmasının ilk ve özgün şeklinde, daha doğrusu S. N. Ergun'un ifadesiyle müsveddesinde ona "baldırı çıplak erbabı arasında vezinsiz ve kafiyesiz şairlerin seçkini, mecaz meyhanesinde çalıp çağırın sarhoş âşıkların seçilmiş" diyerek devrinin sanat ve edebiyat anlayışına uygun biçimde saz şairlerini aşağılama modasına uyarak Âşık Halil'den söz eder. Halil'in karmakarışık, peltek ve tutuk bir dille söylediği tekerlemelerden de söz eden Belig, onun Kayıkçı Kul Mustafa ile karşılıklı tambur çalıp söylediğini de kaydeder. İlgili kısmı biraz düzenleyerek S. N. Ergun'dan alıntılıyoruz:

"Meşhur tezkireci Belig'in kendi el yazısıyla mevcut olan müsvedde halindeki Güldeste-i Riyâz-ı Erbâb-ı Kemâl-i Bursa adlı eserinde şaire ait şu kayıtlara tesadüf edilmektedir [Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde]: "Miyân-ı erbâb-ı bürehne-sâkta şair-i bi-vezn ü kafiyenin güzidesi ve âşık-ı kanzil-i meygede-i mecazın çalıp çağırınının pesendîdesi Bursavî Âşık Halil'dir ki tekerleme-i pîçâpîçi lisân-ı sâhib-lüknette su gibi cârî ve deyişi dilkeş-i cüzdânî yâdi nekbâtı sebük-mağzlarda târ-ı tanbur-vârîdir. Mahallâtı Bursa'dan Altıparmak nam mahallede pişkin nihade-i zuhûr olup hem-asrı olan İstanbul'da Sultan Murad-ı derya-dilin Kayıkçı Mustafa'sıyla bedihe-gûyayi çalıp almaca olmuşlardır. 1046 tarihi hududunda dünyasını değiştirip

Her geçtikçe yavrum dua eyle sen
 Yol üstüne kabrim kazalar benim
 Mefhum-ı kavlı-i hodü üzre reh-güzarda medfûndur.”
 Aynı eserde, şairin şu beyitleri de örnek olarak gösterilmiştir:
 Lemyezeldir cümle kulun delili
 Görünce terahhum eyle zelili
 Nendir diye sorarlarsa Halil’i
 Kulum di sultanım iller de bilsin

Bu malûmat, matbu Güldeste’de mevcut değildir. Anlaşıyor ki müellif, sonradan tashih ve ikmâl ettiği bu eserden, esasen büyük bir istihza ile bahsettiği Âşık Halil’i çıkarmıştır.” (Ergun 1936)

Görüldüğü üzere Belig, Âşık Halil’in Bursevî olduğunu, Bursa’da Altıparmak semtinde yaşadığını, H. 1046’da yani Miladi 1636-1637 yılında öldüğünü, bir şiirindeki ifadeden hareketle yol üzerine defnedildiğini ve çağdaşı Kayıkçı Kul Mustafa ile atıştıklarını da zikreder (Alptekin 2015).

Her ne kadar aynı şair olduğu kesin ve net değilse de Gelibolulu Mustafa Âli de *Mevâidü’n-Nefâis fî Kavâidi’l-Mecâlis* adlı eserinde Karacaoğlan ile birlikte “Abdal Halil” adlı bir şairden söz eder.

“Hele zaman olur ki, böyle hayvanlar olgun insana has güzel şiirden dem vurmak isterler; yaratılışlarında, bir şiirin vezninden anlamak yeteneği yok iken gazel okumaya kalkışırılar. Ahmaklar bölüğüne rast gelip inandırabilirlerse “Bu sözleri biz dedik” masalını bile uydururlar. Şaşırtıp ne yapacağını bilemezse Karaca Oğlan’a yorulur ve Halil Abdal’ındır diye beğenilir nice var-sağılar vardır, hele Ermen ve Diyarbakır bölgesi zimmilerinden tadı bayat ekmeğe benzer, nice bayatiler çoktur, biz o denli de mi olamayız, lafını ederler. Eğer, bu sözlerin vezni yoktur, denilse. Biz zaten vezinli yazmadık, karşılığını verirler. Ancak kimi mısraları çok uzun diye sebebi sorulsa, doğru endazeye vurup ölçmedik, diye itiraf ederler. Eğer, anlamları yok ve yanlış sözleri öteki kusurlarından çok, denilse, belki kelimelerin karası altında kalmış olacaktır derler.” (Gelibolulu Mustafa Ali 1978: 76).

İlgili kısım halk şairlerinin değersizliği üzerine görüşler içerdiği ve muhteva olarak İsmail Belig’in ifadeleriyle örtüştüğü için Gelibolulu Ali’nin Abdal Halil diye zikrettiği ismin Âşık Halil olması kuvvetle muhtemeldir (Bk. Alptekin 2015; Sakaoğlu 1993). Gelibolulu Ali’nin Halil’in adını birlikte anı-

şına bakılırsa o çağda en az Karacaoğlan kadar tanınan, bilinen ve sevilen bir saz şairi olduğu sonucu da çıkarılabilir.

Şairnelerde Halil

XVII. yüzyılın ünlü saz şairi Âşık Ömer'in "Fasl-ı Fi-Beyâniş-Şu'arâ" adlı şairnamesinde "Bursalı Halil'de sâdedir lisân / Güzel medh etmede yok ona akrân" (Ergun 1935: 433; Karasoy-Yavuz 539; Kaya 1990: 29) ifadesi mevcuttur. Aynı şairnamede "Halil de lezzetin aldı o câmın" şeklinde bir başka Halil adlı şairin de adı geçer (Ergun 1935: 433; Karasoy-Yavuz 538; Kaya 1990: 29). Âşık Ömer, şairnamesinde Bursalı Halil'in "dilin sade" oluşuyla öne çıkan bir şair olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca güzel methetmekte akranı olmadığı da belirtilerek onun bir güzelleme şairi olduğu, aşk konusunda şiirler söylediği ifade edilmektedir. Bu durum onu diğer Halil'lerden ayırmakta faydası olacak bir betimlemedir.

XVII. yüzyıl âşıklarından Sun'ın "Tekerleme" başlıklı şairnamesinde dört Halil'den söz edilmektedir. Bunlar Âşık Halil, Çarkçı Halil, Balta Halil ve Hasta Halil'dir (Elçin 1975; Kaya 1990: 44-45). Ancak bu şairnamede hiçbir Halil için Bursalı Halil şeklinde bir kayıt yoktur. Burada Âşık Halil, Bursalı Halil olarak kabul edilebilir. "Âşık Halil kalmış yayın küşade" şeklindeki ifadenin de âşıklıkla alakası görülmemektedir. Saim Sakaoğlu, bu dizeden hareketle Âşık Halil'in okçulukla ilgilenmiş olabileceği sonucunu çıkarmaktadır (Sakaoğlu 2014: 432).

XVIII. yüzyıl saz şairlerinden Hızrî de Cemü's-Şâirân" başlıklı şairnamesinde Bursalı Halil'den söz eder: "Bursalı Halil de hûb elhân idi" diyen Hızrî, (Elçin 1977; Kaya 1990: 34) ayrıca Topal Halil adı bir başka şairi daha zikreder (Elçin 1977; Kaya 1990: 36). Hızrî'nin şairnamesinde "hûb elhân" denilerek sesinin güzelliğinden söz edilmesi ve türkü başlığı taşıyan "Türki-i Halil", "Türki-i Cezair" gibi şiirlerinin olması musiki ve edebiyat meclislerinde türkü söylemiş olma ihtimalini de düşündürmektedir (Alptekin 2015).

Sonuçta XVII.-XVIII. yüzyılların şairnelerinde "Bursalı Halil" olarak zikredilen âşığın Bursa'da doğup eser vermiş, güzel methetmekle meşhur, dili sade, okçulukla ilgilenmiş olması muhtemel, âşıklar arasında sevilen bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

Yakın Dönemde Bursalı Âşık Halil'e Dair Dikkatler ve Tartışmalar

XVII. yüzyıl şartlarında daha çok hor görülen, küçümsenen ve aşağılanan saz şairleri, Tanzimat dönemiyle birlikte gelişen halkçılık ve milliyetçilik düşünceleri doğrultusundan yeniden rağbet görmeye başladılar. Özellikle Millî Edebiyat döneminde âşıklar ve saz şairleriyle ilgili metin neşirleri ve araştırmalar yayımlanmaya başlanır. Cumhuriyet dönemi ise halk edebiyatını çağdaş kültür, sanat ve edebiyatın hammaddesi olarak gören bir anlayışın egemen olduğu devirdir. İşte bu süreçte diğer saz şairleriyle birlikte Bursalı Halil de yeniden gün yüzü görmeye başlar.

Bursalı Âşık Halil'e ait olarak yayımlanan ilk şiir “Hak'tan inâyet olunca / Kulun etmez melil derler” dizeleriyle başlayan bir şiirdir ve toplam beş hanelik bir semaidir. *Millî Mecmua*'da “Halk Edebiyatından Numuneler” başlığıyla yayımlanmış olan bu şiirin yayın tarihi 1 Eylül 1340 (1924)'tir (*Millî Mecmua*, 1(20): 1 Eylül 1340[1924], 315). Gerçi bu şiirin yayınında Bursalı Âşık Halil'e ait olduğuna dair bir kayıt düşülmemiş, ancak pek çok kaynak bu şiirin ona ait olduğunu değerlendirerek eserlerinde yer vermişlerdir (Ergun 1936; Köprülü 1940: 424-425). İkinci şiir de yine *Millî Mecmua*'da yayımlanmıştır. “Güzellik tahtına sultan olan yâr” ayaklı beş hanelik şiirdir. *Millî Mecmua*'da “Halk Edebiyatından Numuneler: Türkü Âşık Halil” başlığıyla yayımlanmış olan bu şiirin yayın tarihi 15 Mayıs 1925'tir (*Millî Mecmua*, 2(37): 15 Mayıs 1341[1925], 612). Bu manzumenin nereden veya kimden alındığı belirli değilse de bazı kaynaklar Fuat Köprülü'den alınmış olabileceğini kaydeder (Alptekin 2015).

Bu iki manzumenin yayınından sonra Bursalı Halil'i ilk olarak ciddi bir araştırma yazısıyla gündeme taşıyan ise Sadeddin Nüzhet Ergun olmuştur. Ergun, bu yazısında Bursalı İsmail Belig'in tezkiresindeki bilgiler ile Âşık Ömer'in şairnamesinde yer alan notları kaydederek şairin hayatı hakkındaki ilk bilgileri de vermiştir. Ayrıca iki semai ile iki koşma metni de yayımlamıştır (Ergun 1936). Pek çok açıdan Bursalı Halil'e dair en dikkat çekici ve sonraki araştırmalara yön verici yazı bu yazı olmuştur. Nitekim 1929 tarihli Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi ile ilgili bir monografi kaleme alan, fakat bu eserde Bursalı Halil'den söz etmeyen Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri* adlı eserinde Ergun'un makalesini kaynak olarak bazı bilgiler vermiştir. Bu esere aşağıda tekrar döneceğiz. Ancak bu arada bir şiir yayınından daha bahsetmek gerekiyor.

1940 yılında Eşref Ertekin, cönklerden derlediği şiirler arasında Âşık Halil mahlaslı bir destan yayımlamıştır. Ertekin, “Türkiyi Cezayir” başlığının yanına düştüğü dipnotta “Bu defa neşrettiğimiz ikisi tamam birisi yarım şu üç destan da Milli Kütüphane 2137/208 no.da kayıtlı cönkten derlenmiştir.” (Ertekin 1940) demektedir. F. A. Tansel’in de Âşık Halil’e ait gördüğü ve Âşık Halil’in garp ocaklarına mensubiyetine dair bir kanıt olarak kabul ettiği “Türki-i Cezayir” başlıklı bu manzume, Şükrü Elçin’in bir eserinde de XVII. yüzyılın Âşık Halil’ine bağlanarak verilmiştir (Elçin 1988: 141). Ancak Hasan Eren, bu destanın Geda Muslu’ya ait olduğunu, Âşık Halil’e ait olamayacağını iddia etmiştir (Eren 1977). Sakaoğlu da yazısında bu metinleri karşılaştırmış ve Hasan Eren’in düşüncesini haklı bulmuştur (Sakaoğlu 1993).

M. F. Köprülü, kitabının XVII. asır saz şairlerinden bahseden bölümünde “*Kayıkçı Kul Mustafa’nın arkadaşı olup, onunla müsaarelerde bulunan ve (M. 1636/1637-H. 1046) de ölen Bursalı Âşık Halil de bu asrın ilk yarısında şöhret kazanan saz şairlerindedir.*” notunu düşüp Bursalı Halil’e ait “... dağlar mı kaldı” ayaklı bir koşmayı da muhtemelen yine Ergun’dan naklen metin olarak örneklemiştir (Köprülü 1940: 73-74, 77, 121-122). Ancak Köprülü’nün eserindeki bir hususu da burada kaydetmek gerekir. Çünkü Köprülü, aynı eserinin XVIII. yüzyıl şairleri arasında da bir Bursa’lı Âşık Halil’den bahseder. XVII. yüzyıla uygun gördüğü saz şairi için daha çok Âşık Halil şeklini kullanırken XVIII. yüzyıla ait saydığı saz şairi için ise Bursalı Âşık Halil ifadesine daha ziyade yer vermiştir. Köprülü, eserinin bu bölümünde Bursalı Âşık Halil’e ait dördü koşma, üçü semai, biri de destan olmak üzere toplam sekiz manzumeye yer vermiştir. Bu manzumelerde Halil, Âşık Halil, Kul Halil gibi değişik mahlaslar tapşırılmıştır (Köprülü 1940: 419-427). Onu bu ayırma götüren husus, Halil mahlaslı bir şairin Bursa’ya ait bir manzumesinde bahsi geçen olayların III. Selim devrinde yaşanmış olmasıdır. Böylece Âşık Halil’le ilgili ilk problem de ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılda III. Selim devri olaylarından söz eden Halil adlı başka bir şairle karıştırılması ve İsmail Belig’in tezkiresinde ölüm tarihinin 1636-1637 yılı olarak geçmiş olmasına rağmen bazı araştırmacıların onu ısrarla XVIII. yüzyıla bağlamak isteyişi bir sorun olarak varlığını son yıllara dek devam ettirmiştir. Mesela “Cahit Öztelli, ikinci bir Halil’in varlığını göz önüne almaksızın sadece XVIII. yüzyılın aşığından söz etmiş ve yaşadığı devir hakkında kısa bilgi vermiştir.” (Sakaoğlu 1993: 257).

Konuyu biraz daha açmak için öncelikle Köprülü’nün eserinden ilgili kısmı alıntılalım.

Muhtelif koşma ve semailer elimizde bulunan Âşık Halil, XVIII. asrın son yarısında şöhret kazanmış saz şairleri arasında mühim bir yer tutar. Bursa'ya ait bir manzumesi, kendisinin galiba orada yaşadığını ve manzumede hikâye edilen hadisenin de III. Selim devrine ait olduğunu göstermek suretiyle, bize, şairimizin yaşadığı yeri ve zamanı tayin imkânını veriyor. Sofiyane bir ilham ile yazılmış olan bir destanı, gerek dil, gerek telakki itibarıyla, şairimizin oldukça kuvvetli bir edebi kültüre sahip olduğunu anlatmaktadır. Âşık Halil'in herhalde aruz ile de birtakım manzumeler yazdığı muhakkak ise de, şimdiye kadar tesadüf edemedim. Onun bazı koşma ve semailerinde Gevheri ve Âşık Ömer tesiri göze çarpıyor; lâkin tekke şairlerinin nüfuzu altında yazılmış bazı parçaları, dil ve edebi teknik bakımından düzgün olmakla beraber, kuru ve tatsızdır. Yalnız, bu şaire ait olarak neşrettiğimiz şiirlerden birkaçının XVII. asır saz şairlerinden Âşık Halil'e ait olması ihtimalini de gözden uzak tutmamalıdır. (Köprülü 1940: 337-338).

Köprülü'nün eserinin sonraki basımlarında da (Bk. Köprülü 1962, 2004) aynı şekilde yer alan bu bilgilere göre Bursalı iki ayrı Âşık Halil'in varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu konu Fevziye Abdullah Tansel ve diğer bazı araştırmacılar tarafından da tartışılmış ve bir sonuca bağlanmaya çalışılmıştır.

Fevziye Abdullah Tansel, Âşık Halil'le ilgili araştırmalar yayımlayan isimlerin başında gelmektedir. Tansel, doğrudan Âşık Halil'le ilgili iki yazı kaleme almıştır. Tansel'in ilk yazısı 1968 tarihlidir, "XVII. Asır Sazşâirleri Hakkında Notlar" üst başlığını taşıyan yazının "I-Bursalı Halil ve Bilinmeyen Bir Şiiri" alt başlığı taşıyan kısmında bir cönkte rastladığı Âşık Halil'e ait "... ağlarım" ayaklı beş hanelik şiirin yayımlanmasından oluşmaktadır. Ancak Tansel, o tarihe kadar Âşık Halil'le ilgili yapılan çalışmaları da eleştirel bir gözle ele almış ve değerlendirmiştir (Tansel 1968). Tansel'in ikinci yazısı ise 1972 tarihlidir ve bir önceki yazısının devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. "Âşık tarzında, biri XVII. asırda, öteki ise XVIII. asırda yaşayan Halil adlı iki sazşâirimiz vardır." cümlesiyle başlayan yazıda XVII. yüzyıl şairi Bursalı Âşık Halil'e ait bir, XVIII. yüzyıl şairi Bursalı Âşık Halil'e ait ise on beş yeni şiir yayımlanmıştır. Tansel bu yazısında Köprülü'nün görüşlerine uyarak iki ayrı Bursalı Âşık Halil olduğunu kabul edecek ve yazısını buna göre kurgulayacaktır. Tansel'e göre XVII. yüzyıl şairi Âşık Halil'in yedi, XVIII. Yüzyıl şairi Âşık Halil'in ise 23 şiiri vardır. İki ayrı şairin varlığını esas alan bu yazıda yine de bazı şiirlerin sahipliği meselesi tam olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır. XVIII. Yüzyıl şairi olarak kabul edilen, dinî-tasavvufi konuları işleyen ve aruzlu şiirler söyleyebilen Âşık Halil'i III. Selim dönemi olaylarından söz eden bir şiiriyle

kabul eden Tansel, bu yazısında Halil'e ait olduğunu iddia ettiği on iki aruzlu manzume yayımlamıştır (Tansel 1972). Ancak bu manzumelerde Halilî mahlâsının geçmesi bu şairin Divan şairi olduğunu ortaya koymaktadır Nitekim Halilî mahlasını kullanan başka Divan şairleri de vardır. Bunlardan birisi de XVII. yüzyılda Halilî mahlasını kullanan, tezkirelerde Halil-i Zerd veya Sarı Halil ismiyle geçen, Bursevî yani Bursalı olduğu kaydedilen bir divan şairidir. Bursa Şehrengizi ve Leyla ile Mecnun mesnevisi kaleme aldığı bilinen bu şairin divanı bulunamamıştır (Kaplan 2014). Kanaatimizce Âşık Halil'in özellikle Tansel tarafından neşredilen aruzlu şiirleri Bursevî Halili başta olmak üzere diğer Halil ya da Halilî mahlaslılarla karşılaştırılırsa bu şiirlerin gerçek sahipleri ortaya çıkacaktır. Ayrıca Tansel'in Âşık Halil'e izafeten metnini verdiği aruzlu manzumelerde de çoğunlukla Halilî mahlası kullanılmıştır. Tansel'in yazısını genel olarak değerlendirirsek Köprülü'nün düşüncelerini biraz daha ayrıntılı hale getiren, XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil'i öne çıkaran, Âşık Halil'e ait saydığı aruzlu manzumelerle konuyu daha da karmaşıklaştıran bir yazı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim sonraki araştırmalarda da bu husus dikkate alınacaktır.

Tansel'den sonra Âşık Halil'le ilgili araştırmalar yapan bir başka isim Hasan Eren'dir. Eren'in ilk yazısı 1974 tarihli ve "Bursalı Âşık Halil" başlıklıdır. Yazısının başında Âşık Halil'le ilgili çalışmalara değinen Eren, F. A. Tansel'in Bursalı Âşık Halil'e izafeten yayımladığı "... ağlarım" ayaklı şiirin Demiroğlu mahlaslı başka bir şairde de mevcut olduğunu belirterek bunun bir nazire olmadığını vurgular. Tansel'in 1968 tarihli yazısında Âşık Halil'e ait olarak yayımladığı bu türkünün Halil'e ait olmadığı düşüncesini tekraren belirten Eren, her iki metni karşılaştırmak suretiyle şiirin dil ve üslubunda düzeltmeler de yapar. Aynı yazısında Âşık Halil'le birlikte Gevheri ve Karacaoğlan'da da görülen "... incinir mi" ayaklı koşmalara da yer veren Eren, bu şiirlerin de nazire niteliğinde olmadığını kaydederek şiirin aslen Âşık Halil'in olduğu kanısına ulaşmaktadır. Eren, ayrıca bir cönkte rastladığı ve Âşık Halil adına kaydedilmiş biri koşma birisi semai tarzında iki şiire de yer vermiştir (Eren 1974). Eren'in Âşık Halil'le ilgili bir başka yazısı daha vardır. Eren, bu yazısında Eşref Ertekin'in Âşık Halil'e izafeten yayımladığı destanın tarihsel boyutuna değinir. Tansel'in de üzerinde durduğu bu destanın Âşık Halil'e ait olmadığını, Geda Muslu'ya ait olduğunu, Âşık Halil'in destanda bahsedilen tarihsel olaylara tanık olmasının mümkün olmadığını, ayrıca Halil'in Garp ocaklarına mensup olmadığını da belirtir (Eren 1976). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sakaoğlu da aynı görüştedir (Sakaoğlu 1993).

Hikmet İlaydın da Bursalı Halil’le karıştırılması mümkün olan bir şair olarak nitelediği Derviş Halil’e ait dört manzume yayımlamıştır. Bu manzumelerden üçü “tekerleme” başlığı ile verilmiştir. İlki Sivrisinek Destanı, ikincisi Fellahin Destanı, üçüncüsü Sanatlar Destanıdır. Son manzume ise bir nasihatnamedir (İlaydın 1976). Burada İsmail Beliğ’in Âşık Halil’den bahsederken onun tekerleme söyleme özelliğini belirtmesine özel bir vurgu yapmak gerekir. Çünkü İlaydın’ın bir XVII. yüzyıl mecmuasında tespit ettiği ve dolayısıyla Âşık Halil’le aynı yüzyıla tarihlenen Derviş Halil adlı bir saz şairinin varlığı tesadüf aşan noktadadır. Manzumeden hareketle Bektaşî olduğu yönündeki tahmini ile en azından bir süre Mısır’da kaldığı şeklindeki bilgiler de onun ayrı bir şair olduğunu kesin ve net bir biçimde ortaya koymaya yetmez düşüncesindeyiz. Âşık Halil ile Derviş Halil’in kimlikleri ve eserleri ayrıntılarıyla araştırılması gereken bir konudur.

Burada edebiyat tarihi, antoloji ve ansiklopedi maddesi gibi herhangi bir yeni bilgi ve yorum içermeyen çalışmaları değerlendirmek istemiyoruz. Bunlar arasında Refik Ahmet Sevengil, Cahit Öztelli, Eflatun Cem Güney, Cenap Ozankan, Sunullah Arısoy, Ali Püskülloğlu gibi öne çıkan isimlerin eserleri, kaynakçadaki araştırmalarda yeteri kadar irdelenmiştir. Son dönemlerde hazırlanan genel kapsamlı eserler ve antolojiler ise öncekilerin tekrarından öte bir anlam taşımamaktadır. Sadece *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde iki ayrı Halil’in madde başı olarak alındığını, Sabri Koz’un XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil’i, Veli Aras’ın ise XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil’i kaleme aldıklarını kaydetmek yeterli gelir kanısındayız (Aras 1981; Koz 1981).

Âşık Halil hakkında en son ve toparlayıcı bilgiler Saim Sakaoğlu tarafından verilmiştir. Sakaoğlu, *Türk Dili* dergisinde yayımladığı “17. Yüzyıl Âşık Edebiyatı Üzerine Notlar” yazı dizisinin 7.sinde “Bursalı Halil” üzerinde ayrıntılı biçimde durmuştur. Yazısında Âşık Halil’le ilgili literatürü eleştirel olarak değerlendiren Sakaoğlu, XVII. yüzyıl saz şairi Âşık Halil’e ağırlık vermekle birlikte XVIII. yüzyılda da Bursalı bir saz şairi olarak Âşık Halil’in varlığını kabul etmektedir (Sakaoğlu 1993). Nitekim Sakaoğlu’nun genel kapsamlı makaleleri ile antolojisinde de bu iki saz şairine ayrı yüzyıllarda yer verdiği görülmektedir. Mesela *Türk Dili* dergisinin Halk Şiiri özel sayısında kaleme aldığı bölümde XVII. yüzyıl şairi Âşık Halil’le ilgili bilgileri özetleyerek “... dağlar mı kaldı” ayaklı koşmasını örneklemiştir (Sakaoğlu 1989: 137-138). Bu bilgiler hemen hemen aynı şekilde A. B. Alptekin ile birlikte yayımladığı *Türk Saz Şiiri Antolojisi*’nde de tekrar edilmiştir (Alptekin-Sakaoğlu 2008: 42). Sakaoğlu *Türk Dili* dergisinin Halk Şiiri özel sayısında kaleme aldığı

bölümde XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil’le ilgili olarak Köprülü’deki bilgileri özetlemekle yetinmiş ve şairnelerdeki bilgilerin XVII. yüzyıl şairi Âşık Halil’e ait olmasının kuvvetle muhtemel olduğu yorumunda bulunmuştur. Sakaoglu, XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil’e ait olarak da “... illerini” ayaklı bir koşma ile “... melil derler” ayaklı bir semai yayımlamıştır (Sakaoglu 1989: 170-171). Sakaoglu, daha sonra Alptekin ile birlikte yayımladığı *Türk Saz Şiiri Antolojisi*’nde de XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil hakkındaki bilgileri daha da kısaltarak sadece “... melil derler” ayaklı semaiyi neşretmiştir (Sakaoglu-Alptekin 2008: 79).

Son olarak Ali Berat Alptekin’in *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* için kaleme aldığı Âşık Halil maddesinden de bahsedelim. İlk araştırmacı Ergun’dan sonra gelen Köprülü, Tansel, Sakaoglu gibi âşık edebiyatı araştırmacılarının iki ayrı Âşık Halil’in varlığını kabul eden yazıları olmakla birlikte Ali Berat Alptekin, Âşık Halil’i XVII. yüzyıl âşığı olarak tek madde içinde ele almıştır. Alptekin bu hususta “*Onunla ilgili problemlerden birisi de 18. yüzyılda III. Selim devri olaylarından söz eden Halil adlı bir şairle karıştırılmasıdır. Hatta bu yüzden pek çok kaynakta Bursalı Halil’in 18. yüzyılda yaşadığından söz edilmektedir. Yıllarca devam eden bu karışıklığa son noktayı Fevziye Abdullah Tansel koymuştur.*” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur (2015). Alptekin’in Tansel’e atıfla yaptığı bu değerlendirme, aslında pek çok araştırmacının doğrudan ifade etmemelerine rağmen yaygın kanaatidir diye düşünüyoruz.

Âşık Halil’in “... sizdedir” Redifli Şiiri Üzerine

Çalışmamızın bu kısmında XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil’e ait olarak bilinen ve onun XVIII. yüzyıla bağlanmasında en önemli kanıt olarak sunulan şiiri “... erlik sizdedir” ayaklı semai üzerinde durmak istiyoruz. Fuad Köprülü’nün de örneklediği bu manzume (1940: 419), III. Selim’den ad olarak da bahsettiği ve onun devrinde Bursa’da geçen bazı olaylara göndermeler içerdiği için Âşık Halil’in olduğu sonucuna ulaşılmış, daha sonra gelen pek çok araştırmacı da Köprülü’nün bu düşünce ve değerlendirmesine olumlu yaklaşmıştır.

Köprülü, “*Muhtelif koşma ve semailer elimizde bulunan Âşık Halil, XVIII. asrın son yarısında şöhret kazanmış saz şairleri arasında mühim bir yer tutar. Bursa’ya âid bir manzumesi, kendisinin galibâ orada yaşadığını ve manzumede hikâye edilen hâdisenin de Selim III. devrine âid olduğunu göstermek sûretiyle, bize, şâirimizin yaşadığı yeri ve zaman tâyin imkânını veriyor.*” (1940: 337) diyerek bu konudaki düşüncesini özetlemiştir. Fevziye Abdul-

lah Tansel de “XVII. asır sazşairi Halil’den başka, bir de XVIII. asırda aynı ismi taşıyan halk şairimizin bulunduğunu bildiren ve eserlerini tanıtan Fuad Köprülü oldu; müellifimiz, onun, yazma mecmualardan elde ettiği şiirlerine dayanarak hayatı ve eserlerinin hususiyetleri hakkında bilgi vermiştir. Yaşadığı zamanı tesbit ederken, herhalde, Hatt-ı Şerif geldi Sultan Selim’den Hiç bilmez mi Bursalı’nın halinden Hemen dua size Âşık Halil’den Vurun arslanlarım erlik sizededir mısralarına dayanmış olsa gerekir; “Muhtelif koşma ve semaileri elimizde bulunan Âşık Halil, XVIII. asrın son yarısında şöhret kazanmış şairler arasında mühim bir yer tutar. Kendisinin galiba orada yaşadığını ve manzumede hikâye edilen hadisenin de Selim III. devrine ait olduğunu göstermek suretiyle, bize, şairimizin yaşadığı yeri ve zamanı ta’yin etmek imkânını veriyor.” diyor. Ahmet Kabaklı da bu manzume üzerinde durmuştur. Dikiş, nakış, sırma dokuma işlerinde çalışan kadınların gümrük vergilerini protesto için ayaklanışlarını konu aldığını ve Âşık Halil’in de bu ayaklanışı kınadığını belirtiyor. Hemen akabinde “... bu ince manzume kadınlara karşı zor kullanmayı erlik sayan kuvvetlerle ince bir alay da olabilir.” diyor. Manzumede önce koçaklama edası bulan, sonra kınama veya ironi olabileceğini ifade eden Kabaklı’nın değerlendirmeleri kendi içinde çelişik görülmektedir (Kabaklı 2006: 88-89). Son yıllarda özellikle kadın ve işçi hakları çerçevesinde yeniden gündeme gelen bu manzume, özellikle bazı siyasal içerikli gazete yazılarına da yansımıştır (Sezer 2011). Sinan Çuluk, Sennur Sezer’in dikkat çektiği manzume ile 1802 yılında Bursa’da o günkü adıyla Sirmakeş bugünkü adıyla Koza Han’da ipekçi ve dokumacı kadınların gümrük vergilerine isyanıyla ilgili olaylar arasında bir bağlantı kurmuştur. Değerlendirmelerini bazı arşiv belgeleriyle destekleyen Çuluk, şairin adını, Sennur Sezer ve ondan alınma bazı gazete yazılarında da görüldüğü üzere Kul Halil diye aktarmıştır. Oysa manzumede kullanılan mahlas Âşık Halil şeklindedir (Çuluk 2017). İsmail Belig’in 1636-1637’de öldüğü bilgisini verdiği Âşık Halil ile 1802’de gerçekleşen bir olaya dair manzume kaleme alan Âşık ya da Kul Halil elbette aynı kişi olamaz. Ancak dikkat edilirse bu tarihin, XVIII. yüzyılı da aşarak XIX. yüzyıldaki bir olayın tarihi olduğu görülür. Yani tarih, Köprülü ve ardıllarının bu şiirden hareketle III. Selim devrinde yaşadığını belirlediği XVIII. yüzyıl şairi Âşık Halil’le de uyuşmamaktadır.

Değerlendirmeler ve Sonuç

Genel hatlarıyla özetlediğimiz gibi Bursalı Âşık Halil’le ilgili en büyük sorun, başka Halil’lerle karışmasıdır. Derviş Halil, Âşık Halil, Kul Halil, Sevil Halil, Sarı Halil, Balta Halil, Zakir Halil, Halil Amidî, Halilî gibi mahlas-

lar kullanan pek çok şair bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı için ayıklama çabaları olmuştur. Mesela Hikmet İlaydın, XVII. yüzyıl şairlerinden Derviş Halil ile Bursalı Halil'i ayırt etme amacıyla bir yazı kaleme almıştır (İlaydın 1976). Ayrıca daha yakın dönemlerde Çukurovalı Âşık Halil, Bektaşî Âşık Halil gibi şairlerin varlığı da bilinmektedir. Âşık Halil'in tasavvufî-dinî temalı şiirleri, aruzlu şiirleri, garp ocaklı oluşu, Bektaşiliği gibi tartışmalı başka konular da vardır. Dinî-tasavvufî çerçevede şiirler söylemiş Derviş Halil, Zâkir Halil gibi başka Haliller de mevcut olmuştur. Dolayısıyla eldeki veriler ve yapılan araştırmalar bu karmaşıklığı aydınlığa kavuşturacak düzeyde değildir. Yazımı tamamlanıp kapağı kapatılmış hissi veren âşık edebiyatı araştırmaları, titiz ve çalışkan araştırmacılar tarafından sürdürülmelidir.

Şiirlerinde Âşık Ömer, Gevheri gibi şairlerin etkileri sezilen, hakkında görüş bildirenlerin vasatın üzerinde, mühim, kıymetli ve olgun bir şair olarak niteledikleri Âşık Halil'in çağdaşları ve sonraki dönemlerde yetişmiş âşıklar üzerinde etkisinin olması kaçınılmazdır. Nitekim XIX. yüzyılın güçlü şairlerinden Seyrânî üzerinde bu etki somut biçimde görülmektedir. Nihad M. Çetin, bir yazısında Âşık Halil'in "Güzellik tahtına sultan olan yâr" ayaklı şiiriyle Seyrânî'nin "Manzûr-ı mir'ât-ı devrân olan yâr" ayaklı şiiri arasında bu etkinin sezildiğini ifade etmiştir (Çetin 1955).

Kütüphanelerde ve arşivlerde yer alan yazma mecmua ve cönklere bakıldığında Halil ismine izafeten o kadar çok manzume ile karşılaşmak mümkündür ki bunların hangisinin kime ait olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Daha önceki araştırmacıların yaptığı gibi biz de bu tarz çok sevilerek söylenen ve dinlenen, birden fazla şaire mal edilen ve hatta anonim ürün haline gelmiş bir türkü üzerine bir yazı kaleme almış ve yayımlamıştık (Duymaz 2022). Şimdi de kişisel arşivimizde yer alan bir cönkte rastladığımız Âşık Halil'e ait bir türküyü yazının sonunda ek olarak vermek istiyoruz. Bundan sonra da Âşık Halil'le ilgili özellikle cönklerden hareketle yapacağımız araştırmaları sürdürmek niyetindeyiz.

Bazen cönklerden elde edilen yeni bilgi ve metinler sorunu çözmeye değil daha da karmaşıklaştırmaya yol açmaktadır. Nitekim S. N. Ergun'dan başlayıp Hasan Erene kadar gelen metin neşirleri Âşık Halil etrafındaki temel bilgilerin daha da çetrefil hale gelişine zemin hazırlamıştır. Elbette bütün bu bilgilerin tutarsız ve çelişik olmasının zemininde iki klasik edebiyat mensubunun kaleme aldığı eserlerdeki sınırlı bilgiler yer almaktadır. Her ne kadar eşyanın tabiatına aykırı gibi görünse de eldeki bilgiler Köprülü'den bu yana birbirini izleyen iki ayrı yüzyılda iki ayrı Bursalı Halil'in varlığını işaret et-

mehtedir. Başka bir ifadeyle söylersek mahlas karıştırma, mal etme gibi sözlü gelenekte sık rastladığımız ve bu tasarrufların bazı yazılı kaynaklara ve özellikle de cönklere sirayet etmesi sonucu oluşan karmaşa, 1940'lı yıllardan bu yana iki ayrı Halil'in varlığının kabul edilmesiyle kısmen bir açıklığa kavuşturulmuş gibi görünüyor. Ancak bu iki Halil'i ayırt etmede kullanılan manzumelerin dahi gerçek sahiplerinin kim olduğundan emin olunamaz. Nitekim hangi şiiirler hangi Halil'e aittir sorunsalı büyük oranda durumunu korumaktadır. Bir de aruzlu, dinî-tasavvufî temalı şiiirler için içine girdiğinde sorun daha da büyümektedir. Sonuçta devrinin klasik şairleri tarafından alay ve aşağılama üslubuyla dahi olsa görmezden gelinemeyen, belki de devrin sanat ve edebiyat muhitlerinin tam ayrışmaması yüzünden varlığı inkâr edilemeyen Bursalı Halil adlı bir şair mevcuttur. XVII. yüzyıla kadar çok güçlü bir sanat ve kültür muhiti olan ve sonrasında saz şiiiri geleneği açısından güçlü temsilcilerin yetişmediği Bursa'da Âşık Halil'in varlığı son derece değerlidir. Şimdilik ona aitliğini kesin olarak bildiğimiz bir dörtlük vardır ve onu da İsmail Belig aktarmıştır, ona izafe edilen diğer şiiirler henüz tartışmalı sayılır. Şairnameler de en azından Bursalı Âşık Halil'in varlığını isim olarak söylemektedir. Çağdaş ve sonraki yüzyılların güçlü şairlerinin etkisi, Bursa'nın kültür, sanat ve edebiyatta etkinliğini zamanla yitirmesi Bursalı Halil'in manzumelerinin tabir yerindeyse yağmalanması, başka şairlere ait olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuş olmalıdır. Mesela sözlü gelenek aktarımındaki canlılık sebebiyle Karacaoğlan'da görülen durum Âşık Halil için geçerli olmamış, sözlü aktarım kesildiği için onun eserleri tek bir Âşık Halil etrafında kümelenememiştir. Bilakis Halil etrafındaki manzumeler Âşık Ömer, Gevheri gibi başka güçlü şairlere dağılmış olmalıdır. Ergun, Tansel, Eren, Sakaoglu gibi titiz araştırmacılar geleneğinin Âşık Halil'i yeniden ele alma hususunda katkıları önemlidir. Temennimiz yeni kaynaklardan ve özellikle cönklerden edinilecek bilgilerle hem biyografik bilgilerin hem de şiiir birikiminin arttırılması yönünde çalışmaların devamının gelmesidir. Yazının sonunda Bursalı Âşık Halil'in müstakil bir kitaba konu olacak derece önemli bir şair olduğu gerçeğini tekrar vurgulamak isteriz.

KAYNAKLAR

- ALPTEKİN Ali Berat (2015) "Bursalı Halil", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halil-bursali>) (Erişim tarihi: 27.08.2022).
- ALPTEKİN Ali Berat-SAKAOĞLU Saim (2008) *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıl)*, Ankara: Akçağ Yayınları (2. Bs.).
- ARAS Veli (1981) "Âşık Halil", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Dergâh Yayınları, 45.
- ÇETİN Nihad M. (1955) "Seyrânî'nin Neşredilmemiş Bâzı Şiirleri", *Türkiyat Mecmuası*, XII: 91-114.
- ÇULUK Sinan (2017) "Bursalı kadınların 1802'deki Ayaklanması Tarihimizdeki Büyük 'Feminist' İsyan", *Bugünü Anlamak İçin Tarih Dergi*, 34 (Mart 2017).
- DUYMAZ Ali (2022) "'Biz Gel Demeyince Gelmez misiniz' Türküsü Üzerine", *Prof. Dr. Ensar Aslan'a Armağan*, Editörler: Salahaddin Bekki-Yeliz Saygılı Savaş, Erzurum: Fenomen Yayıncılık, s. 127-142.
- ELÇİN Şükrü (1975) "Şâirnâmeler ve Sun'ın Şâirnâmesi", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı Belleten 1974*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 65-68.
- ELÇİN Şükrü (1977) "Hızır'ın Şâirnâmesi", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1976*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 55-76.
- ELÇİN Şükrü (1988) *Akdeniz'de ve Cezâyir'de Türk Halk Şâirleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- EREN Hasan (1974) "Bursalı Âşık Halil", *Türkoloji Dergisi*, VI(1): 63-75.
- EREN Hasan (1977) "Âşık Halil'in Bir Destanı Üzerine", *Millî Kültür*. 1 (6): 45-49.
- ERGUN Sadeddin Nüzhet (1935) *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- ERGUN Sadeddin Nüzhet (1936) "XVII nci Asır Sazşairlerinden Bursalı Âşık Halil", *Ülkü*, VIII(44), İlkteşrin 1936: 123-124.
- ERTEKİN Eşref (1940) "Cönklerden Derlemeler", *Çorumlu*, 2 (20): 621.
- Gelibolulu Mustafa Âli (1978) *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları -Mevâidü'n-nefâis fi kavâidü'l-mecâlis-* Metin 1, Hzl. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- "Halk Edebiyatından Numuneler", *Millî Mecmua*, 1(20): 1 Eylül 1340[1924], 315).
- "Halk Edebiyatından Numuneler: Türkü Âşık Halil", *Millî Mecmua*, 2(37): 612, 15 Mayıs 1341[1925], 612.
- İLAYDIN Hikmet (1976) "Bir XVII. Yüzyıl Saz Şairi Derviş Halil", *Türk Dili*, 33(292): 6-11.

KABAKLI Ahmet (2006) *Âşık Edebiyatı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

KAPLAN Yunus (2014) “Halil/Halil-i Zerd”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halil-halili-zerd>) (Erişim tarihi: 27.08.2022).

KARASOY Yakup-YAVUZ Orhan (2010) *Âşık Ömer Divanı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

KAYA Doğan (1990) *Şairnameler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KOZ Sabri (1981) “Âşık Halil”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Dergâh Yayınları, 45-46.

KÖPRÜLÜ M. Fuad (1940) *Türk Saz Şairleri II Antoloji XVI-XVIII. Asırlar*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.

KÖPRÜLÜ M. Fuad (1962) *Türk Saz Şairleri*, c. 1, Ankara: Milli Kültür Yayınları.

KÖPRÜLÜ M. Fuad (2004) *Saz Şâirleri I-V*, Ankara: Akçağ Yayınları (3. Bs.).

SAKAOĞLU Saim (1989) “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili /Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*. 445-450: 137-138.

SAKAOĞLU Saim (1993) “Bursalı Halil”, *Türk Dili*. 496: 255-252.

SAKAOĞLU Saim (2014) *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları.

SEZER Sennur (2011) “Yine toplandılar uzun saçlılar”, *Evensel*, 10 Mart 2011.

TANSEL Fevziye Abdullah (1968) “XVII. Asır Sazşâirleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü*. 7 (65): 281-288.

TANSEL Fevziye Abdullah (1972) “Halil Adlı İki Sazşairimiz Hakkında Elde Ettiğimiz Yeni Bilgiler ve Yeni Şiirler”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XXXVI(142): 145-167.

Türkü Âşık Halil

*Taramış siyah zülfünü dökmüş gerdana yâr
Sen bir verd-i sagirsin dört yanın bağlamış hâr
Gelmemiş cihan yüzüne senin gibi böyle yâr
Söylemeye utanırım bari imtihan eylesin*

*Görmesem aşkım yenilmez görsem aklım tar olur
Yâr ile konuşmasan söylemesi ar olur
Bir kelamı söyleyince cihan başıma dar olur
Söylemeye utanırım bari imtihan eylesin*

*Cihanda görmedim asla senin gibi bir canan
Yakar firkat ateşi yâr sana da olsun ayân
Var mı cihanda yarabbi türlü türlü yanmayan
Söylemeye utanırım bari imtihan eylesin*

*Boyu uzun saçı sümbül lebleri âb-ı zülâl
Seni bana medh idenin cümle işleri muhal
Âşık Halil çok düşünme sende vardır zülkernal
Söylemeye utanırım bari imtihan eylesin*

*Hak Teâlâ kudretiyle seni mahbup eylemiş
Aklım almış sana vermiş beni mecnun eylemiş
Âşık Halil senin için aşk deryasın boylamış
Söylemeye utanırım bari imtihan eylesin (Kişisel Cönk 5/29b)*

BURSALI ŞAİR EŞREF PAŞA'NIN TARİHE IŞIK TUTAN BİR KASİDESİ

Prof. Dr. Özlem ERCAN •

Dr. Öğr. Üy. Kadriye HOCAOĞLU ALAGÖZ ••

Giriş

1234 / 1820 yılında Bursa'da doğan Eşref Paşa (ö. 1312 / 1894), edebî anlamda yeniliklerin başladığı XIX. yüzyılda eski şiiri devam ettiren şairlerdendir. Askerî görevlerinin yanı sıra edebiyat ve kültür hayatındaki yeri, genç yaşından itibaren şiir ve edebiyatla ilgilenmesi ve resmî görevleri sırasında devrin şairleriyle tanışarak onlara yakınlık göstermesi dolayısıyladır. Namık Kemal (ö. 1305 / 1888)'in aruzla yazdığı ilk şiirlerinde kendine örnek aldığı şairlerden biri olan Eşref Paşa, ona Namık mahlasını verip bir de mahlas-name kaleme almıştır (Kahraman, 1995: 475; Arslan, 2014).

Eşref Paşa'nın bilinen tek eseri *Divan*'dır. *Divan*'ın Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nr. 3464^[1] ve Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğu, Nr. 749'da kayıtlı iki yazma nüshası bulunmakla birlikte eser; 1278 / 1862 yılında 205 sayfa olarak *Dîvân-ı Eşrefü's-Şuarâ* adıyla İstanbul'da basılmıştır (Tanrıbuyurdu, 2006: LXXXIX; Arslan, 2014). 1277 / 1861 yılına kadar yazdığı şiirlerini topladığı *Dîvân-ı Eşrefü's-Şuarâ*'ya Namık Kemal, Kâmil (ö. ?), Rüşdî (ö. 1302 / 1885), Senîh (ö. 1318 / 1900), Sâlih Nâ'îlî Efendi (ö. 1293 / 1876-77), Recâizâde Mehmed Celâl (ö. 1300 / 1882), Râzî (ö. ?), Fatîn Efendi (ö. 1283 / 1866) gibi devrin tanınmış şairleri tarafından tarih beyitleri yazılması (Kahraman, 1995: 476), Eşref Paşa'nın döneminde sevilen ve takdir edilen bir kişi olduğunun da göstergesidir. Mehmet Arslan, Eşref Paşa'nın şiir nitelikleri hakkında şu bilgiyi verir: “Ancak şiirinin nazım tekniği bakımından kuvvetli olduğu, divan tarzının bütün özelliklerini taşıdığı ayrıca kaside ve mersiyelerindeki başarısı ifade

• Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. ozlemercan@uludag.edu.tr

•• Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. kadriyeh@uludag.edu.tr

1 Bu *Divan*'da çalışmaya konu olan kaside yer almamaktadır.

edilmekle beraber genellikle sanatında dikkate değer bir incelik ve orijinalliğin bulunmadığı da belirtilmiştir.” (2014)

Eşref Paşa'nın *-Divan*'ının basıldığı tarihten sonra yazdığı- otuz dört gazel ile diğer manzume ve tarihlerden meydana gelen şiirlerinin bulunduğu defter, oğlu Rüşdi Bey tarafından İbnü'l-Emin Mahmud Kemal'e intikal ettirilmiştir (Kahraman, 1995: 476; Arslan, 2014).

Ömer Lutfi Paşa Hakkındaki Kaside

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğu, Nr. 749'da kayıtlı olan gayr-i mürettep Divan'ın 43a-44a yapraklarında bulunan kasidenin başlığı yoktur. Aruzun Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün vezniyle yazılan manzume, 39 beyitten oluşur. Eşref Paşa'nın bu kaside dışında Ömer Lutfi Paşa için hem Yapı Kredi Sermet Çifter nüshasında hem de Eşrefü's-Şu'arâ'da 2 kasidesi daha bulunur. Makalenin inceleme konusu olan kaside, bu matbu nüshada “Kaside-i Diğer der-Hakk-ı Müşâ-rün-İleyh” başlığı ile 57-59. sayfalarda kayıtlıdır. Matbu ve yazma nüshalar arasında ufak nüsha farkları bulunmaktadır. Makalede bu nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiştir.

Kasidenin ilk iki beytinde Sultan I. Abdülmecid Han'ı (ö. 1277 / 1861) öven şair, üçüncü beyitten sonra padişahın da iştirak ettiği ateşli talimden söz açar. Bu beyitlerde padişahın ordusuna ve silah gücüne yönelik övgülerin ardından kaside, 14-30. beyitlerde Ömer Lutfi Paşa'nın (ö. 1288 / 1871) övgüsüne odaklanır. 31. beyitten başlayarak Sultan I. Abdülmecid ve Ömer Lutfi Paşa, aynı beyitlerde birbirini tamamlayan sıfatlarla anılır. Kasidenin 35-36. beyitlerinde sözü yine Paşa'nın övgüsüne getiren şair, methetme konusundaki acizliğini belirterek Paşa'ya dua ile şiiri tamamlar. Kaside; Ömer Lutfi Paşa'ya sunulmuş olup şiirin methiye dışında ateşli talimlere odaklanması, Paşa'nın talimler konusundaki başarılarına yönelik bir hatırlatma niteliğindedir.

Eşref Paşa, 1260 / 1844 yılında Mekteb-i Harbiye'den mülazım-ı evvel rütbesiyle mezun olduktan sonra tabur kâtipliğine, 1270 / 1853-1854'te ise binbaşı rütbesiyle Serdar-ı Ekrem Ömer Lutfi Paşa'nın yaverliğine getirilmiştir. (İnal, 1999: 496) Kasidenin yazılış tarihi 1269 / 1853 olduğuna göre şair, Paşa'nın yaverliğine atanmadan önce kasideyi kendisine sunmuş olmalıdır.

Sultan I. Abdülmecid, Şehenşah, Heft İklim Hâkimi

Sultan I. Abdülmecid'in saltanatının 14. yılında kaleme alınan kasidenin ilk iki beyti şahsının övgüsüne ayrılmıştır. İlk beyitteki övgüler, Osmanlı şairlerinin padişahlar için sarf ettikleri kalıplaşmış methiyelerin dışına çıkmaz. Padişahlar padişahı (şehenşah) yönündeki nitelemeye ek olarak yedi iklime ve memleketlere hâkim bir padişah algısı yaratılır. Ahamenî hükümdarları tarafından “şah-ı şahan” şeklinde kullanılmaya başlayan şehenşah tabiri, daha sonra şahenşah, şahinşah, şehinşah şekillerini alarak Sasani ve Büveyhî hükümdarlarının da yararlandığı bir unvan olmuştur. Bu unvanı hutbe ve sikkelerde resmî olarak kullanan ilk hükümdar ise Adudüddevlî'dir (ö. 372 / 983). Abbasi, İlhanlı, Memlük ve Fâtımîlerin de kullandığı unvan, Selçuklu hükümdarları tarafından da benimsenmiştir. XIV. yüzyılda Ahmedi'nin (ö. 815 / 1412-13) İskendernâme'sinde de rastlanan şehenşah unvanı, Osmanlı tarihçilerinin dilinde Osmanlı padişahları için sıklıkla kullanılan bir tabir konumundadır (Gündüz, 2010: 248-250).

Osmanlı padişahlarının cihan hâkimi ya da dünya padişahı olarak görülmesi anlayışı ise Osmanlı'nın veya İslam dünyasının “dünya” deyince neyi algıladıklarıyla ilgilidir. Osmanlı'da Batlamyus'un (ö. 168 ? / 784-85 ?) coğrafya anlayışı mevcut olması sebebiyle yeryüzü ekvator dan kuzeye doğru yedi iklime ayrılıyor, bu sebeple yedi iklim dendiğinde tüm cihan kastediliyordu (Onay, 2013: 52). Klasik Türk edebiyatında ise “yedi iklim”, öncelikle kendi terminolojisiyle bağlantılı olarak “tüm dünya” anlamıyla kullanılırken söz konusu coğrafi terimle kast edilen yine yeryüzünün “meskûn” alanları, “bilinen dünya”, “ülkeler” “kıtalar” olmuştur. Öte yandan ilhamını dünyaya yönelten şair, merkez değerle onu çevreleyen dünyayı belli bir aşama sırasıyla ilişkilendirirken bu anlamlandırmada kaynak noktası olarak “sultan”, “sevgili” ya da “mürşid”i kullanır. “Yedi iklim” ifadesi, sultanın iktidar gücünün sınırsızlığını gösterir (Gökcan, 2020: 140). Bir hükümdarın fethettiği ve yönettiği coğrafyanın genişliği, hükümdarın gücü ve nüfuzuyla bağlantılı olarak yayıldığı için şairler; “cihan” başta olmak üzere “dehr, ruy-ı zemin” gibi kelime ve tamlamalarla oluşturdukları yapılar sayesinde padişahların cihan hâkimiyetlerine vurgu yaparlar (Yazar ve Uslu, 2015: 2212).

Şehinşah ve heft-iklim hâkimi sıfatları, Sultan I. Abdülmecid'in hayatı, siyasî ve askerî başarıları açısından değerlendirildiğinde basmakalıp bir kullanım olmanın ötesine geçemez. Her ne kadar yenilikler dönemi olması sebebiyle takdire şayan bir padişah olsa da Sultan I. Abdülmecid'in saltanat yıllarındaki siyasî yaşamı, onun geçmiş Osmanlı sultanları gibi bu sıfatlarla

anılması için yeterli değildir. Bu sebeple şair, bu yöndeki övgülerini padişahın şahsında birleştirmeyi başaramamıştır. Padişahın askerî ve siyâsî yaşamına bakıldığında başarılarına rağmen yaşadığı sorunlar da bunu destekler niteliktedir:

1255-1277 / 1839-1861 yılları arasında hüküm süren Sultan; bir Avrupalı prens gibi yetiştirilmiş, Batı musikisi ve yaşam biçimine hayran bir hükümdar olmuştur. Tahta geçtiği andan itibaren babası II. Mahmud'un (ö. 1255 / 1839) başlattığı ıslahata devam edeceğini bildirirse de saltanatının daha ilk günlerinde Nizip bozgununa uğrayan padişah; Mısır meselesini kendilerine danışmadan çözmeye çalışan Osmanlı'ya nota veren İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın baskılarıyla karşılaşmıştır. (15 Cemazeyi'l-evvel 1255 / 27 Temmuz 1839) Notayı kabul eden Osmanlı Devleti, bu dönemden sonra bir devri kapatarak Avrupa devletlerinin vesayeti altına girmiştir.

Devrinde içte ve dışta türlü sıkıntılar yaşayan padişah, 11 Cemazeyi'l-ahir 1272 / 18 Şubat 1856 yılında ilan ettiği Islahat Fermanı ile bazı gelişmelere imza atmıştır. Islahat Fermanı ile Osmanlı tebaası gayrimüslimlere haklar veren ve Batı sermayesinin Osmanlı'ya girmesini kolaylaştıran Sultan; ıslahat konusunda Batılı devletlere müdahale etme imkânı da vermiş; buna karşılık Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerin teminatı altında toprak bütünlüğünü koruma ve Avrupa devletleriyle eşit haklara sahip olma ilkesi kabul edilmiştir.

Öte yandan sarayda kapalı bir padişah olmak yerine zaman zaman halkın arasına karışan Sultan, şikâyetleri dinlemiş; eski padişahların kurallarını değiştirmiş; elçileri huzuruna kabul etmiş; elçiliklere iadeiziyaret yaparak genellikle nişan veren Osmanlı padişahlarının aksine III. Napolyon'un (ö. 1873) kendine verdiği nişanı kabul etmiştir. Sadrazamlık makamını yeniden tesis eden, şeyhülislamın siyâsî nüfuzlarını azaltan, 1270 / 1853 yılında kurulan Meclis-i Âli-i Tanzîmat ile kanun yapma yetkisini başlatan, taşra teşkilatını düzenleyen, eğitim alanında önemli adımlar atan, maliyeyi ıslah eden, pek çok imar faaliyetlerinde bulunan Sultan I. Abdülmecid; çalkantılı, karışıklıklarla dolu 20 sene boyunca hüküm sürmüştür (Küçük, 1988: 259-263).

Sultan I. Abdülmecid'in Osmanlı Ordusu'ndaki Yenilik Faaliyetleri

Sultan I. Abdülmecid dönemi askerî gelişmelerin övüldüğü kasidenin ikinci beytinde şair, Sultan'ın orduya olan ilgisinin neticesi olarak askerlerin

başarılarının arttığını düşünmektedir. Gerçekten de bu kanı, Sultan'ın ordu-
da yaptığı yenilikler açısından değerlendirilirse yerindedir. Tanzimat Döne-
mi'ne kadar gerek Sultan III. Selim (ö. 982 / 1574) gerek Sultan II. Mahmud
dönemlerinde askerî alanda düzenleme ve yenilikler gerçekleştirilse bile
askerlik sisteminde ocak şeklinin dışına çıkılamamıştır. Fakat bu dönemde
Tanzimat Fermanı'nda askerlikle ilgili yenilikler getirilmiş, 1258 / 1843 yı-
lındaki düzenlemeler ile Osmanlı toprakları beş büyük ordu bölgesine ay-
rılmıştır. Ayrıca her bölgeden alınacak askerlerin belli bir süre görev yapa-
cakları kararı alınmış, Ocak Usulü'nde kariyerli askerlik kaldırılarak Kur'a
Usulü benimsenmiştir. Fiili askerlik hizmetini bitirenler için yedi yıl redif
süresi belirlenerek gönüllü askerlik getirilmiştir. Kısaca Osmanlı Devleti'nin
askerlik sistemi Sultan I. Abdülmecid döneminde baştanbaşa değiştirilmiş
(Şahin, 2013: 239-240) olup devletin görece barış dönemine girmesi planla-
nan askerî yeniliklerin uygulanmasını mümkün kılmıştır (Hıdır, 2020: XI).
Öte yandan yenilikler bunlarla da sınırlı kalmamış, askerî eğitim alanında
da birçok değişim gerçekleştirilmiştir. Sultan I. Abdülmecid, Harbiye Mek-
tebi'nde eğitimin kalitesinin artırılmasına yönelik olarak Avrupa'ya özelli-
kle Fransa'ya askerî eğitim görmek üzere öğrenciler göndermekle kalmamış,
Fransa'dan çeşitli sınıflardan subaylar davet ederek Harbiye'de öğretmenlik
yapmaları konusunda girişimlerde bulunulmasını istemiştir (Kurtcephe ve
Balcıoğlu, 1991: 57-58). Yapılan yenilikler, Osmanlı Ordusu'nu rakiplerine
kıyasla belli bir noktaya taşımamakla birlikte ordu tamamen iflas etmemiş,
eğitim kurumlarının yetiştirdiği subayların etkisiyle tam anlamıyla toplum,
hayal edilen noktaya gelemese de dönemsel bir başarı yakalanmıştır (Hıdır,
2020: 112-113). Bu noktada ordunun iyileştirilmesi göz önüne alındığında
padişah hakkında yapılan “*Talihinin yüceliği ve ilgisinin yaverliğinden (yar-
dımcılığından ötürü) her zaman askerlerinde başarı ve üstünlük izleri görül-
mektedir.*” (B. 2) şeklindeki övgüleri hak etmektedir.

Ateşli Talim:

Kasidenin 3-13. beyitleri arasında bizzat şairin de şahit olduğu ateşli bir
talimden bahsedilir. İki sıradan oluşan ateşli talimin büyüklüğü karşısında
hayretini gizleyemeyen şair, Osmanlı Ordusu'nu “harb-âmîz” olarak yani
harple iç içe, harbe alışkın olarak vasıflandırır. Şairin gözünde kâfirlerin
böyle bir orduya karşı durmaları mümkün değildir. (B. 4) Şiirde ordunun
muntazam hâline işaret edilmesi de dikkat çekicidir. Aşağıda da bahsedile-
ceği üzere Nizam-ı Cedid ile daha iyi bir düzene kavuşan ordunun bu özel-
liği, “savaş yöntemlerinin kanunu” olarak ifade edilmiştir. (B. 5) Atlı, topçu

ve yaya askerlerden oluştuğu anlaşılan talimde askerler sıra sıra dizilmiş hâldedir. (B. 7) Tabyalardan çıkan ateşler, öyle bir korku salmaktadır ki dönen felek bile durmuştur. (B. 8) Felek sadece korku içinde de değildir. Ordunun bu gücünü gören felek, mutluluktan gözyaşı dökmektedir. (B. 9) Hatta şair bile talimin heybetinden dolayı hayrete düşerek coşkuyla ağlamaktadır. (B. 10) Bu bölümün sonunda Eşref Paşa, büyük ateşli talim esnasında gizlenerek saldırma taktiği suretiyle padişahın savunma tedbirleri aldığını ve bu talimin zafer vesilesi olduğunu ifade eder. (B. 11)

Osmanlı Devlet’inde ateşli talimin geçmişine bakılacak olursa Osmanlı Ordusu askerî teşkilatının XVII. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa orduları karşısında üstünlüğünü koruduğu ancak Avrupa’da gerek harp silahları gerek öteki silahların kullanımında gerçekteşen gelişmelere sonraları ayak uyduramadığı, silahşörlük talimlerine gereğince önem vermediği görölür. Sultan I. Mahmud (ö. 1168 / 1754) döneminden itibaren Avrupaî yöntemlerle ordu kurulmasının ardından 1241 / 1826 yılından sonra Sultan II. Mahmud’un sayesinde Nizam-ı Cedid, Sekban-ı Cedid ve Muallem Eşkinci adları altında askerî teşkilatlanmaya özen gösterilmiştir (Mahmud şevket, 1983: 77). Bu ocakları, Yeniçerilerden ayıran başlıca özellik bu birliklerin düzenli eğitim almaları ve talim yapmalarıydı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye’de^[2] de askerî eğitime oldukça önem verilmiştir. Tanzimat’ın ilanından sonra oluşturulan ordular için eğitim-öğretimin ve düzenli günlük talimlerin yanında genel büyük ateşli talimler yapılmıştır. *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Askeri*’de başta İstanbul’daki iki ordu olmak üzere ülke genelindeki askerî birliklerde yapılan genel büyük talimlerle ilgili ayrıntılı haberler sık sık yer almış; yerel gazeteler de askerî gelişme, haber ve talimlerden bahsetmiştir. Ayrıca o sıralarda basılmış talimatnamelerde de konuyla ilgili açık bilgiler verilmiştir (Can Tunalı, 2003: CLVIII).

Osmanlı Ordusu’nun yenileşme çalışmalarının gerekliliği, ateşli silahlarda Avrupa’nın teknolojik ve taktik manada yaşadığı gelişmelerle kendini göstermiştir. Ateşli silahları, belirli taktik çerçevesinde en etkili kullanan ordulardan biriyken daha sonraki yıllarda Nizam-ı Cedid hareketi ve öncesinde de görüldüğu üzere Osmanlı Ordusu, modernleşmek için Avrupalı uzmanlara ve bilgi kaynaklarına ihtiyaç duymuştur (Öz, 2021: 46). Her ne kadar bir okçu veya mızrakçı gibi kabiliyet ve ihtisaslaşma gerekmesi de ateşli silahların kullanımında silahın atışa hazır hâle getirilmesi yani hız ve aynı

2 Yeniçeri Ocağı’nın Sultan II. Mahmud tarafından 1241-42 / 1826 yılında kaldırılması üzerine onun yerine kurulan yeni askerî teşkilata verilen ad. Bkz. Özcan, Abdülkadir (1991). “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”. *DİA*. C. III. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 457-458.

hareketin sürekli tekrarı ile zihin ve bedende yerleşmesi esastı. Osmanlı'da talimler, talimlerin temeli kabul edilen 1245 / 1830 tarihli *Ta'limname-i Pi-yadegan*'da sıraların düzeni, ateş etme usulleri ve yürüyüş usulleri üzerinde yoğunlaşıyordu. Dolayısıyla asker, yapacağı talimler neticesinde savaflara hazır hâle geliyordu (Öz, 2021: 55-58).

Asakir-i Mansure-i Muhammediye, topçu taliminde de Fransa usulünü takip etmiştir. Topçuluğa dair önemli eserlerin Türkçeye kazandırılması ve Serasker Koca Hüsrev Paşa (ö. 1271 / 1855) döneminde yazılan topçu talimnamesi yazılması da önemli gelişmelerden olmuştur. Bunlardan ilki olan 1246 / 1831 tarihli *Ta'limname-i Topçıyan-ı Cihad-ı Berriye* beş kısımdan oluşur. Talimname, topçu neferinin top başında olan hizmeti ve hareketlerini, sahra toplarının kullanımı ve idaresini, muhasara, kale ve sahil toplarının kullanımını, top arabacılarını, tabya talimlerini içerir. Bu talimnameden sonra 1250 / 1834-35 senesi içinde *Top Alayı Ta'limi* ve *Top Bölüğü Ta'limi* isimli talimnamelerin taş baskısının basıldığı görülür. (Öz, 2021: 83-86).

4 Ekim 1853-30 Mart 1856 Kırım Savaşı Öncesi ve Esnasında Ateşli Talimler

Kasidenin 12. ve 13. beyitlerinin her ikisinde de cevherin tarih vardır. Beyitlerin ilk mısralarındaki noktalı harflerinin toplam değeri 1269 / 1853'tür. Çıkan tarihten anlaşıldığı üzere kasidede anlatılan ateşli talim, Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'na³ hazırlık mahiyeti taşımaktadır. Kasidede ifade edildiği üzere talime bizzat Eşref Paşa da katılmıştır. (B. 10) Osmanlı Ordusu'nun gerçekleştirdiği büyük bir ateşli talim olup kara veya deniz kuvvetlerinden hangisinin yaptığı anlaşılmamaktadır. Talime atlı, yaya ve topçular iştirak ettiğine göre (B. 7) her iki kuvvet de varlık göstermiş olabilir. Kaynaklara bakıldığında Kırım Savaşı öncesi ve esnasında hazırlık mahiyetinde hem karacıların hem de denizcilerin ateşli talimler yaptıkları görülmektedir. Rusların gerçekleştirdiği savaş hazırlıklarına karşılık olarak gece gündüz Boğaz'da teyakkuz hâlinde olan Osmanlı Donanması, hem Rumeli hem de Anadolu tarafında bahriye askerlerine top ve yelken talimi yaptırmıştır (Çetin, 2016: 126). Ayrıca Osmanlı Devleti, müttefik ordu askerlerinin talim yapabilmeleri için uygun koşulları da sağlamaya çalışmıştır. Rebiü'l-evvel 1270 / Aralık 1853'te İngiliz Ordusu, uygun gördükleri yerlerde karaya nefer çıkartarak talimler yapmış, aynı imkân farklı zamanlarda talim yapmaları şartıyla Fransız Ordusu'na da verilmiştir (Çetin, 2016: 361).

3 Kırım Savaşı hakkında yapılan çalışmalar "Kaynaklar" da belirtilmiştir.

Kırım Savaşı Öncesi ve Esnasında Yapılan Propagandalar

Kaynaklardan aynı zamanda bir propaganda savaşı olduğu da anlaşılan Kırım Savaşı'nın öncesi ve esnasında gerek Rus basınında gerek Osmanlı basınında devletlerin ve orduların gücüne ya da yetersizliğine dair yapılan propaganda faaliyetleri dikkat çeker. (Çaylı, 2017; Birbudak, 2018; Fırat, 2008; Erol, 2013) Eşref Paşa'nın 1269 / 1853 tarihli bu kasidesi de Osmanlı Ordusu'nun gücünü ortaya koyan bir propaganda niteliği taşımaktadır. Çünkü şair, kasidenin 3-13. beyitlerinde hem yapılan talimlerin büyüklüğüne hem de “*Böyle harple karışık (harbe alışkın) orduya karşı durmak mümkün değildir. (Bu ordunun) hayalinden bile kâfirler ordusunu sıtma nöbeti tuttu. O kusursuz talim ki görkemli bir seyirdir. Her muntazam şekli, savaş yöntemleri için bir kanundur.*” (B. 4-5) sözleri ile ordunun azametine, gücüne özellikle muntazam oluşuna vurgu yapar. Kaynaklara göre Osmanlı Ordusu'nun düzenli oluşu, bu dönemde Ruslar arasında endişe yaratmıştır. Çetin'in (2016: 122) Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'ndeki 21 Şevval 1269 / 28 Temmuz 1853 tarihli belgeden (No: 1-3-12) aktardığına göre Rus Ordusu'nun geneline hâkim olan görüş, Osmanlı Ordusu'nun 1243-1244 / 1828-1829 Savaşı'ndan farklı olarak daha eğitilmiş ve düzenli hâlde bulunduğu, eski başıbozuk görünüşünden farklı olduğudur. Bu sebeple Rusların Osmanlı Ordusu hakkındaki olumlu düşünceleri kırmak adına çalışmalar yaptıkları görülür. Osmanlı Ordusu'na karşı 1269 / 1852-1853 yılında herhangi bir basılmış lubki kitabı veya resmi^[4] yoktur. Ancak Fransa ve İngiltere'nin Recep 1270 / Mart 1854'te Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olarak savaşa katılmalarıyla ve özellikle Kırım Yarımadası'nda Rusya'nın askerî gücünün azaltılmasıyla Rusya'da savaş propagandası niteliği taşıyan beğenilen edebiyat ve resim örnekleri de basılmaya başlanmıştır (Acar, 2019: 118). Bu resimlerde Osmanlı Ordusu'nda bir karmaşa hâkimken Rus Ordusu, muntazam ve disiplin içinde, bir çizgi kadar düzenli olarak resmedilmiştir (Acar, 2019: 122-123). Savaş öncesi ve esnasında Ruslar, Osmanlı askerlerinin yetersizliklerine dair söylentiler de yayarak tebaanın devlete karşı güvensizlik duymasını sağlarken kendi tebaalarına savaşı kazanacakları yönünde inanç da aşılamışlardır. Özellikle Hocabey (Odessa) ve Moskova'nın belirli bölgelerinde çıkarılan Fransızca gazetelerde, Şumnu'ya belirli sayıda Osmanlı askerinin sevk olunmuş olmasıyla birlikte bu askerlerin çoğunluğunun zor kullanılarak cepheye getirildiğine, ya-

4 Lubki: Geleneksel olarak evlerde ve hanlarda dekorasyon olarak kullanılan, edebiyattan, dinî hikâyelerden ve popüler masallardan türetilen basit grafikler ve anlatılarla karakterize edilen bir Rus popüler baskısı. (<https://www.wordsense.eu/lubki/>)

rısından fazlasının savaş ilmine vakıf olmadıklarına dair yazılar yazılmıştır (Çetin, 2016: 121-122). Tüm bu karşı propagandalara rağmen Osmanlı Devleti de boş durmamıştır. *Takvim-i Vekayi*'de (Yapıcı, 1999) ve *Ceride-i Havadis*'te (Önen, 2016) savaş hakkındaki gelişmeler duyurulmuştur. İngiliz kamuoyunun desteğini de alan Osmanlı Devleti, Musurus Paşa vasıtasıyla Osmanlı Devleti lehine mitinglerin ve halk gösterilerinin düzenlenmesini isteyerek İngiliz vekilleri ve hükümeti, Rusya'ya karşı müdahale etme konusunda yönlendirmeye çalışmıştır. (Gurulkan vd., 2006: 24).

Fotoğraf 1: Kırım Savaşı Esnasında Osmanlı Ordusu.

<https://www.dusuncemektebi.com/f/2594/9/kirim-savasinin-daha-once-gormediginiz-goruntuleri>

Sultan I. Abdülmecid'in Hocası ve Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Lutfi Paşa

Osmanlı-Rus Kırım Savaşı'nda Türk, İngiliz, Fransız ve Sardunya devletleri ve bu devletlerin komutanları içinde kendini kabul ettirmiş, savaş esnasında siyasî ve askerî başarılarıyla tanınmıştır (ATESE, 1981: 59). Pek çok devlet görevinde bulunan Paşa, 1258 / 1843'te orduda yapılan düzenlemeler sırasında mirî ümeralıkla askerlikten uzaklaştırılmıştır. Daha sonra bir ateşli talimde, kumandanın askerî düzenlemede hata yapması üzerine dayanamayarak idareyi ele alıp hatayı düzeltince Sultan I. Abdülmecid'in dikkatini çekmiş ve Paşa'nın askerî rütbesi iade edilmiştir (Saydam, 2007: 75). Eşref Paşa'nın Ömer Lutfi Paşa'nın methiyelerini içeren bu kasidenin içeriğinde ateşli talimden bahsetmesinin sebebi de bu olmalıdır. Belli ki kasidenin yazıldığı 1269 / 1853 yılından neredeyse on sene önce bir ateşli talim esnasında talihi yeniden parlayan Paşa'nın bu yönüne vurgu yapılmak istenmiştir.

Paşa'nın siyasî başarıları da dikkat çekicidir: Avrupa'da baş gösteren 1264/1848 ihtilâli Eflak ve Boğdan taraflarında da etkili olduğu için milli-

yetçi ve hürriyetçi fikirlerden etkilenerek Boğdan'ın bağımsızlığını ve Eflak ile birleşmesini talep eden grupların ayaklanması esnasında Babîali, Ruslarla ihtilâf konularını görüşmek üzere Keçecizâde Fuad Efendi'yi (Paşa) özel memuriyetle Bükreşe yollamıştır. Ömer Lutfi Paşa da yerinde tedbirlerle Rusya'nın emrivakilerini engellediği gibi Osmanlılara sığınan Macar-Leh mültecileri meselesinin çözümünde Fuad Efendi'ye yardımcı olmuştur. Bunun üzerine görevindeki başarılarından dolayı vezir rütbesiyle Rumeli Ordusu müşirliğine getirilmiştir (Şaban 1265 / Haziran 1849) (Saydam, 2007: 75). Kasidenin kaleme alındığı tarihte bu görevde olduğu anlaşılan Paşa, Kırım Savaşı'nın başlangıcında Tuna cephesinde askerî harekâtı başarılı bir şekilde yönetmiştir. Rusların saldırı planlarını boşa çıkararak kuvvetlerinin azlığına rağmen Rusları önce Oltenitâda (3 Safer 1270 / 5 Kasım 1853) yenmiş; ardından Kalafat yakınlarında bulunan Çatana'da (5 Rebiülahir 1270 / 5 Ocak 1854) galip gelmiştir. Bu suretle kendisine daha ziyade sadrazamlar için kullanılan "serdâr-ı ekrem" unvanı verilmiştir (Saydam, 2007: 75). Eşref Paşa; söz konusu unvanı, kasidenin 35. beytinde "ekrem" ve "serdar" sözcüklerini aynı beytin içinde zikrederek *Vücûd-ı ekreminle iftihâr etsin şeh-i devrân / Ki sensin saltanat divânının ser-saff u serdârı* şeklinde ifade eder. Nizamü'l-Mülk'e ve Hz. Ali'ye benzetilen Paşa'nın müşir sıfatı, kasidenin 15-18. beyitlerinde dize başı tekrarlarıyla vurgulanırken Sultan I. Abdülmecid'e böyle bir mareşale sahip olduğu için övünmesi gerektiği hatırlatılır. Şair, her iki şahsı söz konusu ettiği 32-33. beyitlerde "biri / biri" cümle başı tekrarlarıyla övgüyü pekiştirir.

Fotoğraf 2: Ömer Lutfi Paşa.

Kaynak: <https://www.dusuncemektebi.com/f/2594/9/kirim-savasinin-daha-once-gormediginiz-goruntuleri>

Fotoğraf 3: Ömer Lutfi Paşa Subaylarıyla (1854).

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kırım_Savaşı

Fahriye ve Dua

Paşa'yı övmekte kendini aciz gören şair, Paşa'ya duacı olması sebebiyle bu şiiri yazabilecek gücü bulmuştur. 38. beyitten kasidenin Ömer Lutfi Paşa'ya sunulduğu anlaşılmaktadır. Şair, Paşa'nın galibiyeti için duacı olarak kasideyi tamamlar.

Kasidenin Tenkitli Metni ve Nesre Çevrilişi^[5]

1. Şehen-şâh-ı cihân 'Abdü'l-Mecîdin baht-ı bîdârı
Nigîn-i hükmüne râm etdi heft iklîm ü emsârı

Cihanın padişahlar padişahı Abdülmecid'in uyanık (iyi) talihi, yedi iklimi ve şehirleri hüküm mührüne boyun eğdirdi.

2. 'Ulüvv-i tâlî'inden yâverî-i iltifâtından
Hemîşe 'askerinde rû-nümâdır nusret-âsârı

Talihinin yüceliği ve ilgisinin yaverliğinden (yardımcılığından ötürü) her zaman askerlerinde başarı ve üstünlük izleri görülmektedir.

3. İki hatla bir ordu sevk idip âteşli ta'lîme
Göründü kuvvet-i şâhânesinden kudret-i Bârî^[6]

⁵ Tenkitli metinde, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğu, Nr. 749'da nüshası için SÇ; *Divân-ı Eşrefî ş-Şu'arâ* nüshası için EŞ kısaltması kullanılmıştır.

⁶ 3b kudret-i Bârî SÇ: kudret âsârı EŞ

Ateşli talime, iki sıradan oluşan bir ordu gönderince şahlara yakışır kuvvetinden Allah'ın kudreti görüldü.

4. Ne mümkün karşı durmak böyle harb-âmîz orduya
Hayâlınden dahi teb-lerze tutdu ceş-i küffarı

Böyle harple karışık (harbe alışkın) orduya karşı durmak mümkün değildir. (Bu ordunun) hayalinden bile kâfirler ordusunu sıtma nöbeti tuttu.

5. Mu'allâ bir temâşâdır o ta'lîm-i mükemmel kim
Usûl-i harbe bir^[7] kânûndur her şekl-i hemvârı

O kusursuz talim ki görkemli bir seyirdir. Her muntazam şekli, savaş yöntemleri için bir kanundur.

6. Zihî ta'lîm kim dehşet-fezâ-yı 'akl-ı evvel[i]dir
Nümâyân oldu her şeklinde yüz bin sun'-ı Settârı

Öyle güzel bir talimdir ki (sanki) Allah'ın yarattığı ilk aklın anlayışını artırandır. Her şeklinde yüz bin Allah'ın eseri ortaya çıkar.

7. Süvârî ile tobcı vü piyâde saf-be-saf kol kol
Füzûn-ter öyle kim tutdu göz ermez deşt ü kuhsârı

Atlı ile topçu ve yaya askerler, dizi dizi sıralandıklarında öyle çoklardı ki dağlar ve bozkırlar görünmez oldu.

8. Kemîngehlerde gâhî tâbyalardan âteş oldukca
Kemâl-i dehşeti turdurdu el-hak çarh-ı devvârı

Pusu yerlerinde tabyalardan ateş çıktıkça (verdiği) korkunun büyüklüğü doğrusu dönen feleği durdurdu.

9. Şuâ' u tâb zann etme felek fart-ı meserretten
Sirişk-i hayret eyler dîde-i hûrşîdden cârî

Güneşin gözünden geçenleri ışın ve parıltı zannetme. Felek, aşırı mutluluktan şaşkınlık gözyaşları dökmektedir.

10. Görünce ben de ol ta'lîmi hakkâ bu mehâbetle
Zarûrî kıldı giryân cûş-ı hayret çeşm-i hûnbârı

7 5b bir SÇ: bu EŞ

Doğrusu ben de o talimi bu heybetiyle görünce kan saçan gözüm, hayret coşkunuğuyla ağlamak zorunda kaldı.

11. Tedâfü' şekli^[8] pinhân u tecâvüz resm-i zâhirde
Zihî tedbîr-i istihkâm ü sevku'l-ceyş-i cebbârı

Görünüşte (düşmanı) defetme şekli gizlenme ve saldırmadır. (Padişahın aldığı) savunma tedbirleri ile becerikli askerî birlikleri idare etmesi ne güzeldir.

12. Medâr-ı fevzdîr âteşli ta'lim oldu pek ra'nâ (1269 / 1852-1853)
Bu târihimle gevher-beste kıldım silk-i eş'ârı

Ateşli talim, pek güzel oldu. Zafer vesilesidir. (Yazdığım) bu tarihle şiirlerimin ipine inci bağladım.

13. Büyük âteşli ta'lim oldu firûzu delîlidir 1269 / 1852-1853)
'Aceb mi fâl-i hayr etsem bu târih-i güher-bârı

Büyük ateşli bir talim oldu. Delili ise parlaklığıdır. Bu inciler saçan tarihi, hayırlı bir iş etsem şaşılır mı?

14. Te'âla'llâh ne ordudur ol ordu-yı hümâyûn kim
'Ömer Pâşâ-yı saf-derdir müşîr-i fevz-i peykârı

Savaşın zafer (sahibi) mareşali, saflar yaran Ömer Paşa'dır. O padişahın ordusu nasıl bir ordudur. Allah yüceltsin!

15. Müşîr ammâ nazîri gelmemiş dünyâya hem gelmez
Vezîr ammâ ki magbût-ı düveldir cümle etvârı

Mareşaldir ama dünyaya benzeri gelmemiştir ve gelmeyecektir. Vezirdir ama bütün tavırlarına devletler gıpta eder.

16. Müşîr ammâ uyutdu tîg-ı kahrı fevc-i a'dâyı
Vezîr ammâ kurutdu tâb-ı hışmı bîh-i âzârı

Mareşaldir ama öfke oku, düşman ordusunu uyuttu. Vezirdir ama hiddetinin parlaklığı, düşmanın kökünü kuruttu.

17. Müşîr ammâ ki 'adlidir Nizâmü'l-Mülke sermâye
Vezîr ammâ ki lutfidir cemî'-i 'âleme cârî

Mareşaldir ama Nizamü'l-Mülk'e sermaye olan adaletidir. Vezirdir ama lütfü bütün âleme akmaktadır.

18.Müşîr ammâ meşâr-ı bâl-benândır 'abd-i nâçizi
Vezîr ammâ cihân-kıymet şerefdir hüsn-i enzârı

Mareşaldir ama değersiz kölesi bile parmakla gösterilir. Vezirdir ama bakışlarının güzelliği cihan kıymetinde (çok değerli) bir şereftir.

19.Dilir-i yeke-tâz-ı sahn-ı ta'lim-hâne-i iclâl
Hıdîvv-i kahramân ferzâne-i meydân-ı Kerrârı

Büyüklik talimhanesi meydanının yiğit ve yürekli (kişisi). Hz. Ali meydanının seçkini, kahraman veziri.

20.Cihân-ı 'izz ü câhın mâhtâb-ı âlem-efrûzu
Sipîhr-i iktidârın âftâb-ı satvet-envârı

Makam ve mevki cihanının âlemi aydınlatan mehtabı, iktidar göğünün nur dolu güneşi. Lütf kalemi, iki cihanın ağzına şeker kamışdır.

21.Dehân-ı dü-sitâne ney-şekerdir hâme-i lutfu
Leb-i a'dâya zehr-âb-ı eceldir tîg-ı hûn-h'ârı

Kan dökücü kılıcı, düşmanların dudağına ecelin zehirli suyudur. Memleketin güvenliğinin sermayesi, (onun) adaletinin olgunluğudur.

22.Kemâl-i 'adlidir sermaye-i âsâyîş-i iklim
Yed-i te'yîdidir hall eyleyen her emr-i düşvârı

Memleketin düzeninin sermayesi, (onun) adaletinin olgunluğundandır. Her zor işi kolaylaştıran, kudretli elidir.

23.Bütün âfâkı teshîr eylemekdir şâh-ı devrâna
Bu tedbîrât-ı âlem-gîrden her lahza efkârı

Her zor olayı halleden (onun) sağlam elidir. Her an dünyayı ele geçirme düşüncesi ile aldığı önlemler, zamanın padişahı için bütün ufukları ele geçirmektir.

24.Zafer 'azminde pîş-âheng olur elbet bir ordu kim
O destûr-ı sebük-cevlân-ı efhamdur kumandârı

Öyle bir ordu ki elbette zafer yolunda en önde gider. (O ordunun) kumandanı ise fikirlerini çabuk çabuk dolaştıran vezirdir.

25. Bu mihr-i satvetin eylerdi hûlyâ pençe-i kahrın
Cedel-h`âhânının `aklı olaydı zerre-mikdârı

Kavga etmek isteyenlerin zerre kadar akli olsaydı bu ışık saçan güneşin kahr pençesini hayal ederlerdi.

26. `Ulüvv-i himmetinden sâye-i şîrânesindendir
Sunûf-ı `askere bu iltifât u lutf-ı hünkârı

Asker sınıflarına (gösterdiği) bu lütuf ve ilgisi, (onun) himmetinin yüceliğinden ve aslan gibi gölgesindendir.

27. N'ola hatt-ı hümâyûn ile taltîf eylese her-bâr
Bu orduya müşîr etmiş o pâşâ-yı cihân-dârı

(Padişah), o cihanı tutan paşayı, bu orduya mareşal eylemiş. Fermanı ile daima onun gönlünü okşasa buna şaşılmaz.

28. Cihân-fermâ-yı `âlem dâver-i kişver-güşâdır kim
Semend-i hişmına pâ-mâl olur deşt-i cedelkârı

Dünyaya hükmeden ve ülkeler fetheden padişaktır ki çekişme (savaş) çölü, öfke atının ayakları altında kalır.

29. `Ulüvv-i şânını seyr et sipeh-sâlâr-ı devrânın
Bu destûr-ı muzafferdir ana tevfik-ı âsârı

Zamanın en büyük askerinin şanının yüceliğini seyret. Onun irade ve rızaya uygun eserleri, savaşta zafer kazanan bu vezirdir.

30. Sipeh-sâlâr-ı Cem-pâye müşîr-i fevz-i sermâye
O çarh-ı devletin mihri bu mâh-ı satvet-envârı

Rütbesi hükümdara denk olan başkomutan, sermayesi zafer olan mareşal, o (padişah) mutluluk feleğinin güneşi, bu (vezir) ezici kuvvete sahip aydır.

31. Nedir ol kâmet-i mevzûn ol iki esb-i tâzîde
Nedir ol cünbiş-i dil-cû nedir ol tîz-i reftârı

O iki Arap atının düzgün boyları, o gönül alan hareketleri ve çabuk yürüyüşleri nedir?

32.Biri ruhsâre-i hûbân gibi hem âteşin hem al
Biri la'î-i leb-i cânân gibi gülgûn u mebkârî

Biri, güzellerin yanağı gibi hem ateşli (hararetli) hem kırmızı; biri, sevgilinin yakut renkli dudağı gibi gül renkli ve şarap kırmızısıdır.

33.Biri rûh-ı musavver birisi rûh^[9]-ı mücessemdür
Birisi sâ'ik-i devlet biri ikbâl-i rehvârî

Biri suret verilmiş ruh, biri cisimleşmiş ruhtur. Birisi devleti sevk eden, diğeri ise bahtın yürütücüsüdür.

34.Hıdıv-ı kâmkâr-ı Âsaf-ı mümtâz u Cem-kadrâ
Eyâ şâh-ı cihânın kahramân-destûr-ı muhtârî

Cem (padişah) değerinde seçkin vezirin isteğine kavuşmuş padişahı, ey cihan padişahının seçkin kahraman veziri.

35.Vücûd-ı ekreminle iftihâr etsin şeh-i devrân
Ki sensin saltanat dîvânının ser-saff u serdârî

Zamanın padişahı, şerefli varlığıyla övünsün. Çünkü saltanat divanının başı ve komutanı sensin.

36.Şecâ'at gâlibiyet cevher-i zâtında hatm olmuş
Kelâmından kinâyet fenn-i harbin cild ü tûmârî

Cesaret ve galip gelme, yaratılışının cevherinde tamamlanmıştır. Savaş ilminin cilt ve tomarı, senin sözlerinden oluşan üstü kapalı (kinayeli) sözlerdir.

37.Senin evsâfının icmâl-i tahrîrinde 'âcizdir
Ne denlü kabza-i ibrâma alsam killk-i sehârî

Sihirli kalemi, ne kadar ısrar pençesine alsam da senin vasıflarını yazıp özetlemeye acizdir.

38.Kulun Eşref rikâb-ı kadrine takdîme şerm eyler
Du'â-yı devletin zeyn etmeseydi zeyl-i güftârî

Şiirleriyle senin devletinin duasını süslemeseydi kulun Eşref, kıymetli huzuruna (şiiirini) sunmaya utanırdı.

39. Vücûdun pâdişâh-ı ‘âleme bağışlayıp^[10] Yezdân

Görünsün sâye-i seyfinde her dem nusret-âsârı

Allah, varlığını dünya padişahına bağışlayıp kılıcının gölgesinde her an zafer izleri görünsün.

Sonuç

Bursalı şair Eşref Paşa'nın kasidesi, Sultan I. Abdülmecid'in övgüsü ile başlasa da Kırım Savaşı esnasında orduya komutanlık eden Ömer Lütfi Paşa'nın methiyesidir. Kasidenin Paşa'nın Kırım Savaşı'nda ordu komutanı olmasına atfen yazıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Paşa'nın Sultan I. Abdülmecid'in dikkatini bir ateşli talim esnasında çekmesi, Kırım Savaşı'nda ateşli talimlerin çok önemli olması ve talimlerin sıklığının artırılması nedenleriyle şiirin ateşli talimlere odaklandığı görülmektedir. Dikkat çeken hususlardan biri de propagandanın ilk kez kullanıldığı bir savaş özelliğini taşıyan Kırım Savaşı'nın başında yazılan bu kasidenin propaganda niteliğinde olmasıdır.

KAYNAKLAR

ACAR Kezban (2019) “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, *Bilig*, S. 88, s.113-136.

ARSLAN Mehmet (2014) “Eşref Paşa, Bursalı”. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esref-pasa-bursali> (Erişim tarihi: 23.06.2022).

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2006). *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Nu: 84, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

BESBELLİ Saim (1977) *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Genkur Basımevi, Ankara.

BİRBUDAK Togay Seçkin (2018) “1853-1856 Kırım Harbi’nde Osmanlı-Avusturya İlişkileri”. *Bellekten*, LXXXII (293), s. 241-264.

BUDAK Mustafa (1993) *1853-1856 Kırım Savaşı’nda Kafkas Cephesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

CAN TUNALI Ayten (2003) *Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇAYLI Kübra (2017) *Tanzimat Dönemi İstanbul Basınında Sansür*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ÇETİN Mehmet (2016) *Kırım Savaşı: Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, Avrasya Araştırma Enstitüsü, Almatı.

EROL Devrim Deniz (2013) *Türkiye Yazılı Basınında Yugoslavya Savaşları ve Savaş Foto Muhabirliği*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Eşref Paşa, *Divan*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi. Yazmalar Kataloğu, Nr. 749.

Eşref Paşa (1278) *Divân-ı Eşrefü’ş-Şuarâ*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi. Nr. 1934:525.

FIRAT Nazım Serhat (2008) *Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (1981) Çağrı Bey, Sultan Alpaslan, Cezzar Ahmet Paşa, Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÖKCAN Melike (2020) “Bilim Tarihi Perspektifinden ‘Yedi İklim’ Nazariyesi ve Kültür ve Edebiyatımızdaki Yansımaları”, *ERDEM*, 78, s. 127-150.

GURULKAN Kemal; KÜÇÜK Mustafa; GENÇ Yusuf İhsan; DEMİRBAŞ Uğurhan; ÖZYURT, Ayhan; GÜNDOĞDU Raşit (2006) *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

GÜNDÜZ Tufan (2010) “Şah”, *DİA*, C. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 248-250.

GÜREL A. Tefvik (1935) “1853-55 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı”, *Askeri Mecmua*, s. 97.

HIDIR Alper Tunga (2020) *Tanzimat'ın İlanından Kırım Savaşı'na Kadar Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma (1839-1853)*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İNAL İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (1999) *Son Asır Türk Şairleri*, Haz. Müjgân Cumhuri, C. I., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

KAHRAMAN Âlim (1995) “Eşref Paşa, Mustafa”, *DİA*. C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 475-476.

KARASU Cezmi (1998) *Kırım Savaşı Srasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KURTCEPHE İsrail; BALCIOĞLU Mustafa (1991) *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu, Ankara.

KÜÇÜK Cevdet (1988) “Abdülmeçid”, *DİA*. C. I., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 259-263.

Mahmud Şevket (1983) *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti*, Haz. Nurettin Türsan, Semiha Türsan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara.

ONAY Ebru (2013) *15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kasidelerde İdeal Hükümdar Portresi ve Hükümdarın Metaforik Sunumu*, Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara.

ÖNEN Saliha (2016) *Ceride-i Havadis Gazetesinin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

ÖZ Necdet (2021) *Yenileşme Dönemi Osmanlı Ordusunda Talimnameler (1826-1914)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖZCAN Abdülkadir (1991) “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*. C. III., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 457-458.

SAYDAM Abdullah (2007) Ömer Lütfi Paşa. *DİA*. C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 73-74.

SİRER Münir (1 Şubat 1965), “Kırım Savaşı ve Sivastopol Zaferleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(1). s. 31-40.

ŞAHİN Özlem (2013) *Sultan I. Abdülmeçid ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839-1861)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

TANRIBUYURDU Gülçin (2006) *Eşref Paşa Divanı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

URĞUN DOĞAN Serap (2010) *Eşref Paşa Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ÜNALP F.Rezzan (2013)“İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı 1853-1856”,*Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S 22, s.1-17.

YAPICI Hakkı (1999) *Takvim-i Vekay’ide Kırım Harbi (1853-1856)* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

YAZAR İlyas; USLU Esra (2015)“Divan Şairinin Padişah Algısı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 10 (8), p. 2205-2230.

<https://www.wordsense.eu/lubki/> (Erişim Tarihi: 29.05.2022).

<https://www.dusuncemektebi.com/f/2594/9/kirim-savasinin-daha-once-gormediginiz-goruntuleri> (Erişim Tarihi: 26.06.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kırım_Savaşı (Erişim Tarihi: 07.07.2022)

BAHAR SULTÂNİ İLE KIŞ ŞEHRİYÂRI'NIN ULUDAĞ'DAKİ MÜCADELESİ (MÜNÂZARA-İ BAHÂR U ŞİTÂ)

Doç. Dr. Sadettin EĞRİ •
Dr. Öğr. Üy. Zehra ÖZTÜRK ••

Lâmi'î Çelebi'nin (d. 1472-ö. 1532) Bursa ve Uludağ'ın güzelliklerini alegorik tarzda anlattığı mensur eseri; *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ* (*Münâzarât-ı Bahâr u Şitâ, Bahâr u Hazân, Risâle-i Sayf u Şitâ Mevlânâ Lâmi'î Efendi*), isimleriyle bilinmektedir. Lâmi'î Çelebi eserin sebep-i telif bölümünde eseri kaleme alma sebebini şöyle anlatır: Lâmi'î Çelebi'nin arkadaşlarıyla sohbeti esnasında söz “Keşiş Dağı” 22na gelir. Lâmi'î Çelebi, daha önce eserlerinde övgüyle andığı bu dağın, “Keşiş Dağı” ismiyle şöhret bulmasını istemez. Eski asırlarda “ümme-i İsa” ruhbanlarının çile çektiği bu dağın adı, Çelebi'ye göre Farsça'daki “keşiden/çekmek” kelimesinden gelmektedir. Ona göre bu dağın ismi “Kûh-ı Demâvend”^[1] veya “Kûhsâr-ı Gerdûn-vakâr (yüce ve yüksek dağ, uludağ)” olmalıdır. Arkadaşları Lâmi'î Çelebi'nin bu tefsir ve yorumuna hayran kalıp bu konuyu yazarak bu dağı (Uludağ) tasvir etmesini dilerler. Bu sohbet neticesinde Lâmi'î Çelebi incelediğimiz eseri yazmaya karar verir. Eserde Kış ile Bahâr Sultânların Uludağ'daki münazara ve mücadeleleri konu edilir. Mevsimine göre bazen Kış, bazen Bahâr Sultânı galip gelir. *Münâzara-i Bahâr u Şitâ*, konunun seyrine göre yer yer Türkçe, Arapça ve Farsça şiiirlerle zenginleştirilir. Eserde konunun anlatımı tartışmalar, ayetler ve hadis-i şeriflerle etkili hâle getirilmiştir.

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. sadettin@uludag.edu.tr

•• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zehraozturk@uludag.edu.tr

1 Demavend sönmüş yanardağı, Elburz sıra dağlarının en yüksek dağıdır. Hazar denizinin güney yakınlarında Hezar caddesinde (Amel-Tahran), Tahran'a 70 km, Mazenderan şehrinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 5636 metre ve özgür deniz seviyesinden 5671 metre yüksektir. Bu sönmüş yanardağı kalesi, Tahran'ın açık havasında rahat bir şekilde gözükmektedir. Demavend İran edebiyatında ve folklorunda özel bir yere sahiptir. Eski metinlerde ve Zerdüşti efsanelerinde üç başlı ejderhanın dünyanın sonuna kadar bu dağda zincirli olduğu yazılmıştır. Ayrıca *Şahnâme*'de de özel bir yere sahiptir. Rüstem ve Simurg efsaneleri bu dağda geçmektedir.

Lâmi'î Çelebi, *Risâle-i Sayf u Şitâ (Münâzara-i Bahâr u Şitâ)*, 1b-2a.

Lâmi'î Çelebi Kış ile Bahâr'ın hâkimiyet mücadelesini bir masal atmosferi içerisinde anlatır. Tarihi Bursa ve Uludağ mekânları bu masalın geçtiği yerlerdir: Mollaalan, Sarıalan, Kurtbelen, Felek Meydanı, Hızırbey, Sobran, Kırkpınar, Dokuz Kaynak, Kuşoynağı, Peyk Yaylağı, Karagöl, Gülümgöl, Çukurçemen... Bu mistik masalın kahramanları ise; cennete benzeyen bir atmosfer içinde rollerini hakkı ile ifa ederler: Bahâr Sultânı, Kış Şehriyârı, Tanyeli, Çemen, Lâle, Zambak, Nesteren, Yâsemen, Babunç, Semen, Nergis, Şakâyık, Zemheri, Kasırğa...

Münâzara-i Bahâr u Şitâ'da Bahâr Sultânı ile Kış Şehriyârı'nın mücadelesi edebî tasvirlerle ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Eser bölümleri, bazı başlıkları ve kahramanların isimleri dikkate alınarak şu şekilde özetlenebilir: Bahâr Sultânı ile namli Kış Şehriyârı'nın (Hükümdarı) tartışmalarının başlangıcı, Bahâr Sultânı'nın Kış Şehriyârı'na mektubu, Bahâr Sultânı'nın mektubundan dolayı Kış Şehriyârı'na öfkelenmesi, Bahâr Sultânı'nın Kış Hükümdarı'na savaş emri vermesi, dört Fesleğen'in Bahâr Sultânı huzurunda tartışmaları, Duğlu Baba, Geyikli Baba makamı ile Âb-1 Hayât Meydanı'nın özellikleri, misafirperver Yaz'ın Bahâr Sultânı'na ziyafet vermesi, Safkırân'ın ova ve kapıya asker çekmesi, yiğit Karakış askeri ile Kış Hükümdarı'nın birleşip cesur Sonbahar Soğuşu'nu Rüzgâr'ın yardımına göndermesi, Kasırğa'nın kaplıca taraflarına inip bağ ve bahçelere hücumu, Kış Hükümdarı'nın sayısız askerle Uludağ/Bursa'yı ele geçirmesi ve Bahâr Sultânı'nın kaçması, Kış Hükümda-

rının yeryüzünün dörtte birini ele geçirip beldeler, ovalar ve dağları ele geçirmesi, muhteşem hükümdar Kanuni Sultan Süleyman'a medhiye ve dualar.

Eserin Konusu

Eser, klasik usulde olduğu gibi besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Telif sebebinden sonra, devrin hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman'a medhiye ve duaların ardından konuya girilir.

Cennet köşelerinden İrem'e benzeyen, eşi benzeri ülkeler arasında yaratılmamış olan Bursa ve onun cennet ırmaklardan olan Tesnîm'den daha latif sularından bahsedilir. Bursa çok hoş bir beldedir, Allah o beldenin zevâlin-den saklasın. Çünkü bu şehir, yaratıcının insanlara sunduğu en güzel yaşantı yeri ve en kutsal nimetlerinden biridir.

Bahâr Sultânı, soğuklar askerlerini Uludağ'dan çektikten sonra, gaflet, iş-ret ve sohbetle gününü gün etmeye başlar. Kış Şehriyârı ise askerlerini tek-rar toplayıp Bahâr Sultânı'na hücum eder ve:

- “Muhakkak ki biz Allah'ın askerleriyiz, doğuda ve batıda galip olan biziz.” diyerek bayrağını dağın zirvesine diker.

Zevk ve safâya dalan Bahâr Sultânı gafil avlandıklarını kabul eder. “Göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır”^[2] deyip, deniz kenarına çekilir. Ama geride bahçeler, çimenler, ekinler, güzel mekânlar ve zevk ile safâyı bırakmıştır. “Zaruretler haramları mübah kılar.” hükmünce fırsatını kollar ve Güneş’le beraber olup Kış’ı Uludağ’dan çıkarırlar. Toprağı rüzgârdan daha ferahlatıcı, suyu ölümsüzlük iksiri gibi olan bu mekânda, âlimler ve evliyalar medfûndur. Gece ile gündüzün müsâvî olduğu bir mevsimde; bu mübarek yurdun gözleri pîr-i fânî gibi ağarıp cihânın sînesi gibi elemle ateş gibi olur. Güneş ve tatlı rüzgârlar kendini göstermeye başlar. Çiçekler açıp sümbül kokusu her tarafa yayılır. Şiddetli soğuklar ihtiyarlayıp kar ve fırtına gibi takattan kesilirler. İrem gibi her taraf harikulâde güzelliklere girer. Kış Şehriyârı bu güzel yeri terk etmek niyetinde olmayıp mağlubiyeti de kabul etmek istemez.

Bahâr Sultânı Kış Şehriyârı’na bir mektup gönderir. Mektup onun önünde okunduğunda, kin dolu sinesi şimşek çakmış gibi yanıp yakılır. Sabâ Rüzgârı’nın elinden mektubu alan Şehriyâr, mektubu gül yaprağı gibi binlerce parçaya bölüp ateşe atar. Bahâr Sultânı’na hitaben:

- “Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bizi tehdit edip durduğun azabı başımıza getir!” der. Zaloğlu Rüstem gibi gazaplanan Kış Sultânı:
- “Küçük, büyük kim varsa bütün memleket emrimde toplanıp savaşa hazırlansın!” diye emreder.

Askerlerini toplayıp tepeleri ve vadileri bastıktan sonra her tarafı yağma eder. Uludağ ahali bu zalim hükümdardan ve onun çekilmez eziyetlerinden bıkmıştır artık. Onlar da bilirler ki; bir memleket küfürle idare edilebilir fakat zulümle asla... “Ey Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu memleketten çıkar.”^[3] diye dua ederler. “Belki Rabbimiz bize onun bahçesinin yerine daha hayırlısını verir. Mutlaka biz Rabbimizden hayır dileyenlerdeniz.”^[4] diyerek cenneti andıran Bursa civarındaki deniz kenarlarına çekilirler.

Bahâr Sultânı, casusu olan Nesîm’den Kış Şehriyârı’nın durumu hakkında bilgiler alır. Sabâ Rüzgârı da Kış’ın şiddet ve zulmünden usanıp Bahâr Sultânı’na sığınır ve ona bağlılığını bildirir. Görünüşte bir teslimiyet ve kabullenme içinde olan Bahâr Sultânı, bu arada büyük muharebe için askerlerini hazırlayıp eksikliklerini giderir. Diyar diyar dolaşan Bahâr Sultânı, garp ve şarkı gezer; Âdem ile Havvâ’nın yeryüzüne geldikleri zaman gibi mem-

2 Tâhâ Sûresi, 25-26.

3 Nisâ Sûresi, 75.

4 Kalem Sûresi: 32.

leketinden ayrı düşer. Bahâr Rüzgârı büyük savaşın haberini her tarafa duyurur. Şanı yüce olan, tevhid inancına sahip olanları kazandıran, yeryüzünü ölümden sonra bile canlandıran Allah'ın yardımıyla ülkesini tekrar geri almak düşüncesinde olan Bahâr Sultânı bunu gerçekleştirmeye uğraşır. Zaten artık Kış Şehriyârı'nın zulmü her tarafta bıkkınlığa neden olur.^[5] Kıtılık, fakirlik artık tahammül sınırını aşmıştır.

Peşîmânuz şehâ bu pişelerden

Perişânuz yavuz endîşelerden (Lâmi'î Çelebi, 2001: 144)

Halk, hücumu sabırsızlıkla bekleyip Bahâr'a olan bağlılıklarını bildirir. Bahâr Sultânı da her tarafa mektuplar gönderip asker sayısını ve techizatını çoğaltır. Uludağ eteklerine gelip bayrağını muharebe meydanına diker.

Bahâr Sultânı da Şehriyâr-ı Şitâ ile savaşmaya karar verir. Çemen piyadelerini ve Sebze'yi deniz gibi ön saflara sıralar. Uludağ'daki bütün çiçekler maiyyetini toplayıp meydana varırlar. Babunç, Nesteren, Yâsemen, Semen, Nergis, Lâle, Zambak, Şakâyık, mükemmel silahlarla donanmış yeniçerileriyle dalgalı denizlere benzemektedir. Semen, Nesteren, Babunç yeniçeri; ağaları Yâsemen; kethüdâları ise Zambak'tır.

Yeniçeri Semen ü Nesterenle Bâbunç

Agası Yâsemen ü kethüdâsı Zambaklar (Lâmi'î Çelebi, 2001: 144)

Her yönden toplanmış olan askerlere güneş gibi parlayan Nilûfer, Hûd ve Yehûd kavminin kıssasını anlatır. Zerrîn tolgalar geyüp koşun koşun alaylar bağlar. Öyle bir manzara oluşur ki dışarıdan görenler yeryüzünün altına batırıldığını zannederler.

5 Mü'minûn Sûresi, 14; Rûm Sûresi 19. ayetten kısmi iktibaslar yapılarak olay anlatılmıştır.

Lâmi'î Çelebi, *Risâle-i Sayf u Şitâ*, 25b-26a

Menekşe askerleriyle meydana girdiğinde yeryüzü sanki gökyüzü rengini aldı. Gök adeta yere inmiş gibidir. Süsen, elmas renkli savaş teçizatıyla kuleler kurdu. Karanfiller, Anadolu yiğitleri gibi külahlar takıp Kalenderiler ve Hayderiler gibi giyinmişti. Çin ve Hindistan cemaatinden gelen Sünbül, dervişler gibi gaza meydanındaki yerlerini aldılar. Bulut da, Bahâr Sultânının emrine uyarak topçularını, yıldırımlarını, tüfenkçilerini yolladı. Yer gök Sultân'ın askerleriyle doldu. Güneş ve Ay, gümüş ve altından teflerle raksa başladılar:

Eğildi taşlar denizler gümledi

Ditredi yirler hevâlar gürledi (Lâmi'î Çelebi, 2001: 188)

Şehriyâr-ı Şitâ, açık ve ayazlı bir gece yarısı düşmanına hücum etti. Başına kara buluttan külâh giyen, dehşetli ejderhâya benzeyen Uludağ; Soğuk, Mehtâb ve Yıldızların Bahâr Sultânıyla ittifakına şahit oldu. Taraflardan her ikisinin de dostu olan Kızılçayel, onların arasını bulmak istedi. Akçayel ve Şimâl Rüzgârı münazaraya dahil olup er meydanında kozların paylaşılması gerektiğini vurguladılar. Bahâr Sultânı'nın askerleri Arsa-i Âb-ı Hayât olan Mollaalan'a (Molla Yegân) ve memerr-i sâlikân-ı cihân ve makarr-ı ehl-i seyrân olan Duğlubaba'ya yöneldiler.

Bursa'nın fethi esnasında önemli hizmetler gören, bütün hayvânâta sözü geçen ve kabri de orada bulunan bir ulu zatın adını alan Uludağ, cennet bahçelerine eş güzelliكتedir. Mollaalan, Kurtbelen, Felek Meydanı, Sarıalan gü-

zergâhını izleyen Bahâr Sultânı'nın askerleri; Kış Sultânı'nın erlerini önüne katıp sürdüler. Bir kol da Şâhimefendi, Karagölcük, Çatalhöyük'ten yürüyerek Sarıalan'da buluştular. Zaferi kutlamak için sazlı, sözlü, eğlenceli günler tertip ettiler. Hızırbey, Sobran, Kırkpınar, Dokuz Kaynak, Kuşoynağı, Peyk Yayağı, Karagöl, Gülümgöl, Çukurçemen yoluyla savaş kalıntısı düşman askerlerini takip eden ordu; "Kandesün Deşt-i Kıpçak Yaylakları?"^[6] diyen Şehriyâr-ı Şitâ'nın kaçışını seyrettiler.

Her türlü nimetlerin ortaya serildiği, fakirlerin mutluluk içinde hayat sürdüğü, hayvanların bile huzurla gezdiği Uludağ'ın ev sahibi Sayf, galip gelen askerlere ziyafet verip onları ağırlar. Ferah, sıkıntı ile keder de neşe ile dosttur derler, zamanla gaflete düşen Sultân-ı Bahâr, memleketin ahvâlinin fenalaşmasına seyirci kalır. Güzel olan ne varsa sararıp solmaya başlar. "Su uyur, düşman uyumaz." emsalsiz sözü tahakkuk eder ve geri çekilme başlar.

"Fitne uykudadır, onu uyandırana Allah lânet etsin." duası göklerde çınlamaya başlamıştır. Şehriyâr-ı Şitâ, Zemheri leşkerini (askerini) toplayıp Kasırğa yardımıyla Uludağ'ın eteklerine gönderir. Bu sefer Bahâr Sultânı ezeli rakibinden bir mektup almıştır. Mektubun muhtevası dolayısı ile kedere düşen Sultân, tebaasına nasihatte bulunur. Safkıran Kasırğa artık Kaplıca'ya inip bağ ve bahçeleri târumâr (harap) eder.

Sanasun cümle od düşdi cihâna

Âlemler irdi evc-i âsumâna

Ser-â-ser yir ü gök altuna bandı

Görenler didi Bursa niye yandı (Lâmi'î Çelebi, 2001: 346)

Dünyanın göz bebeği olan Nergis'in gözü kör olur. Bülbül'ün sesi kesilir. Gül, zamanın sayfasından silinir. Yasemen kendisini yeke, Nilüfer ise varlığını sele verir. Bu sırada Bahâr Sultân da keyfini bozar. Gece gündüz içip eğlenmekten ve sıcaklardan hastalanır. Gülp eğlenme yerine ağlama, inleme kaim olur. Her ne kadar ünlü doktor (Bulut) kendisine can katan şifalar ve canlar veren şerbetler içirir ise de iyileşmez. Şifa (Tanyeli) tedavisine o kadar uğraşır ki bir türlü yararlı olamaz.

Kış Şehriyârı, Bahâr Sultân'ın hastalığını ve ülkesinin haraplığını haber alınca sevinçten coşar. Kalkıp oynar. Hemen harp meydanlarının saf kırıcısı olan kasırgayı çağırır. Bahâr Sultânı'nın ülkesini tamamen yağma etmek

6 Kıpçakların oturdukları ve yayıldıkları sahayı ifade eden Deşt-i Kıpçak tabiri, dar manası ile XI. Yüzyılın ortasından XIII. Yüzyılın ilk yarısına yani Moğol istilasına kadar olan devrede Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı sahayı ifade eder. <https://kafkassam.com/dest-i-kipcak-sahasi-ve-kipcaklar.html>

ve o diyarı tamamen yıkıp kavurmak için akıncı taifesiyle birdenbire Bahâr Sultân'ın üzerine varmasını, hiç kimseye yardım ve merhamet etmemesini, zayıf kuvvetli kimi ele geçirirse aşağı yukarı sürüp götürmesini emreder.

Bahâr Sultân dağın zirvesinden, tepelerinden, sahralara, vadilere çekilir. Kasırga, Bahâr Sultân'la savaşa hazırlanır. Az bir zaman içinde birçok dağları, vadileri aşarak Uludağ'a erişir. Bahâr Sultân'ın şaşkın ve perişan kavminin bir kısmı korkusundan, bir kısmı da Kış Şehriyârî'ndan görecekları lütuf ümidiyle Bahâr Sultân'ından yüz çevirirler. Kış Şehriyârî'na:

- “Memleket boştur, teşrifini gözler.” diye haber gönderirler.

Nihayet bir sabah, aslana binmiş olan Güneş, nurdan askerleriyle ve altın işlemeli bayrağıyla doğudan başkaldırır. Batı Şahı, Doğu Sultânı'nın askerlerini ve bayrağını görünce çekilir, kaçır. Kasırga da ortalığı birbirine katarak Uludağ'ın zirvesine altın işlemeli, ateşler gibi parlayan bayraklarını diker.

Bahâr Sultânı'nın askerleri dağ tarafına bakıp da o ateş gibi olan bayrakları gördükleri zaman içlerine ateş düşer. Şaşkınlık ve ızdırap içinde kalırlar. Askerler yoklama yaparlar. Dağ askerlerinin ve saf kıran rüzgârların Kış Şehriyârî tarafına geçtikleri öğrenilir. Hilekâr zamanın kendilerinden yüz çevirdiğini, bahtlarının döndüğünü anlarlar. Kalan askerleri toplayarak Bahâr Sultânı'nın huzuruna gelirler.

Vaziyeti ve şikâyetlerini anlatırlar. Kendisinden yardım isterler. Allah'ın huzuruna gelirler. Allah'ın yardımı ve Sultân'ın koruması olmazsa, düşman ayakları altında kalacaklarını ve ülkenin baştan başa elden gideceğini söylerler. Her ne kadar Sultân hasta ise de, düşmana göz açtırmadan hemen hücum emri vermesini dilerler. Bahâr Sultân:

- “Ey toz toprak içinde sürünen perişan şaşkınlık; ne acayip sevdaya düştünüz. Görüyorsunuz ki ben hastalıktan bitkin bir haldeyim. Bir şeyler yiyip içemiyorum. Gecelerim uykusuz geçiyor. Ben bu hâldeyken, siz gece gündüz eğlenmekle meşgulsünüz. Ülkeyi ihmalinizle harap ettiniz. Askerlerin şevk ve ümidini kırdınız. Nefsinize uydunuz. Gaflete daldınız. Şimdi askerler perişan, kahramanlar ortada yok. Ben hasta ve bitkinim. Halkın gönlü ve ümidi kırık. Düşmanla çarpışmak için benden yardım istiyorsunuz. Sahralara, deniz kenarlarına çekilelim. Orada düşmanla çarpışabilecek kudret ve kuvveti kazanalım. Dağlar savaş yeri değildir. Böylece düşmanı savaş yerine çekmiş oluruz. Akıllı olan fırsatı gözler, cahilin işi aceleden mahvolur!” der.

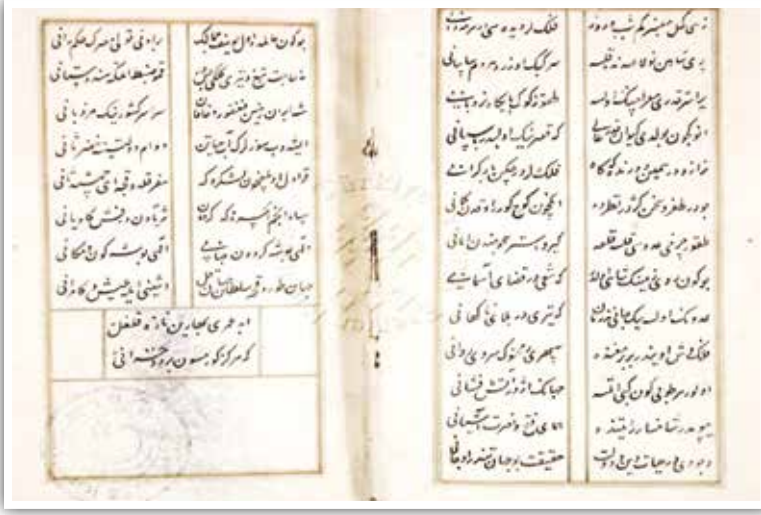
Askerler Bahâr Sultânı'nın fikrini kabul ederler. Kış Şehriyârı'na bir elçi gönderip barış teklif etmelerini önerirler. Bahâr Sultânı uyuşmanın iyi olduğunu, ancak bu taife ile uyuşmanın zor olduğunu söyler. Bahâr Sultânı sözünü kestikten sonra, kasırganın hiddetini ve şiddetini görür. "Ondan geldik dönüş yine onadır." diyerek harp askerleriyle vadilere çekilir.

Kasırga, Bahâr Sultânı'na karşı durmaktan vazgeçerek sahraya çekildiğini Kış Şehriyârı'na haber verir. Dağ diyarının bütün kalelerinin fethedildiğini, birçok ganimet alındığını bildirir. Kış Şehriyârı buna sevinerek demir vücutlu Zemheri askerlerini yardıma gönderir. Güneş korkusundan kaçıp saklanır. Yıldızlar kış askerlerinin hücumundan söner. Zühre yıldızının parlaklığı yok olur.

Kış Şehriyârı Kasırga'ya haber göndererek bütün kuvvetleriyle düşmana hücum etmesini, kendisinin soğuk askerlerini de gönderdiğini bildirir. Doğu rüzgârlarıyla gönderdiği mektubun Bahâr Sultânı'na iletilmesini emreder. Kış Şehriyârı'nın hareket etmek üzere olduğu haberini alan Kasırga ilerleyerek her tarafı alt üst eder. Doğu Rüzgârı da Bahâr Sultânı'na Kış Şehriyârı'nın mektubunu verir. Bahâr Sultânı'nın emriyle zarfı yırtarak mektubu açıp okurlar.

Elde kılıç, aslanlar gibi; ejderhaya benzeyen Kış askerleri, dağları, ırmakları, sahraları istila etmeye başlarlar. Uludağ'ın zirvesine kadar uzanıp sancağını diken Şehriyâr-ı Şitâ; Yaz ve Bahâr askerleri ile onların mekânlarının elbiselerini soyup onları gümüş renkli kıyafetlere büründürür. Kış askerleri; her zaman olduğu gibi Uludağ meskûnlarına ve mahalline zulme başlar. Kasırga Kaplıca'ya ulaştığında, keyifler iyiden iyiye kaçmıştır.

Sarsar (şiddetli rüzgâr) komutasındaki askerlerin şiddetli hücumundan Kaplıca öylesine üzüldür ki harareti daha da yükselir. Bütün bunlara rağmen kendisine gelen, sel gibi önüne kattıklarını sürükleyen işgal kuvvetlerine lütf gösterip onlara hoşça vakit geçirtir. Derya gibi çağlayan gönle sahip olan Kaplıca, işgal kuvvetlerinden olan Sarsar'ın huzuruna varıp der ki:

Lâmi'î Çelebi, *Risâle-i Sayf u Şitâ*, 72b-73a

- “Benim meşrebim safâ, mezhebim Ebu'l-Vefâ'dır. Nice zamandan beri ayna gibi saf ve hoş görünüşlüyüm. Şeyhü'l-Envâr Ocağı'ndan Çiçek Abdal, Gül Dede, Derviş Bahâr gibi birçok erenler bana gelmişlerdir. Baba Nimetullah-ı Veli sohbetinde ve terbiyesinde bulunmuş bir kişiyim. Bu sebeplerden dolayı benim ocağında güzellik eksik olmaz. Gece gündüz irfan ehlinin konak yeriyim. Cennet gibi mekânımla bana gelenler asla çıkıp gitmek istemezler. Hastalık ve üzüntü çekenler benim sayemde sıhhat ve huzur bulurlar. Geceleri buharımdan dolayı dargınlık olsa da gündüzleri cihan benimle nurlanır. Gönlüm İskender'in aynasına, suyum Hızır'ın Âb-ı Hayât'ına (ölümsüzlük suyu) benzer. Akşam karanlığı kandilini bende yakar. İşte bu cennet gibi olan yerde; keramet halkasının başı, gazilerin sultânı, cömert ve yüce bir zatın huzurundayım.”

Sarsar-ı Safder bu konuşmayı dinledikten sonra, sürekli onu ziyaret edip hatırını aldı. Cömertliğini gösterip mücevherler sundu. Defalarca Gazi Hünkâr'ın kabrini ziyaret edip ovaya çekildi. Bahâr Sultânı'nın ordusuyla karşılaşmak için geri çekildi. “Kış Şehriyârı şu beldeleri ele geçirdi.” gibi haberler gelince Bahâr Sultânı yer değiştirip deniz tarafına çekilmeyi düşündü. Seyhun ve Ceyhun'a benzeyen ırmaklar üzerine köprüler yaptıran Kış Şehriyârı, Karadeniz üzerinden getirdiği gemilerle gücünü artırdı. Öyle gemileri vardı ki anka gibi kanat açacak olsalar cihanı kaplayacak sanılırdı.

Seher vakti olduğunda, gözcüler felek gibi yüce olan dağın başındaki Kış Şehriyârı'nın çadırlarını ve ordularını Bahâr Sultânı'na haber verdiler. O Uludağ ki "İkinci Hızr" diye bilinirdi. Hâlbuki o şimdi üzerine kurulan ordugâhtan dolayı bir "pîr-i fânî"ye dönmüştü. "Gücünün yetmediği şeyden kaçınmak, peygamberlerin sünnetlerindedir." diye düşünen Bahâr Sultânı; Saruhan ve Aydın illerine, Çin ve Hindistan sahillerine yönelmeye karar verir. Uludağ ve civarını ele geçiren Kış Sultânı'nın askerleri, ovayı ve dağın eteğini gümüş dirhemlerle donatır.

Gökyüzü matem tutup karalar giyer. Bu duruma yıldızlar kanlı gözyaşı döker. Irmaklar ise Kış Şehriyârı'na içki sunan hizmetçiler sınıfına dahil edilirler. Kış'ın şiddet ve hiddeti öylesine etkileyicidir ki gündüzler kaplumbağa gibi başını dışarıya çıkaramaz olur. Geceler de kargalar gibi kendine kefen diker.

Yılanlar ve karıncalar güçsüz kalmış, şahinler avdan vazgeçmiş, ankalar bu âlemde gizlenmiş, böcekler sinmişlerdir. Bursa havalisindeki bütün yaratıklar mekânlarından dışarı çıkamaz olmuştur. Yeryüzü sanki yedi defa yıkanmış beze dönmüştür. Neyler daha yanık ötmeye, sabah neşesi gürültüyle kan ağlamaya, şarkıcılar dert ve kederle türküler, hüznü şarkılar söylemeye başlamıştır. Âsumân mâtemlere bürünüp karalar giymiştir:

Kurs-ı mihr ü gerde-i mehtâbı görmez ins ü cân

Kande gitdi pür-dakîk iken cihân-bân-ı felek

Olmasun mı gamdan etfâl-ı çemen yek-ser helâk

Virmez oldı bir içim su dehre bostân-ı felek (Lâmi'î Çelebi, 2001: 366)

Dünya tehlikelerle mücadeleyle, insanlar mezar kazmaya, kahramanlar meydanları terke mecbur kalırlar. Gül, Yâsemen, Lâle, Sünbül ve Nesrin matem içinde ömür sürmeye başlarlar. Bu âlemin halkı ise efkârından meyhanelere düşüp mabetleri terk edip âteş-perestliği ihtiyâr eder:

Dinleyenler nâlemi eylerse ney gibi revâ

Kim tokuz çarhı yakar bu demde bu odlu hevâ (Lâmi'î Çelebi, 2001: 368)

Sâkîler ayağa düşüp kanlı yaşlarla bunu okurlar:

Ciger la'l-i leb-i dilber gamından

Kadeh gibi ser-â-ser kana yundı

Rakîb-i serd-sûret sözlerinden

Gözüm yaşlar döküp mercâna döndi (Lâmi'î Çelebi, 2001: 368)

“Zulmün gerçeği; hayatı kesmek (sona erdirmek) ve bitkileri yok etmektir.” ayeti gereğince, Kış'ın zulmü yeryüzünün bu eşsiz beldesinde defalarca tekrarlanır. Bu münazara ve mücadele Bursa ve civarında hep sürüp gider. Basiret sahibi, ibret erbabı bu savaştan da ders çıkarır: “Şüphesiz ki sizin günleriniz ve yaşantınızda bereketli nimetler vardır. Dikkat edin ve ona kalben yönelin.” ifadesi ehl-i dile refakat eder.

*Yeter ol Lâmi'î-i efsâne-perdâz
Bu meydânun degülsün pehlevâmı
Derûnun çünkü pür-âteş degüldür
Sovuk sözlerle toldurdun cihâmı*

.....

*İşidüp sözleri âb-ı hayâtın
Devâm-ı devletine Hızr-ı sâni*

.....

*Cihân turdukça sultân-ı cihân kıl
İşini eyle 'ıyş-ı Kâmrânî (Lâmi'î Çelebi, 2001: 378-384)*

*Ebed ömri bahârın tâze kılğıl
Ki hergiz görmesün bâd-ı hazânı (Lâmi'î Çelebi, 2001: 378-384)*

Gönül adamları ve aşk ateşiyle yananlar; hevâ-yı yârdan gayrı nağme ve terane bilmezler. Gerçeği konuşur, altın ve gümüşe itibar etmezler. Seyahat ile uzlet onlar için bir olup kudsi tavuslarla yedi kat gökleri dolaşırlar. Onların gönüllerinde hidayet kandili daima yanar.

Kendi ruh hâlini samimiyetle dile getiren ve sözü fazla uzattığını söyleyen müellif, âlemin şahı kudretli Kanuni Sultan Süleyman'a dua eder ve ona medhiye ile sözünü bitirir.

Münâzara-i Bahâr u Şitâ'da işleniş ve tasvir metotları bakımından fabl türünde yaygın olarak kullanılan bir mantık silsilesi takip edilmektedir. Efsanenin seyri, bölümler halinde gelişmekte ve uygun başlıklarla ipucu verilmektedir. Konunun iyi anlaşılabilmesi için ana başlıkların bir kez daha görülmesi uygun olacaktır. Eserin bölüm ve başlıklarını günümüz Türkçesine şu şekilde çevirmemiz mümkündür:

- * Eserin Yazılma Sebebi
- * Bahâr Sultânı ile Namlı Kış Şehriyarı'nın (Hükümdarı) Tartışmalarının Başlangıcı
- * Bahâr Sultânı'nın Kış Şehriyarı'na Mektubu
- * Bahâr Sultânı'nın Mektubundan Dolayı Kış Şehriyarı'nın Öfkelenmesi
- * Kış Şehriyarı'nın Durumundan Casus Rüzgâr'ın Bahâr Sultânı'nı Haberdâr Etmesi
- * Bahâr Sultânı'nın Kış Hükümdarı'na Savaş Emri Vermesi
- * Bahâr Sultânı'nın Zafer-Yüzlü Askerlerini Donatması
- * Kış Şehriyarı'nın Bahâr Sultânı'na Gece Baskını
- * Dört Fesleğenin Bahâr Sultânı Huzurunda Tartışmaları
- * Duğlu Baba, Geyikli Baba Makamı ile Âb-ı Hayât (Ölümsüzlük Suyu) Meydanı'nın Özellikleri
- * Misafirperver Yaz'ın Bahâr Sultânı'na Ziyafet Vermesi
- * Rüzgâr'ın Durumunun Değişmesi ve Bahâr Sultânı'nın Hastalanması
- * Safkiran (Şiddetli Rüzgâr)'ın Ova ve Kapı'ya Asker Çekmesi
- * Yiğit Karakış Askeri ile Kış Hükümdarı'nın Birleşip Cesur Sonbahar Soğuğu'nu Rüzgâr'ın Yardımına Göndermesi
- * Kış Hükümdarı'nın Mektubunun Bir Suretini Bahâr Sultânı'na Göndermesi
- * Kış Hükümdarı'nın Gönderdiği Mektuba Bahâr Sultânı'nın Üzülmesi ve Kendi Askerlerine Öğüt Vermesi
- * Kasırğa'nın Kaplıca taraflarına İnip Bağ ve Bahçelere Hücumu
- * Kış Hükümdarı'nın Sayısız Askerle Uludağ/Bursa'yı Ele Geçirmesi ve Bahâr Sultânı'nın Kaçması
- * Kış Hükümdarı'nın Yeryüzünün Dörtte Birini Ele Geçirip Beldeler-Ovalar ve Dağları Ele Geçirmesi
- * Muhteşem Hükümdar Kanuni Sultan Süleyman'a Medhiye ve Dualar

Sonuç

Lâmî'i Çelebi, ömrünü geçirdiği Bursa'ya ve Uludağ'a vefa gösterme arzusuyla kaleme aldığı *Münâzara-i Bahâr u Şitâ*'da Uludağ'ın büyüklüğünü ve güzelliklerini canlı tasvirlerle anlatmıştır. Uludağ'a yakıştıramadığı Keşiş Dağı adının değişmesi için gayret göstermiştir. Müellif bu gayretiyle hem Türk edebiyatına hem de Bursa kültürüne edebiyatımızda örneği az bulunan

bir eser armağan etmiştir. Eser, Sadettin Eğri tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (Eğri, 2001).

KAYNAKLAR

<https://kafkassam.com/dest-i-kipcak-sahasi-ve-kipcaklar.html>

Lâmi'î Çelebi (2001) *Bir Bursa Efsanesi Münâzara-i Sultân-ı Bahâr Bâ-Şehriyâr-ı Şitâ*, Haz. Sadettin Eğri, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Lâmi'î Çelebi (1290) *Münâzara-i Sultân-ı Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ li-Cenâb-ı Lâmi'î Çelebi*, İzzet Efendi Matbaası, İstanbul.

Lâmi'î Çelebi, *Risâle-i Sayf u Şitâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Koleksiyonu, No: 484.

BURSA'NIN KÜLTÜREL MİRASI KARAGÖZ'ÜN ÇOCUKLARA UYARLAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Kelime ERDAL •
Elif Burcu ULUN ••

Giriş

Halk tiyatrosu ya da diğer bir adıyla geleneksel Türk tiyatrosu, amatör oyuncuların bir hikâyeyi sahneleyerek ya da replikleri söyleyerek ortaya koyduğu ve nesilden nesile aktarılan bir tiyatro çeşididir. Bir başka deyişle halk tiyatrosu; var olduğu toplumun değer yargılarını basit, sade ve anlaşılır bir biçimde ortaya koyan, topluma yönelik ve dolayısıyla sanatçıları amatör olan ve ücretsiz seyredilebilen bir tiyatrodur (Balay, 1995; Kennedy, 2010). Halk tiyatrosu; kukla, ortaoyunu, meddahlık, hokkabazlık, köy seyirlik oyunları gibi türleri kapsar. Bu türlerden bir diğeri ise gölge oyunudur. Gölgeler, ilkel çağlardan beri insanoğlunun hayatında varlığını sürdürmekte, özellikle ilkel çağlardaki insanlar tarafından oldukça ilgi çekici bulunmaktadır. Çünkü doğanın tehlikelerinden korunmak için geceleri mağaralarına saklanıp ateş yakan ilk insanların mağara duvarlarına yansıyan bu gölgelerden etkilenmemesinin imkânsız olduğu söylenebilir. İnsanoğlunun gölgelerle bu ilk karşılaşması, onların gölgelerin nasıl var olduğunu incelemesine ve gölgenin, bir ışık kaynağının bir cismin üzerine düşmesiyle oluşup cisim hareket ettikçe gölgenin de hareket ettiğini anlamasına sebep olmuştur. Buradan hareketle gölgeleri kendini ifade etmede bir araç olarak görmeye başlayan insanlar, zaman içerisinde halk arasında anlatılan destan, hikâyeye, masal vb. gibi anlatıları gölgeler ile birlikte sahnelemeye başlayarak gölgeyi sanat ile bir araya getirmişlerdir (Ersan, 2011; Özhan, 2010). Bu bir araya gelişin sonucunda gölge oyununun temelleri atılmıştır.

Gölge oyununun tarihi ile ilgili pek çok kaynakta farklı anlatımlar mevcuttur. Bazı görüşlere göre gölge oyununun Bali Adaları, Malezya, Endonezya ve Hindistan gibi Uzak Doğu ülkelerinde doğarak yaygınlık kazandığını

• Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. kelime@uludag.edu.tr

•• Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Öğrencisi. burcuulun@gmail.com

iddia edilse de bazı görüşler bu türün Çin'de, camın henüz keşfedilmediği zamanlarda, pencerelere kâğıt yapıştırıldığı için ışık yakıldığında içeride dolaşanların gölgeleri kâğıtlara yansıdığından dolayı ortaya çıktığını savunmaktadır. Gölge oyununun Çin'de ortaya çıktığına dair görüşü savunan bir başka rivayete göre ise gölge oyunu, ilk defa milattan önce 121 tarihinde Vu adındaki Çin imparatorunun ölen eşine karşı duyduğu özlemi gidermek için bir oyuncunun, bir perde arkasında Vu'nun eşinin hayalini yansıtmasıyla ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Yenen Avcı, 2020; Özhan, 2010; Ersan, 2010; Smith, 2004). Ancak gölge oyununun ortaya çıkışı ile ilgili araştırmacılar tarafından fikir birliğine varılamamıştır. Bu durum gölge oyununun Anadolu'ya gelişi ile ilgili düşüncelerde de kendini göstermekte, araştırmacılar bu oyunun topraklarımıza nasıl ve ne zaman geldiğiyle ilgili ortak bir görüşte buluşmamakta, Karagöz'ün Türk topraklarına gelişi ile ilgili birçok rivayet dilden dile aktarılmaktadır. İlk rivayete göre asıl adı Kambur Ahmed Bali Çelebi olan Karagöz, Kırkkilise'nin kuzeyindeki Samokof'ta demircilik yapmaktadır. Karagöz, Orhan Bey Bursa'yı fethettikten sonra Demirtaş köyüne yerleşir. Hacı İvaz, bilinen adıyla Hacivat, ise Orhan Bey'in yaptırmakta olduğu caminin mimarıdır. Karagöz ise demir ustası olarak bu cami yapımında çalışmaya başlar ancak mizahı çok seven bir insan olduğu için cami yapımında çalışan işçileri esprileriyle oylar. Bunu duyan Orhan Bey, caminin mimarı Hacivat'ın yalvarmalarına kulak asmaz ve Karagöz'ü idam ettirir. Hacivat ise bu ölümün ardından hayata küser (Sevin, 1968; akt. Sakaoğlu, 2003). İkinci rivayete göre Hacivat ve Karagöz, Yıldırım Beyazıt'ın yaptırmakta olduğu bir camide çalışmaktadır. Ancak bu iki arkadaşın inşaatta sürekli şakalaşmaları diğer işçilerin işlerini aksatmasına sebep olur. Bunu duyan padişah, bu iki işçiyi cezalandırmak için onları idam eder ancak bir süre sonra bu kararından pişman olur. Padişahın bu pişmanlığını ve üzüntüsünü dindirmek isteyen Şeyh Kuştarî ise Hacivat ve Karagöz'ün figürlerini perdeye yansıtarak padişahı teselli etmeye çalışır (Sevin, 1968; akt. Sakaoğlu, 2003).

Evliya Çelebi'nin aktardığı bir başka rivayete göre Hacivat, Efelioğlu Hacı Eyvad olarak anılmakta ve halk arasında Selçuklular döneminde Mekke'den Bursa'ya ticaret için gidip gelen Yorkça Halil adıyla tanınmaktadır. Karagöz ise Kırkkilise'den Bizans tekfurı Konstantin'in habercisi Soyfozlu Bâlî Çelebi olup aslen çingenedir. Yolda seyahat ederken Bursa'da Hacivat ile karşılaştıklarında şakalaşmalarıyla etraflarındaki insanları güldürürler ve halkın sevdiği iki figür olurlar (Özhan, 2010; And, 2021). Bu rivayetler arasından en çok kabul göreni ise Bursa'da Ulu Cami'nin yapımında çalışan demirci

Karagöz ile duvarcı Hacivat'ın nükteli sohbetleri ile diğer işçileri işten alıkoydukları için Sultan Orhan'ın gazabına uğramaları ve idam edilmeleridir. Şeyh Kuştarî, bir süre sonra yaptığından pişman olan Sultan Orhan'ı, Karagöz ve Hacivat'ı tasvir olarak perdede diriltip teselli etmeye çalışır. Türk-İslam yazarlarının ve Türkiye'de Karagöz oynatanların aktardıklarından hareketle de gölge oyununun 14. yüzyılda Şeyh Muhammed Kuştarî tarafından bulunduğu bilinmektedir (And, 2021; Sevilen, 1969).

Karagöz'ün nasıl ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de tüm bu rivayetlerde görülen ortak nokta, Karagöz'ün Bursa'da ortaya çıktığıdır. Bazı rivayetlerde her ne kadar mekân olarak Bursa'ya yer verilmese de Karagöz, Bursa ile özdeşleşmiş bir oyundur. Geçmiş yıllara ait belgeler, Karagöz oyununa Bursa'da her sene yer verildiğini ve halk tarafından benimsendiğini göstermektedir. Örneğin, Bursa'da 11 Kasım 1891 tarihinde Hayali Salih Efendi tarafından yapılacak olan Karagöz oyununun el ilanları bulunmaktadır. Buna ek olarak, Bursa Belediyesi'nin düzenlediği "Tarih İçinde Bursa 85" etkinliği çerçevesinde yer verilen çalışmalardan biri Karagöz sergisi düzenlemek olmuştur (Özdemir Bircan, 2022). Hâlâ devam etmekte olan Uluslararası Karagöz Kukla ve Gölge Oyunları Festivali'nin 2021 yılında 19.sunun gerçekleştirilmesi de Karagöz'ün günümüzde de Bursa halkı tarafından sahiplenildiğini kanıtlar niteliktedir. Buna ek olarak, Bursa'nın Çekirge ilçesinde Karagöz Müzesi bulunmakta, bu müzede Karagöz tarihi ile ilgili birçok önemli esere yer verilmektedir. Bursa'da Karagöz'ün izleri sadece belgelerde, tiyatrolarda ya da müzelerde kendini göstermemekte, şehrin alt geçitlerinde dahi Karagöz ve Hacivat figürlerine yer verilmektedir. Bu durum Karagöz ile Bursa'nın ne kadar iç içe olduğunu gözler önüne sermektedir.

Karagöz sadece bir halk tiyatrosu olmanın ötesinde edebî, tarihî ve eğitsel açıdan da zengin bir kaynak olarak varlığını sürdürmektedir. Öyle ki Karagöz; Türk toplumunun yaşantısı, giyim-kuşamı, yiyecekleri, eğlenceleri, sanat ve zanaatları, inanışları hakkında bilgiler içeren birer kaynak olmanın yanı sıra toplumumuzun kullandığı atasözlerini, mecazları, deyimleri, halk deyişlerini, ağız, şive ve lehçeleri ile değerlerini (Akdoğan, 2019; Demir ve Özdemir, 2013) kuşaktan kuşağa aktarmasıyla da Türkçenin güzelliklerinin ve toplumumuzun önemli değerlerinin günümüz çocuk ve gençlerine ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılması büyük bir önem arz etmektedir çünkü toplumların, kültür ve değerlerini koruyup yaşatacak bireylere ihtiyaçları vardır (Aydın, 2020). Değerlerin yeni nesillere aktarılmasında ise çocuk kitaplarının önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Çünkü toplumsal değerler, bireylerin ortak davranışlar

sergilemelerine ve kargaşadan uzak durmalarına katkı sağlayarak düzenliliği ve devamlılığı sağlar. Ailevi ve bireysel değerler ise insanların kişiliğinin ve karakterinin şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Eğer bireylerde bu bahsedilen değerler açısından gelişim söz konusu olmazsa onların gelecekte kişilik problemleri yaşama riski artar (Güven, 2014). Bu nedenle değerlerin eğitimine küçük yaşlarda başlanması gerektiği ve çocuk edebiyatının değerlerin aktarımında kullanılabilecek iyi bir araç olduğu söylenebilir.

Çocuk edebiyatı; çocukların okuması için yayınlanmış tüm yayınları içine alan, çocukların duygu, düşünce, hayal, istek ve özlemlerine cevap vermek amacıyla oluşturulan, erken çocukluk döneminden başlayıp ergenlik dönemine kadar devam eden bir süreçte çocukların dil gelişimi ve anlama-kavrama seviyelerine uygun bir biçimde duygu ve düşüncelerini sanatsal niteliğe sahip dilsel ve görsel olarak zenginleştiren ürünlerin genel adıdır (Enginün, 1991; Sınar Çılgın, 2007; Sever, 2008). Çocuklar, çocuk edebiyatının ürünü olan kitaplardaki karakterler aracılığıyla kendi doğru ve yanlışlarını belirleyip edebî eserlerden ahlâkî değerlendirmeler yapma ve olumlu benlik geliştirme konusunda faydalanabilir, iyi bir birey olarak hayata hazırlanabilirler çünkü çocuk kitaplarında onları iyi birer insan olarak donatacak değerler sıklıkla işlenmektedir (Gönen, 2014; Erdal, 2009). Bu nedenle çocuklara okudukları kitaplar aracılığıyla değerlerin sezdirilmesi, kişiliklerinin gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir.

Çocuk edebiyatı ürünlerinin, içerisinde ortaya çıktığı toplumun kültüründen bağımsız olduğu düşünülemez çünkü çocuklar için hazırlanmış eserler öncelikle kendi toplumlarının dünya görüşünü, inançlarını ve değerlerini kendinden sonraki nesillere aktarmak amacıyla kaleme alınmışlardır (Sınar Çılgın, 2007). Çocuk kitapları ile Karagöz arasındaki kuvvetli ilişkilerden biri de budur çünkü Karagöz; Türk toplumunun değerlerini, görüşlerini, yaşam şekillerini ve inançlarını yansıtmak açısından oldukça zengindir. Buna ek olarak, çocukların günümüzde en çok yöneldiği türlerden birinin çizgi romanlar olduğu görülmektedir. Amerikan kültürü etkisi altında olan bu çizgi romanları okuyan çocuklar, ilk önce kendi milletlerinin gelenek ve göreneklerini öğrenmeleri gerekirken bol resimli ve güldürücü olduğu için bu çizgi romanlara yönelmektedir. Ancak bu ürünlerde şiddetin ön planda olduğu, insan öldürmenin normalleştirildiği görülmektedir (Sınar Çılgın, 2007). Bu nedenle çocukların bu ürünler yerine, hem kendi kültürlerini öğrenip olumlu değerler ile tanışabilecekleri hem de öğrenirken eğlenebilecekleri metinlere ihtiyaçları vardır. Çocuklar, özellikle okudukları eserlerdeki mizahî söylemlerden etkilenip bu söylemlerin fazla olduğu eserleri okumaya meyillidirler.

Eğlendirmenin yanı sıra mizah, çocukların zihinsel esneklik kazanmaları açısından da etkilidir. Mizah becerisine sahip çocuklar, olaylara daha kolay bir şekilde farklı açılardan bakıp problem çözme becerilerinde daha yüksek seviyelerde olabilecekleri gibi dil gelişimleri de daha yüksek düzeylerde olur. Karagöz, bu açıdan çocuklar için oldukça elverişlidir. Türkçe ders kitapları incelendiğinde, kitaplarda yer alan Karagöz metinlerinin mizah açısından diğer metinlerden daha fazla söyleme sahip olması (Ünveren, 2020) buna bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu nedenle Karagöz'ün çocuklara yönelik uyarlamalarına öncelik verilmesi, var olan uyarlamaların ise bu milli değerimizi çocuklara iyi ve doğru bir şekilde yansıtması açısından incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Bursa'nın önemli bir kültürel mirası olan ve günümüzde hâlâ Bursa halkı tarafından sevilip değer gören Karagöz'ün çocuklara uyarlamalarının incelenmesidir.

Yöntem

Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik bir sürecin izlendiği bir araştırma türü olan nitel araştırma, kuram oluşturmayı temele alan bir yaklaşımla sosyal olguları ilişkili oldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılacak olgu veya olgular ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analizlerinin titizlikle ve sistematik olarak incelendiği bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2021; Wach, 2013). Buna ek olarak araştırmada, verilerin analiz edilme sürecinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi tekniği, araştırmacının herhangi bir duruma doğrudan bir şekilde dâhil olmayarak inceleme yaptığı bir yöntemdir ve meta-analiz, meta-sentez ve betimsel içerik analizi olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Hazır Bıkmaç vd., 2013). Bu araştırmanın ana eksenini bir konu hakkında birbirinden bağımsız çalışmaların ele alınarak çalışma yönelimlerinin ve sonuçlarının açıklayıcı ve tanımlayıcı bir şekilde değerlendirmesini içeren betimsel içerik analizi (Çalık ve Sözbilir, 2014) oluşturmaktadır. Araştırmada, Edam Yayınları'nın Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi serisinden çıkan on çocuk kitabı incelenmiş, elde edilen bulgulardan yola çıkılarak sonuçlara ulaşılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Bulgular

Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi serisinin “Sabır” alt başlıklı kitabının ilk bölümü “Şikâyet” adını taşımaktadır. Bu bölümde Hacivat, bir pazar alışverişinden dönerken yaşadığı sorunlardan şikâyet eder. Arkadaşı Karagöz, Hacivat’a karşılaşılan sorunlara sabırla yaklaşmak gerektiğini söyler. Kitabın bu bölümünün sonunda bir şiir ve şiirin sonunda cevabı “sabır” olan bulmaca yer almaktadır:

Selamet var sonunda,
Zengin olacaksın onunla.
Derviş ermiş muradına,
Kim yardım etmiş acaba ona? (Akardaş, 2013, s.10).

“Benim Dörtlüğüm” başlığıyla açılan etkinlikte de çocuklardan sabır konulu dörtlük yazmaları istenmektedir. Kitabın sonunda yer alan “Ya Sabır!” başlıklı metinde Karagöz, sabır çekerek fidan dikmektedir. Onu gören Hacivat, başına gelen bir felaketten dolayı sabır çektiğini düşünür. Oysa Karagöz her işin içinde sabır olduğunu, fidanın büyüme sürecinin de sabır gerektirdiğini söyler. Hacivat da ona hak verir. Klasik Hacivat ve Karagöz metinlerinde Hacivat, Karagöz’e oranla daha bilge bir tip olarak anlatılırken bu kitapta, Karagöz Hacivat’tan daha bilge bir tip olarak çizilmiştir.

Serinin “Dostluk” temalı kitabının “Hediye” başlığını taşıyan ilk bölümünde Hacivat Karagöz’e hediye alır. Ertesi gün Karagöz de Hacivat’a bir tepsi baklava alır. Hacivat çay yapar, Karagözle birlikte çay içip baklava yerler. Karagöz, Hacivat’tan ertesi gün iki tepsi fıstıklı baklava alarak kendi evine gelmesini ister. Dostlarını toplayarak çay ve baklava ikram edecektir. Metinde dostluk vurgusu çok fazla yapılmamıştır. Metinde, çocuğun anlayamayacağı cümleler yer almaktadır: “Efendim ben dedim ki selama cevap vermek gerek daha güzeliyle. Karşılık gerekmez verilen hediyeye. Dostlar arasında gerek, gönlümüzden geçtiği gibi hediyeleşmek” (Akardaş, 2013, s.6). Hacivat, Karagöz’e onu çok sevdiği için hediye almıştır. Hacivat’a göre dosta hediye almak için özel bir güne ihtiyaç yoktur: “Diyorum ki hediyeleşmek muhabbeti arttırır dostlar arasında...” (Akardaş, 2013, s.3). Kitabın ikinci bölümü “Hasta Ziyareti” adını taşır ve bu bölümde Hacivat ve Karagöz’ün, dostları Laz Efendi’yi ziyarete gitmeleri anlatılır. Karagöz, Laz Efendi’ye bir tepsi balık götürür. Elinde tepsi olduğu için Karagöz zile ayağıyla basar. Bu görsel çocuklara yanlış örnek olma açısından uygun değildir. Kitabın “Bu Ne Telaş?” başlığını taşıyan son bölümünde Hacivat, birkaç iş için Karagöz’den

yardım ister ama o hep telaşla koşturmaktadır. Hacivat, dostunun kendine yardım etmemesine üzülür. Metnin sonunda Karagöz'ün telaşının sebebi anlaşılır. Arkadaşı Hacivat'a Laz Efendi ile birlikte tekne yapmıştır. Hep bir teknesi olsun isteyen Hacivat, dostlarının bu hediyesini görünce çok sevinir.

Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi serisinin “Yardımseverlik” kitabında Karagöz bir sabah pencere kenarında gördüğü kanadı kırık güvercini kafese koyar. Sonra güvercin için ev yapmaya çalışır. Bu sırada Hacivat da ona malzeme toplamada yardım eder. Yusuf Usta da malzemelerden güzel bir ev yapar. Karagöz tek başına başladığı bu işi arkadaşlarının yardımıyla tamamlar. Kitabın “İyi Etmişsin” başlıklı bölümünde, Hacivat ile Karagöz buluşacaktır ama Karagöz, kendisinin yardımına ihtiyacı olan insanlara yardım ettiği için geç kalır. Hacivat da iyi etmişsin diyerek onu anlayışla karşılar. Karagöz çocuk ve yaşlılara yardım ederek örnek davranış sergilemiştir. Kitabın “Yardımetmatik” bölümünde Hacivat Karagöz'e şaka yollu yardımetmatik adlı bir icat yaptığını, kimin ne kadar yardım edeceğini bu makinanın anlatacağını söyler. Metnin sonunda böyle bir icadın olmadığı ortaya çıkar. Bu detay metne ve metnin vermek istediği ana düşünceye çok şey katmamış ve bu yüzden de gereksiz bir detay olarak kalmıştır.

Serinin “Öz Denetim” başlıklı kitabının “Teknoloji Harikası” bölümünde Karagöz cep telefonu olduğu halde yeni bir telefon almak ister. Hacivat bunun israf olduğunu, parasıyla daha faydalı işler yapabileceğini hatırlatır. Karagöz, arkadaşına hak verir ve telefonu almadan evine döner. Kitabın “Tanıştırayım” bölümünde ise Karagöz ve Hacivat “çok yemek pişirip ziyan etmeme, çok yiyip mideye eziyet çektirmeme” kararı alırlar. Bu karar sonrasında Karagöz'ün arkadaşına hazırladığı kahvaltı tabağı neredeyse boştur. Bölüm başlığında yer alan “tanıştırayım” ifadesi de Hacivat'ın yiyecekleri tanımaması üzerine Karagöz'ün kullandığı bir sözdür. Akşam yemeği tabağında da çok az yiyecek gören Hacivat, Karagöz'e şöyle der: “İnsan yemede içmede aşırı gitmemeli. Kendine hâkim olup kararınca yemeli. Bu kadar abartmaya ne gerek! Ne fazla ne az, en güzeli her zaman orta yolda ilerlemek” (Akardaş, 2013, s.9). Kitabın “Tempo Tempo” başlıklı bölümünde ise Karagöz Hacivat'ı erken saatlerde spor yapmaya zorlar. Sonra çimleri biçerler. Hacivat çok yorulur ve uyumak ister. Karagöz ise “işleyen demir pas tutmaz” atasözünü hatırlatarak tempolu çalışmaya davet eder Hacivat'ı. Kitabın tamamında “öz denetim” “aşırıya kaçmama” olarak yorumlanmıştır.

Serinin “Adalet” başlıklı kitabının ilk bölümü “Yarışma” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde bir yemek yarışması düzenlenmiştir ve bu yarışmada

Karagöz jüri, Hacivat yarışmacıdır. Hacivat, arkadaşı Karagöz'ün kendisini birinci seçmesini ister. Karagöz, adil bir jüridir, Hacivat'ı dinlemez. Hacivat da metnin sonunda bu isteğinin yanlış olduğunu kabul eder. Hacivat, böyle bir istekte bulunduğu için Karagöz'den özür diler. Yarışma sonunda Laz Efendi hak ederek birinci olur. Kitabın “Karagöz ve Pazarıcı” bölümünde Karagöz, pazardan aldığı beş kilo domatesin eksik olabileceğini düşünür. Pazar kalabalık olduğu için acele ile çıkmış, yolda yükünün hafif olduğunu fark etmiştir. Hacivat Karagöz'e hakkını aramasını ve pazarcıya hesap sormaları gerektiğini söyler. Birlikte pazara giderler. Pazarıcı, kalabalıkta birkaç kişiye yanlışlıkla fazla ya da eksik ürün verdiğini itiraf eder ve özür diler. Karagöz, Hacivat'ın karşı tarafı dinlemeden kesin yargıya varmasına kızar ve Hacivat'a sebze ile vurur. İkisi de pazarcıdan özür diler. Metinde adalet duygusu çok net verilmese de terazi ile bağlantılı düşünülmüş olabilir. Fakat bu duygu metinden kolaylıkla çıkarılamamakta, dolaylı olarak verilmektedir. Kitabın “Tekerleme” başlıklı bölümünde muhtar, adalet konulu bir tekerleme yazma yarışması düzenlemiştir. Karagöz de bu yarışma için tekerleme yazmaya çalışmaktadır. Bu sırada yanına gelen Hacivat, Karagöz'ün dikkatini dağıtır. Bir süre sonra tekrar ilham gelen Karagöz şöyle bir tekerleme yazar:

Terazi iner durur,
 Bir yukarı, bir aşağı.
 Şaşma sakın Hacı Cavcav,
 Olursun sen de baş aşağı.
 Bir tepsi gelir baklava,
 Bir sana, bir bana.
 Geçmesin aklından
 “Hepsi bana, hepsi bana!”

Yersem şimdi hakkını,
 Sen de benim hakkımı,
 Karıştırma lafımı,
 Hakkımı ver hakkımı!

Fazla söze ne gerek?
 Anlayan anladı demek.
 Anlamayan var ise
 Bir tepsi kötek gerek! (Akardaş, 2013, s.16).

Serinin “Saygı” başlıklı kitabının ilk bölümü “Edep ki Edep!” adını taşımaktadır. Metin doğrudan saygı değeri ile ilgili değildir. Sabah hanımı Karagözden ekmek almasını ister. Karagöz aceleyle terlik giyip yola düşer. Çorabının birinin delik olduğunun farkında olmayan Karagöz, iki gencin onun yırtık çorabına gülmesiyle çok utanır, mahcup olur. Hacivat onu teselli eder. Hacivat’ın verdiği ders şöyledir:

Güzel ahlak sahibi
 Kınamaz kimseyi.
 Gördüğü bir kusuru ile
 Kirlenmez dilini.
 Edep derler büyükler,
 Güzel gören gönüller
 Ayak çıplak ise
 Gözlerini örterler (Akardaş, 2013, s.5).

Kitabın ikinci bölümü “Babaya Saygı” başlığını taşımaktadır. Karagöz’ün oğlu kıyafeti perişan halde eve gelir. Karagöz, ona ne olduğunu tahmin etmeye çalışırken o kadar çok konuşur ki oğlu “öf baba, öfff!” der. Karagöz, bunun üzerine çocukluğunda kendisinin de babasına “öf baba” dediğini ve babasının kendisine verdiği öğüdünü hatırlar. Karagöz’ün babası Karagöze: “Babaya öf denmez. Öf derse babasının yüreği inler. Evlat babaya emanet, babasına etmeli hürmet” (Akardaş, 2013, s.8). Babasının sözlerini duyan oğlu, Karagöz’den özür diler. Karagöz de oğluna sarılır (Akardaş, 2013, s.5). Kitabın “Zorlu Maç” bölümünde Karagöz ve Hacivat arkadaşlarıyla futbol oynamaktadır. Karagöz, arkadaşlarına saygısızca davranmakta ve onlara lakap takmaktadır. Hacivat onu bu konuda uyarır: “Karagöz’üm nasıl alay edersin bizimle? Bilmez misin dostlar birbirine davranır saygıyla, nezaketle” (Akardaş, 2013, s.15). Metnin sonunda Karagöz arkadaşlarından özür diler ve maç devam ederler. (Akardaş, 2013, s.5).

Serinin “Sorumluluk” başlıklı kitabının “Kestirmem Efendi!” bölümünde Karagöz, elinde balta ile ormana ağaç kesmeye gidecektir. Kestiği odunla yahni pişirecektir. Hacivat ona engel olur. Hacivat, Karagöz’ün ormandan çalı çırpı toplamasına izin verir. Metnin doğrudan sorumluluk değeri ile ilgisi yoktur. Kitabın “Ödev” başlıklı ikinci bölümünde, Karagöz’ün oğlunun öğretmenini sorumluluk bilinci konusunda öykü yazma ödevi vermiştir. Fakat çocuğun aklına bir şey gelmemektedir. Karagöz, Hacivat ile birlikte bazı anı-

larını anlatacağını, onları yazarsa öykü olacağını söyler. Bir gün Hacivat çok hastalanır ama yapacağı işler ve çarşıdan alınması gerekeler vardır. Karagöz, yapılması gerekenleri ve alınması gerekenleri bir listeye yazar ama yolda bir arkadaşı ile lafa dalınca her şeyi unuttur. Hacivat, bu durumu sorumluluğunu yerine getirmeme olarak yorumlar. Karagöz, Hacivat'ın anlattığı bu olay üzerine sinirlenir ve kendisi de Hacivat'ın sorumsuzluğuna dair bir olay anlatır. Karagöz, uzun süredir örmekte olduğu kazağı bir türlü bitirememiştir. Hacivat, sen yorulma ben tamamlarım dediği halde bir yıldır bitirememiştir. Hacivat da arkadaşının anlattığı bu olay üzerine sinirlenir ve ağız dalaşına başlarlar. Karagöz'ün oğlu onları sakinleştirmek durumunda kalır. Bu arada sorumluluğun ne olduğunu da anlamıştır: “Vazife olan neyse üstüne, insan kendi yapmalı bence. Sorumluluk bilinci böyle kazanılır işte” (Akardeş, 2013, s. 9). Metinde Hacivat ve Karagöz'ün anlattığı olaylar sorumluluk bilincinden çok sözünde durma ile ilişkili olsa da çocuğun çıkardığı ders sorumluluk bilinci ile ilgilidir. Kitabın son bölümü “Çevreci” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hacivat çok emek verdiği bahçesine gözü gibi bakmakta ve oraya kimseyi sokmamaktadır. Yakın arkadaşı Hacivat, bahçeye dikmek için mor menekşe getirmiştir ama Karagöz onu da bahçeye almaz. Hacivat, çevreyi korumanın, yeşillendirmenin ve temiz tutmanın herkesin görevi olduğunu ama Karagöz'ün aldığı tedbirlerin abartılı olduğunu düşünür. Karagöz'ü de bu konuda ikna eder. Metnin sorumlulukla bağlantısı net olarak kurulamamıştır.

Serinin “Doğruluk” başlıklı kitabının ilk bölümü “Takip Listesi” adını taşımaktadır. Karagöz, arkadaşlarının kendisinden ödünç aldığı eşyalar için bilgisayarda bir takip listesi oluşturmuştur. Böylelikle kime ne verdiğini kolaylıkla takip etmektedir. Hacivat da Karagöz'den ödünç eşyalar almıştır ve geri getirmeyi unuttuğu. Üstelik bu eşyaların kendisinde olmadığını söylemiştir. Karagöz metnin sonunda Hacivat'ı pataklar. Metin doğrudan doğruluk değeri ile ilgili olmadığı gibi sonu da çocuklara uygun değildir. Hacivat'ın Karagöz'den alıp vermeyi unuttuğu eşyalar için özür dilememesi, bu işte bir yanlışlık olduğunu söylemesi, Karagöz'ün de hiç düşünmeden onu pataklaması uygun değildir. Kitabın ikinci bölümü “Alışveriş” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Karagöz bol miktarda alışveriş yapmıştır ve dükkân sahipleri yerinde olmadığı için para ödememiştir. Hacivat, bunun doğru olmadığını, helal lokma yemenin önemini anlatır ve Karagöz'ü borcunu ödemesi için alışveriş yaptığı dükkânlara gönderir. Kitabın son bölümü, “Proje Fikri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Hacivat, Karagöz'e uzun zamandır aklında olan bir araba projesini anlatır. Karavana benzeyen bu proje fikri

Karagöz'ün de hoşuna gider ve Hacivat'tan önce bu fikri gerçeğe dönüştürür. Hacivat, kendisinden izin almayan, bir anlamda fikrini çalan Karagöz'e kızar. Fikir hırsızlığının da diğer hırsızlık türleri gibi yanlış olduğunu anlar. Karagöz, sonunda hatasını anlar, özür diler. Hacivat, bu projeyi hayata geçirmek için Karagöz'ü yardımcı olarak yanında çalıştıracaktır. Metinde Karagöz'ün bu arabayı kısa sürede nasıl hazırladığı üzerinde durulmamıştır. Metnin sonunda Hacivat'ın bu arabanın yapımı için Karagöz'ü yardımcı alması da anlaşılmazdır. Buna ek olarak, Hacivat'ın "Bu arabayı Karagöz tasarladığına göre Hacivat ne tasarlayacaktır?" sorusu da havada kalmıştır.

Serinin "Öz Güven" kitabının ilk bölümü "Sahne Heyecanı" başlığını taşımaktadır. Karagöz'ün oğluna öğretmeni törende şarkı söyleme görevi vermiştir. Çocuk, sahneye çıktığında kıpkırmızı olduğunu, sesinin çirkin olduğunu ve arkadaşlarından bazılarının kendisiyle alay ettiğini söyler. Karagöz, oğluyla alay edenleri cezalandırmayı düşünür ama Hacivat, asıl sorunun insanın kendisinde olduğunu, kendisine güvenmesi gerektiğini söyler ve çocuğu cesaretlendirir. Metnin sonunda Karagöz'ün oğlu kendine güvenerek sahneye çıkar ve başarılı olur. Bu esnada Hacivat ve Karagöz de sahnede enstrüman çalmaktadır. Kitabın ikinci bölümü "Kendin Ol" aşlığını taşımaktadır. Hacivat, mahalledeki çocukların saçlarının beyazladığını ve yaşlandığını söylemeleri üzerine saçına kına yakar. Ama sonucu beğenmez ve kendini eve kapatır. Karagöz, onun bu halini görünce tuhaf karşılar ve Hacivat'a : "Sen kendine güvenmezsen her gün yeni bir kılığa girersin böyle. Sen sen ol, kendin ol Hacı Cavcav!" (Akardaş, 2013, s.12) diyerek nasihat verir. Karagöz, eski haline gelmesi için Hacivat'ın saçlarını kesecektir. Kitabın son bölümü "O Ne Öz Güven" başlığını taşımaktadır. Mahalledeki kütüphaneye, çocukların derslerinde yardımcı olacak gönüllüler alınacaktır. Hacivat ve Karagöz gönüllü olarak kütüphanenin yolunu tutarlar. Kütüphaneye ulaştıklarında görevli, gönüllü formunu doldurmalarını, bu forma çocuklara hangi alanda yardımcı olabileceklerini yazmalarını ister. Karagöz, çocuklara her alanda yardımcı olacağını, kendisinin her alanda bilgili olduğunu söyler. Hacivat, her alanda iyi olduğunu söylemenin ve bununla övünmenin öz güveni aşır kibirle karıştığını söyler ve Karagöz'ü uyarır. Karagöz, bu uyarıyı dikkate alır ve hangi alanda yardımcı olması gerektiğini arkadaşına danışır. Hacivat, ona tarih alanında iyi olduğunu, çocuklara da bu alanda yardımcı olabileceğini söyler ve Karagöz de kabul eder. Metnin genelinden çıkan sonuç, öz güvenin iyi olduğu ama aşırıya kaçan öz güvenin kibir anlamına geldiğidir.

Serinin "Liderlik" başlıklı kitabının "Liderlik" adlı ilk bölümünde Karagöz muhtar aday ve muhtar olmak için elinden geleni yapan biri olarak

anlatılır. Karagöz, kendisine oy verecek insanların her işini yapmış, çok yolculmuş ve hasta olmuştur. Hacivat, Karagöz'ün bu halini görünce ona nasıl muhtar olunacağını anlatır: "Sana gereken mahallelinin sesine kulak vermek, eksikleri tespit etmek, sonra işleri düzenleyip iyi yönetmek. Liderlik tecrübe ve bilgi ister" (Akardaş, 2015, s.6). Hacivat, arkadaşını doktora götürecektir sonra da ona muhtarlık adaylığı süreciyle ilgili fikir verecektir. Kitabın "Kaptan" adını taşıyan ikinci bölümünde, Karagöz, Hacivat ve Laz Efendi bir gemi ile denize açılırlar. Karagöz dümeni eline alır kaptanlık yapar. Bu esnada karşıdan gelen bir tekne ile çarpışma tehlikesi yaşarlar. Karagöz, dümeni asıl kaptan Laz Efendi'ye bırakır. Metnin liderlikle bağlantısı net olarak vurgulanmamıştır. Kitabın "Lider Kim?" başlıklı son bölümünde, Hacivat, Karagöz ve Karagöz'ün oğlu kampa gitmektedirler. Karagöz, kendini ekibin lideri ilan eder ve her şeyi kendi istediği gibi düzenlemek ister. Hacivat'ın liderlikle ilgili sözleri ise Karagöz'ün liderlikten soğumasına yol açar: "Ekip lideri iş bölümü yapar adaletle, her işin ucundan tutar hakkaniyetle. Birlikte pişen konur ortaya, payına düşeni yer o da afiyetle" (Akardaş, 2015, s.16).

Tartışma ve Sonuç

Literatür incelendiğinde Karagöz üzerine yapılmış bazı araştırmalarla karşılaşılmıştır. Koçer'in (2020) Türkçe kitaplarında yer alan Karagöz metinlerindeki değerleri incelediği çalışmasında Karagöz metinlerinin MEB tarafından belirlenen kök değerleri içermesi konusunda oldukça zengin kaynaklar olduğu tespit edilmiştir. Demir ve Özdemir (2013) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise Karagöz metinlerinin çocukları iyi insan olmaya yönlerecek doğru davranışlar içeren iletilere sahip olduğu, tespit edilen iletilerin hem davranış hem de kültür açısından eğitici olmakla birlikte gelenek ve göreneklerimizizi çocuklara aktararak bu değerlerimize sahip çıkmamız gerektiğinin vurgulandığı, dil açısından da çocukların dilin zenginliklerini kavramalarını sağlayacak atasözlerine, deyimlere ve mecazlara yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı araştırmada Karagöz metinlerinde adil olma, aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem vermek, saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik değerlerine yer verildiği, bu nedenle Karagöz'ün değer öğretimi açısından oldukça zengin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ünveren (2020) tarafından yapılan çalışmada Türkçe ders kitaplarında mizahın en çok ön plana çıktığı metinlerin Karagöz metinleri olduğu tespit

edilmiştir. Buna ek olarak, Öcal'ın (2014) çalışmasında öğrencilerin Karagöz'e yer verilen derslerde çok keyif aldıkları, sıkılmadıkları, uygulamalarda zorlanmadıkları, uygulamalar esnasında genelde mutlu oldukları, heyecanlandıkları ve şaşkırdıkları; Karagöz'ü zevkli, eğitici, dersi sevdirici ve eğlenceli buldukları gözlenmiştir. Buna ek olarak öğrencilerin, Karagöz'ü benimzedikleri, derste Karagöz'e yer verilmesinin işlenen üniteyi anlamalarını kolaylaştırdığı ve Karagöz sayesinde derse karşı olumlu tutum geliştirdikleri tespit edilmiştir (Öcal ve Doğan, 2015). Güven (2012) Türkçe derslerinde drama kullanımına ilişkin öğretmen görüşlerini incelediği araştırmasında ise öğretmenlerin yaparak ve yaşayarak öğrenme noktasında dramanın öğrencilere büyük faydalar ve drama yöntemi sayesinde sınıfta daha kalıcı bir öğrenme ortamı yaratılabileceğini vurgulamış, araştırmada öğretmenlerin tümünün, drama yöntemini ders kitaplarında yer alan Karagöz metinleriyle gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde öğrencilerin derse yönelik ilgisini artırma, çocukların öğrenirken eğlenmeleri ile birlikte Türk kültürüne ait gelenek, görenek ve değerler ile tanışmasını sağlama ve onların dilin zenginlerinin farkına varmalarına katkıda bulunma açısından Bursa ile özdeşleşmiş olan Karagöz'ün önemli bir araç olduğu görülmektedir. Buna karşıt olarak literatür incelendiğinde, Karagöz'ün çocuklara uyarlamaları üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak Karagöz'ün çocuklara yönelik uyarlamalarının bu milli değerimizi çocuklara iyi ve doğru bir şekilde yansıtması açısından incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır çünkü çocuklar için hazırlanmış eserler öncelikle kendi toplumlarının dünya görüşünü, inançlarını ve değerlerini kendinden sonraki nesillere aktarmak amacıyla kaleme alınmışlardır (Sınar Çılgın, 2007). Bu nedenle kendi kültürünü doğru bir şekilde tanıyan bir neslin yetiştirilmesi için bu eserlerde yer alan değerlerin, görüşlerin ve inançların nasıl aktarıldığının incelenmesi büyük bir öneme sahiptir. Buna ek olarak, hazırlanan bu uyarlamaların çocuklara uygunluğunun incelenmesi de önem arz etmektedir. Çünkü çocukların okudukları kitaplardaki ya da metinlerdeki karakter ve olaylar, onların kendi doğru ve yanlışlarını belirleyip ahlâkî değerlendirmeler yapma ve olumlu benlik geliştirmesi konusunda onlara yardımcı olarak, iyi birer insan olarak hayata hazırlanmalarına katkıda bulunurlar (Gönen, 2014; Erdal, 2009).

Bu araştırmada, çocuklara uyarlanmış metinlerin bulunduğu resimli çocuk kitapları incelenmiştir. Çizgi roman şeklinde hazırlanan Hacivat ve Karagöz serisinde konuşma baloncukları rastgele ve karışık bir şekilde yer-

leştirildiği için kim ne zaman konuşuyor ve kim ne diyor belli değildir. Kitaplarda konuşanı takip etmek ya da anlamak çocuk açısından zor olabilir. Metinlerde yazım yanlışları yer almaktadır. Araştırma kapsamında incelenen metinlerde uyaklı söyleyiş hâkimdir. Uyaklı metinler, çocuklar açısından okuma kolaylığı sağlayabilir. Ancak metni anlamlandırma aşamasında çocuk zorluk yaşayabilir. Devrik cümlelerin bolca kullanıldığı metinlerde, çocuğa benimsetilmek istenen değerlerle metin bağlantısı net olarak kurulamamıştır. Bu bağın kurulması çocuk açısından güç olabilir. İncelenen kitaplarda yer alan resimler, Hacivat ve Karagöz'ün geleneksel görünümünden uzaktır. Hacivat ve Karagöz'ün kıyafet renkleri geleneksel kıyafet renklerine yakındır. Kitaplarda Hacivat'ın gözlüklü bir karakter olarak çizilmesi de geleneğin dışındadır. Adalet başlıklı kitapta gelenekselin aksine Karagöz daha bilge, Hacivat ise zor ve yanlış anlayan, Karagöz'ü rahatsız eden bir tip olarak tasvir edilmiştir.

Çocuklar için hazırlanan Karagöz ve Hacivat metinlerinin hem Şekil hem içerik açısından özenle hazırlanması gerekir. Bu metinlerle çocuk eğlenceli zaman geçirirken kültürünü tanıyacak, dilinin inceliklerini keşfedecek, okumanın keyfini tadacaktır.

KAYNAKLAR

- AKARDAŞ E. (2012) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Sorumluluk)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Sabır)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Dostluk)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Yardıms severlik)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Öz Denetim)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Adalet)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Saygı)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2013) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Doğruluk)*, Edam Yayınları, İstanbul.

- AKARDAŞ E. (2015) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Öz Güven)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKARDAŞ E. (2015) *Hacivat ve Karagöz ile Değerler Eğitimi, (Liderlik)*, Edam Yayınları, İstanbul.
- AKDOĞAN A. (2019) *Karagöz Metinlerinin Halk Bilimi Açısından İncelenmesi* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (590544).
- AND M. (2020) *Karagöz-Turkish Shadow Theatre*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AYDIN M. Z. (2020) *Değerler Eğitimi. Ş. Şimşek, & F. Bulut içinde, Çocuk Edebiyatı Yazarlarının Kaleminden Değerler Eğitimi* (s. 1-7) Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- BALAY M. (1995) *Halk Tiyatrosu ve Dario Fo*, Mitos-Boyut Yayınları, İstanbul.
- ÇALIK M., & SÖZBİLİR M. (2014) “İçerik Analizinin Parametreleri”, *Eğitim ve Bilim*, 33-38.
- ENGİNÜN İ. (1991) “Çocuk Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s.392-399.
- ERDAL K. (2009) “Eğitim Değerleri Açısından Çocuk Kitapları”, *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi*, Sayı 17, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009.
- ERSAN I. (2011) *Gölge oyunu estetiğinde figür ve Türk gölge oyunu: Karagöz* (yüksek lisans tezi). YÖK tez merkezinden edinilmiştir (293295).
- DEMİR T. & ÖZDEMİR B (2013) “Türkçe Eğitiminde Karagöz / Gölge Oyunları ile Değer Öğretimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (25) , 57-89.
- GÖNEN M. (2014) “Alanın Bileşenleri Bağlamında Çocuk Edebiyatı Öğretiminin Amacı ve İşlevi”, *Türk Dili Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, 277-278.
- GÜVEN A. Z. (2014) *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Palet Yayınları, Konya.
- HAZIRBIKMAZ F. & AKSOY E. & TATAR Ö. (2013) “Eğitim Programları ve Öğretim Alanında Yapılan Doktora Tezlerine Ait İçerik Çözümlemesi (1974-2009)”, *Eğitim ve Bilim*, 288-303.
- Oxford Companion to Theatre and Performance (2010) Ed. Dennis Kennedy, Oxford Universit Press, New York, s. 212.
- ÖCAL E. (2015) Vücudumuzdaki sistemler ünitesinin öğretiminde drama yönteminin ve kukla/Karagöz uygulamalarının öğrenci başarısı ve tutuma etkisi (doktora tezi), YÖK tez merkezinden edinilmiştir (381500).
- ÖCAL E. & DOĞAN A. (2015) Karagöz-Hacivat (Türk Gölge Oyunu) Diyaloglarıyla Fen Eğitimi, *e-Kafkas Journal of Educational Research*, 2 (2), 1-11.
- ÖZDEMİR BİRCAN N. (2022) *Türk Gölge Oyunundan Kalan Yazılı Miras (Karagöz Kaynakçası)*, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul.
- ÖZHAN M. (2010) *Kukla ve Gölge Tiyatrosu*, Bursa Kültür A. Ş., Ankara.
- SAKAOĞLU S. (2003) *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, Akçağ Yayınları, Ankara.

SEVER S. (2021) *Çocuk ve Edebiyat*, Tudem, İzmir.

SEVİLEN M. (1969) Karagöz, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

SINAR ÇILGIN A. (2007) *Çocuk Edebiyatı*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

SMİTH James (2004) "Karagoz and Hacivat: Projections of Subversion and Conformance", *Asian Theatre Journal*, 21. 187-193.10.1353/atj.2004.0027.

ÜNVEREN D. (2020) "Türkçe Öğretiminde Mizah: Ders Kitapları Örneği", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 67, 715- 735.

YENEN AVCI Y. (2020) "İletişimsizliğin Gülen Yüzleri: Karagöz ile Hacivat", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 295-307. DOI: 10.21733/ibad.741657

YILDIRIM A. & ŞİMŞEK H. (2011) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

WACH E. (2013) *Learning about qualitative document analysis*, IDS Practice Papers.

BURSA YEMEK KÜLTÜRÜ

Prof. Dr. Hülya TAŞ •

İnsanoğlu ilkçağlardan beri hayatta kalabilmek için sürekli besin kaynağı aramak zorunda kalmış ve belirli bir evrim sonucu hayvanları evcilleştirmeyi, yabancı bitkileri yetiştirmeyi başarmıştır. Ateşin bulunmasıyla ateş üzerinde pişirilen et, başlıca yemekleri olmuş ve buna bağlı olarak zaman içerisinde yemek türleri ve pişirme biçimleri sürekli gelişmiştir.

Türk yemeklerinin oluşumunda Orta Asya Türkleri, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi büyüktür. Orta Asya'yı kendilerine ana yurt seçen Türkler ilkbaharda yaylalara göçer, sonbaharda ise şehir kıyılarına inerlerdi. Yiyecekleri buğday unundan yapılmış hamur işleri, koyun eti, süt ve süt ürünlerinden oluşmaktaydı. O dönemlerde yaşadıkları bölgede sebze ve meyve çeşitleri sınırlı idi (Ciğerim, 54: 2001).

Gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu'ya geldikten sonra Türklerin geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmuştur (Ögel, 15: 1981). Eski Türkler av etinin yanında süt ve süten üretilen yoğurt, peynir, çökelek gibi başlıca yiyeceklerle beslenmişlerdir. Uygurlar ve onlardan sonraki dönemlerde yerleşik düzene geçen Türk boyları hayvancılığı bırakmamakla birlikte bahçe yapma, sebze yetiştirme sonucu çoğunluğu tahıllı, unlu olan yeni yemek türlerinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Türkler zamanla çeşitli yörelere yerleşmiş bu yöredeki yemek türlerini de mutfaklarına katarak çeşitlerini zenginleştirmişlerdir. Yemesi alışkanlık hâline gelmiş olan kimi et ve yemek türleri yerini yenilere bırakmıştır. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte yemek alışkanlıklarında da değişmeler olmuş, İslamiyet'in yasakladığı yiyecek ve içecekler artık kullanılmamaya başlanmıştır (Büyük Larousse, 1986: 12493).

Türk mutfağı, Selçuklu Türk'lerinin Anadolu'ya geldikleri XII. yüzyıldan sonra oluşmaya başlamış XIV. ve XV. yüzyılda daha da gelişmiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle mutfak, saray yaşantısının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde deniz ürünlerinin tüketimi artmış, zeytinyağlı sebze yemekleri, zeytinyağlı dolmalar mutfak kültürümüze girmiştir. Yine bu dönemde Fatih Kanunnamesi ile Osmanlılarda ilk defa yemek yeme kuralları uygulanmaya başlanmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılar döneminde saray ve konaklarda Türk mutfağı ihtisaslaşma yolu ile gelişerek dünyanın sayılı mutfakları arasında yerini almış, XVIII. yüzyılda bu gelişme devam etmiş, XIX. yüzyılda ise artık batı etkilerine açılmıştır (Kızıldeniz, Öztürk, Sarışık, 2014: 191-204).

Bir toplumun mutfak kültürü yaşanan yerin coğrafyasına, ekonomik şartlarına, seçtikleri dine ve toplumlarla etkileşimine göre şekil alır ve bu değişiklikler mutfak kültürüne yansır. Dünyanın en zengin mutfaklarından biri olan Türk mutfak kültürü yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenip kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, eğitim düzeyinin yükselmesi de bu süreci hızlandırmıştır (Taş, 2004:240).

Birçok farklı kültüre beşiklik eden Bursa'nın mutfak kültürü de oldukça zengindir. Bu çalışmada günümüzde Bursa'da en çok bilinen yemeklere yer vermeye çalışılmıştır.

BURSA'DA KIŞ HAZIRLIKLARI

Bursa'da kış hazırlıklarına önem verilir. Temmuz - Ağustos aylarında bulgur, erişte, hazırlanır. Sebze ve meyveler ise eylül ayında kurutulur. Kurutulan bu ürünlerden bazıları yemeklere lezzet için katılırken, bazılarıyla da yemek yapılır. Ayrıca evlerde konserve yapımı Bursa'da çok yaygın olarak görülmektedir. Yine Bursa'da yetişen zeytin, bu yöreye ait mihaliç peyniri kahvaltıda, Ramazanda iftar sofralarında da görülür.

Zeytin

Cennette bulunan iki ağaçtan biri olan ve hayat ağacı olarak bilinen zeytin ağacının yaprakları ve zeytin sağlık için çok faydalı bileşenlere sahip olup kahvaltılı sofralarının vazgeçilmezidir. Gemlik zeytini Bursa'nın coğrafi işaret aldığı ürünlerden biridir. Zeytin, Bursa'da sadece Gemlikte yetişmeyip aynı zamanda Mudanya, Orhangazi, İznik, Karacabey, Mudanya ilçelerinde de yetişmektedir. Bu bölgelerde doğal olarak kendiliğinden yetişen yabancı

zeytin (opal zeytin, deli zeytin) ile elebi adı verilen zeytin ağaçlarından zeytin ve zeytinyağı elde edilmektedir. Bursa'da Ekim ayında zeytin hasadı yapılır ve bu aydan itibaren de artık pazar yerlerinde satılmaya başlanır. Aileler kışa hazırlık için bir yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak zeytinyağını ve zeytini topluca alırlar. Satın alınan yeşil zeytinden kırma yapılır, siyah zeytinden ise salamura veya sele zeytini yapılır. Özellikle kahvaltıda çokça yenen kırma, salamura yeşil zeytin ve siyah zeytin 'kalın tuz' adı verilen tuz ve su kullanılarak evde yapılır.

Foto 1. Yeni Kurulmuş Zeytin Kavanozları.

Mihaliç Peyniri

Adını Karacabey ilçesinin eski adı olan Mihaliç'ten alan bu peynir koyun ve inek sütünün karıştırılıp pişirilmesi ile yapılır. 200 yıllık bir geçmişi olduğu söylenen peynir gözenekli sert ve biraz tuzludur. Kahvaltının vazgeçilmez peynirlerinden olup bazı yemeklerde ve böreklerde kullanılır. Ayrıca tuzsuz lor, kaşar loru da tercih edilen peynirler arasındadır

Foto 2. Mihaliç Peyniri.

Foto 3. Kışlık Hazırlıkların Yapıldığı Bursa Tuz Pazarı

Konserve Yapımı

Yaz-kış konserve yapımı Bursa'da yaygın olarak görülmektedir. Aslında yiyeceklerin bozulmadan saklanabilmesi yüzyıllar boyu insanların en büyük problemlerinden biriydi. Her mevsimde her yiyeceğin bulunamaması, yiyecekleri ve içecekleri saklayabilme imkânı olmaması gibi nedenlerden dolayı insanlar farklı çözüm yollarına yönelmiştir. Bu çözümlerden birisi

de tuzun bozulmayı geciktirici bir özelliğe sahip olduğunun fark edilmesi ve yiyeceklerin daha kolay saklanması öğrenilmesidir.

Günümüzde konserve yapmak zaman alan bir iş olduğu için sebzeler teknolojinin gelişmesi sayesinde derin dondurucuda saklanmaktadır. Burada saklanan sebzeler tatlarından bir şey kaybetmemektedir.

Konserve şöyle yapılmaktadır:

Konservesi yapılacak sebzeler yıkanır. Tencerede kaynamış sıcak suyun içinde kavanozlar dezenfekte edilir..Kavanoz içine sebzeler konur, tuz serpilir. Ayrıca domates de eklenip kapakları kapatılır. Gene bir tencerenin içine az miktarda su konulur. Konserve kavanozları ters konularak kaynatılır. Böylece konservenin hava almaması ve küflenmemesi sağlanır.

Bursa'da yapılan konserveler arasında patlıcan, taze fasulye, yağlı biber çok yaygın olarak domates salçası yapılır. Ağustos ayının ortalarına doğru pek çok manavda, marketlerde salçalık domatesler ayrı kasalarda satılır. Pazarlarda, marketlerde kavanozların sergilenmeye başlaması kış hazırlıklarının başladığı işareti olarak kabul edilir.

Foto 4. Domates Konservesi Yapmak İçin Kaynatılan Kazanlar

Foto 5. Domates salçası

Salamura Balık

Gölden yakalanmış balıkların başı kesilir. Bir kavanoza konan balıkların üzerine tuz dökülür. Altı ay kadar bekletilen balıklar kırmızı olur. Bu balıklar yenirken üzerine yağla, sirke dökülür. Eğer kızartması yapılacaksa balıklar akşamdan suya konulur. Sonra kızartılır. (Taş, 2008: 244)

Foto 6. Salamura Balık Kavanozu.

Reçel Yapımı

Bursa'da daha çok kestane, şeftali, çilek, kayısı ve ayvadan reçel, marmelat, meyve şurupları yapılır. Bilinen klasik reçellerden farklı olarak Cumalıkızık köyünde süt reçeli yapılır. Köylüler bu reçeli kendi yetiştirdikleri ineklerden sağdıkları taze süttten yaparlar. Geniş bir kazana süt konulur, içine şeker eklenir ve odun ateşinde kaynaması beklenir ve sürekli karıştırılır. Üç saat odun ateşinde piştikten sonra rengi sararmaya başlar. O zaman karbonat atılır, karıştırılır sonra ateşten alınır.

Bursa Çileği Reçeli

Bursa'nın dağ ilçeleri olarak bilinen Keles, Orhaneli, Harmancık ve Büyükorhan ilçelerinde üretilmektedir. Diğer çilek cinslerine kıyasla boyut olarak küçük, pembe renkli, aroması ve kokusuyla eşsiz özelliklere sahip olan bu organik çilek cinsi oldukça lezzetlidir.

Her yıl nisan ayının sonuna doğru hasadı başlar. Türkiye'de talep fazla olmakla birlikte yurtdışına da ihraç edilmektedir. Özellikle reçel yapımı için tavsiye edilir.

Ayrıca İnegöl'ün Kurşunlu beldesinde de yediveren adı ile bilinen lezzetli bir çilek türü yetiştirilmektedir.

Foto 7. Bursa Dağ Çileği

Bursa Ahududu ve Bögürtlen Reçeli

Bursa'nın Uludağ eteklerindeki yetişen bögürtlen ve ahududu Türkiye'nin büyük oranda ihtiyacını karşılamaktadır. Her yıl haziran ayında Cumalıkızık'ta ahududu festivali düzenlenmektedir. Bu meyveler yenilmek için taze olarak satıldığı gibi reçelleri de yapıp satılmaktadır.

Foto 8. Bursa Ahududu ve Bögürtleni

Bursa Siyah İncir Reçeli

Bursa siyah incir türü 2018 yılında coğrafi işaret almıştır. Meyve olarak yenmesini yanı sıra incir reçeli de yapılmaktadır.

Foto 9. Bursa Siyah İnciri

Bursa Şeftalisi Reçeli

Bursa şeftalisi ile de ünlüdür. Bol sulu ve tatlı Bursa şeftalisinin en önemli özelliği, kabuğunun tüylü olmasıdır.

Foto 10. Bursa Şeftalisi

Pekmez Yapımı

Bursa'nın birçok köyde pekmez yapılır ancak Bursa Orhaneli'nin Merkez Akalan Mahallesi pekmezleri meşhurdur. Burada organik üzüm yetiştirilmektedir. Pekmez; köydeki vatandaşların kendi yetiştirdikleri üzümleri toplayıp, ezip suyunu çıkardıktan sonra kaynatılıp, pişirilmesiyle elde edilir.

Foto 11. Pekmezin Yapılışı

Sebze ve Meyve Kurutma

Bursa'da yaz meyvelerinin ve sebzelerinin birçoğu kurutulur. Bamyacı, patlıcan, biberler yıkanıp iplere geçirilir. Kuruması rahat olsun diye aralıklı olarak iplere dizilir. Biber, patlıcan, asma yaprağı, domates, yağlı biber gölgede kurumaya bırakılır. İpe geçirilmesi mümkün olmayan sebze türleri de temiz bir bezin üstünde tarhana gibi güneşte kurutulur.

Foto 12. Kuruması İçin Asılan Biberler.

Turşu Yapımı

Turşu yapmak için meyve ve sebzelerin taze olması gerekir. Salata, lahana, yeşil domates, kırmızıbiber, taze yeşil fasulyenin turşusu vurulur. Bursa'nın Orhangazi ilçesine bağlı *Gedelek* mahallesinde de yaklaşık 70 yıldır turşu yapılmakta olup yurt içine ve yurt dışına satışı yapılmaktadır. Gedelek turşusu Türk patent ve marka kurumu tarafından coğrafi tescil belgesine sahiptir.

Kornişon Salatalık Turşusu Yapımı

Kaynatılmış suya deniz tuzu ve toz şekeri ilave edip eriyinceye kadar karıştırılır. Yıkanmış ve kurulanmış kornişon salatalıkların başını dip kısımlarından çok az kesilir. Turşunun suyu içlerine kadar girebilsin diye kornişon salatalıkların belli yerlerine bir çatal yardımı ile delikler açılır. Böylece içleri çıtır çıtır olacaktır. Ilık hale gelen şekerli ve tuzlu su karışımına sirkede eklenerek karıştırılır ve kornişon salatalıklar kavanozlara doldurulur. Daha sonra kavanozların en üst kısımlarına birer avuç sarımsak, yıkanmış ve te-

mizlenmiş dere otu ve kereviz yaprağı koyulur ve hazırlanan turşu suyu kavanozlar dolana kadar eklenir. Turşunun ağzı daha önce kullanılmamış yeni bir kapak ile kapatılıp tercihen buzdolabına ya da serin bir yere kaldırılır. Gedelek turşusunun daha lezzetli olması için maksimum 3 hafta boyunca kesinlikle açılmaması gerekir.

Foto 13. Turşunun Kurulması

Erişte

Bir çay bardağı su, yumurta, tuz konularak yumuşak bir hamur yapılır. Üzerine bir bez örtülür. 10- 15 dakika bekletilir. Hamur oklava ile 2-3 milimetre kalınlığında açılır. Şerit halinde hamur kesilir. Kesilen hamurlar kurutulur ve bez torbalara konulup kaldırılır.

Foto 14. Erişte Yapmak İçin Hamur Açan Kadınlar.

Foto 15. Kuruması İçin Serilen Erişte

Ekmek

Bursada genellikle mayalı ekmek ve yufka yapılır. Mayalı ekmek günlük yapılan ekmektir. Yufka ise mayasız hamurun çok ince açılarak saç üzerinde pişirilmesidir. Yufka kuru olarak saklanır. Yeneceği zaman nemlendirilir.

Foto 16. Mayalanması İçin Bekletilen Ekmek Hamurları

Foto 17. Fırında Pişen Mayalı Ekmekler

Foto 18. Ekmeğin Fırından Çıkarılması

Foto 19. Kuruması İçin Bekletilen Yufkalar.

ÇORBALAR

Tarhana

Türklerin geleneksel yiyeceklerinden biri de tarhana çorbasıdır. Tarhanayı kolay kurutabilmek için yaz aylarında yapılır. Tarhananın yapılışı şöyledir: Domatesler, kırmızı biberler, kuru soğanlar, nane ve maydanozlar çok ince doğranır. Ayrıca nohut haşlanır ve haşlanmış nohut iyice ezilir. Sonra bu karışıma yoğurt, tuz kırmızı biber, çeşitli baharatlar ve un eklenerek hamur yapılır. Güneş görmeyen bir yerde 3-4 gün bekletilip sık sık karıştırma işlemi yapılır. Sonra tepsilere yayılarak kurumaya bırakılır. Kuruyan kısımlar robottan geçirilip toz haline getirilir. Kavanoza konulan tarhana serin bir yerde saklanır.

Foto 20. Toz Haline Getirilmiş Tarhana

Düğün Çorbası

Yoğurt, un, su çırpılarak ateşteki et suyuna salınır. İçine kuşbaşı et katılır ve pişirilir. Servis yapılırken üstüne tereyağında kızarmış domates salçası dökülür.

Foto 21. Düğün Çorbası

Omaçlı Mercimek Çorbası

Yeşil mercimek ve bütün halinde kuru soğan içi su dolu tencereye konur, kaynatılır. Diğer taraftan biraz un su ile karıştırılıp hamur yapılır. Yuvarlak toplar suyun içine atılır. Ancak hamur topların dağılmaması için hamur yumuşak olmamalıdır. Mercimekler pişince soğan çıkarılır. Çorba tabaklara konulduktan sonra üzerine yağda kavrulmuş salça dökülür.

Foto 22. Omaçlı Mercimek Çorbası

SEBZE YEMEKLERİ

Kavata Yemeği

Kavata domatese benzeyen koyu yeşil bir sebzedir. Taze olan kavataların acısı azdır. Bu yemeğin özelliği yağlı olmasıdır. Güvecin içine kuyruk yağı kare şeklinde doğranır ve içine ince doğranmış soğanlar konulup kavrulur. Kare şeklinde doğranan, haşlanan kavatalar güvece eklenir ve üzerine su konulup fırında pişirilir (Bursa'da Yemek Kültürü, 2005: 67).

Foto 23. Kavata Yemeği

Foto 24. Kavata

Etli Erik Yemeği

İnce doğranmış soğan yağda kavrulur. Üstüne parça etler konularak pişirilir. İçine çekirdekleri çıkarılmış yeşil erikler atılır. Eriklerin yumuşamasıyla birlikte ateşten indirilir.

Foto 25. Etli Erik Yemeği

Asma Kabağı Dolması

Asma kabağı uzun bir kabak çeşididir. Kabağın başı kesilip içi oyulur. Kabağın içine kıyma, rendelenmiş soğan, pirinç, rendelenmiş domates, bir çay bardağı su konularak i malzeme hazırlanır ve bu i malzeme ile kabakların içi doldurulup, pişirilir.

Foto 26. Asma Kabağı

KEBAP VE KÖFTELER

İskender Kebabı

Bursa'ya dışarıdan ziyarete gelen kişilerin mutlaka yemek istedikleri bir kebaptır. Mehmet oğlu İskender tarafından 153 yıl önce Bursa mutfağına kazandırılan döner kebab günümüzde 4. kuşak tarafından yönetilmektedir. 1850 yıllarında Bursa'da kuzu çevirme ve tandırcılık işi yapan Mehmet Dede, 1867 yılında Kayhan arşısındaki 25-30 metre karelik dükkânına taşınıp oğulları Cevat, Nurettin ve İskender ile birlikte çalışır. İskender Dede bu dükkânda o zamana kadar yatay olarak ateş üzerinde pişen eti dikey bir çubuğa yerleştirerek yeni bir teknik geliştirir. Döner kebabın çok beğenilmesinden dolayı İskender Dede 1930 yılında Atatürk caddesinde ikinci dükkânını açar Burayı oğullarından Cevat ve Nurettin İskenderoğlu işletir. 1967 yılında Nurettin İskenderoğlu'nun vefat etmesiyle Cevat İskenderoğlu işi üstlenir. İskender Dede'nin üçüncü oğlu Süleyman İskenderoğlu'nun oğlu Yavuz İskenderoğlu da Botanik Park'ta hizmet vermektedir (İskenderoğlu 2002; 177-186).

Foto 29. İskender Kebabın En Çok Bilinen Şubelerinden Biri

İskender Kebab'ın pişirilmesine gelince et, kemik ve sinirlerinden ayrılıp kendi çevresinde dönen dikey madeni bir çubuğa yerleştirilir. Pişen kısımlar yaprak şeklinde uzun bir bıçakla ince ince kesilir. Tabağa önce sıcak ve taze pide yerleştirilir. Pidelerin üstüne kesilen döner pideleri örtecek şekilde konur. Üzerine domates salçasından hazırlanmış, yoğurt ve taze eritilmiş sıcak tereyağı dökülür. İçecek olarak da şıra suyu ile ikram edilir (Albay, 2002: 166-174).

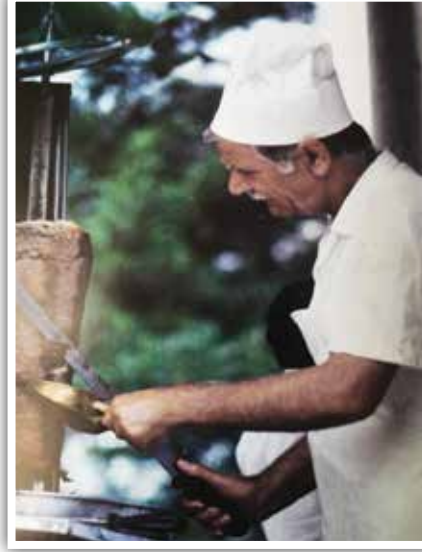

Foto 30. İskender Döneri Kesen Usta.

Kebapta kullanılan et, pide, yoğurt, tereyağı, salça gibi malzemelerin kaliteli olmasına özen gösterilir. Hatta eti pişirmek için kullanılan kömür bile önemlidir

Foto 31. İskender Kebab'ın Sunumu

Sakızlı Kebap

Koyun eti kuşbaşı şeklinde doğranıp tencerede rendelenmiş soğanla kavrulur. Sonra üzerine biraz sıcak su eklenir. Et yumuşayınca kadar pişirilir. Et pişerken içine gül suyunun içine dövülmüş üç damla sakızı konulur. Bir tutam un, dövülmüş üç diş sarımsak, tarçın, karabiber, karanfil eklenir. Biraz daha kaynatılır. Başka bir kapta patatesler başlanıp sütün içine ezilerek püre haline getirilir. Püre tabaklara koyulur. Etlar pürenin üzerine dizilir, servis yapılır.

Foto 32. Sakızlı Kebap

Kayhan Pideli Köfte

Pideli köfte Bursa'da Kayhan çarşısında yenir. Bu yemeğin özelliği de pidenin çok ince olmasıdır. Kesilen pideler tereyağlı et suyuna batırılarak yumuşatılır. Pideler büyük bir tabağa düzgün bir şekilde dizilir. Tabağın orta yerine kavrulmuş kuşbaşı et konur. Yemeden önce üzerine kızgın tereyağı, yoğurt ve salça dökülür.

Foto 33. Pideli Köfte

İnegöl Köftesi

Besler Köfte'nin kurucusu Mustafa Efendi 1842 yılında, Bulgaristan'ın Filibe şehrine bağlı Pazarcık kasabasında doğmuş, aile mesleği olan kebabçılığa 15 yaşında başlamıştır. 1892 yılında Balkanlardan İnegöl'e altı çocuğu ve eşi ile göç etmiş, 1893 tarihinde İnegöl Köftesi'ni Bursa-Ankara karayolu üzerinde bulunan çarşı içindeki dükkânında sunmaya başlamıştır. İnegöl'e özgü ızgara köfte daha sonraki senelerde "İnegöl Köftesi" olmuştur. <https://www.100tarihilokanta.com/besler-kofte>

Günümüzde Besler Köfte 4. kuşak tarafından yönetilmektedir. Bu köfte'nin özelliği erkek dana ve erkek kuzu etinden yapılmasıdır. İri ve yuvarlak olarak yapılan bu köftede baharat kullanılmaz. Köfte zeytinyağına karıştırılan çıbrıka ve kızarmış ekmek ile sunulur (Alpay 2005; 157).

Foto 34. İnegöl Köfte

Keles Güveci

Keles'te ekmek fırınında pişen bu yemek genelde keçi eti ile yapılır. Etlar doğranır ve toprak çanağa yerleştirilir. Üzerine domates ve yeşil biber konur ve kemik suyu eklenerek fırına verilir.

Foto 35. Keles Güveci

Bursa Mumbarı

Koyunun kalın bağırsaklarının içinin doldurulmasıyla yapılan bir çeşit dolmadır. Bağırsak iyice yıkanarak temizlenir. İçine et kavruarak konur. Kavru olan etin içine pirinç eklenir. Hazırlanan harç bağırsaklara doldurulur ve suda pişirilir. Pişen bağırsak dilimlenir, daha sonra yumurta ve una bulanarak kızartılır.

Foto 36. Mumbar Dolması

Tavuk Kapama

Pirinçler yıkanır tepsiye konur ve üzerine haşlanmış tavuklar dizilir. Tepsiye tavuk suyu ve tereyağı konularak fırında pişirilir. Tavuklar kızarıncadan alınır. Pişirildiği tepsi ile servis edilir.

Foto 37. Tavuk Kapama

TATLILAR

Gülvarak

İnce yufkadan yapılan bir tatlıdır. Yufkalar kıyısız iki tepsiye yayılarak fırına verilir. Piştikten sonra tepsideki yufkaların birinin üstüne bolca kaymak sürülür. Öbür tepside bulunan yufka özenle diğer tepsideki yufkanın üstüne kaydırılır. Sonra şerbet dökülür ve kaşıkla yenir.

Foto 38. Gülvarak

Kemal Paşa Tatlısı

Mustafakemalpaşa'da dondurmacı olarak bilinen Ahmet Tabak'ın 1930 yılında ürettiği tatlı bugün üç kuşak tarafından bütün Türkiye'ye imal edilip satılmaktadır. Kemalpaşa'da yapılan bu tatlı peynir tatlısı olarak da bilinmektedir ve ramazan ayında daha fazla tüketilmektedir.

Öncesinde şerbet hazırlanır ve soğutulur. Rendelenmiş tuzsuz taze beyaz peynir, un, irmik, yumurta, yağ, karbonat eklenmiş hamur yoğurulur. Bu hamurdan küçük yuvarlak toplar yapıp fırına verilir. Üzeri kızarıncaya çıkarılan hamurlar ılık şerbete atılıp yumuşayınca kadar kaynatılır. Sonra tencereden alınıp servis yapılır.

Foto 39. Kemal Paşa Tatlısı

Süt Helvası

Tencereye tereyağı konur ve eritilir. Yağ eriyince üstüne un ilave edilir. Un birkaç dakika kavrulup üzerine azar azar süt ve şeker eklenir. Kaynayınca kadar karıştırılır. Daha sonra içine vanilya konur. Karışım bir tepsiye alınır ve helva üstünün kızarması için fırına konur. Üzeri kızaran tatlı fırından çıkarılıp sıcak olarak ikram edilir.

Foto 40. Süt Helvası

Tahanlı pide (Tahinli pide)

Bir kaba un, su, maya konularak karıştırılır ve iyice yoğrulularak yumuşak bir hamur hazırlanır. Hazırlanan bu hamur biraz dinlendirilir. Diğer tarafta ise su, toz şekeri, tahin iyice karıştırılıp iç hazırlanır. Dinlenen hamurlar bezelere ayrılır. Sonra bu bezeler elde yuvarlak biçime getirilip ortası inceltilir. Hamurun ortasına tahinden yapılmış iç konulur. Hamurun etrafına biraz toz şeker dökülür, kenarlarına ise yumurta sürülür ve kızgın fırında pişirilir.

Foto 41. Tahinli Pide

Cennet Künkü (Cendere Baklavası)

Bayramların vazgeçilmez tatlısıdır. Yufkalar ince açılır. Bu yufkaların her biri ayrı ayrı oklavaya sarılıp iki ucundan birbirine doğru itilip buruşturulur. İstenirse içine ceviz içi konulabilir. Sonra bu yufkalar yağlanmış tepsiye dizilip üzerine tereyağı dökülür. Yufkalar koyu bir renk alıncaya kadar fırında pişirilir. Fırından çıkarılınca soğutulmuş şerbeti dökülür. Bir saat bekletilir. Soğuyan tatlının içine kaymak doldurulur ve servis yapılır.

Foto 42. Cennet Künkü

Güllaç Tatlısı

Özellikle ramazanda yapılan bir tatlıdır. Sütün içine şeker katılarak kaynatılır ve ılımaya bırakılır. Üst üste tepsiye konan güllaç yaprakları, daha önce hazırlanmış süt karışımıyla iyice ıslatılır ayrıca yapraklar arasına iri çekilmiş ceviz konulur. Hazırlanan güllaç narla süslenecek servis edilir.

Foto 43. Güllaç Tatlısı

Kestane Şekeri

Ulus Pastanesi

Şehreküstü mahallesi Ulus Pastanesi'nde satılan kestane şekerlerinin hikâyesi 1928 yılında Bursa'da başlamıştır. Şekercilikle uğraşan Rasim Öztat Bursa'da kestanenin bolluğunu görüp kestaneyi şeker endüstrisinde kullanabileceğini düşünmüş ve bu tatlıyı yapmıştır. Günümüzde Ulus Pastanesi 4. kuşak tarafından yönetilmektedir. Uluspastahanesi.com/hakkimizda

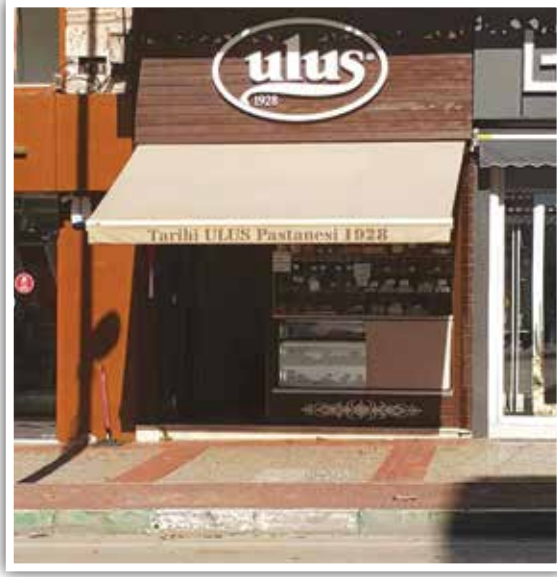

Foto 44. Ulus Pastanesi

Kafkas Şekerleme

Sadece yurt içine değil yurt dışında da şubeleri olan Kafkas Pastanesi çok geniş bir satış ağına sahiptir. Kestane şekerini Bursa'ya Yugoslavya-Manastır doğumlu Ali Şakir Tatveren getirmiştir. İlkönce evde ailesiyle birlikte kestane şekerini üretimi yapan Tatveren, 1930 yılında Bursa'da Atatürk Caddesi'nde ilk dükkânını açmıştır.

Kestane şekerinin evde yapımı şöyledir: Kestanelerin kabukları soyulur. Kaynayan suyun içine atılır ve tüylü kabuklar kaynama esnasında çıkar. Sonra bunlar şekerli şerbetin içine atılıp kaynatılır. Daha sonra ateşten indirilen kestaneler soğumaya bırakılır.

Bir zamanlar Bursa'da çok yetişen ve büyük olan kestanelerin ünü türkülere de konu olmuştur.

Şu Bursa'nın kestanesi
 Okkalarda çekilir beş tanesi
 Annesinin bir danesi
 Aman aman tartar beş parayı kurtar

Merdivenin başındayım
 Aman on üç on dört yaşındayım
 On iki on dört yaştan beri
 Haydi ben o gızın peşindeyim

HAMUR İŞLERİ

Bursa Mantısı (kulaklı mantı)

Un ve su karışımıyla hazırlanan hamurlar dört köşe şeklinde kesilir. İyi çekilmiş kıymanın içine soğan rendelenir, karabiber eklenir ve bu karışım kesilmiş hamurların içine konulup kapatılır. Daha sonra kapatılan hamurlar tepsiye dizilip fırına koyulur. Pembeleşinceye kadar hamurlar fırında tutulur. Fırından çıkarılan mantının üzerine et suyu, yağ ve sarımsaklı yoğurt dökülüp yenir.

Foto 45. Bursa Mantısı

Cevizli Lokum

Unun içine su, maya ve tuz konulur. Malzemeler birbirine karıştırılıp yoğrulur. Hamur bir saat bekletilir. Hamur küçük parçalara ayrılıp elle açılarak inceltir. İnceltelen hamurun içine sıvı yağ, ceviz ve susam serpilerek dürüm yapılır. Hamur iki üç parmak kalınlığında parçalara kesilerek tepsi-

ye dik dizilir. Sonra pişmesi için fırına konulur ve kızarıncaya kadar fırında tutulur. Fırından çıktıktan sonra lokumların yumuşak olması için üstüne nemli bir bez örtülür.

Foto 46. Cevizli Lokum.

Sonuç olarak

İnsan sosyal bir varlıktır. Yemek, insanın sağlığını koruyarak hayatta kalmak için öncelikli bir ihtiyaç olmakla birlikte aynı zamanda insanların bir araya gelerek kaynaştıkları, kutlamalar yaptıkları ve sosyal gereksinimleri karşıladıkları bir ritüeldir.

Birçok farklı sosyal grubun birlikte yaşadığı Bursa'nın zengin bir mutfak kültürü vardır. Günümüzde en çok bilinen yemekler ve tatlılar; Bursa'nın dağ ilçelerinde yetişen ve yörüklerin içtiği bal kabağı çorbası, her Cuma Keles'te kurulan pazara alışveriş için gelenlerin fırınlara uğrayıp mutlaka yedikleri Keles güveci, (Şimşek, 2014: 9), tahinli pide, sütlü helva, Kemalpaşa tatlısı, İskender Kebabı, pideli köfte, İnegöl köfte ve cevizli lokumdur.

Her ne kadar küresel kültürün özellikle ortaya çıkardığı hazır yiyecek ürünleri yaygınlaşsa da daha sağlıklı olan geleneksel usullerle yiyeceklerin hazırlanması ve bu yiyeceklerin büyük rağbet görmesi sevindiricidir.

Kaynak Kişiler

Ad Soyad	Yaş	Doğum Yeri	Eğitim Durumu
Ekrem Nazlı	70	Dürdane	İlkokul
Büşra Akbaş	50	Dürdane	İlkokul
Fatma Tura	75	Keles	İlkokul
Gülây Ekmekçi	60	Keles	İlköğretim
Serpil Bıçakçı	45	Bursa	Lise

KAYNAKLAR

ALBAY Ramazan (2005) “Adı Bursa ile Anılan İskender Kebabı”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, Bursa.

AKTOPRAK Zeliha (1998) *Bursa Yemekleri*, Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi.

BEŞİRLİ H. (2010) “Yemek, Kültür ve Kimlik”, *Milli Folklor*, 22 (87).

Bursa'da Yemek Kültürü (2005) Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yayınları, Bursa.

Büyük Louresse (1986) Milliyet. Yayınları, C. 24

CİĞERİM N. (2001) “Batı ve Türk Mutfağının Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfağının Yerine Bir Bakış”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları Yayın No:28

DEMİREL H.-BAYDAN S. (2017) “Bursa Yeme İçme Kültürü ve Değişimi Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 5/3.

<https://www.100tarihilokanta.com/besler-koft/>

İSKENDEROĞLU Yavuz (2005) “Dünden Bugüne İskender Kebabı”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, Bursa.

KIZILDEMİR Ö.- ÖZTÜRK E.- SARIŞIK M. (2014) “Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S 3.

ÖGEL Bahattin (1982) *Türk Mutfağının Gelişmesi ve Türk Tarihi Gelenekleri*, Ankara Üniversitesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

luspastahanesi.com/hakkimizda/html.

ŞİMŞEK İrfan (2004) “Bursalı Milli Aşçı İrfan Şimşek Köy Yemeklerini Anlatıyor”, *Bursa Köylerinde Ekimden Hasata, Hasattan Sofraya Yemek ve Mutfak Kültürü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

TAŞ Hülya (2004) “Bursa’da Göçmen Kültürü”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

İKİ İNGİLİZ KADIN GEZGİN: JULIA PARDOE (1806-1862) ve MARY ADELAIDE WALKER (1820-1905) PERSPEKTİFİNDEN BURSA İZLENİMLERİ

Prof. Dr. Nesrin KARACA •

Gezi yazıları diğer edebî türlerden farklı olarak mekânı merkeze alan bir edebî türdür. Yeni bir mekâna varmak üzere yapılan yolculuklar, yolculuklarda görülen ve sonuçta varılan mekânlara dair gözlem, tespit, değerlendirme ve yorumlar eserlerin temelini teşkil eder. Türk edebiyatında bir tür olarak gelişimini oldukça köklü bir zemine tarihlendirebileceğimiz bu türde bazı mekânlar sıklıkla ele alınmış, bazılarına da çeşitli vesilelerle bu mekânlara atıflar yapılmıştır. Her zaman bir merak ve ilgi odağı olan yeni mekânlar, farklı mekânlar üzerinden benzetme, karşılaştırma, hatırlama vb. şekillerle anlatılmıştır.

Temelinde bir ihtiyaçtan hareketle yapılan gezilerin sonunda kaleme alınan eserler ne sebeple olursa olsun insanlık tarihi boyunca önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. İnsanla beraber mekânlarda da meydana gelen değişiklikler bu dinamizmi sürekli, canlı ve güçlü kılmaktadır. Bu anlamda mekânlar ve şehirler gezi eserleri için temel unsurdur. Bir şehri doğru okuyabilmek, tanıyabilmek ve paylaşabilmek insanına ulaşabilmenin de en etkili yoludur. Nitekim, şehirler medeniyetlerin özü, özeti; medeniyetler ise insanca yaşama çabalarının bir ürünü olduğu gibi, bunların somut göstergeleri de belirli bir coğrafyayı paylaşan insanların hayat tarzlarının ve üretimlerin toplamı, yani yerelden evrensele uzanan bir yolculuğun ve olgunun da adıdır.

Bulunduğu coğrafî, jeopolitik konumu; tarihî, maddi ve manevi kültür unsurları itibarıyla Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden ve en çok kaleme alınan şehirlerden biri Bursa'dır. Gezi türünün seyri içerisinde değerlendirilen seyahatnameler, şehrengizler, sefaretnameler, Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrası, Cumhuriyet Dönemi ve günümüz gezi kitaplarında Bursa sıklıkla eserlere bizzat konu olmuş ya da atıflarla yer almış bir şehirdir, Ta-

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
nesrinkaraca@uludag.edu.tr

rih ve kültür araştırmaları açısından ülkeleri, bölgeleri, insanları kapsayan malzeme kaynağı olan seyahatnameler, geçmişten geleceğe kültür aktarımının en temel araçlarıdır

Seyyahlar ve seyahatnameler tarihin gizli tanığı gibidir. Gün yüzüne ık-mamış birçok olgu ve hadise, seyahatnameler sayesinde öğrenilir. Toplumların, resmî belgelerde göremeyeceğimiz; sosyal, kültürel, ekonomik birçok özelliği seyahatnameler sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılır. O günün, kültür ve bilginin, teknolojik imknların kısıtlı olduğu dönemlerde en önemli taşıyıcılar onlar olmuştur. Seyahatnameler; resmi kayıtlardan uzak, günlük hayata dair içerdikleri bilgilerle birinci el kaynak olmaları bakımından önemlidir. Toplumlar, farklı kültürlere ait en özel bilgileri tarih boyunca elçi, tüccar, hacı, esir, misyoner, maceracı gibi değişik isim ve unvanlarla gezen seyyahlar sayesinde ğrenegelmiştir.

Hatıratın bir alt türü olarak ortaya çıkan ve çeşitli formlarda kaleme alınan seyahatnamelerde, seyyahların pek çoğunun şahsiyet özellikleri, gezme sebepleri, ilgi, yönelim, merak ve takip ettikleri gzerghlar gibi unsurlar etkilidir. Seyahatname yazarlarının gözlem ve izlenimlerinin mahiyetlerini, bütün bu durumları etkilemekte, gezip gördükleri yeni yerlerin coğrafi, tarihî ve sosyal değerlerini kendi insanına tanıtma, anlatma ve bilgi verme isteği içinde metinlerini kaleme almışlardır.

Orhan şaik Gökyay, seyahatnamelerin edebi eserler içinde değerlendirilmesi gerektiğini şöyle açıklamaktadır: *“Bu yapıtlarda gezgin, bir toplumun bütünüyle yaşayışını, gelenek ve göreneklerini, türlü açılardan dikkatini çeken ve okurun dikkatini çekeceğini umduğu başkalıkları sergilemeye çalışır. Bunları elinden geldiğince de özenerek anlatır ve yazar. Böyle düşününce seyahatnameleri ilkin edebiyat alanında yer alan yazılar arasına koymak gerekmektedir.”* (Gökyay: 1973, 457)

İnsanlar, asırlar boyunca kendi dışındaki dünyaları merak etmiş, o dünya ile ilgili bilgilere ulaşabilmek için türlü güçlükleri göze alarak yolculuklara çıkmışlar, seyyahlar ülkelerinin gören gözleri olabilmek için karşılaştığı yeni yerleri büyük bir dikkatle inceleyip, notlarını alarak ciddi bir birikim ortaya koymuşlardır. Belli bir zamana kadar ‘teki’ hayatlar, şehirler, coğrafyalar, gündelik yaşamalar, kadınlar, zenginlikler ve eğlenceler hakkında bilgiye ulaşmanın ana kaynağı popüleritesi yüksek seyahat yazıları ve anlatıları olmuştur.

Seyahat alanında asırlarca öncülüğü ellerinde tutanlar ağırlıklı olarak Batılı toplumlardır. Dünyanın bilinmeyen bütün alanları, gizli kalmış köşeleri onlar için keşfedilecek yerler olmuş, seyahat ve keşfetme arzusu Batılı ülkelere diğerlerinden farklı üstünlükler sağlamıştır. Seyahatlerin onlara sunduğu imkânlar sayesinde dünyanın diğer bölgelerindeki ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farklarını kendi lehlerine arttırarak 19. yüzyılla birlikte zirveye ulaşmaları bir realitedir.

19. yüzyıl boyunca yakın-doğu, Avrupa dış politikasında giderek daha önemli hale gelmiş, aynı zamanda farklı konular arayan Batılı sanatçılar için değerli bir renk ve biçim dünyası oluşturmuştur. Batılılara göre parlak Akdeniz güneşi ile Doğu; bir erotizm, egzotizm ve mistisizm dünyası idi ve 'öteki'ne duyulan bu ilginin birçok nedeni vardı. Yine "Eski çağlardan günümüze, 'yolculuğun' edebiyatın vazgeçilmez motif ve temalarından biri olduğunu, edebiyatın gücünü durağandan değil; durağanı aşan değişimden aldığını ve edebiyatın ilgisinin hemen her zaman 'seyir halindeki' karakterlerin üzerinde olduğu vurgusu da 'seyahat'in önemine yöneliktir (Çıraklı: 2011, 230)

Genel olarak bakıldığında, seyahatnameler, kimi zaman taşıdıkları bazı önyargılara rağmen tarihsel anlamda, dönem ve kent araştırmaları konusunda önemli veriler sağlamaktadır. Seyahat ne amaçla yapılırsa yapılsın sonunda seyyahlar ülkelere dönüp kendi toplumlarına başka ufuklar açan insanlardır.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı imparatorluğu İtalyan, Arap, Fransız, İngiliz Rus hatta Latin Amerikalı gibi çeşitli gezginlerin ilgi alanına girmiş, bu yazarlar imparatorluğu ticaret, askerlik, siyaset gibi çeşitli amaçlarla gezmiş, incelemiş, aynı zamanda yaşama kültürü, insan ilişkileri gibi konulardaki gözlemlerini yazıya dökmüşlerdir. Bu anlamda en çok İstanbul'u anlatan seyahatnameler ağırlıkta olduğu gibi, İmparatorluğun diğer şehirlerine dair pek çok seyahatnamenin de varlığı söz konusudur ve bunların arasında Bursa'nın önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Bursa, Marmara Bölgesinin Güney Marmara bölümünde, Uludağ'ın kuzeybatı yakasında yer almaktadır. Kent olma serüveni erken tarihlere dayanan Bursa; termal ve tatlı su kaynakları, geniş tarım alanları, Keşiş Dağı (Uludağ) ile önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu sebeple Bursa birçok kültürü içinde barındırmıştır.

Osmanlı'nın şehir tasavvurunun ilk yansıması ve bir medeniyet merkezi olma özelliğine sahip, sadrazam Keçecizade Fuad Paşa'nın ifadesiyle,

“Osmanlı'nın dibacesi” olan Bursa, İmparatorluğa 130 yıl boyunca başkent olarak hizmet vermiş, İstanbul'un fethinden sonra gölgede kalmış olsa da gönül hafızasındaki yerini daima korumuştur. Nitekim Bursa, Tanpınar'ın ifadesiyle; *“uğradığı değişiklikler, felaketler ve ihmaller, kayettiği ileri ve mesut merhaleler ne olursa olsun o, hep kuruluş çağıının havasını saklamıştır..”* (Tanpınar: 2017, 142)

İstanbul'un fethine kadar sadece bir “Osmanlı Başkenti” olarak kalmayan Bursa'nın, büyük bir şehir niteliği kazanması ve sürekli yenilenen ve genişleyen bir şehir olması noktasında, sur dışına taşan yapılaşması önemlidir.

Nitekim, şehircilik anlayışının yansıtıldığı, İslam medeniyetinin estetik kaygılarının ince ince işlenerek ihya edildiği ilk Osmanlı şehri olarak Bursa; Osman Gazi'nin 1316 yılında zabtına karar verdiği ancak ömrü yetmediği için oğlu Orhan Gazi tarafından on yıllık bir muhasaranın ardından 1326'da alınarak, bu tarihten itibaren her devirde sabit kalan bir kutup yıldızı olmuştur. Zaman içinde türlü talihsizlikler, depremler, yangın ve yıkımlar yaşamış olan Bursa'da bu talihsizlikler tarihi yapılar için telafisi imkânsız etkiler de bırakmıştır.

Farklı zamanlarda farklı yönetimler altında idare edilmiş bir şehir olarak Bursa; zengin kültürel değerlere ve çeşitliliğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bir başkenti, döneminin uluslararası ticaret merkezi, Osmanlıların şehirciliği geliştirdiği bu ilk şehrin, zengin geçmişi içerisinde sadece adı değişmiş, yerleşim alanı ve çoğu değerleri baki kalmıştır. Osmanlı'nın, kuruluşundan kısa bir süre sonra fethettiği Bursa; önemli bir ticaret merkezi ve ipek sanayi şehri, payitaht İstanbul'a yakınlığı, dağı, denizi ve zengin termal su kaynaklarından dolayı bir nevi sayfiye yeridir. Fethedildiği günden itibaren çeşitli ülkelerden gelen seyyahlar tarafından ziyaret edilmiş, yerli ve yabancı yazarlar ya müstakil bir şekilde ya da diğer eserlere atıfta bulunarak gözlem ve izlenimlerini muhtelif dillere aktarmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, Batılılar için Doğu'nun en yakın yüzü olduğundan hep merak uyandırmış, bu ilgi pek çok seyyahın bu coğrafyaya ve kültüre yönelmesini getirmiştir ki, bunların arasında kadınlar da vardır.

Bağımsız olarak ya da eş, baba, kardeş gibi yakınlarının görevleri nedeniyle İstanbul başta olmak üzere Bursa, İzmir gibi kadim kültürlerle sahip merkezlere gelen kadınların sayısı 19. yüzyılda dikkat çekici biçimde artış göstermiştir. Nitekim, on yedinci ve on sekizinci yüzyılın toplumsal yaşantısında, tek başına ve sadece yolculuk yapmak amacıyla yolculuğa çıkan kadın sayısı

çok azdı. İlk kadın seyyahlardan saydığımız Lady Mary Wortley MONTAGU, Elizabet CRAVEN, Anna Grosser RİLKE, Julia PARDOE gibi kadınlar ya eşleri ya babalarının görevleri dolayısıyla yolculuklara dâhil olmuş, belli bir kişinin nezaretinde ya da belirli bir amaç veya görev dolayısıyla seyahat etmişlerdir. Yine, Henrietta HAMLİN, Eliza HAMİLTON, Marian Postans YOUNG, Henrietta Le MESURİER, Emelene Abbey DUNN gibi isimler, seyahat imkân ve koşullarının büyük ölçüde düzeldiği 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında farklı nedenlerle Osmanlı topraklarına gelen kadın ziyaretçilerden sadece birkaçıdır.

Bunların arasında iki İngiliz kadın seyyah Julia PARDOE (1806-1862) ve Mary Adelaide WALKER (1820-1905) önce İstanbul'a, sonrasında deniz yoluyla Bursa'ya gelerek gözlem ve izlenimlerini ilgi çekici bir şekilde kaleme almış, eserler ortaya koymuşlardır. (Karaca: 2019a, 2019b, 2020) Seyahatname nitelikli bu çalışmalarında ilki 19. yüzyılın ilk yarısı, diğeri ikinci yarısındaki Bursa'yı anlatarak, Bursa külliyyatına şehir-bellek-kültür bağlamında önemli katkılar sağlamışlardır.

Seyyah iki İngiliz kadın yazar bağlamında ele alacağımız isimlerden Julia PARDOE^[1], 1806 yılında İngiltere'nin Yorkshire eyaletinin Beverley kasabasında doğmuştur. Babası Thomas Pardoe, Waterloo savaşına katılmış bir binbaşısıdır. Yazı hayatına on dört yaşındayken şiirle başlamış, bunlar kitaplaşınca oldukça ilgi çekmiş ve kısa sürede ikinci baskısı yapılmıştır. Bazı roman denemeleri de PARDOE, kronik bir ciğer hastalığı nedeniyle ağırlıklı olarak güneye yolculuklar yapmak zorunda kalmıştır.

İlk yolculuğunu Portekiz'e yapmış, kaldığı on dört boyunca yaşadığı izlenimlerin kitabı olan eseri 1833 yılında basılmıştır. Bununla oldukça büyük ilgi gören PARDOE, 30 Aralık 1836'da babası Thomas PARDOE ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Asıl amacı Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ı görmek olan

1 "Miss Julia Pardoe (1806-1862), tanınmış bir İngiliz yazardır. Yazmaya on dört yaşındayken şiirle başlamıştır. İlk şiir kitabı büyük ilgi göyerek ikinci baskısını yapar. Bunun ardından sonra yazdığı romanlar da çok beğenildi. Anılarını ve gezi notlarını yayımladı. Geçirdiği bir hastalık sonucu, Güney ülkelerine yolculuk yapmak zorunda kaldı. İlk gezisini Portekiz'e yapan bayan yazar; bu ülkeyle ilgili gözlemlerini Portekiz'in Destanları ve Gelenekleri adlı kitabında topladı. Yazar 1835 yılında İstanbul'a geldi. Gerçek ama Yunanistan, Türkiye ve Mısır'ı görmeyi. Ancak, İstanbul'a gelince; bu kentimizin güzelliği onu öylesine büyüledi ki, başka bir yere gitmeyi düşünmeyerek burada dokuz ay kaldı. Sultan II. Mahmut'un başta olduğu bu dönemde, yazar, İstanbul'un eşsiz doğa güzellikleriyle dolu Boğaziçi'ni, halkın eğlence yerlerini, anılarını ve çarşılarını dolaşmış, bayram ve sarayın düğün alaylarına katılmış, çeşitli sosyal konumdaki kişilerin konaklarında konuk olarak bulunmuştur. Ayrıca Bursa ve Uludağ yöresine de gitmiştir. Bütün bu yaşadıklarını büyük bir yansızlıkla yazıya döken, doğaya ve şiire tutkun PARDOE; gördüklerini en ince ayrıntılarına değin, sanki resimlerini çizer gibi betimlemiştir. Hiçbir yıkıcı eleştiride bulunmadı. Özellikle Batı'da var olan ülkemiz ve insanlarıyla ilgili yanlış ve olumsuz kanıları, haksız önyargıları silmiş oldu. Bizler ona çok şey borçluyuz. Onun eşsiz gözlem gücü, ince sezimleri ve taşıdığı derin duygu yoğunluğu, ülkemizi ve insanlarını bütün içtenliğiyle sevip sarılmasıyla birleşince de, işte elinizdeki bu değerli ve güzel kitabın yaratılması gerçekleşmiş oldu." 18. Yüzyılda İstanbul (Arka Kapak)

yazarı, İstanbul'un güzelliği öylesine büyülemiştir ki, programını değiştirip II. Mahmut dönemi İstanbul'unda 10 ay kalır. Sonbaharda Ferdinando, Prima vapuruyla Karadeniz ve Tuna yoluyla Kalas, Silistre, Rusçuk ve Vidin'i gördükten sonra Avusturya- Macaristan'dan geçerek ülkesine dönmüştür. Anılarını ve seyahat notlarını yazarak geçirdiği hasta ve yorgun 56 yıllık ömrünü, 1862 yılının 26 Kasım'ında Londra'da tamamlamıştır.

Osmanlı coğrafyasında, İstanbul dışında Mudanya üzerinden Bursa'ya da bir gezi yapan, gözlem, izlenim ve yaşadıklarını üç cilt halinde yayınlayan PARDOE'nin, bu eserleri birleştirilerek döneminin gezgin görsel sanatçısı William Henry Bartlett'in çizdiği 90 civarında gravür senteziyle birleştirilerek '*Sultanlar Şehri İstanbul*'^[2] adıyla dilimize çevrilmiş, tek cilt olarak kitaplaşmıştır. Daha sonra farklı baskıları da olan bu eserin üçte birlik son kısmı yazarının Bursa seyahatine ayrılmıştır.

Ağırlıklı olarak 1800'lü yılların ortalarındaki İstanbul'u anlatmanın yanında, deniz yoluyla geldiği Bursa'ya da odaklanarak, şehir-bellek-kültür bağlamında Bursa literatürüne önemli katkılar sağlamış bir isim olan PARDOE; Osmanlı'yı, İstanbul ve Bursa özeninde ve özelinde anlatan Sultanlar Şehri ismini verdiği eserinin 8. bölümünde: "*God made the country, but man made the town,*"- (Ülkeleri, coğrafyayı Tanrı yarattı ama şehirleri insanlar kurdu)- şeklindeki bir epigrafla dikkatini Bursa'ya yöneltmiştir.

Aslında, Osmanlı ülkesini ilk ziyaret eden kadın seyyah İngiliz elçisi Lord Montagu'nun eşi Layd Montagu'dur. Julia PARDOE, Layd Montagu'nun seyahatinden 118 yıl sonra Babası Thomas PARDOE'yla beraber bir İngiliz gemisiyle 30 Aralık 1835 tarihinde Türkiye'ye gelir ki, bu tarihte Tanzimat Fermanı'nın okunmasına 4 yıl vardır, Yeniçeri Ocağı kaldırılalı ise 10 yıl olmuştur.

1835 yılında geldiği Osmanlı topraklarına ilişkin gözlemlerini *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836* adlı eserde okuyucuyla buluşturan PARDOE, MONTAGU'dan neredeyse yüzyıl, CRAVEN'den de yarım yüzyıl sonra İstanbul'a gelen 1836 yılında İngiliz subayı babasının resmi görevi ile İstanbul'da bulunuyorken, tahtta yenilikçi bir padişah olarak bilinen, genellikle Osmanlı Devleti'nin batılılaşma, bilim teknik alanında ilerleme ve modernleşme hareketlerinde öncü olarak kabul edilen II. Mahmut bulunmaktadır. Bu bağlamda Pardo'e'nun tanık olduğu Osmanlı toplumu ve kültürel hayat kendisine oldukça ilginç gelmiş olmalı ki, köklü reformların

2 *Sultanlar Şehri İstanbul*, Çev. Banu Büyükkal. İstanbul: Türkiye İş Bankası, (2009, 2017)

yapıldığı bu ilk dönemde İstanbul'a tanıklık eden PARDOE, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* (1837) adlı Türkçeye *Sultanlar Şehri İstanbul* olarak çevrilen hayli kapsamlı bir eser yazmış ve büyük bir başarı kazanmıştır. *The Romance of the Harem* (1899), *The Beauties of the Bosphorus* (1839, 1853) diğer meşhur eserleridir.

İlber Ortaylı'nın "Ben Julia Pardoé'nin eserlerini kullandım tezlerimde. Çok önemli bir eser.." dediği *The City of Sultan and Domestic Manners of the Turks* kitabını yazdığı dönemde 30 yaşlarında olan ve Türklere karşı önyargısız yaklaşımı ile dikkat çeken PARDOE, İstanbul'da gördüklerini, yaşadıklarını ve tanıklıklarını romantizm yüklü bir hayranlıkla anlatmıştır. İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olan babası Thomas Pardoé'nin İstanbul'da görevlendirilmesi sayesinde onunla birlikte gelen Miss Julia PARDOE'nun bu ziyareti Kavalalı Mehmet Ali Paşa tehlikesine karşı devletin Ruslar ile imzaladığı Hünkar İskelesi Antlaşması'nın (1833) akabinde Osmanlı-Rus yakınlaşmasının hakim olduğu bir ortamda gerçekleşir. Bu antlaşmadan üç yıl sonra asker babasının görevlendirilmesi sebebiyle İstanbul'a gelen Julia PARDOE, II. Mahmud'un ordusu ve donanmasının artık olmadığını, dostları tarafından terk edildiğini, tebaası tarafından tehdit edildiğini ve bu nedenle de canını kurtarmaktan başka bir derdinin olmadığını dile getirerek, Rus donanmasını İstanbul'a bu amaçla çağırdığını ihsas eden siyasi değerlendirmelerde de bulunmuştur.

Oluşturulduğu dil ve kültür bağlamıyla, yazıldığı dil ve kültür bağlamı farklı olan bu eser, İngiliz okura özgün bir eser olarak sunulsa da, Türk kültürüne ait göstergelerin İngiliz kültürüne mensup bir yazar tarafından alınıp, İngiliz dilinde kaleme alınması eserin içerdiği zihinsel çeviri işlemine işaret eder.

İstanbul'da bulunduğu süre boyunca yönetimden, toplumsal yapıya siyasi durumlardan Türklerin yaşam tarzlarına, tarihi ve dini yapılarından azınlıklara, saray haremelerinden kadınlara, mesire yerlerine kadar birçok konuya dair ayrıntılar vermiş olan PARDOE'nin seyahatname niteliği taşıyan bu eser döneminin az sayıdaki kadın eserlerinden biri olmasının yanı sıra, bir yabancı gözüyle İstanbul kenti başta olmak üzere Osmanlı topraklarındaki sosyal, kültürel ve siyasi yaşama dair derinlemesine sunduğu ipuçlarıyla dikkat çeker.

Julia PARDOE, babasının işi dolayısıyla geldiği ve dokuz ay kaldığı İstanbul'da hem daha önceki seyahat tecrübeleri, hem de babasının itibarlı mesleği sayesinde haremelerden hamamlara, camilerden, dergâhlara o dönemde

bir gayrimüslimin girmesinin oldukça güç olduğu pek çok mekana konuk olur. Osmanlı başkentinin doğal güzelliklerini, eğlence yerlerini, anıtlarını, çarşılarını dolaşan; çeşitli sosyal düzeydeki kişilerin konaklarında gündüz ve gece konuk olan Julia PARDOE tüm bu deneyimlerden edindiği bilgileri kendi gözünün gördüğü ve hissettiği biçimde bu seyahatnamesinde toplamıştır. Gözlemlerini ön yargılardan uzak ve tarafsız bir biçimde yansıttığını ifade eden PARDOE, Avrupa'da o zamana değin var olan Doğu'ya yönelik kemikleşmiş ön yargıları silmeyi amaçlar (Pardoe, 2017, XXXII-XXXIII).

Seyyahın neredeyse her gördüğünü en egzotik, gizemli, en güzel olarak tasvir eden, her duyduğunu ve gördüğünü tek doğru olarak nakleden romantik ve mübalağalı üslubu hesaba katılmalıdır. Gezgin Galata Mevlevihanesi ile Rifaâ Asitanesi'ndeki zikirlere iştirak etmiş, selefleri gibi ilkini daha etkileyici, ikincisini de daha ürpertici bulmuştur.^[3]

Osmanlı kültürü, gündelik yaşamı, gelenek göreneklere gibi Doğu'ya özgü pek çok ayrıntı çerçevesinde şekillenen *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836* adlı eserde, PARDOE'nun ziyaret ettiği Osmanlı toprakları yalnızca İstanbul'la sınırlı değildir. O günlerde İstanbul'dan rahatlıkla görülebilen Uludağ'ın bulunduğu Bursa şehri de PARDOE'nun merakını uyandırmış, İslam medeniyetinin estetik kaygılarının ince ince işlenerek ihya edildiği ilk Osmanlı şehri olarak anlatımlarında önemli bir yer tutmuştur.

İstanbul'da beş ay kaldıktan sonra Bursa'ya gitmeye karar veren PARDOE ve babası Mayıs ayının son günü sabahleyin, Haliçten dört kürekçinin çektiği bir yelkenli tekne kiralayarak Marmara denizine açılırlar. Yanlarında yiyecek sepetleri, pelerin, palto ve birkaç Fransız klasiği kitap ile Rum hizmetkarlar vardır. Mudanya'ya vardıklarında vakit gece yarısını geçmiştir. Deniz kenarındaki evlerin arkasından yükselen minarelerle şehir bir röliyef güzelliğindedir...

Mudanya, zengin bitki örtüsü ve hoş iklimine rağmen fakir ve harap bir beldedir; *“Zeytinyağı ticareti oldukça geniş kapsamlı, her evde ipek böceği yetiştiriliyor, şarap çok bol, Avrupa kıyısıyla rabitası var, ama bütün bu avantajlarına rağmen Mudanya yıkık dökük bir şehir, Osmanlı devleti mahalli vergileri hafifletmiş, aslında neredeyse tamamen kaldırmış, yine de şehir harabeye*

3 Eserin dilimizde iki tercümesi var: (1) Çev: Bedriye Şanda, *Yabancı Gözü İle 125 Yıl Önce İstanbul Sultanın Şehri ve Türklerin Aile Hayatındaki Gelenekleri*, İstanbul: İnkılap Ve Aka Kitapevleri, 1967 ve (2) Çev. Banu Büyükkal, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, 543 s. ile *Sultanlar Şehri İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009

dönme yolunda ilerliyor, her yanda evler tamirat görmediklerinden yıkılıyor, sokaklar pislik dolu, dükkanlar bomboş ve bütün şehir bir durgunluk içinde” derken, Mudanya ahalisinin oldukça tembel ve kötü balıkçılar olduğunu, topraklarının cömert ancak ziraatın yetersizliğini, sokakların, pazar yerlerinin pisliğinden bahseder. Gümrüğe görünmek, belge ve pasaportlarını gösterip, yanlarındaki sandıkları kontrol ettirmek gerekmektedir. Görevli memurdan işittikleri ilk söz ‘bahşiş’tir. Bu, ücret ya da hediye manasına gelmektedir ve bu verilmeden hiçbir şey yapılamaz ve yerine getirilmez. (1997, 130) Geceyi geçirecekleri Bursa’nın Rum başpiskoposunun evini ararlarsa da onun deniz banyoları için sahile taşındığını öğrenirler. Bir sandalcının evine konuk olup, geceyi geçirdikten sonra sabahleyin atlılardan oluşan bir kervan halinde Bursa’ya hareket ederler. Güzergahda bazen atlı yolculara da rastlarlar. Atların çok ilginç olduğunu söyleyen PARDEO; *“Her on yolcudan dokuzunun atı ancak bir midilli kadar büyük olsa da rüzgar gibi gidebiliyor. Şüphesiz binicisinin olduğu gibi atın da nazar boncuğu var. Bazılarının altında ve kuyruğunda küçük deniz kabuklarının işlendiği saçaklar bulunuyor. Eyer örtüsü geçmişteki ihtişamın hatıralarıyla yıpranmış”* şeklinde tanımlarken öküz veya mandaların çektiği tütün yüklü kağnılardan, ipek böcekleri için itinayla istiflenmiş dut yaprağı taşıyan eşek sürülerinden de bahseder.

Yolculuk boyunca seyredilen manzaralar ve denizden görülen Bursa peyzajları ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. “Hiç böyle güzel bir kentten geçmemiştim” diyerek, ovayı ikiye bölen nehrin üzerinde beş gözlü kemerli bir köprü (Abdal Köprüsü) ve çeşme başlarında büyük ağaçlar altında yapılan dinlenme molalarını anlatırken, buralardaki insanların çubuk ve kahve keyfi yaptıklarını, kalabalık bir çingene grubu karşlarına çıkınca bellerindeki yatağan ve tabancalardan korksalar da onlarla sohbet ettiklerini dile getirir.

Zirvelerine kadar ağaçlarla kaplı muazzam dağların eteğinde çok geniş bir ova uzanmaktadır. Bir kısmı bağlık bir kısmında da dut ve zeytin ağaçları olan bu ovanın diğer bölümlerinde pancar, salatalık, mısır ve kavun ekilmiş tarlalar vardır. Ekili olmayan kısımları ise harika bir bahçe görünümündedir, şeklindeki anlatımlarında PARDEO; yöreyle ilgili çok zengin bir botanik bilgisi vermektedir. Bursa coğrafyadaki çiçekler: yabancı sümbül, kurt bağı, gül hatmi, kahkaha çiçeği, mine, yüksük otu, kadın dili, saat çiçeği, sarısabır çiçeği, yılan yastığı, yabancı papatya... olarak sıralanırken, etrafta kelebek, şakrak kuşu, bülbül, ötleğen, guguk kuşu, leylek, yalı çapkını gibi kuşlar da tek tek sayılır. Yolda dikkat çeken manzara derelerin ve çeşmelerin bolluğu ve hemen her yerde şırl şırl akan sulardır. Ayrıca yolda rastladığı, develer, dağ keçileri, sulara yatan mandalar uzun uzun anlatılmıştır. Mudanya’dan Bur-

sa'ya girerken karşılarına çıkan bir sur harabesinin şehrin içine kadar devam ettiğini, bir gün boyunca atla yapılan yolculuktan sonra Rum mahallesinde daha önceden kendilerine ayrılmış olan dayalı döşeli bir evde konaklarlar.

Ertesi gün şehri gezmeye başlayan Julia PARDOE'nın izlenimlerinde, açık-kapalı mekanlar, türbe, cami, dergâh, han, çarşı, çeşme, kaplıca, hamam, konak gibi tarihi yapılar, kadim kalıntılar (harap şapeller, su yolları, roma köprüsü) dikkati çekmektedir. Bunlardan bir kısmına yönelik tespit ve betimlemeleri ele aldığımızda hem tarihî, hem mimarî, hem de kültürel değerler ve gündelik hayat bağlamında zengin değerlendirmelerle karşılaşıyoruz. Türbe, camii, dergah, han-çarşı, hamam-kaplıca, köprü... ve Uludağ anlatımları dikkati çekmektedir.

Tarihî surun bulunduğu tepede yer alan bir sundurmadan iç bahçesine geçilmektedir, dediği Orhan Gazi Türbesi betimlemelerinde; ‘...bu sundurmanın iki yanında ince damarlı beyaz mermerden yapılmış, fakat başları yere gelecek şekilde ters çevrilmiş iki sütunun üstleri renkli sıva ile boyanmıştır ve “modern bir yabanilik eseri ve bu memleketteki sanatın tekamülü zaviyesinden çok tipik” örneği olarak ziyan edilmiştir. Ancak; bahçede nar ağaçları, yabancı asmalar ve gürül gürül akan bir çeşme oldukça etkileyicidir. Türbeyi, Sultan Orhan'ın şehri ele geçirdiği sırada yıkılan eski bir Bizans manastırının parçası ve bir şapel kalıntısı olarak konumlandırılan PARDOE, türbenin içinde Orhan'ın, karısı Nilüfer Hatun'un iki odalığının ve on yedi çocuğunun sandukalarının bulunduğunu, duvara asılı bir kutuda 500 yıllık bir miras olan padişahın sakalının durduğunu belirtir. Sanduka çok değerli bir kaşmir şalla örtülüdür, üzerinde kırmızı ve yeşil iki tane nakışlı şal ve baş ucunda harika bir sarık vardır. Sultanların ve çocukların sandukaları yeşil renkte çok sade bir tarzda boyanmıştır.

PARDOE, adını vermediği bir kılavuz kitaptan yararlanarak tarihi ve kutsal mekanları dolaşıp, çeşitli bilgiler aktarırken, ‘Sultan Ali Osman'ın makamı dediği Osman Gazi'ye ait türbenin, Orhan Gazi türbesinin diğer kanadında bulunduğunu belirtir. Oldukça sade betimlenen bu yapının içinde eş ve çocukların sandukalarının basitçe kirece boyanmış olduğu anlatıldıktan sonra, yer altından giden sütunlu ve kemerli bir yolu takip ederek manastırın şapeline ulaştıklarını, fakat burada Hıristiyanlık damgası taşıyan her şeyin tahrip olduğunu belirten PARDOE, binanın korunaklı kısımlarının yalnızca Osmanlı hükümdarına ait bölümler olduğunu söylemektedir. Yarısı silinmiş Latince yazılar, harap olmuş bir fresk, gövdesiz bir baş onda bu kanaati uyandırmıştır. Diğer yandan türbeleri de tahrip eden büyük bir yangının ve

depremin izlerinden de bahsederek, harap olan bu yapıları Sultan Abdülaziz'in onarım emirleriyle o günkü haline kavuştuğunu belirtir.

Sultan Murat Türbesi'nin yer aldığı avlunun çok ağır bir kapısı vardır. Halk, padişahın ölmeden önce imparatorluğun fakir düşmesi halinde bu kapının eritilmesini vasiyet ettiğini ve o zaman tahtta oturan hükümdarın kendinden öncekilerin hepsinden daha zengin olacağına inanmaktadır. Muhtemelen altın yıldız kaplamalı kapının görkemi ve ağırlığı halkın nezdinde bu düşünceyi doğurmuştur.

Türbenin kubbesi mermerden on iki sütunla tutturulmuş, fakat sütunlar yeşile boyanmış, altlarına geniş mor şeritler çekilmiştir. Sandukanın uçlarındaki mumlar da aynı şekilde yeşile boyalıdır. Padişah sandukasında harika örtüler vardır ve başucunda bir tülbendin minik katlamalarıyla oluşturulmuş kafesi andıran bir desen özelliğinde muhteşem bir sarık bulunmaktadır. Sandukanın baş ucundaki bir kaidenin üstündeki gümüş kakmalı bir sahan, bereket sembolü sayılan buğdayla doludur ve sütunlar arasında fenerler, devekuşu yumurtaları asılıdır. Asıl mezar odası sandukanın hemen altındadır ve oraya tahtta oturan padişahın başkasının girmesi yasaktır.

Türbelerden bahsettikten sonra Bursa'daki camii sayısını 380 küsur olarak veren Julia PARDOE, İstanbul'daki camilerin yabancılar ve gayri-müslimler için neredeyse mühürlü ve yasak olduğunu, Bursa'da ise gezmek için birkaç kuruş vermenin yeterli olacağını ifade eder.

Ulucami'ye hayran kalan PARDOE, çatısında 20 adet zarif kubbenin tam ortasında bulunanın sadece demir bir ağla örtülü olduğunu, caminin içine güneşin girmesine izin verildiğini belirtir. Bu kubbenin tam altında beyaz mermerden fiskiyeli bir küçük havuz bulunmaktadır ve akış halindeki bu su, içinde balıklar olan bir dış havuzu beslemektedir. Camiin duvarlarında koyu kalem işleri, Allah, Peygamber ve dört halifenin adlarının yazılı olduğu levhalar bulunmaktadır. Kendilerine bir imamın refakat ettiği ve bilgilendirdiği bu etkileyici atmosfer içinde bir köşede uyuyan bir adam, diğer bir köşede ellerini kaldırmış huşu içinde dua eden bir kadını anlatır (1997,125). Bir müezzinin yardımıyla minareye de çıkan PARDOE buradan çok geniş bir ova ve onu çevreleyen bir dağ silsilesi ile ihtişamlı bir manzara gördüğünü söyler.

Hüdavendigâr Camii için '*... Buraya gitmek için şehrin kapısından çıkmak, bağlar ve dut ağaçlarının arasından yabancı çiçekler, çalılara bakarak, bülbül seslerinin içli nağmelerini dinleyerek şahane bir yoldan yürümeniz gerekir. Bu*

yolla ulaşılan ekirge köyünün çok şık bir camisi vardır.' diyen PARDOE'ye göre bu cami bir Bizans manastırından dönüştürülmüştür. Bütün cephesi beyaz mermer stnlarla desteklenmiş bu heybetli yapıda basamaklardan ana girişe çıkılmaktadır. Bu cami Osmanlı döneminde yapıldığı halde planı, cephe kurgusu ve işçiliğinden dolayı 20. yy. ortalarına kadar hep Bizans eseri kabul edilmiştir. Caminin içi klasik tarzdadır ancak bir galeri ile çıkılan st katta, vaktiyle akıl hastalarının muhafaza edildiği hücreler bulunmaktadır. Caminin bahçesinde  büyük ınar ağacı ile içinde soğuk su bulunmasına rağmen oluklarından sıcak su akan bir şadırvana iki farklı kaynaktan su gelmekte olup, sıcak olanı oluklardan akmakta, soğuk su ise havuzu beslemektedir.

Derghlar ve ayinlerden bahseden Julia PARDOE, çağdaşı pek çok seyyah gibi Osmanlı'nın dinî hayatı içinde derviş kültürü, tekke-dergâh törenleriyle de ilgilenmektedir. Dinî bir ritüelden çok doğuya özgü bir gösteri izleme niyeti ile buralara girmenin yollarını aradığını, Mevlevi ayinlerini bir kadın ve bir Hristiyan olarak izlemenin daha kolay olduğunu, İstanbul'da da benzer bir ayini izlediğini belirterek, Bursa'da Mevlevi ayinine denk geldiğini söyler. Onun asıl ilgisi Rfai dergahına yöneliktir fakat buralara girmek bir hayli gttr; *"Bu tarikatın ayinlerine Hristiyanları almak istememesinin sebeplerinden biri de zikirlerinde Allah adının sık sık geçmesi olsa gerek; çünkü bu ad bir gavurun nefesiyle kirlenmiş bir havada asla ağızdan ıkımmalıdır. Bizim mevcudiyetimizle alakalı olarak vicdanlarının sesini susturan şey, ah-çap kafeslerin teşkil ettiğ engel ve hakiki manada tekkenin içinde bulunmayışımızdı"* diyecektir. Ona göre Mevlevi derghi çok daha şıktır ve Mevlevilerdeki düzen, estetik, ağırbaşlılık ve temizlik gibi önde gelen özellikler diğerk dergahlarda ve ritüellerde pek yoktur.

Anlatımlarında Bursa'nın hanları ve arşılarına da yer veren Julia PARDOE, Ulucami ziyaretinden sonra hemen yakındaki çarşıya gitmek ister ama günlerden pazar olduğu için Ermeni ve Rumların işlettiğ dükkanlar kapalıdır. Müslümanlar ise mallarını yere serili halılara dizmiş, ayakkabalarını çıkarmış, bağdaş kurarak oturmakta ve çubuk çekmektedirler. Sergilenen rnler arasında boyalar, kremler, tozlar, esanslar, yağlar, tütsüler, tılsımlar, tespihler, okunmuş bilezikler, hacı yüzükleri, karanfil, hindistan cevizi, zencefil, yeni bahar, kabuk tarçın gibi baharatlar bulunmaktadır ve burada adeta "ebedi gençlik ve solmayan güzellik" satılıyor gibidir.

Yahudiler için mor, Ermeni için kırmızı, Türk için sarı renkli süslü terlikler, leylak ve çuha çiçeği satan çiçekçiler, şekerlemeciler, kokulu macunlar, vitrinlere asılmış dev şekerleme sucukları dikkat çekicidir. Satın aldıkları tatlıların İstanbul'dakilerden daha hoş kokulu olduğunu belirten PARDOE, ancak burada satıcıların mallarını sergilemeyi bilmediklerini ve bu işten anlamadıklarını söyleyerek eleştirilerde bulunur. Gittikleri ikinci çarşı ipek çarşısıdır. Buradaki satıcıların dörtte üçü Ermeni olduğu için dükkanlar kapalıdır. Satılan kırmızı ve turuncu renkli eşarpları pek beğenmeyerek İpekçiler hanına geçerler. (1997, 127)

Bu han; sağlam görünüşlü, dört köşeli bir binadır. Bursa'da yirmi civarında benzer yapı bulunmakla beraber en gösterişlisi budur. Taş döşeli avlusunun ortasında yine taştan yapılmış bir havuz vardır. Kapının üstündeki taşa asılı vaziyette mavi renkli bir seramik mozaik çelenk durmaktadır.

Gündelik hayat içinde giyim-kuşam konusuna da dikkat çeken PARDOE, Bursa'ya girişte atlı bir Türk'ün kıyafetini; *"Üzerinde gümüş kaplı silah kemer kuşanmıştır. Beline sardığı şalın kıvrımları arasından bıçağının ucu gözüktür. Büyük sarığı kaşlarına kadar inmiştir. Sarı çizmelerini de kürek gibi büyük üzeninin üzerine oturtmuştur. Kadife ceketi arkasında sallanır..."* (1997, 126) içiminde betimlerken, aslında Osmanlı'daki yenileşmenin ivme kazandığı II. Mahmud döneminde merkez ve taşra bağlamında İstanbul ve Bursa'yı kıyaslarken gözlemleri oldukça dikkat çekicidir. Mesela 'fes giyme' zorunluluğu Bursa'da pek uygulama alanı bulamamıştır: *"... Paşa'nın konağı dışında 100'den çok erkeğin fes giydiğini hiç sanmıyorum. Allah'ım ne sarıklar! Tıpkı dağ gibi muslin ya da kaşmir yağınları! Bunların burada bu kadar çok sarıldığını Sultan Mahmut görse düşer bayılır. Bu sarıkların bir kısmı omuzlara kadar sarkar ve ağırlıkları yüzünden sanki cep saati gibi iliştilirler. Biçim olarak da sanki portakalı andırırlar. Beyaz pamuklu kumaştan bol şalvarlar, yollu ipekten bol cüppe gibi şeyler giyerler. Bellerine de yün şallar kuşanırlar..."* (1997, 124)

Kadın giyim-kuşam kültürü, geleneksel giyim tarzı da İstanbul'dan oldukça farklıdır:

"Kadınların yaşmak takma biçimleri ile erkeklerin sarık sarmaları arasında büyük bir ayırım yoktur. İstanbul'da yaşmak, ağzın üstüne kadar hatta birçok kez burnun ucuna çıkar ve yaşmaklar omuzlarda, feracenin altında kalırlar. Oysa ki, Bursa'da tersine, çoğunlukla çenenin altından bağlanır ve feracenin üstüne sarkar. Üstelik sırtı bir perde gibi örter. İstanbul'da yaşmak çok ince müslinden yapılır. Bunun arasından renkli hotozlar, onun üstündeki pırlanta

iğneler oldukları gibi gözükebilirler. Bu yaşmaklar çok sık olur ve büyük bir ustalıklarla takılırlar. Oysa ki, Bursa'dakiler kalın patiskadandır ve o kadar sıkı bağlanırlar ki, tıpkı kefeni andırırlar...” (1997, 124)

Kaplıca ve hamamlardan da söz eden PARDOE'nin anlatımlarına göre Bursa'da farklı sıcaklıklarda pek çok kaplıca vardır. En güçlü sıcaklıkta olan bir kaplıca suyuyla bir yumurtayı iki dakikada pişebilirsiniz. Mucize kaplıca olarak anılanı ziyaret ettiğini, ölmek üzere olan birinin burada şifalı sularla bir gece geçirirse ertesi gün sağlığına yeniden kavuşacağını, kaplıca ve hamamların Çekirge bölgesinde toplandığını belirterek anlatımlarını sürdürür.

Sultan Murat türbesini ziyaret ettikten sonra tek başına yakındaki hamama gittiğini söyleyen PARDOE, üst katının uyuklayan, yemek yiyen, çene çalan Türk ve Rum kadınlarla dolu olduğunu belirtir. Tavandaki kirislerin her birine kurulu beşiklerde hamamın kükürtlü ve boğucu havasından zevk alır gibi duran bebekler uyumaktadır. Buradan soğukluk bölümüne geçilen yerde saçlarını ören, sıcak taşların üstünde uyuyan kadınları görür. Sıcaklık bölümü ise yoğun bir buharla kaplıdır. Orta yerde, çevresi otuz metre civarındaki havuzun içinde kırk-elli kadın suyun rehabetiyle oldukça mutlu görünürler. Bu sahne PARDOE için o kadar ilgi çekicidir ki, sıcaktan ve koldan çok rahatsız olmasına rağmen bir müddet daha kendini zorlayarak onları seyrederek. Havuzda boyunlarına kadar suya gömülü veya merdivenlere oturup taşlarla su dökünen kadınlar ona çok ilginç gelmiştir. Yakındaki o büyük dağdan çıkan memba suyu hamama borularla getirilmekte, bir kısmı ana havuza bir kısmı da hususi odalardaki küçük havuzlara akıtılıp sonunda bir savaktan dışarı verilerek su akışı daima yenilenmektedir.

PARDOE'nin seyahatnamesinde, Bursa'da oldukça orijinal yapıda iki köprüden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki Mudanya-Bursa ovasını geçerken karşılaştıkları beş gözlü köprüdür (Abdal Köprüsü). Diğeri de Ermeni mahallesindeki görülmeye diğer köprü'nün (Irgandı Köprüsü) üzeri kapalıdır ve ipekçilere ayrılmış bir sokak şeklinde düzenlenmiştir. Köprü'nün bir gravürünü de veren PARDOE, yapıyı Roma eseri olarak tanıtmıştır. Bu köprü'nün üstündeki dükkanlarda dokuma ve ipek malzemeleri vardır.

Bursa seyahatinde pek çok tarihi yapının yanında Uludağ'ı da yakından görmek isteyen PARDOE bu zorlu yolculuğunda, “Mount Olympos” olarak andığı Uludağ için “the dwelling of the Gods (Tanrıların meskeni/mekânı)” tanımını kullanmıştır.^[4]

4 Heredit'un kitaplarında “Mysia Olympos” olarak anılan dağ, bölgenin Roma imparatorluğu hakimiyetine girmesi ve Hristiyanlığın bölgede resmi din kabul edilmesiyle birlikte pek çok manastıra ev sahipliği etmeye başlar.

Yaygın kullanılan *“Bursalıların gözünde bütün dünyayı görseniz bile Keşiş Dağı'nın zirvesinde bir çubuk tüttürmeden dönmüşseniz, hiçbir şey görmemiş sayılırsınız”* sözünün etkisinde kalan Julia PARDOE, 1835 yılının 11 Haziran günü rum bir rehber, hizmetkarlar ve bir kılavuz eşliğinde sabah erken saatlerde, atlarıyla ‘tanrıların dağı’ adını verdiği Keşiş Dağı'na doğru yola çıkarlar. (Pardoe: 2017, 394) Şehirden çıktıktan bir süre sonra tırmanış başlar. Kafile iki atın yan yana geçemeyeceği dar bir keçi yolunu takip ederek meşe ve palamut ağaçlarının arasından tepenin ilk alçak zirvesine ulaşır. İkinci zirve ise kayalık bir arazidedir; buradan görünen şehir bir haritayı andırmakta, manzara birbiriyle kaynaşmış binalar ve ağaçlarla en az İstanbul kadar etkileyicidir. Yazar, bu hissiyatını; *“Şark şehirlerine tepeden baktığımızda Avrupa şehirlerini tamamen cazibesiz hale getiren dam ve bacaların yeknesaklığından çok uzak olduğunu görürsünüz. Evler sanki sık bir koruluğun içinden bitivermiş gibi güneş ışığının yaladığı pırıltılı camlar yaprakların arasından ışıldıyor ve rüzgar esnek dalları araladığında kah heybetli bir yapı kah zarif bir çardak çıkıyor. İnsan bu manzarayı hiç usanmadan seyredebilir”* sözleriyle hayranlık içinde aktarmaktadır.

Uludağ'da çok dik kayalıkların ve uçurumları yanından tırmanış devam ettikçe bitki örtüsü değişmektedir. Köknar ormanları, içinde alabalıkların yüzdüğü dereles, menekşeler, yabani sümbüller, kartal ve akbabaların uçuş sesleri, ormandan gelen ayı homurtuları arasında yemek molası verirler. Buraya kadar olan mesafe 6-7 kilometredir ve merakla gözlenen Keşiş Dağı'nın zirvesi duman içindedir. Her taraf karla kaplı olduğundan öğle güneşindeki manzara muhteşemdir. Atlardan inilerek yaya olarak yapılan çok tehlikeli bir yolculukla zirveye varılır. Burada fırtınaya tutulan yolcuların sığınması için yapılan damsız bir kulübenin yanında bir dev mezarı gibi zirve durmaktadır ve bu noktadan hayli uzakta Ulubat gölü sisler arasından belli belirsiz seçilmektedir. . . Kafile, zaman kaybetmeden yine çok tehlikeli bir yolculukla, bir ara kaybolma tehlikesi geçirip sonra yine yollarını bularak aşağı inerler ve on üç saatlik bir yolculuktan bitap düşmüş bir şekilde kaldıkları eve ulaşırlar. PARDOE, bu yolculuğu en ince ayrıntısına kadar edebi ve meraklı bir üslupla anlatmış; *“Keşiş dağında gördüğüm ilahi bir manzaraydı”* diyerek yaşadığı olağanüstü tecrübeyi paylaşmıştır. Bu anlatım Uludağ'ın 18. yüzyıl topografik özelliklerini de ayrıntılı bir şekilde sergilemektedir:

Osmanlı'nın Bursa'yı fethiyle birlikte ise dağda yer alan pek çok manastır ve bu manastırlarda yaşayan keşişler dolayısıyla “Keşiş Dağı” adıyla anılır. 1925 yılında Uludağ ile ilgili bir yazı kaleme alan milletvekili Osman Şevki Bey yazısında artık burada herhangi bir keşiş yaşamadığı için “Keşiş Dağı” adlandırmasının uygun olmadığı görüşünü bildirir ve dağın yapısına uygun olarak “Uludağ” isminin verilmesini önerir (Beşe, 2017). Bu öneri üzerine “Keşiş Dağı” artık Türkçede “Uludağ” olarak nitelendirilmeye başlar. Bu bilgiler doğrultusunda Pardoe'nun Bursa ziyareti esnasında “Keşiş Dağı” olarak adlandırılan bu dağı “Olympos” adıyla nakletmesinin mitolojik anlatıların etkisiyle yapılan bir zihinsel çeviri işlemine işaret ettiği söylenebilir. Nitekim Pardoe, bu dağa eklediği “Tanrıların meskeni/ mekanı” ifadeleriyle de bu durumu destekler niteliktedir.

“... Dağa çıkış, şehirden ayrılır ayrılmaz başlar. İlk rastlanılan şey, yakın tepelerden çıkan iki dağ suyunun çağiltılar yaparak, etekteki çukura doğru akmasıdır. Bodur meşe ve fındık ormanları içindeki, iki atın bile yan yana gidemeyecekleri kadar dar bir yoldan geçilir. Bu fidan ormanı, dağın eteğini kaplamıştır. Biz tepeye çıktığımız zaman, buradan Bursa Ovası'nı ve minarelerini gördük. Sonra, fındık ormanını geride bırakarak yukarı doğru çıktık. Bu sefer, kayalık bir yola girmiştik. Atlarımız sendeliyor ve kayıyorlardı. Bu yolun sonunda, sıra durumundaki ikinci bir dağın eteğine geldik. Burada görünüm güzelleşmeye başladı. Şehir arkamızda dağlarla çevrilmiş gibiydi. Tıpkı haritadaki gibi bütün genişliğiyle gözüküyordu. Binalarla ağaçların uyumlu bir biçimde, birbirine karışmış olmaları İstanbul'u andırıyordu. Böyle bir görünümü başka bir yerde görmedim.

Her evin bahçesi olmasa bile, kesinlikle, önünde yüksek bir ağaç vardır. Aile bireyleri günün sıcak saatlerinde burada toplanırlar. Yüksek bir yerden bakıldığı zaman, bir Doğu şehrinin görünüşü hiç de tekdüze değildir. Oysaki bir Avrupa şehrine yüksekte bakıldığı zaman, damlardan ve bacalardan başka hiçbir şey gözükmez. Bu da insana hiç tat vermez. Bu ağaçların arasındaki evler, sanki sık sık bir ormanın içindeymişler gibi gözükürler ve göz hiç yorulmadan bu tabloyu izlemeye dalar. Bu sırada güneş vuran pencere camlarının, birbirine girmiş yaprakların arasından parladıkları görülür. Rüzgâr da yaprakları salladıkça, aralarından büyük bir kapı ya da bir köşk göze çarpar.

Bu kez çıktığımız yerden, Bursa'yı daha iyi gördük. En çok göze çarpan yer, Ulucamiydi. Sis in arasından güneş ışıkları sızıyordu. Alçak minareler, İstanbul'un mavi gökyüzüne doğru ok gibi fırlayan o gururlu ve çok yüksek bir hâlin yarattığı ince, uzun minarelerinin, sanki karikatürü gibi gözüküyorlardı. Bu minareler, güzelliklerini lodos rüzgârlarıyla yok etmişlerdi. Çünkü Bursa'da, lodos rüzgârı o kadar sık eser ki, yüksek binaların damlarını alıp götürür ve kubbelerin üzerindeki kurşunları kaldırarak yıkık bir görünüm verir. Biraz ileride yatağındaki beyaz çakıl taşlarının üzerinde, pırıl pırıl parlayarak bir ırmak akıyor ve ta uzaklarda üzerleri bulutlarla yığılı koyu renkli dağlar gözüküyordu. Atlarımızın ayaklarına on beş, yirmi santim yakınlıkta bir uçurum gözüküyordu. Burası, bodur meşeler ve çamlarla kaplıydı. Görmemekle birlikte, bu uçurumun altında gürül gürül bir suyun aktığını duyduk.

Bu bölümün ilerisinde, koskoca bir dağ gözüküyordu. Bu dağın üzerini, bir yandan yün gibi parça parça ve kalın sis tabakaları bürümüş, öte yandan da bin bir tonda, çok büyük çam ağaçları kaplamıştı. Önümüze çok büyük kayalar çıktı. Bunların arasından ilerlemek zorundaydık. Bu alan üzerine rastlayan

en küçük bir toprak parçasından bile bir ağaç fıskırmıştı. Buradan akan bir ırmakta bu ağaçların budaklı ve yamru yumru köklerini yıkıyordu. Atlarımız, bu ırmağın içinden geçerken ayaklarının sıçrattığı sular, dalgalar yaptı. Bundan sonra, yumuşak topraklı bir çimenliğe rastladık. Burayı, birtakım orman ağaçları gölgeliyordu. Yaprakların arasından kumru sesleri geliyor, zümrüt gibi yeşil bir çekirge de çiçekten çiçeğe sıçırıyordu.

Burası, turist için dinlenilecek uygun bir yerdir. Bunun için, burada durmaya değirdi. Dünyada bundan daha güzel yer, çok az bulunur. Bir iki gri kaya, sık otların içini delerek toprağa girmiş, buraya ayrı bir güzellik vermişti. Buradan, çevremizi kuşatan dağın görünüşünü izledik. Sanırım ki, bu ıssız, sarp ve uçsuz bucaksız topraklarda yolculuk eden hiçbir insan burada dinlenmek mutluluğunu kaçırmaz.

Bence yalnızca baş döndürücü uçurumun yanında duramayanlar değil, aynı zamanda yolun otuz, otuz beş santim dar ve altının da derin uçurum olduğu yerlerde atla gidemeyenlerle, sağlam bir kafa ile aynı ölçüde sağlam elleri olmayanlar, Uludağ'a çıkmamalıdır. Öyle yerler vardır ki, tek geçecek yol ya bir dar boğaz, ya da üzeri ıslak ve kayıcı üst üste yığılmış kayalıktır. Atınızı, önce bilardo masası yüksekliği ve genişliğindeki düz bir taşlık yere sürersiniz. Oradan akarsuları yarıp sıçratarak ve bedeninizin her yanını çamurlara bulayarak karşıya geçer; bu kez kereste taşıyan katır kervanı ile çarpışmamak için hemen yukarı doğru ilerlersiniz.

Buradan geçerken atınız, bitkilerin içinde yılan gibi kıvrılmış, büzülmüş, yamru yumru ağaç kökleri arasında sendeler, tırmanır. Elinizle itemediğiniz bir orman dalı size dizginleri düşürtecek ölçüde çarpar. Sonra karşınıza dizlerinize kadar yükselen bir ırmak çıkar ve at da buraya zorla girer. Herhalde buradaki tanrılar hiçbir kişiyi istemiyorlardır.

Toprak yükseldikçe, bütün görünüm değişti. Yüksek çam ağaçları duru gökyüzüne doğru uzanmışlardı. Bundan sonraki yüksekliklere doğru kıvrılınca, yanından geçtiğimiz ovaya, gururlu bir şehrin yıkıntılarını andıran kayalıklar, yığın yığın serpilmişlerdi. Şurada burada yıldırım çarpmış beyaz ve yapraksız dallarını yukarıya kaldırmış, gövdesi de bir yığın mangal kömürü durumuna gelmiş bir ağaca rastlıyorduk.

Kartallar ve akbabalar başımızın üstünde uçuşuyorlar, kayalıkların arasından da sayısız guguk kuşları birbirlerini çağırıyorlardı. Ara sıra uzaktan bir ayının hırlaması duyuluyordu. Sözüün kısası, bundan daha yabani bir görünüm olamazdı. Bundan sonra, güzel bir çam ormanı görüldü. Bu orman,

içinden bir ırmak geçen küçük bir ovada yitip gitti. Bu ırmağın suyu, yolunu tıkayan kaya parçalarının üzerinden binlerce köpük durumunda çağlayanlar oluşturarak akıyordu.

Uludağ'ın suyunda yunan şarabımızı soğutarak, burada üzeri yabani me- nekşe ve yabani sümbüllerle dolu bir yeşillığe oturarak sabah kahvaltısı ettik. Genellikle turistler atlarını burada bırakıp dağın doruğuna yaya çıkıyorlarmış. Ancak bizim güler yüzümüz, tatlı sözlerimiz ve hepsinden önemlisi, daha çok bahşiş için söz verişimiz kılavuzlarımızı yumuşattı ve atlarının bacaklarının dayanabildiği kadar yükseklere çıkmamızı sağladı.

Ne güzel kahvaltı ettik? Bir yandan zeki Rum arkadaşım, rastlayacağımı- zı umduğu bitkilerden, madenlerden söz ederken, ben de binici giysimi gü- zel çiçeklerle süslüyordum. İriyarı Türk de lop yumurtalarla havyara dikkatli dikkatli bakıyordu. Öte yandan hizmetçimiz, içi erimiş yakutu andıran şarap dolu şişeleri, ırmağa götürüp getiriyordu.

Dağ, önümüzde dimdik duruyordu. Üzerindeki her yarık ve boğaz, kar yı- ğılıydı. Bir yandan da kalın sis, bir sorguç biçiminde tam tepesinde asılı gibi duruyordu. Doruklarda hiç kar yoktu. Ancak onun yerine burayı kaplayan beyaz arduaz taş, güneşin altında, insanı serseme çevirecek biçimde göz ka- maştırarak parlıyordu. Dağın kayalık yanları ardıc ağaçları ile doludur.

Bunlar karın sürekli basıncı yüzünden büyümemişler, cüce kalmışlar- dır. Topraktan fırlamış olmaktan çok, sürünerek türemişlerdir. Oluşturdukla- rı sık yığınların arasında gizlenen meyveleri, bunlara baygın bir pembe renk verir. Bu da sanki bir sanat etkisi yapar. Böyleyken önümde dimdik duran dağa korku ile bakmaktan kendimi alamadım. Bütün yüksekliğine ve eşsizli- ğine karşılık, korkumu gideremedim. Haziran ayında bir kadının doruklara çıkmasının olanaksız olduğunu duymuştum. Arkamda altı saatlik bir uzaklık bırakmıştım. Önümde de çıkılması çok güç iki saatlik bir yol vardı. Böyleyken, kararımdan dönmedim.

Yemek sepetimiz toplandı. Eyerlerimiz düzeltildi. Sığ dereyi geçtikten son- ra, önümüzdeki güç işi başarmak için bir kez daha ilerlemeye başladık. Tam dokuz çay geçtikten sonra, en sonunda dikey konumdaki dağın eteğine geldik.

Burası görülecek şeydi. Öğle güneşi, buradan hiç eksik olmayan karın üze- rine vurmuştu. Yer yer yığılı ve sanki bu korkunç ışıklara boyun eğmek iste- meyen bu karlar, binlerce çay oluşturarak eriyorlardı. Dağın sisten bir taç ile örtülü en yüksek yeri gururla göğe doğru sivrilmişti. İçi kar dolu dereler, fır-

tınadan etkilenerek yarılmış sırtların altından akıyorlardı. Bu karları, doğa yüzyıllar boyunca buralara yığıp durmuştu. Aşağılarda akan çayların çağılmasıyla, kayaların çevresinde esen rüzgârın uğultusundan başka, hiçbir şey duyulmuyordu. Atımdan inip dizgini kılavuza verdiğim zaman, çok etkilendim. Bu çıkışın yorgunluğunu hiç unutamayacağım. Ardiç ağaçlarının yamru yumru köklerinin ve ayağımızın altında kayan ve bir adım ilerleme yerine, altı adım gerileten oynak taşların üzerinde yürümek, çok yorucu oldu. Ancak sonunda kayalığın yanına geldik.

Yüksek bir noktaya çıkmıştık. Sanki bir vadiye bakar gibi sabahleyin çıktığımız dağlara yüksekte bakıyorduk. Böyleyken, işimizin en zor bölümü daha bitmemişti. Doruk, yukarıda, dimdik duruyor ve gösterdiğimiz çabayla sanki alay ediyordu. Burasıyla durduğumuz yer arasında, inilecek, sonra da çıkılacak derin bir boğaz vardı. Bulduğumuz yerdeki kayanın çevresini kaplayan kar, aşağıya, uçuruma doğru iniyordu. Bir yandan da ayaklarımız oynak taşların arasına gömülürken, soğuk içimize kadar işliyordu. Bu yetmiyormuş gibi vadiden kalkan sis, koyu bir küme biçiminde dağın üzerine doğru yükseliyordu. Bunun görünüşü, yanan bir dünyadan çıkan birikmiş dumanlan çağrıştırıyordu.

Bu durum, insanı ürpertici bir şeydi. Sis yükseldikçe ortalığa karanlık çöküyor ve göz gözünü görmüyordu. Uçurumun yanında durmak ve bu gizem dolu sisin basışını görmek korkunç bir şeydi. Düş gücü bile bunu göz önüne getiremez. İnsanın akıl erdiremeyeceği kadar yaygın ve elle tutulamaz bir nesne biçiminde oluşu hiç durmadan değişmesi, koyu ve sıkıntı veren rengi, kafamı serseme çevirdi. Eğer yanımdaki arkadaşım beni bulduğum kıyıda çekmeseydi, bu sersemlikten kendimi uçurumda bulacaktım. Dağa çıkarken, zaman geçirmemek gerektiğini öğrenmiştik. Yine tırmanmayı sürdürdük. Aralıklı olarak sis biraz dağılıyordu. Bu sırada ta aşağıdaki tepeleri, vadileri, ormanları ve ırmakları seçebilmemiz gerçekleşebiliyordu. Ancak bu, sanki bir perinin asasını yere vurduğu zamanın getirdiği bir mutluluk gibiydi. Çünkü biz, onlara bakalım derken gözden yitiveriyorlardı. Aralardaki boşluklardan yine koyu bir sis yığını yükseliyor, ortalığı yeniden karanlık kaphıyordu.

Sonunda Uludağ'ın zirvesindeki Dev Mezarı'nın üstüne ayak bastık ve çubuk yaktık. Tam yanımızda fırtınaya tutulanlara bir sığınak olarak yapılan üstü açık bir kulübe vardı. Burası topraktan o kadar aşağı yapılmıştı ki, tıpkı bir kuyuyu andırıyordu. Sık sık yağın sağanaklar kesinlikle, güçsüz durumda kalan bir dağcıyı bu kuyunun içinde boğabilirler. Arkamızı, sis bütünüyle kaplamıştı. Önümüzde de tırmandığımız dağlar vardı. Çok uzaklarda hemen

hemen ufukla bir çizgide Apollon Golü görülüyordu. Çevreyi izlediğimiz bu sırada, bir de baktık ki sis, yüksek tepeler arasındaki bataklık yerlerden ve ırmağın kayalık yataklarından kalkarak, koyu çamların dallarını sınıksız sarpıp dağ çevresini bastırarak yolumuzu kapatıyordu. Yitirecek hiç zaman yoktu. Düz caddede yürüye gezginler değildik! Ne bir yol gösterme direği, ne de başka bir yol işareti vardı. Böyle bir yerde aşağı yukarı her şey birbirine uyuyor. Kayaların, sellerin ve dağların özelliklerini ayırt etmek elde değildir. Buralarda kalmamak için, sis büsbütün basmadan önce hemen dönmeye karar verdik. Geldiğimiz yoldan dönmek olanaksızdı.

Çünkü doruğa yaklaştıktan sonra, bir saatlik bir zaman yol yürümüştük. Kayalığın öbür yüzünden gitsek, yol daha kısalıyordu ancak bu yol çok korkutucuydu. Nasıl döneceğimizi epey düşündük. Bir yandan yorgunluk, bir yandan zaman yitirme ve kaza olasılığı bizi şaşkına çevirdi. Saatlerce yürümekten, tırmanmaktan yorgun düşmüştük. Ayaklarımız da kabarmıştı. Korktuğumuzu birbirimize göstermeden, sis çevremizi basmaktayken, geç kalmanın sakıncalarını aramızda konuştuk ve önlemleri davranmak için uçurumdan inmeye karar verdik.

Daha önceden de uçurumun üstündeki sırtlardan söz etmiştim. Bu sırtların yamrı yumru ve fırtınadan yıpranmış görünüşü zamanın doğayı nasıl yok ettiğini gösteriyordu. Öte yandan, bir yerden kopmuş büyük kaya parçaları aşağıdaki birikmiş karların arasında yığın biçiminde gözükmüyor ve uçurumun derinliğini ortaya çıkarıyorlardı. İşte inmeyi düşündüğümüz uçurumun, burasıydı. İyi bir sporcu ve insanı serseme çeviren bu dağlara alışkın olan arkadaşım, önden yürüyordu. Bana başarı için her şeyden önce sinirlere egemen olmak gerektiğini söyleyince, duraksamadan arkasından gittim. İkimiz de dağın doruğuna oturduk. Tam bir adım enindeki kayadan, yukarıdan aşağıya doğru yavaş yavaş kaymaya başladık. Kayarken bir yandan bu kayalığın yanındaki doğal duvar durumunda bulunan çevreden fırlamış taşlara tutuna tutuna, bir yandan da aşağıdaki uçuruma bakmamaya çalışa çalışa, inişin birinci bölümünü bitirdik, aynı biçimde ikincisine geçtik.

Üç kez yinelediğimiz bu korkulu iniş, bizi işin en zorlu bölümüne getirdi. Çünkü buradaki kayalık bölüm üstünden kayılacak gibi değildi. Aynı ayrı parçalar biçiminde olduğu için, birinden ötekine atlamak gerekiyordu. Böylece kar yığınının kıyasına kadar indik. Buranın derinliğini ölçemediğimiz için, içinden geçmeyi göze alamadık. Oysaki geçseydik, yol çok kısalacaktı. Bunun için dizlerimize kadar olan bölümün çevresinden yürüyerek, sonunda bataklık bir yere geldik. Dağ sularının erimesinden burası göl durumuna gelmiş-

ti. Şurasında, burasında da kayalar gözükiyordu. Bunların birçoğları sanki bir volkanın kızgın bir anındaki öfkesine uğramışlar gibi saçılmışlardı. Islak ve yorgun ayaklarımızla, küçük bir yokuşu çıkmak gerekti. Bunun sonunda karşımıza bir çiçek bahçesini çağrıştıran güzel bir yer çıktı. Burada yetişen çiçekleri saymaya kalkışsam, bundan sonraki sayfa bir çiçek kataloğunu andırabilir. O kadar yorgun olmama karşılık, bu çiçeklerden toplayıp bir buket yapmaktan kendimi alamadım.

Bir yarım saat geçtikten sonra, atlarımızı bıraktığımız otluk yere geldik (...) atlarımıza bindikten sonra, dağların tepelerinden doğru gelen, arka arkaya iki korkunç gök gürültüsünü duyduk. Bu, bizi daha da acele etmeyi zorladı. Yapacağımız tek şey, bir dakika bile yitirmeden yolumuzu sürdürmek ve sağanağa tutulmadan yerimize varmak için Allah'a yalvarmaktı. Bunun için, hemen su kıyısı, çalılık ve bunun gibi önümüze ne çıktıysa, basıp geçtik. Ancak yarım saat içinde sis çevremizi öylesine sık bastırdık ki, birbirimizi bile göremez olduk. Böyleyken kılavuz sürekli olarak gittiği yoldan güvenli bir tavırla ilerliyordu. Bir çayın ayrı ayrı kollara bölünerek kuru bıraktığı yatağa vardığımız zamana kadar, kendisine inancımı yitirmemiştım. Oysaki buraya gelince, birdenbire söylediği o tekdüze şarkıyı kesti ve eyerinin üzerinde bize doğru dönerek yavaşıca:

- Yolumuzu yitirdik, dedi.

Hiçbirimizden ses çıkmadı. Böyle bir şey olacağı hiç aklımıza gelmemişti. Şimdi ne yapacaktık? Önce kılavuz çok sağa gittiğini sandı. Buna göre, atlarımızı öteki yöne çevirdik. Bu kez de sisin arasından karşımıza bir kayalık çıkınca çok sola gittiğini, bu yolun da yanlış olduğunu açıkladı. Aynı oranda başarısız iki yok denemiştik. Adamcağız, şaşkına döndü. Bu sırada sis de gittikçe sıklaşıyor, hızla üstümüze doğru geliyordu.

Sonunda arkadaşım, yakınımızda bulunan bir çoban ya da keçi sürüsü olması olasılığını düşünerek, hemen yüksek sesle bağırmanızı önerdi; böylelikle yardım sağlayabileceğimizi ve yol sorabileceğimizi söyledi. Biz de sesimiz çıktığımız kadar bağırmaya başladık. Ancak sis öylesine ağırdı ki, sesleri boğuyordu. Artık bağırmalarımızın uzaklardan duyulamayacağını anladık. Yarım saatlik uzun ve bezgin bir şaşkınlıktan sonra, umudumuzu yitirdik. Bu sırada, kudurmuş gibi havlayarak sisin arasından bir köpek çıktı. Bu ses, bize sanki bir müzik gibi hoş geldi. Çünkü bu, çevrede bazı dağcılarının bulunduğu belirtisiydi. İşte o dakikada sis de biraz açıldı. Kılavuz sevinçle bağırarak bizi sarp bir yokuştan indirdi. Kendimizi bir ormanın eteğinde ve sabah çıkarken

üzerinden gittiğimiz katır izlerinin karşısında bulduk. Korktuğumuz durumdan kurtulduğumuz için birbirimizi daha yeni kutlamıştık ki, bir de baktık, yılankavi zikzaklarla büyük bir şimşek çaktı ve bir an içinde bulunduğumuz yeri aydınlattı. Bu arada gökyüzünden de çok güçlü ve çok uzun süren bir gök gürlemesi geldi. Bu ses, bütün kayalıklarda yankılar yaptı ve sonra yavaş yavaş azalarak duyulmaz oldu. o korkunç şimşek çakmasıyla gök gürültüsünün arkasından, üzerimize yığılı sislerin içinde toplanmış olan su birdenbire sağanak biçiminde boşalmaya başladı. Buna yağmur diyemeyeceğim. Sanki bir bendin kapağı üstümüze açılmıştı. Bir dakika içinde sırlıklam olduk. Dağlardan seller iniyordu. Her yol kıyısındaki çeşmenin (dağda ağaç gövdelerinden yalıklı pek yok çeşme vardır) suları yalağından taşıyor, geçerken üstümüze çarpan ağaçların yapraklarından iri yağmur damlaları dökülüyor ve dağın eteklerinden büyük taş parçaları yuvarlanıyordu. Kısacası bu, tasviri çok zor olan görülmemiş bir sağanaktı. Bunun yaptığı etkiyi bulut biçiminde ve durmadan değişen akşam sisi derinleştiriyordu. Bursa'ya sırlıklam ve bitkin bir durumda döndük. Yolda on üç saat geçirmiştik. O kadar sıkıntı çekmeme karşılık, Uludağ'ın doruklarından gördüğüm o eşsiz tablo, uzun zaman gözlerimin önünden çekip gitmedi..."

PARDOE, Bursa hatta Osmanlı ülkesi için Uludağ'ın önemini bir anekdotla şu şekilde bağlar:

"... Geveze bir berber, müşterisinin yüzünü tıraş ederken ona, yabancı ülkelere yaptığı yolculuklar hakkında sorular sorar. Mısır'a, Yunanistan'a, İspanya'ya, Portekiz'e, Doğu ve Batı Hindistan'a gidip-gitmediğini sorunca, müşterisi saydığı bu tüm ülkelere gittiğini söyleyince:

- "Gerçekten siz iyi bir turistsiniz. Herhalde Paris'i gördünüz, değil mi?" deyince müşteri,
- " Hiç görmedim" şeklinde yanıt vermiş. Berberin tepkisi şöyle olmuş:
- "Paris'i hiç görmediniz mi? Ya!.. Öyleyse siz hiçbir şey görmemişsiniz..." anlattısını;
- "Türkiye'nin her yöresini gördükten sonra, Uludağ'ın doruğunda bir çubuk içmeden dönülürse, yerlilerce, 'hiçbir şey görmemiş' sayılır..."^[5]

Julia PARDOE'nun Bursa odağında yoğunlaşan görüşlerini toplarsak;

5 Ayşe Duvarcı (2015), "Bursa Tarihinden Bir Kesit Julia Pardoe Seyahatnamesinde Bursa Kültürü", Mudanya Müttarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu (26-28 Eylül 2013) Bildiriler Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, s. 585-603

Bursa'daki her ev bahçelidir ve yakınlarında mutlaka ulu birer ağaç vardır. Rüzgâr, yeşilliklerle dolu dalları araladıkça kâh bir cami, kâh heybetli bir yapı, kâh bir çardak karşınıza çıkabilir ki, ona göre insan bu manzaraları hiç usanmadan saatlerce seyredebilir...

Bir diğeri ise rastladığı bir yabancı kuş bakım evini anlattığı satırlardır. Rastladığı küçük bir binanın, avcı ve köylülerin dağlarda gezerken buldukları hasta, terkedilmiş, yaralı yabancı kuşlar için olduğunu öğrenince bundan çok etkilenerek; "Böyle bir milli karakter hususiyetinden fazlasıyla söz edilmeye değer" cümlesini kurar. "Ölümü dehşetinden soyarak son istirahat yerlerine aydınlık bir huzur veren tek halk Türklendir"; diyerek mezarlıkların güzelliğinden de bahseder. Bursa'nın dokusundan ve görünümünden ilham alarak doğu ve batı şehirleri ve insanı arasında kıyaslamalarda bulunur.

Bursa coğrafyasını, tabiatını ve botanik yapısını anlata anlata bitiremeyen PARDOE'nin olumlu eleştirilerinden en önemlisi Türklerin; Avrupalıların kendilerinden olmayan birini aralarına almama konusundaki katılıkları ve sürekli didişmelerine sebep olan kendini beğenmişlik duygusu ve kibirden uzak oluşlarıdır: "*Türkiye'de hiç kimse alt tabakadan biriyle temas kurduğu için sınıfını kaybetmez. İş saatleri bittiğinde herkes aynı seviyeye gelir, bey kalyıkçının, efendi balıkçının yanında oturur*», «*Türkiye'deki alt tabaka ile Avrupa'daki alt tabaka birbirinden tamamen farklıdır, Şark'ın fakir insanı hislerinin yardımıyla medeni, kibar ve haysiyetli. Ne kendini ne de komşusunu unutmaya gafletine asla düşmüyor. Bir kulübede yetişmiş olmasının bir sarayda ölmeyeceği anlamına gelmediğinin farkında...*" diyerek sınıf farkı olmayışını vurgulamaktadır.

PARDOE'nin anlatımı ve üslubunda 19. yy. romantizminin özellikleri kendini göstermektedir. Bazen bir masal bazen bir şiir, bazen bir roman tadında kurguladığı Osmanlı dünyasını anlatmaya çalışır. Yer yer, anlattığı konudan çıkarak aklına gelen hikayeleri anlatmaya başladığı gibi Shakespeare ve Coleridge'nin şiirlerinin yanı sıra kendi şiirlerine de yer verir. Mesele; Mudanya- Bursa arasındaki yolculukta kurumuş ve yıkılmak üzere olan bir çeşme görünce:

*"Yorgun bir yürek gibiyim,
Çorak toprakların ortasında
Berrak menbaim kurumuş çoktan;
Bir zamanlar çağıldayan suyumun*

Kulağına müzik olduğu yolcu,

Geçiyor yanımdan şimdi bakmadan yüzüme”

mırsallarıyla ilerleyen kendi şiirini araya serpiştirmiştir. ^[6]

Burada; daha çok tabiat, mekanlar, kısmen kamusal alan ve gündelik hayatla ilgili olarak PARDOE'nin gözlem ve izlenimlerine yer verilmiştir. Aslında o, seyahatnamesinde Bursa'da gelenek-görenek, yeme-içme kültürü, doğum adetleri, efsaneler, masallar, meddahlar, inanç ve ritüeller gibi halk-bilimine ve halk kültürüne malzeme olacak pek çok ayrıntıya değinmiş, çağının 'doğu/oryantal' ruhuna dokunmuştur, diyebiliriz.

MARY ADELAİDE WALKER (1820-1905)

1850'den Viktorya döneminin kadın seyyah grubunu içinde yer alan Mary Adelaide WALKER İstanbul, Anadolu, Balkan ülkeleri ve Ege Adalarına yaptığı seyahatleri anlatmış; yazar, ressam ve seyyah kimliklerini birlikte taşıyan ve hayatının önemli bir bölümünü İstanbul ağırlıklı olmak üzere Osmanlı coğrafyasında geçirmiştir. Asıl adı Mary Adelaide CURTİS olup, dokuz çocuğun en büyüğü olarak 1820 yılında Londra'da doğmuş, soy ismini 1862'de Robert WALKER'le evlendikten sonra değiştirmiş ve çiftin büyük olasılıkla hiç çocuğu olmamıştır. Birlikte kitaplar hazırladıkları erkek kardeşi Charles George Curtis, 1856'da İstanbul'a misyoner-vaizlikle görevlendirildiğinde onun yanına gelmek üzere Osmanlı topraklarına seyahatlerde bulunmuştur.

Mary Adelaide WALKER, gençliğinde Paris'te sanat eğitimi aldığı sırada portre ve peyzaj resim üzerinde oldukça uzmanlaşmıştır. İngiliz papazın kızkardeşi olarak İstanbul'a, 1856 Kırım savaşı yıllarında gelmiş ve ölümünden bir yıl öncesine, 1904'e kadar 85 yıllık ömrünün 30 yılını başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Balkan toprakları ağırlıklı geniş Osmanlı coğrafyasında geçirmiş, İngiltere'ye döndükten sonra ağır bir şekilde hastalanmış ve 85 yaşındayken 1905'te Londra'da vefat etmiştir. ^[7]

1860 yılında da, dinî görevle Selânik'e giden erkek kardeşine refakat eden ve orada kaldıkları süre içinde kuzey Yunanistan bölgesinde uzun bir gezi gerçekleştiren Mary A. WALKER, böylelikle İstanbul'dan Çanakkale yoluyla Kavalâ'ya oradan da Filibe'ye kadar olan yerleri ziyaret etmiş, ardından Aynoroz yarımadasının çevresini gemiyle dolaşarak Selanik'e varmıştır. Oradan

6 A.y. 603

7 Zeynep İnankur, Reina Lewis, Mary Roberts eds., *The Poetics and Politics of Place: Ottoman Istanbul and British Orientalism*, Çev. N.K., Seattle: University of Washington Press, 2011, s. 199-206.

Pella, Edessa, Manastır, Ohri, Kastorya ve Florina'yı ziyaret eden WALKER, bütün bu coğrafyaya dair gözlem ve izlenimlerini, çizimler eşliğinde kaleme döktüğü gibi, bugünkü Türkiye'nin Trakya topraklarında ve Bitinya (Bolu) yöresinde yaptığı geziler hakkında ve ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan halkların gelenekleriyle ilgili de birçok kitap yazmıştır.

Mary Adelaide WALKER, Bursa'ya farklı zamanlarda iki ayrı seyahat yapmış, seyahatnamesinin ikinci cildinin VIII ile XII. bölüm aralığını "Broussa"ya ayırmıştır (1886: 93-197). İlkinin 1866, ikinci seyahatini bir grup eşliğinde 1885 yılı Mayıs ayında gerçekleştirmiştir.^[8]

PARDOE'dan 20 yıl sonra Osmanlı topraklarında olmuş ve hayatının sonuna kadar bu coğrafyanın muhtelif yerlerinde yaşamış ve daha çok tecrübe kazanmış olan WALKER, İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Mustafa Reşit Paşa'nın ikinci eşi olan Adile Hanım'ın portresini çalıştığı gibi Tanzimat'ın mimarı bu büyük vezirin döneminde bir proje çerçevesinde Londra ve Paris'teki Osmanlı büyükelçileriyle iki kez görüşmüş, diğer bir proje olarak Sultan Abdülmecid'in kızı ve aynı zamanda Mustafa Reşit Paşa'nın gelini olan Fatma Sultan'ın portresini yapmak için Baltalimanı'ndaki saraya gelmiş ve Fatma hanımın portresini, talebi üzerine birkaç kere yeniden çalışarak tamamlamış ancak bu resimlerin hiçbiri günümüze kalmamıştır.

WALKER, 1870'te kızlar için ilk mesleki okul olan Darülmuallimat'ta profesör olarak atandıktan iki yıl sonra okuldan ayrılmış, 1880 yılında İstanbul'da İngiliz Mekanik Enstitüsü'nde 'Kadın Dersleri'nde tekrar resim eğitimi vermeye başlamış, bu enstitülerde ders vermenin yanı sıra İngiliz Büyükelçisi'nin eşi ve diğer varlıklı kadınlara özel dersler vermiştir.

Farklı zamanlarda gerçekleşen bu seyahatlerde resimlerini de kendisinin çizdiği kitaplar hazırlamış; "*Through Macedonia to the Albanian Lakes*" (Makedonya ve Arnavutluk Gölleri Arasından) (1864), "*Eastern Life and Scenery, with Excursions into Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*" (Doğu Yaşamı ve Manzarası, Ön Asya, Midilli, Girit ve Romanya'ya Gezintilerle) (1886), "*Untrodden Paths in Roumania*" (Romanya'da Ayak Basılmamış Yollar) (1888), ve "*Old Tracks and New Landmarks*" (Eski Yollar ve Yeni İşaretler) (1897)^[9]. Kitaplarının yanı sıra *Temple Bar, Good Word, London*

8 Walker, "Bursa'yı 1855 dolaylarında ziyaret etmiştir" (Lowry, 2004:150).

Bursa'yı ikinci kez 1866'da ziyaret etmiştir. Bursa'yı kapsayan tarihsel albüme açıklayıcı metinlerle birlikte 24 taş baskı gravür ve bir de şehrin katlamalı panoraması mevcuttur (Walker [circa 1870] olarak geçmiştir)" (Lowry, 2004: 147-148). Bu durumda Walker Bursa'ya 1855 ve 1866 yılları arasında iki kez gelmiştir.

9 Mary A[delaide]. Walker, *Old Tracks and New Landmarks: Wayside Sketches in Crete, Macedonia, Mitylene, etc;* Richard Bentley, London, 1897. xv, 365 s, metin dışında 25 levha, 23 x 15 cm, bez cildinde. (Bu seyahatnâme;

Society ve Morning Post gibi İngiliz dergilerinde yazmış ve ayrıca bir Fransızca yayımı da olmuştur.

Bursa'ya dair yazdıkları 1866, 1886 ve 1896 yıllarına yoğunlaşan ve bu süreçleri anlatan WALKER'ın bu izlenimlerinin tamamı Türkçeye aktarılmadığı için; ilk 20 yıl ve sonrasındaki 10 yıl yani toplamda 30 yıla yayılan Bursa görünümünü karşılaştırmak için bu çeviri işlemlerinin tamamlanması gerekmektedir ve bu da ayrı bir çalışmanın konusu olacaktır.^[10]

Mary Adelaide WALKER, Bursa'ya farklı zamanlarda iki ayrı seyahat yapmış, seyahatnamesinin ikinci cildinin VIII ile XII. bölüm aralığını "Broussa"ya ayırmıştır (1886: 93-197). İlkini 1866, ikinci seyahatini bir grup eşliğinde 1885 yılı Mayıs ayında gerçekleştirmiştir.

Burada, yararlanacağımız eseri Türkçeye çevrilen, 1870 yılında İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak basılan *BROUSSE ALBUM HISTORIQUE* (Bursa Tarih Albümü) adlı kendisinin çizmiş olduğu Bursa eskizleri ve desenlerini de içeren albümdür. Bu eserde isim ve imzası açık bir şekilde değil, rumuz (M.W) olarak yer aldığı için öncelikle anonim bir sanatçıya ait olduğu düşünülmüş, ancak albümde yer alan taş baskı gravürlere dayanan çizim ve desenlerin tümü M. AD. WALKER imzasını taşıdığından, metinlerin de ona ait olduğu belirlenmiştir. WALKER'ın söz konusu bu eseri 2013 yılında '*BURSA TARİH ALBÜMÜ*' adıyla, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından Türkçe yayınlanmıştır.^[11]

Eserde; 19. yüzyıl başları Bursa'sının konumu, önemli yapı ve anıtlarının net çizgi ve desenlerle verilmiş olmasına karşılık, insan figürlerinin kullanılmaması oldukça dikkat çekicidir. Çizimlerde, 19. yüzyıl Bursa'sının imar konumu, tarihi ve sosyal mekanlardan kesitler sergilenmiştir. Gravür tarzı özellikler taşıyan bu resimleme türü 17. yüzyıldan beri uygulanan bir tek-

yazarın 1857, 1866, 1872, 1886 ve 1896 yıllarına ait seyahat notlarına yer verir. İstanbul (Haydarpaşa, Kadıköy, Kızıltoprak, Moda, Merdivenköy, Fenerbahçe, Bostancı, Tuzla) Marmara Bölgesi (Gebze, Eskişehir, Hereke, İzmit Körfezi, İzmit, Sapanca, Mudanya, Bursa) ile Eskişehir ve Ankara'da gerçekleşen seyahatler kitapta önemli yer tutar. Kitabın Türkiye'ye ayrılan sayfaları Haïdar Pasha in 1857, On the Road to Ismidt, 1880, Ismidt, From Ismidt to Angora, The Plains of Angora, Angora, History of Ancyra , Summer Days in Chalcedon, 1865, Under the Oaks of Merdivenkeuy, Broussa in 1866, The Kebab Shop, Broussa in 1886 ve Broussa in 1896 başlıklarının altında toplanmaktadır.)

* Özellikle bu eserdeki, bugünün Türkiye sınırları içinde yer alan şehir ve beldeleleri içeren bölümlerin çeviri işlemleri sürmekte olup, ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacaktır. (N.K.)

10 Bursa anlatılarının oldukça geniş ter tuttuğu bölümlerin çeviri çalışmaları devam etmektedir.

11 Bursa Tarih Albümü / Brousse Album Historique (Türkçe)

Bursa Büyükşehir Belediyesi-(2013) Ek Yazar: Elbas, Aziz-Yurteser, Serap Tuba-Dönmez, Aysun; Ek Kurum Yazarı; Bursa (Türkiye)-Tarih-Resimli çalışmalar, çeşitli sayfalandırma: resim; 18 cm, Bursa,

ISBN: 9786055382452

niktir ve eski Bursa'ya ait olan bu çizim ve görseller sadece bir seyahatname bilgisi olarak değil, sanat tarihi, mimarî ve arkeoloji gibi başka disiplinlere de kaynaklık edebilecek özelliklere sahiptir.^[12] Albümünde, şehrin imarına, mimarisindeki önemli varlıklar olan yapı ve eserlere sözü getiren WALKER, I. bölümden itibaren çizimlerini de kendisinin yaptığı görseller eşliğinde anlatımlarını sürdürür. WALKER'ın bu eseri 19. yüzyıl Bursa ve civarının somut göstergelerini içermesi ve dönemin valisi Ahmet Vefik Paşa'nın idarî, kültürel ve imar faaliyetlerine vurgu yapması bakımından son derece önemlidir.

Bursa seyahati albümünde, geniş bir 19. yüzyıl Bursa panoramasının resmini veren WALKER, toplam XXIV (24) adet olarak düzenlenmiş olan konu başlıkların akışı ve içeriği, çizimler halindeki görsellerle desteklenen anlatımlar, oryantalist bir bakışın sonucu ve ürünü olmakla birlikte, Mary Adelaide WALKER, Bursa'nın coğrafi konumu ile tarihî ve sosyo-kültürel hayatı, kendi algısı doğrultusunda hem kalıcı kılmış, hem yol gösterici bir kronik olarak ortaya koymuş, hem de 19. yüzyıl Bursa'sını günümüz Bursa'sı ile kıyaslama imkânı sunmuştur.

“Anadolu'nun İzmir'den sonra en önemli kenti olan Bursa, çok eskiden beri maden suları akabinden de ipek ve ipek kumaşlarının üretimiyle bilinmektedir. Şehir deniz seviyesinin 6400 ft. (yaklaşık 2000 m.) yüksekliğindeki Olimpos (Uludağ) dağının kuzey eteklerinde güzel bir konuma sahiptir. Yılın büyük bir kısmında karla kaplı olan yüksek tepelerinin zirvesi yaklaşık 70 mil (yaklaşık 110 km) uzaklığında bulunan İstanbul'dan net bir şekilde görülmektedir...” (Walker, 2013, 7) diyerek şehrin milattan 200 yıl kadar öncesine uzanan tarihine yer vermiş, antik Prusa kentinden çok az eser kaldığını ifade etmiştir. Bursa'da ardı ardına gelen kuşatma, yangın ve depremlerin ciddi yıkımlara sebep olduğunu, fakat bunların tarihî ve mitolojik değerlerini yok edemediğini, M.S. I. yüzyılda bir Roma vilayetine dönüşmesini, X. ve XV. yüzyıllar arasında Latinler tarafından defalarca kuşatılıp, istila edilip, yağmalanmasını; 1327 yılında ise 10 yıllık bir kuşatmanın ardından şehir Osman Bey ve oğlu Orhan Bey'in önderlik ettiği Osmanlı Türklerine kapılarını açtığını belirtir. Bursa'nın, XV. yüzyılın başlarında Timurlenk'in önderlik ettiği Tatarlar tarafından yağmalanıp yakıldıktan sonra iç savaş dönemini atlatarak bir

12 (Bu eskizler: Eski Köprü (Irgandı), Abdal Körüsü; ‘zarif’ sıfatıyla tanımladığı Ulucami, ‘I. Mehmet’in şanına sayan Yeşil Cami, Emir Sultan Cami, Sultan II. Murad Cami; Osman ve Orhan Sultanların türbeleri, Sultan I. Bayezid’in Cami ve türbesi; Üftade Şeyhi Tekkesi, Molla Fenari Tekkesi, Üç Kuzular Tekkesi, Rûfai dervişlerinin tekkesi; Bayezid Paşa anıtı, Mescid-i Şehadet; Timurtaş Paşa'nın Yıkılmış Mezarı, Sultan Murad ve ailesinin mezarları, Cem Sultan'ın mezarı; Hisarkapı, hastane; Yeni kaplıca, Büyük Kükürtlü, Eski Kaplıca; Hotel D'Anatolie, Hotel Belkevue; Uludağ ve şehir peyzajları...)

Bu görsellerin 19. Yüzyıl Bursa'sını yansıtmada naifliğinin yanında günümüz sanatçılarına ilham verecek kadar başarılı yansımalar taşıdığını söylemek yerinde olacaktır.

kez daha küllerinden doğduğunu, hüzünlü Sultan Bayezid'in oğlu ve halefi Sultan Mehmet Çelebi'nin yaşadığı bu şehre en dikkat çekici ve güzel anıtları kazandırmış olduğunu söylediği Bursa, Osmanlı Türk'ü için neredeyse kutsal bir kent konumundadır. İmparatorluğun beşiği sayılan şehir pek çok bilgin ve dindarlığı ile nam salan şahsiyetin yaşadığı, 500'den fazlasının Olimpos'un (Uludağ'ın) gölgesinde huzur bulduğu sultan, vezir, evliya, yasa koyucu, şair, müzisyen hekim gibi pek çok önemli ve mübarek şahsiyetin huzurla yattığı yerdir (Walker, 2013, 8) diyerek, dilden dile dolaşan efsanelerin bu büyüleyici yerin güzelliğine şairane bir hava kattığını belirtmiştir.

WALKER, Bursa'yı dağ, orman, ağaç ve suyun mükemmel bir birleşimi olarak tanımlamış, bir gezginin sadece bunları görmek, böylesi değerleri bulmak için çok uzaklara seyahat ettiğinin altını çizmiştir. Oysa dokunacak kadar yakınlıkta olan kolay nimetlerin, sahip olunan değerlerin önemsiz görüldüğünden, belki de hiç ziyaret edilmediğinden yakındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun beşiği "Broussa"ya uğramadan "Constantinople"dan ayrılan turistleri yadırgadığını ifade ederken, İstanbul'a nazaran daha Doğuya özgü değerleri ve özellikleri içeren Bursa'nın uğrak yer olması gereğini sık sık vurgulamaktadır.

Bursa'nın, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte silinmez bir şahsiyet kazanmaya başladığını; *"Bursa'nın eski anıtlarının büyük çoğunluğu bu dönemiyle, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgilidir. Ayrıca bu devletin tarihinin ilk 150 yılında kendini göstermiş zatlarla da ilgilidir. Dolayısıyla geriye bir bakış ilgi çekebilir. Osmanlı Hanedanı'nın mütevazı menşeyini, Osman Bey'in atalarının kırsal, yarı-yabani hayat tarzını, Osman Bey'in mertliği sayesinde devletini kurup genişlettiği hız ve bu devleti güçlendirmesinde kendisine yardımcı olan irfanını gözler önüne sermek yeterli olur."* dedikten sonra Türklerin şeceresini 'ta Nuh'un gemisinden başlayarak, uzunca, okuyucuyu yorarak değil' amacına uygun olarak çıkarmayı planladığını belirterek Türk kronolojisini anlatmaya koyulan WALKER: *"Türk gelenekleri gerçekten de Hz. İbrahim zamanlarına dayanmakta. Türk devletçilik ve medeniyetinin kurucusunun Oğuz Han olduğu iddia edilmektedir. Bu rivayete göre Oğuz Han, o zaman Türkistan'ın başkenti olan Yassa'da yaşamıştır. Rivayetin devamında, devletin daha sonraki sakinleri olan Özbeklerin, Moldavya'yı istila ederek orada bir yerleşim yeri kurduğu ve yeni ülkenin başkentine, doğup büyüdüğüleri kentin adını verdiği belirtilmektedir."* (Walker: 2013, 9)

Böylece, Osmanlı öncesi Türk tarihi hakkında da bilgi sunduğu seyahatnamesinde "Doğunun mutlak hâkimi" diye tanımladığı Osmanlı İmparator-

luğunu, kuruluşundan çok önce Süleyman Şah'tan başlayarak ve göçleri de kapsayacak şekilde detaylıca anlatmıştır. Osman Bey'in şehri kurarken Müslüman ve Hıristiyanlar arasında ayırım gözetmeksizin eşit koşulları sağladığını belirten, onu askerî başarısı ile olduğu kadar kişiliğiyle de öven WALKER, onun haleflerine muhteşem bir ismi miras bıraktığının altını çizmiştir. "Broussa" ile özdeşleşen kişinin Osman Bey'den ziyade oğlu Orhan Bey olduğunu eklerken, uzun yıllar süren uğraşlar sonrasında ele geçmiş olsa da, mimari yapılarla ve kadim geleneklerle onun şehri canlandırdığını ve "Broussa'nın durumunu ivedilikle iyileştirdiğinin altını çizer... Orhan Bey için; "Orhan adı babasının adına göre Bursa ile daha yakından ilgilidir. Zira Bursa'yı 10 yıl süre ile kuşatmıştır. Zafer Bayrağını ise Pınarbaşı'ndan dikmiştir." diyen WALKER, Orhan Bey'i çok sayıda cami ve kamu binası diktirmiş ve bu binaları şiiirlerle süslemenin eski geleneğini yeniden canlandırmıştır, vurgusuyla betimler. İbn Battuta'nın Orhan Bey hakkında "Bursa'nın sultanı Osmancık oğlu İhtiyaruddin Orhan Bey'dir. Bu hükümdar Türk padişahlarının en ulusu olduğu kadar, toprak, asker ve varlık bakımından da onların en üstünü bulunmaktadır. Yüz kadar kalesi vardır. Çoğu zamanını bunları dolaşmakla geçirir ve her kalede bir müddet kalarak durumlarını anlamak, noksanlarını tamamlamakla meşgul olur. Anlatıldığına göre, hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, aralıksız olarak kâfirlerle savaşı sürdürür, onların kalelerini bir bir kuşatarak fethedermiş!" şeklinde aktarımlar Orhan Bey için WALKER, Geyikli Baba'yı çağırdığında; "*Orhan Bey'in çağrısı üzerine huzurlu zaviyesinden çıkan Geyikli Baba, geyik sürerken 150 libre (yaklaşık 70 kg) ağırlığındaki kılıcı taşıyordu*" (Walker: 2013, 9) demektedir.

"... Bursa'da, kent ve vilayeti cömertçe önemli anıtlar ve hayır kurumlarıyla zenginleştiren ve bu nedenle adı tarihe geçmiş bazı kadın sultanların mezarları bulunmaktadır." diyerek sözü sultan Orhan'ın birinci hanımı olan Nilüfer Hatun'a getiren WALKER, "Nilüfer Hatun'un adı bu faydalı işlerin 111'nin kurucusu olarak özellikle bahse değerlidir. Nilüfer Hatun inzivaya çekildikten sonra hayatının huzurlu yıllarını o kentin kalesinde geçirmiş, orada kendisinden daha sonra "dinine bağlı ve muhteşem bir sultan" olarak bahsetmiş olan meşhur seyyah İbn Battuta tarafından ziyaret edilmiştir, diyerek 1870'ler Bursa'sı için restore edilmiş, yenilenmiş bir kent nitelemesini kullanan WALKER, vilayetin enerjik valisi Ahmet Vefik Paşa'nın yaptıklarını saymakla bitiremez. Paşa için; "... 1855'te meydana gelen korkunç depremde Bursa, temellerine kadar sarılmıştır. Cami ve minarelerin yarısı devrilmiş, büyük iplik fabrikaları yok edilmiş, maden suyu taşıyan pınarların yatakları bile değişmiş. Bu dönemde şehir harap olmuş, yoksulluk baş göstermiş..." diyerek

gördüğü Bursa'nın küllerinden doğduğunu, Ahmet Vefik Paşa'nın imar faaliyetlerinin yanında gül yetiştiriciliği, ipekçilik, otellerin açılması, yolların, güzergahların ve iplik fabrikalarının ıslahı, açtırdığı Hıristiyan okulları ve yetimhanesi, asayişi korumadaki hassasiyetini uzun uzun anlatır.

Seyyah yazar-ressam WALKER, ikinci "Broussa" ziyaretinin aktarımına "Constantinople"dan "Mondania"ya (İstanbul'dan Mudanya'ya) olan gemi yolculuğunun zengin anlatımı ile başlıyor.

Mudanya'ya (Mondania) varış ile etkilendiği ilk izlenimi, karlı tepesi ile onları karşılayan "Olympus/Keşiş/Uludağ"dır. Bursa girişine yaklaşmış taş köprüye vardıklarında, Nilüfer Çayı ve Misi'yi ismen anar ve otel yolu üzerinde bulunan Çekirge'deki mineral hamamlar, kaplıcalar ve hastaların konakladığı hana dikkat çeker.

Eski ve Yeni Kaplıcaları ile Kükürtlü'den bahseden seyyah, mermer kurnaları, çeşmeleri anlatmadan geçemez. Hotel Loschi'de konaklayan seyyah WALKER, dört yıl önce de şehri ziyaret etmiş ve aynı otelde kalmış olduğundan çalışanları, otel içi, dış düzenlemeleri ve odaların durumları başta olmak üzere her şeyi aynı bulduğunu özellikle sevinerek derin bir uykuya dalar. Ertesi sabah deve kervanının yürüyüşünden kaynaklı çan sesleriyle uyanan WALKER, bu görüntüyü tamamen oryantal bir karakter olarak tanımlar. Dönem İstanbul'unda, eskinin karmaşıklığı ile karşılaştığında artık bu özellikleri bulmanın neredeyse imkânsızlığından bahsederken, Bursa'daki bu görsel zenginliği uyum ve ahenk sıfatlarıyla yüceltir. Hemen otelin yanındaki Kale, Fransız yapımı un değirmeni, cami ve türbe oda penceresinden seyrettiğinde göze çarpan yapılar olup, gelip geçen insan manzaraları hakkında da detaylı bilgiler aktarır. Büyük deprem sonrası şehrin durumu, bina ve mimari eserlerin hali hakkında detaylı bilgiler sunarken, hasar görmüş eski kale hisarlarını ve civarındaki doğal mağaraları anlatır.

Aynı gün, Bursa'nın içlerine gitmek için öncelikle Yahudi mahallesini, ardından kalenin altında bulunan Rum mahallesini geçerler. Şehre girdiklerinde karşılaştığı eski çarşuyu ve hareketliliği anlatırken, Gökdere Vadisi'nin zengin bitki örtüsünü anlatır ve yakaladığı manzaranın Bursa'ya dair unutamayacağı en güzel şeylerden biri olduğunu, verimli Bursa ovasının sonsuza kadar hafızalarda saklanacak özellikte etkileyiciliğinin altını çizer.

"Olympus'un yüksek bölgelerinden getirilen ve özellikle Ermenilerin elinde bulunan alabalık yağının romatizma ve eklem sertliği tedavisi için vazgeçilmez bir araç olarak hamamlarda kullanılan yüksek fiyatlı bir ürün

olduğunu belirten WALKER, bu bölümde insanî izlenimlere yer vermiş, hamam sezonu diye tabir ettiği bu dönemde İstanbul'dan gelen Harem mensuplarını da yazısına yansıtmıştır.

Bursa'da 25'i harabe olan 105 adet cami bulunmaktadır. 2000 ile 3000 kadının çalıştığı 54 adet iplik fabrikası bulunmaktadır. Bursa'nın zarafet ve dayanıklılığıyla bilinen ipeği, tülleri ve havluları hanelerin içindeki tezgahlar üzerinde en basit şekilde dokunmaktadır. Bunların çoğu Ulucami'nin arkasındaki pazarlar mahallesinde çalışırken görülebilir." (Walker, 2013, 14-15) diyen WALKER, II. Murad Cami'sine yakın yıkık bir türbeden ve harap olmuş bir aziz mezarından söz edip, Cami'in estetiği için tamamen doğuya özgü nadir eserlerden biri olarak bahseder. Büyük selvi ağaçlarının oldukça dikkat çekici olduğundan, cami ve türbeyle birlikte medrese, han ve bir mutfağın özelliğinden bahseder.

WALKER, 'Çekirge Köyü' hamamlarına giderken tecrübe ettiği ve gözlemlediklerinin içinde sadece düzensiz ve iri taşlardan oluşan kaldırımlardan yakını. Yol üzerindeki gözlemlerinden biri, köylülerin sattığı meyvelerden özellikle kirazı herkesin çekirdeğiyle yediğine dairdir ve bu bölgenin havasının sindirim için mükemmel olduğuna belirtir.

Büyüklüğü, yoğun sülfürlü-kükürtlü suyuyla bilinen ünlü hamamı Yeni Kaplıca olarak tanıtan WALKER, Kara Mustafa Hamamı'nın da sadece kadınların kullanımına açık olduğunu, yol üzerinde gördüğü sıradan bir bina-dan dönüştürülmüş diğer iki hamamı da itibarlı bulunduğunu ifade ederken, Mehmet Gazi'nin kızı Fatma Sultan'ın mezarının burada olduğunu yazar. Çekirge'ye vardığında güzel endamlı I. Murad Cami'sini ve ardından rengârenk evleri ve ağaçlarıyla, tepenin yamacında antik yapılı, iki kümbetli ve sağlam Eski Kaplıca Hamam'ını anlatmaya başlar. Aynı zamanda bir ressam olan WALKER, yanındakilerle birlikte civarın eskiz çizimini yaptıktan sonra tarihi eserleri ziyaret eder. Bu güzergahta, aynı zamanda başka bir cami, Yunan Hamamı ve bir saray kalıntısı dikkatini çeker. Türbeyi ve cami minaresine dair detayları vermekle birlikte, bunların depremden ötürü büyük zarar gördüğünü belirterek, Çekirge'den ovaya ve Nilüfer çayına inene kadar tüm yol boyunca meyve bahçeleri, yabancı çiçekler, kestane, ceviz ve dut ağaçları ile kaplı bahçeleri anlatır.

Çağdaş seyyahlar arasında evrensel kabul görmüş ortak bir kanı olduğunu belirten WALKER, Bursalıların genelde medeni, minnettar, mizah sahibi, farklı din ve inançlara saygılı, birbiriyle iyi geçinen bir halk olduğunu yazar. Seyahatini oldukça olumlu izlenimlerle sürdürürken, yerel hizmetleri

yetersiz bulduğunu, bu durumu küçümsemekten ziyade iyi niyetli temennilerini dile getirirken kahve ve nargile anlatımlarına, muhallebiciler de katılmıştır. Büyük bir coşkuyla bütün bunları aktaran WALKER'ın, Çekirge'den dönüş yolunda Kadı Köşkü'nden hareket ederken dile getirdiği önemli bir saptaması vardır: *“ziyaretçiler ayrılma vakti geldiğinde sıklıkla olumlu ve değişmez bir niyetle ziyaretlerini tekrarlamak isterler ama ne kadar azı bu niyetlerini gerçekleştirirler!”*.

Bursa ipeği ve ipekçiliği hakkında detaylı bilgiler veren WALKER, ipek-böceği yetiştiricilerinin genelde nazara inandıkları için yabancı gözünden sakındıklarını ve bu yüzden onları ziyaret edemediklerinden yakınırken, Demirci'deki iki büyük yetiştirici çiftliğini bazen ziyaretçileri kabul ettiğini ve bu fırsatı değerlendirdiklerini anlatır. Yazar, ayrıca bir Ermeni dokuma atölyesini gezdiklerini ve burada çalışan kadınlardan sadece birkaçının Türk, Rum kadınlarının ağırlıkta olduğunu, genelde de kadınların oldukça gayretli ve çalışkan olduklarının altını özellikle çizer.

WALKER'ın Bursa anlatımında, şehrin topoğrafyası kadar Orhan Gazi Türbesi, Osman Gazi Türbesi, Sultan Murat Türbesi, Ulu Camii, Emir Sultan, Yeşil Camii ve Türbesi, Hüdavendigar Camii, Hanlar, Çarşılar, Kaplıcalar, Hastane, Hamamlar, Köprüler, Oteller başta olmak üzere büyüklü küçüklü pek çok mekansal olgulara yer verilmiştir. WALKER, bu yolculuğu ayrıntılı dikkatlerle hem edebî, hem teknik, hem meraklı bir üslupla anlatmış, geniş Osmanlı coğrafyasını (İstanbul, Anadolu, Balkanlar...) konu alan eserleri arasında, BURSA özelinde yaşadığı olağanüstü tecrübeyi bu eseriyle paylaşmıştır.

SONUÇ

Seyahatnameler; tarihî belleğe hem yerli, hem milli, hem de evrensel anlamda yardımcı olan eserlerdir. Avrupa'da Doğu ilgisi erken yüzyıllarda başlamış, Herodot zamanından beri pek çok yazarı doğunun gizemli tarihi etkilemiş ve çeşitli eserler ortaya çıkmıştır.

Gezi yazısı mekân odaklı bir türdür. Kişi ziyaret ettiği bir bölgeyi coğrafyası, tarihi, mimarisi, gelenek-göreneklere, ulaşım imkânları gibi çeşitli açılardan gözlemleri doğrultusunda okurlara tanıtır. Anı ve günlük gibi diğer edebî türlerle kimi noktalarda kesişen gezi yazısı, gözlemcinin dış gerçekliği olduğu gibi aktardığı, şehrin belli bir dönemine tanıklık ettiği düşüncesiyle tarihî ve sosyolojik belge gibi değerlendirilebilmektedir.

Türk edebiyatında gezi yazılarında Bursa'nın özel bir yeri vardır. Kimi zaman resmî görev kimi zaman sürgünlük kimi zaman savaş şartlarının bir sonucu olarak göç zorunluluğu insanları Bursa'ya getirmiştir. Şehrin, uzun yıllar imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul'a yakınlığı da turistik amaçlı seyahatlerde Bursa'ya ilgiyi arttırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olan Bursa, tarihî değerinin yanı sıra coğrafi güzellikleri ve mimarisıyla de ziyaretçilerini büyüler.

Çalışmada incelenen gezi eserlerinde kronolojiden bağımsız olarak birtakım ortaklıklar göze çarpar. Yeşil Türbe başta olmak üzere türbeler, camiler, hamamlar, kaplıcalar, ova ve Uludağ gezi yazılarında öne çıkar. Yazılarda odak coğrafya olsa da coğrafya zamana bağlı olarak şekillenir. Metinlere kronoloji esas alınarak bakıldığında şehirde zamanla gerçekleşen değişiklikler fark edilir. Nitekim şehri farklı zamanlarda tekrar ziyaret eden yazarlar da yazılarında bu karşılaştırmayı yaparlar. Onların şehre bakışları hayat tecrübelerine, ziyaret nedenlerine bağlı olduğu kadar buldukları zamanın şartlarına göre de belirlenir.

İnsan ister kendi ülkesini, ister yabancı ülkeleri gezsin, dolaşsın, gördüklerini, işittiklerini, bazan önceden veya seyahat sırasında okuduklarını kaleme döker, bazan bunları resimlerle veya gravürlerle yani görüntü malzemesi ile de süsler. Onun için Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda dolaşanların yanlarında gravür sanatçıları da vardır. Lakin seyahatname yazarlarının bize yansıttıkları daima sübjektiftir, yazdıklarına eski önyargıları, dini inanç ve taassupları da karışır. Bunların temas ettikleri yerliler, yani kılavuzları da önemlidir.

Oryantalist bakış açısının önyargılarını yıkan kadın seyyahların öncüsü, asil soydan gelen meşhur gezgin Lady MONTAGUE ve üst sınıfa mensup diğer kadınlar, İngiliz kraliyet ordusunda görevli babaların kızları ya da saygın diplomatların eşleri olmalarının ayrıcalığıyla seslerini daha çok duyurabilmiştir. 19. yüzyıl, bütün dünyada Batı seyahatnameleri açısından son derece verimli bir dönem olmuştur. Doğu dünyasına; özellikle Osmanlı topraklarına seyahat eden gezginler, Batı kültüründeki "Türk" imgesinin oluşmasında çok etkili olmuşlardır. Doğu hakkındaki seyahatnamelere kadın gezginlerin de katkıda bulunması, Türk ve Müslüman imgelerinin farklılaşmasını, bazı açılardan da daha tarafsız bir hal almasını sağlamıştır.

Bu bağlamda Julia PARDOE ve sık sık uzun seyahatler yaparak ve gezdiği yerlerin bir kısmını zaman içinde tekrar ziyaret edip, meydana gelen değişimleri yazı ve resimle birlikte anlatarak, okuyucuya adeta bir zaman maki-

nesinden geçiyor hissini yaşatan bir gezgin kalem olarak niteleyebileceğimiz Mary Adelaide WALKER, oldukça donanımlı olup, 11 yıl arayla geldiği Bursa hakkında ön araştırma, tespit ve değerlendirmeler yaptıktan sonra eseri ni kaleme almıştır. WALKER, Bursa'nın konumunu, tarihi ve sosyo-kültürel hayatı kendi algıları doğrultusunda anlatırken, yansıttıkları özellikler hem dönemlerindeki diğer meraklılar için yol gösterici bir harita çizmiş hem de günümüz Bursa'sı ile kıyaslama imkânı sunarak, kadın seyyahların gözünden Osmanlı-Türk algısının incelenmesine imkân sağlamışlardır.

Böylece, hem gezgin, hem yazar ve sanatçı olan bu kadın seyyahların gözünden Osmanlı-Türk tarihi, kültürü ve varlıkları Bursa özelinde somutlaştırılmış, Bursa coğrafyası ve topoğrafyasının içine girilmiş, sosyal hayatın içinden yaptıkları gözlem, izlenim, anlatımlar eşliğinde çizgi ve resimlerle soyut ve somut pek çok kültürel malzeme bu güne taşınmıştır.

KAYNAKLAR

ÇIRAKLI M. Zeki (2011) “İngiliz Edebiyatında Seyyahlar ve Seyahat”, *Hece - Gezi Özel Sayısı*, S. 174-175- 176, s. 230.

DUVARCI Ayşe (2015) “Bursa Tarihinden Bir Kesit Julia Pardoe Seyahatnamesinde Bursa Kültürü”, *Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu (26-28 Eylül 2013) Bildiriler Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, s. 585-603.

GÖKYAY Orhan Şaik (1973) “Türkçede Gezi Kitapları”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi*, Gezi Özel Sayısı, Ankara Üniversitesi Basımevi, XXVII, S. 258, Ankara, s. 457-467.

İNANKUR Zeynep-Reina Lewis-Mary Roberts eds. (2011) *The Poetics and Politics of Place: Ottoman Istanbul and British Orientalism*, (Seattle: University of Washington Press) s. 199.

KARACA Nesrin (2019a) “İngiliz Yazar ve Ressam Mary Adelaide Walker'ın (1820-1905) Bursa Albümü Seyahatnamesi”, *Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı*, Elginkan Vakfı, Kitabevi, İstanbul, s. 451-478.

KARACA Nesrin (2019b) “19. Yüzyılda Bursa'ya Yol Düşüren Bir Kadın Seyyah, Yazar, Ressam Mary Adelaide Walker (1820-1905)”, *Bursa Günlüğü*, S. 8, Aralık, s. 84-91.

KARACA Nesrin (2020) “Julia Pardeo'nun Bakış Açısıyla 1800'lü Yılların Bursa'sından Kesitler”, *Bursa Günlüğü*, S. 10, Eylül-Ekim-Kasım, s. 40-51.

LOWRY Heath W. (2004) *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*, Çev. Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul.

MADEN Sedat (2008) “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 137, 147-158.

MONTAGU Mary Wortley (1998) *Şark Mektupları*, Çev. Ahmed Refik, Timaş Yayınları, İstanbul.

PARDOE Julia (1997) *18. Yüzyılda İstanbul*, Çev. Bedriye Şanda, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul.

PARDOE Julia (2017) *Sultanlar Şehri İstanbul*, Çev. Banu Büyükkal, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

PARDOE Julia (1837) *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, London, II, 202-203.

PARDOE Julia (1845) *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*, 3 vols. London: Henry Colburn.

SONGUR Funda (2017) “Şehir Tarihi ve Turizm: Bursa Örneği”, *U.U. International Journal of Social Inquiry / U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt / Volume 10 Sayı / Issue 1 2017 ss./pp. 99-124.

TANPINAR Ahmet Hamdi (2017) *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

WALKER Mary (1886) *Eastern Life and Scenery with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*, Vol II. London: Chapman and Hall Limited.

WALKER Mrs Mary Adelaide (1888) *Untrodden Paths in Roumania*, 355 pp. Chapman and Hall Limited

WALKER Mrs Mary Adelaide (1897) *Old Tracks and New Landmarks: Wayside Sketches in Crete, Macedonia, Mitylene etc.* 365 pp. Richard Bentley

WALKER Mrs Mary Adelaide (1864) *Through Macedonia to the Albanian Lakes*, 274 pp. Chapman & Hall

WALKER Mary Adelaide (2013) *Brousse Album Historique-Constantinople*, (tarih yok) / *Bursa Tarih Albümü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ek Yazar: Elbas, Aziz-Yurteser, Serap Tuba-Dönmez, Aysun; Ek Kurum Yazarı; Bursa (Türkiye)-Tarih-Resimli çalışmalar, çeşitli sayfalandırma: resim; 18 cm, Bursa, ISBN: 9786055382452

YILMAZ Özgür (2013) “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28 (2), 587-614.

YENİ TÜRK EDEBİYATINDA ULUDAĞ

Prof. Dr. Alev SİNAR UĞURLU •

Dağ, yeryüzü ile gökyüzünü birleştiren, heybetli görüntüsü ile ilk bakışta yüksekliği, yüceliği, büyüklüğü çağrıştıran, insanlar ve toplumlar için coğrafi unsur olmanın çok daha ötesinde derin anlamlar taşıyan bir mekândır. “*Bu “sonsuz büyüklük” gerçekte coğrafyacının bize verdiği bilgilerle ilgisi bulunmayan bir izlenimler bütününden kaynaklanır*” (Bachelard, 1996: 200). Dağ, mücadele demektir. Yolları uzatır, zorlaştırır. İnsanları, kalpleri birbirinden ayırır. Engeldir. Eteklerinden yukarıya doğru bakıldığında uzun yol kat edilmesini, zahmeti, mücadeleyi gerektiren zorlu bir “merdiven”ken; zirveden aşağıya doğru bakıldığında gözün görebildiği en son noktaya kadar çevreye hâkim olmanın, zoru başarmanın, yükselmenin sevincini, gururunu, zaferi yaşatır. Dağ, azametlidir. Bu azamet karşısında insan kendi cüssesinin küçüklüğünü fark ederek öncelikle onun şartlarını kabullenmek zorunda kalır; onunla ahbab olur. Bu dostluk kurulduktan sonra, artık dağ insana sırtını dönmez. Ona destek olur, onu kucaklar, korur, onun için sığınak olur. Cüssesinin küçüklüğüne rağmen insan aklı sayesinde dağın oluşturduğu engelleri aşmayı başarır ve dağ insanoğlu için bir hedefi ifade etmeye başlar. Dağın gücü insana geçer. Dağ, taze havasıyla sıhhat saçar. Tabiatın eşsiz güzelliği dağda had safhadadır. Dağdaki eşsiz tabii güzellikleri gören insanın ruhu da gözü gibi bu güzelliklerden etkilenir; manzara insanda hayranlık uyandırır. Bu hayranlıkta tabiat ve insan birleşir. Ruhun genişliği en çok dağlarda hissedilir. Zirvenin bulutlarla çevrenmesi dağlara kutsallık atfeder. İnsanların toplu olarak yaşadıkları şehirlerin arkasında bir dağ olması, şehirlerin sırtlarını bir dağa yaslamaları bu bakımdan önemlidir. Şehrin sırtını dağa yaslaması, o dağın koruyuculuğuna, gücüne, nimetlerine güvenmek demektir. Bu güven duygusu beraberinde aidiyeti getirir ve dağ birdenbire özelde şehre, genelde vatana bağlılığı ifade eden bir sembole dönüşür.

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
alevsinar@uludag.edu.tr

Bizans döneminde Olympos adıyla dinî hayatın merkezi olan, Bursa'nın Türkler tarafından fethinden sonra adı Keşiş Dağı olarak değişen ve dervişlerle erenlerin yaşadıkları tekkelere ev sahipliği yapan, 1925'te Uludağ adını alan, Bursa'nın sırtını yasladığı heybetli dağ da tarih boyunca Bursa'da yaşayanlar için yukardaki anlamları taşımıştır. Hayal kurmak farklı manzaralardan beslenir. İnsan zihninin dış dünyayı algılama ve yorumlamadaki çeşitliliğini yansıtan sembollerden biri olan dağ da Bursa'da Olympos- Keşiş ya da Uludağ adlarıyla Bursalıların, Bursa'da yaşayanların, Bursa'yı ziyaret edenlerin veya yolu Bursa'dan geçenlerin karşısına çıkmış, onların zihninde ve gönlünde bazen ortak bazen de farklı izler, izlenimler, duygular bırakmıştır. Bu ortak ya da farklı izler, izlenimler, duyguların yansıdığı en önemli saha edebiyattır.

Bursa edebî eserlerde yer aldığı gibi Bursa'da çıkan süreli yayınlar da Türk edebiyatı, sanatı ve fikir hayatı üzerinde etkili olmuştur. Bursa'da resmi gazete sıfatıyla 8 Şubat 1869'da yayın hayatına giren *Hüdavendigâr*'dan sonra yayımlanan ilk edebiyat ve sanat dergisi 1886-1891 yılları arasında çıkan *Nilüfer*'dir. *Nilüfer* Servet-i Fünûn edebiyatını hazırlayan bir dergi olarak önemli bir süreli yayındır^[1]. Murat Emri Efendi'nin 1887 tarihinde çıkarmaya başladığı *Fevaid* de Bursa'nın, kültür hayatı ve edebiyat üzerinde etkili olmuş ilk süreli yayınlarından^[2]. Cumhuriyet döneminde de 1935-1950 yılları arasında çıkan *Uludağ* dergisinden söz etmek gerekir. Bursa Halkevi'nin yayın organı olan *Uludağ* dergisi bir ara *Türkün* adıyla yayımlanmış ancak dergi daha sonra son sayısına kadar yine *Uludağ* adıyla yayımlanmaya devam etmiştir. Bir kültür dergisi olan ve diğer halkevi dergileri gibi Cumhuriyet'in temel prensiplerini halka anlatmayı amaçlayan bu süreli yayın taşıdığı isimle Bursa'yı temsil eder. Her ne kadar yayın hayatı boyunca bir süre adı Ali Ulvi Elöve'nin teklifiyle *Türkün* olsa da Bursa'da çıkan bir kültür, sanat, edebiyat ve fikir dergisi için Uludağ'ın en uygun temsilî başlık olduğuna dergi yönetimi kanaat getirmiş ve derginin adı tekrar *Uludağ* olmuştur. Derginin Nisan 1937 tarihli 10. sayısında "Uludağ'ın Bursa'yı göğsünde taşıması", "Bursa deyince daima akla Uludağ'ın gelmesi" nedeniyle Bursa'nın bu süreli yayınına en uygun adın Uludağ olduğu ifade edilmiştir (Uludağ, 1937: 1-2). Nasıl Bursa'da çıkan bir kültür dergisi için en uygun adın Uludağ olduğunda fikir birliği edilmişse Bursa'yı konu edinen edebî eserlerde de Bursa denilince ilk hatıra gelen mekânlardan biri olarak sıklıkla Uludağ'ın yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada Yeni Türk Edebiyatı sahası içinde yer alan eserlerde Uludağ'ın nazım ve nesre nasıl yansıdığı gösterilecektir.

1 Geniş bilgi için bkz. Sınar, 2006: 47-64; Sınar, 2013: 1-6.

2 Geniş bilgi için bkz. İbrahim İmran Özahtalı, 2012: 269- 284.

A- NAZIMDA ULUDAĞ

Bursa'dan bahseden şiirlerde Uludağ öncelikle şair gözü ve ruhunun tasvirleriyle yer alır. Tasvirin yanı sıra iklimsel özellikleri, uhrevî havası, hayranlık uyandırması, insanın duygularına tercüman oluşu gibi hususların da şairler tarafından işlendiği görülmektedir.

1- ULUDAĞ TASVİRLERİ

Uludağ yaz, kış ya da bahar mevsiminde özellikle sabah ve akşam vakitlerinde şairleri kendisine hayran bırakmıştır. Bu hayranlıkla pek çok şair Uludağ'ın nasıl görüldüğünü anlatır, kelimelerle tablo yaparcasına kendi gözlerine yansıyan manzaranın okuyucunun gözünde de canlanmasına çalışır.

1918 tarihinde Bursa'ya vali olarak atanan Ebubekir Hazım Tepeyran, Uludağ'ın kendisi üzerindeki etkisini şiire taşıyan isimlerden biridir. "Marmara'nın Venüsü" başlıklı şiirde sabah vakti günün ilk ışıklarıyla bütün şehirle birlikte Uludağ'ın da belirişini, mor ve sarının dağdan yayılırcasına yeşil ova ve ağaçlarla birleşmesini şu mısralarla anlatır:

*"Sâri bir ruhtu güya sabahın ilk nefesi,
Yaldızlanıp canlandı Uludağ'ın tepesi;
Işıklandı tedricen uçurumlu yamaçlar;
Mor gölgeler yayıldı dalgalanan ovaya,
Ak bulutlar dağıldı sürü sürü havaya,
Altın taçlar giydiler zümrüt gibi ağaçlar."* (Tepeyran, 1932)

Uludağ'ı sabah saatlerinde daha etkileyici bulan bir başka isim de bir dönem Bursa milletvekili olarak TBMM'de görev yapmış olan Yusuf Ziya Uğur'dur. Yusuf Ziya Uğur "Bursa'da Sabah" (Kayabaşı, 1997: 122) adını taşıyan şiirinde sabah vakti Uludağ'dan Bursa'nın seyrine doyumlayacağını ifade eder. İbrahim Tarık Çakmak da "Bursa'da Sabah" adlı manzumede Bursa'da güneşin doğuşunu şehirle bütünleşmiş Uludağ ile birlikte tasvir eder:

*"Bir gizli korla yanmış ufka baş koyan güneş,
Kubbeleri uzaktan yalıyor alev alev...
Uludağ'a akseder, renk renk kaniyan güneş,
Camlarından tutuşmuş Işıklar'da beş on ev."* (Yenisey, 1956: 148)

Uludağ şairlerin dikkatini en fazla akşam vakti çekmiştir. Özellikle akşam vakti Uludağ'ı tasvir eden şiirlerde sözün büyüğü ile Uludağ'ın büyüleyici güzelliğinin birleştiği görülür.

Halit Fahri Ozansoy "Bursa'da Akşam" (Ozansoy, 1919: 15) şiirinde Bursa ile birlikte akşam vakti Uludağ'ı da tasvir eder. Halit Fahri'nin Uludağ'ı akşamın sarışını anlatarak şiire başlaması Bursa manzarasına hâkim ilk coğrafi unsur olarak Uludağ'ı gördüğünü gösterir. Adeta akşam sislere bürünmüş Uludağ'dan Bursa'ya yayılmaktadır. Halit Fahri "Uludağ" adlı şiirde de doğrudan doğruya Uludağ'ı tasvir eder:

*"Bu ay durgun akşamlarda
Uludağ'ın ziynetidir
Yıldızlarsa ta yukarda
Onun çiçek demetidir.*

*Alın yazın bile karlı
Bakanlara hayret gelir
Ve o daima vakarlı
Böyle yükselir, yükselir." (Ozansoy, 1927: 5)*

Bu tasvirde insanla dağ birleşir. Halit Fahri, Uludağ'ı kişileştirir; Uludağ'ın Bursa'da bulunan herkese yumuşak ruhu ile neşe saçtığını ifade eder.

1927'de Trilye'de nahiye müdürlüğü ve Mudanya'da kaymakam vekilliği yapmış olan Ömer Bedrettin Uşaklı da akşam vakti Uludağ'ın manzarasından etkilenen şairlerden biridir. Ömer Bedrettin, Reşat Nuri Güntekin'e ithaf ettiği "Bursa'da Akşam" adlı şiirinde sonbahar mevsiminde akşam vakti Bursa'yı tasvir ederken akşamın Uludağ'dan şehre usul usul yayılışını anlatır:

*"Bugün de sonbahardan süzülüp doğdu akşam,
Dağların yere indi koyu, serin gölgesi;
Uludağ etekleri al ipekten bu akşam;
Düştü yeşil ovaya kubbelerin gölgesi!" (Enginün, 1988: 13)*

Akşam vakti Uludağ'ı tasvir eden en güzel mısra Ömer Bedrettin Uşaklı'nın bu şiirinde geçmektedir. Şiirin ilk ve son dörtlüklerinde tekrar edilen "Uludağ etekleri al ipekten bu akşam" mısraında şair dağı adeta kırmızı ipek

giysiler içinde zarif bir genç kız gibi görmüş, beşerileştirme yaparak akşamın kızılığının dağın eteklerini sarışını göz önünde canlandırmıştır.

Çocukluğundan itibaren yaşamının uzun bir dönemini Bursa'da geçiren ve bu şehre gönülden bağlı olan gazeteci, siyaset adamı ve şair İsmail Gerçekşöz "Bursa'da Sonbahar Geceleri" şiirinde rüzgârın Uludağ'dan ovaya doğru yayılışını anlatır:

*"O sonbahar geceleri kenar mahallelerde,
Uzakta boğuk havlaması çakalların...
Bir hırsız gibi dolaşması rüzgârın bahçede,
Çıtırdaması dalların
Bir inişi vardır Uludağ'dan
Bir yayılışı ovaya doğru..."* (Yenisey, 1956: 150)

İlhan Geçer, 1946'da Ankara Halkevi Şiir Yarışmasında kendisine üçüncülük ödülü kazandıran "Özlediğim Şehir"de (Geçer, 1946: 30) Bursa'yı tasvir ederken Bursa peyzajı içinde tabiatıyla Uludağ'ı da unutmamıştır. Uludağ'ı bir gelin gibi hayal eden şair, dağın başındaki sisleri gümüşten bir duvağa benzetir. İlhan Geçer "Bursa'da Gece" (Yenisey, 1956: 149) isimli şiirinde de rüzgârların Uludağ'dan tatlı hülyalar taşıdığını, Temenyeri'nden kahkahalar yükseldiğini ifade eder.

Öğretmen yazarlardan Celal Sıtkı Gürler, Bursa Halkevi'nin neşriyatı olan *Uludağ* dergisinde yayımladığı "Uludağ'da Akşam" başlıklı şiirinde kış mevsiminde poyraz eserken akşam vakti karlı Uludağ'ın gözüne nasıl görüldüğünü ve kendisine neler hissettirdiğini anlatır. Bu tasvirde akşamın rengi kırmızı ile karın rengi beyaz birbirine karışır, kırmızı şaire kanı çağırıştırır. Şiirin sonunda ortaya bir yanardağla birlikte Fauvist bir manzara çıkar. Uludağ'ın bu kanlı alevli görünüşü dertli bir yüreğin gözündendir:

*"Her ev, karlarda saklı beyaz takkeli kutu,
Kucaklaşır dağlarla göklerin ak bulutu;
Kar altında ağaçlar bir koyun sürüsüdür.*

*Hayalimi seyrettim oynaşan gölgelerde,
Beni dağlar sapladı böyle şifasız derde;*

*Bulutlar bir çığ gibi indi göklerden yere,
Dağlar bir ilah gibi yükselirken göklere;*

*Bir hayal kaybolurken yüce dağ arkasından;
Dağlar kızıl güneşi böler kafatasından;*

*Ak bağına saplanan bir hançerle kanar dağ
Bu akşam renkleriyle Uludağ bir yanardağ...”* (Gürler, 1939: 57)

Şiirde Uludağ için bir başka Fauvist tabloyu öğretmen şair Halim Yağcıoğlu çizer. Halim Yağcıoğlu dörder mısradan oluşan “Ateş Böcekleri” üçlemesinin ikincisi olan “Sabah Akşam”da Yahya Kemal’in “Hayal Şehir” şiirinde gurub vakti Üsküdar’da güneşin camlardaki ışık oyunlarını anlatması gibi Bursa’nın Emirsultan’ında sabah ve akşamları camlara güneş ışıklarının yansımalarını tasvir eder. Bu manzara tasvirinden Uludağ da nasibini alır. Uludağ etekleri sabahları “yakuttan alev”, akşamları da “çıra” gibi yanmaktadır:

*“Emirsultan’ın selvileri, eski mezar taşları
Uludağ’ın eteğinde birer çıra akşamları
Bir de gün doğarken böyle, yakuttan alev
Her tepede tutuşur Bursa’nın camları”* (Yağcıoğlu, 1993: 192)

Bursa cezaevinde uzun yıllar geçiren Nazım Hikmet, “Sonbahar I” şiirinde kışa girerken, Uludağ’dan Bursa’ya yayılmaya hazırlanan soğuğu düşünerek Uludağ’ı şöyle tasvir eder:

*“Damardan boşanan kan gibi ılık ve uğultulu
son lodolar esmeğe başladı.*

Havayı dinliyorum;

nabız yavaşladı.

Uludağ’da, zirvede kar.

Ve Kirazlı yaylada şâhâne ve şipşirin yatmış uykudadır

kırmızı kestane yapraklarının üstünde aylar.” (Nazım Hikmet, 1970: 264)

Gazeteci, şair ve siyaset adamı İsmail Suphi “Uludağ’a Kar Yağıyor” (Kayabaşı, 1997: 72) şiirinde adını vermeden Nazım Hikmet’i anarken karlı Uludağ tasviri de yapar.

Hasan Hüseyin “Bursa Hapishanesi” adını taşıyan şiirde Bursa cezaevini ve burada gençliğini geçiren arkadaşlarını düşünürken Uludağ’ı unutmaz ve şiirine akşam vakti Uludağ tasviri yerleştirir:

*“akşamdı
pembeler düşmüştü
Keşiş dağı da denilen
Uludağ’a*

(...)

Uludağ’ın eteğinde bir kara zindan” (Korkmazgil, 1995: 217-219)

Gazeteci, şair, roman ve deneme yazarı, fikir adamı Attila İlhan da “Bursa’dan Yaylımateş” İlhan, 1983: 100-103) adını taşıyan şiirinde Uludağ’ı gözlerine kar yağmış, cüsseli ama dilsiz bir adam gibi tasavvur eder.

Öğretmen şairlerden Zeki Ömer Defne ise Uludağ’ın yaz mevsimindeki halini anlatmayı tercih etmiştir. Zeki Ömer Defne “Bursa’m Benim” (Kaya-başı, 1997: 46) başlıklı şiirinde yaz mevsiminde Bursa’yı tasvir ederken Uludağ’ı mavilik ve serinlikle birleştirir. Zeki Ömer Defne’nin tasvirinde dikkat çeken nokta heybeti, yaz mevsimindeki maviliği ve şehir yanarken bile serinliğini korumasının yanı sıra Uludağ’ın tarihe tanıklık etmesidir.

Aslında Zootečni profesörü olan ancak edebiyata da büyük ilgi duymuş Selâhattin Batu “Bursa’dan Selam” isimli şiirinde bugün Uludağ Milli Parkı sınırları içinde kalan Bakacak’ın konumundan hareketle kış ve yaz mevsimlerinde Uludağ’dan Bursa’ya bakarken görünen manzarayı bitki örtüsüne dikkat ederek ve ağaçları ön plana çıkararak tasvir eder:

*“Uludağ bir yaz bahçesi karda,
Yönleri ufuktan ufka açık
Bir kar balkonu Bakacak,
Çamlar, ladinler arasında
Yeryüzü büyük, gökyüzü ufacak.
(...)*

*Yaz güneşleri mavi orda,
Tanyeri geceden güne açık.
Yamaçlar ardıç, ova şeftali,
Bir dağ balkonu Bakacak.*

*Renkler kamaşır yöresinde,
Çamlar, ladinler arasında.
Gökyüzü büyük, yeryüzü ufacık” (Batu, 1968)*

Bursalı şair İbrahim Ünal Taşkın “Çiçekleri Uludağ’ın” (Kayabaşı, 1997: 219) adlı şiirde ilkbahar ve yaz mevsimlerinde Uludağ’ın güzelliğini dağda açan rengârenk çiçeklerden hareketle anlatır.

1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden ve Bursa’ya yerleşen Ahmet Emin Atasoy “Uludağ” (Kayabaşı, 1997: 224) şiirinde Uludağ’ın her mevsimde göreni büyüleyen güzelliğinden söz eder.

2- ULUDAĞ’IN ŞAİRLERDE UYANDIRDIĞI DUYGULAR

Uludağ kendine bakan gözlerin yüreklerinde hayranlık, hüznün, yalnızlık gibi değişik duygular uyandırmıştır. Aslında bu duyguların hepsi şairin dağa baktığı veya dağı düşündüğü esnada içinde bulunduğu ruh haliyle yakından ilgilidir.

a) HAYRANLIK

Büyükliğe ve güce hayranlık duymak insanın fitratında vardır. “*Sonsuz büyüklük, hareketsiz insanın hareketidir. Sonsuz büyüklük, dingin düş kurmanın dinamik özelliklerinden biridir*” (Bachelard, 1996: 199). Heybetli görünüşü ile Uludağ’ın şairlerde en fazla uyandırdığı duygu hayranlıktır. Büyüklüğün bir şair tarafından hayranlıkla izlenmesi tabiatıyla özel bir ruh halini de ortaya çıkarır. Kelimeler bir araya gelince tasvirin sınırlarını aşar; Uludağ’ın azameti şairi öylesine etkisi altına alır ki şair bir manzarayı gözler önünde canlandırmanın ötesine geçer ve dağın göze yansıyan heybeti, yüceliği kelimelerin yüceliğinde soyutlaşır. Hayranlık ve methiye ortaya çıkar. Şairler dağın heybeti karşısında hayranlıklarını ifade edebilmek için adeta kelimeleri birbirleriyle yarıştırlar.

Bursa Halkevi’nin yayın organı *Uludağ* dergisinin ilk sayısında yer alan ve derginin neredeyse beş sayfasını kaplayan “Uludağ” başlıklı uzun manzume bir gün boyunca Uludağ’da yapılan gezi anlatılmaktadır. Manzumenin altında “1.8.933 Işık” notu vardır. Adı veya mahlası Işık olan biri tarafından yazıldığı anlaşılan manzumenin şiir sanatı adına başarılı olduğunu söylemek güç olsa da şairin Uludağ’ın heybetini lezzetli bir üslupla anlattığı ve Uludağ’a methiye düzdüğü görülmektedir:

“Güzel bir yaz günüydü, geziyorduk biz bize;
 Yorulmadan gelmiştik Uludağ’la diz dize.
 Pek küçülmüştük onu öyle görünce yüksek;
 Ezilmiştik, çıkınca karşımıza bir tümsek.
 Biraz daha sokulup yakınlaştıkça ona,
 Bizden uzaklaşmıştı o, enine boyuna!

Ne demek istediği açıktı bu kurumla:
 Bana dağ derler ancak iri yarı boyumla.
 Siz, titrek bacaklarla yürüyüp yanaştıkça,
 Daha çok yükselirim, söylüyorum açıkça.
 Beni görmek benimle avunmak isteyenler,
 Ne uçurum tanırlar, ne yar, ne dikenler,
 Korkmadan yükselirler, yükselirler boyumca,
 Beni yalnız bu yolda öğrenirler soyumca.” (Uludağ, 1935: 39)

İsmail Gerçeksöz, Bursa’ya duyduğu büyük sevgi ve bağlılığı ifade etmek üzere kaleme aldığı *Bursa’nın Destanı*^[3] adlı şiir kitabında “Uludağ Dememişler Boşuna” başlığının altında adeta Uludağ için bir methiye kaleme almıştır. İnsana huzur veren, ruhu coşkuyla dolduran, aydınlatan bir yer, âdeta yeryüzündeki cennettir Uludağ:

“İnsan bu dağda kuş misali
 Bambaşka oluyor hali
 Uçurtmaların çocuklara verdiği haz
 Bulutlar öylesine bütün yaz...
 (...)
 Uludağ dememişler boşuna
 Ululuğun başımızdan yüce
 Güneşle sarmaş dolaşsın gündüzleri
 Yıldızlarla cümbüşün var her gece” (Gerçeksöz, 1951: 25)

Edebiyatın şiir, roman, hikâye, deneme, tiyatro gibi türlerinde eser vermiş olan Necati Cumalı Uludağ’a hayranlığını “Çekirge Sürüleri” (Cumalı,

3 Bu kitapta Bursa’nın fethinden Cumhuriyet’e Bursa’nın tarih içindeki seyri destanı bir üslup ile anlatılır ve Bursa’nın coğrafî, kültürel ve sosyal yapısından söz edilir.

1980: 240) adlı şiirinde bu dağı atalarımızın “dipdiri bakışlar”ıyla etrafına bakan “ak saçlı dimdik bir ihtiyar”a benzeterek ifade eder.

Uludağ, Halim Yağcıoğlu’na da masal dñnyası gibi görünmüştür. Halim Yağcıoğlu “Ateş Böcekleri” üçlemesinin ilki olan “Mavi Masal” da Uludağ’ı anlatırken dağın yüksekliği karşısında şehrin ne kadar küçük kaldığına vurgu yaptığı sırada adeta zamanın ebedileştiğini hisseder ve kendisini bir masalın içinde buluverir:

*“Teferrüçten Uludağ’a çıktım telli vagonla
Buluttu akan altımızdan, ölümsüz zamanla
Ormandı akan yemyeşil, Bursa’ydı noktalaşan
Tarif edemeyeceğim masmavi bir masalda”* (Yağcıoğlu, 1993:192)

Bursalı şair ve yazar Yaşar Faruk İnal “Uludağ” (Kayabaşı, 1997: 191) adını verdiği dörtlükte Uludağ’a seslenir. Uludağ’ı siyah ve mordan oluşun göz alıcı bir kaftan giymiş, başına karlardan beyaz gösterişli bir taç takmış azametle çevresine bakan yüce bir sultana benzetir. Bu benzetmeyle Uludağ kelimelerin gücüyle heybetli bir masal sultanına dönüşür.

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* adlı kitabında “Düşüncelere dalmış insanı saran bu tür düş kurmalarda ayrıntılar silinir, pitoresk olan rengini yitirir, saatler artık ilerlemez ve mekan sınırsızca yayılır” (Bachelard, 1996: 203) demektedir. Uludağ karşısında hayranlık duyan Şükûfe Nihal, Gaston Bachelard’ı teyit edercesine Uludağ’a duyduğu hayranlığı ifade ederken mekânın adeta sonsuzluğu işaret eden büyüklüğünde kaybolur. Osmanlı Devleti zamanında uzun süre tekkelere, derviş ve erenlere ev sahipliği yapan Uludağ dünyevî ile uhrevînin birleştii bir mekândır. Uludağ, Şükûfe Nihali’i kendisine haran bırakmakla kalmamış, bu hayranlık onu dünyevîden uzaklaştırmayı başarmıştır. Şükûfe Nihal, “Uludağ Akşamları” adlı şiirde akşam vakti Uludağ’ı tasvir ederken bu dağda akşamın görünüşünü anlatan diğer şairlerden farklı olarak dağdaki uhrevî havayı hisseder ve hissettirir. Fani insanın küçüklüğüne karşın dağın yüceliğine dikkat çeker. Şükûfe Nihal, Uludağ’ın doruklarının ıssızlığında akşam vakti insan ruhunun dünyaya ait her şeyden uzaklaşıp kendisini nasıl uhrevî bir atmosferde hissedebileceğini ve insanın kâinat içinde aslında bir hiç olduğunu şöyle ifade eder:

*“İssızlık yürekleri titreten bir ibadet...
Gökler diyor ki “Fani küçüklüğe veda et!”
Dağ bu ateşle çıkmış yerin kara bağrından,*

*Fırlarken maviliğe yorulup durmuş bir an.
Dağ bu yolda çırcıplak; ne dalı, ne rengi var.
İnsan burada kalır Allahıyla başbaşa
Düşüp yüz sürmek ister dua için her taşa.
Ululuk burada dolar kalplere derya gibi;
Ötede kalan hayat, bir soluk rüya gibi...
Birbirine dayanıp yükselen kayalara
Karışıp şifa bulur bağrımızdaki yara...
Dağ sarar ruhumuzu yere indikçe gökler,
Sanırsız ki yüksekte bir ilah bizi bekler...
Ermek için bu sırta yanarken her zerremiz,
Kapkara bir ummanın ortasında bir hiçiz!
Çeker uzak yollardan bizi bir küçük dünya,
Uçurumlar ineriz geceyi oya oya...” (Başar, 1942: 9)*

Şükûfe Nihal akşam vakti Uludağ’ın eteklerinde mistik bir heyecan duymuş, kendisini Allah ile başbaşa hissetmiş, hatta dağdaki her taşa dua için yüz sürmek istemiştir. Uludağ, Şükûfe Nihal’in ruhu için adeta bir şifa kaynağıdır.

b) HÜZÜN/ YALNIZLIK

Uludağ’ın şairlerde çağrıştırdığı duygulardan biri de yalnızlık ve buna bağlı olarak hüzündür. Bazen şair kendi iç dünyasını kaplayan yalnızlığı ve hüznü projeksiyon yaparak Uludağ’a yansıtır, bazen de gördüğü manzara hüznün duygusunu çağrıştıır veya onda hüznün duygusu uyandırır.

Ahmet Kutsi Tecer “Nilüfer” (Kayabaşı, 1997: 30) adlı şiirinde ilkbahar mevsiminde Nilüfer çayını tasvir ederken Nilüfer’i hüznünlü bir âşığa benzetir. Bu benzetme içinde Keşiş Dağı da Nilüfer çayının hüznüne iştirak eder.

Turgut Tan, “Uludağ Bu” (Kayabaşı, 1997: 202) adlı şiirinde Uludağ ile kendi yalnızlığını birleştirir.

c) ESARET/ HÜRRİYET/ MUTLULUK

Uludağ’ın bir mahkûm için taşıdığı anlam mutlu ya da mutsuz özgürce sokaklarda dolaşan insanlar için taşıdığı anlamdan elbette farklıdır. Hürriyeti elinden alınmış bir şairin cezaevinden gördüğü manzara dağ olunca dağ umudun yitirildiği anlarda şair gibi bir mahkûm halini alır; hürriyetin

önünde aşılmaz bir engel olur. Ancak mahkûmun içinde daima hürriyetine yeniden kavuşma umudu vardır. Hürriyete kavuşma umudu da kolayca dağla birleşir. Bu durumda dağ hürriyet ve mutluluğun simgesine dönüşür. Ankara ve Çankırı cezaevlerinde geçirdiği mahpusluk sürecinden sonra Aralık 1940'ta Bursa Cezaevi'ne nakledilen Nazım Hikmet, Uludağ'a böylesine anlamlar yüklemiştir. 1947 yılında kaleme aldığı "Uludağ'a Dair" şiirinde Uludağ ile kendisi arasında empati kuran Nazım Hikmet yıllardır karşısında kıpırdamadan duran, "göz göze bakıştığı" Uludağ'ı da bir mahkûm olarak düşünür. Nasıl kendisinin duyguları mevsimden mevsime değişkenlik gösteriyorsa Uludağ da her mevsim başkalaşır. Uludağ soğuk kış gecelerinde şairin hiç görmediği otellerde kadınlı erkekli grupların eğlence mekânı olurken, getirdiği rüzgâr ve soğukla şehirde yaşayanların kâbusu olur. Şair ruhu tepedeki keşişin rüzgârla ovaya indiğini tasavvur eder:

*"Bazan,
hele kışın, hele geceleri,
hele rüzgâr kıbleden estiği zaman,
karlı senaberlikleri, yaylaları, donmuş göleriyle
uykusunun içinde şöyle bir kıpırdanır.
ve orda, en yukarda, en tepede oturan keşiş,
uzun sakalı darmadağın
ve etekleri savrularak,
rüzgârın önünde haykıra haykıra iner ovaya."*

(Nazım Hikmet, 1987: 150)

İlkbaharda ise Uludağ Nazım Hikmet için masmaviliği ve uçsuz bucaksızlığıyla hürriyetin ve mutluluğun sembolüdür. Şairle Uludağ'ı birleştiren tek reel durum ise Uludağ'da yaşayan köylülerden birinin suç işleyip kendisiyle aynı koğuştan paylaşımasıdır.

3- ULUDAĞ'IN BURSA'DAKİ YAŞAM ÜZERİNDE COĞRAFÎ ETKİLERİ

Şiirlerinde Uludağ'a yer veren bazı şairler farklı bir açıdan dağa bakarlar; kar suları, seller, rüzgâr gibi Uludağ'ın şehir üzerindeki coğrafi hâkimiyetine telmihte bulunurlar.

Uzun yıllar Gemlik'te belediye başkanlığı yapmış ve hem Gemlik'e hem de şiire gönül vermiş bir isim, Ziya Kaya, "Deliçay" (Kayabaşı, 1997: 18) baş-

lıklı şiirinde Nilüfer çayının ikinci kolu olan ve Uludağ'ın kuzeyinde Balıklı, Kaplıkaya ile Gölbaşı'ndan gelen suları toplayan Deliçay'dan söz eder. Şiirde dağdan gelen kar ve yağmur sularını toplayan Deliçay'ın Bursalılar için bazen saadet bazen de afet oluşu anlatılır.

Bursa'da bir süre öğretmenlik yapan şair Namdar Rahmi Karatay, "Bursa'da Lodos" (Kayabaşı, 1997: 22) adlı şiirinde Bursa'nın meşhur lodosuna dikkat çekmek istemiştir. Şair rüzgârın Bursa'yı teslim alışını anlatırken tüm şehri alt üst edecek derecede güçlü oluşunu vurgular. Şair muhayyilesi Bursa'dan Uludağ'a çarpan ve dağdan tekrar Bursa'ya dönen lodosun gücünü Uludağ'dan aldığını hayal eder. Yine Bursa'da öğretmenlik yapmış olan bir başka isim, Kemal İmer de "Uludağ ve Erdem" (Kayabaşı, 1997: 256) adlı şiirinde lodostan bahseder.

4- SOSYAL HAYAT

Nazımda ender de olsa Uludağ sakinlerinin hayatlarına temas edildiği görülmektedir.

Şükûfe Nihal 1942 yılında yayımladığı üç parçadan oluşan "Uludağ'ın Çobanları"nda (Başar, 1942: 6) Uludağ köylerinde yaşayanların duygu dünyalarından söz eder, çaresizliklerini gözler önüne serer.

Sıradan insanların günlük yaşamlarını şiire taşıyan şairlerden Oktay Rifat, "Uludağ Sokak Satıcıları" (Horozcu, 1994: 123) adını verdiği şiirde Uludağ köylerinde yetiştirdikleri sebze ve meyveleri satarak geçinmeye çalışan yoksul köylülere seslenir. Hepsinin kesesine Halil İbrahim bereketinin dolmasını diler.

Şair, yazar, folklor araştırmacısı ve siyasetçi Osman Attilâ da 1958 Kapalıçarşı yangını üzerine kaleme aldığı "Bursa'ya"da (Kayabaşı, 1997: 125) yangın felâketinden duyduğu üzüntüyü ifade ederken Uludağ'ın karlarının Bursa'ya inip bu yangını söndürmüş olmasını arzulamış, bir sosyal felâketi karlarıyla dindirmesini hayal etmiştir.

Şair, yazar, araştırmacı Şener Aksu "Bir Sihirli Şehir Bursa" (Kayabaşı, 1997: 294) şiirinde Bursa'daki değişimi, ovayla birlikte yeşilin kayboluşunu ve hızlı ve çarpık kentleşmeyi anlatırken bu değişimin en büyük tanığı olarak Uludağ'ı gösterir. Şiirde Uludağ, evladının onaylamadığı değişimini acıyla ve çaresizce seyreden bir anne gibidir.

B- NESİRDE ULUDAĞ

Bursa tarihî, kültürel, tabii önemi ve dokusuyla, tarihe tanıklık etmesiyle, geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görmesiyle daima yazarların dikkatlerini çekmiş; başta roman, hikâye, deneme olmak üzere nesirde bol miktarda işlenmiştir^[4]. Bursa'nın tarihin her döneminde sırtını dayadığı, sırdaşı, yoldaşı, kader birliği yaptığı Uludağ da bazen bir fon olarak, bazen sosyal yaşamdaki yeriyle yazarların çoğunlukla Bursa'dan bahsederken bazen de müstakil olarak bahsettiği bir mekândır.

1- ULUDAĞ TASVİRLERİ VE FON OLARAK ULUDAĞ

Nazımda olduğu gibi nesir türünde de Uludağ tasvirleri vardır. Gazete ya da dergi sütunlarındaki edebî nitelikli yazılarda, roman veya hikâyelerde genellikle Bursa'dan söz edilirken Uludağ'ın unutulmadığı ve Bursa manzarasının vazgeçilmez bir parçası olarak Uludağ'ın nesir türünde de tasviri boyutta sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Şairler gibi yazarlar da Uludağ'ın sabah/akşam, yaz/kış gibi belli zamanlardaki görüntüsünü anlatmayı tercih etmişlerdir. Ancak bu tercihin yanı sıra nesirdeki Uludağ tasvirlerinde asıl dikkat çeken taraf türün sağladığı imkânla realist, okuyucuda gerçeklik duygusu uyandıran ve sosyal hayatı yansıtan tasvirlerin ön planda olmasıdır. Yazarlar Uludağ'ı işledikleri konu için bir fon, bir dekor olarak da edebî esere yerleştirmişlerdir.

Yeni Türk Edebiyatı kapsamına giren eserler içinde Bursa'dan ilk söz eden isimlerin başında şair-i azam Abdülhak Hamid'in babası tarihçi Hayrullah Efendi^[5] gelse de Uludağ'ın mekân olarak yer aldığını tespit edebildiğimiz ilk metin ülkemizde roman türünün temelini atan Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* (1885) adlı romanıdır. Romanın kahramanlarından Senai Bursa'ya bağlı köylerden birinde doğmuştur. Mithat Efendi, Senai'nin babası Musa Ağa'nın son derece zengin bir adam olduğunu anlatırken Keşiş Dağı'nın içinde "*hadsiz hesapsız orman ve meralara dahi malik*" olduğunu özellikle belirtir. Orhan Okay ve Zeynep Kerman'ın köy konulu ilk edebî eser olarak işaret ettikleri *Bahtiyarlık*'ta (Okay, 1990: 110-115; Kerman, 2011: 605) Uludağ'ın fon olarak yer aldığı ve zenginliği vurgulamak için kullanıldığı görülmektedir.

4 Geniş bilgi için bkz Sinar, 1999: 115-125; Sinar, 2001: 173-190; Sinar, 2007: 337-361; Sinar Uğurlu, 2015: 231-247.

5 Hayrullah Efendi'nin 1864 tarihli *Avrupa Seyahatnamesi*'nin 395 ile 408. sayfaları arasında Bursa'ya ayırmıştır. 1844, 1851/1852 ve 1863 yıllarında Bursa'ya gelen Hayrullah Efendi seyahatnamenin bu kısmında on dokuz yıl arayla üç defa geldiği Bursa'da üç farklı Bursa ile karşılaştığını şaşkınlıkla anlatır.

Refik Halit Karay'ın 1909 tarihli "Hakk-ı Sükût" adlı hikâyesinde de Uludağ fon olarak kullanılır: "*Keşiş dağının vakarlı şekli bir havagazı deposu gibi sanki geriliyor, şişiyor; patlayacak bir barut mahzeni, bir taşocağı gibi koparacağı gürültülerden evvelki o korkunç sükûtuyla tehditkâr, bekliyordu.*" (Karay 1981: 141) Bu alıntı, hikâyenin başında yer almaktadır. Metnin hemen başındaki bu Uludağ dekoru, Uludağ'ın adeta fırtınadan önceki sessizlik misali gerilerek korkunç sükûtuyla beklemesi, hikâyede anlatılan amele kızın ölümünden sonra yaşananlara okuru hazırlamak amacıyla esere yerleştirilmiştir. Sağlıksız çalışma şartları sonucunda ölen işçileri temsil eden Fotika'nın akıbeti, ona âşık olan ustabaşını çok üzmüş ve fabrikanın patronuna isyan dolu sözler sarf etmesine yol açmıştır. Ancak maaşında yapılan artışla Hasip Efendi susturulur. Hasip Efendi samimiyetle inandığı için değil âşık olduğu kadın öldüğü için sağlıksız çalışma şartlarına karşı çıkmıştır. Bu, bilinçli bir başkaldırı değildir. Uludağ'ın korkunç sükûtuyla tehditkâr beklemesi hikâyenin ana dokusuna gönderme olduğu gibi insanların bilinçsizliği karşısında tabiatın galeyanına da bir telmihtir.

8 Ağustos 1912 tarihinde *Rûbab* mecmuasında yayımlanan Hayat Rıza imzalı "Nilüfer Kenarında" başlıklı yazıda ise İstanbul'un gürültüsünden ve keşmekeşinden kaçıp çocukluğunun geçtiği Bursa'ya huzur duymak için gelen bir şair ruhlu kadının Bursa tasviri içinde Uludağ da yer alır. Bu tasvirde Uludağ azameti ile belirir:

"*Karşıda başı, inci ve elmaslarla müsabaka eden beyaz karlardan bir iklîl ile müzeyyen, vakur ve müteazzım Keşiş Dağı hafif beyaz tüllere bürünmüş baharla istihza ediyor... Güneşin altın ziyalarıyla camları yıkanan Bursa şehri, bu mağrur dağ eteklerinin altın dantelaları zannolunuyordu.. Şurada küçük bir tepede, derûnunda saf ve sade bir hayat câri olan beyaz boyalı, kırmızı çatılı köy evleri, nazarfirib sevimli bir manzara husule getirmişti.*" (Hayat Rıza, 1912: 335)

Yeni Mecmua'nın 1923 yılında Bursa için yayımladığı "fevkalâde nüsha"-da "Coğrafyada Bursa" başlığı altında M. Şeref imzasıyla Bursa hakkında coğrafi bilgi verilirken Uludağ'dan da uzun uzadıya söz edilmiş, Uludağ'ın coğrafi konumu ve özellikleri anlatılmıştır. Her ne kadar bir dergi sütunlarındaki ansiklopedik nitelikli bir yazı olsa da "Coğrafyada Bursa" başlıklı yazı tam olarak didaktik bir üslûpla kaleme alınmamıştır. Bu yazının başında Uludağ, büyüklüğüne vurgu yapılarak tasvir edilir. Uludağ'ın uzaktan, ta İstanbul'dan ve biraz daha yakından Mudanya'dan nasıl görüldüğü anlatılır:

“ Bulutsuz, berrak bir havada İstanbul'dan cenuba doğru bakıldığı zaman, uzaklarda, garba doğru gittikçe alçalan bir silsile halinde fevkalâde cesim dağ kütleleri görülür. Bu silsile üzerinde çok defalar karlı, bilhassa semaya bir şa-hika yükselir: Keşiş Tepesi (2500 m.)

Keşiş Tepesi, etrafındaki dağlara hususuyla ova, gölden ibaret münhat arazi üzerinde şayan-ı hayret bir ufk-ı mer'îye malik olduğundan manzarası pek azamet gösterir.

Keşiş, Ararat (Arartu) dağı gibi insanların merak ve tecessüsünü uyandıran sihr-engîz dağlardan biridir.

Mudanya sahiline yaklaştıkça denizden ancak otuz kilometre uzakta birdenbire 2,5 kilometre irtifaina vasil olan Keşiş'in ihtişam ve mehabeti daha ziyade göze çarpar. Adeta cenub-ı garbîden gelen şiddetli bir tazyik tesirinde ova üzerine atılmaya müheyya büyük bir dalga manzarasını arz eder.” (Yeni Mecmua, 1923:178)

1897-1908 yılları arasında Bursa Mektupçuluğu (Vilâyet Yazı İşleri Müdürlüğü) görevinde bulunan Süleyman Nazif 15 Kanun-ı Evvel 1923'te *Resimli Gazete*'de yayımladığı “Bir Meczubun Hikâyesi” adlı yazıda Bursa'nın kış mevsimindeki soğuşunu anlatmak için Uludağ'dan söz eder, “Keşiş Dağı'nın şedaid-i şitası” tamlamasıyla soğuşun Uludağ'dan Bursa'ya yayıldığını belirtir. Süleyman Nazif'in Bursa ve Uludağ'dan söz ettiği bir diğer yazı da “Çal Çoban Çal” başlığını taşımaktadır. Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşu üzerine 1923 yılında kaleme aldığı “Çal Çoban Çal”da Süleyman Nazif, Yıldırım Bayezid dönemindeki dağılma ile işgal Bursa'sı arasında bağ kurar; yeşil Bursa'nın dağları, dereleri, ovaları, camileriyle her daim Türk'e ait olmasını temenni eder. Ömrünün on iki yılını geçirdiği Bursa'da onu en çok etkileyen Uludağ olmuştur. Uludağ'ın üzerinde bıraktığı etkiyi Süleyman Nazif şu cümle ile ifade eder: “Hakikatte bir Derviş dağı olan Keşiş Dağı vadilerini ben daima, daima şükran ve tahassürle yâd ettim ve edeceğim.” (Kaplan-Enginün-Emil-Birinci-Uçman, 1981: 1114) *Resimli Gazete*'de 28 Haziran 1924 (1340) ile 9 Ağustos 1924 (1340) tarihleri arasında yedi yazı dizisi olarak “Bursa'da Bir Hafta” başlığı altında tefrika ettiği Bursa izlenimlerinde de Süleyman Nazif beyaz bulutları bağrına basmış Uludağ'ın eteğinde baştan başa yemyeşil, ölümü insana unutturacak bir coşku ile hayata bağlı Bursa tasviri yapar.

21 Haziran 1925 tarihinde *Son Saat* gazetesinde yayımlanan Tevfik Necati imzalı “Bursa Tenezzühü Nasıl Geçti?” başlıklı yazıda İstanbul'dan Bursa'ya

yaz başında Şirket-i Hayriye'nin bir vapuru ile dört yüzden fazla yolcunun katıldığı bir gezi anlatılır. Dört saatlik bir yolculuk sonucu vapurla Mudanya'ya gelen yolcuların bir kısmı kamyonu benzer büyük bir araçla Mudanya'dan Bursa'ya giderler. Bu araç Muradiye'ye girdiğinde yolcuların gözüne ilk önce Uludağ çarpar: “*Dağ, tepe aşarak, tozu dumana katarak bir saatte yeşil Bursa'nın Muradiye mahallesinden içeriye girdik. Keşiş Dağı bembeyaz karlı tepesiyle toz ve terden kirlenen yüzlerimize müstehzi, müstehzi bakıyordu.*” (Tevfik Necati, 1925: 94)

Kamil Yaman imzasıyla yayımlanan “Yeşil Bursa” adlı yazıda Bursa'nın renkli tablosu içinde Uludağ şu satırlarda yerini bulur:

“Yeşil Bursa.. İlahi kuvvetin Türkiye'ye lütettiği cennet belde. Bahar ile güzün, yaz ile kışın seviştikleri diyar. Mevsimler sarmaş dolaş... Uludağ karlarla örtülüken ovada bülbüllerin serenadı...

(...)

Mudanya vapurundan inip otobüsle Bursa'ya doğru açılınca bahar kokuları, zümrüt yeşillikler ve değişen bir dekor içinde insan mest olur. Daha bu tatlı hazzın tesirinden kurtulmadan karşınıza karlı tepeleri ile ak saçlı Uludağ çıkar. Bursa'nın ilk habercisi odur. Nihayet yarım saat sonra Bursa...” (Yeni-sey, 1956: 184)

Milli edebiyatın önde gelen isimlerinden Aka Gündüz'ün Milli Mücadele dönemini işlediği *Yaldız* (1930) adlı romanında bu süreçte Bursa'da yaşananlardan söz edilirken bir kış günü seher vakti Çekirge'den Uludağ'ın nasıl görüldüğü “*Beyaz başlı Keşiş'in üzerinden yeşil ovaya pembe bir seher akmağa başladı*” (Aka Gündüz, 1930: 83) cümlesi ile tasvir edilir.

Türk dili hakkında yaptığı ciddi çalışmalar ile Türk dili tarihinde yer edinmiş Türkçü Necip 1934 yılında *Anadolu* gazetesinde tefrika ettiği hatıralarında 1898 yılında siyasi sebeplerle sürüldüğü Bursa'yı da anlatır. Mudanya'dan Bursa'ya girerken, Anadolu'ya ilk defa adım attığı yolda Türkçü Necip'in gözüne öncelikle Uludağ çarpmıştır: “*İki tarafı ağaçlı tepeler gibi hatırımda kalan bir yolda giderek büyük bir dağın böğrüne yaslanmış gibi görünen Bursa'ya gece vardık.*” (Huyugüzel, 2003: 138)

Bursa'dan ayrılıp Bilecik'e doğru yola koyulurken Türkçü Necip'i karşıladığı gibi uğurlayan da Uludağ olur:

“Sabahın ortalığı bulanık ve örtülü gösteren hafif bir sisi içinde bir aralık süratle yol alıyor ve Bursa’yı arkamızda ve uzaklarda bırakıyorduk. Köylüler erkek ve kadın, yaya ve atlı şehre geliyorlardı. Doğup yükselen güneşle sis erimeye başladığı için Keşiş Dağı’nın yamaçları, ovalar seçilmekteydi.” (Huyugüzel, 2003: 149)

Popüler edebiyatın önde gelen isimlerinden Muazzez Tahsin Berkand’ın 1943 tarihli *Dağların Esrarı* adlı romanında yer alan üç ana mekân (Bursa-İstanbul-Mersin) içinde asli kadın kahramanın karakteri üzerinde en büyük etkiyi yapan mekân Uludağ’dır. Bu romanda dağ vahşi hayatın deniz ise medeniyetin sembolü olarak yer alır. Romanın başında henüz 16 yaşında bulunan ve anne –babasını hiç tanımamış olan Semiha’nın Uludağ’daki bir köyde yetiştiği anlatılır. Semiha Bursa’da sokak kenarında yaralı olarak bulunduğu, iyileştirdiği ve Tap adını verdiği köpeği ile ağaçlar arasında, yamaçların tepesinde koşuşturur, eğlenir. Muazzez Tahsin, 1940’ların Uludağ’ını burada çocukluğu ve ilk gençliği geçmiş, karakteri kalabalıktan ve şehirden uzak bir mekân olan dağda serbest ve başıboş yaşamaya uygun şekilde gelişmiş Semiha’nın gözünden tasvir eder:

“Güneş ağaçların sık yaprakları arasından yer yer ince bir çizgi halinde süzülerek yeşil otların üzerinde oynaşıyordu.

Ben dağa doğru tırmandıkça ağaçlar seyrekleşiyor, ışık fazlalaşiyor ve dağ bayır tırmanmaktan tabanları aşınmış ayakkabılarıma taşların battığını hissediyordum. (Berkand, 1982: 6)

(...)

Etrafımda kestane ağaçları, biraz ileride geniş bir çamlık, önümde mini-mini dere ve ileride tepeler, dağlar ... dağlar ...

(...)

Evet burası benim için dünyanın en güzel yeridir.

Kestane, çınar, meşe ve çam ağaçlarıyla çevrilmiş boş bir yer... Ayaklarımızın altında ve başımızın üstünde sayısız tepeler, mor, yeşil, sarı, pembe, kızıl ve beyaz dağlar, ucu gelmeyen, başı olmayan dağlar...” (Berkand, 1982:7)

Uludağ bu manzarasıyla Semiha’nın ruhunun sükûnete kavuştuğu bir yerdir. Özgürlüğü doya doya tattığı Uludağ 16 yaşına kadar okul eğitimi almamış olan Semiha’nın duygularını eğitmiş, şiirden ve sanattan zevk alabilecek bir hassasiyete sahip olmasını sağlamıştır:

“Yüksek dağların esrarı benim, ağaçların yeşili benimdi. Sarp yamaçların rengini ben herkesten daha iyi tanıyorum, toprağın her saat değişen gölgelelerini ben herkesten iyi biliyorum, göklerin ve ağaçların birbiriyle fısıldaşmalarını ben herkesten iyi işitiyorum.” (Berkand, 1982: 82-83)

Babasının ölmeden kısa bir süre önce kendisine vasi olarak tayin ettiği Cahit Oğuz kendisini yaşadığı dağ köyündeki çiftlikten alıp İstanbul'a götürmek istediğinde Semiha gücü yettiğince direnir. Dağ köyünde yaşamının nimeti olan taze peynir, kaymak, tereyağı veya temiz hava aklına bile gelmez ama kendisini adeta büyüleyen ağaçlardan, yeşillikten, derelerden ve bu mekânın kendisine sunduğu özgürlükten vazgeçmeyi hiç istemez: *“Hiçbir kuvvet beni dağlarımdan ayıramaz, anlıyor musunuz? Ben bu güzel yerleri, bu yeşil ağaçları, billur gibi akan suları bırakıp kendimi hapsettiremem...”* (Berkand, 1982: 32)

Semiha, Uludağ'daki çiftlikten koparılmaması için dağda bir zamanlar dervişlerin barındığı etrafı vahşi otlar ve çalılıklarla örtülü mağaralardan birinde saklanır. Yakalanıp İstanbul'a doğru yola koyulurken geride bıraktığı Uludağ'a şu cümlelerle veda eder:

“Otomobilimiz iki tarafı kestane, çam ve meşe ağaçlarının süslediği yoldan aşağıya doğru kayıyor, arkadaki tepeler bir sis bulutu arkasında kayboluyorlardı.

(...)

Elveda mor başlı dağlarım, karlı tepelerim, yeşil çamlarım, sonbahar rüzgarıyla altınlaşan kestane ağaçlarım; elveda yeşil sularım, kızıl topraklarım, can verici serin rüzgârlarım...” (...) (Berkand, 1982: 52)

Semiha Uludağ'ın uçsuz bucaksız gibi görünen tabiatının içinde kayıtsız bir hayat yaşamış biri olarak İstanbul'a alışmakta zorluk çeker. Uludağ'ı çok özler ve tatilde tekrar Uludağ ile buluşacağını düşünerek teselli bulur:

“(...) yeşil ağaçlarım, akar sularım ve mor dağlarım gözümde tütüyor.” (Berkand, 1982: 85)

“Kendi kendime kavgalar ettikten sonra geceleri hırsmıdan uyku uyuyamadıktan sonra nihayet asabım duruldu ve Uludağ'ı tatilde göreceğimi düşünerek teselli oldum.” (Berkand, 1982: 88)

Kemal Tahir, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlattığı 1967 tarihli *Devlet Ana* romanında Uludağ'ı fon olarak kullanır. Romanın içinde Uludağ'ın doğusunda karların erimediği, akşam güneşi vurdukça parladığı ve yaz mevsimi-

minde Bizans sarayının buz ihtiyacını karşıladığı vurgulanır: “*Bursa'nın Keşiş Dağı... Doruğunun karı erimez ebedi... Parlar güneş vurdukça böyle... Yazın imparatorumuzun sarayına kar bu Keşiş'ten gidermiş!*” (Kemal Tahir, 1984: 20)

Attila İlhan da ilk baskısı 1978 yılında yapılan *Yaraya Tuz Basmak* romanında Uludağ'ı dekor olarak kullanır. Romanın kahramanı Teğmen Demir'in çocukluğu Bursa'da geçmiştir. Öğrencilik yıllarında Bursa onun için Harbiye'de okuyan bir subay adayı olarak “öğrenci sorumluluğundan” çıkıp “bir evin oğlu” “sorumsuzluğuna” kavuştuğu bir mekândır. Demir çocukluğunun Bursa'sını hatırlarken “*buz tozuyla yüklü bulutların Uludağ'ı boğduğu kış gecelerini*” gözünde canlandırır. Uludağ'ın şehre yolladığı soğuğa karşı evleri sınımsızdır.

Behçet Kemal Çağlar *Uludağ* dergisinde 1949 yılında “Bursa İçin” başlığıyla yayımlanan Bursa'ya duyduğu sevgi ve hayranlığı dile getirdiği yazının başında Bursa'yı havada bir uçağın içinde gezdiğini hayal eder, gökyüzünden gördüğünü hayal ettiği renklerin cümbüşü içindeki Uludağ'ı şu satırlarla okuyucunun gözünde canlandırmaya çalışır ve adeta okuyucuları Uludağ'ı havadan seyretmeye davet eder:

“*Ovaya serilen bu yeşilliğin üstünden göğe dikilmiş bir beyazlığa doğru uçuyoruz. Gökte, Bursa Ovası'ndan Uludağ'a doğru mavinin içinde yeşilden beyaza ... İşte Uludağ'a sürtünecek gibiyiz, çamlar altımızda yeşil kevenler.. Kar suları gümüş zincirler.. Kavaklarla servilerin arasında minarelerin boy atıp kubbelerin gelişmesi, tarihin değil baharın, insanın değil de tabiatın eseri gibi..*” (Yenisey, 1956: 138)

Uludağ, özellikle manzarasıyla sanatçılara ilham veren bir mekândır. Bursalı ses sanatkârı ve bestekâr Zeki Müren 27 Ağustos 1953 tarihli *Radyo Âlemi* dergisinde yer alan “Bu Yazdan Birkaç Günüm” başlıklı yazıda Uludağ'ın yaz akşamları ve gecelerinde bir bestekâr ya da bir şair üzerindeki etkisini kendi sanatçı ruhundan hareketle anlatır:

“*Yorgun vücutlara zindelik, âşık kalplere de taze bir heyecan veren Uludağ gecelerini ancak görenler bilir. Bir insan ki âşıktır, muhakkak Uludağ'da hayal ve ilhamlarıyla başbaşa kalmalıdır.*

(...) *Berrak suları, çağlayanları, ıslık çalan rüzgârı, ürpertici çam kokuları güfte ve beste kaynağıdır.*

(...)

Korkunç olduğu kadar da insanı zevkle ürperten uçurumların başında duyulan his fırtınaları ruha yepyeni bir istikamet verir ve tazelik aşılar. Uludağ bir âlemdir!..

Bir akşamüstü Belvi denilen kayalıklarda tek başıma güneşin batışını seyrediyordum. Akşam güneşi... Evet, birçok şairlerin ve bestekârların ilham kaynağı olan gurub!... Burada o kadar güzel, o kadar değişik ki... Çok uzaklarda ufukla birmiş gibi görünen Apolyont Gölü sedef gibi parlarken yavaş yavaş kayboluyordu...

Mor bulutlardan birkaçı güneşi yenemedikleri için adeta üzölmüşler gibi sağa sola uçuşuyorlardı...

(...)

Uludağ gecelerinde yıldızlar bile arkadaştır insana... O kadar yakındırlar ki!.. Gökyüzüne uzanılabilecekmiş gibi bir his duyulur.

(...)

Kilometrelerce yürünür ve yorgunluk hissedilmez...

Zirve yolunda; yalnız oralarda yetişen eflatun menekşelerle pembe yabani çiçeklerden herkes demet demet toplar... Bu çiçeklerin her çiçekten farklı ve hafif bir kokuları vardır. İşte bunun içindir ki Uludağ balları mis gibi çam ve kekik kokar...

(...)

Bütün genç âşıklara da tavsiyem: Uludağ havası alın... Uludağ balı yiyin.. Uludağ pınarlarında üzüntülerinizi yıkayın. Ben öyle yaptım işte!..” (Yenisey, 1956: 173-174)

Edebiyat tarihçisi Abdölbaki Gölpınarlı 22 Nisan 1955’te *Vatan* gazetesinde yayımlanan “Bursa’da Bahar” adlı yazıda 1955 yılının baharında Uludağ eteğindeki Gönlüferah otelinden seyrettiği manzarayı şu satırlarla anlatır:

“Uludağ’ın eteğinde, Bursa Ovası’na hakim en güzel yerde, manzaraya karşı yayılan “Gönlüferah” otelinden seyrettim Bursa’yı. Bütün bu renkler orda. Yeşilin çeşitlisi ordan görünmede; tabiatın yaratıcılığı, yaratılışı, yaratış kudreti ve yaşayış cehdi ordan seyredilmede. Şu koyu yeşil selviler, dikine çıkmakla beraber orda ufku aşmıyor, sanki arkadaki fonun üstüne fırça darbeleriyle kondurulmuş, biraz kabarık görünmede. Arkadaki hafif sisli açık yeşil fon

bunları belirtmek için hazırlanmış. Şu boz yollar dostu dosttan ayıran demeyim, dostu dosta, sevgiliyi sevgiliye kavuşturan yollar iki rengi birbirinden ayıramıyor.” (Yenisey, 1956: 158-159)

Bedri Rahmi Eyuboğlu “Merhaba Yeşil” başlıklı yazısında Bursa’ya ve özellikle de Uludağ’a ressam gözüyle bakar. Bursa’da Bedri Rahmi’nin dikkatini iki renk çekmiştir. Bu renklerden biri yeşil, diğeri mavidir. Gökyüzündeki mavinin yeşil ile uyumuna ressam şair hayran olur. Uludağ baştanbaşa yeşilin tonlarıyla boyanmıştır:

“Merhaba kekik! Merhaba karamuk! Merhaba Kuzukulağı! Merhaba yemlik! Yeşilin mübarek olsun ebegümece!.. Sen hep böyle fincan fincan mı çiçek açarsın ayva ağacı? Merhaba nane molla, merhaba maydanoz, yahu bu boya kıtlığında bu kadar yeşili nereden buldunuz? Merhaba köprüler, dönemeçler, merhaba Kirazlıyayla. Merhaba Uludağ! Bu seninki kara değil yeşil sevda.” (Eyuboğlu, 1987: 122)

Uludağ baharda büründüğü yeşil renk ile Bedri Rahmi’de kainatta ne varsa her şeye “âşık olma arzusu” uyandırır.

Gazetelerdeki eleştiri türüne giren yazılar kaleme almış ve Türk tiyatrosuna emek vermiş önemli isimlerden Ekrem Reşit Rey “Tarih İçinde Bursa” adlı yazıda Bursa’nın eski Yunan’dan başlayarak tarih içindeki seyrini anlatırken şehrin Olympos dağının eteklerine kurulduğunu ve bu konumun Bursa’ya ayrı bir güzellik kattığını belirtirken Bursa ile birlikte bir Uludağ tasviri de yapar:

“Şehir bugün, Olympos dağlarının etekleri üzerine yayılmaktadır. Olympos dağlarının -yani Uludağ’ın- eski Yunan tanrılarının diyarı olduğunu hatırlayalım. Tanrılar, Bursa’yı sevmekte pek haklıydılar. Zira burada tabiatın bütün güzellikleri vardır. Bir dağ silsilesi, yeşil bir ova, bereketli bir toprak, yerden fıskıran bazıları sıcak, bazıları soğuk membalar, latif bir hava... Saymakla bitmeyen nimetler!...” (Yenisey, 1956: 20)

Türk Halk Edebiyatı araştırmacısı Cahit Öztelli de “Karacaoğlan Bursa’da” adını taşıyan yazısında Karacaoğlan’ın Uludağ’ın eteklerinden Bursa’yı seyrettiğini hayal eder ve 17. yüzyıl Bursa’sını şöyle tasvir eder:

“Bir bahar günü kendini Bursa’da, Uludağ’ın eteklerinde, bir kır kahvesinde, çiçek denizi halini alan aşağı ovayı seyrederken buldu. Koca ova şeftali çiçekleriyle kaplı... Gül, menevşe kokuları tepelere doğru sabah meltemiyle

süzülüyor... Bursa'nın güzelleri bahçeler arasında gül alıp veriyorlar... Uzakta Yeşil Türbe, Yıldırım, Ulu Camii.. Kubbelere parlıyor...” (Yenisey, 1956: 154)

17. yüzyılda Uludağ'dan görülen Bursa tasvirinin düşündürdüğü, zaman içinde Bursa'nın değişmesine karşılık Uludağ'ın hep aynı kalmasıdır.

2- TÜRK İSLÂM MEDENİYETİ İÇİNDE ULUDAĞ

Özellikle gazete ve dergilerde yayımlanan bazı yazılarda Bursa ile birlikte Uludağ'ın Türk İslâm medeniyeti içindeki yerinden söz edilmektedir. Bu yazıların bir kısmı edebiyatla yakından ilgili, etkili söz söylemeyi iyi bilen, bilim ve eğitim dünyasının içinde yer alan, sağlam tarih bilgisine sahip araştırmacıların kaleminden çıkmıştır.

Tarihçi Ahmet Refik (Altınay) *Yeni Mecmua*'nın 1923 yılında yayımlanan Bursa özel sayısına verdiği “Yeşil Bursa Payitaht İken” adlı yazısında Bursa'nın tarihi hakkında bilgi verirken Uludağ'ın Bursa ve Türk-İslâm medeniyeti içindeki yerinden söz eder:

“Bursa, Olympos” dağının eteğinde, bir ova kenarında idi. Yanından gümüş gibi bir su akıyordu. Türkler dağa “Keşiş Dağı”, suya “Nilüfer, Ulufer Suyu” dediler.

(...)

Keşiş Dağı'nın yeşil ve ormanlık yamaçları, çimenli vadilerde söğütler altında akan dere kenarları âbid dervişlerin, münzevî şeyhlerin inzivağâhıydı. Âlimler ve şairler bu yeşil dağların, bu çimenli vadilerin sükûnunda zevk bulurlardı.

(...)

Papa'nın ve Avrupa'nın nazarında en müthiş fırtınalar Keşiş tepelerinden zuhur edebilirdi. Bu karlı ve çiçekli dağın eteğinde yeşil bir belde vardı ki, davullar ve sancaklar asılı türbelerinde Türk'ün en muhterem gazileri yatıyordu. Halkın mesiresi, onların türbeleri civarıydı.

Pınarbaşı'nın yüksek ağaçları altında dereler çağıl çağıl akar, Akçağlan “nâm nehir manend-i âb-ı pâkin” letafeti Bursa halkının teşne kalplerini teskin ederdi. Halkın en sevdiği yer, Gazi Hünkâr mesiresiydi. Bu mesirenin civarında, feyizli topraklardan fıskıran sıcak sular, yamaçlarında yükselen meyveli ağaçlar, sayelerinde oturan çınarlar, serhadlere gaziler ve kahramanlar gönderen halkın yegâne eğlence yeri idi. Daha yukarıda, Keşiş tepesinde Sob-

*ran Menzili de buradan aşığı kalmazdı. Göllerinde alabalıklar yetişir, çayır-
larında “Osman Gazî'nin kırk bin koyununun dölünden türeyen nice yüz bin
koyun yaylanır”dı. Yamaçları kâmilen “laleli, sümbül ve reyhanlı, gül ve gü-
listanlı, tûtiyâ ezharlı” idi. Oralardan geçenler “zerrin ve reyhan” kokusuyla
ruhları neşelenirdi.” (Yeni Mecmua, 1923: 163)*

Cumhuriyet döneminin çok önemli eğitim-kültür- siyaset adamı olan ve 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapan Hasan Âli Yücel 20. Asır'da yayımlanan “Bursa Bir “Dış” Değil Bir “İç”tir” başlıklı yazısında Uludağ'ı Bursa ile özdeşleştirir. Bu yazıda Türklüğün beşiği olarak nitelenen Bursa'nın Türk İslâm medeniyeti içinde yeri anlatılırken “*Osman-
lı şahini Uludağ'a kurduğu yuvadan havalandı*” (Yenisey, 1956: 17) cümlesi dikkat çekmektedir. Hasan Âli Yücel bu cümlede Uludağ'a yerleşen erenler-
in bu ilk başkentten zaman içinde genişleyen Osmanlı coğrafyasına yayılıp
ruhları fethetmelerine telmihte bulunmuştur.

Ahmet Refik Altınay ve Hasan Âli Yücel'in kısaca temas ettikleri Ulu-
dağ'daki dervişlerden ünlü tarihçi İsmail Hâmi Danişmend de “Hayrullah
Efendi'nin Gördüğü Üç Bursa” başlıklı uzun yazısında geniş olarak bahseder.
Bu yazıda İsmail Hâmi Danişmend Osmanlı'nın Bursa'yı nasıl Türkleştirdi-
ğini anlatırken Türk askerlerinin Keşiş dağının yeşil eteklerindeki Bursa'ya
Geyikli Baba ve Duğlu Baba gibi erenlerin peşinden girdiklerini anlatır. Türk
kültürünün Bizans kültürünü fethetmesinde bu Uludağ'daki tekkelerde ya-
şayan bu erenlerin de payı büyüktür:

*“Türk askerleri, Keşişdağı'nın yeşil eteklerindeki beyaz Bursa'ya işte bu
erenlerin peşinden giriyor! Yalnız Bursa fethedilmekle kalmıyor, Bizans efsa-
nesinin yerine Türk efsanesi geçiyor. Uludağ'daki âtil ve bâtil keşişlerin yerini
bizim kahraman dervişler alıyor; “Keşişdağı” birdenbire bir “Dervişdağı” ke-
siliyor...” (Yenisey, 1956: 33)*

*“Fakat patriklerle papasların “uçarak” gittiklerinden bahsedilen bu mu-
kaddes dağ Türk fethi üzerine ani bir istihale geçirmiştir. Aşağıda Türk hal-
kı Bursa'ya yerleşip yeni bir şehir kurarken yukarıda Geyikli Baba ile Duğlu
Baba da bu dağlar dağına Türk tasavvufuyla kültürünü yerleştirmişlerdir.”
(Yenisey, 1956: 34)*

Uludağ sadece alperen ruhunu ortaya çıkararak Osmanlı Devleti'nin ku-
ruluşuna tanıklık etmekle kalmamış tarihin her döneminde Bursa'nın se-
vincini de acısını da paylaşmıştır.

Nahit Sırrı Örik *Eski Zaman Kadınları Arasında* adını taşıyan 1958 tarihli anı romanında 1862^[6] yılında Sultan Abdülaziz'in Bursa'ya gelmesi münasebetiyle yapılan şenliklerden söz ederek Uludağ'ın Türk-İslâm medeniyeti içindeki bir başka yerine, Osmanlı padişahlarına ev sahipliği yapmak suretiyle tarihe tanıklık etmesine dikkat çeker. Nahit Sırrı eserinde o tarihte Uludağ eteklerinden şehre ve ovaya bakan köşkün mevcut olup olmadığını bilmediğini^[7] ifade ederek padişahın maiyetindekilerin eşraf evlerinde kaldıklarını anlatır. Ardından da Sultan Abdülaziz için Uludağ eteklerinde yapılan törenden söz eder^[8]. Tören “birdenbire bastıran şiddetli bir yağmurdan dolayı yarıda kalmış”, yolda dizilmiş askerler ıslanırken padişah kapalı arabaya binmemiş, şemsiye bile kullanmayarak Temenyeri'nden vali konağına kadar yürümeyi tercih ederek sırlıslık olmuştur.

Uludağ, Yunan işgali altındaki Bursa'nın acısını da paylaşmıştır. 1920 yılında *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan “Bahtsız Bursa” adlı yazı Uludağ'ın Bursa'nın en acı dönemine tanık olduğunu etkileyici bir lirik üslûp ile anlatmaktadır: “*Kara Osman'ın Keşiş yamaçlarına yüksekten bakan türbesi artık bu yeşil Türk beldesine sızısız başını uzatamaz. Başını üstünde, parlayan bir Yunan satırı asılı.*” (Kaplan-Enginün-Emil-Birinci-Uçman, 1981: 310)

Yazı Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin verdiği acıyla kalem alınmıştır. Yazıda işgal faciası bitene kadar Uludağ'ın adeta Bursa'yı tesselli etme vazifesi yüklendiği hissettirilir: “*Bursa ne silahlı bir şehirdi ne de askerdi. Bursa Keşiş'in eteğinde itikâfa çekilmiş vecd içinde derin bir sanatkâr, bir âbiddi.*” (Kaplan-Enginün-Emil-Birinci-Uçman, 1981: 310)

Uludağ'ın işgal acısı yaşayan bir şehrin mabedi haline gelmesi işgal acısını şehirle paylaşmasının yanı sıra Bursa için bir sığınak hüviyeti taşıdığını, şehre güç verdiğini vurgulamak içindir.

Uludağ medeniyet tarihi içinde Türkü Türk yapan değerleri muhafaza eden bir mekân işlevi de görmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Bursa'da ve Uludağ'da Türk ruhunu hisseden kültür adamlarının başında gelir. 1946 yılında yayımladığı ve Bursa'nın Türk-İslâm medeniyeti içindeki yerini sağlam bir tarih bilgisinin yanında şair ve romancı kimliklerini de birleştirerek anlattığı *Beş Şehir* adlı denemesinin önsözünde Uludağ'da bir sabah saatin-

6 Eserde bu tarih 1861 olarak verilmiştir.

7 Hünkar Köşkü 1844 yılında Sultan Abdülmecid'in av köşkü olarak yapılmıştır. Dolayısıyla *Eski Zaman Kadınları Arasında* adlı eserde bahsedilen tarihten yani 1861'den önce inşa edilmiştir.

8 18 Nisan 1862 tarihinde Bursa'yı ziyaret eden ve bir gece Hünkar Köşkü'nde kalan Sultan Abdülaziz köşkün güneyinde kendisini selamlamak üzere toplanan Bursalıları ‘Temenna’ya yani selamlamaya çıkmış ve zaman içinde burası ‘Temenyeri’ adını almıştır.

de dinlediği çoban kavalının etrafında toplanan koyun ve kuzuları görünce çok etkilendiğini ifade eder. Bu manzarayı adeta bir sanat eseri gibi seyrederken şiir ile musikinin Türk insanının hayatıyla olan ilgisini, Türk şiir ve musikisinin Türk insanının hayatından doğduğunu fark etmiştir.

Emekli hakim Nadir Ülker 1981 yılında *Milli Kültür* dergisinde yayımlanan “Yeşil’de Akşam” isimli yazıda Uludağ’ı milli ruhu canlandırmak için kullanır. “*Keşiş Dağ’ım Uludağ, Prusia’yı Bursa yapan ruh ne zaman dirilecek de Yeşil’i de Bursa’yı da kurtaracak diye düşünüyorum*” (Ülker, 1981: 48) diyerek Osmanlı Devleti’nin başkenti olmasından itibaren Uludağ başta olmak üzere Bursa’da oluşan ve Bursa’dan Osmanlı coğrafyasına yayılan Türk ruhunun yeniden canlanmasını temenni eder.

3- SOSYAL ELEŞTİRİ AMACIYLA ULUDAĞ’IN EDEBÎ ESERDE YER ALMASI

Uludağ’daki sosyal hayat ve bu sosyal hayata yönelik eleştiri bazı edebî metinlerde tasvir vasıtasıyla gerçekleşir. Bu metinlerde tasvir amaç değil araçtır. Yazarın gayesi dağın görünüşünü anlatmak ve bu yolla okuyucunun hayal dünyasını harekete geçirmek değil tasvirten yararlanarak Uludağ’da yaşamının sıkıntılarını yansıtmaktır.

Reşat Nuri Güntekin’in Türk romanının Anadolu’ya açılışında çok önemli bir yeri olan *Çalılıkusu* (1922) adlı romanında Bursa kadar Uludağ’dan da geniş olarak bahsedilir. Romanda aslî kahraman Feride’nin ilk görev yeri olan Bursa’da aynı kadroya iki öğretmenin atanmış olması yüzünden Bursa Maarif Müdürü tarafından gönderildiği yer Uludağ’ın köylerinden biri olan Zeyniler’dir. Zeyniler tıpkı romandaki diğer mekânlar gibi tecrübesiz, saf ve iyi niyetli bir öğretmenin gözüyle anlatılır. Maarif müdürünün Feride’yi ikna edebilmek için “şık bir Avrupa köyü” gibi anlattığı Zeyniler hiçbir öğretmenin gitmek istemediği “*dağlar arasında kuş uçmaz kervan geçmez bir yer*”dir. Maarif müdürünün “*nihayet iki saat*”lik yol dediği Zeyniler’e gidebilmek için sabahın erken saatlerinde yola çıkan Feride yamaçlara tırmanarak, çukurlara inerek ancak gece vakti köye ulaşabilmiştir:

“Araba inişli, yokuşlu dağ yollarına girmişti; kâh kurumuş sel çukurlarından geçiyor, kâh boş tarlaların, bozulmuş bağların kenarlarını takip ediyordu.

Seyrek fasıllarla tek tük köylüler, yorgunluktan inler gibi sesler çıkaran kağınlara tesadüf ediyorduk.” (Güntekin, 1979: 159)

İlk defa İstanbul'dan Anadolu'ya giden, dağ yolları ve bir dağ köyüyle hayatında ilk defa karşılaşan Feride'nin çetin bir yolculuktan sonra uzaktan gördüğü ilk manzara romanda şöyle anlatılmıştır:

“Taşların arasından minare merdiveni gibi dik bir yoldan inmeğe başladık. Aşağıda, akşamın alacakaranlığı içinde kapkara bir servilik, etrafı çitle çevrilmiş, çıplak bahçeler arasında tek tük kulübeler, tahta evler görünüyordu.

İlk bakışta Zeyniler bana hâlâ yer yer dumanları tüten bir yangın harabesi gibi göründü.

Köy deyince gözümün önüne yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarında-ki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler gelirdi. Halbuki bu evler, çökmeğe yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi” (Güntekin, 1979: 161)

Zeyniler köyünün içine girince manzaranın perişanlığı daha da belirginleşir:

“Köyün dar sokakları içine girmiştik. Evleri şimdi daha iyi görebiliyordum. Hani Kavaklar'da önüne ağlar serilmiş, yağmurdan çürüyüp kararmış, Boğaz rüzgârlarından bir yana çarpılmış, viran balıkçı kulübeleri vardır; bu evler ilk bakışta onları hatırlatıyordu.

Altlarında dört direktten ibaret ahırlar, üstlerinde asma merdivenle çıkılan bir iki oda. Her halde Zeyniler şimdiye kadar işittiğim ve resimlerini gördüğüm köylerden hiçbirisine benzemiyordu.” (Güntekin, 1979:161)

Hatıra defteri tekniği kullanılarak kaleme alınmış olan Çalıkuşu'nda Feride'nin aralık ayında Zeyniler köyünde yaşadıklarını anlatırken kar fırtınasından ve soğuktan ve tipinin bu dağ köyünde hayatı etkilemesinden söz ettiği dikkati çekmektedir:

“Meğer, bu gece kar başlamış. Zeyniler, âdeta tanınmayacak bir hale gelmişti.

Hatice hanımdan işitmiştim. Burada kar bir kere yağmaya başladı mı nisanına kadar bir daha kalkmazmış.” (Güntekin, 1979: 190)

“Bu göz gözü görmeyen tipi, günün siyah bir duman gibi inen akşamıyla beraber içime vahşi bir ümitsizlik çöktü.” (Güntekin, 1979: 191)

Feride hatıra defterine şubat sonunda havanın açtığını, tepelerde kar olmasına rağmen Zeyniler'in günlük güneşlik olduğunu yazmıştır: *“Bu sene yaz erken gelecek diyorlar. Bir haftadan beri havalar açtı. Ortalık günlük güneşlik, tepelerde kar olmasa insan kendini mayısta sanacak.”* (Güntekin, 1979: 206)

Reşat Nuri'nin tasvirinin diğer Uludağ tasvirlerinden farklı olduğu dikkati çekmektedir. Çalikuşu romanında anlatılan Bursa ve Uludağ Cumhuriyet öncesine aittir, romanda I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki dağ yolları ve bir dağ köyü tasvir edilmiştir. Romandaki Uludağ dıştan bakılıp azametine, heybetine hayran olunacak veya hava değişimi için ziyaret edilen bir mekân değil devlet hizmetinden pek fazla nasiplenmemiş, kendi kaderlerine terk edilmiş, eğitimsiz bırakılmış temiz kalpli ve saf insanların başka yerlerdeki farklı hayatlardan habersizce çetin şartlar altında, özellikle kış aylarında bitmek bilmeyen kar fırtınasına rağmen yıllarını geçirdikleri bir yaşam alanıdır. Dönemin koşulları ve imkânsızlıkları düşünüldüğünde bu romandaki Uludağ tasviri son derece gerçekçidir. Reşat Nuri, Uludağ eteklerindeki bir köyden hareketle Anadolu'nun ihtiyaçlarını duyurmayı hedeflemiş ve böylelikle Uludağ'ın bir köyünü, dolayısıyla Uludağ'ı sosyal bir mesaj vermek üzere eserine yerleştirmiştir.

1943 yılında yayımlanan Muazzez Tahsin Berkand'ın *Dağların Esrarı* adlı romanında Uludağ insan ruhuna sükûn, huzur ve hassasiyet veren bir mekân olmanın yanında sosyal açıdan da eleştirilir. Bütün hayatı Uludağ'ın bir köyünde geçirmek “medeni haklardan”, eğitimden, kültürden, kitabî bildiden mahrum kalmak, görgü kurallarından habersiz kalmak, yalnızlığa ve yalnız yaşamının sebep olacağı yabaniliğe alışmak, zaman mefhumundan uzak yaşamak, modern hayatı tanımamak şeklinde romana yansımıştır.

Uludağ aracılığıyla bir sosyal eleştiri de Bedri Rahmi Eyüboğlu'ndan gelir. Bedri Rahmi “Merhaba Yeşil” başlıklı yazısında 1950'lerin Bursa'sında dağ yollarının bozukluğundan şikâyet eder. Yazıda katmerli yeşilin sarıp sarmaladığı Kirazlıyayla'ya giden bozuk yolun yolculara “cehennem azabı” yaşattığı belirtilir. Bedri Rahmi'nin Uludağ'a giden yolun bozukluğunu duyurma sebebi Uludağ'a eğlenmek, dinlenmek veya spor yapmak için çıkanların rahat bir yolculuk yapmalarını sağlamak değildir; bundan çok daha önemli bir sebebi vardır. Bedri Rahmi'nin feveranı o tarihlerde işlevsel olan Kirazlıyayla'daki sanatoryuma hastaların ulaşabilmesi içindir. Bedri Rahmi bir sanatçı sıfatıyla kaleme aldığı aşağıdaki satırlarla yetkililere sesini duyurmaya çalışır:

“Merhaba hasta kardeşler, size ne güzel bir sanatoryum kurmuşlar. Marulun göbeğinde oturmuşsunuz, ama marulun göbeğini başkaları yiyor. Aldırmayın, marulun göbeği yeşil, marulun göbeği cömert, korkmayın kolay kolay tükenmez marulun göbeği, size de yeter, bize de hasta kardeşler, ama ne de olsa siz elinizi sıkı tutun, çabuk iyi olun çabuk. Sizin daha çabuk iyi olmanız için ne yapmalı? İlk önce o belalı yolu yapmalı, aman Allah!.. O ne yoldur. Şehrin

içinde sapsağlam insanlar kaymak gibi asfaltta kayarken hastalar her nefeste canlarından bir tutam feda eden hastalar bu Allah'ın belası yoldan nasıl çıkar? Koca dağın başına ne güzel bir yapı kondurmuşuz. Ama gel gör ki yolunu unutmmuşuz. Hani dalgın ustalardan birisi kendine bir ev yapmış. Bitirmiş, dışarı çıkacak kapı açmasını unutmuş.

Kirazlıyayla'ya giden yol değil cehennem azabı. Sağlam bir insanı kördüğüm edene kadar karmakarışık eden bu yol hastalara ne etmez ki?" (Eyuboğlu, 1987: 122)

Aziz Nesin 1948 yılında kısa bir süre sürgün hayatı yaşadığı Bursa dönemini anlattığı *Bir Sürgünün Anıları* adlı kitabında Uludağ eteklerinde bulunan Temenyeri'nden söz eder. Temenye adıyla bahsettiği Temenyeri'nde bulunduğu bir kır kahvesi çok hoşuna gitmiş, buranın çayını pek beğenmiş, çay içip tepeden Bursa'yı seyretmekten zevk almıştır. Aziz Nesin kimsenin kendisini tanımadığı bu kır kahvesine sıklıkla giderken bir akşam kahvedekilerin bir gazete haberi üzerine komünistleri ahlâk dışı bir hayat yaşamakla suçlamaları neticesinde "o güzel kır kahvesine" bir daha adım atmaz. Hatta bu tartışma nedeniyle Bursa'dan kaçmaya bile karar verir. Aziz Nesin'in Bursa'da sürgün kaldığı dönemde çay içip manzara seyrettiği bu kır kahvesi sosyal bir eleştiriye zemim hazırlayan bir mekân olarak *Bir Sürgünün Anıları*'nda yer almaktadır. Yazar, burada konuşulanlardan yola çıkarak halkın kendi savunduğu ideoloji hakkında yalan yanlış bilgi sahibi olduğunu, bu aslı astarı olmayan bilgileri yüzünden de kendisini ve fikirdaşlarını haksız yere yargıladıklarını anlatmak ister. Aziz Nesin *Bir Sürgünün Anıları*'nın son kısmına eklediği mektuplardan birinde de hangi şart altında olursa olsun para kazanmak için mutlaka bir yol bulacağını şöyle ifade eder: "*Beni değil Bursa'ya, bulutların üstüne atsalar aç kalmam. Uludağ'ın karlarını sıkır, ekme çıkırırım.*" (Nesin, 2015: 160)

Uludağ'daki karlardan bile ekmeğini çıkartacağını belirttiği bu cümlenin arkasında aslında Aziz Nesin'in kendisini Bursa'ya sürgüne yollayan siyasi idareye isyanı yatmaktadır.

4- TURİZM MERKEZİ OLARAK ULUDAĞ

22 Nisan 1933'te Bursa'da dağ sporlarını geliştirmek ve vatan savunmasına yarayan bu sporu memleket geneline yaymak amacıyla Dağ Sporları Kulübü kurulur. Bu kulübün kurulmasının ardından zaman içinde Uludağ bir turizm merkezi halini alır. Uludağ'ın edebî eserlerde ve edebî değer taşıyan gazete ve dergi yazılarında turistik bir mekân olarak yer aldığı görülmektedir.

Uludağ'dan turistik bir merkez olarak söz eden ilk edebî eser Cumhuriyet devri yazarlarından Refik Ahmet Sevengil'e ait 1936 tarihli Çıplaklar adlı romandır. Refik Ahmet Sevengil romanda İstanbul'dan getirttiği ve içinde yabancıların da bulunduğu bir kafileye karlı ve soğuk bir kış günü Uludağ gezisi yaptırır. İstanbul'dan Yalova'ya deniz yoluyla gelen kabile kara yoluyla Bursa'ya ulaşır. Yolcuların üzerinde kalın spor kıyafetler vardır, zira Bursa'ya ulaşılır ulaşılmaz hemen dağa çıkılacağı için İstanbul'dan yola çıkarken dağ için uygun kıyafetler giyilmiştir. Bu kabile Uludağ'da yeni yapılmış bir otelde üç gün kalır. Üç gün boyunca kayarlar, kartopu oynarlar; beklenmedik bir kaza hariç bırakılırsa okuyucuları da Uludağ'a, kendilerine katılmaya davet edercesine eğlenceli vakit geçirirler:

“Uludağ'ın yüksek teraslarında ayaklarında şlitşu, ellerindeki skistokları bazan baston bazan dümen gibi kullanarak, düşe kalka, gülüşe oynaya spor yapan kadınlı erkekli kabile, ilk günü büyük bir neşe içinde geçirdiler. Bol aydınlık içinde kamaşan gözler bazan ansızın kapanıyor, küçük bir hesapsızlık, ucu tekerlekli bastonların vazifesini yapmaması veya herhangi bir ihtiyatsızlık karların birbirine karışıp etrafa ve havaya saçılmasına sebep oluyor ve etraf-takiler düşene kahkahalarla gülüyorlardı.” (Sevengil, 1936: 183)

“Kayakçılar iyi bir uykudan ve rahat geçirilen bir geceden sonra başlayan ikinci günü içlerinde artan bir hoşnutlukla bitirdiler; dağın arkasına doğru çıkış yapmışlar, birçok gezip eğlenmişler, yemek yemişler ve neşelenmişlerdi.” (Sevengil, 1936: 184)

Refik Ahmet, kahramanlarının Uludağ'da geçirdikleri hoş tatili anlatırken Uludağ'ın yabancı turistleri de ağırladığından, otelin konforundan özellikle söz eder:

“Uludağ bir iki yıldır işletmeğe başladığı Almanca, Fransızca hayret nidalarını henüz yadırgıyor; fakat alışacak! Dağın yüksek bir düzlüğüne yapılan otelin işleyebilmesi için bu seslerin çoğalması lâzım...”

Bir Anadolu şehrinde ve hele böyle karlarla örtülü bir dağ başında temiz bir otel, güzel bir döşek, sıcak odalar, iyi servis ve radyo ecnebileri olduğu kadar ve daha ziyade İstanbullu Türkleri derin bir hayret içinde bırakmıştı; birçokları Avrupa medeniyetinin Türkiye'ye Sirkeci garından girdiğini ve Haydarpaşa istasyonundan öteye gitmediğini zannederlerdi. Bir Anadolu şehrinde konfor?-Kayak eğlencesine giderken birçok mahrumiyetlere katlanacaklarını düşünenler, büyük ve tatlı bir sürpriz karşısında kalmışlardı.” (Sevengil, 1936: 183-184)

Yazarın Uludağ'daki oteli ve kayak tertibatını Avrupa medeniyetinin İstanbul ile sınırlı kalmadığını, Anadolu'ya da girdiğini göstermek için örnek verdiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra popüler edebiyat içinde yer alan ve okuma yazma bilen herkese seslenen bir yazar olarak Refik Ahmet Sengil'in romanına yerleştirdiği bir Uludağ gezisi ile yeni yeni bir turizm merkezi haline gelmeye çalışan Uludağ'ı okuyucuya tanıtarak buraya turist çekme amacını taşıdığını da belirtmek gerekir.

Yeni Hayat dergisinde 22 Şubat 1936 tarihinde R. Kemal imzasıyla yayımlanan "Uludağ'da Beyaz Sükût" başlıklı yazı Uludağ'da yapılan kış sporları hakkındadır. Yazıda kayak ve dağ sporlarının Türkiye'deki tek yeri olarak Uludağ gösterilir, kış güneşinin dağda insanı nasıl büyülediği ve manzarayı harikuladeleştirdiği anlatılır:

"Binlerce şua karlar üstünde renk oyunları yapıyor; göz kendiliğinden bu güzel manzaraya saplanıp kalıyor. Bir dağın tepesi, kar, güneş, hafif rüzgâr ve tabiatın bu en güzel unsurlarının ilahileştirdiği tabloda dinlenen gözler, yorulan, istirahat etmek, eğlenmek isteyen gözler..."

Kar güzel bir kadın gibi sizi kendine çeker.

Burada güneş bir diktatör, insanı ısıtan, dinçleştiren, güldüren bir diktatör gibi hüküm sürüyor. (...)

Çok defa sema masmavi, hava tasavvur edilemeyecek kadar güzeldir ve bazen yaz mıdır, kış mıdır pek farkında olmazsınız." (R. Kemal, 1936: 7-8)

Bu tasvir Uludağ'a turist çekmek içindir. Yazıda Uludağ'ın misafirlerini kış mevsiminde nasıl eğlendirdiği lezzetli bir üslûpla ifade edilmiştir. Yazı dağda kayanların fotoğraflarıyla desteklenmiştir.

Bursa Halkevi'nin yayın organı olan *Uludağ* dergisinde 1937 yılında yayımlanan "Dağcılık" başlıklı yazı da okuyucuyu spor yapmak amacıyla Uludağ'a yönlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Uludağ imzasıyla dergide yer alan bu yazıda 17. yüzyılda Bursa'yı ziyaret eden ve bir kafiye ile zirveye çıkan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Uludağ hakkında erdiği bilgiden söz edilir; Evliya Çelebi'nin "ab-ı hayat" diye vasıflandırdığı dağın sularına dikkat çekilir. Seyahatname'de Uludağ'dan bahseden bölümü okuyanların ilk fırsatta Uludağ'a çıkma arzusu duyacakları belirtilir. Uludağ'ın üstünün eteklerinden daha kalabalık olmasını temenni eden Uludağ dergisi yazı heyeti bu yazıyı Uludağ'da dağcılık faaliyetlerini teşvik eden şu cümlelerle sonlandırır: *"Yeşil Bursa dağcılığın ilk şehri olarak tanınmaya başlamıştır.*

Bütün tarihiyle olduğu kadar bunda ne kadar iftihar etse Bursa'nın hakkıdır".
(Uludağ, 1937: 4)

Bursa Dağ Sporları Kulübü başkanı Saim Altıok da *Uludağ* dergisinin Birinci Teşrin 1937 tarihli 12-13. sayılarında yer alan ve Bursa Halkevi'nde verdiği konferansın metni olan "Uludağ – Olimpler" başlıklı yazıda dağın mitolojideki yeri, Uludağ'ın tarih içindeki seyrinden söz ettikten sonra sözü dağcılığa getirerek Uludağ'ın dağcılık ve kayak sporu için son derece elverişli olduğunu ifade eder.

Muazzez Tahsin Berkand'ın *Dağların Esrarı* adlı romanında da Uludağ'ın turistik bir merkez halini almaya başladığı fark edilir. Dağ köylerinden birinde yaşayan romanın ana kahramanı Semiha Uludağ'ı ziyarete gelen seyahatlardan söz eder ve onların kısa pantolonları ve boyunlarındaki fotoğraf makinesiyle hemen dikkat çektiklerini belirtir.

İhsan Akay'a ait *Varlık* dergisinde yayımlanan "Yurt İçinde 2000 Kilometre" adlı yazıda 1971 yılında Çanakkale'den Bursa'ya yapılan bir gezi anlatılır. Kafile Bursa'nın içindeki tarihi mekânları gezdikten sonra Uludağ'a çıkmıştır. Tarih 11 Temmuz 1971'dir. İhsan Akay o tarihte virajlı dağ yolunun 20 kilometresinin asfalt, geri kalan 10 kilometresinin parke taşı olduğunu belirtir. Bu yolu bir saatte almışlardır. Uludağ'da çay içip dinlenen kafile teleferiği kullanarak Bursa'ya döner. İhsan Akay bu gezinin izlenimlerini anlatırken Uludağ'ı bir turizm merkezi olarak göremediğini ifade eder:

SONUÇ YERİNE

Uludağ Bursa'da görev yapan öğretmen şairlerin ya da edebiyata ilgi duyan ve şiire yeteneği olan diğer kamu görevlilerinin, Bursalı şairlerin veya Milli Edebiyatın Cumhuriyet sonrasında devamı olan Memleket Edebiyatına mensup şairlerin yazdıkları şiirlerde yer almaktadır. Bu şiirlerin büyük kısmı Bursa için yazılmış şiirlerdir ve Bursa denilince akla ilk gelen mekânlardan biri olarak Uludağ'dan da söz edilmiştir. Doğrudan doğruya Uludağ için yazılmış şiirlerin sayısı sınırlıdır. Sadece Uludağ'ı anlatmak üzere yazılan şiirler Halit Fahri Ozansoy, Şükûfe Nihal Başar, Nazım Hikmet, Celal Sıtkı Gürler, Oktay Rifat, İsmail Suphi, Turgut Tan, İbrahim Ünal Taşkın, Ahmet Emin Atasoy ve Kemal İmer gibi isimlerdir. Uludağ şiirimize en fazla manzara tasvirleriyle yansımıştır. Bu manzara tasvirlerinde kış mevsimi ve bahar mevsimlerinde akşam vakti şiir sanatı açısından dikkat çeken mısralar vardır. Ömer Bedrettin Uşaklı'nın "Uludağ etekleri al ipekten bu akşam"

mısraı bu manzara tasvirleri içinde en çarpıcı olanıdır. Akşamın kızılığı dolayısıyla dağda vahşeti çağrıştıran tablolar yansıtan şairler de vardır. Celal Sıtkı Gürler ve Halim Yağcıoğlu'nun kaleminden çıkan bu Fauvist tabloların arkasında Ahmet Haşim etkisinin olduğu akla gelmektedir. Manzara tasvirinin dışında heybetli bir dağ olan Uludağ'ın şairlerde uyandırdığı farklı duygular da şiire yansımıştır. Bu duygulardan en yoğun olanı azamet karşısında duyulan hayranlıktır. Bunun yanı sıra Uludağ'ın dünyevî olanı sildiği, uhrevî duyguları harekete geçirdiği de görülmektedir. Şükûfe Nihal Uludağ'a bu açıdan bakmış bir isimdir. Hüzün duygusu, yalnızlık, esaret ya da hürriyet de dağın şairlerin içinde buldukları durum ve ruh haline göre onlara hissettirdiği diğer duygulardır. Uludağ tasvirleri veya Uludağ'ın hissettirdiği duyguların aktarımı sırasında şairler daima beşerileştirme sanatına başvurmuşlar ve Uludağ'a insana ait özellikler yüklemişlerdir. Bu özellikler genellikle güç, yücelik, gizem ve güzelliği yansıtıcı niteliktedir. Bazen de şairlerin projeksiyon yaparak kendi ruh hallerini dağa yansıttıkları görülür. Uludağ'ın Bursa'daki yaşam üzerinde coğrafi etkisi ve Uludağ'daki sosyal hayat ise en az işlenen temlerdir.

Nazımda olduğu gibi nesirde de Uludağ'ın en geniş tasviri boyutta yer aldığı görülmektedir. Nesirdeki Uludağ tasvirleri günün vakitlerinden sabah, akşam ve gece ile mevsimlerden kış, bahar ve yazda yoğunlaşmakta ve bu açıdan şiirlerde yapılan tasvirlerle paralellik arz etmektedir. Bu tasvirler neticesinde Uludağ'ın Bursa'da yaşayan veya bir süreliğine Bursa'yı ziyaret eden insanların psikolojileri üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. İnsan ruhunu harekete geçiren Uludağ baharda yeşili, kış mevsiminde karı ile insanları eğlendiren, mutlu kılan, ilham veren, duyguları eğiten, ruhu sükûn ve huzura kavuşturan, özgürlük duygusunu doya doya tattıran, sağlık üzerinde olumlu etkileri olan bir mekândır. İnsan üzerindeki bütün bu olumlu etkilerinden dolayı romanda veya edebî ölçüde kaleme alınmış gazete veya dergi yazılarında Uludağ turistik bir merkez olarak yer alır. Yazarlar geniş kitlelere seslenen popüler edebiyatı kullanarak Uludağ'a turist çekmeye çalışırlar. Roman ve hikâye gibi anlatıya dayalı metinlerde Uludağ tasvirlerinin eserin fonunu oluşturduğu, olay örgüsüne dekor vazifesi yüklediği de görülür. Yazarlar bu tip eserlerde veya anılarında Uludağ'ı sosyal eleştiri yapmak amacıyla da kullanmışlar; dağdaki köylerin medeniyetten uzak bir hayat içinde yaşamasını, kendi dünyalarına gömülmelerini, buralara devletin getirmesi gereken hizmetlerin ulaşmamasını eleştirmişlerdir. Uludağ'ın sosyal eleştiri aracı olarak kullanıldığı en başarılı eser Çalılıkuşu'dur. Uludağ'ın Türk-İslâm medeniyeti içindeki yeri de nesir türünde dile getirilmiştir. Ulu-

dağ'ın Osmanlı Devleti'nin kurulma aşamasında ruhları fetheden dervişlere ev sahipliği yaptığı, Sultan Abdülaziz örneğinde olduğu gibi Osmanlı padişahlarını ağırladığı, işgal yıllarında şehrin acısını paylaştığı ve temsil ettiği güçle Bursalılar için teselli kaynağı anlamını taşıdığı, Türk'e ait değerleri muhafaza eden bir mekân olduğu nesirde yansıtılmıştır.

Uludağ'ın edebiyatta coğrafi bir unsur olmanın çok ötesinde bir anlamı vardır. Yer aldığı edebî eserlerde bu dağın Bursa ile özdeşleştiği, çoğu zaman bütün şehri ifade ettiği, tarihe tanıklık ettiği, etrafındaki insanların ruh hali üzerinde etkili olduğu, yaşam alanı oluşturduğu, sosyal eleştiri için uygun bir zemin olduğu anlaşılmaktadır.

Şüphesiz ki Yeni Türk Edebiyatında Uludağ bu makale kapsamında değerlendirilen metinlerin dışında kalan metinlerde de yer almaktadır. Özellikle popüler edebiyat kapsamına giren romanlar, hikâyeler, Bursa ile yolu kesmiş yazarların mektupları, anıları, gezi yazıları ve süreli yayınlar bu gözle taranırsa mekânın Uludağ olduğu başka metinlerle de karşılaşılabilir. Gaston Bachelard *Mekânın Poetikası* adlı kitabında “*Sonsuz büyüklük, tüketilmesi olanaksız şiirsel bir izlektir*” diyor. Oysa tespit edebildiğimiz metinler doğrultusunda temsil ettiği sonsuz büyüklük ve buna bağlı tüm duygularla Uludağ'ın Yeni Türk Edebiyatı içinde hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek mümkün değildir. Tarih içinde değişen Bursa'nın hiç değişmeyen çehresi olan Uludağ güçlü kalemlerin çok daha geniş bir şekilde ve farklı açılardan kendisini edebî eserlere aksettirmesini beklemektedir. Bu suretle Uludağ gerçek hayatta olduğu gibi hayatın, insan ruhunun ve toplumun yansıması olan edebî eserlerde de her daim yaşamaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi (1302/1885) *Bahtiyarlık*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul.
- Aka Gündüz (1930) *Yaldız*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul.
- AKAY İhsan (1971) “Yurt İçinde 2000 Kilometre”, *Varlık*, S. 771, Aralık 1971, s.13; s.18.
- ALTIOK Saim (1937) “Uludağ- Olimpler”, *Uludağ*, S. 12-13, Birinci Teşrin 1937, s. 16-21.
- BACHELARD Gaston (1996) *Mekânın Poetikası*, Çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- BAŞAR Şükûfe Nihal (1942) “Uludağ'ın Çobanları”, *Çınaraltı*, S. 45, 1 Ağustos 1942, s. 6.

BAŞAR Şükûfe Nihal (1942) “Uludağ Akşamları”, Çınaraltı, S.53, 26 Eylül 1942, s.9.

BATU Selâhattin (1968) “Bursa’dan Selam”, *Varlık*, S. 628, 15 Ağustos 1968.

BERKAND Muazzez Tahsin (1982) *Dağların Esrarı*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul.

CUMALI Necati (1980) *Aç Güneş*, Karacan Yayınları, 1980, İstanbul.

“Dağcılık”, *Uludağ*, Sayı 11, Haziran 1937, s.1-4.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I (1981) Haz. M. Kaplan- İ. Enginün- B. Emil- N. Birinci- A. Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II, (1981) Haz. M. Kaplan- İ. Enginün- B. Emil- N. Birinci- A. Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ELIADE Mircea (1992) *İmgeler Simgeler*, Çev. M.A. Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.

ENGİNÜN İnci (1988) *Ömer Bedrettin Uşaklı Bütün Eserleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

EYUBOĞLU Bedri Rahmi (1987) *Tezek*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

GEÇER İlhan (1946) “Özlediğim Şehir”, *Uludağ*, S 75, Ocak-Şubat 1946, s.30.

GERÇEKSÖZ İsmail (1951) *Bursa'nın Destanı*, Uygun Basımevi, 1951, Bursa.

GÜNTEKİN Reşat Nuri (1979) *Çalığışu*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul.

GÜRLER Celal Sıtkı (1939) “Uludağ'da Akşam”, *Uludağ*, S. 21, Nisan 1939, s.56-57.

Hayat Rıza (1912) *Rûbab*, 26 Temmuz 1328/ 8 Ağustos 1912, Nu. 29, s.335.

HOROZCU Oktay Rifat (1994) *Yaşayıp Ölmek Aşk ve Avarelik Üstüne Şiirler*, Adam Yayıncılık, İstanbul.

HUYUGÜZEL Ömer Faruk (2003) *Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları* (2003) Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 816, Ankara.

Işık (?) (1935) “Uludağ”, *Uludağ*, S. 1, İkinci Kanun 1935, s. 39-43.

İLHAN Attila (1983) “Bursa’dan Yaylımateş”, *Sisler Bulvarı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

İLHAN Attila (1982) *Yaraya Tuz Basmak*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

KARAY Refik Halit (1981) *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul.

KAYABAŞI Nahit (1997) *Cumhuriyetten Yarına Bursa Şiirleri*, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa.

Kemal Tahir (1984) *Devlet Ana*, Tekin Yayınevi, 8. Baskı, İstanbul.

KERMAN Zeynep (2011) *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- KORKMAZGİL Hasan Hüseyin (1995) *Tohumlar Tuz İçinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Nazım Hikmet (1970) *Bursa Cezaevinden Vâ-Nûlara Mektuplar*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Nazım Hikmet (1987) *Yatar Bursa Kalesinde Şiirler 4*, Adam Yayınları, İstanbul.
- NESİN Aziz (2015) *Bir Sürgünün Anıları*, İstanbul.
- OKAY Orhan (1990) “Türk Romanına Köy Mevzuunun Girişinde Unutulan Bir İsim: Ahmet Mithat Efendi”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s.110-115.
- OZANSOY Halit Fahri (1919) “Bursâda Akşam”, *İfham Mecmuası*, Nr. 4, 15 Eylül 1335, s.15.
- OZANSOY Halit Fahri (1927) “Uludağ”, *Hayat*, Nr. 7, 13 Kanun-ı Sani, 1927, s.5.
- ÖRİK Nahit Sırrı (1958) *Eski Zaman Kadımları Arasında*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- ÖZTAHTALI İbrahim İmran (2012) “XIX. Yüzyıl Bursa Kültür Hayatında Önemli Bir Dönemeç: Fevaid”, *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi) Journal of Turkology Research*, S. 32, Güz 2012, Ankara, s.269- 284.
- R. Kemal, “Uludağ’da Beyaz Sükût”, *Yeni Hayat*, No.1, 22 Şubat 1936, s. 7-8.
- SALT Alparslan (2006) *Neo-spiritüalist Yaklaşımla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul.
- SEVENGİL Refik Ahmet (1936) *Çıplaklar*, Vakıf Matbaası, İstanbul.
- SINAR Alev (1999) “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Bursa”, *Türk Dili*, S. 566, Şubat 1999, s.115-125.
- SINAR Alev (2001) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebiyatımızda Bursa”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İstanbul, Nisan 2001, s.173-190.
- SINAR Alev (2006) “Bursa’nın İlk Edebiyat ve Sanat Dergisi: Nilüfer”, *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt 10, Sayı 10, 2006/1, s.47-64.
- SINAR Alev (2007) “Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Millî Mücadelede Bursa”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, C. 13, S. 13, s. 337-361, 2007/2.
- SINAR UĞURLU Alev (2013) “19. Yüzyılın Sonunda Bursa’da Çıkan Bir Edebiyat Dergisi”, *Osmanlı Bursa’sında Dil Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, s.1-6.
- SINAR UĞURLU Alev (2015) “Türk Romanında Bursa”, *Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*, Uludağ Üniversitesi, 2015, Bursa, s.231-247.
- Süleyman Nazif (1923) “Bir Meczubun Hikâyesi”, *Resimli Gazete*, Nr.15, 15 Kânun-ı Evvel 1339/1923.
- Süleyman Nazif (1924) “Bursa’da Bir Hafta”, *Resimli Gazete* 28 Haziran 1924 (1340), No 43, s.2; 5 Temmuz 1340, No 44, s.2; 12 Temmuz 1340, No 45, s.2; 19 Temmuz 1340, No 46, s.2; 26 Temmuz 1340, No 47, s.2; 2 Ağustos 1340, No 48, s.2; 9 Ağustos 1924 (1340), No 49, s.2.

- TANPINAR Ahmet Hamdi (1985) *Beş Şehir*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TEPEYRAN Ebubekir Hazım (1932) *Kar Çiçekleri 1*, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul.
- Tevfik Necati (1925) *Son Saat*, 21 Haziran 1925, Birinci Sene, Nu. 94, s.2.
- “Uludağ Adını Yeniden Alırken”, *Uludağ*, Sayı 10, Nisan 1937, s.1-2.
- ÜLKER Nadir (1981) “Yeşil’de Akşam”, *Milli Kültür*, C. 3, S. 6, Kasım 1981, s. 43-48.
- YAĞCIOĞLU Halim (1993) “Ateş Böcekleri”, *Türk Dili*, S.495, Mart 1993, s. 192.
- Yeni Mecmua* (Fevkalâde Nüsha) 1 Mayıs 1923 (339) C.4, S. 75-79.
- YENİSEY Fazıl (1956) *Edebiyatımızda Bursa Bursa İçin Yazılan En Güzel yazılar Antolojisi*, Berksoy Basımevi, İstanbul.

İŞGAL İSTANBULUNDAN BURSA'YA: HİLMİ ZİYA ÜLKEN'İN “YARIM ADAM” ROMANINDA HÜLYA VE SÜKÛN ŞEHRİ BURSA

Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU •

GİRİŞ

Dünyanın en köklü dillerinden biri olan Türkçe, zaman içerisinde coğrafi, dinî, sosyal ve siyasal etkilerle farklı dil dairelerinin hâkimiyeti altına girme tehdidi ile karşılaşır. 1911'den itibaren özellikle Millî Edebiyat sanatçılarının başlattıkları Yeni Lisan hareketi ile Türkçeyi kendi kimliğine yeniden kavuşturmanın mücadelesi verilir. Bu hareketin bir başka yönü de, millî değerlere yeniden dönüşü sağlamasıdır. Nitekim Millî Edebiyat sanatkârlarının poetik tutumları neticesinde uzun müddettir unutulmuş olan Anadolu coğrafyası adeta yeniden keşfedilir ve Anadolu'nun kalbi de yeniden kazanılır. Anadolu'ya yönelişte Türkçülük hareketinin sadece edebî değil aynı zamanda sosyal ve siyasal karakterli olmasının da ciddi bir etkisi söz konusudur.

II. Meşrutiyet yıllarına kadar, İstanbul'un dışına istisnalar hariç, neredeyse hiç çıkmamış bir edebiyat/memleket zihniyeti hâkimdir. Gerek sosyal gerek edebî manada İstanbul merkezli yaklaşımlar özellikle 1911'lere kadar varlığını sürdürmüştür. Millî edebiyatın dayanağı olan Türkçülük hareketinin sadece siyasi bir çerçeveye sınırlanmadan “halka doğru yönelişi” merkeze alması, ister istemez edebiyat alanında da millî kaynaklara dönüşü gerekli kılar. 1911'de, Yeni Lisan Hareketi ile dilin içinde yeni bir dünyaya aralanan kapı, halka doğru yönelişi ve edebiyat alanında millî kaynaklara dönme düşüncesini de sanat alanına taşımıştır. Bu bağlamda, özellikle I. Dünya Savaşı sonlarına doğru ortaya çıkan ve Meşrutiyet Dönemi'nin üç yaygın ideolojisine bir anlamda tepki olarak doğan Anadoluçuluk/Memleketçilik cereyanı, sanat alanına taşınan “yerlilik endişesini” Cumhuriyet Dönemi'ne de aktarır. Uzun yıllar etkisini devam ettiren Anadoluçuluk cereyanı, dünya ölçeğinde yaşanan gelişmelere tepki olarak Anadolu kültürünü, irfanını ve Türk mil-

• Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
conoglu@balikesir.edu.tr

letin millî değerlerini siyasi, sosyal ve edebî mecralarda benimsemeyi ve benimsetmeyi merkeze alır.

Hilmi Ziya Ülken'e göre Anadoluçuluk hareketinin ilk tohumu Türk Ocağı içinde "Büyük Türkçülüğe" karşı "Küçük Türkçülük" veya "Türkiyecilik" olarak 1917 yılında atılmıştır. (Ülken 1998:477) Anadoluçuluk ya da Ülken'in ifadesiyle "Memleketçilik", Osmanlıcılık, Turancılık ve İslamcılık hareketlerine karşı getirilen tepkiler ve eleştirilerle ortaya çıkmıştır. Anadoluçuluk / Memleketçilik hareketinin bu üç ideolojiye tepki göstermesinin asıl sebebi, Osmanlıcılık, Turancılık ve İslamcılığın, gerçekleşme potansiyellerinin olmamasındandır. Anadoluçuluk ise, millet anlayışı tarihte sınırları çizilmiş bir vatan fikrine dayanmaktadır. (Ülken 1998:480) Dolayısıyla Anadoluçuluk anlayışı, dönem koşulları göz önüne alındığında gerçekleşme olasılığı daha mümkün bir ideolojiye tutunmuştur. Bu bağlamda Anadoluçuluk; Anadolu toprağının Türk ulusunun gerçek ve tek vatanı olduğu tezini işlemiş, Anadolu coğrafyasını kimliğin temel kurucu unsurlarının en önemlileri arasına sokmuştur. Anadoluçuluk, 20. Yüzyıl başlarında dönemin şartlarının sonucunda aydınlarca benimsenen yeni bir kimlik ve ideolojidir. (Alver 2001:133)

Anadolu'yu Türk kültürünün kaynağı olarak gören ve bu fikir anlayışını Henri Lichtenberger'in *Richard Wagner, Poète et Penseur* adlı eserine dayandırarak ileri sürmeye başlayan Hilmi Ziya Ülken, Reşit Kayı ile birlikte elyazması olarak 12 sayı yayımlanan *Anadolu Mecmuası'm* çıkarmıştır. Bu fikri yaymak için çıkarılan *Anadolu Mecmuası'nda*, "Anadolu'yu Türk kültürünün bir kaynağı" olarak gören bir anlayış benimsenmiştir. Hilmi Ziya Ülken, Haluk Nihat'a Anadolu halk masallarından *Tahirle Zühre, Şah İsmaille Gülizar ve Süleyman Şah*'ı yazdırmış, kendisi de, *Anadolu Mecmuası'nın* 1 ve 2. sayılarında da "Anadolu Örfi ve Destanları I-II" başlığıyla makaleler yazmış ve Anadolu'nun kültürü ile ilgili çalışmalarına devam etmiştir. (Ülken 1998: 477-478) Olaylara ve olgulara geniş bir perspektiften bakan, felsefi düşüncüsü ıskalamayan Ülken'in Anadolu kültürü ile ilgili çalışmaları sosyoloji, edebiyat ve millî kültürün kesişme noktalarını içermektedir.

Cumhuriyet sonrasında da özellikle bir aydınlanma hareketi olarak da algılanan Halkçılık prensiplerine uygun olarak yurt gerçeklerinin dillendirilmesi, Anadolu insanının, Anadolu coğrafyasının edebî eserlere konu edilmesi veya bir başka deyişle Anadolu gerçeğinin edebiyatın ana malzemesi hâline gelmesi olanca hızıyla devam etmiştir. Anadolu gerçeğinin realist gözlem ve tespitlerle dillendirilmesi, bir anlamda "Türklerin mektepten memlekete gelmeleri ve memleketi Türk edebiyatının çerçevesi haline getirmeleri" düşüncesini de yansıtmaktadır.

Mehmet Kaplan'a göre, barış devrinden sonra dikkatlerin ve çalışmaların asırlar boyunca ihmal edilen Anadolu'ya çevrilmesi, edebiyatta da derin akisler bırakır:

“Savaş kazanıldıktan ve yeni bir devlet kurulduktan sonra Anadolu 'ya giden aydınlar, orada şimdiye kadar unuttukları ve müphem olarak farkına vardıkları acı gerçeklerle karşılaşır. Bu karşılaşma onlarda bir şok tesiri uyandırır. Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı bu şokun akisleriyle doludur.” (Kaplan 1990: 10).

Bu durum Tek Parti döneminden 1970'li yıllara kadar edebiyat ve düşünce alanına egemen olmuştur. Özellikle tek parti döneminde aydın ve halk arasındaki mesafeyi kapatmayı ve toplumsal sorunları ele almayı düşünen iktidar, ressamların millî sanat ruhunun daha realist olarak inkişafını mümkün kılmak amacıyla Anadolu'ya gitmelerini kararlaştırmıştır. Bu, Anadolu gerçeğinin resim sanatına da girmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Tanzimat'la beraber yüzünü Batı'ya dönen Türk edebiyatı da bu anlamda yeni bir kaynağa ihtiyaç duymaktadır ve bu kaynak ise hemen yanı başımızdaki Anadolu'dur. Bu konuda Tanpınar şu tespitleri yapmaktadır:

“Anadolu'nun her şehrinde, her kazasında ruhun nefha nefha estiği yerler var. Daha hiç kimse onlardan bahsetmedi. Hâlbuki Türk peyzajı, unsurlarının sadeliği ve telkin ettiği hislerin kesafeti itibariyle bahse değen bir şeydir. Bizi Avrupalıların kendilerinden aldığımız şeyler için beğenmesi ve bize hayran kalması mümkün değildir. Olsa olsa aferin der geçerler, bizde asıl bizim olan şeyleri tanıttığımız zamandır ki, bizi beğenip seveceklerdir; çünkü o zaman güzelliğin, kendi kendini tahakkuk ettirmenin yolunda kendileriyle müsavi görecektir. Aynı şey şiirimiz için söylenebilir.” (Tanpınar 1977:91)

Tanpınar'ın vurguladığı gibi Anadolu'nun her bir şehrinin mimarî yapısı, peyzajı, estetik dokusu sahiplenilip hakkıyla tanıtıldığı zaman Batı karşısında kültürel manada bir varlık alanı oluşturulabilecektir. Bu çerçeveden bakıldığında Anadoluculuk cereyanına mensup sanatkarların mimari, edebiyat gibi pek çok alanda sahih bir kültür olarak Anadolu'yu ön plana çıkarmalarının gerekçeleri anlaşılmaktadır. Öte yandan Anadoluculuk cereyanında romantik bir Anadolu tasavvurundan ziyade Anadolu'yu uzaktan seven değil Anadolu'nun bizatihi hakiki çehresini yansıtan realist perspektiflerin hâkim olduğunu da söylemek gerekir.

Hilmi Ziya Ülken ve Anadolu

Hilmi Ziya Ülken, Cumhuriyet sonrası öğretmenlik göreviyle İstanbul dışına çıkışından itibaren her anlamda “memleket fukaralığı”nın ne demek olduğunu bizzat yerinde ve yakından görmüş, bu görevler, İstanbul dışındaki zorlu hayatı, bu zorlu hayatın içinde ayakta durmaya çalışan halkı tanımalarına yardımcı olmuştur. Anadolu’nun, taşranın, köyün, ülke aydınlarının zihninde Erenköy, Kadıköy, Mecidiyeköy gibi İstanbul’un semt isimleriyle kavramsallaştırıldığı bir dönemde, çağdaşlarından farklı olarak, söyledikleri hayatın ta kendisi olan Hilmi Ziya Ülken, artık memleketini sadece haritada tanıyan bir insan değildir. Mütareke günlerinde memleketi uçuruma götüren sebeplerden bazılarını o zamanın gençliğinin sezmeye başladığından söz ederken, bu durumun en önemli sebeplerinden biri olarak Anadolu’ya yapılan haksızlığı gören Hilmi Ziya Ülken, asırlardan beri bütün kuvvetin İstanbul’a verildiğini, Anadolu’nun sadece asker ve zahire deposu olarak görüldüğünü ve sadece uzaktan sevildiğini fark etmiştir.

Bu fark ediş, merkezin uzun süredir Anadolu’yu kalbinden değil kıyısından, köşesinden gördüğünün, onun içinde yaşamaya gönülsüz olduğunun ifadesidir. İstanbul’un hemen yanı başında olmasına rağmen, sanki bir başka kıtadaymışçasına yabancı gibi görülen, asırların ihmaliyle, giderek sanki normal ve olağan bir davranış biçimi haline gelen bu yabancı bakış, Anadolu’nun hâlâ uzaktan sevildiğini göstermektedir. Sadece *Yarım Adam*’ın vaka zamanı olan Mütarekenin hemen başındaki altı ay ve sonrasında değil, romanın tefrika edildiği 1930’lu yıllarda da bilmedikleri, tanımadıkları bir memleket olan Anadolu’yu tıpkı bir seyyah gibi gezen İstanbullu aydınların, memurların Anadolu’yu karanlık renklerle tasvir ederek, Anadolu’daki hareketsizlikten, hayatsızlıktan şikâyet etmeleri de bu uzaklıktan ileri gelmektedir. Ancak bu uzaklığın sebebi, Anadolu’dan daha dün gelmiş olduklarını unutan bürokratlar/memurlar değildir, asıl sebep, taşranın etrafında döndüğü iktidar merkezinin, asıl kaynağına olan lakayt tavrıdır.

Yarım Adamın Romanı

Hilmi Ziya Ülken’in, Anadolu’nun “bin başlı muamma gibi gözümüzün önünde durduğu” (Tanpınar, 1977: 92) bir devirde, merkezin sadece mesefe olarak değil zihniyet olarak da taşraya ne kadar uzak olduğunu işlediği ve bu muammayı çözmeye çalıştığı, Mütareke döneminin, İstanbul’u kasıp kavurduğu karanlık atmosfere başlayan *Yarım Adam* romanında romanın başkarakteri Mehmet Demir tahsilini Almanya’da tamamlayarak İstanbul’a

dönmüş genç bir entelektüeldir. Payitaht İstanbul’undan kalkıp da Almanya’ya kadar gittiği hâlde Anadolu’yu hiç görmemiş, kendi ifadesiyle memleketine yabancı bir konak çocuğudur. Bu bağlamda Mehmet Demir, Batı’ya giden, Batı’yı tanımaya çalışan ancak kendi memleketini tam olarak görmeyen, memleketinin kültürünü idrak etmeyen aydınları temsil etmektedir. Ancak romanda Mehmet Demir’in millî uyanışı ve kök değerlerini merak edişi ile Anadoluçuluk cereyanının “uyanış” ve “bilinç” fikirleri etrafında bir paralellik söz konusudur.

Dalış, Uyanış ve Bir Cemiyet ara başlıklarıyla üç bölüme ayrılmış roman, işgal İstanbul’undan Mudanya’ya yönelen Nilüfer vapurunda özellikle kadınların ahret seferine hazırlanır gibi hazırlandığı sekiz saatlik bir yolculuğun anlatıldığı satırlarla başlar. Zaman, 1919 sonbaharı ve Mütareke dönemidir. Koca saltanatın yerinde artık yellere esmektedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşı sahilde yeni yeni canlanmakta ve harp dönüşü, koca bir mahşer, dünyanın en büyük saltanatlarından birinin dört bucağından koparak İstanbul’a dönerek şehrin birer köşesine sığınmaktadır. Zat-ı Şahane sarayında ihtişamla saltanat sürmeye çalışırken kapılarında İngiliz askeri hâkimdir. Hilafet merkezinde deccal şehrayin yapmaktadır. Yunan karaya asker çıkardığı günden beri memlekette bir kıpırdanma başlamıştır ancak hâlâ Anadolu şehirleri eski rüyalarından uyanmamıştır. Yeşil Bursa, İstanbul’un yanı başında, hülya ve sükûn şehri, inzivaya çekilenlerin aradığı cehtsiz ve buhransız saadeti bol bol vermek için yorgun ruhlara açılmış bir kucak gibi hâlâ beklemektedir. (Ülken 2012:1-2)

Yazarın Sirkeci-Mudanya yolculuğu için, Balkan Harbi sırasında İstanbul-Mudanya arasında hayvan ve erat taşımacılığında yararlanılmış yorgun Nilüfer vapurunu seçmesi anlamlıdır. Ağzına kadar yükle, yolcuyla dolu, “*Küpeşterleri yamalı bu küçük gemi, serseri torpillerden dev masalları kadar ürkümüş bir şehir halkını şuracıktaki sahile atmak için uğraşırdı.*” cümlesi, Balkan savaşlarından sonra geçen yedi senenin ardından yorgun vapurun kaderiyle insanların kaderi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermekte, bu cümledeki “*şuracıktaki sahilde*” ifadesi de, İstanbul’un yanı başında, olmasına rağmen, Anadolu’nun hâlâ uzaktan sevildiğini yansıtmaktadır.

Yıllarca Batı’da, yabancı memleketlerde kalmış, memleketini hiç tanımayan ve Anadolu’ya ilk defa çıkan Mehmet Demir, halk karşısında rahatsız, kaygılı ve tiksintilidir. Vapurda herkes konuşmaktadır. Bu doğal bir haldir. Kimsenin kimseye bir hayrı dokunmadığı halde, akıl öğretmek sanki vazifeymiş gibi her kafadan bir ses çıkmaktadır. Vapurdayken, bir adam, öfkeli

bir şekilde koşarken Demir'e sertçe çarpar ve onun can acısıyla sendelemesine neden olur. Demir'in bu olay sonrası düşündüklerini, kaygısını ve rahatsızlığını da ortaya koymaktadır:

“Bu kabalığı ihtar etmeyi düşündü. Fakat hareketini gecikmiş buldu. Arkasından gelen fısıltı ve gülüşmeleri duyunca öfkesi hiddete inkılap etti. Şimdi bütün bu kalabalık onunla eğleniyormuş gibiydi. Yüzüne birdenbire kan bastı. Bu hareketin altında ezilmemek için şiddetli bir mukabelede bulunmanın tam zamanı değil mi? Bununla birlikte hâlâ bir şey yapamıyordu: Herifin arkasından koşmak, kalabalığa yüklenmek veya sadece kamaraya çekilmek.” (Ülken, 2012: 11)

Mehmet Demir, vapurda tanıştığı *“Bir Garplı kadın kadar tabii, fakat bir Hintli begüm gibi örtülü”* Nurünnisa'yla Bursa'da tesadüf eseri yeniden bir araya gelir. Bursa'da onun babası Kurdoğlu Bekir Bey'le bir gazete yayımlar, iş-işçi-patron sorunlarına ışık tutan yazılar yazar, intihar edecek olan dengersiz Ali Sabir ve güçlü yargıç Cemal'le arkadaşlık kurar, çarşı ağası Hacı Kâmil'e karşı gelmeye uğraşır, eylemsiz hayalperestliği yüzünden Nurünnisa'yı onun oğlu Şevki'ye kaptırır, matbaasının yanmasıyla (yakılmasıyla) İstanbul'a döner, çeşitli arayışlar arasında hep yalnız kalarak kısa bir müte-reke sefahati yaşar. İçindeki rüya ateşini söndürmeden insanları tanıyamadığı için, tam adam olamadan hep yarım kalarak yeniden Bursa'ya döner. Nurünnisa'yı yanında götüremeden ve Şevki ile babasına karşı hiçbir zafer kazanamadan Anadolu yaylasına doğru yine yalnız yola çıkar.

Yarım Adam vaka zamanıyla, tüm dünyada parçalanmaların ve yeni oluşumların baş gösterdiği trajik bir çağın romanı. Dünya hızla gömlek değiştirmeye başlamıştır ve “dünya gömlek değiştireceği zaman hadiseler sakınılmaz olur.” (Tanpınar 2012: 11) O zamana kadar kocaman bir gövde olan Osmanlı İmparatorluğu da hayat hikâyesini artık tamamlamak üzeredir. İmparatorluk merkezi XIX. yüzyılda böylesi bir varlık sorunuyla karşı karşıyayken, Anadolu ise kendisine dair bir takım ezberlenmiş düşüncelerin ötesine geçememiş merkezin ihmalkâr davranışları yüzünden köhneliği, yoksulluğu ve enkaz haline gelmiş çehresiyle uzun süredir makûs talihiyle mücadele etmektedir. 1919 yılı başındaki umutsuz havayı Nilüfer vapuru ve yolcuları aracılığıyla yansıtan yazar, Yunanlıların memlekete asker çıkardığından beri memlekette bir kıpırdanma olduğunun ama Anadolu'nun eski şehirlerinin henüz eski rüyalarından uyanmadıklarının altını çizer. Bu şehirlerden biri de İstanbul'un yanı başındaki hülya ve sükûn şehri Bursa'dır. Yanı başında olmasına rağmen, Mudanya'ya yapılan yolculuğun sekiz saat sürmesi ayrı

bir ironidir. İki şehir ve içerisinde yaşayan insanlar sadece birbirlerinden habersiz olmakla kalmayıp, imparatorluk coğrafyasının karşı karşıya kaldığı tehlikelerden haberdar değillerdir. Bu habersizlik, sadece sosyolojik olarak değil siyasal açıdan da bir irtibatsızlığa işaret etmektedir.

Mehmet Demir ve Nurünnisa, Mudanya iskelesinde Nilüfer vapurundan indikten sonra küçük dekovilin kompartımanına yerleşirler. Devokivilin işlediği Bursa-Mudanya demir yolu 1891 yılında Fransızlar tarafından kurulmuş ve 1892’de işletmeye açılmıştır. Kendi topraklarımızda ama Fransızlara ait olan tren zeytinlikler arasında giderek yükselir, ağaçlıklardan sonra büyük kavisle tepeleri geçer ve göz alabildiğine yeşil bir deniz gibi açılan Bursa ovasıyla karşılaşır. Tren şehre yaklaşmasıyla Bursa’nın görkemli tabiatına dair betimlemelere ağırlık verilir. Nitekim tren, şehre yaklaştıkça sık ağaçlı bahçelerin içine dalar. Burada sanki insan, eliyle meyveleri koparacakmış gibi ağaç dalları trenin yanına sokularak, sürtünerek geçmektedir. Bu muhteşem manzaranın keyfini sürmekte olan Mehmet Demir’i, Nurünnisa’nın şakrak sesi uyandırır: “*Siz Avrupa’dan gelenler, bizlere karşı hep acıyarak bakıyorsunuz değil mi?*” Romanın en can acıtıcı sorularından biridir bu ve asker ve vergi deposu olarak görülen taşrayı takatsiz düşüren tek taraflı ilişkinin göstergesidir.

Hilmi Ziya Ülken, Mudanya’dan Bursa’ya süren uzun dekovil yolculuğu sırasında okuyucuyu eski Bursa’ya ait canlı tabiat manzaralarıyla karşı karşıya getirir. Tabiatın en güzel görüntülerini sunduğu bu manzara için on dokuzuncu yüzyılın en çok bilinen kadın gezginlerinden biri olan Avusturyalı Ida Laure Pfeiffer, 1842 yılında çıktığı seyahat sırasında uğradığı Bursa’da, böyle görüntüleri ve muhteşem bir manzarayı ancak İsviçre’de gördüğünü yazmaktadır. (Özgen 2010:50) 1930’lu yıllarda bataklıkların kurutulmasıyla bir tahıl ambarı haline gelen ova, 1970’li yıllardan sonra yoğun yapılaşmayla romanda anlatılan özelliğini tamamen yitirmiştir.

İkinci vakti, trenin istasyona inmesiyle Mehmet Demir bir kupa arabasıyla Setbaşı’ndaki otellerden birine iner. Setbaşı 19. yüzyılda önemli bir mesire yeri olmakla birlikte aynı zamanda ilk otellerin açıldığı hareketli bir bölgedir. Setbaşı’ndaki otelin penceresinden, sabah uyandığında, Bursa manzarasını seyreden Mehmet Demir’in ilk gözüne çarpan şey çakıl taşları arasından kıvrılarak uzayıp giden Gökdere’dir. Gece yağmuruyla ıslanmış olan yapraklar sabah güneşi ışıklarıyla parlamaktadır. Mehmet Demir bu güneşli manzara karşısında ister istemez bir kıyaslamaya girişerek Almanya’nın insanı ısıtmayan güneşini hatırlar. Oysaki buradaki memleket güneşi

Bursa ovasına yayılırken, Mehmet Demir'in ifadesiyle, eşyaya dalgali renkler vermektedir. O, bir imbikten süzülen bu sıcak ve yumuşak okşamalara kanmayarak otelin balkonuna çıkar. Anadolu güneşi, memleketin bütün yoksunlukları içinde Mehmet Demir'i kucaklamaktadır. Bu küçük, tatlı şehirde şimdiye kadar rastladığı her şey ona çok yakın ve munis gelmektedir. Mehmet Demir'in şehirle kurduğu bu ünsiyette tabiatın ihsas ettiği hazların yanı sıra milli duyuş tarzının ve memlekete dönmüş olmanın da etkisi söz konusudur. Zira romanda Bursa'ya dair her ayrıntı aynı zamanda bir hayat tarzına ve bir kimliğe de işaret etmektedir. Bu durum romanın üçüncü bölümünden itibaren daha da belirgin bir biçimde ortaya çıkar.

Romanın üçüncü bölümünde ikindiye doğru şehri dolaşmaya çıkan Mehmet Demir, şehrin en canlı alanlarından biri olan Kapalıçarşı'dan geçer. Eski bıçakçıların, manavların, yazmacıların önünde eşyaları seyretmesi, Bursa insanının hayat tarzına, kültürüne dair izler aradığına işaret eder. Zira Mehmet Demir'e her şey buralarda renkli ve manalı görünür. Ulucami civarındaki kahvelerde oturur, büyük çınarların gölgelerinde dikilerek şadırvan seslerini dinler. Akşama kadar şehri dolaşarak her köşesinden kendine ayrı bir zevk çıkarır. Ona bütün bu yüzler, bu sükûn içinde sanki asırlardan beri hep yine eski yerindeymiş gibi rahat ve sakin gelmektedir. Çınar diplerinde, sıcak şadırvan sesleri içinde sessiz sedasız yaşayan insanlar, dünyanın ve imparatorluğun karşı karşıya kaldığı büyük facialardan habersiz tatlı bir rüyaya dalmış gibidir. Yazarın bu bölümde sürekli sükûnete, sessizliğe, hareketsizliğe vurgu yapması tesadüfi değildir. Merkeze en yakın bir Anadolu şehrindeki hareketsizlik ve hayatsızlık aslında zihniyet olarak uzaklıktan ileri gelmektedir. Bu uzaklığın sebebi, taşranın etrafında döndüğü iktidar merkezinin, asıl kaynağına olan lakayt tavrıdır.

Mehmet Demir akşam gölgeler kararmadan Demir ve Yeşil sırtını geçerek Emir Sultan Mahallesi'ne doğru gider. Bu eski Müslüman semtinde dindarlık ve tevekkül havası her yere hâkimdir. Puslu sokak lambalarıyla yolunu bulur, gittikçe tenhalaşan yollarda memlekete dair derin, daha derin izler arar. Yıllardır Batı şehirlerinde rüyasını gördüğü ve dönüşünde pek çok lüzumsuz iş arasında bu memlekete sokulmak, vatanı tanımak, yeni fikirlerle onu fethetmek, bu manzara içinde ilk defa zihninde canlanmaya başlamıştır. Yahya Kemal Beyatlı'nın İstanbul'un yoksul ve mütevekkil semtlerindeki gezintilerini hatırlatan bir ruh hâli içindedir âdeta.

1919'ların Bursa'sının âdeta sosyal ve fizikî haritasının çıkarıldığı romanda Hilmi Ziya Ülken, tarihi özelliğiyle öne çıkan ve bugün bir kısmı varlı-

ğını sürdüren Bursa Hanlar Bölgesi'ndeki hanlardan da bahseder. Mehmet Demir'in arkadaşlarını görmek için uğradığı bir yolcu hanının orta avlusu-na muhacir arabaları dizilmesi de Bursa'daki göçmen nüfusa dair dikkatleri içermektedir. Öte yandan yolcuların konaklama yeri olmasına karşın hanın üst katındaki sıra sıra odaların içleri tepeleme eşya doludur çünkü hanın üst katı alışveriş mekânıdır. Kapılara asılmış halılar, kırık camlar ve paslı gaz lambalarının Mehmet Demir'in dikkatini çekmesi de Anadolu'nun bir gerçeği olarak yansır kurguya.

Mehmet Demir'in arkadaşları Ali Sabir ve Cemal'le yaptığı geziler de Bursa'ya dairdir. Her akşam bir semte gidilir, bir gün Pınarbaşı'ndan dağ yolu tutulurken, bir gün bahçelerin içinden bağlara çıkılır. Bir başka gün arabayla köylere açılarak Nilüfer çayının kaynaklarına seyahat edilir. Bu üç arkadaşta da uzun bir hastalığın nekahetini yaşayan insanların ruh hâli vardır ve bu rüya ve sükûn şehri, onlardaki yarayı tedavi eder gibidir. Bursa, gerilerinde rüyalarla dolu bir buhranı bırakmış bu insanları yeni bir sahile ulaştıran bir şehir kimliğine bürünmüştür. Yazarın bu gezintilerde seçtiği mekânlar da dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, şehrin hafıza mekânlarından biri olan Pınarbaşı'dır. Bizans döneminden kalma bir mesire yeri olan Pınarbaşı:

“Bizans Döneminden sonra özellikle Osmanlı Dönemi boyunca park önemini sürdürmüştür; Bursa fethi sırasında Orhan Gazinin ordugâhını kurduğu ve yine bu parka açılan sur kapısından girerek Bursa'nın fethinin gerçekleştirildiği alan olmuştur. Bunun yanı sıra park sadece bir mesire alanı olarak kalmamış, türlü etkinliklerin düzenlendiği bir alan haline gelmiştir. Parkın uzun yıllar içindeki işlevsel özelliğine bakıldığında hem bir park hem de zaman zaman bir meydan özelliği gösterdiğini söylemek doğru olacaktır. Osmanlı Dönemi boyunca özellikle bayram zamanları bu alanda yapılan şenlikler ve kutlamalar Cumhuriyetten sonra da devam etmiş, böylece kuşaktan kuşağa aktarılan bir hafıza mekânı oluşmuştur.” (Göközkut-Somuncu, 2022:26-27)

Bir diğer mekânsa, romanın girişinde de bir vapur ismi olarak gönderme yapılan ve Bursa ile özdeşleşen Nilüfer ve Nilüfer çayıdır. Orhan Bey'in hanımı olan Nilüfer Hatun, Âşıkpaşazâde'nin naklettiğine göre Bursa ovasından geçen bir çay üzerine köprü yaptırmıştır; bu sebeple çay onun adıyla anılır.

Ancak bu gezintiler de memleketini, memleketinin insanını tanımak, onlarla hemhâl olmak isteyen Mehmet Demir için yeterli değildir. O, sadece tabiatın değil, insanların da olduğu bir şehir ve bu şehirde bir ev içi görmek hayalindedir. Arkadaşı Cemal, bunun mümkün olmayacağını, bu şehirde

insan yüzünü ancak kahvehanelerde görebileceğini söylese de, Mehmet Demir'in memleketi tanımak için aile hayatını görmek yolundaki ısrarı üzerine onu şehrin en alafrağa ama aynı zamanda en yerli evine/Bursa evine götürmeye karar verir. Bu gidiş de tesadüfi olmamalıdır. Çünkü özgün yapıları, cumbalı balkonları, işlemeli ahşap doğramaları ve yüksek duvarlı bahçeleriyle sivil mimari örneği “Eski Bursa Evleri”, birer hafıza mekânı olarak da dikkati çeker. Yediyıldız'ın ifadesiyle:

“Bursa evleri, genellikle bir veya iki katlı olup duvarla çevrili avlular içinde inşa edilmişlerdi. Belgelerden bu evlere “menzil” denildiğini öğrenmekteyiz. Menzil, XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda imar görmüş, umumiyetle belli bir lükse sahip, ikamete mahsus yer anlamına geliyordu. Mahkeme kayıtları, sadece evi değil, evin bahçesini ve bu bahçede yer alan diğer birimleri de zikretmektedir. Bunlar, bir duvarla çevrili, içinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar olan ve sicillerde “mahûtay-ı yesîre” adıyla zikredilen avlu ve avluda yer alan fırın, ahır, kenif(tuvalet), çardak, su kuyusu, iki tarafından bir su kanalına bağlı akar su havuzu anlamındaki “hâbiye-i mâ-i câri”den oluşmaktaydı. Söz konusu havuzlar, Bursa’da çok yaygın olan ve bir yönü ile şehrin Fiziki yapısından ve su bolluğundan yararlanılarak uygulamaya konulan su sistemleri olarak dikkat çekmektedir.” (Yediyıldız 2003:186)

Bu bağlamda Hilmi, Ziya Ülken, yabancı olanın karşısına yerli olanı koymaktadır. Kültürü yapan, taşıyan ve devam ettiren insanlar bu mahalle içerisinde yaşarlar. Bu çerçevede mahalle, geçmişle bağ kurarken yararlanılan, içerisinde yaşayanların mazesini, kültürünü ve tarih içerisinde varoluş macerasını temsil eden bir bellek mekânıdır. Mahallenin bu anlamda geleneksel birikimi bütünlüklü bir şekilde ifade eden bir unsur olması, kolektif bilince de işaret eder.

Mehmet Demir'in ziyaret ettiği bu ev Kurdoğlu adında bir müteşebbisin evidir. Nilüfer vapurundaki Nurünnisa, Kurdoğlu'nun kızıdır Bu evin bahçe kapısı yeşil boyalıdır. Bahçe kapısından evin selamlığına giden çakıl döşeli daracık yolun üstü sarmaşıkla kaplıdır. Daracık yolun iki tarafına karanfil ve begonya saksıları dizilmiştir. Yolun az ötesinde renkli çiçeklerin çevirdiği bahçe havuzu vardır. Rüzgâr estikçe yasemin ve hanımeli kokusu etrafa saçılmaktadır. Bahçenin içinde birkaç tane de kameriye bulunmaktadır ki kameriyelerden kokuları insana baygınlık veren kehribar gibi sarı sarı salkımlar sarkmaktadır. Havuz başında bir masa, kocaman karpuzlar, iri şeftaliler ve fiskiyele cümbüşü görülmektedir. Evin müstemilâtından camekânlı bir odada ise eski tertip köşe minderleri, kireç badanalı duvarlar, Rum kalfalar,

duvarlarda lâle çizimleri, yaldızlı bir ayna, konsol üzerindeyse Mısır'dan ve Venedik'ten gelmiş birtakım objeler. Konsoldaki oymalı Priyol masa saati tik tak işlemektedir.

Benzer bir tablo, Mehmet Demir'in Çekirge semtinde davet edildiği Rıza Beylerin evi için de geçerlidir. Konak kapıları gibi dolambaçlı, geniş mermer merdivenleri olan iki katlı bir Bursa evi. Eski devirlerden kalma havuzlu, fıskiyeli büyük bir ağaçlık içinde bir bahçe. İhtiyar ihlamurlar, asırlık çamlar, atkestaneleri, meşeler, onların arasında genç çocuklar gibi duran söğütler. Eskiden çok bakımlı devirler geçirdiği halde ne zamandır bahçıvan yüzü görmediği için bakımsız. Ancak bahçenin eve en yakın el değen kısmı hala temiz ve muntazam. Küçük havuzun kenarına itinayla sıralanmış saksılardaki sardunyaların dağınık renkleri tesadüfe bırakılmadan emekle konmuş. (Ülken 2012:167-168)

Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı travmatik sürecin yaradığı bir iklimde yetişen Hilmi Ziya Ülken, *Yarım Adam* romanında, Mütareke dönemi Bursa'sına ait iktisadi düşüncelerini de ifade eder. Cemal ve Murat Demir, hava almak ihtiyacıyla gittikleri Tophane Meydanı'ndan Bursa ovasını seyre dalarlar. Göz alabildiğine dört bir tarafa yemyeşil uzanan, hiçbir insan emeği katılmaksızın yeraltından kendi kendine fıskırıyormuş hissi veren bereketli ve canlı ovanın yanı başında sokaklar terk edilmiş ve ova Allah'a terk edilmiş bir güzel levha gibi işlenmemiş durmaktadır. Bu şehirde tabiat alabildiğine bereketli, insan ise aksine o kadar hareketsizdir. Cemal bu hareketsizlik karşısında şu tespiti yapar:

“Çıkrıklar işlemiyor, kozahaneler öbek öbek insanlarla dolmuyor, dere kenarları kaynaşmıyor, halk, öğle vakti evlerinden çıkıp kahve köşelerine sığınıyor ve akşamları münzevi köşelerde hareketsiz, dalgın durmaktan başka bir şey yapmıyor. Hüzün buranın en mahrem dostu ve içki onun sırrıdır.” (Ülken 2011: 82)

Yazar, köysüz ovalar, binlerce ve ağzına kadar dolu kahvelerle, sadece Bursa'nın değil, ülkenin halini ortaya koymaktadır. Bu kötü durumu Türklerin uykuda olmasına bağlayan Hilmi Ziya, ataletin ve yoksullaşmanın asıl sebebinin bu yoksunluktan kaynaklandığını vurgular. Öte yandan Osmanlı pazarlarının Avrupa'nın rekabetine açık hale gelmesi, özellikle Bursa gibi merkezlerde yerli dokuma sanayisinin yok oluşuna sebep olmuştur. Bu bağlamda yazar, üretim olmadığı sürece bir şeyin tüketilmesinin, tüketim olmadan da yaşamının mümkün olmadığını ifade ederek, toplum ve devlet yaşamının

en önemli dinamiklerinin üretim ve tüketim ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Yazara göre genel servetin hiçbir değeri yoktur. Ona değer veren şey genel servetin üzerine eklenen emek yani çalışmaktır.

Mehmet Demir, hafta başı Tophane'ye giden yol üzerinde kurulan Pazar kalabalığına bir şeyler almak için daldığında halkın yoksulluğuna bir kez daha tanıklık eder. Tozlu cepkenleri ve koca kuşaklarıyla şehre inen köylüler, bütün bir yılın mahsulünü elden çıkarmak için boğazlarını çatlatıncaya kadar bağırılmaktadır. Köylülerin satmak için getirdikleri ürünler çok ucuzdur, arabalarla yığılıp süprüntülüğe atılmasın diye yok pahasına satılan mahsulün fiyatı bir yıllık zahmeti çıkarmaz. Bu kalabalıkta asıl göze batan şey, sırtlarına küfe geçiren köylülerin, “eşyanızı taşıyalım mı?” diye yalvarıp sürünerek dolaşmasıdır. Mehmet Demir bir pazarcıya “Niçin her şey bu kadar ucuz?” diye sorduğunda şu karşılığı alır: “Köyde iş yok. Köylüler gırtlaklarına kadar borçlu. Faizciler yüzünden tarlasını evini satıyor.” Mehmet Demir'in bir başka sorusu da “Köyde niçin çalışmazlar?” sorusudur. Köylü ise şu karşılığı verir: “Çalışmazlar beyim. Tohumluğunu satan iskambile verir. Kızlarını ahretlik diye gönderirler. Karılarını kapılarda süründürürler. Son lokmayı da yedikten sonra işte böyle çarşıda, pazarda dilenmeye başlarlar.” Burada bereketli Bursa ovasının görünümüyle tezat bir durum söz konusudur. Mehmet Demir o sorgulayıcı tavrıyla bir arkadaşına şöyle diyecektir: “Tembellik bizi bir kurt gibi kemirdiği zaman, hiçbir deva buna çare bulamaz. Felâket, bütün çocuklarıyla içimizde konaklıyor.”

Bursa'nın iktisadî durumunun ve köylünün tembelliğinin yansıtılmasının yanı sıra yoksulluğun yol açtığı bakımsızlık ve sağlıksızlık da eleştirel bir perspektifle yansıtılır. Nitekim Bursa'da şehrin içinde kalmış tabakhaneler çirkin görüntülere yol açmaktadır, bu tabakhanelerin çevresindeki yoksul mahallelerin ortamı sağlıksızdır. Cemal, tabakhanelerin kapatılarak şehrin dışına fabrika kurulması gerektiğini söylediğinde, asıl sermayedarlarından Hacı Toran, bu öneriye karşı çıkar, çünkü tabakhaneler kapatılırsa yoksul insanlar işsiz kalacaklardır. Ancak Cemal'e göre asıl problem kış günü derileri temizlemek için cüzi ücretlerle bellerine kadar çamura girenlerdir. Fabrikanın toplayacağı işçi sayısı tabakhanelerde çalışanların toplamının altında kalacaktır. Roman kurgusu içinde böylece Bursa şehrinin iktisadi manzarasına da değinilmekte, birtakım karşıt düşünceler roman karakterleri vasıtasıyla çarpıştırılmaktadır.

Romanda dikkat çekilen hususlardan biri de tıpkı İstanbul'da olduğu gibi geleneksel ahşap mimarının yangınlarla yok olmasıdır. Geleneksel ahşap mi-

marinin yaygın olduğu şehirlerde, özellikle tarihi yerleşim dokularında geçmiştten günümüze meydana gelmiş olan yangınlar, sadece can ve mal kaybına neden olmakla kalmamış aynı zamanda geçmiş kültürümüzün ve mimari değerlerimizin geleceğe aktarılmasını imkânsız hale getirmiştir. Romanın son bölümlerinde bir mahalle yangını da betimlenir. Yangının nasıl çıktığı belirsizdir. Matbaacılar semti denilen yerde karanlığın içinden kıvrılan alevler, dil gibi uzanmaktadır. Alevler eski yapıları yalayıp yutar. Mahalle halkı korkunç alevleri, sığınabildikleri yerden çaresizce seyre koyulmuşlardır. Çıplak omuzlu kadınlar gece vakti takunyalarla evlerinden kaçmaktadırlar. Köhne direkler çatırdayarak çökerken, evlerin çatıları alevlere teslim olur. Yangın büyük bir hızla yan mahalleye sıçradığında ortalığı boğucu dumanlar kaplar. Tulumbacılar cehennem dili dehşetiyle uzanan alevlere cesaretle saldırılmaktadır. Neyse ki fecre doğru yağmur yağar ve alevlerin öfkesini dindirir.

Bursa'da Yahudiler Altıparmak Caddesi'nin yanında bulunan Yahudilik diye tabir edilen semtte (Arap Şükrü Sokağı) yaşamaktadır. Mehmet Demir, matbaa yangınından sonra Yahudilik'ten şimdiki adı Gümüştepe olan Misi köyüne giden yolu tutar. Yolun aşağısında iki sıra kavaklar ince bir su kenarına dizilmiş yeşil sütunlar gibi uzanmaktadır. Şehrin ağaçlıkları bitmiş, önünde göz alabildiğine uzun ve kuru bir ova meydana çıkmıştır. Otlar kurumuş, kışın boz rengi ovayı, yukarı sırtları boydan boya kaplamıştır. Tabiatın bu sükûnu içinde iyice serbest kalan Mehmet Demir'in boşlukta işleyen muhayyilesi Bursa'nın sonsuz tabiatında kaybolur ve bütün ihtirasları bu büyük teneffüs ritminin içinde eriyip gider.

SONUÇ

Yarım Adam, 1919'da İstanbul'un hemen yanı başında olmasına rağmen sekiz saat uzaklıkta olan Bursa'da merkez ve taşra arasındaki iletişimsizliğin ne boyutta olduğunu gösteren bir romandır. Beykoz'dan öteye geçmemiş bir iktidarın yanı başında kendilerini yarım hisseden aydınların varlığı, Anadolu insanını da sahipsiz ve ortada bırakmıştır. Artık Bursa'da çıkırıklar işlemiyor, kozahaneler öbek öbek insanla dolmuyor, dere kenarları kaynaşmıyor, şehir halkı münzevi köşelerde sessizliğe gömülüyordur. Bursa'nın tezgâhları Batı'nın makinelerine ve silahlarına karşı yorgun bir dirençle, çıkırık seslerinden ilahiler okuyarak didinmektedir. Böyle bir ortamda; Almanya'da yetişmiş olan Mehmet Demir, müspet ve menfi taraflarıyla artık memleket gerçeklerinin farkına varmış ve onun içine girdiğinde, Anadolu'da yaşayan/yaşanan hayatın ve insanların acıları, ıstırapları, sevinçleri, çarpıcı maceraları olduğu

net bir şekilde görmeye başlamıştır. Mehmet Demir etrafında, Anadolu'nun kırılan kalbinin yeniden kazanılabilmesi için eleştirilerini iktisat, adalet gibi iki önemli noktada toplayan Hilmi Ziya, toplumun dengeye ulaşması için bu sorunların çözülmesi gerektiğine işaret eder. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da yüzyıllardan beri unutulmuş insanların bizden olduğunun anlaşılmasıyla birlikte, Yahya Kemal Beyatlı'nın *Dergah Dergisi*'nin ilk sayısında kaleme aldığı ve derginin çıkış bildirisi olan Üç Tepe musahabesinde^[1] ifade ettiği gibi, edebiyatçılar ülkeye Çamlıca ve Tepebaşı'ndan bakmak yerine Metristepe'den bakmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, Almanya'da okumuş İstanbullu roman kahramanı Mehmet Demir de, Anadolu'yu temsil eden eski başkent Bursa'ya Tophane Tepesi'nden bakarak, dünyaya başka bir tepeden bakmamız gerektiğini söyleyecektir.

Yarım Adam romanında Bursa özelinde Anadolu'nun tabii güzellikleri, coğrafi imkânları gösterilmekle birlikte Anadolu insanının ihmal edilmişliği, merkezden uzakta tutulması sosyolojik, iktisadî ve siyasal perspektiflerle sunulmaktadır. Bu bağlamda romanda fizikî ve sosyolojik haritası çıkarılan Bursa aracılığıyla Türk aydınlarının Anadolu'ya yönelmelerinin gerekliliği de ortaya konulmaktadır.

1 Yahya Kemâl, "Musahabe: Üç Tepe" *Dergâh*, Nu: 1, 10 Nisan 1337, s. 1.

KAYNAKLAR

- ALVER Köksal (2001) “Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, s.133.
- BEYATLI Yahya Kemal (1984) “Memleketten Bahseden Edebiyat”, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- GÖKÖZKUT Burcu-SOMUNCU Mehmet (2022) “Hafıza Mekânının Varoluşu ve Yitirilişi Üzerine: Tarihi Pınarbaşı Parkı'nın Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi* 9 (1), s. 24-40.
- KAPLAN Mehmet (1990) *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZGEN Dilek (2010) *Turizmde Bölgesel Tanıtma ve Bursa İli Açısından Önemi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TANPINAR Ahmet Hamdi (1977) *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR Ahmet Hamdi (2012) *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (1998) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- ÜLKEN Hilmi Ziya (2001) *İnsan Meddücezri Yarım Adam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- YEDİYILDIZ M. Asım (2003) “XVII. Asır Bursa Evleri (Bursa Şer'iyecilerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. 12, S. 1, Bursa.

BURSA'YA DIŞARIDAN VE İÇERİDEN BAKAN İKİ ROMAN: ÇOK ÇİÇEKLİ SENFONİ VE ÖLÜ REŞAT

Dr. Öğr. Üy. Zuhal EROĞLU KOŞAN •

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olması ve kendisinden sonra imparatorluğa başkentlik yapan Edirne ve bilhassa İstanbul'a yakın bir merkez olması itibarıyla Türkler için siyasî ve tarihî önemini her zaman korumuştur. Bununla birlikte "evliyalar şehri" olarak tanınan Bursa, dine ve geleneğe verdiği öncelikle de dikkatleri çeker. Üstelik zümrüdü coğrafyasıyla ve eşsiz mimarisiyle kendisine yolu düşen herkesi büyülemiştir.^[1] Ruhanî yönüyle de bilinen Bursa, seyahatnamelerden hikâyelere, şiirlere ve romanlara konu olmuştur.^[2] Birçok romanda anlatının bir kısmının ya da tamamının mekân olarak yer aldığı Bursa, sadece bir mekân olmanın ötesine geçerek romanın merkez figürü hâline dahi gelebilmektedir. Zira Bursa karakteri ve ruhu olan bir şehir olarak içinde yaşayan insanların üzerinde yadsınamayacak bir tesir bırakmaktadır. Bu romanlardan ikisi, bu çalışmada incelenecek olan, Aslı Tohumcu'nun *Ölü Reşat*'ı ve Özkan Yalçın'ın *Çok Çiçekli Senfoni*'sidir. Bu iki roman şehri anlatının odağına almaları nedeniyle "kent romanı" olarak tanımlanabilir.

Kent Romanı

Kent romanı, kentin hikâyesinin odağa alındığı anlatılardır. Bu romanlarda mekân karakterlerin özelliklerini ya da olayları belirginleştirmek veya anlatıyı gerçekçi kılmak için yardımcı unsur işlevini aşır anlatıda aslı bir unsur olarak yer alır. Hatta şehrin kendisi romanın yazılış amacıdır. Şehir genellikle ana karakter için taşıdığı anlamla temsil edilir, ancak dikkat edilirse şehrin anlamı böyle bir tekillikte sınırlı değildir, şehir çok uzun zaman boyunca esasen belli bir değerler bütününe sahiptir ve bunu içinde yaşa-

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. zuhaleroğlu@uludag.edu.tr

1 Bursa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Çiftçi ve Öcalan (ed.), 2015; Eriş (ed.), 2021.

2 Bu konuyu ele alan yazılar için bkz: Sinar, 2001; Sinar Uğurlu, 2015; Sinar Uğurlu, 2021.

yanlara hissettirir. Şehrin hikâyesini anlatma ihtiyacı da şehrin bu baskın karakterinden ortaya çıkar.

Bazı şehirler içinde yaşayanları, ama bilhassa yolu kendisinden geçenleri büyüler, etkisi altına alır. Şehrin tesirinden kurtulamayan kişi, burayı başkalarına da bildirme gereği duyar. Gezi yazısı, seyahatname, deneme, şiir, hikâye gibi çok çeşitli türlerde farklı açılardan işlenen şehir modern zamanın başat türü olan romanda bir karakterdir, zira anlatılan onun hikâyesidir. Peki, bir şehir nasıl anlatılır? Şehrin romanlarda nasıl temsil edildiğini incelediği *City Codes (Şehrin Kodları)* başlıklı kitabında Hana Wirth-Nesher, “*Kent metni [...] sanatta, dinde, politikada -herhangi bir kültürel söylemde- kentin temsilinin tarihinin bir palimpsestidir.*” (1996: 11) diyerek kent romanının kendisinden önce şehri anlatan metinlerin izlerini taşıdığına işaret eder. Bu çalışmada incelenen Bursa’yı anlatan romanlarda da görüleceği gibi şehir gerçekten de metnin türünden bağımsız olarak belli unsurlara vurgularla öne çıkar. Bu da şehrin karakterinin metinleri belirlediği kadar metinlerin de insanların şehre bakışını belirlediğini gösterir. İnsanlar bir şehirle tanışırken şehir hakkındaki mevcut yazılı ve sözlü anlatıların tesiri altındadır.

Çift yönlü etkileşim bir yandan şehre bakışı belirlerken öte yandan şehrin her yeni bakışta yeniden inşa edilmesine yol açar. Dış gerçeklik kurgusal bir dünyaya dönüşürken -metindeki vurgularda, metnin yapısında, dokusunda, dilinde ve üslûbunda da gözlemlendiği gibi- şehir ve ona bakan/onu anlatan kişi arasındaki ilişkiyi gözler önüne serer. Wirth-Nesher’in ifade ettiği gibi, “*Kent simgeleri/Sembol yapılar, elbette, kurgusal dünyaya getirilen doğrulanabilir “gerçekliği” oluşturur. [...] [K]ent simgelerinin türü romanın temel kaygılarının göstergesidir.*” (1996: 120) Romanların yapısı ve dokusu buna göre belirlenir. Şehir hep belli unsurlarla anılsa da hangi unsurların ne derecede nasıl öne çıktığı bu bağlamda önemlidir. Örnek olarak, kimi yazarlar Bursa’yı Osmanlı’nın ilk başkenti olarak tarihî değeri açısından ön plana çıkarırken kimi yazarlar “evliyalara şehri” olarak gelenekle ve batılla olan ilişkisini kimi yazarlarsa büyüleyici yeşili nedeniyle coğrafi özelliklerini birinci sıraya koyar. Buna bağlı olarak, bir yerlinin anlattığı şehirle bir turistin ya da geçici olarak şehirde bulunan birinin anlattığı şehir birçok noktada uyuşsa da kentin simgelerine yüklenen anlamlar bakımından farklılık arz eder.

Kent anlatılarının en temel unsurları olan simgesel değerler, mimari başta olmak üzere bütün metinlerde gerek gerçekçiliği sağlamak gerekse şehrin ruhunu verebilmek için kendisine yer bulur. Wirth-Nesher, kent romanı için şu açıklamayı yapar:

Yazarlar, “gerçek” şehirlerin özelliklerini metinlerinde yeniden inşa ederken, bunu haritalar, sokak adları ve mevcut binalar ve yer işaretleri/sembol yapılar/kent simgeleri üzerine çizerek, bir karakterin haritada gerçekten var olan bir sokağın köşesini dönmesini sağlayarak, onu “gerçekçi” bir yere yerleştirerek yaparlar. Bu kentsel unsurlar, belirli bir kültür içindeki bir okuyucu için bütün bir anlam dağarcığı anlamına gelir. (1996: 10)

Ölü Reşat ve Çok Çiçekli Senfoni romanları da Bursa'nın adeta haritasını çıkarır, böylece anlatı gerçekçi bir kimlik kazanır ve şehir okurun gözünde canlanır. Şehre ait ayrıntılar Bursa'yı bilenlere kendi kişisel tarihlerine bağlı anlamlarla metni değerlendirmelerini sağlar. Romanda geçen bir cadde ya da bir mekân ismi okura kendi anılarını çağrıştırarak okuru metnin bütününe hâkim olan duygudan bağımsız olarak duygulandırabilir.

Şehre Dışarıdan Bir Bakış: Çok Çiçekli Senfoni

Özkan Yalçın'ın 1992'de yayımlandığında Kültür Bakanlığı Roman Ödülü'nü kazanan *Çok Çiçekli Senfoni*'si, üniversite eğitimi için Sivas'ın Gürün ilçesinden Bursa'ya gelen bir gencin sevdiği kıza bir türlü ilan edemediği aşkını “Göçmen Gözler Ülkesi” olarak tanımladığı şehirle bütünleştirmesinin hikâyesidir.^[3] Anlatıya “*Ben bu şehri hiç sevmedim.*” (2009: 9) diyerek başlayan anlatıcı-ana karakter burada benliğinin ve hayatının bütünlüğünü kaybeder. Küçük bir Anadolu kasabasından geldiği için geçici ikamet ettiği Bursa'yı dışarıdan bir gözle seyrederek. Âşık olduğu okul arkadaşı Burcu, Koza Han'da bir ipek tüccarının kızı olduğundan kendisini ona denk görmez ve memleketine gelin olarak götüremeyeceğini düşünür, bu yüzden roman boyunca duygularını ona bir türlü açamaz. Ömrünce unutamayacağı bir aşkın acısını yaşadığı bu şehir onun aynı zamanda büyüdüğü kasabadan çıkıp yaşadığı ilk yer olduğu için Bursa'daki hayatını dönüm noktası olarak tanımlar ve hayatını “Bursa'dan Önce”, “Bursa Günleri” ve “Bursa'dan Sonrası” şeklinde bölümlendirir.

Bursa'nın kent simgeleri olan ova, türbeler, Uludağ, belli mekânlar vd. onu etkileyen yerlerdir ve anlatıcı-ana karakter bu yerlerle ilgili anılarını

3 Romana adını veren “Göçmen Gözler Ülkesi” ifadesinin açıklaması metinde şöyle yapılmaktadır: “*Sonra yeni kalabalıklar yürümüşler peşi peşine. Kimi ekme kapısını aramış, kimi geçmişini bulmuş. Olmamış, bir mecburi hırcetin yurtsuzları nakışlamışlar gözlerini... Neden sonra biz, burada kendi kozamızı örmeye, sırça bir saray inşa etmeye kalkışmışız.*” (2009: 51-52) Bursa çok göç almasıyla tanınan bir şehirdir. Bilhassa Balkanlardan göçenlerin şehirde önemli bir yer teşkil ettiği bilinir. Dışarıdan gelen herkesin kendisine bir değer kattığı bu şehirde anlatıcı-ana karakter de kendisi için koza anlamı taşıyan bu şehrin tarihine kendi kişisel tarihini eklemiştir. Bursa'ya yapılan göçler hakkında bir yazı için bkz: Taş, 2015.

ve düşüncelerini kentin tarihinden bağımsız olarak anlatır. “*Ben bu şehri hiç sevmedim.*” (2009: 9) diyerek Bursa’daki hayatını anlatmaya önce şehrin kendisi üzerinde bıraktığı izlenimden başlayan anlatıcı-ana karakter şehri tecrübeleriyle anlamlandırır. Bu açıdan Bursa’nın tarihi kişisel tarihle değer kazanır, dolayısıyla romanda bireyin tarihi de en az kentin tarihi kadar ön plandadır. Örnek olarak, şehrin sembol mekânlarından olan Kültürpark romanda şöyle geçer: “*Meyhaneden çık, doğru Kültürpark’a. ‘Rezalet Meydanı’ demek neden akıllarına gelmemiş acaba? Yirmi beş kuruşluk giriş ücretini ödedin mi, çılgınlığın her türlü bedava.*” (2009: 30) 1955 yılında açılan ve büyük bir alanı kaplayan Kültürpark, 1963’ten beri festivallere ev sahipliği yapmakta ve şehrin önemli yeşil alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Anlatıcı-ana karakter bu ve benzeri bilgilerden hiç bahsetmeksizin Kültürpark’ı doğrudan kendi değer yargılarına göre değerlendirerek sunar. Uludağ’a bakarken ise “*Uludağ’ın şu her dakika değişen manzarası harika! Hülya, şiir, umut ve sevgi yüklü... Âşık mıdır bu dağ, sevdâ mı çeker acep? Yoksa şu gördüğümüz gönül fırtınaları, bir dağın gökleri tutuşturan ahından ezgiler midir?*” (2009: 81) diye geçirir içinden. Uludağ’a ait coğrafi, tarihi vb. bilgiler vermek yerine onu duygularına göre tarif eder.^[4] Zira amaç şehri okurlara tanıtmak değildir. Anlatıcı-ana karakter kendisini etkileyen ve değişmesine yol açan şehri anlatma ihtiyacı duymaktadır, çünkü aslında kendisini anlatma ihtiyacı içindedir. Roman bu açıdan şehrin sembol mekânlarını sıralayarak bunların tarihi, coğrafi konumu, ekonomisi, şehrin kültüründeki yeri vb. hakkında bilgi veren gezi yazılarından ayrılmaktadır.

Büyük bir şehir olan Bursa, anlatıcı-karaktere başka türlü bir hayatın mümkün olduğunu gösterir ve hayata başka pencerelerden bakmasını sağlar, çünkü küçük bir kasabadan büyük bir şehre geçiş büyüleyicidir. Geldiği yerde memur olan, boğucu bulduğu kasabasından ve nefes almasını zorlaştıran daracık çevresinden kurtulmak istediği için Bursa’ya gelen anlatıcı-ana karakter, “sızılı bir Anadolu delikanlısının gönül fidanı, Bursa ovasında yeşile duracaktı” (2009: 28) ile ifade ettiği açılışının kaynağı olarak Bursa’yı işaret eder. Aslında küçükken ailesiyle birlikte babasının işi nedeniyle bir süreliğine Adana’da yaşamıştır, ama “*Bu koskoca şehirde, henüz otomobil yok sayılırdı. Bir avrupa taksi görebilmek için, en işlek caddede, uzun müddet beklemek gerekirdi. Buna rağmen dedem elimi hiç bırakmazdı.*” (2009: 125) şeklinde tarif ettiği Adana, onun hayatında etkileyici ve dönüştürücü bir role sahip olamaz. Adana’da eksiklik olarak hatırladığı şeyler Bursa’da fazlasıyla vardır. Keza romanın daha ilk paragrafında “*vitrinleri, duvarları, binaları ve hatta ağaçları*

4 Uludağ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Öztürk, 2015.

üstü[n]e üstü[n]e yürüyen canavarlara benzetip ür[k]er.” (2009: 9) Yine de bu kalabalık dünyanın içine dalar, şehrin caddelerinde yürür, mekânlarında vakit geçirir, şehri doyasıya yaşar. Şehre ait ayrıntıların bilinçli şekilde seçildiği göze çarpar. Örnek olarak, romanda sık sık şeftali yenildiği görülür, kestaneden söz edilir. Bursa’yla özdeşleştirilen söz konusu meyvelere yapılan vurgu şehrin çok yönlü anlatılmak istenmesinin bir sonucudur.

Bursa, anlatıcı-ana karakterin hayata bakışını belirleyen, zihninin işleyişini etkileyen bir eksen hâlini alır. Bu yüzden Yazıcıoğlu sinemasında bir kızla sevişmesini şöyle tarif eder: *“Ten hazzı... Bir duygular manzumesinde yüzdük. Bu bir şehir elektriği değildi ki, şalteri olsun. Bir şehrin su şebekesi değildi ki, musluğu kapatalım.”* (2009: 58) Başka bir yerde de okulu şehre benzetir: *“Okulu şehre benzetirsek, en mutena semti teksir odasıdır.”* (2009: 32) Düşüncelerini “şehir” kavramıyla organize etmesi, küçük bir kasabadan geldiğini defalarca vurgulayan anlatıcının Bursa’dan ne kadar etkilendiğini gösterir. Keza, aşkını anlatmaya çalıştığı ve sevdiği kızın yüzüne okuduğu şiiri Bursa üzerindedir. *“Bursa/Çağırmaı unutma beni de e mi/Gün olur gönüller kurursa.”* (2009: 54-55) ithafıyla başlayan şiir adeta romanın özetidir. Şiirde Çekirge, Yeşil, Heykel gibi şehrin simgesel bölgeleri anlatıcı-ana karakterdeki karşılıklarıyla şiirde yer alır. Bursa’da otogarda indikten sonra gidip yerleştiği ve şehrin “kontakt noktası” olarak gördüğü Heykel’i *“Hep Heykel’den kalkacak özgürlük gemileri”* (2009: 55) dizesiyle anlatarak özelde Heykel’in, genelde Bursa’nın kendisi için taşıdığı anlamı ortaya koyar. Romanda şiirde anılan yerlerden çok daha fazla cadde ve semtten söz edilir elbette. Gezdiği gördüğü yerleri anlatmanın ötesinde yaptığı her şeyi Bursa’nın neresine düştüğünü kodlayarak bildirir. Diğer bir deyişle, anlatıcı-ana karakter şehrin her karesini anılarla doldurur ya da tam tersi anılarını hafızasına şehrin görünümüyle birlikte nakşeder. Dolayısıyla meraklı bir okur, Bursa’yı gezerken anlatıcı-ana karakterin nerede ne yaşadığının, ne hissettiğinin haritasını isterse çıkarabilir. Zira roman şehri dil yoluyla haritalandırmaktadır. Burada önemli bir nokta romanda ev içlerinin değil cadde, meyhane, lokanta, çay bahçesi, okul, stat gibi kamusal alanların anlatılmasıdır. Dağ, çay, ova gibi coğrafi unsurlar da bu bağlamda topografik özellikler olmanın ötesinde anlatıcı-ana karakter için taşıdıkları anlamlarla birer dış mekâna dönüşür. Böylece anlatıcı-ana karakter kendi iç dünyasını ortaya koymaya çalışır, ancak iç dünyasını şekillendiren kaynağın şehir olduğunu düşündüğünden kendisini şehri anlatarak ifade eder.

Bursa yalnızca kamusal alanlarıyla değil, değerleri ve gelenekleriyle de romanda yerini alır. *“Her yıl ikinci Pazar günleri yapılan Dede Günü”* (2009:

56) anlatıcı-ana karakterin güzel duygularla hatırladığı bir yıl dönümü değildir. Bursa'nın simgelerinden olan evliyalardan Mustafa Ded'e'nin anıldığı bu gün anlatıcı-ana karakter için “[a]dı mistik, şekli inkara açık bir kutlama”dır (2009: 56). Osman Gazi, Orhan Sultan, Vefik Paşa, Nilüfer Hatun gibi Bursa'nın tarihine kazınmış isimlerden ise saygıyla söz eder. “Osmanlı'nın göbeğinin kesildiği bu şehir”de (2009: 22) “sevmenin ölüme denk oluşunu öğütlemek iste[diklerini]” (2009: 119) düşündüğü Muradiye'deki türbeler onu hüznendirir.

Bursa, anlatıcı-karakterin kendisini hem bulduğu hem kaybettiği bir oksimorondur. Nitekim anlatıcı-ana karakterin kendisi de daha romanın başında bunu, “Ben bu hüznü işte bu tezatta kucakladım.” (2009: 9) ifadesiyle dile getirir. Kurduğu arkadaşlıklar şehri yaşanılır kılsa da dışarıya vuramadığı aşk onu duygusal açıdan epey hırpalar ve şehir asıl anlamını bu duyguyla kazanır. Şehre okumak için geldiğinden okul bitince geri dönmek zorundadır. Şehirden ayrıldıktan sonra düştüğü boşluğu, şehrin üzerindeki nüfuzunu göstermek için döndüğü yeri de anlatır, böylece Bursa'nın hayatının neresinde durduğunu, onun için taşıdığı anlamı daha da belirginleştirmeye çalışır. Bununla birlikte bunun başka bir nedeni daha vardır. Bursa, ondan uzaklaştıktan sonra bir hayal/masal şehre dönüşür. “Bursa'dan kopalı kırk gün oldu.” dedikten sonra “Bu kırk gün boyunca, bu şehri düşünmediğim kırk dakika oldu mu acaba?” (2009: 134) sorusuyla bir yandan aklının ve kalbinin Bursa'da kaldığını söyler, öte yandan mitolojide ve masallarda önemli bir değeri olan kırk sayısına^[5] yaptığı vurguyla şehrin kendisi için adeta bir masala dönüştüğünü imler. Hemen peşinden “karanlık bir çağ” olarak nitelediği “Bursa Günleri” dönemini hatırlamaktan kaçır; Nilüfer Çayı, Ertuğrul'daki okul, Heykel, Uludağ gibi Bursa'daki sembol mekânları anarak oradaki anılarını inkâr eder. Mekânı inkâr ettiğinde zamanı inkâr ettiğine, böylece ona acı veren anılarını yok sayabileceğine inanır. Bursa onu değiştirmiştir, ama sonunda yine doğduğu yere dönmek sanki bütün bu değişimleri başa sarmaktadır. Bu ise ona çok daha fazla acı verir. Anlatıcı-ana karakter her ne kadar Bursa'yı daha çok “Göçmen Gözler Ülkesi” olarak ansa da ona bir yerde “Ak Masal Ülkesi” de der. Bursa'nın sonunda bir masal şehre dönüşmesi evliyalar şehri olarak anılan, mistik değerlerin şehrin ruhunda önemli bir yer teşkil ettiği Bursa'nın romanda temsili açısından dikkate değer bir ayrıntıdır.

5 Kırk sayısının halk edebiyatındaki yerini inceleyen bir yazı için bkz: Güvenç, 2009.

Şehre İçeriden Bir Bakış: Ölü Reşat

Bursa yalnızca dışarıdan bir bakışla değil, içeriden bakışla da bir masal şehir olarak anlatılır. Üç yaşında Bursa'ya gelen ve üniversite okumak için İstanbul'a gidene dek Bursa'da yaşayan Aslı Tohumcu, uzun yıllar -bilhassa çocukluğunu- Bursa'da yaşamış biri olarak şehrin ruhunu yakından hissetmiş bir yazardır. Funda Şenol Cantek'e verdiği röportajında, "*Rahmetli Yücel Balku'nun bazı öykülerindeki masalsı Bursa'yı yaşama şansım oldu büyürken*" (2018) diyen Aslı Tohumcu çocukluğunun geçtiği Kiremitçi Mahallesi başta olmak üzere Bursa'nın üzerinde önemli bir tesirinin olduğunu ifade eder. Aslı Tohumcu'nun 2014 yılında yayımladığı ve "*Beni ve sevdiklerimi esirgeyen ve yaşatan Bursa'ya*" diyerek Bursa'ya ithaf ettiği romanı *Ölü Reşat*, 1940'lardan 2000'lere dek uzanan Bursa'yı masalsı bir atmosfere bürüyerek anlatır. Şehir bakışları, buna bağlı anlatım tarzları ve üslupları tamamen farklı olsa da her iki romanda da şehrin bir masala dönüşmesi şehrin ruhundan ve insanlar üzerindeki tesirinden kaynaklanır. Şehirde geçici ikamet eden bir karakterin gözünden anlatıldığında Bursa, daha çok gözlemlere dayanırken, bu nedenle daha gerçekçi bir anlatım benimsenirken şehirdeki yaşam yerlilerin dünyasından anlatılmak istendiğinde buranın sakinleri şehrin ruhunu taşıdığından anlatım da masalsı bir nitelik kazanır. *Çok Çiçekli Senfoni*'de bir kişinin hikâyesi şehrinkiyle bütünleşirken *Ölü Reşat* doğrudan şehrin hikâyesidir, çünkü ne Adnan ne Reşat birer bireydir. Onların hikâyesi şehri anlatmak için vasıtaadır. *Ölü Reşat*'ın bütün roman boyunca hâkim olan masalsı yapısının altında yatan neden budur. Roman "Derler ki" ile rivayet bildiren bir ifade ile başlar, roman boyunca duyulan geçmiş zaman kipi kullanılır. Alev Sınar Uğurlu romanın yapısı hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

Adnan adlı ana kahramanın doğumundan itibaren başına gelen talih-sizlerin anlatıldığı romanda, bir romandan beklenen şekilde tasvir, tahlil, diyalog, iç gözlem, monolog gibi anlatım yöntemleri kullanılmadan bir halk hikâyecisi ya da masal anlatıcısı olarak nitelendirilebileceğimiz bir anlatıcı tarafından olaylar dizisi aktarılmıştır. Ana kahraman Adnan'ın Reşat adlı bir ruhun sırasını çalarak dünyaya geldiği ve dünya yüzünde sadece istediklerine görünen Ölü Reşat'ın bu nedenle Adnan'ı daima takip ederek onu yok etmeye çalışması romana kurgusal anlamda da masal havası vermiştir. Bu fantastik kurgunun geçtiği mekân ise reeldir. [...] Romanda fantastik kurgunun ana kahramanı Adnan, bu fantastik kurgunun geçtiği reel hayatın ana kahramanı ise Bursa'dır. (2015: 244)

Çok Çiçekli Senfoni'de anlatım *otodiegetik*ken (anlatıcı hikâyede başkarakterdir) *Ölü Reşat*'ta *heterodiegetik*dir (anlatıcı hikâyede karakter olarak yer almaz). Anlatıcı türündeki bu değişiklik şehre bakışla yakından ilgilidir. *Ölü Reşat*'ta kurgunun fantastik kılınmasını, metnin merkezî figürünün Bursa olmasını sağlayan unsurlardan biri budur.

Doğumdan ölümüne kadar Adnan'ın hayatı, doğumunda kendisiyle ilgili ortaya atılan bir kehanetin ışığında anlatılır. Adnan bütün hayatı boyunca defalarca ölümden dönen, çeşitli talihsiz kazalar atlatan biridir. Aslında gayet insanî olan bu durum Reşat isminde bir bebeğin sırasını çalmasına, *Ölü Reşat*'ın bu nedenle bütün bir ömür boyunca Adnan'ı öldürmek için didinip durmasına bağlanır. Her seferinde Adnan'ın sevgili kulu olarak talihinin yaver gitmesiyle kurtulduğuna ve yerine başka birinin öldüğüne inanılır. Böylece basitçe bu coğrafyada batıl inançların hüküm sürdüğü söylenmez, kişilerin yaşamlarını belirleyen bu durum romanın temel dayanağı, çıkış noktası yapılarak okura gösterilir. Fatma Fahrünnisa Hanım'ın *Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân*'ında olduğu gibi Bursa'yı anlatan seyahatnamelerde ve *Çok Çiçekli Senfoni*'de Bursalıların batıl inançlara yatkınlığına sadece değinilir, gözlemleyen kişi insanları cahil görüp üzerinde durmadan geçer. Zira her iki metinde şehre bakan göz yabancıdır, şehirde geçici olarak bulunmaktadır. Oysa şehre bakış içeriden olunca romanın yapısını etkileyecek kadar önemli bir mesele hâlini alır, çünkü bir kent romanı olarak *Ölü Reşat*, şehirde baskın olan hayata, olaylara bakış tarzını temsil eder. Romanın adı bu yüzden *Ölü Reşat*'tır; Adnan'ın hayatını ilginç kılan, yani anlatılmaya değer bir hikâyeye dönüştüren odur. Kimsenin doğal olarak göremediği, varlığını fiziksel olarak kanıtlayamadığı ama varlığından emin olduğu *Ölü Reşat*, Bursalıların icat ettiği bir söylenceden ibarettir ve bu yönüyle evliyalrı, söylenceleri, söylentileriyle meşhur Bursa'nın ruhunu yansıtır.

Bursa sadece batıl inançlar değil, gelenekler açısından da son derece zengindir. Doğumla açılan roman, *Allah analı babalı büyütme nasip etsin* geleceğinden söz eder. Adnan'ın hayatını bir kehanetle söyleneceye çeviren kadın onun doğumunu tebrik etmek için gelmiştir. Yine doğumdan sonra ikram edilen lohusa şerbetini tarifıyla, ikram etme şekliyle ayrıntılı olarak açıklar. Göbek bağı düştükten sonra bebeğe yaptırılan ilk banyo uzun uzun anlatılır. Şeytanların ve uğursuzlukların kaçması için "Ayet-el Kürsi" süresinin okunması gibi dinin günlük hayatta gelenekselleşen tarafları da romanda işlenir. Bu noktada bu geleneklerin romanın geneline hâkim olan ironik bir dille anlatıldığını belirtmek gerekir. Anlatıcı, her ne kadar içeriden bir bakışla yaşananları temsil etmeye çalışsa da yaşayanlarla aynı bilinci paylaş-

madığını hissettirir. Bununla birlikte romanın dili acıtıcı değildir, romanda yaşananların absürtlüğü ortaya konurken şehre ve şehre ait her şeye sevgiyle yaklaşan mizahî bir üslup benimsenmiştir. Bunda yazarın Bursa'yı çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinin gözüyle görmesi, ama hem Bursa'dan uzaklaştığı hem de yetişkin olduğu bir dönemde farklı bir gözle değerlendirebildiği zaman romanını yazması etkili olabilir.

Romanın önemli özelliklerinden biri, gelenekler açısından zengin olan Bursa'yı şehrin mistik ruhuyla birlikte vermeye çalışmasıdır. Romanda dağınıklığa ve savrukluğa yol açacak kadar sürekli söylentilerden, söylencelerden, evliyalardan söz edilir. Bursa'nın yazılı ve sözlü edebiyatı, halk kültürü, inanışları vb. metinde okurun karşısına yerli yersiz çıkar. Yine de tüm bunlar şehrin ruhunu oluşturması itibarıyla önemlidir; ayrıca ağızlarda dolaşan anlatılar şeklinde aktarıldığından şehirdeki fısıltıyı okura hissettirir. Keza romanda ne Adnan'ın ne Ölü Reşat'ın sesi gerçekten duyulur. Tüm bunlar, romanı bir kişinin hikâyesi olmaktan çıkararak şehrin hikâyesi kılar. Romanda baskın olan şehrin kendisidir, şehir kişilerin yaşamlarını etkilemesi nedeniyle etkindir.

Ölü Reşat da -tıpkı *Çok Çiçekli Senfoni* gibi- bir kent romanı olarak Bursa'nın haritasını çıkarır. Romanda Bursa, eski adıyla Hüdavendigâr ili olarak geçer, bununla birlikte Bursa'daki yer isimleri güncel hâliyle yer alır. Zaman zaman "*Bursa Mustafa Sokak'taki 46 numaralı apartman*" (2014: 139) şeklinde doğrudan konum bildirecek kadar ayrıntı verilir. Kiremitçi Mahallesi, Setbaşı, Çekirge, Yeşil, Gemlik, Baraköy, Tophane Yokuşu, Namazgah, Mudanya gibi birçok yer; ayrıca Ulucami, Emlak Kredi Bankası, Merinos Fabrikası, Aynalıçarşı, Kapalıçarşı, Mahfel, Bursa Cezaevi, Devlet Hastanesi, Pınarbaşı Mezarlığı, Hoca İlyas İlkokulu, İpekçilik Mektebi, Erkek Lisesi, Kebapçı İskender, Çiçek Izgara, Tayyare Kültür Merkezi, hamamlar, kaplıcalar gibi birçok mekân romanda tanıtılırcasına anılır. Örnek olarak, Kebapçı İskender romanda şöyle geçer:

[S]ahiplerinin iddiasına bakılırsa şehrin en iyi iskendercisi olan Kebapçı İskender'de maaile kebab ismarlanarak, bu elim olayda rolü bulunanların affedilmesi sağlanmış.

1930'larda Cevat ve Nurettin İskenderoğlu kardeşlerin Tayyare Kültür Merkezi'nin yanındaki köşeye taşıyıp, mavi-beyaz renklere boyattıkları dükkâmları, 70 seneyi aşkın bu renklere sadık kalacak ve 40 iskemlesinin her biri hâlâ, müşteriler tarafından o vakitler konan Gemi Dibi, Vantilatör Altı ya da Kapı Dibi gibi isimlerle anılacakmış. (2014: 101-102).

Mekânlar örnekte görüldüğü gibi kişiler üzerindeki izlenimlerinden ziyade şehirdeki değeriyle zikredilir. Bu yerler daha çok Adnan'ın hayatıyla ilgili olmakla beraber Adnan'la doğrudan bağlantısı olmayan yerlerden de şehrin tarihindeki veya kültüründeki önemine göre romanda çeşitli vesilelerle söz edilir.

Bursa'nın meşhur lodosu, ipekböceği, Mudanya treni, Bursa'nın tarihindeki yangın ve deprem gibi afetler, Bursa Belediye Başkanı Raşat Oyal, Bursa'lı sanatçılar, hatta yolu Bursa'dan geçen edebiyatçılar gibi Bursa'ya dair birçok bilgi romanı doldurur.^[6] Öyle ki romanın bir bölümünde Bursa'yla ilgili gazete haberlerine yer verilir. Bursa'ya dair hiçbir şeyin atlanmamasının hedeflendiğinin anlaşıldığı romanda birçok ayrıntı metnin dokusuna yeterince yedirilmemiştir. Bu bilgilerden bazılarının tecrübî değil, kitabî olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan Wirth-Nesher'in palimpseste benzettiği kent romanı tanımıyla uyumludur, kendisinden önceki metinlerin izlerini taşır. Bunun bir sonucu olarak birçok ayrıntı -*Çok Çiçekli Senfoni*'nin aksine- şehirle kurulan duygusal bir bağa dayanmamaktadır.

Sonuç

Çok köklü bir geçmişe sahip olması itibarıyla birçok medeniyetten izler taşıyan Bursa, zamanla kendine has bir yapı ve doku oluşturmuştur; bir yandan sakinleri tarafından muhafaza edilerek geleceğe taşınan öte yandan yeni gelenlerle sürekli zenginleşerek devam eden güçlü bir karaktere sahiptir. Şehrin baskın bir karakterinin oluşu, insanın üzerinde bıraktığı güçlü etki Nevzat Özkan ve Aslı Tohumcu gibi yazarlarda olduğu gibi -kısa veya uzun süreli- içinde belli bir dönem yaşayanları bu etkiyi ifade etmeye ve şehrin romanını yazmaya sevk etmiştir. Üniversite okumaya gelen ve şehirde üç yıl kalan Nevzat Özkan, otobiyografik izler taşıyan romanında üç yıllığına Bursa'ya yüksek öğrenim için gelen bir gencin hikâyesini şehrin hikâyesiy-le bütünleştirir. Geçici olarak orada bulunduğunu bilen bir yetişkinin gözlerinden anlatılan şehrin her köşesi anılarla anlamlandırılır, böylece kişisel tarihle şehrin tarihi birleşir. Üç yaşında Bursa'ya gelen ve çocukluğunu Bursa'da geçiren Aslı Tohumcu ise şehirle daha çok hemhâl olmuş biri olarak tamamen şehrin ruhuna odaklanır. Öncelikle şehrin masalsı atmosferini yansıtmayı hedeflediği romanında anlatısını, teknik olarak alışlageldik roman yapısından uzaklaştırıp masalsı bir kurguya yaklaştırır. Anlattığı kişileri ve

6 Bu bilgiler zaman zaman Türkiye'nin tarihine dek uzanır. Romanda konudan iyice uzaklaşılmasının hissedildiği bu kısımlarda yazarın belli mesajlar verme kaygısı güttüğü anlaşılır. Bu kısımlar, romanın konu bütünlüğünü bozmaktadır.

başlarından geçen olayları da şehri en iyi anlatabilmek üzere kurgusal bir vasıta kılar. Böylece kişilerin ve olayların geri plana düşüp şehrin atmosferinin, kültürünün, tarihinin, coğrafyasının tanıtılmaya çalışıldığı bir mecraaya dönüşür roman. İki roman yazarlarına bağlı olarak bu noktada çok temel açıdan ayrılrsa da şehrin kendi karakteri romanları belli noktalarda buluşturur. Kurgudaki yerleri farklı olmakla birlikte iki romanda da şehrin malsalı atmosferi kendisini hissettirir. Şehrin etkileyici coğrafyası ve mimarisi, kültürel ve tarihi dokusu, canlı şekilde sürdürülen gelenekleri vb. her iki romanda da şehrin belli unsurlarla öne çıktığını ortaya koyar.

KAYNAKLAR

- GÜVENÇ Ahmet Özgür (2009) “Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, s. 85-97.
- ÖZTÜRK Zehra (2015) “Keşiş Dağı’ndan Bugüne Uludağ”, *Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*, Ed. Cafer Çiftçi ve Hasan Basri Öcalan, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, s. 455-468.
- SINAR Alev (2001) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebiyatımızda Bursa”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, s. 184-203.
- SINAR UĞURLU Alev (2015) “Türk Romanında Bursa”, *Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*, Ed. Cafer Çiftçi ve Hasan Basri Öcalan, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, s. 231-247.
- SINAR UĞURLU Alev (2021) “Yeni Türk Edebiyatına Yansıyan Bursa”, *81 İlde Kültür ve Şehir: Bursa*, Ed. Metin Eriş, Bursa Valiliği, Bursa, s. 323-342.
- ŞENOL CANTEK Funda (2018, 31 Mayıs) “Bu Romanın da Genel Anlamda Bir İfşa Olduğunu Söyleyebilirim” (Aslı Tohumcu ile Söyleşi), *T24*, <https://t24.com.tr/k24/yazi/asli-tohumcu,1796>
- TAŞ Hülya (2015) “Göçmenler Durağı Bursa”, *Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*, ed. Cafer Çiftçi ve Hasan Basri Öcalan, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, s. 333-345.
- TOHUMCU Aslı (2014) *Ölü Reşat*, Doğan Kitap, İstanbul.
- WIRTH-NESHER Hana (1996) *City Codes: Reading the Urban Novel*, New York: Cambridge University Press.
- YALÇIN Özkan (2009) *Çok Çiçekli Senfoni*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

V.
TARİH

OSMANLI'NIN DİBÂCESİ BURSA VE TARİHİ

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ •

Giriş

Farsça kökenli olan dîbâce sözcüğü, bir tür has ipek parçasını ifade eder. Kelime önceleri yazma eserlerin genellikle tezhip ve yıldızlarla süslü ilk sayfalarını ifade ederken; sonraları bir kitabın ön sözü, başlangıcı veya mukaddimesi anlamında kullanılmıştır. Gerek bir tür has ipek parçası olarak, gerek yıldızlarla süslü ilk sayfa olarak ve gerekse Osmanlı Tarihi'nin ön sözü, başlangıcı olarak Bursa; tüm bu tanımları fazlasıyla hak eden kadim bir şehir olmuştur. 28 Şubat 1855 tarihinde Bursa'da saat 21:15'te 30 saniye kadar sürecek ve tarihinin en büyük felaketi olan bir büyük depremin meydana gelmesini ve şehirdeki çok sayıda anıtsal mimarının yerle bir olmasını haber alan Keçecizâde Fuad Paşa'nın; "Eyvah, Osmanlı'nın dîbâcesi zâyî oldu." ifadesi, bu tanımlamanın başlangıcı oldu. Fuad Paşa bu sözünü sadece üzüntüsünü belirtmiyor, aynı zamanda şehre duyulan sevgi ve saygıyı yansıtan en güzel duygularını Osmanlı halkı adına da dillendiriyordu.

Güzel şehir Bursa... Kadim şehir Bursa... Cennet Bursa... Yeryüzünün Cenânı Bursa... Behişt-âyîn Bursa... Ruhaniyetli şehir Bursa... Burc-ı Evliyâ Bursa... Edirne'nin gülleri, onun erguvanları karşısında utandığı için kırmızı açmıştır diye tanımlanan Bursa... Uludağ'ı, Nilüfer Deresi, Cumalıkızık'ı, Koza Hanı, Yeşil Türbesi, Ulucami'si, Kaplıca Hamamları, Kılıç Kalkanı, Mehteri, Hayal-ı Zılî^[1], İpeği, Çinileri, Kırmızı Kadifesi, Cantık'ı, Cevzili Lokumu, Tahanlı (Tahinli) Pidesi, Pideli Köftesi, İskender Kebap'ı, Kestane Şekeri, Şeftalisi, Deveci Armudu, Tarihi Çınarları, Erguvanı ile meşhur Yeşil Bursa... Bir şehir düşünün ki en güzel tanımlamaları, tarihi yapıları, kültürü, lezzetleri, tarihi mirası hâiz olsun. İçinde o şehrin ve büyük bir medeniyetin idari ve gönül kurucuları medfun olsun. Sokakları dolaşıldığında, ihtiyar bir

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. cafer1@uludag.edu.tr

1 Halk arasında Karagöz-Hacivat Gölge Oyunu diye bilinir.

çınar ağacının altında gölgelenirken, şadırvanda şakırdayan suyun sesi ile “ikinci bir zamanın daha var olduğu” hissedilebilir. Geçmişin izleri, insan, hayvan ve sokak sesleri tarihi surlarında yankılsın. Çarşılarında yürürken hala geleneksel esnaf nidaları ve kebab kokuları bulunsun. İşte bu şehir, kadim tarihe ve mirasa sahip Bursa’dır ve bu yazıda onun Osmanlı Dönemi öyküsü, Bursa’da doğan ve doyan bir müverrihin kaleminden teeddüple anlatılmaya çalışılacaktır.

Fethinden 19. Yüzyıla Kadar Bursa

Ortaçağ sonlarında küçük bir tekfurlukken Bursa’nın önemli bir şehir haline dönüşmesi; çağın en önemli olayı olarak görülecek büyük bir devletin bu yerleşim alanını pâyitaht ilan etmesi ve ilgili devletin kurucusu olan Osman Gazi’nin mefkûresi ile olacaktır. Osman Gazi, Türk ve Cihan Tarihi’nin en büyük devletlerinden birinin temel taşını koyan, Osmanlı Devleti’nin ve hânedanlığının kurucu padişahıdır. Erken dönem Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgilere göre Anadolu topraklarına gelen bir Türkmen boyuna mensup olup Söğüt uç sahasına yerleşen Ertuğrul Gazi’nin oğludur. Çağdaş Bizans tarihçisi Pachymeres, Osman’ı bölgede Bizans topraklarına karşı akın yapanlar arasında en atılgan bir önder olarak tanıtmaktadır. Bursa’nın önemli bir şehir haline geliş sürecini tanımlamak için şüphesiz öncelikle Osman Gazi’den itibaren yaşanan siyasi gelişmeleri aktarmakla başlanmalıdır.

Ertuğrul Gazi yaşlılığı sebebiyle 1280’li yılların başında Kayı aşiretinin idaresini oğlu Osman Bey’e bıraktı. Osman Bey bu süreçten itibaren babasından devraldığı uç beyliği görevi ile Samsa Çavuş, Konuralp, Akçakoca, Aykotalp ve Gazi Abdurrahman gibi silah arkadaşları ile beraber beyliğini devlet haline getirecek mücadelelere başladı. Bu dönemde bölgedeki tekfurlar üzerinde en güçlü olanı, Selçuklu-İlhanlı egemenliğini tanıyan Bilecik tekfuru idi. Osman’ın aşiretinin sürüleriyle Söğüt ile Domaniç arasında göç etme mecburiyeti, Bilecik tekfurunun himayesini gerektirdiğinden ona karşı alttan alma politikasını gerektiriyordu. Zira Osman’ın sürüleri İnegöl ovasından geçerken tarım topraklarını çığnediği için İnegöl tekfuru ile uzun zamandan beri bir düşmanlık söz konusu idi. Osman Bey Bilecik tekfuruna hediyeler vererek İnegöl tekfuruna karşı onun himayesini elde ediyordu. Ancak 1284 yılında İnegöl tekfuru, Söğüt-Domaniç yolu üzerinde bulunan Ermenibeli denilen mevkiye, bölgeyi teftiş eden Osman Bey ve yanındaki 120 kişilik süvarisine pusu kurdu. Osman Bey burada verdiği mücadele ile kısa sürede pusudan kurtuldu. Böylece Ermenibeli çatışmasının ardından Osman, Şeyh Edebâli eliyle kılıç kuşanarak bölgedeki tekfurlar üzeri-

ne gazâya başladı. 1288-1299 döneminde Osman, Selçuklu sultanına haraç ödeyen yerel tekfurları (Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar, Göynük, Gölpa-zarı tekfurları) ortadan kaldırdı, daha sonra doğrudan doğruya Bithynia'da Bizans Devleti topraklarına karşı gazâ faaliyetine başladı. Bizans kalesi Karacahisar'ı 1288'de ele geçirdi. Karacahisar, Anadolu'dan İznik-İstanbul'a giden ana yolların kesiştiği stratejik bir konuma sahipti. Ardından Osman, pâyitahtını 1299'da Karacahisar'dan Bilecik'e ve uç merkezini İznik'e yakın Yenişehir'e nakletti.

Osman Gazi, Bizans topraklarına karşı akın üssü olarak Yenişehir'de yerleşip ailesini Bilecik'te bıraktıktan sonra bütün faaliyetini İznik'e yöneltti ve kısa sürede şehri kuşattı. Bu gelişme üzerine bir Bizans birliği İznik'i kurtarmak için harekete geçti. Bizans birliğinin geldiğini haber alan Osman Gazi onlarla (Pachymeres'e göre 27 Temmuz 1302'de) Bapheus'ta (Koyunhisar) savaştı. Bapheus harbinin yapıldığı yer Osmanlı kaynaklarında Yalakova olarak geçmektedir. Yalakova, Yalakdere'nin Hersek dilinde denize ulaştığı düzlük bir alandır. Burada yaşanan harpten önce Bizans kuvvetleriyle Osman'ın öncü keşif kuvvetleri İznik'ten gelen yolu kapatan Koyunhisar'da çarpışmışlardı. Yalakdere vadisini izleyerek İznik'ten gelen ana yol üzerinde Koyunhisar, Yalakova'ya çıkmadan önce tepedeki hisardır ve bugün yıkıntıları mevcuttur. Bu önemli savaşın ayrıntıları Pachymeres tarafından aktarılır: “Yalakova'da Léon Mouzalôn kumandası altındaki Bizans ordusu, Bizanslı ve Alanlardan başka yerli ve yabancı askerden oluşuyordu ve hepsi yaklaşık 2000 kişi idi. Osman'ın ordusu ise 5000 kişi idi. Savaşı Türkler kazandı ve Edremit'e kadar bütün bölgeler Türklerce yağma edildi. Yağmalar Bursa ve İznik kapılarına kadar uzanıyordu”. Osman bu süreçte İznik kuşatmasına başladı ve o zaman bütün Türkmen beylerinin uyguladığı taktikle şehri abluka altına aldı ve açlıkla ele geçirmeye çalıştı. Uzun abluka için Osman, Yenişehir tarafındaki dağ yamacına bir havale kulesi yaptırdı ve içine Dirâz Ali kumandasında ufak bir kuvvet yerleştirdi. 1305'te Karatigin sahası da alınınca, Dirâz Ali ve Karatigin havale hisarlarından İznik kuşatması çeyrek yüzyıl sürdü.

Bapheus savaşında Bizans imparatorluk ordusuna karşı kazanılan zafer, Osman'ı bölgede karizmatik bir bey durumuna yükseltti. Bapheus savaşı Osman'a hânedan kurucusu bir bey ünü kazandırdı, kendisinden sonra oğlu Orhan rakipsiz beylik tahtına geçti. Bu zaferle Osman Bey, tüm Bithynia sahasında Bizans egemenliğini tehdit eden yeni ve önemli bir siyasî-askerî güç olarak görüldü. Bapheus savaşından sonra Bursa ovasındaki tekfurlar, Adranos (bugün Orhaneli), Kestel ve Kite (bugün Ürünlü) tekfurları bir-

leşip Osman'a karşı ittifak ettiler ve savaş 1303'te başladı. İttifak ve saldırı kuşkusuz İstanbul'dan gelen emir üzerine yapılmıştı. Tekfurların Yenişehir'e doğru saldırı hareketi ilk başlarda başarılı oldu. Osman Bey, kendine bağlı kuvvetlerle tekfurlar ordusunu Yenişehir ovasındaki diğer Koyunhisar'da karşıladı. Düşman harp ede ede dar Dimboz Boğazı'na kadar çekildi ve Osman Gazi'nin kuvvetlerine karşı orada son bir savaşa girişti. Savaşı Osmanlı kuvvetleri kazandı. Dimbos (bugün Erdoğan köy / Kestel) savaşında Kestel tekfuru savaş meydanında öldü. Bursa ve Adranos tekfurları kaçıp hisarlarına sığındılar. Osman Bey, karşısında savaşan ve bozguna firar eden Kite tekfurunun peşine düştü, Uluabat Kalesi'ne sığınan tekfur nihayetinde ele geçirdi ve öldürdü. Dimboz savaşının ardından Uluabat'a kadar Bursa ovası ve Uludağ, Türkmen yerleşimine açıldı. Bursa ise en az on yıl en fazla yirmi üç yıl kadar kuşatma altında kaldı. Osman Bey, sarp kayalıklarla çevrili Bursa Kalesi'ni ve şehrini fethedebilmek için, biri şehrin doğusundaki tepede, diğeri de şehrin batısındaki kaplıcaların yakınında, iki havale kulesi (gözetleme yeri) yaptırdı ve giriş-çıkışları kontrol ederek şehri ablukaya aldı. Bunlardan doğudakine Balaban Bey, batıdakine de Gazi Ak Timur dizdar (kale komutanı) olarak atandığı için bu havale kuleleri onların adlarıyla anıldı. Balabancık Hisarı bugüne geldiği kadarıyla onarılarak koruma altına alınmışsa da, yeri belli olan Aktimur Hisarı'nın binası zamanla kaybolup gitmiştir.

Dimboz savaşı sonrası Osman Gazi 1304'te Sakarya seferine başladı. Sakarya vadisinde Geyve, Mekece, Absu ve Lefke'yi ele geçirdi. Bölgede yeni uçlarda Konuralp Akyazı tarafına, Akça Koca İzmit üzerine sürekli akınlara başladı. Bu sayede 1305'te İznik'e ulaşan bütün yollar Osman Bey'in kontrolü altına girdi. Osman Gazi, Bursa kuşatması devam ederken nikris hastalığı sebebiyle son dönemde beyliği fiilen oğlu Orhan'a bıraktı ve 1324'te vefat etti. Bursa kuşatması devam ederken Osman Gazi zaman zaman şehir surlarının üzerinden Bursa'yı seyretmeye gelirdi. Bir gün, Tophane mevkinde bulunan Saint Elias Manastırı'nın üst örtüsü henüz yenilenmiş gümüş gibi parlayan şapelini görünce oğlu Orhan Gazi'ye; "*Oğul ben öldüğüm vakit beni Bursa'da şol Gümüştü Kubbe'nin altında koyasın*" diye vasiyette bulundu.

Babasının fetih faaliyetleri ve başarılı mücadelesi Orhan Gazi'ye askerî ve siyasî faaliyetlerinde ivme kazandırdı ve beyliğin başına geçince, Bizans Bithyniası'nın iki büyük merkezi Bursa ve İznik üzerindeki kuşatmayı sıkılaştırdı. 1326 yılının bahar mevsiminde ordusuyla Bursa Kalesi önüne gelip şehrin teslim olmasını istedi. Yıllardır ablukaya maruz kalmış ve Bizans yönetiminden yardım alamayan Bursa tekfuru ve şehir halkının teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı. Nihayetinde Bursa tekfuru şehri Osmanlılara

teslim etme kararı aldı. Bursa tekfuruyla uzlaşılan teslim ahidnâmesine göre; şehre giren Osmanlı askerleri halka zarar vermeyecek, gitmek isteyenler sahip oldukları mallarıyla Osmanlı askerlerinin korumasında şehri terk edecek ve teslimde Orhan Bey'e 30.000 altın ödenecekti. Tekfur bu ahidnâme üzerine şehri sulh yoluyla terk etti ve Pınarbaşı mevkiinde Ahî Hasan burç üzerine çıkararak ezan okudu (6 Nisan 1326). Bursa'nın fethinde menkıbelere konu olan kocaman kılıcı ve yılan şeklindeki tunç topuzu ile Abdal Murad da Orhan'a yardım etti. Menkıbelerdeki anlatımla Anadolu abdallarından olan Geyikli Baba da, müridleriyle beraber İnegöl yakınlarında geyiklerine binerek Bursa'nın fethine katıldı. Şehrin Osmanlılarca fethedilmesi ile Osmanlı Devleti'nin ilk payitahtı Bursa oldu. Zira bundan önce başkent ilan edilmiş şehirler Osmanlı'nın Beylik dönemine ait yerleşimlerdir. Oysa Bursa, teşkilatlanma yapısı ve süreciyle Osmanlıların Beylikten Devlet aşamasına geçtikleri gerçek başkent olmuştur.

Bizans tekfurunun saray halkıyla birlikte kenti terk etmesinin ardından, kalanların mal ve can güvenliği sağlandı, hatta tekfur ve maiyetini sağ salim Konstantinopolis'e ulaştırmaları için yanlarına bir de muhafız birliği verildi. Bursa metropolitinin şehirde kalıp görevini sürdürmesine müsaade edildi. Bursa'nın Rum halkı kaleden aşağı kısımlara nakledilerek yerleştirildi. Kale ve civarındaki alanlara stratejik nedenlerle sadece Türklerin yerleşmesi sağlandı. 1432'de şehre gelen B. de La Broquière kalede 1000 kadar evin bulunduğunu yazar.

Fethedilen şehrin kalesini çevreleyen surların uzunluğu, güneydeki ikinci sıra surlarla yaklaşık olarak toplam 3300 metreydi ve beş tane kapısı, on dört tane burcu bulunmaktaydı. Bizans döneminde kale içinde sıkışmış Bursa fethedildiğinde; yedi mahalle, bir saray ve kütüphane, bir hamam, yedi kilise, iki havra ve tahminen 5000 nüfustan oluşan küçük bir kasaba görünümündeydi. Fetihle birlikte Orhan Bey'in talimatıyla şehirde imar faaliyetlerine girildi. Kale içinde bulunan manastır kompleksinin diğer bölümlerinden olan kilisesi, içinde gerekli tadilatlar yapıp bir de minare eklenerek fetih camisi sıfatıyla Orhan Cami'ne dönüştürüldü, bir bölümü de talebe hücreleri, matbahı, ambarı ve çamaşırhanesi ile Orhan Medresesi olarak kullanılmaya başlandı. Babasının vasiyetini yerine getirmek isteyen Orhan Bey, onun mezarını manastırın Gümüşlü Kümbet denilen yuvarlak planlı şapel binasının içine nakletti. Bu yapı 1855 Bursa depreminde yıkılınca Sultan Abdülaziz tarafından 1863'te şu anki sade türbe inşa ettirildi.

Manastırın fetih camisine dönüştürülmesi ve tekfur sarayının tamir edilerek Bey Sarayı olması; burada Osmanlı Devleti'nin büyüme yolundaki ilk imar faaliyetleriydi. Bu yapılardan başka şehrin ileri gelenlerinin yaptırdıkları; Ahî Hasan (Sürmeli/ Tefsirhan) Mescidi, Alâaddin Bey Cami, Alâaddin Bey Mescidi, Çoban Bey Mescidi, Gazi Aktimur Mescidi, İl-Erioğlu Mescidi, Lala Şahin Paşa Mescidi, Süleyman Paşa Mescidi, Nilüfer Hatun (Darphane/Zarphane) Mescidi ile birlikte hisar içinde 15'e yakın bina inşa olundu.

Kale içinde tüm ovaya hâkim bir tepede yer alan tekfur sarayı, geleneksel şehircilik anlayışına uygun olarak bir iç kale şeklinde planlanmıştı ve Saint Elias Manastırı'nın hemen bitişiğinde yer almaktaydı. Fransız Mimar Albert Gabriel'in 19. yüzyılda çizdiği planında, sarayın dikdörtgen bir alanı kapladığı ve üç tanesi kare, diğerleri silindirik gövdeli olmak üzere toplam 17 tane burcu olduğu görülür. Fransız seyyah la Broquière (15.yy) ve Alman seyyah Lubenau (16.yy); sarayın bahçesinde küçük bir gölün ya da bir havuzun bulunduğunu yazarlar. 1861 yılında Bursa haritası hazırlanırken, sarayın bazı bölümleri ile güçlendirme duvarlarının hâlâ sağlam olduğu belirtilmiştir. O zaman çıkarılan plana göre; bu saray 150 x 110 metre boyutlarındadır. Osmanlılar döneminde Orhan Bey, I. Murad ve Yıldırım Bayezid tarafından 15. yüzyıl başına kadar kullanılan sarayın, Ankara Savaşında Bayezid'in Timur'a mağlup olmasından sonra onun askerlerince yağmalandığı ve bu sırada muhteşem işçiliğe sahip iki kanatlı kapısının da Timur'a götürüldüğü dillendirilmektedir. Daha sonra fetret devri sürecinde Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in de şehri kuşatması şehir surlarına ciddi zararlar vermiştir. 1413 yılında Çelebi Mehmed, Rumeli'de Mûsâ'ya karşı ilerlerken Karaman Beyi Mehmed'in Bursa'yı kuşattığı ve kale etrafındaki mahalleleri yaktığı bilinir. Çelebi Mehmed'in Mûsâ'ya karşı zafer elde ettiği haberi geldiğinde Karamanlılar otuz bir gün süren kuşatmanın ardından geri çekilmişlerdir. Bu kuşatmada Hacı İvaz Paşa, Bursa Kalesi'ni başarıyla savunmuş ve vezirlik rütbesiyle ödüllendirilmiştir.

Bursa fethedildiğinde sur içindeki mevcut durumunun yapılacak imar faaliyetlerine fiziksel anlamda yetmeyeceği anlaşılınca; şehrin kale eteğinin doğu tarafındaki araziye yayılması düşüncesi ile Gökdere'nin dere yatağı değiştirilir. Bu süreçte dere, hisar içindeki şehrin doğusunda surların hemen alt tarafında akmaktadır. Neşri tarihinde Orhan Gazi'nin sur dışında yaptırdığı imareten söz edilirken dere yatağındaki değişim dolaylı olarak şu cümlelerle geçer: "Burusâda yapdurdığı imaret yiri bir ıssız yir idi ki, ikindiden sonra âdem varmağa vehm iderdi, zira Gökdere suyu ol eyyâmda Balıkbazarı'nda akardı, ol sebebden dereyi öte yakaya geçmeye vehm ider-

lerdi. Sonradan derenin çaydan yana tarafına Atbazarı olıcak, hisardan yana biraz emin oldu...”. Tarihçi Neşri'nin bu anlatımında olduğu üzere Gökdere Maksem'e kadar kıvrıla kıvrıla uzanırken, yapılan düzenleme ile bu noktadan sonra derenin birden doğuya doğru düz bir hatta yönlendirildiği gözlemlenir. Dere yatağına müdahale edilmesi ile kale içi bölgesinden çok daha fazla bir saha kazanılır.

Orhan Bey şehri doğuya doğru yaymak için bu araziye ilk olarak cami, medrese, imaret- zaviye, han, hamam ve mektepten oluşan bir külliye inşa ettirerek etrafını duvarlarla çevirdi. Sur içinden dışarı çıkmanın verdiği tedbirli davranış nedeniyle bu duvarlar daha sonra aşağıda kalan şehri koruyacak şekilde genişletilir ve tarihi vesikalarda bölge “aşağıhisar” diye anılır. Külliye duvarları ile koruma altına alınması, aynı zamanda inşa edilen ve Bezzazistan denilen Emir Hanı'nda ipek çözgü üzerine altın ve gümüş atkılı çok değerli kumaşların depolanıyor ve satılıyor olması ile de ilgilidir. Orhan Külliyesi binalarından; cami, han ve bugün Aynalı Çarşı olarak bilinen hamam ayakta olup bakımlı durumdadır. Medresenin yerinde ise 19. Yüzyılın ikinci yarısında Bursa Belediyesi Binası inşa edilmiştir. Orhan Külliyesi, Bursa'da sur dışında inşa edilen ilk Osmanlı yapıları topluluğudur.

Bursa Orhan Gazi tarafından fetih ve imar faaliyetleri ile kısa sürede Osmanlı Beyliği'nin merkezi yapıldı. Bizans döneminde daha çok kaplıcaları ve Uludağ'da bulunan manastırları ile tanınan Bursa, Hisar denilen sur içinde 3-5 bin kişinin yaşadığı küçük bir yerleşim yeri idi. Bu dönemde İznik, İzmit, Yalova ve Erdek gibi önemli merkezlere göre küçük bir şehir olan Bursa, Osmanlıların şehri 1326 tarihinde fethi ile zamanla gelişerek, askerî ve idarî erkânın, ulema ve tüccar zümresinin yerleştiği bir kent oldu. Orhan Gazi gümüş sikkesini (akçe) 1327'de burada darbettirdi. 1333'te şehri ziyaret eden İbn Battûta burayı canlı pazarları, büyük caddeleri bulunan güzel bir belde olarak tarif eder. Orhan'ın kendi adına para bastırması, Bursa'da ilk büyük bedesten olan Emir Han'ı inşa ettirmesi ve Ceneviz elçilerinin kendisi ile ticaret ve dostluk antlaşması yapması, Osmanlı Beyliğinin güçlendiğinin diğer işaretleriydi. Bu gücün bir gereği olarak Andola de Mari ve Tommaso di Magnnerri adlı Ceneviz elçileri, 1351 yılı dolaylarında Bursa'da Orhan Gazi'nin sarayına gelerek; Orhan'a gümüş külçe, kürkler ve ipeklerle birlikte 4200 litre Tirilye şarabı hediye etmişlerdi.

Bursa, Orhan Gazi'den itibaren başa geçen ilk birkaç sultanın inşa ettirdikleri külliye ile kısa zamanda surların dışına taşı ve bir büyük kent halini aldı. Bundan sonraki dönemlerde gelişmesi daha da hızlanan şehrin

başka kesimlerinde; padişahlar, hânedan mensupları ve diğer ileri gelenler sayesinde zengin vakıfların tahsis edildiği birçok ticarî ve dinî merkezler teşekkül edilmeye başlandı. Zamanla hanlar, bedesten ve çarşılar gibi tüm ticaret yapılarının burada toplanması sonucu ortaya çıkan bu merkez, asırlar boyu değişmeden kalmıştır. İmar faaliyetlerinin yanı sıra, sultanların kuzey, güney ve doğu istikametinde başlattıkları fetih faaliyetleri ile Bursa ticaret yapılabilen bir kent olmuştur.

Orhan Gazi'den sonra Sultan Murad Hudâvendigâr, Bizans döneminde kaplıcaları ile meşhur bugünkü Çekirge semtine bir külliye inşa ettirerek, bu sefer şehri Batı istikametine genişletti. Sultan I. Murad Külliyesi 1363-1366 yıllarında Bursa Ovası'na bakan tepenin üzerinde yapılmış olup, cami, medrese, imaret, çeşme, hamam ve türbeden oluşmakta idi. I. Murad ayrıca şehirde ilk Kapan Hanı'nı inşa ettirdi.

Yıldırım Bayezid şehrin daha doğusunda bugünkü Yıldırım semtinde tepe bir noktada Yıldırım Külliyesini yaptırdı. 1390'lı yıllarda yapılan bu yapılar topluluğu şehrin en görkemli anıtlarından biri oldu. Külliye içindeki caminin dışında mutfaklar, iki medrese, hamam, han, hademelerin evleri, ahır, kuyu ve dârüşşifa vardı. Bugün sadece cami, hamam, bir medrese ile dârüşşifa kalmıştır. Yıldırım Külliyesi; mimari, sanat ve üslup açısından "Beylik"ten "Devlet"e geçişin en önemli göstergelerinden biridir. Külliye'deki Dârüşşifa Osmanlı Devleti'nin ilk hastanesi olarak kabul edilir. Dârüşşifa vakfiyesine göre hastanede biri başhekim, üçü hekim olmak üzere toplam 13 personel bulunmaktaydı.

Şehirde mimarî anlamında en büyük gelişme I. Bayezid zamanında olmuş ve külliyesinden bağımsız olarak 1399'da muhteşem Cami-i Kebir (Ulucami) onun döneminde inşa edilmiştir. Ayrıca bugünkü bedestenin inşası da onun döneminde yapılmıştır. Ancak Timur'un Anadolu'ya girip 1402'de Osmanlıları mağlûp etmesi Bursa'nın gelişmesine darbe vurdu. Timur'un askerleri Bursa'ya girerek her tarafı yağmalayıp şehri ateşe verdiler. Yangın nedeniyle ilk Osmanlı padişahlarına ait resmî vesikalar ile birçok telif eserin yok olduğu tahmin edilmektedir.

Çelebi Sultan Mehmed kentin doğusunda, bugünkü Yeşil semtinde 1419 yılında şehir için yeni bir külliye yaptırdı. "Yeşil Külliye" içinde yer alan "Yeşil Türbe ve Cami", Timur yenilgisi sonrası sarsılan Osmanlı'nın yeniden dirilişinin göstergesi olarak, Bursa ile özdeşleşen görkemli bir eserdir. Cami, medrese, türbe, hamam ve imareten oluşan Yeşil Külliye'nin diğerlerinden farkı, bu yapıların serbest olarak yerleştirilmiş olması idi ve tüm yapılar bu-

güne kadar geldi. Çinilerle kaplı olan Yeşil Cami, Bursa'nın olduğu kadar ülkemizin de en güzel tarihsel yapılarından biridir. Caminin mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Külliye içinde bulunan Sultaniye (Yeşil) Medresesi Osmanlı döneminde Bursa'nın en önemli medresesidir. Yeşil Camii'nin yanında bulunan Sultaniye Medresesi, en yüksek unvanlı müderrislerin görev yaptığı bir eğitim kurumuydu. Çelebi Mehmed Ulucami yakınında Yeşil Külliye'ye vakıf olarak İpek Hanı olarak adlandırılacak ikinci büyük hanı inşa ettirmiş ve şehirdeki ticaret alanları daha da büyümüştür.

Sultan II. Murad 1425-1426 yılları arasında şehir surlarının batı tarafında Muradiye Külliyesi'ni yaptırdı. Böylece şehirde gelecekte kendi adıyla da anılacak yeni bir semtin kurulmasını sağladı. Muradiye Külliyesi, Bursa'da Osmanlı sultanları tarafından yaptırılan son külliyesidir. Cami, medrese, hamam, dârüüşşifa ve türbeden oluşan "Muradiye Külliyesi" daha sonraki dönemlerde şehzadelerin de buraya defnedilmesiyle türbelerle dolmuştur. Türbelerin 12'si bir bahçe (hazire) içinde, biri dışarıdadır. Ama bu türbelerin hiç biri II. Murad dönemi eseri değildir. En eskisi olan Hüma Hatun Türbesini, oğlu Fatih Sultan Mehmed yaptırmıştır. Diğerleri de II. Bayezid ve Kanuni dönemlerinde yaptırılmıştır. Taht mücadelesi veren Cem Sultan, Kanuni'nin eşi Mâhidevran Sultan ve katledilen oğlu Şehzâde Mustafa'nın hüznünlü hayat hikâyelerinin son noktası olan türbeleri de burada bulunur. Bursa'nın en güzel yeşil ve sessiz köşelerinden biri olan külliyenin bahçesinde; Osmanlı dönemi mezar taşları da görülebilir. Külliye içinde bulunan II. Murad türbesinin kubbesi, onun vasiyeti gereği mezarının yağmur sularıyla ıslanması için gökyüzüne açık olarak inşa edilmiştir. Sultan II. Murad vasiyetinde; "Öyle ki, Allah'ın rahmeti; ister güneş ve ayın parlaklığı, isterse cennetin yağmuru veya çiği olsun, mezarımın doğrudan üzerine yağsın..." diye vasiyet etmiştir.

Sultan külliyeleeri dışında Bursa'da birçok tanınmış hayırsever, mahalle mescidi başta olmak üzere çeşitli binalar inşa ederek, şehrin fiziki ve sosyal anlamda şekillenmesine katkıda bulundular. "Sermimârân-ı hâssa" olarak görevlendirilen ve eserleriyle Türk-İslâm sanatına damga vuran büyük mimari deha Mimar Sinan'ın Osmanlı şehirlerinde çokça anıtsal eser yapmasına rağmen Bursa'ya bu manada dokunmaması, muhtemelen Osmanlı'nın dîbâcesini ve zarafetini bozmamak ve haşmetli bir yapı ile mütevazı Osmanlı yapılarına saygıda kusur etmemek düşüncesinden kaynaklanır. Usta Sinan'ın kullandığı mührün ortasında geçen "el-fakîrül-hakîr Sinan" yazısı bu düşünceyi fazlaca içselleştirdiğinin delilidir.

Sultan külliyesi ve diğer kamusal binalar sayesinde yerleşim alanları ile giderek gelişen Bursa, kuruş ve yükseliş yıllarında Osmanlı Devleti'nin önemli bir sosyal ve ticari merkezi haline aldı, Anadolu ile Rumeli arasındaki ticaretin önemli bir noktası haline geldi, Batı ile Doğu arasında milletlerarası ticaretin en canlı metropollerinden biri oldu. Kentin gelişiminde Arabistan, İran ve Hindistan'dan gelen tacirlerin Bursa'ya güvenli bir şekilde ulaşmaları, burada İtalyan tacirler ile rahat alış-veriş imkânları bulabilmeleri önemli bir etkeni. Şehir, İranlı ipek tacirleri ile İtalyan ticaret erbabı arasında ticarî ilişkilerin gerçekleştirildiği önemli bir merkez oldu. Doğu ile Batı arasında milletlerarası ticaretin yapıldığı Bursa pazarında, dış ülkelerden gelen tüccar tam bir hukukî emniyetle iş yapmaya başladı. Bulduğu coğrafi konum ve Anadolu yol sistemi içindeki özel durumu nedeniyle şehirde; ipek, baharat, kürk ve boya gibi ticarî malların alım satımı oluyordu. Özellikle ipek alım-satımı ve ipekli dokumacılık alanında ticarî faaliyetler ön plandaydı. İpeğin büyük bir kısmı İran'dan gelerek Bursa tezgâhlarında işleniyordu.

Osmanlı sultanlarına ait ilk han örnekleri açısından Bursa, önemli bir merkezdir. Hücre şeklinde birçok odadan meydana gelen hanlar; tüccar tâifesinin ve değişik memleketlerden gelmiş olan yolcuların barınmalarını, ticaret yapmalarını ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak amacıyla oluşturulan, iki ya da üç katlı binalardı. Hanların alt katları depolardan, üst katları ise ticaret yapmak ve konaklamak amacıyla yapılmış odalardan oluşmakta idi. Osmanlı döneminde Bursa'da; Emir Hanı, Bezir Hanı, Kapan Hanı, Yıldırım Bedesteni, İpek Hanı, Geyve Hanı, Eski Yeni Han, Fidan Hanı (Mahmud Paşa Hanı), Bâli Bey Hanı, Koza Hanı, Pirinç Hanı olmak üzere irili ufaklı çok sayıda han inşa edildi. Bu sayede batıdaki Bâli Bey Hanından doğudaki Gökdere'ye kadar yaklaşık 1200 metrelik bir hatta milletlerarası ticaret merkezleri ile farklı esnaf kollarının imalat ve satış yaptıkları uzun bir çarşı ortaya çıktı. Nitekim 1432'de şehri gören Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière; Bursa'yı çok güzel bir yer, önemli bir ticaret merkezi ve Türklerin en muazzam beldesi şeklinde vasıflandırır. Ayrıca şehirdeki imaretlerde fakirlere her gün yemek dağıtıldığını, şehrin çarşılarında her cins ipekli kumaşın, değerli taşların ve incilerin ucuz fiyatla satın alınabildiğini, Ceneviz, Venedik ve diğer devletlerin tüccarlarının ticarî faaliyetlerini sürdürdüklerini yazar.

Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'u merkez yapmadan önce Bursa İstanbul'un bir rakibi olarak gelişme göstermişti. Fakat daha sonra ahalinin çoğunun yeni pâyitaht İstanbul'a göçürülmesi bu rekabeti ortadan kaldırdı.

Ancak Bursa yine de Fâtih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı dönemindeki büyük iktisadî gelişmelerden faydalandı. Ayrıca onun saltanatı zamanında doğuya doğru girişilen seferler için bir askerî merkez olma özelliğini de kazandı. Fâtih'in ölümü ile başlayan saltanat mücadelesinde Şehzade Cem'in taraftarlarının merkezi oldu; hatta Cem burada kendisini sultan ilân etti, para bastırdı ve on sekiz gün saltanat sürdü. Onun amacı Bursa'yı merkez yaparak Anadolu'ya hâkim olmaktı.

Osmanlı'dan günümüze ulaşan ilk standartlar kanunu II. Bayezid döneminde "Bursa İhtisâb Kanûnnâmesi" adıyla hazırlandı. Kanûnnâme'de çeşitli esnaf grubuna ve üreticiye ait belirlenmiş kurallar, Osmanlı'da kalite, standart ve memnuniyet anlayışına yönelik veriler sunmaktadır. II. Bâyezid'in Bursa'ya Koza Hanı ve Pirinç Hanı'nı inşa ettirmesi, başkent İstanbul'a rağmen Bursa'nın hala önemli bir ticaret merkezi olduğunu gösterir. Bu iki han da Sultan II. Bâyezid tarafından İstanbul'daki imaretine gelir getirmek amacıyla inşa edildi. Önce Koza Hanı inşa edildiği için ismi Hân-ı Cedid-i Evvel, ardından Pirinç Hanı inşa edildiği için ismi Hân-ı Cedid-i Sâni olarak anıldı.

Osmanlı klasik döneminde şehirdeki hanlar bölgesinde ve çarşılarda, farklı iş kolunda çok sayıda esnaf grubu üretim yapıyordu ve bu grupların içerisinde en yaygın sektör ipekli dokumacılardan oluşmakta idi. İpekli kumaş dokuyucuları ürettikleri kumaş isimlerine bağlı olarak; kutnâcılar, bededâcılar, bürüncükçüler, hatâyîciler, alacacılar, futacılar, kadifeciler, keseciler ve sandalcılar gibi isimlerle anılırdı. 15. yüzyılın sonlarında Bursa'da 1000 kadar ipekli dokuma tezgâhı vardır ve Bursa yüksek kalitede ipekli üretimin yapıldığı sanayi merkezi idi. 1487 tarihli Hudâvendigâr Sancağı tahrir defterinde, Bursa mîzânı mukataasının yılda 2.587.000 akçalık geliri olduğu kayıtlıdır ve bu da şehirdeki ipek ve kumaş ticâretinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca Türk dokumacılığında Bursa'nın ne kadar ileri olduğu, 1502 tarihli Bursa İhtisâb Kanûnnâmesinde belirtilen kumaşların atkısı ve çözgüsü, boya miktarı, bükümleri ve kumaşlarda kullanılması gereken teller ile ilgili esaslardan anlaşılmaktadır.

Bursa kumaşları renkleri ve desenleriyle belirli dönemlerde İtalyan ve İran kumaşlarına göre üstündü. Padişah kaftanları ve Osmanlı sarayının döşemelikleri ve elbiselikleri için gerekli kumaşlar uzun bir dönem Bursa'dan gönderildi. Şehre gelen pek çok seyyahın ipekli, saten, altın yaldızlı, gümüşü kumaşların, kırmızı müzehhep kadifelerin Bursa'da üretildiğini önemle vurgulamaları, güçlü ve bilinçli bir esnaf örgütlenmesinin sonucuydu. Kumaşlarda kullanılan üretim teknikleri, altın ve gümüş tel işçiliği, atkı ve çözgü

sayıları, süslemeler, boya miktarları ve özellikle ipekli kumaşların çeşitliliği aynı işi yapan esnaf örgütünün üretim aşamasında belli kurallara olan sıkı bağlılığı ve üretimi yapan esnafın iş ahlakı ve sanatsal yönü ile ilgiliydi.

Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in hizmetinde çalışan Floransalı Benedetto Dei, 1470 yılında Bursa'yı ziyaret etmiş ve kaleme aldığı eserinde; Bursa'yı Floransalı tüccar ve bankerlere ve onlara ait iş yerlerine rastlanabilecek sınırlı sayıdaki Osmanlı kentlerinin arasında saymıştır. Yüzyılın sonlarında 1498 tarihinde Bursa'ya gelen Floransalı iki seyyah olan Bonsignore Bonsignore ve Bernardo Michelozzi'nin anlattıkları, İtalyan şehir devletleri ile Doğu arasında gerçekleşen uluslararası ipek ticaretinde Bursa'nın aldığı rolü ve geldiği konumu göstermektedir. Bu iki Floransalı seyyaha Pera merkezli çalışan ve Bursa'ya yerleştirilmiş bir aracı olan Floransalı Medici ailesinin ticarî temsilcisi Giovanni di Francesco Maringhi adlı tacir eşlik etmiştir. Bu iki seyyahın Bursa'dan yazdıkları mektuplarda, Edirne'yi ve İstanbul'u görmüş olmalarına rağmen, Bursa'nın şimdiye dek Anadolu'da gördükleri şehirlerin içerisinde en kalabalık yerleşim birimi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, Bursa ipek ticaretine Cenevizlilerin hâkim olduğunu, fakat Floransalıların da bu ürünün ticaretinde faal olduklarını ve şehirde ipeğin yanı sıra deri ürünlerinin, halı ve mücevher ticaretinin yapıldığından da bahsedilmektedir. 1499 yılında Cologne'li bir Alman şövalye, Arnold von Harff Bursa'ya gelmiş ve şehirle ilgili olarak nüfusun çok kalabalık olduğunu, insanların çoğunun tüccar olduğunu, ipekli, saten, altın ve yaldızlı ve gümüşü kumaşları, kırmızı kadifeleri ve yünlü ürünleri imal edenlerin kentte bulunduğunu anlatmıştır.

1548'de Bursa'dan geçen Fransız seyyah Pierre Belon du Mans; şehrin çok güzel bir mevkide kurulu olduğunu, Lyon'dan daha geniş bir sahaya yayıldığını, İstanbul kadar servet ve nüfusa sahip olduğunu belirterek, şehrin ipek sanayii sayesinde büyük şöhret kazandığını, her yıl 1000'den fazla deve ile Anadolu ve Suriye'den getirilen ipeklerin burada işlenip boyandığını ve sonra da başka ülkelere gönderildiğini anlatır.

Evliya Çelebi Bursa'nın dağ yamacında kat kat yükseldiğini, kentte 23.000 kadar ev ile 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni mahallesi, 1 Kıpti mahallesi, 9 Yahudi cemaati ve 1 de Miskinler mahallesinin bulunduğunu belirtir. Son derece canlı bir alışverişin yapıldığı pazar ve çarşılarında 9000 dükkân, ayrıca bir de kale gibi dört kapılı büyük bir bedesten ile 357'si sultanlar, vezirler ve diğer ileri gelenler tarafından yaptırılmış camilerin de dâhil olduğu 1040 kadar irili ufaklı caminin yer aldığını yazar.

Şehre gelen seyyahların anlatımlarından da anlaşılacağı üzere, Bursa kısa sürede birçok yabancı tüccarın ticaret amaçlı yerleştiği ve alım satım yaptığı bir merkez halini almıştır. Şehrin önemli bir ticaret merkezi halini almasında 15. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devletinin giderek teşkilatlı ve sağlam politikalar üzerinde büyümesinin etkisi çoktur. Fatih Sultan Mehmed devrinde oluşturulan Hudâvendigâr Sancağı Kanunnâmeleri içerisinde düzenlenmiş Bursa İbrişim Yasaknâmesi ve Bursa Gümrük Yasaknâmesi, bu teşkilatlanmaları ve şehrin ekonomik anlamda gelişmişliğini göstermektedir. Yasal düzenlemelerin yanı sıra yaşanan siyasal gelişmeler de kentin ticaretine büyük yarar sağlamıştır. Örneğin Kuzey Karadeniz’de Kefe ve Azak limanlarının 1475’te, Kili ve Akkerman’ın da 1484’te Osmanlıların eline geçmesi ile bölgedeki Venedik ve Ceneviz hâkimiyeti sona ermiş, bu durum Bursa’nın ticaret merkezi olarak parlamasında bir başka önemli etken olmuştur.

Kentte farklı ülkelerden gelmiş çok sayıda tüccar ticari faaliyetlerde bulunmakta idi. Bu ticarete en geniş grubu oluşturanlar Şam ve Halepli Arap tacirlerdir. Bunların dışında Hama, Dimyat ve Endülüs kökenli Arap tacirler de Bursa’da bulunmaktaydı. Arap tacirlerin kentte alış verişte buldukları tacirler ise ağırlıklı olarak, Türkler, Yahudiler ve İstanbul’da çalışan İtalyan kökenlilerdi. Arap tacirler Bursa’da; karabiber, tarçın, karanfil, kumaş, boya, çivit, ham ipek, mastakî (sakız), vaşak kürkü, kemha, safran, tiftik, atlas, yünlü kumaş, samur kürkü, zencefil ve mercan gibi ürünler üzerinden alım veya satım yapmaktaydılar.

Arapların dışında görülen diğer bir tüccar grubu, Farsî ve Azerbaycanlı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Tebriz, Şemahi, Saad Çukuru, Gilan, Şirvan, Şiraz, Kazvin, Kâzerun, İsfahan ve Kaşan’dan ağırlıklı olarak ham ipek getiren bu grubun bir kısmı Bursa’da yerleşmişti. Bu sahalardan getirilen ham ipek için Bursa’daki tacirler arasında, satın alma ile ilgili büyük bir rekabet vardı. 1490’da II. Bâyezid tarafından Bursa’da yaptırılan Koza Hanının o zamanlar Acem Hanı adıyla da anılması, İranlı Acem tacirlerin kentteki ticari faaliyetlerinin o dönemdeki ağırlığını gösterir. İpeğin dışında misk, râvend ve Çin porseleni, bunların getirdikleri ürünlerdir. İranlı tacirler Bursa’dan Avrupa yünülerini, Bursa işi kumaş ve kadifeleri alarak ülkelerine dönmektedirler.

Bursa’da görülen bir başka tüccar grubu Hint kökenlilerdi. Hindistan’da Bahmani Krallığının güçlü veziri Mahmud Gilanî (Gâvân), 1480’de Türkiye ile düzenli ticari ilişkiler organize etmişti. Gilanî, 1479 senesinin Nisan ayında Bursa’ya kumaşlar ve mallar ile birlikte üç tane ticari temsilci göndermişti. Bursa pazarına gelen başlıca Hint eşyası; mensucat, biber, karanfil, zencefil,

tarçın, sinâmekî, havlican, zerdeçal, çivit ve kumaş boyasıdır. Bursa pazarına getirilen bu mallar ve özellikle de baharat, buradan Balkanlara, Karadeniz ve Tuna limanlarından kuzeye nakledilmektedir. Sicillerde Bursalı veya Osmanlı tebaası olup da Hindistan'a gidenler hakkında da bilgiler vardır.

Ticaretin yanı sıra Bursa'nın başkent İstanbul'un iâşesinin temin edilmesinde de mühim rolü vardı. Şehrin İstanbul'a deniz yolu ile ulaşılabilen yakın bir kent olması ve İstanbul gibi dev bir kentin ihtiyaçlarını karşılama yönünde büyük bir potansiyele sahip olması bu rolü ortaya çıkarıyordu. Bursa kıyı şeridinde Bozburun'dan Mihaliç'e kadar olan deniz sahasında; Armutlu, Fıstıklı, Kapaklı, Karaca Ali, Büyük ve Küçük Kumla, Gemlik, Kurşunlu, Altıntaş, Mudanya, Tirilye ve Mihaliç iskeleleri bulunuyordu. Bu iskeleler içerisinde en işlek olanı, Bursa'ya en yakın olan Mudanya İskelesi idi. 1507 senesinde Mudanya iskelesi mukataası 130.000 akça gelir getiriyordu. Mudanya'dan İstanbul'a kalkan gemilerin büyük bir kısmı Haliç'e ve Eminönü İskelesine yanaşmaktaydı. Bu iskeleler vasıtasıyla Bursa'dan başkente; hububat, sebze, meyve ve et türü gıdalar taşınıyordu. Gönderilen iâşe ürünlerin bir kısmı ve en iyileri doğrudan matbah-ı âmireye (saray mutfağına) ulaştırılıyordu. Ayrıca Osmanlı Sarayı Bursa'nın meşhur kumaşları olan kemhâ ve müzehhep kadifelerin de en büyük alıcısı idi.

Bursa sadece bir iktisadî merkez değil aynı zamanda önemli bir kültür şehri idi. Padişah külliyelerine bağlı olan medreselerin dışında Lala Şâhin Paşa Medresesi, Eyne Bey Medresesi, Molla Fenârî Medresesi ve Ahmed Paşa Medresesi gibi kurumlarda çok sayıda talebe öğrenim görmekteydi. Şehirde Osman Bey'den itibaren Fâtih'e kadar gelen ilk Osmanlı padişahları ile diğer hânedan mensupları ve önde gelen kimselere ait türbeler bulunmakta idi. Şehirde inşa edilmiş hamamlar temizlik ve sağlık hizmetleri için, imaretler ise sosyal yardımlaşma amaçlı hizmetler vermekteydi.

İdari örgütlenmesine bakıldığında ise Bursa; Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan Hudâvendigâr adlı sancağın merkezi idi. Şehirde nüfus 16. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık olarak 65.000 idi. 16. yüzyılda Hudâvendigâr Sancağının; merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardı. Bunlar arasında İnegöl, Yarhisar, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Taraklı, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihaliç, Kite, Gönen, Gölpazarı, Bergama önemli idarî birimleri teşkil ediyordu. Bu idarî durum ufak tefek değişikliklerle 19. yüzyıla kadar sürdü.

19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Bursa

Bursa'nın 19. Yüzyıldan itibaren tarihsel verileri daha fazla ve net bilgiler içerir. 1872 yılında Bursa sancağındaki şehir merkezi ile kazalardaki köy ve çiftliklerin toplam sayısı 897, mahallelerin sayısı 201, toplam hane sayısı 61.983'tür. Sancağın toplam erkek nüfusu 142.562 olup, bu nüfusun 45.357'si Gayrimüslim erkeklerden, 97.206'sı ise Müslüman erkeklerden oluşmaktadır. 1907 yılındaki verilere göre ise Bursa'nın kazaları hariç sadece merkezi 175 mahalleden oluşmakta ve 66.151 nüfusa sahiptir. Bu nüfusun 51.300'ü Müslim, 5039'u Rum, 5700'ü Ermeni, 3404'ü Yahudi, 502'si Katolik ve 206'si Protestan'dır. Bunlardan başka şehirde Osmanlı tebaası olmayan bir hayli ecnebi nüfus vardır.

1832'de müstakil mutasarrıflık olan Bursa; Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga mutasarrıflıkları ile birlikte yeni teşkil edilen Hudâvendigâr Eyaletine bağlandı ve bu eyaletin merkezi oldu. 1856-1857'de Hudâvendigâr Eyaleti; Bursa, Koca-ili, Kütahya, Karahisar, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık livâlarından müteşekkildi. 1908'de ise eyalet, Bursa, Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından meydana geliyordu. Bursa Sancağı 6 kaza, 5 nahiyeye ve 664 köyüne sahip bulunuyordu. Bu gelişmelerle Bursa, Cumhuriyet döneminde müstakil il haline gelecektir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti sanatta ve fikir dünyasında Batı'ya açılma dönemine girdiği gibi, sanayi üretiminde de kurumsallaşma sürecini başlatır. Bu yüzyılın başlarına kadar endüstriyel üretim ile tanışmamış olan Bursa, bu dönem ile birlikte artık Batı'nın sanayileşmesine büyük ölçüde uyum sağlamaya çalışır. II. Mahmud ve sonrasındaki dönemlerde, mensucat fabrikalarının inşa edilmeye başlanması ve bunların çalışması için gerekli makinelerin yurt dışından getirilmesi, Anadolu'da heyecan uyandırır. Bu durum sanayi alanındaki atılımların artmasına ve Batı ile bütünleşmenin hızlanmasına sebep olur. 1839 yılında II. Mahmud'un ölümü ve Sultan Abdülmecid'in tahta oturmasıyla yayımlanan Tanzimat Fermanı ile o zamana kadar devletin süregelen toplumsal ve ekonomik yapısının değiştirilerek Batı'yla uyumlu hale getirilmesi, Bursa'yı yerli ve yabancı yatırımcı için cazibe merkezine dönüştürür. Bu dönemde Bursa'da birçok ipek fabrikasının yanı sıra, un fabrikaları, konserve, buz ve madensuyu fabrikaları da inşa edilerek işletmeye açılır.

19. yüzyılda Bursa'da en önemli gelişme ipekçilik alanında fabrikalaşma sürecinin yaşanmasıdır. 1824 yılında Fransa'nın Lyon şehrinde kozadan ipek tellerini çekerek iplik meydana getiren ve buhar gücü ile çalışan makineler

kullanılmaya başlanır. Böylece kozaların sıcak suda tutularak içindeki böceklerin öldürülmesi ve buhar sayesinde koza tellerinin yumuşatılması ile ipek tellerinin çekimi işi hızlandırılmış olur. Buhar gücü ile çalışan ipek teli çeken flatür fabrikaları Avrupa'dan kısa sürede Bursa'da da oluşturulur. Fabrikaların açılmasında önce Bursa'da ipek üretimi el ve ayakla çalışan man-cınıklar vasıtasıyla yapılmıştır. 1837 yılında Bursa'da açılan ilk ipek fabrika-sının kurucusu Fransız Glaizal ailesi olmuştur. Ancak ailenin bu girişimle-ri kısa sürede başarısızlığa uğramış ve iflasla sonuçlanmıştır. 1837 yılından başlayarak 1865 yılına kadar geçen süreçte Bursa'da çok sayıda ipek çekim fabrikası açılır ve ipek üretiminde yenilik ve üretimi artırma çabaları en üst safhada yürütülür. 1852'de Muradiye semtinde Bursa Harîr Fabrika-i Hümâyûnu adıyla 78 mancınıklı devlete ait büyük bir fabrika da kurulur.

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa; Türkiye'nin yegâne maden suyu bölgesidir. Buradaki sular oldukça faydalı olup, dünya-da keşfolunmuş maden sularından üstün nitelikte bir içeriğe sahiptir. Bursa civarında bulunan pek çok maden sularının en meşhurları Çitli, Bakmaca, Terce sularıdır. Çitli suyu, şişelere doldurularak hastanelere ve eczanelere dağıtılan bir sudur. İnegöl kazasına iki buçuk saat mesafede ve dağ eteğin-de, bu isimle anılan köyün yanında çıkan bu suyun, meşhur olmasına Os-manlı padişahlarından Abdülaziz'in mide ağrısı sebep olur. Çok yediği bi-linen bu padişah hazımsızlık çekince emri altında bulunanlar maden sula-rını tavsiye ederler.

1839 yılından itibaren değişik savaşlarda Kırım, Kafkasya, Bosna ve Ru-meli'nin farklı yerlerinden Tatar, Laz, Gürcü, Çerkez, Boşnak, Arnavut ve Türk olmak üzere pek çok göçmen, Bursa'ya yerleşmek üzere göç etmişlerdir. Bursa şehrinin muhtelif kırsal yerlerine yerleştirilen bu göçmenler buralarda köyler kurarak memleketlerinin gelenek, görenek ve kültürlerini yaşatırlar. Göçmenlerin Bursa'ya gelip yerleşmelerinden önce demir-çelik ve kereste sanayileri tatminkâr derecede değildir. Göçmenlerin gayret ve çalışmaları sayesinde şehir merkezindeki atölyelerde bu alanlarda ileri gidilir.

Ancak bu gelişmeler yaşanırken takvim 28 Şubat 1855 tarihini gösterdi-ğinde, Bursa'da saat 21:15'te 30 saniye kadar sürecek tarihinin en büyük fe-laketi olacak bir büyük deprem meydana gelir. 7'nin üstünde bir büyüklüğe sahip depremde cami, mescid, medrese, han hamam gibi çok sayıda anıtsal eser yerle bir olur. 12 Nisanda ise 6'nın üstünde yaşanan diğer bir deprem de Bursa için ikinci bir yıkım olur. Bu depremlerde 1000 ila 3500 civarında insanın öldüğü bilinmektedir. İkinci depremde Yoğurt Hanındaki yıkılan

kahvehanede çıkan yangının rüzgârın tesiriyle yayılması sonucu çok sayıda anıtsal yapı, kârgir bina ve dükkân yanıp yıkıldı. Bu büyük depremlerle Ulu-cami'nin iki minaresi şerefesinden yıkılmış, yirmi kubbeli caminin mihrab kubbesi sırasında kapıya kadar üç kubbede çatlaklar oluşmuş ve diğer kub-beler de hasar almıştır. Gökdere nehri üzerinde bulunan Setbaşı, Irgandı ve Boyacıkulu adlı kârgir köprüler de ciddi hasar görmüştür.

Deprem sonrası yaralarını sarmaya çalışan Bursa için ilk olarak Defter-i Hakanî Emîni Suphi Bey başkanlığında Erkân-ı Harbiye ve Mühendishane-i Hümayun zabitanı marifetiyle harita hazırlandı ve 1862 yılında basılan bu harita ile şehrin fiziksel geleceği konusunda bir öngörü şekillendi. Modernleşme faaliyetleri çerçevesinde şehirde 1863 yılında hükümet binası, 1875'te banka, 1879'da hastane, 1880'de belediye binası inşa edildi, Bursa-Mudanya demiryolu ise 1892'de faaliyete geçirildi. Uzunluğu 41 km 112 m olan demiryolu hattı üzerinde 6 istasyon vardı. Mudanya demiryolu Bursa-Lyon arasında gerçekleşen ipek ticareti açısından oldukça önem taşıyordu. Zira her iki şehir de bu ticaret için yakınındaki limanlarını (Mudanya ve Marsilya limanlarını) kullanıyordu. 19. yüzyılın sonlarında bu sayede Mudanya-Marsilya arasında tarifeli vapur seferleri de başladı.

19. yüzyılda Hudâvendigâr Vilâyeti'nin merkez sancağı olması itibarıyla en çok yapının inşa edildiği Bursa, sadece sanat ve ticaret değil mesleki ve teknik açıdan da en çok hizmet alan şehirlerden biridir. Mekteb-i Fünun-ı İdâdi ana ve ek binaları, Hamidiye Zirâat Ameliyât Mektebi, Erkek Muallimîn Mektebi, Kız Muallimîn Mektebi (erkek ve kız öğretmen okulları), Hamidiye Sanayi Mektebi ve Harîr Dârüttâlimi gibi kurumların inşası şehre kazandırılan yapılardır.

1867'de Bursa'da ilk matbaa resmî nitelikte olarak Vilâyet Matbaası adıyla açılır. Daha sonra 1874 yılında Feraizcizâde Mehmed Şakir tarafından Feraizcizâde Matbaası ve Murat Emrî tarafından 1890 tarihinde Emrî Matbaaları açılır. Bu matbaalarda; Hudâvendigâr, Bursa, Fevâid ve Sanâyi adları ile anılan Bursa'nın ilk resmî ve özel gazeteleri ile Nilüfer ve Gündoğdu adlı dergiler çıkarılır. 1889 yılına gelindiğinde Bursa Ticaret Odası da kurulur. Odanın ilk yönetim kurulu başkanı Osman Fevzi Efendi olup, odanın kuruluşunda 70 üye kayıtlıdır. Odaya kayıtlı 54 ipek fabrikası ve çok sayıda değişik iş kolu bulunur.

19. yüzyılda şehrin yüz yıllardır sahip olduğu yapısal ve mekânsal değişimine en büyük etkiyi, 1879-1882 yılları arasında Bursa'da valilik görevinde bulunan Ahmed Vefik Paşa yapmıştır. Valiliği öncesinde Anadolu Sağ Kol

Müfettişliği görevi nedeni ile 1863-1864 yılları arasında Bursa'da bulunmuş olan Ahmed Vefik Paşa, Osman Gazi ile Orhan Gazi'nin türbelerinin etrafını mermerle kaplatır. Bu türbelerin evlerin arasında sıkışıp kaldığı düşüncesi ile etraftaki evleri istimlak ettirerek bugün Tophane denilen Meydân-ı Osmânî'yi oluşturur. Hisar'da Damad Efendi konağını satın alarak ilk hastaneyi yaptırır ve birçok vakfı bu hastaneye bağlar. Hakkındaki şikâyetlerden dolayı müfettişlikten azledilir. Ancak 1879 yılında Bursa valisi olunca yarım kalan icraatlarına devam ederek birçok gelişmeye ön ayak olacaktır. Bataklıkları kurutmak, şehre su getirmek, okul açılmasını ve pirinç ekimini desteklemek, ipekçiliğin gelişimini sağlamak ve yeni yollar açtırmak önemli bazı icraatlarıdır. Arabasına binip de kasıtlı olarak çıkmaz sokaklara girdiği, araba durunca da; "Hiç vali paşanın arabası durmak olur mu?" diyerek çıkmaz sokakları açtığı pek meşhur bir anlatımdır. Ulu Cami'nin kible tarafındaki Yürüyen Dede Türbesi ile Kırkkızlar Mezarlığı'nı tamamen kaldırarak eski adı Saray olan Atatürk Caddesi'ni genişletir. Bugünkü Devlet Hastanesi ile Muradiye'deki Fabrika-i Hümayun arasındaki Kaplıca Caddesi'ni ve Maksem ile Pınarbaşı arasındaki caddeyi açtırır. Altıparmak'taki Topuklubahçe denilen yere planlı bir mahalle oluşturup, Rusçuk muhacirlerini buraya yerleştirir. Ayrıca depremde zarar gören Yeşil Cami'nin onarımı için Fransız Mimar Léon Parvillée'yi davet ederek, bu şaheseri tamir ettirir. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'daki bu icraatlarında, 1853 yılında Fransa'da III. Napolyon tarafından Seine-et-Oise Departmanı'na vali olarak atanan ve Paris şehrini açtığı büyük yollarla şimdiki haline getiren Georges-Eugène Haussmann (Baron Haussmann)'dan etkilendiği söylenebilir.

Takvim 31 Ağustos 1906 tarihini gösterdiğinde II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 30. yıldönümünü anmak amacıyla Bursa'da mamulât ve mahsûlât sergisi düzenlendi. Serginin yapıldığı Mekteb-i İdâdî-i Mülki binasının içine aldığı 21 oda ve salon, gelen eşya ile dolduruldu. Muhtelif şubelerde teşhir edilen eşyayı gezip seyreden şahısların zevk ve memnuniyetine şevk sağlamak için bahçede nöbetleşe olarak Hamidiye Bursa Sanayi Mektebi mızıkasıyla, özel surette celp olunmuş ince saz takımı müzik yaptı. Aynı anda bahçede bulunduran sinematograf ile de güzel manzaralar gösterildi. Sergi 41 gün devam etti. Meşrutiyetin ilanının birinci yılını doldurması sebebiyle 23 Temmuz - 10 Eylül 1909 tarihleri arasında ise ikinci Bursa Sergisi düzenlendi. Bu sergiye padişah Mehmed Reşad da Osmanlı veliahtları ile birlikte katıldı. Ayrıca meşrutiyetin ilanının yıldönümü sebebiyle Sofya'dan da bir heyet sergiye iştirak etti.

93 Harbi sonrasında Bursa'ya Kafkaslardan ve Balkanlardan yapılan yoğun göçler ile şehir merkezinde demir-çelik ve kereste sanayilerinde işgücü ve kalifiye eleman yapısı güçlendi. Göçmenlerin gayret ve çalışmaları sayesinde bu alanlarda ileri gidildi. 19. yüzyılın sonlarında Bursa'da şehir içinde zarif ve muntazam lando ve fayton arabaları yapılmaya başlandı. Yaylı, makaslı, brıçka, lando ve körüklü fayton adları ile anılan arabalar üretildi. 20. yüzyılın ilk yıllarında Bursa'da arabacılık sanatı iyiden iyiye gelişti. Bu sanata dair birçok tezgâhlar ve fabrika denilmeye şayan imalathâneler tesis edildi. Arabaların yalnız dingil ve makasları Avrupa'dan istenerek, geriye kalan aksamı tamamen Bursa'da yapıldı. I. Dünya Savaşı'ndan önce Bursa şehrinde 60 kadar araba imalathânesi vardır.

20. yüzyıl başlarında Bursa ipek çekim fabrikalarında mekanik işler ve denetim işi hariç tüm iş gücü tamamen kızlar ve kadınlardan oluşmaktaydı. Hatta Bursa ipek fabrikalarında çalışan bu kadın işçiler 16 Ağustos 1910 tarihinde bir dilekçe ile vilâyet yönetimine başvurdular. Bu başvuru ile fabrikatörlerin 3 kuruş ile en fazla 5 kuruş arasında yevmiye vererek işçileri günde 16 saat çalıştırdıkları, bu nedenle çalışanların sağlıklarının bozulduğu ve bu şartların iyileştirilmesine kadar tatil-i eşgale (grev) karar verdikleri bildirildi ve Osmanlı'daki ilk işçi grevi Bursa'da yaşandı.

Yüzyıllarca Osmanlıların üç büyük merkezinden biri olma özelliğini devam ettiren Bursa, 18. ve 19. yüzyıl boyunca nisbeten sakin bir dönem geçirdi. Ancak şehir 8 Temmuz 1920'de İngilizlerin de desteğiyle Yunan işgaline uğradı. Şehri ele geçiren Elefterios Venizelos'un oğlu komutan Sofoklis, Osmanlı Devleti'nin kurucu padişahı Osman Gazi'nin sandukasının önünde kolunu yaslayarak kahraman edasıyla fotoğrafını çekti. Osmanlı tarihinin dibâcesi Bursa'nın işgali, TBMM'de Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey'in anlatımı sonrasında, milletvekillerinin hıçkıra hıçkıra ağlamasına kadar vardı. Bursa'nın işgali üzerine TBMM'de Başkanlık kürsüsüne pûşide-i siyah (siyah örtü) örtüldü ve işgalden kurtulana kadar kaldırılmadı. İşgal haberini alan ve müteessir olan Mehmed Akif Ersoy da, Ankara'da Taceddin Dergâhında ağlayarak meşhur "Bülbül" şiirini Bursa için kaleme aldı. Bu çileli yılları yaşayan Bursa, Yunan işgali öncesindeki unutulmaz Çanakkale Harplerinde de vatan için en çok şehit veren şehirdi.

Milliyetçi direniş Anadolu'daki en zorlu mücadelesini Yunanlılara karşı verdi. 26 Ağustos 1922 günü başlayan ve bizzat Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından komuta edilen kuşatma harekâtı, Başkumandanlık Muharebesi adı verilen meydan savaşıyla tamamlandı. Türk birlikleri, dağıtılan Yu-

nan birliklerinin yeniden toparlanmasına fırsat vermemek için takibe başladı. Yunan birlikleri ve onlarla beraber kaçan yerli Rumlar yerleşim yerlerini yağmalıyor ve ateşe veriyorlardı. Türk birliklerinin İzmir'e yaklaşmaları ve Bursa'nın işgalden kurtulması (11 Eylül 1922) üzerine, iki yıl önce Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlık kürsüsüne örtülen siyah örtü kaldırılıp yerine yeşil bir örtü kondu. Türklerin İstiklâl Harbi adını verdikleri var olma savaşları; 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalanan mütareke ile sona erdi.

Kurtuluş Savaşı sonrasına Bursa diğer şehirler gibi kısa sürede gelişme gösterdi. 93 harbi sonrasında şehre başlayan göçler, Balkan harpleri sonrasında devam etti ve 30 Ocak 1923'te imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ile yeni bir sürece girdi. Şehirde bir taraftan Yunan işgali sonrası sürecin yaraları sarılırken, bir taraftan da mübadele göçmenlerin iskân edilmesi meseleleri gündemde idi. Balkan savaşlarından 1927 yılına kadar geçen sürede şehir merkezine ve bağlı kazalara gelen göçmen nüfusun sayısı 81.265 kişiydi. Bu verilerle 1927 yılında Bursa ilinin nüfusu 142.903 erkek, 156.100 kadın olmak üzere toplam 299.003'e ulaştı. Cumhuriyet döneminde fiziksel ve ekonomik çehresi ile büyük bir değişim süreci yaşayan Bursa'da; tekstil fabrikaları, gıda fabrikaları, İnegöl mobilya sanayii, otomotiv fabrikaları ve hatta Türkiye'nin ilk yerli elektrikli aracını üretecek TOGG fabrikasına kadar bir tahavvülât görüldü. Bugün Bursa, 3,2 milyonu geçen nüfusu ile Türkiye'nin dördüncü büyük şehri olup, yurtdışı ihracatında 2021 yılında 184 ülkeye yaptığı ihracat hacmi ile üçüncü sıradadır.

Şehr-i Bursa mâ-tekaddemdir, şehr-i Bursa âtidir, ferdâdır vesselâm...

KAYNAKLAR

- ÇİFTÇİ Cafer (2004) *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa.
- ÇİFTÇİ Cafer (2004) "Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 5, S. 7, ss.17-34.
- ÇİFTÇİ Cafer (2004) "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, ss.151-171.
- ÇİFTÇİ Cafer (2005) "Erken Osmanlı Döneminde Bursa'nın Dış Ticaret Bağlantıları", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu*, Bildiri Kitabı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, ss.147-167.

ÇİFTÇİ Cafer (2006) “Osmanlı Döneminde Bursa Kumaşçılarının Sanat Nizamı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 7, S. 11, ss.173-189.

ÇİFTÇİ Cafer (2012) “Hudâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'nin Rolü”, *Belleten*, C. LXXVI, S. 277, ss.905-949.

ÇİFTÇİ Cafer (2012) *Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa.

ÇİFTÇİ Cafer (2014) “Bursa Harîr Dâruttalîmi”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 41, Harvard University, ss.127-151.

ÇİFTÇİ Cafer (2014) (ed.) *Prusya'dan Bursa'ya, 8500 Yıldır Üreten Kent*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÇİFTÇİ Cafer (2014) “1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü”, 20. CIEPO (COMITÉ INTERNATIONAL DES ÉTUDES PRÉ-OTTOMANES ET OTTOMANES), 27 June – 1 July 2012, *New Trends in Ottoman Studies*, Editor-in-chief: Marinos Sariyannis, Crete University Press, Rethymno, ss.35-48.

ÇİFTÇİ Cafer (2015) “1927 Yılı Vilâyet Sâlnâmesine Göre Bursa'ya Dair Ekonomik Veriler”, *Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu*, 26-28 Eylül 2013, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, ss.641-657.

ÇİFTÇİ Cafer (2017) *Bursa'da İpekçilik*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa.

İNALCIK Halil (1960) “Bursa and the Commerce of the Levant”, *The Journal of the Economic and Social History of the Orient*, III/2, ss.131-147.

İNALCIK Halil (1992) “Bursa”, *İslâm Ansiklopedisi*, 6. Cilt, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.445-449.

OSMANLI DÖNEMİ BURSA TARİHİ KAYNAKLARINDAN BURSA VEFYÂTNÂMELERİ

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN •

Müslüman Türkler tarafından fethedildiği tarihten itibaren büyük bir cazibe merkezi hâline gelen Bursa, hem ticari açıdan hem de sanat, ilim ve irfan bakımından büyük bir gelişme göstermiştir. Osmanlı sultanlarının ilim erbabına gösterdikleri teveccüh sonucu İslam coğrafyasının birçok yerinden şehre gelen insanlar olmuştur. Bunlar şehirde kurulan cami, medrese, tekke ve zaviyelerde ilim ve ibadet ile meşgul olmuş; insan yetiştirmiş ve eser kaleme almışlardır. Şehirde yaşayan bu kimselerin hayatı, yaşamları, eserleri, görüşleri her yönüyle büyük bir önem taşımaktadır. Zira şehirlerin kimliği orada yaşayan insanların değeri ile bilinir.

İslam medeniyetinde toplum içinde belli bir yeri, özelliği veya saygınlığı olan kimselerin hayatları hakkında çeşitli eserler yazılmıştır. Tabakât, tezkire, vefeyât gibi isimler altında yazılan eserler sadece söz konusu insanların hayatları hakkında değil; bir şehrin ilim ve irfan hayatı, toplumsal yapısı, ticari hayatı, mimarisi ve sanat anlayışı gibi birçok konuda bilgi vermektedir. İslam tarihi yazıcılığında tabakât türü çok erken dönemden itibaren yazılmaya başlanmıştır. Belli bir meslek grubunun, bir şehirde yaşayan âlimlerin veya evliyânın hayatını anlatan bu türden hemen sonra aynı içerikli tezkire adı verilen biyografik eserler yazılmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminde de şairlerin hayatını anlatan *tezkiretüş-şuarâ* adlı eserler büyük bir yekûn oluşturmaktadır. Edebiyat tarihimizin başlıca kaynakları arasında yer alan bu eserlerle ilgili çokça çalışma yapılmış ve bu tezkirelerden birçoğu yayımlanmıştır.

Bir şehirde doğan, yaşayan veya ömrünün bir kısmını burada geçirip o şehirde vefat eden insanların hayat hikâyelerini anlatan eserlere ise “vefeyât” denilmektedir. Vefat kelimesinin çoğulu olan bu terim edebiyatımızda bir

edebî tür olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminin önemli kültür merkezlerinden İstanbul, Bursa ve Edirne başta olmak üzere birçok şehir için ve-feyâtnâmeler yazılmıştır (Atlansoy, 1998: 77-119). Bursa bu konuda diğer şehirlere göre şanslı sayılır. Zira şehrin önemli şahsiyetleri hakkında birçok müellif eser yazmış, bunlardan bazıları birden fazla (Gazzizâde iki tane, Mehmed Şemseddin Efendi ise daha fazla) eser yazmış ve yazılan eserlerin çoğu da günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerin bazıları yazma hâlinde olmakla birlikte bazıları araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Bu konuda aşağıda detaylı bilgiler verilmiştir.

Osmanlı döneminde ulema, şuarâ, meşâyih gibi şehrin meşhurları hakkında bilgi veren eserlerin başında Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (öl. 969/1561) *eş-Şakâiku'n- Nu'mâniyye fi Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Âlimleri)* adlı biyografik eseri ile daha sonra buna zeyl (ek) olarak yazılan eserler gelmektedir.^[1] On altıncı asırda yaşayan Taşköprülüzâde eserini -her tabaka bir Osmanlı padişahı dönemine ait olmak üzere- on tabakaya ayırmış ve her padişahın döneminde yaşamış âlimlerin hayatlarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. İlk altı tabakada yer alan padişahlar döneminde Bursa'nın başkent olması sebebiyle tabakalarda yer alan âlimlerin büyük çoğunluğu da ya bu şehirde doğmuş ya da ömrünün bir kısmını burada geçirmiş ve burada vefat etmiştir. Birinci tabakada yani Osman Gazi döneminde, Bursa henüz fethedilmediği için o dönemde yaşamış Bursalı ulemadan sadece Bursa fethine katılan ve Bursa'da bir zaviye kurarak şehrin kültür hayatına ilk harcı koyanlardan Ahî Hasan hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Orhan Gazi döneminden itibaren diğer padişahlar döneminde daha fazla kimsenin biyografisi yer almaktadır.

Taşköprülüzâde'nin yukarıda bahsi geçen eserini örnek alan Bursalı müellifler, Bursa hakkında önemli biyografik eserler kaleme almışlardır. Bu eserler ve yazarları şöyle sıralanabilir:

1. *Ravza-i Evliyâ, Baldırzâde Mehmed Selisî*

Osmanlı dönemi biyografi geleneğini devam ettiren ve Bursa'ya dair eser yazan müellifler de Bursa'da yaşayan, ömrünün bir dönemini bu şehirde geçirip burada vefat eden şahıslar hakkında bilgiler vermektedir. Söz konusu sahada günümüze kadar gelen en önemli eserlerden birisi Baldırzâde Mehmed Selisî'nin eseri olan *Ravza-i Evliyâ*'dır. Eser günümüz Türkçesi ile de yayımlanmıştır (Baldırzâde Selisî Şeyh Mehmed, 2000). Mehmed Selisî To-

1 Bu eser zeyilleriyle birlikte tercüme edilerek Türkiye Yazmalar Kurumu tarafından yayımlanmıştır. <http://ekitap.yek.gov.tr/>

kat asıllı bir ailenin çocuğu olarak Bursa'da doğmuştur. İlk tahsilinden sonra Yıldırım Bayezid Medresesinde dönemin önemli müderrislerinden ders okumuş, aynı zamanda dönemin Bursa'sının ileri gelen meşâyihî ile tekkelerde sohbet meclislerinde bulunmuştur. 1015/1606 senesinde Molla Fenârî Medresesi müderrisliğine atanan Baldırzâde, daha sonra İstanbul ve Bursa'da değişik medreselerde görev yapmıştır. 1060/1650 senesinde Bursa'da vefat eden Mehmed Efendi, Abdal Mehmed Camii haziresine defnedilmiştir. Ancak günümüzde mezarının yeri bilinmemektedir.

Eserin adı *Evliyâ Bahçesi* olarak Türkçeleştirilebilir. İsminden de anlaşılacağı üzere kitapta, on yedinci asra kadar hayatının bir kısmını Bursa'da yaşamış ve bu şehirde vefat etmiş, halk arasında veli/evliya, ermiş denen ulu şahsiyetlerin hayat hikâyelerinden ve menkıbelerinden bahsedilmektedir. Baldırzâde Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu *Ravza-i Evliyâ* adlı eser bir nevi Bursa'nın kültür tarihidir. Elif-ba düzenine göre yazılan eser Emir Sultan'ın hayatı ile başlamakta ve toplam 257 kişinin kısa biyografilerini içermektedir. Baldırzâde'nin bu eseri daha sonra aynı konuda eser yazanlara kaynaklık ettiği gibi güzel bir örnek de oluşturmuştur. 2022 senesinin "Süleyman Çelebi ve Mevlid Yılı" olması hasebiyle bu kitapta geçen Süleyman Çelebi'nin hayatına dair kısa bilgileri günümüz diline aktararak vermek faydalı olacaktır:

"Süleyman Efendi: *Hâlen birçok meclis ve mahfilde okunan Hz. Peygamber'in (sav) 'Mevlid'inin yazarıdır. İnsanlar arasında Hz. Süleyman'ın mührü gibi fazilet ve irfanı ile meşhur, halk dilinde hayırla anılan, insanların güvenini kazanmış bir kimsedir. Çelebi Mehmed devrinde 'Hem Süleymân-ı fakire rahmet et/Yoldaşın iman yerinin cennet et' diyerek bu dünyayı terk etti ve behişt cennetine gitti. Bursa'da Eski Kaphca yakınlarındaki Yoğurtlu Baba Zâviyesi önündeki yol üzerinde medfun olup gelen geçen yolcuların duasını beklemektedir. Yaşadığı devirde bir vaiz kürsüde Hz. İsa'yı (as) bütün peygamberlerin en üstünü olan Hz. Muhammed'den (sav) üstün gösteren bir konuşma yapınca onu kürsüden indirip kadıya şikâyet ettiği ve bu konuda 'Mevlid-i Şerif'i yazdığı rivayet edilmektedir"* (Baldırzâde, 2000: 172-173).

Baldırzâde Mehmed Selîsi, *Ravza-i Evliyâ*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Bölümü No: 1018/1, 1b-2a.

2. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, İsmail Belîğ

Bursa biyografilerinin şaheseri ise İsmail Belîğ tarafından kaleme alınan *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* adlı eserdir. İsmail Belîğ, 1079/1669 yılında Bursa'nın Mantıncı Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Bursa'da devrin önde gelen âlimlerinden iyi bir tahsil görmüştür. İyi derecede Arapça ve Farsça bildiği yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır. İsmail Belîğ, dedesinin ve babasının imamlık yaptığı Mantıncı Camii'nde elli yıl imamlık yapmıştır. Kısa bir süre Tokat'ta mahkeme nâibliği görevinde bulunan Belîğ, 1142/1729 tarihinde Bursa'da vefat etmiş, Çatalfırın civarındaki Yeniyer Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ancak bu mezarlık tamamen ortadan kaldırıldığı için İsmail Belîğ'in kabri ve mezar taşı bilinmemektedir. Teberrüken bir anıt mezar ve mezar taşının yapılması müellife vefa borcudur. İsmail Belîğ'in eserleri şunlardır:

- Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*: Hakkında aşağıda bilgi verilecektir.
- Nuhbetü'l-âsâr l-i zeyli Zübdetü'l-eş'âr*: Şair Fâizî'nin *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sına zeyl olarak yazılan bir şairler tezkiresidir.
- Gül-i Sad-berg*: İbadetlerle ilgili seçilmiş 100 hadisin şerhidir.

d. *Sergüzeşt-nâme-i Fakîr be-Azîmet-i Tokat*: Müellifin Tokat'a kadî nâibi olarak giderken yolculuğu esnasında çektiği zorlukları anlatan 149 beyitlik bir mesnevidir.

e. *Şehrengîz-i Bursa*: Bursa güzellemesidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İsmail Belîğ Bursa kültür tarihini en güzel şekilde yazan müelliflerden biridir. İyi derecede Arapça ve Farsça bilmenin yanı sıra şair olmanın etkisiyle eserini son derece ağdalı bir dille kaleme almıştır. Bu eseri 1302/1884 yılında *Tarih-i Burusa* alt başlığıyla matbaada basan Mehmed Eşref Bey derkenarlara bazı notlar koyarak İsmail Belîğ'in eserini bir hayli güncellemiştir.

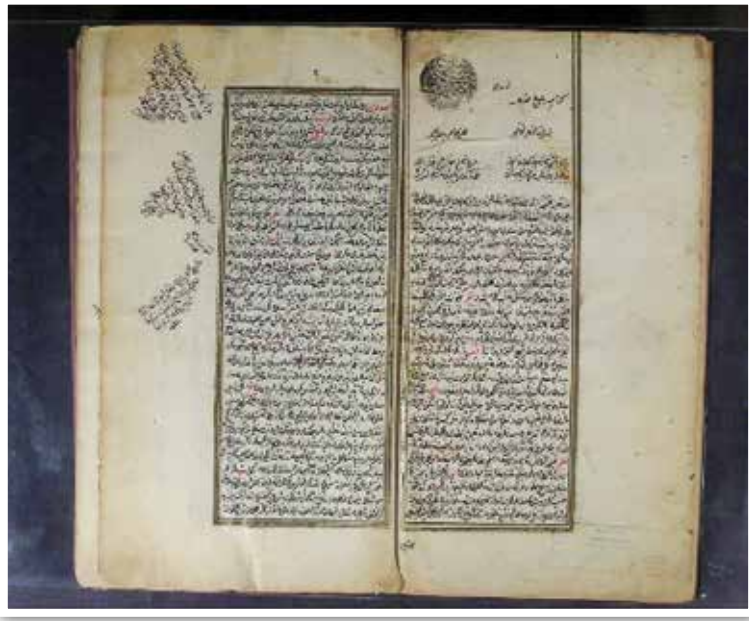
Güldeste, Dibace (Giriş) bölümünden başka Gülbün adıyla beş ana bölüme ayrılmıştır:

1. Gülbün: Bursa'da medfun Osmanlı padişahları, şehzadeleri ve vezirleri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. **2. Gülbün:** Bu bölüm üç Gülnihal hâlinde yazılmış ve Bursa'da medfun şeyhler, vaizler, meczub ve abdalların her biri bir başlık altında anlatılmıştır. **3. Gülbün:** Müellif bu bölümde önce âlimler ve müderrislerin, daha sonra da seyyidler ve salihlerin hayatını iki kısım halinde kaleme almıştır. **4. Gülbün:** Bursa'da vefat eden şairlerin hayatlarına dairdir. **5. Gülbün:** Hüner sahibi kimselerin (musikişinas, hattat, nakkaş, meddah ve tabipler) hayatlarını anlatan bu bölümden sonra bir "Hâtîme" ile eser sona ermektedir. İsmail Belîğ eserinin 5. bölümünün bir kısmında Bursa'da yaşamış meddahlar hakkında kısa bilgiler vermiştir. Onlardan biri de Derviş Kâmil'dir.

"Derviş Kâmilî-i Mevlevî: İsmi Ahmet olup, Manisa'da dünyaya gelmiş, devrinin ulemasından ilim tahsil etmiştir. Hoş sohbet biri idi. Hac vazifesini eda ettikten sonra Bursa'ya gelmiş ve meclislerde meddahlık yapmıştır. Bin altmış sekiz senesi Şaban ayının sekizinci günü olan Cumartesi günü (11 Mayıs 1658) Yeni Tahtakale semtindeki odasında vefat etmiş ve Pınarbaşı Mezarlığı'na defnedilmiştir" (İsmail Belîğ, 1302/1884: 530).

Güldeste en son olarak Suat Donuk tarafından yayına hazırlanmış ve basılmıştır (Donuk, 2016). İsmail Belîğ ile ilgili olarak Osmangazi Belediyesi 5-6 Kasım 2021 tarihlerinde bir sempozyum düzenlemiş, sempozyumda İsmail Belîğ'in hayatı, eserleri ve edebî yönü etraflıca incelenmiş; bildiriler daha sonra kitap olarak basılmıştır.^[2]

2 "Bursa'nın Hafızası" *İsmail Belîğ ve Dönemi* (2022). (Ed: Bilal Kemikli-Ömer Faruk Yiğiteroğlu). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları

-İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel No: 122.

3. *Vefeyâtnâme*, Süleyman Halis

Sahhâf lakaplı Süleyman Halis, aslen Hamid sancağına bağlı Ağros kasabasından olup babasının adının ise Seyyid Ahmed olduğu kendi eserinin sonuna yazdığı notlardan anlaşılmaktadır. Aynı bilgilerde Süleyman Halis'in babasının Bursa'ya göç ederek Bayezid Paşa Mahallesi'ne yerleştiği ve kendisinin bu mahallede dünyaya geldiği yazılmaktadır. Yazma nüshanın başında adı "Sahhâf Emirzâde Süleyman Efendi eş-şehir bi-Hâlisî" ifadesinden hareketle Halisî kelimesinin mahlası olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Halis küçük yaşından itibaren İncirli Mahallesi'ndeki Eşrefî Dergâhına devam etmiştir. Bursa'da dönemin ileri gelen müderrislerinden ders ve icazet alarak birçok medresede müderrislik yapmıştır. 1173/1759 senesinde vefat eden Süleyman Halis'in bilinen tek eseri *Vefeyâtnâme* adlı biyografik kitabdır (Atlansoy, 1998: 97).

Vefeyâtnâme, kendisinden önce yazılan *Ravza-i Evliyâ* ile *Güldeste*'ye zeyl olarak yazılmıştır. Süleyman Halis bu hususu kendi eserinde belirtmektedir (Süleyman Halis, ty: 115a-115b). Eserin bazı bölümleri *Gülzâr-ı Sülehâ* adlı eserin Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan bir nüshasının (Orhan Bölümü 1018/2, 91a-212b) derkenarında yer almaktadır. Tam nü-

hası ise Mehmed Şemseddin Efendi'nin kitapları arasında ortaya çıkmıştır. Elimizde bu nüshanın bir kopyası bulunmaktadır. Eser toplam 116 varak (232 sayfa) olup 1224/1809 senesinde istinsah edilmiştir. Yazma halindeki eser henüz basılmamıştır.

Süleyman Hâlis Efendi, kendisinden önce yazılan eserlerde yer almayan birçok âlim, müderris, devlet adamı ve şair ile sufi hakkındaki bilgilere eserinde yer vermiştir. Hayatı hakkında malumat verdiği kişilerden biri de Râkım İbrahim Efendi'dir:

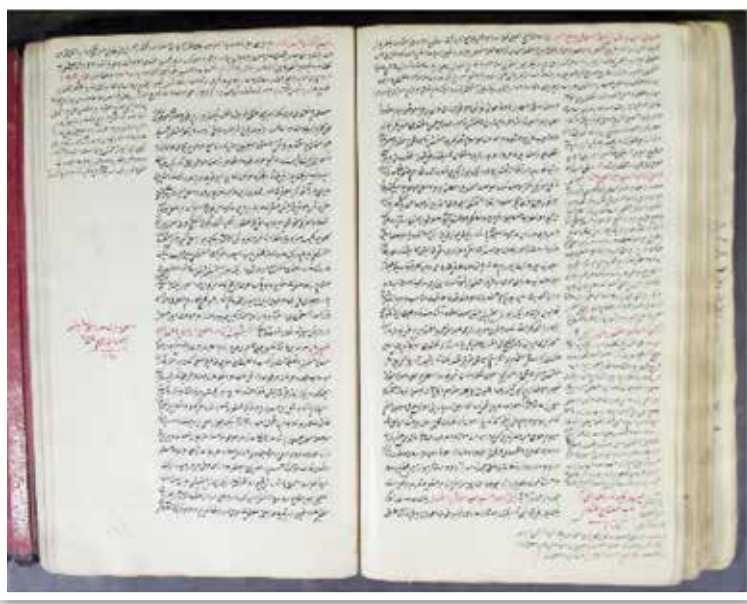
“Râkım İbrahim Efendi: Bursa'da Mantıcı Mahallesi'nde Hayyât Derviş Mehmed Eşrefî'nin oğlu olup bin doksan bir senesinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşından itibaren ilim tahsiline başlamış, gençlik çağına erdiğinde Bursa ulemasından Mevlevî şeyhi Mehmed Efendi'den hem ilim tahsil etmiş hem de tasavvufi eğitim almıştır. Bir müddet Ali Paşa Camii imam-hatipliği ile birlikte mahkeme-i suğranın da katib-i sânilîğini (ikinci kâtiplik) yapmıştır. 15 Rebiülevvel 1163/22 Şubat 1750 günü dâr-ı bekâya intikal eylemiştir” (Süleyman Hâlis, ty: 113a).

4. *Gülzâr-ı Sülehâ*, Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyaeddin

Eşrefzâde Ahmed Efendi, 1161/1748 senesinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşında ilim tahsiline başlamış ve Bursa'da dönemin âlimlerinden istifade etmiştir. Eşrefoğlu Rûmî'nin Bursa'daki İncirli Dergâhı şeyhi amcası Şeyh Abdülkadir Efendi'den tasavvufi eğitimini tamamlayarak icazet almış ve Yakub Efendi Dergâhına şeyh tayin edilmiştir. Bursa'da 1198/1748 senesinde ortaya çıkan büyük veba salgınında henüz otuz yedi yaşında iken vefat etmiş ve günümüzde yeri belli olmayan Eyüp Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir (Mehmed Şemseddin, 2021a: 557).

Hüsn-i hatta özellikle talik meşk etmede iyi bir hattat olan Şeyh Ahmed Efendi, birçok kitap istinsah etmiştir. Bursa ile ilgili yazmış olduğu *Gülzâr-ı Sülehâ* (*Salihler Bahçesi*) adlı Bursa vefeyâtnâmesi daha önce yazılan eserlere bir zeyl olarak kaleme alınmıştır. Eserde 1135-1196/1723-1782 yılları arasında Bursa'da vefat etmiş olan vali, müderris, âlim, şeyh, vaiz, şair, dede, salih, nedim, hattat, musikişinas, tabip ve okçu gibi farklı meslek sahibi kimselerin hayatlarını anlatmaktadır. Yazma halinde olan bu eserin çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunmaktadır. Eser henüz basılmamıştır (Atlansoy, 1998: 99). Şeyh Ahmed Efendi'nin eserinde 216 kişinin hayat hikâyesi yer almaktadır. Eser beş “gülün” adıyla bölümlere ayrılmış, her bölümde yukarıda anılan bir gruptaki zatların hayatları anlatılmıştır. Onlardan biri de Tabib Ömer Efendi'dir.

“Tabib-i Hâzik Ömer Efendi: Rumeli’nde bir beldede dünyaya gelmiştir. Babası ile beraber eski başkent Konstantiniyye’ye (İstanbul) göç ederek bir müddet burada ikamet etmiştir. Burada bir kasabın yanında çırak olarak çalışmış ve mesleğini bir hayli ilerletmiştir. Daha sonra mesleğini bırakarak seyahate çıkmış, bu yolculuk esnasında Dımaşk’ta (Şam) Yahudi bir tabibin yanında uzun müddet çalışmış ve kendisinden ders alarak tabiblik öğrenmiştir. Şam’dan sonra Avrupa’ya yolculuğa çıkmış ve buradaki doktorlardan bilgiler almıştır. Tabiblik mesleğinin inceliklerini özellikle cerrahlık konusunu iyice öğrendikten sonra Bursa’ya dönmüştür. Sultan Yıldırım Bayezid’in Bursa’da inşa ettirdiği Dârüşşifada baş tabib olarak göreve başlamış ve burada bir müddet hizmet etmiştir. 27 Ramazan 1159/13 Ekim 1746 günü vefat etmiş ve Bursa’da Pınarbaşı Kabristanı’na Mevlevihane karşısına defnedilmiştir” (Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddin Efendi, ty: 200a).

Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyaeddin *Gülzâr-ı Sülehâ*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Bölümü, No: 1018/2, 194b-196a.

5. *Ravzâtü'l-Müflihûn*, *Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif*

Bursa vefeyâtnâmesi yazarlarından biri olan Abdüllatif Efendi, Bursa’da 1190/1776 tarihinde dünyaya gelmiştir. Gazze’den Bursa’ya göç eden Ahmed-i Gazzî soyundan olduğu için *Gazzîzâde* diye meşhur olmuştur. Babası Seyyid Mehmed Esad Efendi erken yaşta vefat etmiş olduğundan Abdüllatif Efendi dedesi Şeyh Mustafa Nesib Efendi tarafından yetiştirilmiş ve dedesinden ta-savvufi icazet almıştır. Dönemin âlimlerinden de ders alan Abdüllatif Efendi

dedesinin vefatıyla Bursa'da Halvetiyye tarikatının Mısriyye şubesi dergâhlarından Ahmed-i Gazzî Dergâhına şeyh olmuştur. Şeyh Abdüllatif Efendi 14 Şaban 1247/19 Ocak 1832 Salı günü vefat etmiş ve dergâhın haziresine dedesinin yanına defnedilmiştir. Ancak günümüze ne dergâhtan ne de mezarlardan herhangi bir şey kalmamıştır (Tekeli, 2016: 41-42). Şeyh Abdüllatif Efendi'nin Bursa tarihi hakkındaki iki eserinden başka birçok kitabı vardır.

Gazzîzâde'nin *Ravzâtü'l-Müflihûn* adlı eseri Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddin'in eserine zeyl olarak yazılmıştır. Müellif Şeyh Mehmed Emin Kerküki'nin sohbetlerine devam ederken onun teşvikleri sonucu eserini yazdığını açıklamıştır. Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin vefatından sonra Bursa'da yaşayanların hayat hikâyelerinin yazılmamış olması eserin yazılmasının sebebidir. Abdüllatif Efendi kendi dönemine kadar meşhurların hayatını anlattığı eseri yedi ravza (bahçe) halinde kaleme almıştır: 1. Şeyhler, 2. Müderrisler, 3. Vazizler, 4. Âşıklar-Üveysiler, 5. Hatipler-hocalar-hattatlar, 6. Şairler-zâkirler, 7. Mevâli şeklinde yaptığı tasnifte her bölümde ilgili olanların hayatları hakkında bilgi vermiştir (Atlansoy, 1998: 108).

Ravzâtü'l-Müflihûn'un yegâne yazma nüshası müellif hattı ile Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Bölümü No: 1041'de bulunmaktadır. Eserin baş tarafında içindekiler fihristi bulunmaktadır. 7. bölümde hayatları anlatılan mevâliden İsmail Ağa hakkında verilen bilgiler şöyledir:

“Yazıcızâde İsmail Ağa: Bursa kazalarından Atranos (Orhaneli) ağalarındandır. Biraderi Ömer Ağa Bursa'ya mütesellim olduğunda tek başına idarenden aciz olduğundan kardeşi İsmail Ağa'yı da beraber Bursa'ya getirmiştir. İki birlikte Bursa ağalığını yürütmüşlerdir. Daha sonra Ömer Ağa, kardeşini yerine vekil bırakarak Atranos'a dönmüştür. İsmail Ağa ise 1216/1802 senesinde vefat ederek Pınarbaşı Kabristanı Kalenderhâne karşısına defnedilmiştir” (Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Ravzâtü'l-Müflihûn*: 133b).

Ravzâtü'l-Müflihûn, Gazzizâde Şeyh Abdülatif, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Bölümü, No: 1041, 1b-2a.

6. *Hülâsatü'l-Vefeyât*, Gazzizâde Şeyh Abdülatif

Yukarıda hayatı hakkında bilgi verilen Gazzizâde Abdülatif Efendi'nin Bursa hakkında yazmış olduğu ikinci eseri ise *Hülâsatü'l-Vefeyât fi-Hakkı Bursa*'dır. Kitabın adından da anlaşılacağı üzere eser hulasa (özet) bir Bursa vefeyâtnâmesidir. Eserin en önemli özelliği daha önce yazılan kitapları özetlemiş olmasıdır. Eserde Bursa'da vefat eden şahısların hayatlarına yer veren müellif bunların yanı sıra Bursa eserler envanterini de yazmıştır. Eserine Bursa'da medfun Osmanlı sultanlarının hayatlarını anlatmakla başlayan Abdülatif Efendi daha sonra Bursa'da kabirleri bulunan şehzadelere yer vermiştir. Bursa'da medfun veziriazamlar, Bursa evliyalı, müderrisler, dergâh şeyhlerinin hayatları hakkında bilgi verdikten sonra; Bursa'daki selâtin camileri, Bursa'nın mesire ve gezi yerleri, Bursa'nın suları, hamam ve kaplıcaları, tekke ve zaviyeleri hakkında verilen bilgiler ile eser sona ermektedir.

Hülâsatü'l-Vefeyât'ın birçok kütüphanede nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü No: 2257'deki nüsha müellifin kendi eliyle yazdığı nüsha olup bunlar arasında en derli toplu olanıdır. Eser iki defa neşredilmiştir. Mustafa Demirel tarafından yapılan neşrin sonunda orijinal metin verilmiş, ancak eserin sadeleştirilmesi sağlıklı değildir. Zira kitabı yayına hazırlayan Demirel hem kitapta olmayan bilgileri ilave etmiş -ki bu bilgilerin bir kısmı da yanlış- hem de yapılan sadeleştirme-

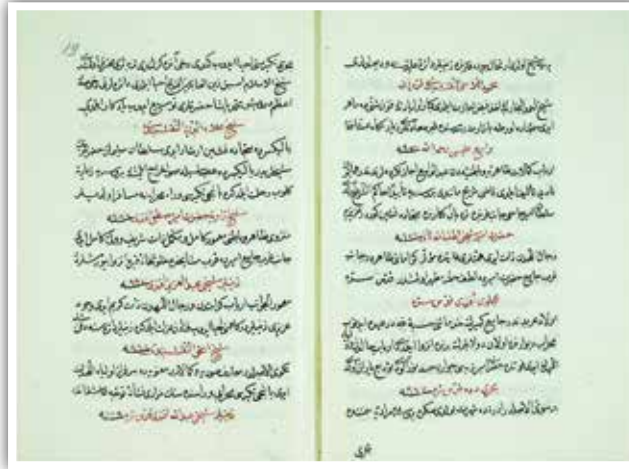
de verilen manalar pek uygun değildir^[3] (Gazzîzâde Seyyid Abdülatif Efendi, 2014). Diğer bir neşir ise Ayşe Nur Sır DüNDAR tarafından dil incelemesi olarak yapılmıştır (Gazzîzâde Seyyid Abdülatif Efendi, 2015). Bu neşirde metnin tamamının transkripsiyonu verilmeyip 2. cildin sonunda metnin müellif hattı olan Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshanın tıpkıbasımı verilmiştir. Müellifin Bursa suları hakkında yazdığı bölümde Pınarbaşı Suyu ile ilgili yazdıkları şöyledir:

“Pınarbaşı Suyu:

Suların başı Pınarbaşı Suyudur el-hakk

Anı tercih eder cümle miyâha hukemâ.

Bursa'da meşhur bir su olup Bayramyerinden akar, Bursa Hisar'ı ve şehrin yarısı bu sudan istifade etmektedir. Suyun başı Soğucak Pınarı'dır. Buradan çıkan su yer altından Pınarbaşı'na gelir ve oradan yeryüzüne çıkar. Bu su yaz günlerinde ziyadesiyle soğuk ve kış günlerinde ise sıcak akar. Çok saf ve duru bir sudur. Biraz içmek sindirim sistemine iyi gelir. Hastalıklara zararı olmaz. Suyun asıl kaynağının Keşiş Dağı'ndaki Karagöl'den olduğu da rivayet edilmektedir” (Gazzîzâde Şeyh Abdülatif, *Hülasâtü'l-Vefeyât*: 46b).

Hülasâtü'l-Vefeyât, Gazzîzâde Şeyh Abdülatif, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü
No: 2257, 20a-21b.

- 3 “Lâmiî Çelebi hakkında verilen bölüm sadeleştirilirken; “Şeyh Ahmed el-Buhârî'den feyiz icazeti aldı, büyük velilerdendir. Çeşitli ilimlerde hünerli idi. Nakkaş Ali hazretlerinin pederidir. Nefehât'ı tercüme eyledi ve pek çok eseri vardır. 938/1531'de vefat eden Mahmud el-Lâmi, Hisar'da Orta Pazar Medresesi'nde, huzur veren kabirleri aşıkların ziyaretgâhidir” denilmektedir. (Gazzîzâde Seyyid Abdülatif Efendi, 2014: 54). Oysa burada verilen bilgilerin bir kısmı orijinal metinde olmadığı gibi, Lâmiî Çelebi Nakkaş Ali'nin babası değil torunudur. Mukayese edilmesi açısından müellif hattı olan nüshadan aynı bilgiler şöyledir: “Mahmūd el-Lâmiū en-Nakšibendī kadēs 'allāh: Şeyh Ahmed el-Buhârî'den ahz-ı feyz-i icâzet eyledi. Kibâr-ı evliyâullahtandır. Fünün-ı şettâda mâhir idi. Hisar'da Ortapazar'da medresesinde kabir-i saadetleri ziyâretgâh-ı uşâkdır” (Gazzîzâde Şeyh Abdülatif, *Hülasâtü'l-Vefeyât*: 20a).

7. *Zübdetü'l-Vekâyi Der Belde-i Celîle-i Burusa, Bakırcı Raşid Mehmed*

Aslen Bursalı olan Raşid Mehmed Efendi döneminin âlimlerinden ders almış, iyi bir şairdir. Özellikle tarih düşürmede maharetli bir kimsedir. Hat ustalarından, hat meşk ederek icâzet almış ve talebelere ders vermiştir. Nakşibendiyye tarikatına intisap etmiştir. Kendisi de babası gibi kethüdalık yapmış ve geçimini bakırcılık yaparak sağlamıştır. 1231/1816 tarihinde vefat etmiş ve Molla Fenâri Camii'nin batı tarafındaki hazireye defnedilmiştir (Atlansoy, 1998: 110).

Raşid Efendi'nin bilinen tek eseri *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celîle-i Burûsa*'dır. Eser, Bursa vefeyâtnâmeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Diğerlerine zeyl olarak yazılmamış, müstakil bir eserdir. 1229/1814 yılında yazılan eser; bir mukaddime, otuz hutbe ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddimedede Osmanlı padişahlarının sülalesi, Cengiz Han'ın ortaya çıkışı, Abbasilerin çöküşü ve Anadolu Selçuklularından bahseden genel tarih bilgileri yer almaktadır. Hutbelerin ise Osman Gazi'den başlayarak İkinci Mahmud'a kadar her biri bir padişaha tahsis edilmiştir. Her hutbede padişahın hayatından başka, onun zamanında vefat eden ve Bursa'da medfun şehzadelerin, sadrazamların isimleri yazılmış; aynı padişah devrinde meydana gelen olaylar, dönemin âlimleri, mutasavvıfları, şair, hattat, musikişinas, meddah, hekim ve meşhur ağaların biyografileri de anlatılmaktadır. Eser tek başına bir Bursa vefeyâtnâmesi hatta Bursa tarihinin özeti özelliğini taşımaktadır. Şimdiye kadar çok az çalışmada kullanılan eser hakkında müstakil bir çalışma da bilinmemektedir. Eserin iki nüshası bilinmektedir. İlk nüsha Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emirî, Tarih No: 89'da, ikinci nüsha ise Ankara Türk Tarih Kurumu Yazmalar No: 58'dedir. Bursa tarihi konusunda önemli olan bu eser henüz basılmamıştır. Bakırcızâde'nin eserinden kısa bir bölüm şu şekildedir.

“Efecikzâde Ahmed Ağa: Müderrislerden Efecikzâde Mehmed Ağa'nın kardeşidir. Letafet ve zarafetiyle meşhurdur. O dönemin önemli şahıslarının müdavim olduğu meclislerde insanları eğlendirirdi. Bin yüz yetmiş tarihinde (1759) evine giren hırsızlar malını yağmaladıkları gibi onu da şehit etmişlerdir” (Bakırcı Raşid Mehmed, ty: 355a).

Zübdetü'l-Vekâyi Der Belde-i Celile-i Burusa, Bakırcı Raşid Mehmed, Türk Tarih Kurumu Yazmalar, No: 58, 165b-166a.

8. *Gülzâr-ı İrfân*, Mehmed Fahreddin Efendi

Mehmed Fahreddin Efendi, 1207/1792 senesinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası ve dedesi âlim kişilerdir. Kendisinin kimlerden ilim tahsil ettiği hakkında bilgi yoktur. Ancak iyi bir tahsil hayatı olduğu yazmış olduğu eserinin dilinden ve vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. Babası Şeyh Şerafeddin Efendi'nin vefatı üzerine 1227/1812 yılında Enârî Dergâhı şeyhi olmuştur. Bu görevi yaklaşık 45 sene sürdürmüş ve 26 Receb 1272/2 Nisan 1856 Çarşamba günü vefat etmiştir. Bugün mevcut olmayan, ancak eldeki bilgilerden hareketle Şehreküstü civarında olduğu tespit edilen dergâhın haziresine defnedilmiştir (Ulusoy, 2021a: 160).

Mehmed Fahreddin Efendi'nin bilinen yegâne eseri Bursa vefeyâtnâmelelerinin en hacimlisi ve geniş muhtevalısı, aynı zamanda dili en ağır olan *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserdir. Eserde Bursa'nın fethinden 1262/1845 senesine kadar; burada vefat eden padişahlar, şehzadeler, vezirler, şeyhülislâmlar, meşâyih ve ulemâ, imam ve hatipler ile diğer meşâhir hakkında bilgiler yer almaktadır. Kitap Sultan Abdülmecid Han Bursa'ya geldiğinde kendisine takdim edilmiş, bunun üzerine sultan tarafından yazara vefatına kadar ayda 500 kuruş maaş bağlanmıştır. *Gülzâr-ı İrfân*'ın bilinen üç yazma nüshası olup henüz yayımlanmamıştır (Atlansoy, 1998: 115).

9. Mehmed Şemseddin (Ulusoy) Efendi ve Eserleri

Osmanlı dönemi Bursa tarihi ve özellikle kültür, edebiyat ve sanat hayatı hakkında araştırma yapanların başvuracağı müelliflerin en başında yer alan kişi Mehmed Şemseddin Efendi'dir. 26 Şaban 1293/3 Ocak 1867 günü Bursa'da dünyaya gelen Mehmed Şemseddin'in babası Mısırî Dergâhı şeyhi İsmail Nazif Efendi'dir. İlk tahsilini Şeker Hoca Mektebi'nde yapmış, daha sonra ise tasavvufi eğitimini Atinalı Ali Rıza Dergâhı şeyhi Mustafa Lütfullah Efendi'nin nezaretinde tamamlamıştır. 1310/1893 senesinde başladığı Bursa Mısırî Dergâhı şeyhliğini, 1925 tarihinde tekke ve zaviyeler kapatılıncaya kadar sürdürmüştür. 9 Ekim 1936 günü tedavi için gittiği İstanbul'da vefat eden Mehmed Şemseddin Efendi, Zeytinburnu Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Kara, 2016: 22).

Mehmed Şemseddin Efendi, Bursa tarihinin her yönüyle ilgili olmak üzere 50'yi aşkın eser kaleme almıştır. Onun eserleri incelenmeden Bursa tarihi kaleme almak mümkün değildir. Müellif Bursa dergâhları, medreseleri, camileri, türbeleri, mezarlıkları gibi maddi unsurların yanı sıra Bursa'da medfun ulema, meşâyih, evliyâ, şuarâ, müderris, yönetici gibi zevat hakkında da bilgi veren eserler kaleme almıştır (Kocatürk, 2019: 98-101; Gültaş, 2020: 27-32).

Bursa hakkında en çok eser kaleme alan Mehmed Şemseddin (Ulusoy). *Diyâr-ı Şemsî* adlı eserindeki fotoğrafı, Ahmet Erdönmez Koleksiyonu.

Onun eserlerinden Bursa vefeyâtnâmesi olarak sayılabilecek birkaç tanesi şöyledir:

a. Yâdigâr-ı Şemsî: Mehmed Şemseddin Efendi'nin en hacimli eserlerinden biri olup Bursa dergâhları hakkındadır. Eserde Bursa'nın fethinden itibaren dergâhların tarihi, buralarda görev yapan meşâyih ve yazdıkları eserler hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Eser Emir Sultan Dergâhı ile başlayıp Yunus Emrem (Kara Abdürrezzâk) Dergâhı ile sona ermektedir. Eserde toplam 72 dergâhın tarihi, geçirdikleri tamirler, dergâhta görev yapanların hayatları anlatılmıştır. Söz konusu dergâhlarda görev yapan meşâyihin toplamı ise oldukça fazladır. *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin ilk kısmı (elif harfinden ha harfine kadar) 1332 /1914 senesinde matbaada basılmış ve geliri ise Bursa Dârülacezesine bağışlanmış (Mehmed Şemseddin, 1918). Ancak müellifin diğer eserleri gibi, ikinci kısım ise uzun yıllar yazma hâlinde bir koleksiyoncunun kütüphanesinde mahfuz kalmış, 1997 senesinde eserin tamamı gün yüzüne çıkarılarak neşredilmiştir (Mehmed Şemseddin, 1997). Uzun zaman baskısı olmayan kitap gözden geçirilerek ve metnin orijinali de ilave edilerek Mehmed Şemseddin Efendi Külliyyatı arasında yeniden basılmıştır (Ulusoy, 2021a). Müellifin bir dergâh hakkında yazdıkları bilgilerin bir kısmı şöyledir:

“Yunus Emrem nâm-ı diğer Kara Abdürrezzâk Dergâhı: Dergâhın olduğu yer harap olmuş ve zamanla mahallenin çöplüğü haline gelmiştir. Niyâzî-i Mısri Hazretleri, Emir Sultan Hazretleri'ni ziyaret ettikçe cadde üzerinde büyük bir ta'zimle Fâtiha okur ve 'buradan Yunus kokusu geliyor' buyururlarmış. Bir gün beraberinde dostları ve dervişleri; 'Efendim buradan Yunus kokusu geldiğini buyurdunuz, neresi olduğunu beyan ederseniz, bizler de ziyaret ederek şerefyâb olalım' derler. Bunun üzerine Niyâzî-i Mısri Hazretleri söz konusu yeri asâsıyla işaret ederek 'Burası Yunus'un, burası da Yunus Emrem'in kabridir' der. Orası derhal kazılır ve toprak altında üç lahit ortaya çıkar. Mezar taşlarında ise 'Kara Abdürrezzâk, Âşık Yunus ve Yunus Emrem' yazılı olduğu görülmüştür” (Ulusoy, 2021a: 560).

b. Gülzâr-ı Mısri: Eserde; Halvetiyye tarikatının Mısriyye kolunun kurucusu ve Bursâda dergâhı olan Niyâzî-i Mısri'nin hayatı, şemâili, menkıbeleleri, eserleri, mektupları, Ailesi ve halifeleri, dergâhta görev yapan şeyhler ile dergâhın tarihçesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserin sonunda müellif Mehmed Şemseddin Efendi'nin otobiyografisi de yer almaktadır. Eser orijinal metin ile birlikte ilk defa yayımlanmıştır (Ulusoy, 2021b). Niyâzî-i Mısri hakkında yazdığı bölümden kısa bir alıntı şöyledir:

“Niyâzî-i Mısri Hazretleri güzel sestem, ney sesinden müteessir olurlar imiş. Bir gün Keşiş Dağı (Uludağ) civarında müritleriyle zikir ve tevhidle ile meşgul iken bir çocuk uzaktan gazel okur ve ara sıra da ney üflermiş. Bundan müteessir olan Mısri Hazretleri çocuğun gelmesini emretmiş. Çocuk huzura gelince yine gazel okumaya ve ney üflemeğe başlamış. Bundan çok zevk alan Mısri Efendi, ağlamaya ve müteessir olmaya başlamış ve etrafındakilere Mesnevî'nin ilk beytini okuyarak şöyle demiştir: ‘Bu ney’in ne dediğini ve hangi makâmdan haber verdiğini siz de benim gibi bilmiş olsaydınız, benden ziyâde ağlar ve sizlardırımız’ (Ulusoy, 2021b: 60).

c. Bahâr-ı Şemsî: Mehmed Şemseddin Efendi tarafından kaleme alınmış başka bir eser olup Bursa’da yaşayan şeyh, âlim, müftü, şair, mûsikişinâs, hattât, doktor, meczûb-ı ilâhî, paşa, şehir eşrâfı ve sanatkârlarının hâl tercemelerini kapsamaktadır. Eser yukarıda bahsi geçen Mehmed Fahreddin Efendi’nin *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserine bir nevi zeyl olarak yazılmıştır (Ulusoy, 2021c). Eserde Tayfur Efendi hakkında verilen bilgiler şöyledir:

“**Tayfur Efendi:** Ahıskalıdır. 1311/1893 tarihinde ilim tahsil etmek için Bursa’ya gelmiştir. Bursa eski müftüsü Kırmımlı Ömer Fevzî Efendi’den icazet almış ve Hudavendigâr Camii’nde vaaz vermek üzere tayin edilmiştir. Zaman zaman Bursa Ulucami’nin taş kürsüsüne çıkarak vaaz ve nasihat ederdi. Müderrislere ödenen maaşın kesilmesiyle büyük bir üzüntü duymuş ve 25 Safer 1327/18 Şubat 1909 günü vefat ederek Pınarbaşı Mezarlığı’na defnedilmiştir. Saf gönüllü biri olup fikirlerinde ısrarcı olurdu. Ancak taassub sahibi bir kimse değildi” (Ulusoy, 2021c: 101).

Mehmed Şemseddin Efendi, Bahâr-ı Şemsî, Ahmet Erdönmez Koleksiyonu, s. 108.

d. Ezhâr-ı Şemsî: Bursa'da doğan veya daha sonradan gelip Bursa'ya yerleşen şairlerin hayatlarını anlatan ve şiiirlerinden örnek verilen bir eserdir. Şairlerin bir kısmı müellif ile aynı sırda ve aynı şehirde yaşadığı için verilen bilgiler daha büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır. Eser yukarıda anlatılan Bursa vefeyâtnâmelerini kaynak almakla beraber, bu eserlerde yer almayan birçok şairin hayatını şiiirlerinden örneklerle anlatmaktadır. Hatta zaman zaman bu eserlerde verilen eksikler tamamlanmış ve yanlış bilgiler de düzeltilmiştir. Son zamanlara kadar nerde olduğu bilinmeyen bu eser de Mehmed Şemseddin Ulusoy Külliyyatı içinde yayımlanmıştır (Ulusoy, 2022). Kitapta yer alan kadın bir şairenin hayatı hakkında verilen bilgiler şöyledir:

“**Muhsine:** Bursa'da İbrahim Paşa Mahallesi'nde Adliye memurlarından Râkım Efendi'nin kerimesi olup önce mukavelât muharriri (noter) Hamdi Bey ile evlenmiştir. Onun vefatından sonra Yunan İşgali sırasında belediye başkanını olma bedbahtlığında bulunan ve üzüntüsünden vefat eden İstanbullu Ziya Bey ile evlenmiştir. Şaire olan Muhsine Hanım'ın Bursa'da neşr olunan Nilüfer Dergisi'nde bazı şiiirleri yayımlanmıştır. Şu beyitler onundur:

Âlem-i aşka edince azm-i râh

Çıktı istikbâlime bahtı-ı siyâh

Hamem tutuşur derdimi tahrîr eder olsam

Zihnim dolaşır hâlimi takrir eder olsam” (Ulusoy, 2022: 164).

Bir şehrin tarihi yazılırken, tarihe malzeme olacak her türlü belgenin kullanılması esastır. Belgeler arasında kitabeler, mezar taşları, arşiv belgeleri, diğer yazılar tarihler ön sırada yer alır. Diğer taraftan şehrin edebî ve kültürel hayatı ise daha çok o şehirle ilgili yazılan edebî eserlerde yer almaktadır. Bu anlamda dîvânlar, tezkiretü’ş-şuarâlar, şehrengîzler, menâkıb kitapları ilk planda akla gelenlerdir. Diğer taraftan vefeyâtnâmeler ise ilgili şehrin tarihi konusunda vazgeçilmez kaynaklardır. Bunların ise büyük oranda el yazması hâlinde kütüphanelerde olması istifadeyi güçleştirmektedir. Bursa Osmanlı döneminde hakkında en çok kitap yazılan şehirler arasında yer almaktadır. Lâmiî Çelebi’nin yazdığı *Şehrengîz* başta olmak üzere başka şairler tarafından yazılan bu tür eserlerin yanı sıra vefeyâtnâmeler de Bursa’nın tarihi açısından ayrı bir yer tutmaktadır. En erkeni on yedinci asırda yazılan *Ravza-i Evliyâ* adlı eserle beraber yirminci asra kadar söz konusu eserler yazılmaya devam etmiştir. Mehmed Şemseddin Efendi son asrın en velûd yazarlarından olarak vefeyât geleneğini adeta taçlandırmıştır. Yazdığı eserlerin hemen hemen tamamı Bursa’nın çeşitli yönleri ile ilgilidir ve en önemlileri de Bursa meşâhiri hakkındadır. Son zamanlara kadar gün yüzüne çıkmayan bu eserlerin neşredilmesiyle Bursa tarihi adeta yeniden yazılmaktadır.

KAYNAKLAR

ATLANSOY Kadir (1998) *Bursa Şairleri*, Asa Yayınları, Bursa.

Bakırcı Raşid Mehmed (ty) *Zübdetü’l-Vekâyi Der Belde-i Celîle-i Burusa*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, No: 58.

Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed (2000) *Ravza-i Evliyâ*, Haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever, Arasta Yayınları, Bursa.

Derviş Hasan (ty) *Baz-ı Menâkıb-ı Meşayih-ı Sâlîfe*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şer’iye Bölümü, No: 1064.

DONUK Suat (2016) *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Gece Kitaplığı, Ankara.

DÜNDAR Ayşe Nur Sır (2015) *Hulâsatü'l-Vefeyât I-II (Giriş-İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Eşrefzâde Ahmed Ziyaeddin Efendi (ty) *Gülzâr-ı Sülehâ*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Bölümü, No: 1018/2.

Gazzizâde Seyyid Abdüllatif Efendi (2014) *Hulâsatü'l-Vefeyât (Bursa'da Medfun Meşâyin Kısa Hayatı)*, Haz. Mustafa Demirel, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa.

Gazzizâde Şeyh Abdüllatif (ty) *Hülasâtü'l-Vefeyât*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, No: 2257.

Gazzizâde Şeyh Abdüllatif (ty) *Ravzâtü'l-Müflihün*, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Bölümü, No: 1041.

GÜLTAŞ Serhat (2020) "Niyâzi-i Mısri'nin İzinde: Gülzâr-ı Mısri", *Turkish Studies*, Sayı: 15 (1), 23-42.

İsmail Belîğ (1302/1884) *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası, Bursa.

KARA Mustafa (2016) *Şemseddin Ulusoy Saklı Tarihin Muhafızı*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

KOCATÜRK Olcay (2019) "Mehmed Şemseddin Efendi'nin *Ezhâr-ı Şemsî* Adlı Bursalı Şairler Tezkiresi", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 4/2, 93-114.

Mehmed Şemseddin (1332/1918) *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa'daki mevcûd dergâhlardan güzêrâniden meşâyih-i kirâmın terâcim-i ahvâlinde bâhisdir)*, Matbaa-i Vilâyet, Bursa.

TEKELİ Hamdi (2016) *Gazzizâde Abdüllatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı*, Uludağ Yayınları, Bursa.

Süleyman Halis (ty) *Vefeyâtnâme*, Ahmet Erdönmez Koleksiyonu.

ULUSOY Mehmed Şemseddin (2021a) *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, Haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

ULUSOY Mehmed Şemseddin (2021b) *Niyâzi-i Mısri ve Bursa Mısri Dergâhı Gülzâr-ı Mısri*, Haz. Mustafa Kara-Serhat Gültaş-Sedat Akay, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

ULUSOY Mehmed Şemseddin (2021c) *Bursalı Mutasavvıflar Âlimler ve Meşhurlar*, Haz. Mustafa Kara-Serhat Gültaş-Olcay Kocatürk, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

ULUSOY Mehmed Şemseddin (2022) *Bursalı Şairler Ezhâr-ı Şemsî*, Haz. Mustafa Kara-Serhat Gültaş- Olcay Kocatürk, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa.

BURSA YEŞİL KÜLLİYESİNDE VERİLEN SİYASÎ VE SOSYAL MESAJLAR

Doç. Dr. M. Bedri MERMUTLU •

Giriş

Bursa şehri Osmanlı egemenliğine girdikten sonra yeni bir devletin başşehri olmakla kalmamış aynı zamanda yeni bir medeniyet anlayışının temsil edildiği bir şehir olarak şekillenmeye başlamıştı. Sosyal, dinî ve kültürel alanlarda yaşanan bu yenileşmeye paralel olarak şehri temsil eden mimari yapılardaki sembolizmde ve bu eserlerde yer alan doğrudan ifadelerde bu yeni toplum ve devlet anlayışının yansımaları görmek mümkündür. Bu bakımdan dikkate değer iki örnekten biri Ulucami diğeri Yeşil Cami'dir. Her iki yapı da tezyinat unsuru olarak içerdikleri yazılarla dikkat çekerler. Ancak Yeşil Cami bu konuda döneminin sosyal devlet özelliklerini açığa ve öne çıkaran yazısal ifadeleriyle ayrı bir öneme sahiptir. Yazımızda erken Osmanlı yüzyıllarına ait bu anıtsal eser üzerinden verilmiş olan siyasi ve sosyal mesajlara dikkat çekilmektedir. Gelişme aşamasındaki Osmanlı Devleti'nin uğradığı büyük yenilgi toplumu ümitsizlik ve karmaşaya düşürmüştü. Sultan I. Mehmed bu karmaşaya son verdikten sonra başkent Bursa'da önemli imar faaliyetlerine girişmiştir. Bu arada inşa ettiği Sultaniye/Yeşil külliyesi bu anıtsal yapıların en değerlisidir. Özellikle Cami/Zaviye ve Türbe birimlerinin yapısal görkemi güçlü ifadeler taşımaktadır. Buna ilaveten bu eserlerde yer alan süsleme unsurları içerdikleri yazı diliyle siyasi, sosyal ve ahlâkî pek çok mesajlar vermektedir. Bu mesajlar hem devrin hâkimiyet yönelimi ve inancıyla hem de örgütlenmek istenen toplumun sosyal ve ahlâkî duyarlılığıyla yakından ilgilidir.

Yeşil Külliyesi tümüyle bir mesaj mimarisidir dense yanlış olmayacaktır. Zaviyesiyle, medresesi, imareti ve türbesiyle zamanının ruhunu mimari diliyle ifade eden bir mesaj. Aslında Osmanlı'nın mimari üzerinden verdiği

• İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.
mbmermutlu@ticaret.edu.tr

mesaj bir önceki sultanın zamanında başlamış ve verilmişti: Sultan Yıldırım Bayezid, kendisine sultanlık unvanı verildikten sonra ilk iş olarak Bursa'da Ulucami'yi inşa ettirmişti. Ulucami, sadece bir şehrin en büyük camii değil, cihangirlik fikrini sembolize eden bir yapı idi. Yıldırım Bayezid zamanında inşa edilen diğer yapılar da "büyük devlet" ölçülerine uygun oranda eserlerdir. Örneğin Ördekli Hamamı bir sivil yapı olmakla birlikte artık büyüyen bir devletin başşehirinde olması gereken ölçüler içinde ihtişamlı yapıların ilk örneklerinden biridir. Yıldırım'ın cihangirlik hamlesi, adına uygun biçimde hızlı bir hâkimiyet hareketiyle ilerlemeye başlayınca bilinen Timur engeliyle büyük bir darbe aldı ve geriye düştü. Ankara yenilgisi, kardeşler kavgası ve Karamanoğulları'nın "zeburn-küş" fırsatçılığı "Osmanlı Sultanlığı"na önemli ölçüde kan kaybettirdi. Timur, Osmanlıların artık kendisine rakip olmanın çıktığına inanacak kadar onu örseledikten sonra geri çekildiğinde henüz körpe sayılan Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü şartlar onun yaşayıp yaşamayacağı konusunda tereddütlerle doluydu.

I. Mehmed, kardeşlerini devre dışı bıraktıktan sonra Yıldırım zamanında oluşmaya başlamış yönetim ve ilim kadrosunun dik duruşunu ve desteğini arkasına alarak devleti yeniden ayağa kaldırmanın çabası içine girdi. Bu devirde örneğin Emir Sultan, Molla Yegân, Molla Fenarî gibi ilim ve maneviyat önderleri, İvaz Paşa gibi yönetim ve bilgi sahibi dirayetli vezirlerin varlığı Sultan Mehmed'in bu kararında oldukça önemli lojistik destekler sağlamıştır.

Timur, Anadolu'dan geri döndükten bir müddet sonra vefat etmiş, veliaht torunu Pir Muhammed, Miran Şah'ın oğlu Halil ve oğlu Şahruh arasında taht kavgaları başlamıştı. Halil tahta geçmiş ama doğru dürüst bir varlık göstermeden Şahruh tarafından devrilmişti. Şahruh'un zamanında Karakoyunlular sorun olarak karşılına çıkmış ve Şahruh onlarla mücadele etmişti. Barışçı ve sanatsever bir sultan olan Şahruh zamanı Osmanlılarla Timurlular arasında sakin hatta dostane bir dönem başlatacaktı. Anadolu'da Karamanoğullarının Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelesi ise arada durulsa bile Fatih zamanına kadar devam edecektir.

Siyasî mesajlar

Kamusal planda dost-düşman ayırımına dayalı olarak ortaya çıkan politikanın kendine mahsus bir rasyonalitesi olacağı beklenmelidir. Politikanın çatışmasız bir zemin arzulayacağı iddiası rasyonel bir yaklaşım olsa da politik aktörlerin akılcı yönelimden çok tutkularıyla davranmış oldukları da genel bir gerçekliktir. Kendine varlık alanı arayan her politik hareket, ortadan kaldırılması/yenilmesi gereken bir "düşman" ile çatışma üzerinden bu alanı

kendine açacaktır (Kardeş, 2017: 23-24). Politik tavrın aradığı bütünleyici ittifak ancak yine “düşman” cepheye karşı genişletilmesi istenen beraberliktir. Bütünleşik cephe ne kadar hayati ve varoluşsal bir koşulsa düşmanlı bir çatışma durumu da o kadar yaşamsal ve varoluşsaldır.

Toplumlar anlam üreterek varlıklarını sürdürebilirler. Anlam üretilmediği durumda toplum dağılarak yok olmaya doğru gider. Toplum kendi geleceğinin dinamiğini, ürettiği hayaller ve ideallerle sağlar. Gerçek durum ile hayal edilen gelecek arasında kurulan dengeli ilişki kriz ve açmazları aşmada gerekli hamleyi verir (Poyraz, 2017: 45-46). Fetret dönemi krizi sonrasında koşullarında toplumun ve devletin yeniden yapılandırılması, toplumsal dinamikleri yeniden vurgulama ya da düzenleme yoluyla topluma atılım ve diriltici anlamlar kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Dağılma ve umudunu kaybetme döneminde yakalanan toplumun güçlü bir dinamizm olan ihtiyacı çok güçlü seslerle cevaplandırılmıştır.

Sultan I. Mehmed, babası Yıldırım'ın elde ettiği “sultan” unvanını bilinçli ve vurgulu bir kullanışla kendi unvanı olarak kullanmaya özel önem göstermiştir. O döneme ait elde yeterli belgesel metin olmamakla birlikte Yeşil Zaviyesi'nin kapı kitabesinden başlamak üzere Türbe'nin giriş kapısında ve sandukası üzerinde adının geçtiği yerlerde “sultan”lığını bir kere daha pekiştirerek ilan etmesinin içerdiği anlam, Yıldırım'ın bıraktığı yerden devlet politikasının devam ettirileceğidir.

Osmanlı Devleti'nin temelleri sağlam atılmış olduğu için yaşanan arızaların geçici ve onarılabılır arızalar olduğu gerçeğini halka ve dünyaya sun-

manın bir yolu da bu yönde oluşturulacak algılardan geçiyordu. Zaviyenin birçok köşesine çini zemin üzerine yazılan yazılarda bu tür algı oluşturucu iktibaslar ve söylemlerin yer aldığı görülür. Müezzin mahfilindeki “*Bu esaslar asla değişmeyecektir; dağlar tuz buz olsa, gökler yarılabilir*” anlamındaki Farsça ve Arapça âyetten iktibas satırlar 1^[1] bu inancı vermeye çalışır.

Zaviye odaları duvarlarında yer alan, “*Bu imâret sonsuza kadar ma‘mûr olsun; Sahibi düşmanlarına muzaffer olsun; Kim ki bu devletin pâyidâr olmasını istemezse; dünyada üstünlük yüzü görmesin*” anlamındaki Farsça dördlük^[2] ise devlet adına, düşmanların yenilgiden başka şansları olmadığı inancını görsel sanatın etkisinden yararlanarak ilan eder. Varlık haliyle birlikte gelecekte devamlılığı ifade eden “pâyidar” kelimesinin bu kıtada seçilmiş olması devletin geleceğinden emin olunduğunu gösteren açık bir mesajdır.

1 1“Ez-în esâs nîst ki halel pezîr Lev besseti'l-cibâlû ve'n-şakkati's-semâ”

2 2“În imâret tâ ebed ma‘mûr bâd / Sâhibeş ber-düşmenân mansûr bâd

Her ki în devlet nehâhed pâyidâr / Dâima ender-cihân makhûr bâd”

3 Zümer, 74.

Sultan I. Mehmed külliyesinin önemli bir parçası olan medresenin tarihteki adının “Sultaniye Medresesi” olması I. Mehmed’e ait eserlerin halk arasında da “sultan” unvanına sadık kalınarak anılmasına örnektir.

Alt mahfil kemerinin üzerinde bulunan yazı Zümer Suresi’nden alınmış bir âyet olmakla birlikte konjonktüre ilişkin bir yorum olarak değerlendirilebilecek anlamdadır: *“Allah’a hamd olsun ki bize vadettiği şeyi tahakkuk ettirdi; bizi yeryüzüne vâris kılıp cennetin dilediğimiz köşesinde oturttu. İyi çaba gösterenlerin ödülü ne güzeldir!”*³

Yeşil Külliyesi’nin diğer bir önemli yapısı da Türbe’dir. Sultan I. Mehmed’in vefatından kısa bir süre önce tamamlanan bu sanat şahikası yapının Timur’un türbesine bir nazire olarak yaptırıldığına dair yaygın bir kanaat vardır. 1405 yılında vefat eden Asya’nın güçlü hükümdarı Timur için Se-

merkant'ta yaptırılan türbenin onun hükümdarlık ve hükümranlık kimliğine uygun olacağına kuşku yoktur. Sultan I. Mehmed tarafından bu türbenin model veya ölçü olarak alınması, Timur'un hâkimiyet ve ihtişamından geri olmayacak bir Osmanlı devrine girildiğine ilişkin mimari dille verilen ince bir mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Timur'un Semerkant'taki türbesi, inşa ettirdiği külliye'nin bir parçası olarak konumlanarak külliye; türbe, devlet hizmetlerine açık olan ve misafirlerin ağırlandığı birim (hankah) ve medreseyle birlikte bir bütün oluşturmaktaydı. Türklerde türbe mimarisinin "emperyal güç göstergesi" olarak değerlendirilmesi Samanîler, Gazneliler ve Karahanlılardan beri izlenebilmektedir (Başkan, 2013: 34, 39). 1405 yılında Timur'un bu türbeye gömülmesinden sonra aile üyeleri de buraya gömülmüş ve türbe Emir Timur ailesinin mezarlığı halini almıştır. Timur ailesi bireylerinin dışında türbeye defnedilen tek kişi Timur'un hocası Seyyid Nur Bereke'dir. Bu yönüyle Timur türbesiyle (Gûr-i Emîr) Sultan I. Mehmed türbesi arasında birçok paralellikler bulunabilir. Sultan I. Mehmed'in kendisi için yaptırdığı türbe de tıpkı Timur'ununki gibi medrese, imaret ve hankah (zaviye) ile birlikte yapılmış olan külliye'nin bir parçasıdır. Timur'un türbesine, hanedan dışından sadece hocası defnedilmiş olduğu gibi, ilginç bir paralellekle, Sultan Mehmed'in türbesine de hanedan üyesi olmayan tek kişi olarak Dâye Hatun gömülmüştür.

Timur'un türbesiyle Yeşil Türbe'nin mekânsal ölçüleri de birbirine çok yakın değerlerdedir. Timur türbesinin en muhteşem kısmını teşkil eden giriş kapısı 1434 yılında Timur'un torunu Uluğ Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu anlamda Yeşil Türbe'nin, kapısının ihtişamıyla zamanında Timur'un türbesine fark yaptığı ve belki de Yeşil Türbe'nin kapısındaki ihtişamın Timur'un türbesine yeni ve görkemli bir giriş kapısı yapılmasında etkili model olduğu düşünülebilir.

Sultan I. Mehmed'in lahdi, türbenin en gözde unsuru olarak olgunluğu, hatlarının nefaseti ve renklerinin uyumu ile kendisinden öncekileri geride bırakmayı başarmıştır.

Ankara Savaşı'ndan sonra, Timur'un, giderken Osmanlı ülkesinden beraberinde götürdüğü sanatkârların bir kısmı onun vefatından sonra geri dönmüşlerdi. Bu seyahatin onlara Timur'un yaptırdığı külliye ve özellikle türbe başta olmak üzere Tebriz'de bulunan mimari eserlerini yakından tanıma fırsatını verdiği şüphesizdir. Yeşil Camiin çinilerinde rastlanan "Üstadân-ı Tebriz" imzası İç Asya'dan gelen emperyal mimari esintisinin Osmanlı hamlesi ile Bursa'da muhteşem bir külliyeyle karşılığını bulması olarak anlaşılabilir.

Timur, külliyesini ve özellikle türbesini yaşamış olduğu zaferlerin bir anıtı olarak yaptırırken, Sultan Mehmed ise yaşayacağı ya da evlatları eliyle yaşanacak zaferler adına bu anıt eseri inşa ediyordu. Nitekim Timur'un türbesi dâhil olmak üzere külliyesinin diğer yapıları bir zaman sonra harabe haline gelmiş; günümüze, yeniden onarılan türbesi dışındaki yapılar kalmamışken Sultan Mehmed'in eserleri -Yeşil Hanı dışında- (Pay, 2010: 83-84) varlığını korumuş, geleceği yaşamıştır. Hatta denebilir ki kendisinden sonraki asırlarda inşa edilen birçok muhteşem eserler yapılmış olmasına rağmen onun türbe ve zaviyesi daima birinci sıradaki yerini korumuştur.

Yeşil Zaviyesinin mihrap kuşağında Fetih suresinden âyetler yer almaktadır. "*Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru yola iletir. Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder*" anlamındaki âyetlerin seçilmesi dönemin şartları düşünüldüğünde son derece anlamlı bir seçim olduğuna kuşku yoktur. Sultan'ın bütün zorluklar ve gösterilen hedefler karşısında ilahi güce güvendiğini belirtmesi onun idealindeki sarsılmazlığın gerekçesi olarak anlaşılacaktır. Zaviyenin Sultan mahfili bölümünde yer alan "*Allah'a güvenirim. Allah'ın izni ve ilmi dışında hiçbir kuvvet ve tasarruf olamaz. Başarının sahibi Allah'tır. Yardımın sahibi Allah'tır*" sözü sonsuz bir güvenin ifadesi olarak sebepler dünyasını aradan çıkarır. Allah adına ve ona dayanılarak, ondan güç alarak ayağa kalkmanın işareti olan bu sözler doğrudan doğruya Sultan'ın niyet ve düşüncesi olarak okunmaya müsait bir yerde (hünkâr mahfilinde) yazılmakla bağlamını kesinleştirmektedir.

Dinî ve ahlâkî mesajlar

Siyasi ve ideolojik mesajlar yanında Yeşil Külliyesi'nin ahlâkî ve dinî mesajları da vardır. Aşıkpaşazade'nin belirttiği Osmanlının kurucu sınıflarından biri olan ahilerin dayandığı fütüvvet ahlâkî Sultan I. Mehmed'in yeniden topladığı toplumun ahlâkî olarak devam etmeliydi. Çünkü sınıflar arası sorunlar ve farklılıklar adalet ilkesi ve onu besleyen erdemli bir yaklaşımla aşılabilirdi. Fütüvvet ahlâkî sosyal sınıfların ve sosyal krizlerin karşısında

geliştirilmiş bir özveri ve dayanışma ahlâkı olarak tarihte tecrübe edilmiş bir başarının adıydı. Sultan I. Mehmed devri siyasi ve sosyal çalkantıdan çıkış şartlarının arayışında geçen bir dönemdi. Yeniden güçlü bir devlet yaratırken bunun ancak güçlü ve dayanışmalı bir toplumla mümkün olacağı inancı ile toplum bir yandan manevi önderler tarafından bu yönde eğitilip güçlendirilirken bu devrin en önemli zaviyesi olan binanın duvarlarında, pencere alınlıklarında, kemerlerinde de bu hedefi okumak mümkündür. Günümüz terminolojisiyle ifade edilirse, devletin bir sosyal devlet olarak geleceğe yürüdüğü anlaşılıyordu.

Zaviyenin orta sahanlığının duvarı bir şerit halinde baştanbaşa Ebu Hüreyre'nin ve İbn-i Şüreyh'in rivayet ettikleri hadisle karşılaşmaktadır zaviyeye girenleri. Zaviyenin esprisine de uygun olan bu hadisin bir bölümü şöyledir:

“Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa misafirine ikramda bulunsun; kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa komşusuna zarar vermesin; kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa hayır söylesin yahut sussun!”

“Kim aç birini doyurursa ona cennet kapıları açılır; kim susamış birinin susuzluğunu giderirse ona cennet kapıları açılır; kim çıplak birini giydirirse ona cennet kapıları açılır.”

Toplumun adaletle sağlıklı ve güçlü olacağı da yine Yeşil Zaviyesi'nin duvar çinilerindeki sanatlı yazılar arasından bizlere seslenmektedir:

“Peygamber Efendimiz buyurdular ki, cennette öyle köşkler var ki şehitler ve adaletli yöneticilerden başkası oraya giremez”; “Kıyamet gününde, adâletle davranmış olanlar incilerle bezenmiş koltuklar üzerinde otururlar”.

Sultan I. Mehmed inşa ettirdiği külliye için yaptırdığı vakfiyede de bu hususları özel olarak vurgulamıştır. Devrin kadısı Molla Fenarî'nin tasdik etmiş olduğu vakfiyede, imarete günde iki defa yemek pişirilip zengin fakir, misafir mukim ayırımı yapılmadan herkese dağıtılması; imaret civarında bulunan fakirler, köleler ve hizmetlilerin bu yemekte hakları olduğu belirtildikten sonra, şayet günün birinde imaret harap olur veya herhangi bir şekilde işlemez hale gelirse vakfin gelirlerinin fakirlere ve yoksullara dağıtılacağı hükmü (*Ve in ühdime'l-imâretü iyâzen bi'llâhi ve lem yekün ilâdetühâ yusrafu hâsilü'l-evkâfi ilâ-sadakâti'l-fukarâi ve'l-mesâkin*) vakfiyeye koydurulmuştur (Öcalan v.ö., 2013: 301)

Yöneticinin, halktan dayanışma ve erdem beklerken, kendini de adaletle bağlaması topluma verilecek en değerli teminattır. Sultan Mehmed, zaviyeyi ve diğer külliye unsurlarını yaptırarak halkına refah ve gelişme konusunda devlet yardımını sunmakla yetinmenin eksik kalacağını ve bunun adalet gözetimiyle tamamlanması gerektiğini kabul ediyor ve hissettiriyordu. Nitekim duvar çinilerinde mükerreren yer alan bir hadis de “*Bir iş, ancak tamam olunca hayırlı olur*” hadisidir. Tahrir ve timar sisteminin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması için asker ve köylünün her şeyden önce kendi varlık teminatı olarak devleti görmesi gerekiyordu. Ancak adalet sözü veren ve bu sözünün arkasında duran bir merkezi hükümetin varlığıyla bu temel kurumlar karşılık bulabilir ve işlerlik kazanabilirdi.

Sonuç

Fatih'in vakfiyesinde dile getirilen ifadede özetlenmiş olan “*Hüner bir şehir bünyâd etmektir; Reâyâ kalbin âbâd etmektir*” anlayışı Osmanlı hükümdarlarının yönetim anlayışında bir zihniyet formülü olarak başlangıçtan beri uygulamaya konmuştur. Sultan I. Mehmed, kurduğu tesislerle Bursa'nın izbe bir bölgesinde sadece bir mahalle oluşturup şenlendirmekle kalmamıştır. İmaret, zaviye, medrese, han ve türbesiyle teşkil edilen mahalle şehrin en mutena semti haline gelmiş ve zamanla yeni medreseler (Kösec Ali Medresesi), hamamlar (Kösec Hamamı) ve diğer tesislerle canlı bir merkez olmuştur. Sultan Mehmed'in türbesindeki müzeyyen sandukası üzerinde yer alan ihtişamlı ifade arasında “şehirleri imar eden” sıfatının zikredilmesi oldukça yerinde bir tanımlamadır.

Bu tesislerin yaşaması için Sultan I. Mehmed'in yaptığı vakıflar şehrin ekonomik faaliyetine yüzyıllar boyu yeni imkânlar sunmaya devam etmiştir. İpek Hanı ve Lonca Hanı'yla birlikte, Bakırcılar Çarşısı'nda, Dellâllar Çar-

şısı'nda, Bakkallar Çarşısı'nda, Boyacılar Çarşısı'nda, Sofçular Çarşısı'nda birçok dükkân külliyesinin ihtiyaçlarını karşılamaya kaynak teşkil ettiği gibi (Pay, 2010: 100-101) Orhan Bey zamanından beri uluslararası ticarete açılmış olan şehrin ekonomik faaliyetine de yeni açılım ve imkânlar getirerek sosyal refaha katkı sağlamıştır. Külliye ait tesislerde görevli aşçı, bevvâb, nakip, ferraş, imam, şeyh, mimar, câbî, ekmekçi, muid, müderris, mütevel-li vb. çok sayıda görevlinin istihdam edilerek geçimlerinin karşılanması da sosyoekonomik cephedeki diğer bir görünümdür.

KAYNAKLAR

BAŞKAN Seyfi (2013) "Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. XXII, S. 1, Nisan, s. 31-52.

ÖCALAN H. Basri (2013) v.ö. (Haz.) *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, s. 301.

KARDEŞ Ertan (2017) "Varoluşsal ve Somut Bir Ayrım Olarak Politika", *Çağdaş Politik Felsefe*, İstanbul Edebiyat Derneği, Artus Basımevi, İstanbul.

PAY Salih (2010) *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi*, 2. Baskı, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa.

POYRAZ Mustafa (2017) "Politik ve Sosyal Alanın Yeniden Kurulduğu Günümüz Dünyası", *Çağdaş Politik Felsefe*, İstanbul Edebiyat Derneği, Artus Basımevi, İstanbul.

MİLLİ MÜCADELE'DE HACİM MUHİTTİN BEYİN BURSA VALİLİĞİ VE BURSA'NIN İŞGAL SÜRECİ

Doç. Dr. Celil BOZKURT •

Giriş

Milli Mücadele'de Bursa, İstanbul ve Ankara Hükümeti'nin atadığı vali veya vali vekilleri tarafından yönetildi. Bu dönemin ilk Bursa valisi, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin görevlendirdiği İttihatçı Emekli Kurmay Albay İsmail Hakkı Bey'di. Yunan işgaline kadar olan süreçte Bursa'da çoğunlukla İstanbul Hükümeti'nin atadığı valiler görev yaptı. Bu dönemde TBMM Hükümeti'nin atadığı valiler, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey ve Hacim Muhittin (Çarıklı) Beydi.

Mütarekenin başından milli zaferin sonuna kadar Bursa'da görev yapan valiler şunlardı (Akkılıç, 2008:21-22):

1. Ebubekir Hazım Bey,
2. Gümülcineli İsmail Hakkı Bey,
3. Mustafa Azmi Ömer Bey,
4. Süleymaniye'li Mustafa Paşa,
5. Keşfi Bey,
6. Mehmet Emin Bey,
7. Kurmay Albay Bekir Sami Bey,
8. Fatin Bey,
9. Hacim Muhittin Bey,
10. Sadık Vicdani Bey
11. Kazım Bey
12. Ziver Bey

• Düzce Üniversitesi Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.
celilbozkurt@düzce.edu.tr

13. Mehmet Emin Bey,
14. Osman Bey,
15. Ali Kemal Bey,
16. Nafiz Bey,
17. Aziz Nuri Bey,
18. Numan Bey,

Bu makalede TBMM Hükümeti'nin Yunan işgali öncesinde atadığı Hacim Muhittin Beyin Bursa valiliği analiz edilecektir. Bu dönem, Yunan işgaline giden sürecin son virajı olması açısından önemlidir. Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa'nın yaklaşık 2 yıl 2 ay Yunan işgalinde kalması Milli Mücadele'yi derinden etkiledi. Bursa'nın işgalden kurtarılması, TBMM Hükümeti'nin Milli Mücadele'de ortaya koyduğu öncelikli hedeflerden biriydi. Bu araştırmada Hacim Muhittin Beyin Bursa Valiliğinde meydana gelen olaylar analiz edilecektir. Araştırmada Hacim Muhittin Beyin hatıratı ve diğer telif eserler kullanılacaktır.

Hacim Muhittin Beyin Bursa Valiliği

Milli Mücadele'nin Ege Bölgesindeki öncülerinden biri olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, 1881'de Uşak'ta doğdu. 1904'te Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra bir süre Aydın'da maiyet memurluğu yaptı. Ardından Denizli ve Saruhan maiyet memurluklarında bulundu. Sonrasında Kula, Burhaniye, Gönen, Bergama, Tarsus ve Çeşme'de kaymakamlık görevlerini üstlendi. 1914 yılında İzmir Polis müdürü oldu. Sonra Akhisar kaymakamlığına tayin edildi. Hacim Muhittin Bey, 31 Mart 1917'de Şam Vilayeti'nin Havran Sancağı'nda mutasarrıf tayin edilerek Der'ada göreve başladı. Ancak buranın İngilizler tarafından işgali üzerine İstanbul'a döndü. 26 Ekim 1918'de başlayan Balıkesir Mutasarrıflığı, 1 Mart 1919'da son buldu (İlgürel, t.y).

Hacim Muhittin Bey, Yunanların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesi üzerine İstanbul'da kurulan "Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti"nin kuruluşunda yer aldı. Fakat bu oluşumla işgalcilere karşı mücadele edilemeyeceğini gören Hacim Muhittin Bey, Ege'de halkı örgütlemek için 11 Haziran 1919'da Bandırma'ya ulaştı. 26-30 Temmuz 1919'da Balıkesir'de toplanan "Hareket-i Milliye", 16-25 Ağustos 1919'da toplanan "Alaşehir Milli Kongresi" ve 16-22 Eylül 1919'da toplanan İkinci Balıkesir Kongresi'nin başkanlıklarını üstlendi (Erdeha, 1975:353-354).

Hacim Muhittin Bey, son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Karesi (Balıkesir) milletvekili olarak katıldı. İngilizlerin Misak-ı Milli kararını alan Meclisi dağıtmaları üzerine İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya geçti. Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yine Karesi milletvekili olarak yer aldı. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da gelişen bazı olağanüstü gelişmeler üzerine TBMM'nin açılışının henüz ikinci gününde Hacim Muhittin Beyi "olağanüstü yetkilerle" Bursa Valiliğine tayin etti (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:257). Hacim Muhittin Bey, günlüğünde "namuskâr ve vatanperver, fedakâr bir arkadaşı" olarak nitelendirdiği Bekir Sami Beyle birlikte Kuva-yı Milliye ruhunu uyandırmaya çalıştı. Ayrıca şehirde kaybolan asayiş ve emniyeti sağlamak için gerektiğinde köy ve ilçeleri dolaşmaktan geri durmadı.

Yunanların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmasıyla başlayan işgal harekâtı, 22 Haziran 1920'de Melen çizgisini aşmasıyla farklı bir boyuta geldi. Yunanlar, 22 Haziran'da Akhisar'ı, 23 Haziran'da Kırkağaç, Soma ve Salihli'yi, 25 Haziran'da da Alaşehir'i işgal etti. Aydın üzerinden ilerleyen Yunanlar, 3 Temmuz'da Nazilli'yi ele geçirdi (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:258). Yunanların planı, Balıkesir ve Bursa'yı alarak Ankara'ya baskı yapmaktı. Bu sırada Yunanlara destek olmak isteyen İngiliz donanması Mudanya ve Gemlik önlerine geldi. İngiliz Komutan Hus Beabow, 25 Haziran'da Bursa Vilayeti'ne bir nota verdi. Notada Kuva-yı Milliye'nin mütareke hükümlerine aykırı olarak İtilaf Devletlerine karşı geldiği vurgulanıyor, şayet bu duruma son verilmezse Bursa'nın uçak ve donanma tarafından bombalanacağı belirtiliyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:257-258).

İngilizler, bu notanın ardından Mudanya'ya asker çıkararak ilçenin bazı ileri gelenlerini tutukladı. Bunun üzerine Vali Hacim Muhittin Bey ve Bekir Samir Bey, ortaklaşa hazırladıkları 25 Haziran tarihli bir notayı İngiliz Donanma Komutanlığı'na gönderdi. Notada, Türk milletin Yunan işgali karşısında dini ve milli hakları için mücadele ettiği fakat İngilizlerin Yunan işgalini kolaylaştırdığı belirtilerek, şayet İngiliz donanması 24 saat içinde Mudanya'yı boşaltmazsa akacak kandan İngiliz komutanın sorumlu olacağı vurgulanıyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967: 258).

İngilizler, Mudanya'dan sonra Gemlik'i işgal ederek Bursa Vilayeti'ne bir kez daha nota vererek İzmit'te İngiliz işgal kuvvetlerine saldıran Kuva-yı Milliye'nin saldırganlığına son vermesini aksi takdirde Bursa'nın bombalanacağını vurguladı (Erdeha, 1975;357). Vali Hacim Muhittin Bey ve Bekir Sami Bey, İngiliz notasına aynı şiddetle 5 maddelik bir notayla cevap verdi. (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967: 259-260) Hacim Muhittin Bey, 25

Haziran 1920 tarihli bir telgrafla TBMM Hükümeti'ni Bursa'daki gelişmeler hakkında bilgilendirdi.

Hacim Muhittin Bey, Bursa'nın Kuva-yı Milliye ile Saltanat taraftarları arasında bölündüğünün farkındaydı. Bu nedenle işgallere karşı halkı bilgilendirerek milli direnci güçlü tutmak niyetindeydi. Bu bağlamda Bursa eşrafını Belediye salonunda toplantıya çağıran Vali Hacim Muhittin Bey, alınacak önlemler hakkında müzakereler yaptı (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:261-262).

Birinci Dünya Savaşı'nda Cihad-ı Mukaddes'e destek bağlamında Türkiye'ye getirilen Trablusgarp Emiri Şeyh Sünusi, Bursa'da oturmaktaydı. Şeyh Efendi, aynı şekilde Milli Mücadele'ye destek vermekteydi. Fakat Yunanların günden güne ilerlemesi Şeyhin güvenliğini tehlikeye sokmuştu. Hacim Muhittin Bey, TBMM Başkanlığı'na sunduğu 2 Temmuz 1920 tarihli bir telgrafla, Bursa'da vaziyetin kritik bir hal almasından dolayı Şeyh Sünusi'nin Ankara'ya çağrılmasının uygun olacağını belirtti (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967: 272). Bunun üzerine Şeyh Sünusi Efendi TBMM tarafından Ankara'ya çağrıldı.

Bursa'nın İşgali

Batı Cephesi'nin çökmesiyle birlikte işgalini genişleten Yunanlar, 30 Haziran 1920 tarihinde Balıkesir'i işgal etti. 2 Temmuz'da Kirmasti ve Karacabey, Yunanların eline geçti. Yunanlara destek olan bir İngiliz deniz filosu, 6 Temmuz'da Mudanya'yı üç saat bombalayarak kasabayı işgal etti (Tansel, 1991:159-160). Mustafa Kemal Paşa, Bursa'nın işgal tehlikesine girmesi üzerine 6 Temmuz'da Bursa Valisi Hacim Muhittin Beyi bazı hususlarda şifreli bir telgrafla uyardı. Paşa, Mudanya ve Gemlik'in işgalinin Türk askerinin Bursa'yı boşaltmasını gerektirebileceğinden hareketle Hacim Muhittin Beyin tahliye hazırlıkları yapmasını istiyordu. Paşa ayrıca, şehirde bir anarşinin doğmaması için yerel bir yönetim kurarak yetkilerin buraya devredilmesini tavsiye ediyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:272-273). Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz tarihli bir telgrafla Vali Hacim Muhittin Beyle Bursa'da bulunan Saruhan Milletvekili Celal Beyi Bursa'nın tahliyesi hususunda bilgilendirdi. Paşa, Vali Beyden şehirde bırakılacak yönetimin üye ve başkanının bildirilmesini rica ediyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:273). Paşa'nın Celal Beye yazdıkları Bursa'nın işgalin eşiğinde olduğunu ve Heyet-i Vekilece yapılması gerekenleri içeriyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:273).

“Bursada idarei mahalliye deruhte etmek üzere müntehab bir heyetin şimdiden bilfiil ifayı vazifeye başlaması muvafıktır. Vali Hacim Beyefendiye bu husus tebliğ edilmiştir. Kolordu Kumandanı, taarruz eden düşman kuvvetlerine karşı bilcümle kuvvet ve vesaiti ile icabatı askeriye tamamen ifa ile mükelleftir. Bu kumandana taarruz hareketi hakkında talimat veriliyor. Yapılması oraca mutasevver olan mevad hakkında cevaplar, Heyeti Vekilece bervechi ati takarrür etmiştir.

1. Bursa şehri bilcümle kıtaatı askeriye ve Kuvayı Milliye'den tahliye olunmalıdır. Şehrin asayışı idarei möahalliye tarafından mahalli polis kuvveti ile temin olunmalıdır. Şehirden çıkarılacak olan asker, Kuvayı Milliye kumandanının emr edeceği düşman cephelerine sevk edilmiştir.
2. Gerek İngilizlerin ve gerek Yunanların şehre asker idhal etmeleri ihtimalini tevlid edecek vaziyet karşısında kalındığı takdirde hükümeti mahalliye böyle bir hareketi bilavasita protesto etmesi lazımdır.
3. İdarei mahalliye tarafından İngilizlerle mükâleme için bir heyet göndermek ve bu hususta Fransız mümessilini tavsit etmek katiyyen caiz değildir. Böyle bir hareket Fransızlar vasıtasıyla İngiliz himayesini talep etmektir ki buna teşebbüs edeceklerin evvel ve ahir hıyaneti harbiye kanununa tevfiikan tecziyeleri muhakkaktır. Emr olunur. Lahika, vali ve kumandan beylere mahalli heyeti idaresine tebliğ olunacak, bu tebliğ ve tebellüğ edildiği alakadardan tarafından makine başında bildirilecektir.”

Yunan kuvvetlerinin Bursa kapılarına dayanması üzerine şehirde gittikçe büyüyen bir panik havası oluştu. Bazı aileler, değerli eşyalarını alarak şehri terk etmeye başladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Vali Hacim Muhittin Beye gönderdiği 7 Temmuz tarihli talimatla, göçün engellenmesi ve göç etmeleri gerekenler hakkında tedbirlerin alınması hususunda Dâhiliye Vekâletince bildirim yapıldığını belirtti. Ayrıca halkın yatıştırılmasını ve düşman işgalinin mümkün mertebe zorlaştırılmasını istedi (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:275). Hacim Muhittin Bey, Bursa hakkında 6 maddelik bir raporla Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirdi. Raporda ortaya konan gerçekler, işgal öncesinde Bursa'nın içine düştüğü buhranı betimliyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:275):

1. “Vaziyette panik değil, kısmen aleyhtarlık ve zarar verme var. Buna illerden gelen propagandalar olağanüstü hizmet etti. Yunanlı ve İn-

gilizlerle beraber hilafet ordusu fikirleri yayılıyor. Ve eskiden yapılan teşvikler ve telkinler ile tezvirler birdenbire filizlendi.

2. Bendeniz elimden geldiği kadar bütün çabamızı harcadım. Üzüntüyle belirtmeliyim ki sonuç sürgit beni kedere boğdu. Gemlik'e gelen İngilizlerle birlikte İnzibatçılar da vardır.
3. Buradan göç edenler pek sınırlı ve parasını çok sevenlerden ibarettir. Ve ileriye göçen göçmenler Balıkesir ve Karacabey ile Kirmasti'den Müdafaa-i Hukuk ile ilgili olanlardır. Bendeniz memurlardan bazılarına da izin verdim.
4. Görüşlerimize gelince zaten birkaç gün önce arzettiğim veçhile eldeki kuvveti askeriye bu müdafaa için gayri kâfidir. Ve hepsi bu civar ahalisinden olduklarından her gün firarlar çoğalıyor. Mesela Orhaneli ve Bandırmadaki iki taburun yalnız zabitleri kalmıştır.
5. Vakıa bugün Mudanya'da ve diğer cephede sükûnet var. Fakat bendeniz bunu düşmanın hazırlığına atfetmek istiyorum. Eğer bu akşam veya yarın şiddetli bir hücumla maruz kalırsak bütün asker panik olacak ve bir perişanlığı intaç edecek zannındayım. Ve inşallah yalancı çıkmaklığımı Cenabıhaktan dilerim.
6. Diğer mütalaatımızı da biraz evvel Celal Bey vasıtasıyla da arzettiğimiz veçhile ahali sükûnet ve hükümet ile kuvvei askeriye'nin çekilmesini istiyorum. Ve Celal Beyin yazdığı maddeler de tavsiye olunduğu veçhile teşekkül eyleyen heyetin fikirleridir. Ve tasvip buyurulursa tatbikatı müştereken yapılacaktır.

Bu yazışmaları esnasında İngiliz kuvvetleri, Bursa'ya bir saat mesafede bulunan Hamitler Köyü'ne ulaştı. Hacim Muhittin Bey, önceki şifresine henüz cevap alamadan Mustafa Kemal Paşa'ya 7/8 Temmuz gecesi yeni bir şifre göndererek İngiliz birliklerinin Bursa'ya yaklaştığına ve en ufak bir saldırıda şehrin düşebileceğine dikkat çekiyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:277). Hacim Muhittin Bey'e aynı gece cevap veren Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Beyden haber alınmadığını vurguluyor, askeri vaziyet hakkında mutlaka kumandan beyle işbirliği yapılmasını ve vaktinden önce Bursa'dan çıkılmamasını istiyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:277).

Maalesef Yunanlar, 8 Temmuz 1920 tarihinde Bursa'ya ciddi bir direnişle karşılaşmadan işgal etti. Direnişin olmamasında Saltanatçı çevrelerin yaptığı olumsuz propagandanın etkisi belirleyici oldu. Hürriyet ve İtilafçı hocala-

rın Yunan ordusunun Saltanat hukukunu destekleyen Hilafet ordusu olduğu yönünde günlerdir yaptığı propaganda halkın işgale kayıtsız kalmasına neden oldu (Bozkurt, 2021:88).

Kumandan Bekir Sami ve Vali Hacim Muhittin Bey, işgalden kısa bir süre önce Bursa'dan ayrılmak zorunda kaldı. Hacim Muhittin Bey, 8 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta Bursa'yı korumakla görevli Türk birliğinin düşmana karşı bir tüfek bile atamadan dağıldığını ve subayların yalnız kaldığını vurguluyordu. İnegöl'e geldiğini belirten Vali, Pazarlık istikametinden Bozüyük'e harekete edeceğinden bahisle Bozüyük'te yabancı yerler askerinden taze bir birliğin hazır bulundurulması gerektiğini, aksi takdirde düşman istilasının önünün alınamayacağına dikkat çekiyordu (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967:278).

Bursa'nın İşgaline Tepkiler

Bursa'nın işgali, Türk milletinde büyük bir üzüntü ve panik havası yarattı. Anadolu'nun farklı şehirlerinde işgali protesto eden gösteriler düzenlendi. İşgale duyulan infial, TBMM'de bir duygu seline ve öfke patlamasına neden oldu. Meclisin 8 Temmuz 1921 tarihli oturumunda Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa, Yunanların ilerleyişi ve cephelerin durumu hakkında milletvekillerine bilgi verdi. Ardından M. Kemal Paşa, "...efendiler, bazı yerler işgal edilmiştir ve bunun üç misli daha işgal olunabilir. Fakat bu işgal hiç bir vakitte bizim imanımızı sarsmayacaktır" diyerek milletvekillerine moral verdi (TBMM ZC, Devre 1, Cilt 2, Oturum 30, 8 Temmuz 1336 (1920), s.226). 10 Temmuz 1920'de yapılan oturumda Trabzon Milletvekili Hamdi Bey ve 30 arkadaşı, Bursa'nın işgaline karşı duyulan üzüntünün bir simgesi olarak meclis kürsüsüne siyah bir örtü asılmasını teklif etti. Teklif kabul edildi ve meclis kürsüsüne işgalin sona ermesine kadar siyah bir örtü asıldı. Oturumda, gayet sert tartışmalar yaşandı. Bazı milletvekilleri, Bursa'yı işgal eden Yunan ordusunda Halife ordusundan da katılımların olduğunu ifade ederek, İstanbul'u ihanetle suçladı. Burdur milletvekili İsmail Subhi Bey, verdiği takdirde Halife ordusunun desteğinde Bursa'yı işgal eden Yunanların şehirde yaptıkları "tahrip, tahrik ve Müslüman Türk kızlarının ırzlarını hetk ve telvis"i, işledikleri mezalim ve fecayiin tüm yurt genelinde duyurulmasını ve bir "milli heyecan ve intikam hislerinin uyandırılmasını" istedi. Bursa milletvekillerinin bu oturumda söz almaması dikkat çekti (TBMM ZC, Devre 1, Cilt 2, Oturum 31, 10 Temmuz 1336 (1920), s.236-249).

TBMM'nin 12 Temmuz 1920 tarihi oturumunda Bursa'nın işgali tartışmaları aynı sertlikle devam etti. Mecliste ortaya çıkan hava, işgalde sorumlu

görülen yetkililerden hesap sorulması yönündeydi. Oturumda söz alan Bursa kökenli Saruhan milletvekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, Bursalıları savunan ve sağduyu mesajları veren uzun bir konuşma yaptı (*TBMM ZC*, Devre 1, Cilt 2, Oturum 32, 12 Temmuz 1336 (1920), s.279-286). Daha sonra Vekiller Heyeti kararıyla 20. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey'in görevine son verildi. Bekir Sami Bey, önce Antalya ve Havalisi Komutanlığı'na ardından da Kuzey Kafkasya Askeri Murahhaslığı görevine getirildi (Yüceer, 2001:88-90).

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'nın işgalinin ardından Batı Cephesi'nde askeri tetkiklerde bulunmak üzere bir grup milletvekiliyle Bilecik, Kütahya ve İnegöl hattına gitti. Meclis tarafından seçilen bu milletvekillerinin arasında Bursa milletvekili Muhittin Baha Bey de yer aldı. Milletvekilleri 10 günlük tetkik ziyaretinden sonra TBMM'de ayrıntılı olarak cephe izlenimlerini anlattı. Muhittin Baha Bey, Batı cephesindeki son durum ve Bilecik'te sürgün bulunan Bursalı hemşerilerine dair Meclise bilgi verdi. Bursalıların hazin öyküsüne dikkat çeken Muhittin Baha Bey, Bursa'nın işgali sırasında sorumsuzlukla hatta düşmanla işbirliği yapmakla suçlanan Bursa halkını savunmayı bir "vazife-i milliye" addettiğini belirtti. Ardından, Bursalıların "vazife-i vataniyesini ifa etmekten" çekinmediklerini, gerçek suçluların bu memleketin münevverleri ve zenginleri olduğunu vurgulayarak konuşmasını bitirdi (*TBMM ZC*, Devre 1, Cilt 3, Oturum 45, 9 Ağustos 1336 (1920), s.158-159).

Bursa, işgalin birinci yıl dönümünde TBMM'de cereyan müzakerelerde yeniden ele alındı. Bursa'da işlenen Yunan mezalimi hakkında açılan müzakerede ilk sözü Bursa milletvekili Muhittin Baha Bey aldı. Oldukça duygusal ve ağlamaklı bir ses tonuyla konuşan Muhittin Baha Bey, Yunan işgalini betimlerken şunları söylüyordu (*TBMM ZC*, Devre 1, Cilt 11, Oturum 48, 9 Temmuz 1337 (1921), s.187-189):

"Efendiler, bütün ömründe mağlubiyet ne olduğunu bilmeyen bir dakika için zillet-i mağlubiyetin ne olduğunu tanımamış olan, bir dakika için mukaddesat ve hukukundan en küçüğünü çiğnetmemiş olan Sultan Osman'ın türbesini biz efendiler bir sene evvel düşman ayakları altında bıraktık. Efendiler, 365 gün evvel Osmanlı tarihinin en yüksek servetlerini, en yüksek hatıratını, en büyük adamlarını, Müslümanlığın birçok evliyasının türbelerini Yunanların ayakları altında görmek bedbahtlığına duçar olduk."

Ardından, Bursa'dan gelen son haberleri değerlendiren Muhittin Baha Bey, Yunanların her an Bursa'yı yakılabileceği konusunda milletvekillerinin dikkatini çekti. Bu haber Meclis'te gergin ve ümitsiz bir hava oluşturdu. Muhittin Baha Bey, gelen haberlerinin doğruluğuna o kadar çok inanmıştı ki,

Bursa'nın yakılmasını peşinen kabul ediyor; fakat şehrin tarihine, padişah ve evliya türbelerine dokunulmaması için adeta yalvarıyordu. Konuşmasında, Eskişehir'de sürgün bulunan Bursalı hemşerilerine de değinen Muhittin Baha Bey, Nevres Ali Nuri imzasıyla kendisine gönderilen ve TBMM'ye olan güveni konu edinen telgrafı okudu. Ardından, Edirne milletvekili Şeref Bey, bir takrir vererek Yunanların Bursa'yı yakacakları hususunda Hariciye Vekili'nin Meclise bilgi vermesini istedi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in Bursa'nın işgaline değinmeden genel duruma dair verdiği bilgiler milletvekillerini tatmin etmedi. Bunun üzerine Muhittin Baha Bey'in verdiği bir takrir üzerine Meclis'te genel bir görüşme yapıldı (*TBMM ZC, Devre 1, Cilt 11, Oturum 48, 9 Temmuz 1337 (1921), s.187-217*).

Bursa'nın İşgalden Kurtuluşu

Türk ordusu, 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz ve akabinde yaptığı 30 Ağustos 1922 tarihli Başkomutanlık Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmını imha etti. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül'de verdiği "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emriyle hareket eden Türk ordusu, 9 Eylül'de İzmir'e girdi. 11 Eylül'de ise Bursa, işgalden kurtarıldı (Yüceer, 2001, 123). Millî Müdafaa Vekili Kazım Bey, TBMM'de milletvekillerine Bursa'nın kurtulduğu müjdesini verdi. Ardından, İzmir ve Bursa'nın kurtuluşundan dolayı M. Kemal Paşa'ya bir takrirle Türk milletinin şükran ve teşekkürleri sunuldu (*TBMM ZC, Devre 1, Cilt 23, Oturum 100, 11 Eylül 1338 (1922), s.619-620*).

Bursa'nın kurtuluşunun ilanıyla birlikte Bursa milletvekilleri Muhittin Baha, Dr. Emin ve Şeyh Servet beyler, Bursa'ya geldi. Milletvekilleri, TBMM'ye gönderdikleri telgrafta Yunanların şehre zarar vermeye fırsat bulamadan kaçtıklarını arz ederek, halkın TBMM'ye şükranlarını ve millî hükûmete saygılarını sundu (*TBMM ZC, Devre 1, Cilt 23, Oturum 106, 21 Eylül 1338 (1922), s.135*). 15 Eylül 1922 günü Bursa'da kurtuluş vesilesiyle büyük bir miting düzenlendi. Bursa halkı, M. Kemal Paşa'ya bir şükran borcu olarak TBMM'nin Bursa'ya teşekkürünü arzuladı. Bunun üzerine bahsi geçen Bursa milletvekilleri ile Belediye Başkanı Muhtar Bey, TBMM'ye kendilerini Bursa'ya davet eden bir telgraf gönderdi (*TBMM ZC, Devre 1, Cilt 2, Oturum 105, 20 Eylül 1338 (1922), s.107*). TBMM, bu daveti Meclisin 23 Eylül 1922'de yaptığı gizli oturumda ayrıntılı olarak müzakere etti. Oturumda 45 milletvekili, Meclisin Bursa'ya gitmesi yönünde bir takrir verdi. Milletvekillerinin fikir ayrılığına düştüğü bu görüşmede, Meclisin yoğunluğu göz önüne alınarak takririn ertelenmesine karar verildi (*TBMM GCZ, Devre 1, Cilt 3, 23 Eylül*

1338 (1922), s.806-811). Fakat ilerleyen zamanda Meclisin Bursa'ya gitmesi mümkün olmadı.

Bursa'yı Yunan işgalinden kurtaran 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'nın Bursa Belediye'sinde halka yaptığı konuşma, Bursalı ulema ve eşrafa olan kırgınlığın hâlâ izlerini taşımaktaydı. Paşa, konuşmasının bir bölümünde "efendiler" hitabına kafalarını kaldıran kravatlı, ceketli seçkinlere dönerek topluluğun arkasında üstü başı perişan Kuvayımilliyecileri işaret ederek şöyle diyordu (Dinçel, 2017:182-187). "Ben size demiyorum efendiler diye. Dağda eşeğini satıp, eline tarayı kapıp gelen ve Yunanı buradan kovalayan, dağdan inen efelere Kuvayımilliyecilere efendiler diyorum. Evlatlarım! Sizinle gurur duyuyorum." Şükrü Naili Paşa'nın bu acı vurgusu, Bursa'nın Milli Mücadele tarihinin özeti gibidir.

Sonuç

Bursa, İstanbul-Ankara çatışmasının yaşandığı Milli Mücadele'de tarafların kontrol etmek istedikleri kritik bir şehirdi. TBMM Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti vasfını taşıyan ve dolayısıyla Osmanlı'nın doğuşunu simgeleyen Bursa'yı kontrol ederek kamuoyundaki meşruiyetini güçlendirmek amacındaydı. Hacim Muhittin Bey, TBMM Hükümeti'nin Yunan işgali öncesinde Bursa'ya atadığı ilk sivil valiydi. Hacim Muhittin Beyin Bursa valiliği, TBMM Hükümeti'nin İstanbul Hükümeti'ne karşı meşruiyetini kanıtladığı önemli bir süreçtir.

Maalesef Bursa, Vali Hacim Muhittin Bey döneminde Yunan işgaline uğradı. Mustafa Kemal Paşa ile Hacim Muhittin Bey arasında gerçekleşen yazışmalar, Bursa'nın yaşadığı talihsiz olayları göstermesi bakımından önemlidir. Hacim Muhittin Beyin raporlarına göre, Saltanat taraftarı hocaların şehirde yaptığı propaganda, Bursa'nın mukavemet göstermeden düşmesinde etkili oldu. Bursa halkı, İngiliz ve Yunan kuvvetlerinin Kuva-yı İnzibatiye olduğu yönünde inandırılmıştı. Bu durum Yunanların Bursa'yı sorunsuz bir şekilde nasıl idare ettiğini de göstermektedir. Bursa'daki olumsuz propaganda şehri savunmakla görevli 56. Tümen askeri arasında da etkili oldu. Kıtalarda görevli birçok asker, Yunanları Halife Ordusu zannederek savunmadan vazgeçti. Bu gelişmeler, Bursa'nın düşmesinde sorumlu görülen Tümen Komutanı Bekir Samir Beyin askerlik hayatının bitmesine neden oldu.

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan Bursa'nın Yunan işgaline girmesi, halk arasında ve TBMM'de büyük bir moral çöküntüsüne neden oldu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, işgal karşısında ortaya koyduğu sakin ve sağduyulu po-

litikayla sürecin Milli Mücadele ruhuna zarar vermesini engelledi. Paşa'nın Mecliste yaptığı konuşma, onun kriz anlarında sergilediği realist yönetimle etkin bir liderlik ortaya koyduğunu göstermektedir. Bunu Milli Mücadele'nin bütün safhalarında görmek mümkündür. İşgal sonrasında Bursa'nın kurtarılması düşüncesi, Milli Mücadele'de Türk halkını motive eden önemli gelişmelerden birisiydi. Açıktır ki Mustafa Kemal Paşa, Bursa'nın işgal sürecini Milli Mücadele'nin bir katalizörüne dönüştürmeyi başarmıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler

TBMM Zabıt Ceridesi (ZC)

TBMM Gizli Zabıt Ceridesi (GZC)

Kitaplar

AKKILIÇ Yılmaz (2008) *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa Mondros'tan İşgale*, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa.

Balikesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920) (1967) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

DİNÇEL Ömer Faruk (2017) *Milli Mücadele'de Bursa Dağ Yöresi*, Bursa.

ERDEHA Kamil (1975) *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

TANSEL Selahattin (1991) *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

YÜCEER Saime (2001) *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Makaleler

BOZKURT (2021) "Milli Mücadele'de Bursa Uleması: Yunan İşgalinde Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXXVII, S. 103, 77-104.

İLGÜREL Mücteba, "Hacim Muhittin Çarıklı (1881-1965)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hacim-muhittin-carikli-1881-1965/>.

“YEŞİL BURSA, AL SANCAĞINA KAVUŞTU” BURSA’NIN YUNAN İŞGALİNDEN KURTULUŞU’NUN 100. YILI

(10/11 Eylül Gecesi Bursa’da Neler Yaşandı? Binbaşı H. G. Howell’ın
Bursa’nın Yunan İşgalinden Kurtuluşuna Dair Raporu

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA •

Giriş

Bu yıl (2022) Bursa’nın Yunan işgalinden kurtuluşunun yüzüncü yılı. Bursa ve Bursalılar için 6 Nisan tarihi kadar önemli ise 11 Eylül tarihi de o kadar önemlidir. Birincisinde fetih sevincini yaşayan Bursa halkı, ikincisinde de kurtuluş coşkusu yaşamıştır. 11 Eylül’de Bursa adeta ikinci kez fethedilmiştir. Tüm hemşehrilerimin bu kutlu gününü gönülden kutluyorum. Sevinçleri, coşkuları daim olsun. Temennimiz Yeşil Bursa’mızın ve güzel ülkemizin bir daha asla işgal yüzü göstermesi; bir daha asla öyle karanlık günler yaşaması, üzerini kara bulutların kaplamaması, üzerine siyah şah örtülmemesi, yeşil renginin hiç solmaması, her zaman özgür ve bağımsız yaşaması en büyük dileğimizdir. Yeşil Bursa’mızı ve güzel ülkemizi düşman işgalinden kurtarıp, bize bağımsız ve özgür bir vatan bırakan başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm gazi ve şehitlerimizi saygıyla anıyorum. Ruhları şad olsun.

Bilindiği üzere Bursa 8 Temmuz 1920’de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Osmanlı Devleti’nin kurulduğu yer ve ilk başkenti olan Bursa’nın işgali ve işgal kuvvetlerinin milli ve manevi değerlere, şahsiyetlere (mesela Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerine) yönelik hakaretleri Bursalıları ve Türk milletini derinden üzmüştür. Öyle ki, Meclis’te duygu dolu anlar yaşanmış ve Meclis kürsüsüne 10 Temmuz 1920’de siyah örtü (*Puşide-i Siyah*) örtülmüştür. Türk Ordusu, işgalden 2 yıl 2 ay 2 gün sonra 11 Eylül 1922’de Bursa’yı Yunan işgalinden, mezaliminden kurtarmış ve Yeşil Bursa tekrar özgürlüğüne kavuşmuştur. Böylece Meclis kürsüsü üzerine örtülen siyah örtü kaldırılmış ve Bursa’nın kurtuluşu tüm yurda “*Yeşil Bursa, al sancağına kavuştu*” telgrafıyla duyurulmuştur.^[1]

• Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. bkyesilbursa@uludag.edu.tr

1 Bursa’nın işgal ve kurtuluş süreci ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Saim Yüceer, *Bursa’nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001). Ayrıca bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, “The Liberation of Bursa from the Greek Occupation according to Account of a British Eyewitness, 10/11 September 1922”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014(11).

30 Ağustos Zaferi'nden sonra Yunan ordusunun adeta arkasına bakmadan var gücüyle İzmir'e doğru çekilişi/kaçışı sırasında içinden veya yakınından geçtiği hemen her yeri ateşe vermesi, Bursa'nın da böyle bir felakete karşılaşma olasılığını gündeme getirmişti. Bursa, yakılıp yıkılmaktan kurtarılmalıydı, ama nasıl?^[2]

Bursa'nın Yunan barbarlığının yıkım ve kıyımından kurtarılabilmesi için özel/resmi kişi/kurumlarla, İtilaf Devletleri'nden Fransa'nın önemli çabalar harcadığı bir gerçektir. Özellikle Bursa'da bulunan Fransız temsilci Binbaşı Brissot ile Konsolos Mösyö Kocher'in Bursa'nın yakılıp-yıkılmadan Türk kuvvetlerine teslimine büyük çaba gösterdiği bilinmektedir. İtilaf Devletleri'nin Bursa'ya bir heyet göndermesi de bu süreçte etkili olmuştur.

Bursa'da Yunan zulmünden kaçarak İstanbul'a sığınan bir grup Bursalı 1 Eylül 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) bir telgraf çekerek, Bursa'nın yakılıp yıkılmaktan kurtarılabilmesi amacıyla bazı önerilerde bulunmuşlardır. Önerdikleri önlem, Binbaşı Brissot'un emrine yeterli bir güç ve yetki verilmesini içermekteydi. Mümtaz Şükrü Eğilmez'de, anılarında, Yunan ordusunun çekilişi sırasında kalkıştığı tahrip ve yakma gibi birtakım davranışların Binbaşı Brissot ve Jandarma Komutanı Yüzbaşı Hasan Bey'in çabalarıyla önlendiğini anlatmaktadır.^[3]

Öte yandan Konsolos Mösyö Kocher'in de Bursa'yı kurtarmak için ne denli çaba harcadığı bu konudaki resmi raporlarda yer almaktadır. Zira Yunanlıların giderayak Bursa'daki Fransız Konsoloslüğünü yakmaya kalkışmaları, Bursa'daki Fransız temsilcilerin tutumlarından hoşlanmadıklarının bir göstergesi olmalıdır. Bu arada 7 Eylül'de TBMM'de yapılan görüşmeler sonunda, Yunan barbarlığının önlenmesi için İtilaf Devletleri'ne bir çağrıda bulunulması kararlaştırılmıştır.

8 Eylül'de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“[Bursa'nın da] Yunan askerlerince boşaltılması sırasında Eskişehir ve Uşak'ın akıbetine uğrayacağından korkulması için neden vardır. Böyle bir eyelin, hele Yeşil Cami'ye zarar verilmesinin akıl almaz çılgınlığı ve bütün Osmanlı Türklerince böylesine derin bir saygı duyulan bir kentin vahşice tahrip edilmesinin doğuracağı dehşetli sonuçlar üzerine parmak basmaya ihtiyaç duyuyorum. Böyle bir felaketi önlemek için manevi etki kullanmak üzere üç

2 Bkz. Saime Yüceer, “Kurtuluş sürecinde Bursa'nın yakılması olayı”, *Bursa Günlüğü*, Sayı: 3 (Eylül 2018).

3 Bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele*'de Bursa, İhsan Ilgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981).

İtilaf subayından oluşan bir kurulun Bursa'ya gönderilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu konuda Yunan Hükümeti'nin en sert biçimde uyarılması gerektiğini düşünüyorum. Bu yönde, buradaki Yunan Yüksek Komiseri'yle de konuşmuş bulunuyorum. Yunanlıların kendi eylemleri, böyle misillemeye çağrı çıkaracak biçimde olursa bağlaşıklık kuvvetler (İngiliz, Fransız, İtalyan askeri birlikleri), azınlıkların yazgısından sorumlu tutulamazlar.”^[4]

Görüldüğü gibi İngiliz Yüksek Komiseri, Yunan barbarlığının süregelmesi halinde, ilerleyen Türk ordusunun yerli azınlıklara karşı misillemeye girişmesinden kaygı duymaktaydı.

Bunun üzerine Lord Curzon'da, İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'ne “*Bursa'yı yakmak gibi canice bir çılgınlık*” yapılması olasılığına karşı Yunan Hükümeti'nin en ciddi biçimde dikkatinin çekilmesini, uyarılmasını istemiştir.^[5]

TBMM'nin çağrısı ve Bursa'daki Fransız Konsolosu'nun uyarısı üzerine İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri Bursa'ya İtilaf Devletleri subaylarından oluşan bir karma kurul gönderilesini ve şehirde güvenliğin Türk ordusu gelene kadar bu kurulca sağlanmasını kararlaştırdı.

İtilaf Devletleri tarafından oluşturulan komisyonun kararlı tutumu, 10 Eylül akşamı Uludağ'dan Bursa'ya inen milis kuvvetlerinin çabaları ve Türk ordusunun zamanında ulaşması sonucunda Bursa yakılıp-yıkılmaktan kurtarılmıştır.

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerince, İngiliz Binbaşısı Howell, İtalyan Yarbayı Ciampi ve Fransız Yüzbaşısı Oliveur'den oluşturulan bir askeri kurul, 10 Eylül'de, Yunanlıların çeşitli engellemeleriyle karşılaşmış olmasına karşın Bursa'ya gelerek görevine başlamıştır. Kurul'un İstanbul'dan Bursa'ya değin ve Bursa'da bulunduğu süre boyunca tanık olduğu olaylar, H. G. Howell'ın 15 Eylül 1922 tarihli raporunda ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Bu raporun özeti şöyledir.^[6]

1. İstanbul'dan Bursa'ya

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General C. H. Harington'un verdiği emirlere göre, Bursa'yı Yunan İşgal Kuvvetleri'nden alması için gönderilen,

4 FO371/7898/E10383/27/44, From Sir H. Rumbold to Lord Curzon, 25 September 1922. (İngiliz Milli Arşivi/The National Archives).

5 FO371/7898/E10383/27/44, From Sir H. Rumbold to Lord Curzon, 25 September 1922.

6 FO371/7898/E10383/27/44, “Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia” by Major H. G. Howell, 15 September 1922. Ayrıca bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, “The Liberation of Bursa from the Greek Occupation according to Account of a British Eyewitness, 10 11 September 1922”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014(11). B. N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921- 1923, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016).

İtilaf Devletleri Komisyonu'nun İngiliz üyesi Binbaşı H. G. Howell 10 Eylül 1922 Pazar günü saat 07.00'de İngiltere Kraliyet Gemisi "Sepoy"a gitti. İtilaf Devletleri Komisyonu'nun Fransız ve İtalyan üyelerini iki saat bekledikten sonra, 09.15'te İstanbul'dan Mudanya'ya hareket ettiler. 00.30'da Mudanya'ya vardıklarında komisyonun diğer üyelerinin Bursa'ya gittiğini öğrendiler.^[7]

Demiryolları genel müdürü o gün Bursa'ya başka tren kalkmayacağını bildirdi, bunun üzerine Binbaşı Howell taşıt bulmaya çalışarak Yunan karargâhına gitti. Ancak zorluklarla karşılaştılar. Neyse ki 01.00 civarında Binbaşı Strover çıkageldi, onun Yunanlıların üzerindeki etkisiyle, Binbaşı Howell Bursa'ya giden iki arabada kendine ve iki emir erine -onbaşı Gilbert'la onbaşı Benton- yer buldu.^[8]

"Sığınmacılarla dolu, tam bir kaos yaşanan" Mudanya'dan saat 03.30'da ayrıldılar. Taşıtlar yolu tıkamıştı, "anlaşılan, herkes paçasını kurtarmaktan başka bir şeyle ilgilenmiyordu". Bursa yolu üzerindeki köyler yanıyordu, Binbaşı Howell'a eşlik eden bir subayın söylediği gibi Yunanlar ateşe vermişlerdi.^[9]

Bursa'nın 3 mil (5km) dışında, Yunan karargâhının kurulduğu yere saat 05.00'te vardılar. Binbaşı Howell burada Yarbay Ciampi ve komisyonun geriye kalanlarından Komutan Oliveur'le görüştü. Yunan Başkomutanı General Soumelas'tan Bursa'nın güvenliği konusunda garanti vermesini istiyorlardı.^[10] Kentin güvenliğini sağlayan Türk jandarmasının silahlandırılmasını da talep ettiler. General Soumelas iki talebi de kesin olarak reddetti. Komutan Oliveur bir Fransız taburunu jandarma görevi yapması için Mudanya'dan getirme izni istedi ama General Soumelas bunun imkânsız olduğunu, hatlar kesildiği için Mudanya'yla iletişim kuramadığını belirtti. Öte yandan, Binbaşı Howell taburun yalnızca polis görevi yapacağını, Kemalistler (Türk ordusu) kenti alır almaz Bursa'yı hemen boşaltacağını kesin olarak anladığından bu teklifi kabul etti. Binbaşı Howell karargâhın kadrosundan etkilenmedi, General Soumelas'tan başlayarak hepsinin kaos yaşadığını fark etti.^[11]

7 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922. 15 Eylül 1922'de Binbaşı H. G. Howell raporunu Türkiye'deki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı Korgeneral Sir C. H. Harington'a gönderdi, o da Howell'in raporunu 18 Eylül 1922'de Birleşik Krallık İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a gönderdi. Son olarak da, Rumbold, Howell'in raporunu 25 Eylül 1922'de Dışişleri Bakanı Kedleston Markisi Curzon'a iletti.

8 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

9 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

10 Gotthard Jaeschke; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, (Ankara: TTK Yayınları, 1989), s. 192-193.

11 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

General Soumelas hiçbir şeye boyun eğmeye hazır olmadığı için, *Anadolu Oteli*'nde (Madam Brotte) karargâh kuran Türk jandarmasının komutanı Yüzbaşı Renedino'nun ve Fransa Konsolosu Yüzbaşı Kocher'nin desteğiyle, Bursa seyahatlerine devam ettiler. Komisyon hemen mevki komutanına (Albay Ciola-Kapulo) gidip kentin güvenliği konusunda garanti ve jandarma için silah talep etti. Albay Ciola-Kapulo ikisini de kesin olarak reddetti, hiçbir sorumluluk alamayacağını belirtti. Yunanların geri çekilmesi saat 20.00'de tamamlanacaktı, bundan sonra otele gidecek, Bursa'yı İtilaf Devletleri Komisyonu'na resmen teslim edecekti.^[12]

Türk çeteleri Yunanlara baskı yapıyorlardı, kentin güney bölgelerinin dört bir yanında karşılıklı silahlar atılıyordu. Albay Ciola-Kapulo "*acınacak durumdaydı. Cesareti dumura uğramıştı. Bir şey yapmasını beklemek için hiç umut yoktu.*" Avrupalı nüfus ve Hristiyan unsurlar Fransa ve İspanya konsolosluklarıyla *Anadolu Oteli* gibi bazı merkezlerde daha önce toplanmışlardı, onları korumak için jandarma birlikleri gönderilmişti. Komisyon Fransa konsolosunun arabasında belli başlı sokaklarda dolaşiyor, "*burnunu evden çıkarmayı seçen, yörede yaşayan birkaç kişi onları sevinç çığlıklarıyla karşılıyordu*", bu "*onlara güven vermiş olmalıydı*". Komisyon otele döndü, mevki komutanının gelmesini bekledi.^[13]

2. 10/11 Eylül Gecesi Bursa'da Yaşanan Olaylar

Aşağı yukarı 18.30'da Fransız konsolosluğunun bitişiğindeki evde yaşayan Yunan askerlerinin, "*anlaşılan, konsolosluğu kurtarmak için çok geç oluncaya kadar anlaşılmayacağı umuduyla*" evi ateşe verdikleri bildirildi. Ancak neyse ki yangın anlaşıldı, söndürüldü. Bu arada Yunanlar Bursa'da köprüleri uçurmuşlar, başlıca kiliseleri bombalayıp yakmışlardı, kilise kırk kadar evle birlikte tamamıyla tahrip olmuştu. Binbaşı Howell'ın belirttiği gibi, "*Yunanların, o saatte kiliseyle Kemalistlerin arasındaki hattı tutarlarken bunu yaptıklarından hiç kuşku yoktu.*"^[14]

Yunanlar saat 19.00'da geri çekilmeye başladılar, çok sayıda silah atışı yapıldı. Binbaşı Howell, yöredeki Türk nüfusun ne olup bittiğinin farkında olduğunu, bunun sonucunda tezahürat yaptığını belirtir. Yunanlar saat 20.00'ye geldiğinde Bursa'dan gitmişlerdi, "*sokaklar boşuk sesle bağırıp bay-*

12 Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele'de Bursa*, İhsan İlgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159. FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

13 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

14 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

rak sallayan Türklerle doluydu". Saat 20.20'de Türk çetelerinin başı Püskülsüz (Püskülsüz İsmail Ağa)^[15] kadrosuyla birlikte otele geldi, çok alkışlandı, "özellikle Fransız üyeler candandı". Binbaşı Howell bu çetelerin hepsinin silahlı, gözü açık, iyi birer savaşçı, özellikle de bağışlayıcı olduklarını belirtiyordu. "Tanıştırılırken adlarımız ve milliyetlerimiz söylendiğinde bir tek bana ellerini uzattılar" diye ekliyordu. Çok geçmeden iki lider Fransız konsolosunun arabasıyla ayrıldı, kuşkusuz Milliyetçi öncü kuvvetlere Bursa'nın boşaltıldığı haberini vereceklerdi. Bu arada otele Fransız ve İtalyan bayrakları çekilmişti. Yunanlar kenti boşaltır boşatmaz Fransız ve İtalyan bayraklarının arasına Türk bayrağı da benzer şekilde çekildi. Binbaşı Howell İngiliz bayrağı getirmediğine esef ettiğini belirtir.^[16]

Kentte dolaştıkları sırada Yunan birliklerinden moralsiz ve enerjisiz görünen pek çok grupta karşılaştılar. Binbaşı Howell, "Türklerin çok az çabayla mutlak bir bozguna uğratacaklarını" belirtti. Müttefikleri alkışlarken büyük bir gösteri yapan Bursalılar otelin önüne çıktılar. İtilaf Devletleri Komisyonu gelmeseydi kentin tahrip edileceğine inanıyorlardı.^[17]

Eylül 10/11 gecesi gayet sakindi, birkaç silah atıldı. Mudanya yolundan çok sayıda süvari geçti, atlar ufak ve yorgundu. Türk dükkânlarının tümü açıldı, sokaklar kalabalıktı ama heyecan azdı. 21.30'da komisyon önce Türk birliği kuvvetleriyle görüşmeye gitti. Albay Nafiz Bey komutasındaki 1. Tümen'in karargâhı tren istasyonundaydı. Jandarmalar ondan Hristiyan nüfusun canını ve malını güven altına almasını talep ettiğinde, 3. Kolordu Komutanı General Şükrü Paşa'nın (Şükrü Naili Paşa) her an gelmesini beklediği için bunu yapmayacağına esef etti. Nafiz Bey komisyonu Başkomutana havale etti. Binbaşı Howell Albay Nafiz Beyin çok kibar olduğunu kaydetti. Sonra komisyon belediye binasına gitti, General Şükrü Paşa (Şükrü Naili Paşa) henüz gelmişti. O da "çok kibar ve yardımseverdi", Hristiyan nüfusu korumak için her yardımı yapacağına hemen söz verdi. Avrupalıların telaşlanmaları gerektiğini, son derece güvende olduklarını vurguladı. Mevcudiyetleriyle Bursa'yı kurtardıklarını düşündüğü için, İttifak Devletlerine çok müteşekkirdi.^[18]

15 Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele'de Bursa*, İhsan Ilgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159.

16 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

17 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922. Ayrıca bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele'de Bursa*, İhsan Ilgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159.

18 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922. Ayrıca bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele'de Bursa*, İhsan Ilgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159, 208-214.

Binbaşı Howell 1. Tümen'in neredeyse yarısını gördü, "ortalama 32-33 yaşlarında olmalıydılar, görünüşte tam birer çetin cevzidiler". Binbaşı Howell disiplinlerinin mükemmel olduğu yorumunu yaptı, çünkü kendi subaylarına her zaman selam verdikleri gibi Müttefik Devletlerin subayları geçerken onlara da selam veriyorlardı. Ayrıca silahlarına çok iyi bakmamalarına rağmen kendileri iyi giyimli ve beslenmiş görünüyorlardı: "Mavzer sayıca ağır basıyordu, gerçi başka birçok marka silah da fark ettim. Krupp marka dört hafif arazi silahı da gördüm. İyi bakılmışlardı. Silahları atlar çekiyordu; ama cephane arabalarını öküzler. Subay ve adamları numara takmıyorlardı, bu nedenle alaylarını, kollarını vb. anlamak zordu."^[19]

General Şükrü Paşa'dan (Şükrü Naili Paşa) İstanbul'la iletişim kurması istendi, Mudanya'ya bir muhrip gönderilerek buradaki komisyonu alması talep edildi. Komisyonun işi artık bitmişti, Bursa'da kalmalarına gerek yoktu. General bunu yapamadığı için eseflerini bildirdi, çünkü telsiz donanımı henüz gelmemişti. İstanbul'daki İttifak Devletleri Komisyonu'ndan hiç haber almamıştı. Generale, komisyonun korunmasını istediği evlerin listesi verildi, bunun yapılması için General, Türk mevki komutanına muvazzaf asker gönderme emri verdi.^[20]

Şükrü Paşa (Şükrü Naili Paşa) komisyona 11. Yunan Tümeni'nin «Gemlik'ten geri çekilme emrini alamadığını» söyledi, "çoğunu esir almayı umuyordu". 3 ve 10. Tümenler Panderma'ya (Bandırma) geri çekiliyordu, Şükrü Paşa (Şükrü Naili Paşa) yerel halkla Hristiyanların arasında sorun çıkmayacağından emin görünüyordu. Saat 19.00'dan beri kuzeyde ağır ateş açılmıştı, Mudanya tepelerinin üzerinde mermilerin havada uçtuğu görülüyordu. 11. Tümen'e saldırının başlamasıydı bu.^[21]

Gece sakin geçmekle birlikte, kuzeyde silah atışı bütün gün sürdü. Komisyon mevki komutanı General Nuri Beyi ziyaret etti. "Anlaşmaya çok hazırды, Hristiyanların güvenliğiyle ilgili bütün talepleri kabul etti." Bursalıların Hristiyan nüfusu rahatsız etmemeleri için duyuru yapacağına söz verdi. Jandarmalar "boş boş dolaşan ya da saklanan" birini bulduklarında tutuklayacaklar, sivil cezaevine götürecekler, onlar da burada korunacaklardı. Bu söz yerine getirildi.^[22]

19 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

20 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

21 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922. Ayrıca bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele*'de Bursa, İhsan İlgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159, 208-214. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: 4, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1974), s. 195-196.

22 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

Kent çok huzurluydu. Komisyon her nerede görülse yerel halk onları “çok sıcak karşılıyordu”. Otelde sık sık gösteriler yapılıyordu. Dükkânlar her tür yiyeceklerle doluydu, fiyatlar İstanbul’a göre yarı yarıya daha ucuzdu. Yiyecek kıtlığı yoktu. Çok moralsiz, üzgün görünen yaklaşık 700 kişilik ilk tutuklu grubu saat 17.00’de geldi. Türkler mutlu görünüyorlardı ama biraz bağıştıktan sonra hiç kimse onlara zarar vermeye kalkışmadı. Akşam kentte kutlama vardı ama çok derli toplu tarzda.^[23]

İtalyan Konsolosu M. Miazzi çok kısa bir süre önce bir Türk köyünü ziyaret ettiğini, Yunanların burada yaklaşık altmış kadınla çocuğu katletmiş olduğunu ve çoğunun, öldürülmeden önce tecavüze uğramış olduğunu rapor etti. Kadınların memeleri kesilmişti. Fransız Konsolosu Yüzbaşı Koc-her de bunu daha sonra doğruladı, vahşet sahnesini o da ziyaret etmişti.^[24]

Mudanya üzerinden İstanbul’a telgraf çekildi, komisyonu İstanbul’a götürmek üzere bir muhrip gönderilmesi istendi. Sabah komisyon yeni atanan Vali’yi ziyaret etti, Vali “çok hoştu ve yaptıklarından dolayı komisyona çok müteşekkirdi”. Saat 17.30’da 2000 kadar Yunan savaş esiri geldi. Binbaşı Howell’ın belirttiği gibi, “gösterinin en acınacak yanı yüzde 90’ının keplerini giyip ‘Vive Kemal!’ [Yaşa Kemal] diye bağırmalarıydı”, halkın hoşuna gitti bu.^[25]

3. İstanbul’a dönüş

Komisyon 14 Eylül’de erkenden Albay Nuri Beye veda ziyareti yaptı, Albay Nuri Bey onlara Şükrü Paşa’nın (Şükrü Naili Paşa) Panderma’ya (Bandırma) gittiği haberini verdi. Yunan ordusu Panderma (Bandırma) yakınlarında kısırılmıştı, Türklerin kısa sürede onları yakalaması bekleniyordu.^[26]

Komisyon 14.15’te Bursa’dan ayrıldı, 17.30’da Mudanya’ya geldi. Binbaşı Howell yol boyunca çok sayıda ceset fark etti. Yunanların Mudanya yakınındaki zeytinliklerde bir süre kaldıkları belliydi. Mudanya’da hâlâ 5000 sığınmacı vardı, çoğu kadın ve çocuktı; yiyecekleri yoktu, suları azdı. Çeşitli raporlara göre Yunanlar sığınmacıları alan gemilere çılgınca koşarak hücum

23 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell “Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia”, 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold’tan Kedleston Markisi Curzon’a, 25 Eylül 1922.

24 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell “Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia”, 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold’tan Kedleston Markisi Curzon’a, 25 Eylül 1922.

25 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell “Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia”, 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold’tan Kedleston Markisi Curzon’a, 25 Eylül 1922. Ayrıca bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele*’de Bursa, İhsan İlgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159.

26 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell “Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia”, 15 Eylül 1922; FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold’tan Kedleston Markisi Curzon’a, 25 Eylül 1922. Ayrıca bkz. Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele*’de Bursa, İhsan İlgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159, 208-214.

etmişlerdi.^[27] Çok sayıda kadınla çocuğu denize atmışlardı. Binbaşı Howell cesetlerinin hâlâ orada yüzdüğünü gördü. Türkler sığınmacıları kolluyorlardı ama birinin onları alıp götürmesi isteniyordu. Mudanya tedarikle, dükkânlarla vb. doluydu. Sayısız motorlu taşıt, birçok arazi silahı ve cephanelik, çok sayıda sığır vardı.^[28] Komisyon 18.00'de Fransız "Toures" muhribine bindi, saat 22.45'te Tophane'ye (İstanbul) geldi.^[29]

4. Yunanlılar Bursa Şehrini Niçin Yakamadılar?

Kurtuluşun hemen ardından, 1922 yılı sona ermeden Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından derlenerek yayımlanan "Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti" adlı eserde "Yunanlılar Bursa Şehrini Niçin Yakamadılar?" başlığı altında yer alan bölüm, bu konudaki resmi değerlendirmeyi yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir. Bursa'nın kurtuluş saatleri bu eserde şöyle anlatılmaktadır:

Kahraman ordumuzun saldırısı karşısında şaşkın ve perişan kaçan Yunanlılar Bursa'yı boşaltmaya başlamış ve tuttıkları yüzlerce suçsuz Müslümanları ve memleketin eşraf ve aydınlarından birçok kişileri kollarından iplerle bağlayarak Mudanya'ya göndermiş ve burada kalmak isteyen Hıristiyanları göçe zorlamışlardı. Yunanlılar Hıristiyanlara, kentin bombalarla havaya uçurulacağını ve yok edileceğini söyleyerek kendilerini götürüyorlardı. Kurtuluştan önceki Cuma günü akşamı Bursa'daki tek bir sivil Hıristiyan kalmamış ve süregelen çeşitli söylentiler kurbanlık koyun gibi beklemiş Müslümanlara korku ve kaygı salmıştı. Hıristiyan mahallesinin Ermeni ve Rum çeteleriyle dopdolu sokaklarında, felaketli günlere özgü ağır bir ölüm sessizliği yayılmıştı.

8 Eylül Cuma akşamı Setbaşı'nda Karaağaç Mahallesi çevresindeki Yunan denizcilerinin ateşe vererek terk ettikleri karargâhları söndürülmüş ve daha sonra Bursa Palas Oteli ile başka yerlere konulan kundaklar da söndürülerek heyecan ve kaygı içinde bir gece geçirilmişti. 9/10 Eylül Pazar gecesi alaturka saat dört buçuk sıralarında (yaklaşık 00.30) kent içinde silah sesleri başlamıştı ve Umurbey İslam Mahallesi yanıyordu. Saatlerce süren aralıksız silah seslerinden sonra bir ölçüde durulan ve söndürülen Umurbey yangı-

27 Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele*'de Bursa, İhsan Ilgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159.

28 Mümtaz Şükrü Eğilmez; *Milli Mücadele*'de Bursa, İhsan Ilgar (Yayına hazırlayan), (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981), s. 146-159. FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922.

29 FO371/7898/E10383/27/44, Binbaşı H. G. Howell "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia", 15 Eylül 1922. Ayrıca bkz. FO371/7898/E10383/27/44, Sir H. Rumbold'tan Kedleston Markisi Curzon'a, 25 Eylül 1922.

nını İstasyon ve Balıkpazarı yangınları izlemiş, ovadaki dokuz on köyden alevler yükselmeye başlamıştı. Umurbey yangınında su taşımak üzere geçecek isteme bahanesiyle kana susamış istilacılar Mollaarap Mahallesi'ne musallat olarak para ve bu gibi şeyler istemişler ve Mollaarap Mahallesi'nden yükselen yürek parçalayıcı çılgınlıklar bütün Bursa'yı kaplamıştı. Gece böyle geçtikten sonra doğan Pazar sabahıyla birlikte Işıklar ve Yıldırım mahalleleri doğrultusunda karşılıklı piyade ve topçu ateşi başlamış, bütün memleket derin bir sessizlik ve heyecan içine gömülmüştü.

Işıklar semtinde ve ovada karşılıklı ateş sürerken, Belediye'de toplanmış bulunan Vali Vekili Nafiz, Belediye Başkan Vekili Ziya Beyler ile başka ileri gelenler Yunan Merkez Komutanlığı ile ilişki kurarak kenti kurtarmaya çalışıyorlar ve Yunan Merkez Komutanı tek bir silah patlayacak olursa bütün kenti yakacaklarını ve halkın yok edileceğini bildiriyor; öte yandan da özellikle gönderdiği müfrezelere Setbaşı, Irgandı, Maksem köprülerini havaya uçurarak silah attırıyor, kundak koyduruyor ve sonra bunların Müslüman halk tarafından yapıldığını iddia ediyorlardı.

Merkez Komutanı, sabahki sözü gereğince, henüz gelip kentin boşaltıldığını bildirmiyor, kentte müthiş bir silah ateşi, mermi şakırtısı süregeliyordu. İstasyon'daki cephanelerin ateşlenmesi üzerine kentte kopan gürültüyü halkın silahlarına yüklemeye kalkışan, güçsüzler karşısında yürekli düşman, jandarma dairesini de sararak lanetli kararını uygulamaya karar vermişken, kurtarıcı öncülerimiz (burada söz konusu olan çetelerdir) kente girerek şiddetli bir sokak savaşından sonra iğrenç düşmandan kutsal yeşil yurdu temizlemiştir. Kana susamış ve hain istilacılar son dakikada Belediye'yi kuşatarak iki tane bomba atmışlar ve kapıları zorlamaya başlamışlardı. Gece saat altıya yarımında (yaklaşık 20.30 sularında) Bursa kurtarılmış ve al sancağına kavuşmuş bulunuyor idi.^[30]

Görüldüğü gibi bu resmi yayında İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserleri tarafından oluşturulan Askeri Kurul'dan söz edilmemektir. Ancak anılarında kurtuluş öncesi saatleri ayrıntılarıyla anlatan Mümtaz Şükrü Eğilmez, 10 Eylül sabahı Belediye'den çağrıldığını, Vali'nin "*Yunanlılar Bursa'yı İtilaf Devletleri temsilcilerine teslim ederek çekilecekler. Onlar da kenti gelmekte olan ordumuza bırakacaklar*" dediğini not ederek Askeri Kurulun etkinliğini sürdürdüğünü belirtmektedir.^[31]

30 Bkz. Akkılıç, age, s. 603-604.

31 Bkz. *Milli Mücadele*'de Bursa, Mümtaz Şükrü Eğilmez'in Hatıraları, Hazırlayan: İhsan İlgar, 2. Baskı, (İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981).

5. Bursa'nın Kurtuluşunda Milis Kuvvetlerinin Rolü

Bursa'yı yakılmaktan kurtaran bir başka etken de hiç kuşkusuz, düşmanın çekileceğini haber alarak Uludağ eteklerinden Bursa'ya inen ve halk ile birleşerek Yunan askerlerinin panik içinde kaçmalarına neden olan çeteler olmalıdır.

Dönemin çete reislerinden Abdürrezak (Sözgeçiren), 10 Eylül 1922 günü Uludağ'dan Gökdere Boğazı yoluyla Bursa'ya inerek Yunanlıları kovalayışlarını şöyle anlatmıştır:^[32]

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz, zaferi de beraberinde getiriyordu. Düşman için beklenen son artık gelmişti. Kaçıyordu Yunan, hem de arkasına bakmadan... Ne var ki, kahpece kaçıyor, yakıp yıkıyor, acımasızca öldürüyordu. Katliamı önleme talimatı aldık. 10 Eylül günü 700 kişilik bir kuvvetle Gökdere Boğazı'ndan Maksem'e indik. Düşman kuvvetleri bir yandan kaçıyor, bir yandan da İnegöl istikametini ilerleyen Türk kuvvetlerini top ateşine tutuyorlardı. Birliklerimiz ise, sivil halka zarar vermemek için bu ateşleri cevapsız bırakıyordu.

Maksem'de, dört kola ayrıldık. Bir grup Muradiye'den şimdiki stadyumun (Atatürk Stadyumunun) bulunduğu yöne sarktı. Öteki gruplar da Işıklar Mektebi, Pınarbaşı ve Hükümet Alanı (şimdiki Cumhuriyet alanı ve Belediye çevresi) yönünde ilerliyorlardı. Ben, sonuncu grubun başındaydım.

Kuvvetlerimiz ilerlerken bir taraftan düşman artıklarını temizliyor, bir taraftan da yangınları bastırmaya çalışıyorduk. Düşman kaçarken bir kısım binaları ateşe vermiş köprüleri uçurmuştu... Akşama (gece yarısına doğru olmalı) doğru, ilk süvari birliğimiz de şehre ulaşmıştı. Artık esaret bitmiş, zulüm sona ermişti. Halk sokaklarda zaferi kutluyordu..."

İşgal günlerinin karamsarlığını üzerinden atan Bursalılar, 11 Eylül sabahı erken saatlerde Orhan Camisi'yle Belediye arasındaki alanda toplanmış, coşku içinde kurtarıcı ordunun komutanlarını bekliyordu. Saat 08.20'de Yüzbaşı Rüştü (Dinçer) Bey'in göndere bayrak çekerek kurtuluşu simgelemesinden sonra, 09.00 sularında, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa ve karargâhı da Belediye'ye gelmiş ve Belediye'nin batı kapısındaki merdiven sahanlığından, toplanmış bulunan kalabalığa kısa bir konuşma yapmıştır. Bursa'nın düşman işgalinden kurtarılmış olduğu, 11 Eylül günü tüm yurda, "Yeşil Bursa, al sancağına kavuştu" içeriğindeki telgraflarla müjdelenmiştir.^[33]

32 Akkılıç, age, s. 605.

33 Celil Bozkurt, "İşgal ve Kurtuluş: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu", bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa (ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2022), s. 186.

6. Atatürk ve Bursa

Atatürk için Bursa, her zaman bir başka önemli olmuş ve sanayi hamleleri için de Bursa'yı örnek seçmiştir. 1922'den 1938'e kadar, tam 17 kez Bursa'yı ziyaret eden Atatürk, İpek-iş, Gemlik Sunğipek ve Sümerbank Merinos Fabrikaları'nın da kurulmalarını sağlamıştır.^[34]

Ulu Önder Atatürk'ün bir ziyaretinde, *"Bursa tarım memleketidir, sanat memleketidir, ticaret memleketidir, sağlık memleketidir. Bursa sahip olduğu doğal uyum ve güzelliğiyle sevinç ve şenlik memleketidir"* diyerek Bursa'ya verdiği önemi dile getirmiştir.^[35]

Atatürk başka bir konuşmasında Bursa ve Bursalılar ile ilgili duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Bursa'yı ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim. Tarihte ve cihanda en büyük imparatorluk kurmuş olan Türkler de, evvela dikkat nazarlarını Bursa'ya, bu değerli şehre çevirmişlerdir. Onun için değerini anlamış ve ifade etmişsem çok bahtiyarım..."*^[36]

Son Bursa gezisinde ise Bursa ve Bursalılar ile ilgili duygu ve düşüncelerini şu kelimelerle ifade etmiştir: *"Bursa inkılap hayatımızda nice müşkül anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar, yetenek ve güçleriyle bu zor zamanları kolaylıkla atlattılar, biz de kendilerine kavuşmak bahtiyarlığına nail olduk. Bugün o bahtiyarlığın safhalarından birini idrak etmekle mutlu olduğumu ifade edebilirim..."*^[37]

Sonuç

Binbaşı Howell, Yunan birliklerinin moralinin iyice bozulmuş ve adeta bir damla enerjilerinin kalmamış olduğunu, buna karşın Kemalistlerin (Türk Kuvvetlerinin) iyi disiplinli ve zinde olduklarını ifade ediyor. Ayrıca Howell, Türk kuvvetlerinin azınlıklara iyi davrandığını, hiçbir kötü olayın meydana gelmesine izin vermediğini ifade etmektedir. Bursa'nın Yunan yıkım ve kıyımından kurtarılmasında İtilaf Devletleri tarafından oluşturulan komisyonun kararlı tutumu, 10/11 Eylül akşamı Uludağ'dan inen milis

34 Atatürk'ün Bursa ziyaretleri için bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa (ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2022).

35 Atatürk, Üçüncü Bursa Gezisi (31 Ağustos - 11 Eylül 1924). Bkz. Mine Ersevî, "Atatürk'ün Bursa Gezileri, 1922-1928", bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa (ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2022), s. 256.

36 Atatürk, Son Bursa Gezisi (1-3 Şubat 1938). Bkz. Hacer Karabağ, "Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri, 1929-1938", bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa (ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı*, (Bursa: Sentez Yayınları, 2022), s. 306.

37 Atatürk, Son Bursa Gezisi (1-3 Şubat 1938). Bkz. Hacer Karabağ, "Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri, 1929-1938", bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa (ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı*, Sentez Yayınları, Bursa, 2022, s. 306.

kuvvetlerinin çabaları ve Türk ordusunun zamanında kente ulaşması önemli rol oynamıştır. Bursa'da Eylül'ün doğayla olduğu kadar tarihle buluşması da önemli ve özgündür. 11 Eylül'ün bu buluşmalarda özel bir yeri vardır. Tam iki yıl iki ay ve iki gün süren Yunan işgalinden kurtuluş günüdür, 11 Eylül. Bursa'nın kurtuluşudur, özgürlüğüne, al sancağına kavuştuğu gündür, 11 Eylül. Son olarak, Atalarımızın canları pahasına kurtardığı, kurduğu, koruduğu bu kenti (Yeşil Bursa'mızı) ve bu ülkeyi (Güzel Türkiye'mizi) biz de birlik beraberlik içinde, Atatürk ilke ve devrimlerinin ışığı altında, alın terimiz, emeğimiz, üretimimiz, bilgi ve sermaye birikimimizle dimdik ayakta tutalım, koruyalım ve kollayalım.

KAYNAKLAR

AKKILIÇ Yılmaz (2008) *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa*, Nilüfer Belediyesi, Bursa.

BOZKURT Celil (2022) "İşgal ve Kurtuluş: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu", Ed. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşununun 100. Yılı*, Sentez Yayınları, Bursa, s. 186-199.

EĞİLMEZ Mümtaz Şükrü (1981) *Milli Mücadele'de Bursa*, Haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul.

ERSEVİNÇ Mine (2022) "Atatürk'ün Bursa Gezileri, 1922-1928", Ed. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşununun 100. Yılı*, Sentez Yayınları, Bursa, s. 256-305.

FO371/7898/E10383/27/44, "Report on the Turkish Nationalist Offensive in Anatolia" by Major H. G. Howell, 15 September 1922.

FO371/7898/E10383/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston, 25 September 1922.

JAESCHKE Gotthard (1989) *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, TTK Yayınları, Ankara.

KARABAĞ Hacer (2022) "Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri, 1929-1938", Ed. Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşununun 100. Yılı*, Sentez Yayınları, Bursa, s. 306-335.

ŞİMŞİR Bilal N. (2016) *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

TANSEL Selahattin (1974) *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

YEŞİLBURSA Behçet Kemal (2022) (ed.), *Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan: Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı*, Sentez Yayınları, Bursa.

YEŞİLBURSA Behçet Kemal (2014) "The Liberation of Bursa from the Greek Occupation according to Account of a British Eyewitness, 10-11 September 1922", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014 (11).

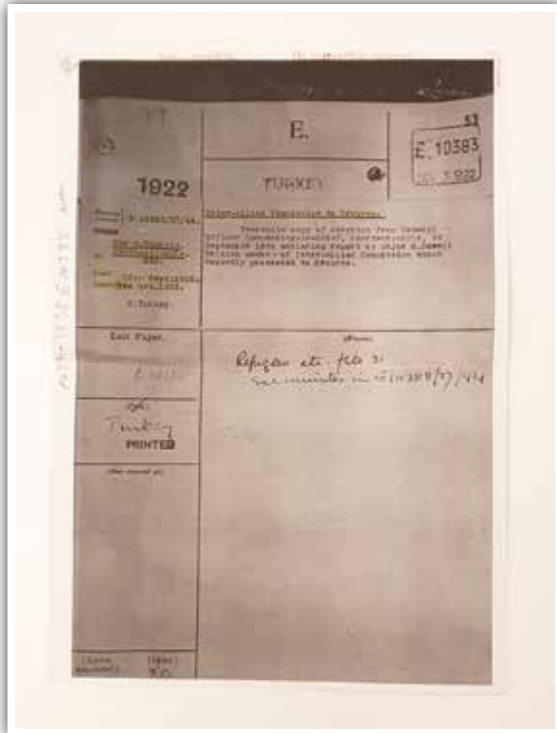
YÜCEER Saime (2018) "Kurtuluş Sürecinde Bursa'nın Yakılması Olayı", *Bursa Günlüğü*, Sayı 3, Eylül 2018.

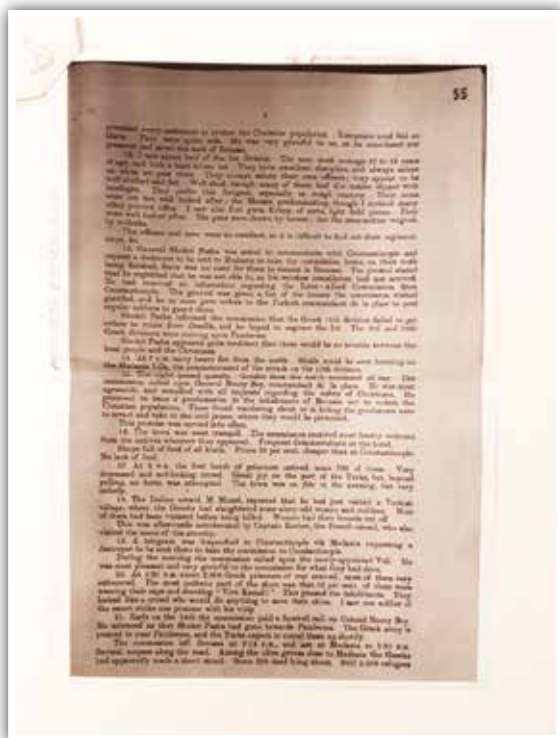
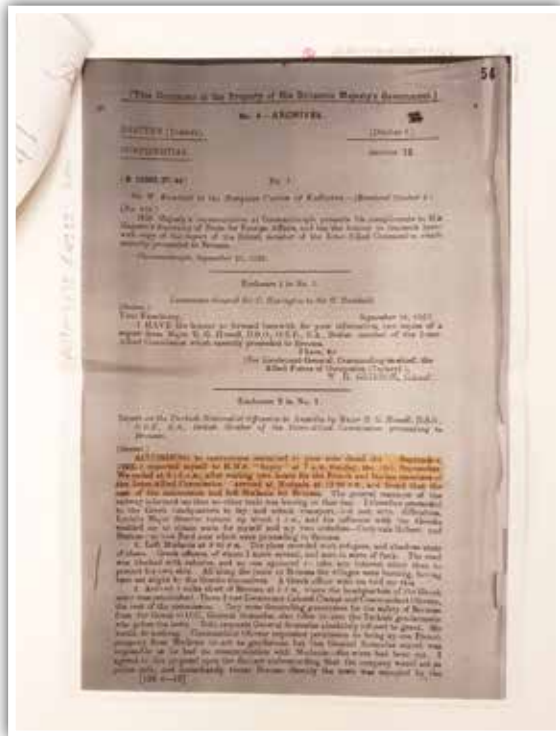
YÜCEER Saime (2001) *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci, (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.

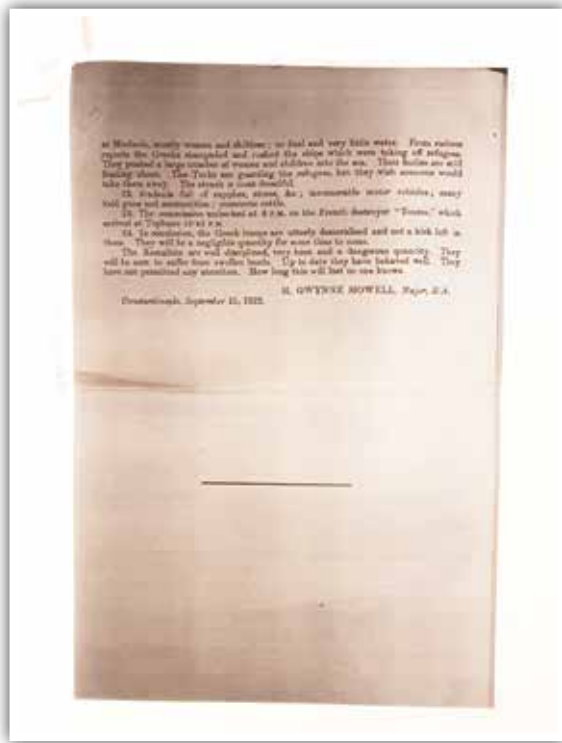
EKLER

Ek-1: Binbaşı H. G. Howell'in Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşuna Dair Raporu.

(Kaynak: TNA/FO371/7898/E10383/27/44, "Inter-Allied Commission to Broussa").

at Madras, mostly women and children; no food and very little water. Fresh water
reaches the Greek camp and inland the ships which were taking off supplies.
They pushed a large number of women and children into the sea. These boats are still
floating about. The Turks are guarding the refugees, but they wish someone would
take them away. The streets are most beautiful.

23. The suburbs full of captured stores, etc., unaccountably more crowded, many
had gone and ammunition; numerous wells.

24. The ammunition unloaded at 4 P.M. on the French destroyer "Doris," which
arrived at 7 o'clock P.M.

25. In addition, the Greek troops are utterly demoralized and not a kick left in
them. They will be a negligible quantity for some time to come.

The hospitals are well equipped, very large and a dangerous quantity. They
will be sure to suffer from smaller boats. Up to date they have behaved well. They
have not presented any attention. How long this will last we know.

Dundee, September 22, 1912. H. GUYTON HOWELL, Major, R.A.

SÜRGÜNDEN VATANA DÖNÜŞ SERÜVENİ: BURSA'YA YERLEŞEN AHISKA TÜRKLERİ

Doç. Dr. Minara ALİYEVA ÇINAR •

Giriş

Bir insan topluluğu neden göç eder? Ya da bir insan topluluğu neden vatanını terk eder? Bunun temelinde şüphesiz ki ekonomik ve sağlık sorunları, çevre şartlarındaki bozulma, siyasi sorunlar ve güvenlik kaygısı, eğitim alanındaki yetersizlik gibi nedenler yer alır. Bu sebeplere bağlı olarak da insanlar ya kendi isteğiyle göç eder ya da göç etmek zorunda bırakılır. Burada sürgün, sınır dışı etme gibi haller de zorunlu göçün bir parçasıdır.

Sürgün; güçlü bir devlet, yönetim, topluluk ya da kişi tarafından bireyin ya da topluluğun göç etmeye zorlanması anlamına gelir. Timur'un (2012: 22) belirttiği gibi sürgün; insanların hicrete mecbur edilmesidir; o bir tenkil ve tehcidir; kişi ve kişilerin yaşadıkları mekânın ve yerin dışına zorla ikamet ettirilmesidir. Said (2016: 32) de sürgünü bir halkın, bir topluluğun köklerinden, topraklarından ve geçmişlerinden koparma eylemi olarak nitelendirir.

Sözü edilen bu bireysel ve toplumsal göç ve sürgünlere tarihi kaynaklarda çokça rastlanır. Son yüzyılda Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde uygulanan sürgünlerin bir kısmı Türk topluluklarına karşı uygulanmıştır. Söz konusu olan bu etnik gruplardan bazıları bir kez değil birkaç kez zorunlu göçe mecbur bırakılmıştır. Bu azınlık toplumlardan biri de Ahıska Türkleridir.

1. Ahıska ve Ahıska Türkleri

Ahıska, günümüzde Gürcistan'ın güneybatı bölgesinde yer alan eski bir Türk yurdudur (Zeyrek, 1995). Bu bölgeye gelen ilk Türklerin Kimmerler oldukları, Kimmerlerden sonra da Sakaların gelip yerleştikleri bilinmektedir (Avşar, Tunçlar, 1994; Zeyrek, 1995; Buntürk, 2007). Bu bölgede MÖ. 150 yı-

• Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. minara@uludag.edu.tr

ında Küçük Arsaklıları, MS. IV. yüzyılda Hunları, onları sırasıyla takip eden Sabirleri, Göktürkleri, Bulgarları, Ogurları, İdil Bulgarlarını, Macarları, Hazarları, Avarları ve en son Kıpçakları da görmekteyiz (Kurat, 1992; Baştav, 1995; Togan, 1997). XI. yüzyıldan sonra ise Selçuklu, Harzemşah, İlhanlı, Timurlu, Altın Orda, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye yerleştikleri ve hüküm sürdükleri de bilinmektedir (Çınar, 2015). Bölgenin Osmanlı topraklarına katılmasıyla Ahıska'da yaşayan ve literatürde Buntürk olarak adı geçen *yerli* halk ile Anadolu'nun Konya, Tokat, Yozgat çevresinden gelen insanlar burada diğer etnik gruplarla birlikte yaşamaya devam etmiştir (Avşar, Tunçalp, 1994; Aydıngün, Aydıngün, 2015).

Ahıska 1829'da Edirne Antlaşması'yla Rusya'ya bırakıldıktan sonra bu bölgenin demografik yapısı değişir. O dönemden itibaren Kars'tan ve Doğu Anadolu'dan çok sayıda Ermeni, planlı olarak Ahılkelek ve Ahıska'ya yerleştirilir (Avşar, 1997) ve Ahıska bölgesinden çok sayıda Türk, Anadolu içlerine doğru göç etmek zorunda bırakılır. 16 Mart 1921 tarihinde de Ahıska, Batum ve Ahılkelek'le birlikte Moskova Antlaşması'yla Rusya'ya bırakılarak Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanır. Böylece asırlarca ev sahipliği yapan Türk yurdu olan Ahıska, güçlü devletin siyasi baskısı altında kalır ve burada yaşayan yerli Türk halkı 14 Kasım 1944 tarihinde zorunlu göçe, daha doğrusu sürgüne tabi tutulur.

2. Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Göçler

Ahıska Türklerinin zorunlu göç ve sürgün olayları, 14 Kasım 1944 sürgünü öncesi de dikkate alınarak genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

- 1829 ve 1877'den sonra Anadolu'ya göçe zorlanma
- 14 Kasım 1944 sürgünü
- 1989 Fergana olayları ve sürgün
- Krasnodar'dan ABD'ye zorunlu göç
- Ukrayna'dan Türkiye ve Batı ülkelerine zorunlu göç.

Osmanlı Devleti zamanında yaşanan ilk göçler 1828'den sonra başlasa da (Zeyrek, 2015: 169) Ahıska Türklerinin tarihinde en çarpıcı dönüm noktası 14 Kasım 1944 tarihli sürgün olur. Bu insanlar, 14 Kasım günü toplumsal iradeleri ve istekleri dışında, baskı ve şiddet kullanılarak tarihî topraklarından koparılır ve Orta Asya'ya sürgüne gönderilir. 17-55 yaş arası erkeklerin cephede olduğu sıralarda yapılan bu sürgünde, sürülenler aslında kadın, çocuk ve yaşlılardır. Bu kitlesel göç sırasında trajik olaylar yaşanır ve binlerce

insan hayatını kaybeder. Gittikleri bir başka iklimin egemen olduğu yerde ise birçoğu, çeşitli hastalıklara yakalanır, açlık ve sefalet içinde bırakılır, soğuk kış aylarında evsiz barksız kalır; felaketlere karşı koyamayıp sürgün sonrası da büyük kayıp verirler. Bu sürgün ve sonrasında günlerce açlık, soğuk ve hastalıklara terk edilen, insanların insanlık dışı muameleyle kapalı vagonlar içerisinde ölümlerle baş başa bırakılan, gittikleri yerde yerleştirildikleri köylerde “ebediyen” kalmak zorunda oldukları tebliğ edilen ve 1956 yılına kadar köylerinden birkaç saatliğine dahi olsa izinsiz ayrılanlara 20 yıl hapis cezası verilen bu insanlara karşı uygulanan bu eylemin bir soykırım olduğu kabul edilmelidir. Rusya Federasyonu da bu sürgünün, 1991 yılında çıkardığı 1107-1 Sayılı “Sürgün Edilmiş Halkların Rehabilitasyonuna Dair” Kanun ile Ahıska Türklerine karşı “siyasi iftira atılarak soykırım” olarak işlendiğini kabul etmiştir (Aliyeva Çınar, 2020).

Soykırım olarak gördüğümüz bu 1944 sürgünün ardından yaralar sarılmaya çalışılırken 1989 yılından itibaren Ahıska Türkleri yeni facialar yaşamaya başlar. 1989 yılında Özbekistan’da Fergana Vadisi’nde yaşanan katliamlar, Özbekistan’dan Rusya’ya zorla göç ettirilen Ahıskalılardan bazılarının Krasnodar’da karşılaştıkları felaketler, Ukrayna’da 2014 ve 2022 tarihlerinde yaşanan savaşın ortasında kalma, tüm bunlar ve yaşanan daha nice sebepler, Ahıska Türklerini darmadağın etmiş, ailelerin parçalanmasına sebep olmuş, insanları ekonomik çöküntüye uğratmış, can kayıplarına yol açmış ve dünyanın dört bir yanına savurmuştur.

3. Ahıska Türklerinin Nüfusu ve Yaşadıkları Ülkeler

Günümüzde Ahıska Türkleri, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkiye, Rusya, Ukrayna, Sibirya ve Kuzey Kafkas ülkeleri gibi çeşitli coğrafyalarda dağınık bir halde yaşamaktadırlar. Malinovskaya (2006: 210-211)’nin *Turki-meshetintsi v ukraine: etnosotsialogiçeskiy oçerk* adlı çalışmasında verdiği bilgilere göre, farklı ülkelerde yaşayan Ahıska Türklerinin 2005 yılına göre nüfus dağılımları şu şekildedir: Azerbaycan 50.000, Gürcistan 643, Kazakistan 150.000, Kırgızistan 50.000-70.000, Rusya Federasyonu 50.000-70.000, Türkiye 35.000, Özbekistan 15.000-30.000, Ukrayna 10.000 kişi olmak üzere toplam 335.000 civarındadır. Ancak Seferov ve Akış (2008), 2006 yılı için Ahıska Türklerinin toplam sayısının 605 bin civarında olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu verilere göre, Türkiye’de 190 bin, Kazakistan’da 170 bin, Rusya Federasyonu’nda 85 bin, Azerbaycan’da 50 bin, Kırgızistan’da 45 bin, Özbekistan’da 25 bin, Ukrayna’da 15 bin, ABD’de 10 bin, diğer ülkelerde 15 bin civarında Ahıska Türkü yaşamaktaydı. Ancak

Ahıska Türkleri dağınık ve örgütsüz olmalarından ötürü nüfus sayısı konusunda güvenilir verilere ulaşılamamaktadır. Günümüzde tüm dünyada 700 bin ile bir milyon kişi arasında oldukları tahmin edilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'ye göç eden Ahıska Türklerinin sayısı da gün geçtikçe artmıştır. Türkiye'nin farklı şehirlerine göç eden Ahıskalıların tercih ettikleri şehirlerden biri de Bursa'dır. Türkiye'de faaliyet gösteren dernek yetkililerinin verdikleri bilgilere göre, 2004 yılında Bursa'nın merkezi ve İnegöl ilçesine yerleşen kişi sayısının 18.824, İstanbul'a 2.010, Antalya'ya 1.070, Iğdır'a 899, Yalova/Çınarcık'a 699, Gebze'ye 662, Çanakkale'ye 441, Aydın'a 295, İzmir'e 270, Ankara'ya 252, Denizli'ye 200, Konya'ya 187, Adana'ya 62, Trabzon'a 51, Adapazarı'na 47, Samsun'a 30, Kırıkkale'ye 22, Kütahya'ya 16, Van'a 5 olmak üzere toplam 25.257 olduğunu göstermektedir (Aliyeva, 2011).

Bu rakamların günümüz için pek de geçerli olduğu söylenemez. 2004'ten bu yana bu sayı kat kat artmıştır. Türkiye'ye gerek gönüllü olarak göç eden, gerekse Ukrayna'da yaşanan savaştan dolayı zorunlu olarak ana vatanlarına gelenler dikkate alınırsa bu rakamların arttığı aşikârdır. Ahıska dernekleri, günümüzde Türkiye'ye göç eden Ahıska Türklerinin sayısının 150 bini geçtiği kanaatindedir.

4. Ahıska Türklerinin Bursa'ya Göçü

Göç eden insanlar, daimi ve kalıcı olarak bir yerleşim yeri belirlemeye çalışırlar. Bu yerleşim yerleri, toplumsal ve siyasal aidiyetin oluşumunda önemli bir etken olmuştur. Dinî inanç, vatan, millet, devlet, kavim, aile gibi sosyal ve siyasal birlikteliklerin veya ayrışmaların oluşumunda bu yerler asli unsurlardan biri olmuştur (Ekici ve Tuncel, 2015: 12).

Orta Asya'ya sürülen Ahıska Türkleri de Sovyetler Birliği döneminde kendilerine karşı uygulanan on iki yıllık sıkıyönetimin (tecridin) kaldırılmasıyla atalarının topraklarına dönmek istemişler, fakat birtakım engellerle karşılaşınca diline, kültürüne, millî benliğine yakın olan Azerbaycan'a göç etmeye başlamışlardır. Ancak hangi ülkede yaşarlarsa yaşasınlar, kendilerini daima ikinci sınıf insanı olduklarını hisseden Ahıska Türklerinin yaşamak istedikleri yer hep Türkiye olmuştur. Türkiye, zaten Ahıska Türklerinin ana vatanıdır; Ahıska, Anadolu'ya dahildi. Ahıska'ya dönemeyen bu halkın en büyük arzusu ana vatanı Türkiye Cumhuriyeti'ne gidebilmektir. Nihayet Sovyetler Birliği döneminde Türkiye'ye kapalı olan kapılar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla açılınca Ahıska Türklerinin hayalleri gerçekleşmeye başlar.

Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1992 yılında çıkardığı “*Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun*” (Resmî Gazete, 1992) ile Ahıskalı Türklerin gerek Türkiye'ye iskânını gerekse eski SSCB sınırları içindeki yeni devletlerde kalacakları “çifte vatandaşlık” statüsünün verilmesini kabul etmiştir. 1992 yılından itibaren Ahıskalılardan az sayıdaki aile bütün zorluklara rağmen Türkiye'ye göç etmiştir. Daha sonraki yıllarda göç edenlerin sayısı hayli artmıştır. Her ne kadar bütün Ahıska Türklerinin bu hayali gerçekleşmediyse de pek çok Ahıskalı vatana kavuşma duygusunu yaşamıştır.

Türkiye'ye göç eden Ahıska Türkleri; İstanbul, Antalya, Bursa, İzmir, Ankara, Denizli, Çanakkale, Konya, Adana, Samsun, Kütahya, Afyon, Yalova gibi şehirleri tercih etmektedirler. Ancak göç dalgasının en yoğun şekilde yöneldiği illerin başında şüphesiz ki Bursa gelmektedir.

Tarihî şehir Bursa; 8500 yıllık çevre yerleşiminden 2500 yıllık şehir yerleşimine uzanan, Bitinya, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine ev sahipliği yapan Osmanlı'nın ilk başkenti; zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahip olan, binlerce yıldır pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış güzide şehirlerinden biridir (Şahin, 2021: 296; Kondakçı, 2021: 264). Bursa, tıpkı Ahıska gibi, tarihin her döneminde büyük göçlere sahne olmuş bir şehir, göçlerle kurulmuş tarihi bir kenttir.

Tarihi süreç içerisinde Bursa'ya gerçekleştirilen zorunlu veya isteğe bağlı göçler, sırasıyla Türkmen, Ermeni ve Yahudi göçleri, Celâli döneminde köyden şehre yaşanan toplu göçler, XIX. yüzyılda Yörük iskânı, Girit göçü, Kırım Tatarlarının göçü, 93 Harbinden sonra Batum ve civarından gelen Türk ve Acar göçü, Ahıska, Ardahan, Kars ve Artvin'den kaçakaçla gelenler, Balkan savaşlarından sonra Balkan göçü, Mübadele göçü, 1938 Dersim göçü, 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin, 1952-1967 yılları arasında ise yaşanan Yugoslavya-Makedonya kitlesel göçleri, Bulgaristan'dan 1968-1978 yıllarında yaşanan isteğe bağlı, 1989'dan sonra zorunlu göçlerdir (Şahin, 2021: 297; Demirel, 2007: 1128). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990'lı yıllardan günümüze kadar Ahıska Türklerinin göçleri yaşanmış, yaşanmaya da devam etmektedir.

1950'lerin başlarından itibaren, başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlardan göç etmek zorunda bırakılan Türklerin ve günümüzde yaşanan göçlere bakılırsa yukarıda da değinildiği gibi 1990'lardan itibaren Ahıska Türklerinin en fazla tercih ettikleri il Bursa olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda Bursa İl Göç İdaresinin 9 Eylül 2022 tarihinde verdiği bilgiye göre, 2014

yılından günümüze kadar Bursa'ya gelip yerleşen Ahıska Türklerinin ikamet sayısı 50.591'dir. İkamet başvurusunda bulunan kişi sayısı ise 18.731'dir. Bursa'ya gelen Ahıskalıların en yoğun yerleştikleri ilçeler de başta İnegöl, Gürsu ve Kestel olmakla birlikte, Yıldırım, Nilüfer ve Osmangazi ilçelerine bağlı mahallelerdir.

5. Ahıska Türklerinin Bursa'yı Tercih Etme Nedenleri

Ahıska Türkleriyle yapılan görüşmeler neticesinde Bursa'yı tercih etme nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenlerden biri, 93 Harbi nedeniyle Ahıska'dan göç eden Ahıska Türklerinin Bursa'ya yerleşmiş olmasıdır. O tarihlerde Bursa'ya yerleşenlerden akrabaları veya yakınları olan Ahıskalılar bu şehre yerleştikten sonra yurt dışında ikamet eden yakınlarını da buraya çekmektedir. Çünkü sürgün hayatı yaşayan bu halk, hem birbirlerine destek vermek hem kendi kültür ve dilini yaşatmak hem de yok olmamak için hep toplu halde yaşamış, toplumsal bir dayanışma içerisinde olmuşlardır. Ayrıca Bursa'da Ahıska ile aynı kültürü paylaşan Ardahan, Erzurum, Kars, Artvin ve Bayburt gibi Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti'nde birlikte yaşayan aynı kültüre mensup çok sayıda insanın yaşıyor olması, Ahıskalıların Bursa ilini tercih etmelerine yol açmıştır. Keza Bursa ile Ahıska'nın iklim ve coğrafyalarının birbirine çok benzemesi de Ahıska Türklerini Bursa'ya çeken bir diğer sebeptir.

Ahıska Türklerinin Bursa'yı tercih etmelerinin sebeplerinden bir diğeri de gerek sosyolojik gerekse dinî açısından şehrin muhafazakâr bir yer olmasıdır. Hem gelenek ve âdetlerine hem dine bağlı olan ve bunları koruyan ve gözeten Ahıska Türklerinin yaşayabileceği ideal şehirlerinden birisidir Bursa. Nitekim Ahıska Türkleri günümüzde de hâlâ eski gelenek ve âdetleri yaşatmaya gayret etmektedirler.

Ahıskalıların Bursa'ya gelmelerinin önemli sebeplerinden bir diğeri de, iş imkânlarının daha çok olmasıdır. Bursa, Türkiye'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük endüstri merkezidir. Tekstil sanayi, otomotiv endüstrisi, mobilya sektörü, ayrıca verimli toprakları ve hayvancılık sektörünün bulunduğu bu şehir, Ahıska Türklerinin geçim kaynağını sağlayabilecek nitelikteki iş imkânları demektir. İş bulabilme potansiyelinin yüksek olduğunu düşünen Ahıskalılar daha çok Bursa'yı tercih etmektedir. Ahıska Türkleri uyumlu, çalışkan, iş ahlakı olan bir toplumdur. Bursa ekonomisine önemli katkılar yapmaktadırlar. Üretim ve ihracatın yüksek olduğu Bursa şehrindeki özel şirketler, Eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki şirketlerle işbirliği sağlayabil-

mek için tercümanlık ve aracılık işlerinde Rus dilini ve kültürünü iyi derecede bilen Ahıska Türklerini tercih etmektedirler.

6. Bursa'da Ahıska Türklerini Temsil Eden Kurum ve Kuruluşlar

Ülkeden ülkeye göç eden insanlar, göç ettikleri ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda yeni bir yaşamla karşılaşmaktadırlar. Bu yeni yaşam da göç edenlere birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Yaşanan bazı sorunların çözülmesinde yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşların yardım, destek ve oryantasyon hizmetlerinin önemli bir rolü vardır.

Bursa'ya yerleşen Ahıska Türklerinin ikamet, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi çeşitli sorunlarını çözmek için çeşitli dernek ve federasyonlar kurulmuştur. Hamit Muzafferoğlu'nun verdiği bilgiye göre, 1990'lı yıllardan sonra Bursa'ya göç eden Ahıskalıların da yer aldığı ilk dernek 23 Ağustos 1995 yılında *Ahıska Türkleri Kültür, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği* adı altında kurulmuştur. Bu dönemde Ahıska Türkleri henüz Türk vatandaşı olmadıkları için dernek kuruculuğunda yer alamamış, 93 Harbi ile Bursa'ya gelip yerleşen Ahıskalıların desteği olmuştur. Nitekim sözü edilen dernek öyle kurulmuştur. Derneğin kuruluşunda Asker Yılmaz, Nefer Tekdir, Erdal Atalay, Veysel Kılıç, Hamit Muzafferoğlu, Bekir Seviş, Şakir Seviş'in büyük emekleri bulunmaktadır. 1995'ten 2003 yılına kadar dernek başkanlığını emekli öğretmen Veysel Kılıç yürütmüştür. 2003 yılında başkanlığa Ahıskalı Murtaza Hocoğlu getirilmiş ve uzun yıllar görevini yürüterek Ahıska Türklerinin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bu dernek, kurulduğu tarihten itibaren ikamet, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sorunları çözenin yanı sıra Ahıska Türklerinin kültürünü de yaşatabilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.

3 Ağustos 2003 tarihinde Bursa'da Uluslararası Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu kurulmuş ve başkanlığına yukarıda adı geçen derneğin ikinci başkanı Veysel Kılıç seçilmiştir. Bu Federasyon'un çatısı altında dokuz dernek birleşmiş ve Ahıska Türklerinin sorunlarını daha üst düzeyde çözmeye gayret etmişlerdir.^[1] Ahıska Türklerinin sorunlarıyla ilgilenen Federasyon,

1 Federasyona bağlı olan dernekler Bursa'nın yanı sıra başka illerde kurulan derneklerdir. Bursa'da kurulan *Ahıska Türkleri Kültür, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği* ile birlikte bunların arasında Ankara'da kurulan *Ahıska Türkleri Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği* (başkan Hüseyin Çelik), Antalya'da kurulan *Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* (başkan Ferman Yusufali), Yalova'da kurulan Çınarcık Ahıska Türkleri Derneği (başkan Halil İpek), İstanbul'da kurulan *Ahıska Türkleri Eğitim, Kültür Dayanışma Derneği* (başkan Rüstem Mürseloğlu), İzmir Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (başkan İbrahim Agara), Bursa'nın İnegöl ilçesinde 1993 yılında kurulan *Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* (başkan Vehbi Şimşek), *İğdir Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* (başkan Veysel Şirin), Kocaeli/Gebze'de kurulan *Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği* (başkan Binali Osmanlı) dir.

Ahıska Türklerine konut yapılması için o dönemlerde devletin üst makamlarına bir proje sunmuş ve bu proje sonucunun onaylanmasında muvaffak olmuştur. Yine Muzafferoğlu'nun verdiği açıklamalara göre, Bursa'da inşası planlanan TOKİ evlerinden 528 daire "Ahıska Projesi" adı altında Ahıska Türklerine ayrılmış ancak bunlardan sadece 60'a yakın daire Ahıskalılarca alınabilmiştir. Federasyon'un ele aldığı bir diğer önemli mesele diploma denkliği meselesiydi. Ahıskalı doktor ve mühendislerin diplomalarının denklik sorunu Federasyon'un girişimleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Yine Federasyon'un girişimleriyle her yıl Orta Doğu Teknik Üniversitesinde düzenlenen YÖS sınavlarına girebilmeleri için Ahıskalı gençler Ankara'ya götürülerek gereken işlemler yapılır, gençlerin sınava girmeleri sağlanırdı. Ayrıca oturma izinleri ve vatandaşlık haklarıyla ilgili işlemlerin hızlandırılması ve kolaylaştırılması işlemleri Federasyon'un çabalarıyla gerçekleştirilmiştir. Pek çok sorunun çözülmesinde etkili olan bu Federasyon, 2005 yılında Ankara'ya taşınmış ve faaliyetlerine orada devam etmiştir.

Bursa'da kurulan ve Ahıska Türkleri için hizmet eden başka dernekler de faaliyet göstermektedir. Bunlar;

- *Bursa Göçmen Ahıska Türkleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği:* 2001 yılında Bursa'nın Yıldırım ilçesinde Mevlüt Eşref'in başkanlığında faaliyete başlamıştır. Başkanın vefatından sonra dernek kapanmıştır.
- *Gürsu Ahıskalılar Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği:* 2002 yılında Bursa'nın Gürsu ilçesinde Yusuf Nurigil'in başkanlığında kurulmuş, günümüzde ise Ramiz Memet'in başkanlığında faaliyetlerine devam etmektedir.
- *Ahıskalılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği:* 2006 yılında Bursa'nın Yıldırım ilçesinde Hamit Muzafferoğlu başkanlığında faaliyete başlamıştır. Bu dernek, Bursa'da ve diğer şehirlerde düzenlenen tüm kültür ve eğitim ile ilgili faaliyetlerde Ahıska Türklerini temsil etmiş, ihtiyaç sahibi Ahıskalılara maddi ve manevi destekte bulunmuş, faaliyetlerine günümüzde de devam etmektedir.
- *Ahıskalı Aydınlar Derneği:* Bursa'nın Yıldırım ilçesinde 2006 yılında Süleyman Aybek başkanlığında kurulmuş, 2009 yılında da kapanmıştır.
- *Sürgüne Uğramış Ahıskalıların Haklarını Koruma Merkezi Derneği:* Bursa'nın Yıldırım ilçesinde 2008 yılında Paşa Alihan başkanlığında faaliyete girmiş, 2017 yılında kapanmıştır.

- *Kestel Ahıskalılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği*: 2014 yılında Bursa'nın Kestel ilçesinde Halil Acar başkanlığında faaliyete girmiş, günümüzde de devam etmektedir.
- *Bursa Birleşik Ahıskalı Türkler Derneği*: Bursa'nın Yıldırım ilçesinde 2017 yılında Ekrem Aliniyazoğlu'nun başkanlığında kurulan ve günümüzde Şemsettin Hamitoğlu başkanlığında faaliyet gösteren bir dernektir.
- *Ahıska Kültür Sanat Derneği*: Bursa'nın Yıldırım ilçesinde 2018 yılında Timur Kadir Başkanlığında Ahıska Türklerinin kaybolmakta olan kültür ve sanat değerlerinin yeniden canlandırılması amacıyla kurulan bir dernektir.
- *Ahıska Gençlik ve Spor Kulübü Derneği*: Bursa'nın Nilüfer ilçesinde 2022 yılında millî sporcu Ferman Muzaffer başkanlığında Ahıskalı gençlere yönelik eğitim, sosyal, spor, sanat vs. faaliyetlerde öncülük yapmak amacıyla kurulan bir dernektir. Keza aynı yıl içinde başkanlığını Ferman Muzaffer'in üstlendiği beş derneğin bir araya gelmesiyle *Ahıskalı Türkler Federasyonu* da kurulmuştur.

Bu dernek ve federasyonlar, 1992 yılından itibaren kendi imkânlarıyla Türkiye'ye gelip zor koşullarda hayat mücadelesi veren birçok Ahıskalı ailenin sorunlarına yardımcı olmak için kamu kuruluşlarıyla işbirliği halinde faaliyetlerde bulunmaktadır. Ahıskalıların Türkiye'ye göç ettiği günden bu yana sorunlar, kısmen çözüldüyse de, ne yazık ki, günümüzde hala devam etmektedir.

Bu kuruluşlar dışında merkezi Kazakistan'ın Almatı şehrinde bulunan Dünya Ahıska Türkleri Birliği (DATÜB)'nin Bursa'daki temsilcilikleri de Ahıska Türklerinin sorunlarıyla ilgilenmekte ve kültür, sosyal ve eğitim konularında çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bursa'nın Yıldırım ilçesinde 2017 yılında açılan DATÜB temsilciliğine yukarıda adı geçen İnegöl ve Kestel'deki dernekler de bağlı olarak faaliyetlerini yürütmekte; ayrıca Gürsu ilçesinde bir temsilciliğin de faaliyete başladığı bilinmektedir. Paşa Alihan'ın temsilcilik başkanı olarak görev yaptığı Yıldırım ilçesindeki DATÜB temsilciliği, günümüzde de Ahıska Türklerinin sorunlarıyla ilgilenmeye devam etmektedir. Ahıskalılara "uzun dönem ikamet izni"nin verilmesini sağlayan DATÜB'ün Bursa şubesinin çatısı altında Ahıskalı gençlere yönelik eğitim ve spor aktiviteler uygulanmaktadır. Alihan'ın verdiği bilgiye göre, DATÜB Bursa temsilciliği tarafından, gençlerin üniversiteye giriş sınavlarına hazırlık

kurslarının verilmesiyle birlikte farklı alanlarda genç sporcu yetiştirmek için spor kulübü açılmış ve Gürsu Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüyle işbirliği yaparak gençlere desteğin verildiği görülmektedir. Buna ek olarak DATÜB'ün Bursa Şubesine bağlı olarak hukuk, sağlık ve eğitim konusunda uzmanların ücretsiz olarak danışmanlık hizmetleri de yürütülmektedir. Ayrıca Bursa'da ikamet eden Ahıskalıların ata topraklarını ziyaret etmeleri için farklı zamanlarda Ahıska'ya geziler düzenlemiş, düzenlemeye de devam etmektedir.

Özetlenecek olursa, dernek, federasyon ve temsilcilikler sosyal bir dayanışma, yardımlaşma ve kültürel alanda faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar, bir dayanışma içinde gereken kurumlarla, gereken bakanlıklardaki ilgili kişilerle görüşerek Ahıskalıların ikamet, sağlık, eğitim, çalışma izni, sosyal güvence, vatandaşlık gibi sorunları çözmeye gayret etmektedirler. Yardıma muhtaç olan ailelere değişik kurumlardaki ilgili kişilerle, işadamlarıyla görüşerek yardım imkânlarını, okuyan öğrencilere burs, üniversiteyi hedefleyen gençlere destek vermektedirler. Ayrıca derneklerde “Aksakallar Şurası”, Gençlik Kolu”, “Kadınlar Kolu” gibi kollar da faaliyet göstermektedirler.

7. Bursa'da Ahıska Türklerinin Karşılaştıkları Sorunlar

Bursa'da kurulan dernek ve federasyonların girişimleriyle Ahıskalıların sorunları her ne kadar çözülmeye çalışılsa da bu sorunların bittiği söylenemez. Bu sorunlar, Bursa'da faaliyet gösteren dernek, federasyon ve temsilciliklerin yetkili kişilerinden alınan bilgilere göre kısaca şöyledir:

Birinci sorun *ikamet tezkeresi (oturma izni)* ile ilgili sorundur. 2017 yılına kadar “kısa dönem oturma izni” alan Ahıskalılar bu tarihten itibaren “uzun dönem ikamet izni” hakkını elde etmiştir. Ancak her süreçte olduğu gibi bu süreçte de birtakım sıkıntıların yaşandığı gözlemlenmektedir. Öncelikle bu oturma izni alabilmeleri için Ahıskalı olduklarını ispat etmeleri gerekmektedir. Bunun için de dede veya büyük dedelerin Ahıska'dan sürüldüklerine dair vatandaşı oldukları ülkenin konsolosluğundan apostile edilmiş mühürlü belgelerin alınması gerekmektedir. Ülkeye gitmeleri, belgenin hazırlanıp verilmesine kadar oralarda kalmaları, evraklar, çeviri ve noter onayları için yapılan masraflar Türkiye'de zor şartlar altında geçimini sağlayan Ahıskalılar için büyük masraflar yaratmaktadır.

Çalışma izni ve *istismar* bir diğer sorundur. Bursa'da ve genel olarak Türkiye'de işverenlerin çoğu, ucuz işgücü için Ahıskalıları kaçak çalıştırmaktadır, kimi maaşı ödemekten de kaçınmaktadır. Bazıları da çalışanın maaşı-

nı vermek bir yana, yasa dışı olarak çalıştırdıkları bir Ahıskalıyı oyalayarak uzun süre parasını ödememektedir.

Ahıskalıların bir diğer sorunu *vatandaşlık* alma konusunda yaşanmaktadır. Günümüze kadar Ahıskalılarından 105 bin civarında kişi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmiştir. Ancak bazı kişiler müracaatından altı ay sonra vatandaşlıklarını almışken, bazıları yıllardır sonucu beklemektedir. Diğer taraftan vatandaşlığı hak etmiş bir Ahıskalı veya Ahıska aileleri birtakım sebeplerden dolayı vatandaşlığa başvurmaktan vazgeçmektedir. Çocuklarının yaşadıkları ülkede eğitim görmeleri, maddi imkânlarının elverişli olmamaları, halen vatandaşı oldukları ülkenin vatandaşlıklardan çıkarması halinde bazı haklarından mahrum bırakılacağı, emeklilerin emekli maaşlarının kesileceği ve buna benzer pek çok durumdan dolayı bazı Ahıskalılar Türk vatandaşlığına başvurmaktan çekinmektedir.

Emeklilik konusunda da birtakım sorunların yaşandığı görülmektedir. Bursa'ya ve genel olarak Türkiye'ye göç eden Ahıskalıların Türkiye'de emekli maaşlarını alabilmeleri için ülkelerinde elde ettikleri günlerin Türkiye'de sayılması gerekmektedir. Fakat bu konuyla ilgili DATÜB ve diğer STK'lar tarafından yapılan çalışmalar ve girişimler olumlu bir sonuç vermemiştir. Ayrıca son zamanlarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçen her Ahıskalının emeklilik hakkını kazandığı ülkede bu hakkın elden alınacağı söylentileri, Türkiye vatandaşı olmak isteyen Ahıskalıları ciddi bir şekilde endişelendirmektedir.

Bursa'da yaşayan Ahıskalı kadınların sorunları üzerine araştırma yapan N. Mutlu (2019: 251), onların mesleklerini icra edemediklerini, farklı işlerde düşük ücretle çalıştıklarını, sağlık sigortalarının olmadıklarını, vatandaş olanların dahi ileride emekli olamayacakları endişesini taşıdıklarını dile getirmektedir.

Ahıska Türklerinin yaşadığı sorunlardan bir diğeri *diploma denkliği* sorunudur. Ana vatanlarına göç eden Ahıskalıların en önemli sorunlarından bir diğeri meslek sahibi olmalarına rağmen çeşitli nedenlerle kendi mesleklerini icra edememeleridir. Örneğin; başka bir ülkede yıllardır öğretmenlik yapan bir Ahıskalının bir okulda sözleşmeli hizmetli olarak çalıştığını; Ahıskalılarından mesleğinde başarılı olan bir mühendisi, yıllardır insanlara şifa bulan bir doktoru, adalet peşinde ömrünü geçiren bir avukatı Bursa'da inşaatlarda amele olarak çalıştıklarını görebilirsiniz.

Son zamanlarda DATÜB ve STK'ların girişimiyle doktorların diploma denkliklerinde bir ilerleme görülmüştür. Doktorların durumu gerekli mercilerle görüşülerek kendi mesleklerini icra edebilmeleri için bir yol açılmıştır. Ancak diğer alanlardaki meslek sahibi kişilerin denklikleri ile ilgili sorunlar çözülmüş değildir.

Ahıskalıların yaşadıkları bir diğer sorun *uyum sorunları*dır. Dilde yaşanan yetersizlikler, bir toplum olarak edindikleri davranışlar, gelenek ve göreneklerin yaşatılmasında çekilen zorluklar, geldikleri ülkenin sistemi ve farklı bürokratik işlemlerin uygulanması, haklarını bilmemeleri gibi sıkıntılar bu sorunların başında gelmektedir.

Ahıskalı gençlerin eğitim açısından yaşadıkları sorunlar da vardır. Bu sorunlar genel olarak üniversitede okuma hakkı kazanmada görülmektedir. Sisteme uzak ve Türkiye Türkçesine hâkim olamadıkları için yüksek puan alamayıp istedikleri bölümleri kazanamamaktadırlar. Lisansüstü eğitim yapmak isteyenler için ise Türkiye vatandaşı olmayanların Yüksek Lisans veya Doktora programını kazanmalarında da pek şansları yoktur. Yabancı uyruklu statüsünde oldukları ve üniversitelerin Lisansüstü eğitimi sunan kurumları genellikle yabancı uyruklu kontenjanları açmadıklarından bu gençlerin eğitimine devam etmelerinde sorunlar yaşanmaktadır.

En büyük sorunlardan biri de sağlık ve tedavi sorunudur. Son zamanlarda Ahıskalılar için sağlık konusunda birtakım esneklikler tanınmıştır. Ancak bu uygulama hastalığı ayakta geçiren kimseler için geçerlidir. Hastanın durumu çok ağır ve daha kompleks bir tedaviye ihtiyaçları varsa yapılan her şey için yüksek miktarda ödeme yapmaları gerekmektedir.

Eski Sovyetler Birliği döneminde genel olarak kırsal kesimlerde yaşayan Ahıska Türkleri için Türkiye'deki yaşam standartları da zorluk yaşatmaktadır. Genellikle hayvancılık ve ziraatla uğraşan ve müstakil bahçeli evlerde yaşayan Ahıska Türkleri apartman hayatında yaşamaktan hem hoşnut değiller hem de aileyi geçindirmek için daha önce yaptıkları üretimlerin olmamasından dolayı maddi sıkıntı yaşamaktadırlar.

Ahıska Türklerinin manevi olarak yaşadıkları en büyük sorun, doğup büyüdükleri topraklara, akraba ve kardeşlere duydukları özlemdir. O toprakları bir kez olsun gidip görmek, eski anıları tazelemek, orada kalan akraba ve yakınlarını görmek her Ahıskalının vazgeçilmez bir arzusudur. Ancak maddi durumlarının iyi olmaması, geldikleri ülkenin uzak ve yol masrafının fazla olması bu arzunun gerçekleşmesine imkân vermemektedir.

Koronavirüs salgını döneminde herkes gibi Ahıskalılar da büyük sıkıntılar yaşamıştır. O dönemde devlet tarafından maddi sıkıntılar çeken Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan kişilere, ki bunların arasında Ahıskalılar da bulunmaktaydı, birtakım yardımlar yapılmıştı. Ancak Türkiye’de ikamet edip de vatandaş olmayan Ahıskalılar bu yardımlardan faydalanamamıştır. Bu bağlamda Bursa’da yaşayan Ahıskalılar diğer illerde yaşayan Ahıskalılara göre biraz daha şanslıydı. Bursa Yıldırım Belediyesi, Yıldırım’da yaşayan Ahıskalılara yardım elini uzatmıştır. Gerek Bursa’da gerekse Türkiye’nin diğer illerinde yaşayan Ahıskalılar bu ve buna benzer pek çok sorunla hâlâ karşı karşıya gelmektedirler.

8. Bursa’da Ahıska Türklerinin Sosyo-Kültürel Faaliyetleri

Ahıska Türkleri, kültürel ve sanatsal faaliyetleriyle hem kendilerini ifade edebiliyor hem de Bursa kent kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunuyor. Ahıska Türklerinin kültürel faaliyetleri yine dernekler tarafından düzenlenmektedir.

Bursa’da bulunan derneklerin çatısı altında değişik zamanlarda folklor ekipleri kurulmuş ve bu ekipler Türkiye’nin değişik illerinde düzenlenen faaliyetlere iştirak etmişlerdir. Sinema, tiyatro ve edebiyat alanlarında çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bursa’da her yıl Ahıska Türklerinin 14 Kasım 1944 sürgünü nedeniyle anma programları düzenlenmekte ve Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen Nevruz Şenliği’ne iştirak edilmektedir.

Dernek, federasyon ve temsilciliklerin girişimleriyle dini bayramlarından Ramazan Bayramı’nın 2. gününde bayramlaşma etkinlikleri düzenlenmekte, Kurban Bayramı’nda ise şölenler düzenlenip kurbanlık et dağıtılmaktadır.

Bursa’da bugüne kadar akademik anlamda bilgi şölenlerine de imza atılmıştır. Bunlardan ilki 14-15 Kasım 2014 tarihinde Ahıskalı akademisyenlerin girişimleriyle Bursa Uludağ Üniversitesinde gerçekleştirilen “*Tarihte Ahıska Türkleri Sorunu: Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Sempozyumu*” ve 11 Mart 2019 tarihinde Türk Ocakları Bursa Şubesinin Bursa Uludağ Üniversitesiyle ortaklaşa düzenledikleri “*2. Uluslararası Türk Toplulukları Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri*” bilgi şölenleri gerçekleştirilmiştir.

Derneklerin çatısı altında gençlere yönelik ücretsiz çeşitli kurslar açılmıştır. Süreklilik arz etmese de zaman zaman satranç, yabancı dil, matematik, Türkçe, edebî eser yazma, saz, gitar, üniversiteye hazırlık kurslarında gençlere eğitim verilmektedir (Aliyeva, 2011).

Ahıska Türkleri güçlü bir sözlü kültür ve halk edebiyatına sahip olan bir kitledir. Sovyetler Birliği döneminde eser veremeyen Ahıskalılar Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeniden canlanmaya başlar (Aliyeva, 2013: 17). Bu canlanmanın bir yeri de kültür ve medeniyet şehri olan tarihî Bursa olmuştur. Günümüzde Bursa'da ikamet eden ve eser veren yazar ve şairlerden bazıları şunlardır:

M. Ahıskalı'nın *Rubailer* (2004), *Figan* (2005), *Gönül ile Karagül* (2006), *Gurbetten İnilteler-1* (2006), *Ahıskalıdan Hikâyeler* (2007), *Gurbetten İnilteler-2 Yaşam Savaşı* (2007), *Ahıskalıdan Hikâyeler* (2006), *Ahıska'da Söylenen Hikâye ve Masallar* (2008), *Gurbetten İnilteler-3 Karış Karış Fergana* (2010), *Fani Nakışlar* (2010), *Gurbetten İnilteler Destan* (2010), *Ahıska Masalları ve Hikâyeler* (2010), *Ben Ana Katiliyim* (2012), *Ölümden Kaçıp Ölüye Sığındım* (2018), *Gurbetten İnilteler - Şiirler* (2022) vd. eserleri. Yazar tarafından hazırlanan *Bursa'dan Ahıska Esintileri* (2011), *Ahıskalı Şairler Şiir Antolojisi* (202018), *Gülbahçemden Esintiler* (2021) şiir antolojileri Bursa'da yaşayan şairlerin eserlerinden oluşturulmuştur.

Genç şair ve yazarlardan Aynur Sahaddinoğlu'nun *Aşk Magması* (2011), Vahit Çırak'ın *Sökmeyen Şafak* (2013), *Şikâyetim Var* (2019) adlı şiir kitapları, İlham Latifşah'ın *Sihirli İnciler* adlı şiir kitabı, Mail Işıkgil'in *Adam Edemedim* (2013), *Ayrılık Uçurumundaki Visal* (2015) adlı romanlar, Nerviye Usmanova'nın *Nedamet* adlı romanı, Gözel Paşaliyeva'nın *Son Göç* adlı romanı Bursa'da yayınlanmış eserlerden bazılarıdır.

Bursa'da ikamet eden ve farklı tarzda eser verenlerin eserleri de bulunmaktadır: Seyfettin Bayram Paşaoğlu'nun *Stalin Cehenneminde Ahıska Türkleri* (2004), *Stalin Zulmünün Vatansız Biraktığı Ahıska Türkleri* (2008) ve Sürgünden Doğan Vatan – Ay Işığında Yağan Yağmur (2012), İbrahim Gazigil'in *Karasevdam Türkiye - Ahıska Türklerinin Yeniden Doğuşu 1829-1992* (2016), Orhan Uravelli'nin *Ahıska'dan Çıktım Yola* (2017), Nilüfer Mutlu, Minara Aliyeva Çınar ve Orhan Uravelli'nin *Ahıska Halk Şiirinden Seçmeler* (2017), Tahircan Kukulov'un *Ahıska Adet, Merasim ve Tabirleri* (2022) vd.

9. Ahıska Türklerinin Bursa'ya Katkıları

Ahıska Türkleri hem hayata tutunmaya çalışıyor, bilgi ve beceri birikimlerini sergiliyor, hem de Bursa şehir kültürü ve ekonomisine katkıda bulunuyor. Büyük bir şehirde küçük bir grubun etkisi ne olabilir? Ahıska Türkleri iyi derecede Rusça bilir ve Rus kültürüne hâkimdir. Onlar gelmeden önce Türkiye'de Rusça bilen insan sayısı son derece azdı ve bu Türkiye-Rusya,

hatta Doğu Bloku ülkeleriyle olan ekonomik ve kültürel ilişkileri olumsuz yönde etkiliyordu. Rusça ve Türkçeyi bilen insanların bir anda Türkiye'ye gelmeleri ve toplumsal sistem içinde ekonomik ve kültürel süreçlere katılması Rusya ile olan ilişkileri geliştirmiştir. Örneğin; Antalya'nın turizmi Rus turistlere pazarlama başarısında Ahıska Türklerinin büyük payı vardır. Rus dili ve kültürüne hâkim olan Ahıska Türkleri benzer beceriyi Bursalı ithalat ve ihracat şirketlerinin Rusya ile olan ilişkilerini düzenleme ve geliştirmelerinde de sergilemektedirler.

Ahıska Türkleri Türkiye'nin millî politikası olan Türk Devletler Topluluğu fikrinin de altını doldurmaktadırlar. Ahıska Türkleri akrabalık ilişkileri nedeniyle Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan gibi ülkelere sık sık seyahat ederek kültür aktarımı yapmaktadır. Bu ülkelerle Türkiye arasında köprü kurmakta, toplumları birbirine yaklaştırmaktadırlar. Bu ülkelerden çok sayıda öğrencinin Türkiye'ye yönelmelerini sağlamışlardır. Şimdilik hayata tutunmaya çalışmaktadırlar. Yaklaşık iki yüz yıldır Türkiye dışında yaşayan bu insanların Türkiye'ye uyum sağlayınca, ilerleyen zamanlarda ekonomi, bürokrasi ve iş dünyasında ilerleyip daha üst düzeyde Bursa'ya ve Türkiye'ye hizmet edecekleri beklenmelidir.

10. Ukrayna'dan Bursa'ya Getirilen Ahıska Türkleri

1989 Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan ayrılan binlerce kişiden bir kısmı Ukrayna'ya yerleşmiştir. Aydınğün (2012: 281)'ün verdiği bilgiye göre, Ukrayna'nın on üç bölgesine yerleşen Ahıska Türklerinin oradaki nüfusu yaklaşık olarak 10 bin civarındadır. Ancak Rusya'nın 2014'te Ukrayna'nın Kırım ve bazı bölgelerine yaptığı saldırıların ortasında kalan Ahıska Türklerinin bir kısmı Erzincan'ın Üzümlü ilçesine yerleştirilmiştir. Orada yaşayan ve 2022 yılının Şubat ayında yeniden başlayan Rusya saldırılarından etkilenen kadın ve çocuklardan oluşan 4500'ü aşkın Ahıska Türkü Türkiye'ye sığınmış, bu sığınmacılardan 1200'ü kadar Ahıska Türkü de Bursa'ya getirilmiştir.

Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgiye göre Mart 2022 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının organizasyonuyla Ukrayna'dan tahliye edilerek Bursa'ya ilk getirilen 25 Ahıska Türkü Bursa Uludağ Üniversitesi yerleşkesinde bulunan Halime Hatun Kız Öğrenci Yurdu'na yerleştirilmiştir. Ardından değişik zamanlarda mart ayının sonuna kadar art arda gelen Kırım Tatarı ve Ahıska Türkleri getirilerek aynı yurda yerleştirilmiştir. Bursa İl Göç İdaresi yetkililerinin verdiği bilgiye göre, 31 Mart 2022 tarihine kadar yurda yerleştirilen kişi sayısı 18 yaşına kadar 368, 18-65 yaş arası 403,

65 yaş üstü 35 olmak üzere toplam 806'dır. Üçte ikisini Ahıska Türklerinin oluşturduğu bu rakam sonraki aylarda artmıştır.

DATÜB Ukrayna temsilciliği başkanı Marat Rasulov'un verdiği bilgiye göre, daha sonraki süreçte Bursa'ya gelip yurda yerleştirilen Ahıska Türklerinin sayısı 700'ye kadar yükselmiştir. Birtakım sebeplerden dolayı Nisan ayında Eskişehir'e transfer edilenler de göz önünde bulundurulursa Halime Hatun Kız Öğrenci Yurdu'na 1000 civarında Ahıska Türkünün kaydı gerçekleştirilmiştir.

Ahıska Türkleri Bursa'da öğrenci yurdunda altı ay konakladıktan sonra yerleştirilmek üzere Elazığ'a gönderilmişlerdir. Transfer öncesinde kayıta bulunan 670 kişiden aileden erkek çocukları ve eşleri Ukrayna'da kalanlar Ukrayna'ya dönmüş; bazıları ise Avrupa ülkelerine gitmeye karar vermiştir. Rasulov'un verdiği bilgiye göre, 670 kişiden 560 kişi Bursa'dan Elazığ'a transfer edilmiştir.

Bursa'da geçici konaklama yerine yerleştirilen insanlar için Türkiye Cumhuriyeti tarafından temel ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Karşılanan temel gıda ve günlük ihtiyaçlarının yanı sıra uluslararası koruma statüsüne alınanların sağlık sorunları, ilaç ücretinin %80'i de devlet bütçesinden karşılanmıştır. İHH tarafından kıyafet yardımı, Ahıska dernekleri, federasyon, DATÜB Bursa temsilciliği ve hayırseverler tarafından giyim ve gıda yardımları yapılmıştır. Eğitimden uzak kalan çocuklar için gerek Türk Kızılay gerek Millî Eğitim Bakanlığı gerek Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve gerekse Bursa Uludağ Üniversitesi Genç Ofis tarafından çeşitli aktiviteler düzenlenmiştir. Keza öğrencilerin kitap okumaları için Eğitim Fakültesi gönüllü öğretim üyeleri ve öğrencilerinin desteğiyle kitaplar toplanmış ve bu kitapların bağışıyla kaldıkları yurttaki mini kütüphane oluşturulmuştur. Ahıskalı hayırseverler tarafından Ramazan ayında iftar yemekleri verilmiş, Ramazan Bayramı'nda gıda paketleri dağıtılmış, farklı zamanlarda toplu olarak Özbek pilavı ve lokum ikramında bulunulmuştur.

Ahıska Türkleriyle ilgili olayları takip eden, akademik yazılara imza atan bu halkın bir bireyi olarak Bursa'ya yerleştirilen Ahıska Türkleri ile ilgili gelişmeleri takip etmeye çalıştım. Bu görüşmeler sonucunda da Ahıska Türkleri, başta Türkiye Cumhuriyetine, Bursa İl Göç İdaresi yetkilileri ve personeline büyük minnettarlık duygularını dile getirmişlerdir. Özellikle Bursa İl Göç İdaresi personeline sıcakkanlılığı ve özverili çalışmalarından dolayı kendilerine minnettarlığını bildirmekteydiler.

Sonuç

“Orada kiracıydık, burada ev sahibiyiz.”, “Orada azınlıktık. Buraya vatani-muza geldik. Burada rahatız, endişemiz yoktur. Asla geri dönmeyi düşünmüyoruz.”, “Bana orada altından kafes yapsalar gene de dönmem. Ben vatanıma döndüm. Bundan ötesi mezardır.” diyen her Ahıska Türkünün dönmek istedikleri yer anavatanı Türkiye’dir. Türkiye’ye göç eden Ahıskalılara kucağını açan 1326 yılında Orhan Gazi’nin Bizanslılardan alarak Osmanlılara başkent yaptığı Bursa şehridir. Sultanların şehri olan Bursa, doğal güzellikleriyle, tarihî dokularıyla, sosyal hayatıyla Ahıskalıların yaşayabileceği ideal şehirlerinden biridir. Kültürel değerlerinin yaşatıldığı bu şehir, Ahıska Türklerinin örf ve âdetlerinin yaşatılmasında imkânları sunan önemli bir mekândır. Ahıska Türkleri bu mekâna önemli katkılar yaparak şehrin her yönden zenginleşmesine de katkı sunacak gibi görünmektedirler.

KAYNAKLAR

“Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun”, Kanun No: 3835, Kabul Tarihi: 02.07.1992, Resmî Gazetede Yayımlandığı Tarih: 11.07.1992, S. 21281, Ankara.

ALİYEVA Minara (2011) “Bursa’ya Göç Etmiş Ahıskalı Türklerin Kültürel Faaliyetleri”, *Kaşgar’dan Endülü’s’e Türk-İslam Şehirleri Sempozyumları Bursa Şehrengizi Bildiriler Kitabı*, Ed. C. Alyılmaz, İ. Demirci ve İ. Terzioğlu, Bursa Kültür A.Ş., Bursa, s. 233-238.

ALİYEVA Minara (2013) “Ahıska Türk Edebiyatı”, *Uluslararası Türkçe Ve Türk Edebiyatları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. H.G. İnce Yakar ve F. Sağlam, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 11-24.

ALİYEVA ÇINAR Minara (2020) “Ahıska: Sürgün mü, Soykırım mı?”, *Eğitim Dergisi*, S. 65, Ocak-2020. egitisim.gen.tr (Erişim tarihi: 10.08.2022).

AYDINGÜN Ayşegül ve AYDINGÜN İsmail (2015) *Ahıska Türkleri Ulusötesi Bir Topluluk Ulusötesi Aileler*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

AYDINGÜN İsmail (2012) “Ne Doğu Ne Batı, Hem Doğu Hem Batı: Avrasya’nın ‘Geçiş’ Ülkesi Ukrayna”, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dilli Halklar -Türkiye ile İlişkileri*, Ed. İ. Aydingün ve Ç. Balım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 211-307.

AVŞAR Zakir (1997) “Ahıska Türkleri”, *Yeni Türkiye: Türk Dünyası Özel Sayısı II*, S. 16, s. 1621-1627.

AVŞAR Zakir ve TUNÇALP Zafer (1995) *Sürgünde Elli Yıl-Ahıska Türkleri*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 73.

BAŞTAV Şerif (1995) “Sabir Türkleri”, *Belleten C V*, S. 17-18, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, s. 53-99.

BUNTÜRK Seyfettin (2007) *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, Berikan Yayınları, Ankara.

ÇINAR İkrâm (2015) *Atabek Yurdu: Jeokültürel Yaklaşım*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

DEMİREL Muammer (2007) “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38) Bildiri Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 1123-1146.

EKİCİ Süleyman ve TUNCEL Gökhan (2015) “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum*, Bahar 2015, C. 5, S. 9, s. 9-22.

KONDAKÇI Zedal (2021) “Bursa Mutfak Kültürü”, *81 İlde Kültür Ve Şehir Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 264-293.

KURAT Akdes Nimet (1992) *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, İstanbul.

MALİNOVSKAYA Elena (2006) *Turki-Meshetintsi v Ukraine: Etnoso-Sotsiologicheskii Oçerk*, Kiev.

MUTLU Nilüfer (2019) “Bursa’da Göçmen Ahıskalı Türk Kadınlarının Sorunları”, *2. Uluslararası Türk Topulukları Bilgi Şöleni: Ahıska Türkleri Bildiri Kitabı*, Ed. M. Aliyeva Çınar, İ. Çınar ve S. Kırılı, Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi Yayınları, Bursa, s. 239-252.

SAİD Edward (2016) *Kış Ruhu* (Haz. ve çev. T. Birkan), 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

SEFEROV Rehman ve ALKIŞ Ayhan (2008) “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 24, Güz, s. 393-410.

ŞAHİN Hatice (2021) “Bursa’nın Dili”, *81 İlde Kültür ve Şehir Bursa*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, s. 296-321.

TİMUR Kemal (2012) *Meçhule Yolculuk-Türk Romanında Sürgün*, Akademik Kitaplar, İstanbul.

TOGAN Zeki Velidi (1997) “Hazarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C V-I., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, s. 397-408.

ZEYREK Yunus (1995) *Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü*, Frankfurt.

ZEYREK Yunus (2015) “Belgeleri ve Tanıklarıyla Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Göçleri ve 1944 Sürgünü”, *Türk Dünyasında Sürgün Ve Göç*, Ed. N. Sarıahmetoğlu ve İ. Kemaloğlu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, s.163-192.

BURSA

Türk Dünyası Kültür Başkenti

ISBN 978-605-9443-61-6

9 786059 443616